DÜNYA İŞLETME TARİHİ

EDİTÖRLER:
Franco Amatori & Geoffrey Jones

DOST

Dünya İşletme Tarihi

Editörler

Franco Amatori

Milano, İtalya'daki Bocconi Üniversitesi'nde İktisat Tarihi Profesörüdür. İtalyan işletme tarihi konusunda çok sayıda yapıtı bulunmaktadır. Alfred Chandler ve Takashi Hikino ile birlikte, *Big Business and the Wealth of Nations* (Cambridge, 1997) adlı kitabı derlemiştir.

Geoffrey Jones

Harvard İşletmecilik Okulu'nda İşletme Yönetimi Profesörüdür. İşletme tarihi alanında kırktan fazla kitabın yazarı ve editörüdür ve üç ayda bir yayınlanan *Business History* dergisinin eş editörüdür.

D

DÜNYA İŞLETME TARİHİ

Editörler

Franco Amatori & Geoffrey Jones

DOST
kitabevi

ISBN 978-975-298-346-5

Business History around the World
FRANCO AMATORI - GEOFFREY JONES

© Cambridge University Press, 2003

Bu kitabın Türkçe yayın hakları
Dost Kitabevi Yayınları'na aittir.
Birinci Baskı, Aralık 2007, Ankara

İngilizceden çeviren, Abdullah Ersoy

Teknik Hazırlık, Mehmet Dirican - Dost İTB

Baskı ve Cilt, Pelin Ofset Ltd. Şti.
Mithatpaşa Caddesi 62/4 Yenişehir 06420 Ankara

Dost Kitabevi Yayınları
Meşrutiyet Cad 37/4, Yenişehir 06420, Ankara
Tel: (0312) 435 93 70 Fax: (0312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

İçindekiler

Teşekkür 9

Katkı Verenler 11

1 *Giriş* 13
Franco Amatori ve Geoffrey Jones

I. Bölüm

Genel Konular, Cevaplanmamış Sorular, Tartışmalar

2 *İşletme Tarihinin Kimliği ve Sınırları: Uzlaşma ve Yaratıcılık Hakkında Bir Makale* 23
Louis Galambos

3 *Yenilikçi İşletmeyi Anlamak:* **45**
İktisat Kuramı ve İşletme Tarihinin Bütünleşmesine Doğru
William Lazonick

4 *Üretim Alternatifleri:* **78**
Sanayi Tarihinde Esneklik, Yönetişim ve Strateji Seçimi
Jonathan Zeitlin

II. Bölüm

Bölgesel Eğilimler

5 *Yirminci Yüzyılın Sonunda ABD'de İşletme Tarihi* **101**
William J. Hausman

6 *İngiliz ve Hollanda İşletme Tarihi* **131**
Geoffrey Jones ve Keetie E. Sluyterman

7 *1990'ların Sonlarında İskandinav İşletme Tarihi:* **169**
Önceki Gelişmeler, Mevcut Durum ve Gelecek
Håkan Lindgren

8 *Almanca Konuşulan Ülkelerde Yüzyılın* **194**
Sonunda İşletme Tarihi: Başarılar ve Eksiklikler
Harm G. Schröter

9 *Fransa'da İşletme Tarihi* **217**
Youssef Cassis

10 *Yüzyılın Başında İtalya'da İşletme Tarihi* **242**
Franco Amatori ve Giorgio Bigatti

11 *İspanya'da İşletme Tarihi* **261**
Albert Carreras, Xavier Tafunell ve Eugenio Torres

12 *Yunanistan'da İşletme Tarihi:* **286**
Bilim Dalının Durumu ve Gelecekteki Olanaklar
Margarita Dritsas

13 Japonya'da İşletme Tarihinin Durumu: **304**
Ülkelerarası Karşılaştırmalar ve Uluslararası İlişkiler
Akira Kudô

14 Çin İşletme Tarihi: **332**
Gelişimi, Mevcut Durumu ve Gelecekteki Yönü
Chi-Kong Lai

15 Latin Amerika'da İşletme Tarihi: **353**
Sorunlar ve Tartışmalar
María Inés Barbero

III. Bölüm

Karşılaştırmalı İşletme Tarihi

16 Karşılaştırmalı Perspektifle Aile Firmaları **375**
Andrea Colli ve Mary B. Rose

17 Çokuluslular **391**
Geoffrey Jones

18 İşletme-Devlet İlişkileri: Performans Sorunlarının Ötesinde **412**
Matthias Kipping

19 Yirminci Yüzyılın Başında İşletme Tarihi İçin Fırsatlar **436**
Alfred D. Chandler, Jr.

Dizin **449**

Teşekkür

Bu kitap uzun ve zorlu bir sürecin sonucudur. Birçok arkadaşın ve meslektaşın etkin desteği olmasaydı bu kitabı bitiremezdik. Tüm yazarlara, hakemlerinin raporlarına gayretli bir şekilde karşılık vermede ve bazı durumlarda Milano konferansına sundukları bildirilerin ilk biçimlerini büyük ölçüde yeniden kaleme almada gösterdikleri sabır için teşekkür etmek istiyoruz. Bu diziye sponsor olan bazı kuruluşlarda çalışanlar özellikle yardımcı oldular. Bocconi'de İktisat Tarihi Enstitüsü'nün direktörü Marzio Romani, işletme tarihinin söz konusu olduğu her durumda olduğu gibi çok destek verdi. Andrea Colli olağanüstü örgütleme yeteneğini bize sundu. Projenin gerçekleştirildiği sırada ASSI (İtalyan İşletme Tarihçileri Derneği) sekreteri olan Nicola Crepax çok yardımcı oldu. ASSI'den, derneğin bilim komitesi sekreteri olan Pier Angelo Toninelli'nin çok sayıdaki yorumundan çok yararlandık. Proje başladığında Milano kolokyumuna (Ekim 1998) tartışmacı olarak katılan Giuseppe Berta, Duccio Bigazzi, Renato Giannetti, Giovanni Federico, Anna Grandori, Luigi Orsenigo, Vera Zamagni, Takashi Hikino ve Patrick Friden-

son'un gözlemleri de aynı ölçüde yararlı oldu. Bu uluslararası girişime verdikleri destek için Johns Hopkins Üniversitesi'nden Tarih Bölümü başkanı Gabrielle Spiegel'e, Sanat ve Fen fakültelerinin dekanlarına, Uygulamalı İktisat ve İşletme İncelemeleri Enstitüsü'ne ve özellikle Elizabeth Kafig'e teşekkür ederiz. Reading Üniversitesi Uluslararası İşletme Tarihi Merkezi'nden Margaret Gallagher yönetime ilişkin düzenlemelerin yapılmasında her zaman olduğu gibi çok faaldi. Cambridge University Press, yaptıkları gözlemler, bildirilerin son biçimlerinin iyileştirilmesine önemli katkı sağlayan birinci sınıf hakemleri sağlamada mükemmel bir iş yaptı. Cambridge'de Frank Smith ve Barbara Chin'in yararlı ve dostça desteği çok takdire değerdir. Bu uzun sürecin nihai sonucu, büyük ölçüde, Mary Butler Davies ve Lou Galambos'un kendilerini bu işe adamalarına ve editoryal becerilerine bağlıydı. Her zaman olduğu gibi, editörler ve yazarlar metinlerin nihai sorumlusu durumundadır.

Franco Amatori ve Geoffrey Jones
Milano ve Boston

Katkı Verenler

Franco Amatori, İktisat Tarihi Profesörü, Bocconi Üniversitesi, İtalya.

María Inés Barbero, İktisat Tarihi Profesörü, Universidad de Buenos Aires, ve İktisat Tarihi Profesörü, Universidad de General Sarmiento, Arjantin.

Giorgio Bigatti, İktisat Tarihi Öğretim Görevlisi, Bocconi Üniversitesi, İtalya.

Albert Carreras, İktisat Tarihi ve Kurumları Profesörü, İktisat ve İşletme Bölümü, Universitat Pompeu Fabra, İspanya.

Youssef Cassis, İktisat Tarihi Profesörü, University Pierre Mendés France, Grenoble, Fransa, ve misafir araştırmacı, İşletme Tarihi Birimi, Londra İktisat Okulu, İngiltere.

Alfred D. Chandler, Jr., Isidor Strauss İşletme Tarihi Profesörü, Harvard İşletmecilik Okulu, ABD.

Andrea Colli, İktisat Tarihi Yardımcı Doçent, Bocconi Üniversitesi, İtalya.

Margarita Dritsas, İktisat Tarihi ve Sosyal Tarih Profesörü, Avrupa İncelemeleri Bölümü, Hellenic Open University, Yunanistan.

Louis Galambos, Tarih Profesörü ve Uygulamalı İktisat ve İşletme Araştırmaları Enstitüsü Eş Direktörü, Johns Hopkins Üniversitesi, ABD.

William J. Hausman, Şansölye İktisat Profesörü, İktisat Bölümü, College of William and Mary, ABD.

Geoffrey Jones, İşletme Profesörü, Harvard İşletmecilik Okulu, ABD.

Matthias Kipping, Doçent, İktisat ve İşletme Bölümü, Universitat Pompeu Fabra, İspanya.

Akira Kudô, Profesör, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokyo Üniversitesi, Japonya.

Chi-Kong Lai, Asya İşletme Tarihi Merkezi Müdürü ve Modern Çin Tarihi Kıdemli Öğretim Görevlisi, Queensland Üniversitesi, Avustralya.

William Lazonick, Profesör, Massachusetts Lowell Üniversitesi, ABD ve Kıdemli Araştırma Profesörü, INSEAD (Avrupa İşletme Yönetimi Enstitüsü), Fransa.

Håkan Lindgren, İktisat Tarihi Profesörü, İktisat Bölümü, Stockholm İktisat Okulu, İsveç.

Mary B. Rose, İşletme Tarihi Kıdemli Öğretim Görevlisi, İşletmecilik Okulu, Lancaster Üniversitesi, İngiltere.

Harm G. Scröter, Profesör, Tarih Bölümü, Bergen Üniversitesi ve Profesör, İktisat Bölümü, Norveç İktisat ve İşletme Yönetimi Okulu, Norveç.

Keetie E. Sluyterman, Kıdemli Araştırmacı, Tarih ve Kültür Enstitüsü, Utrecht Üniversitesi, Hollanda, ve Misafir Araştırmacı, Uluslararası İşletme Tarihi Merkezi, Reading Üniversitesi, İngiltere.

Xavier Tafunell, İktisat Tarihi Profesörü, İktisat ve İşletme Bölümü, Universitat Pompeu Fabra, İspanya.

Eugenio Torres, İktisat Profesörü, Uygulamalı İktisat Bölümü, Universidad Complutense Madrid, İspanya.

Jonathan Zeitlin, Tarih Profesörü, Wisconsin Üniversitesi-Madison, ABD.

1
Giriş

Franco Amatori ve Geoffrey Jones

İşletme tarihi, en geniş anlamıyla, bireysel firmaların tarihinden, işletme sistemlerinin bütününe kadar, işletme geçmişimize ilişkin her şeyi kapsar. Sınırları ve kapsamı hâlâ yoğun tartışmalara konu olmakla birlikte, işletme tarihi araştırmaları yeniliklerin ve ulusların zenginliğinin doğasına ve kaynaklarına ilişkin zengin bakış açıları sağlamıştır. Bu araştırmaların sonucunda, işletmenin önemli ve bazen de büyük tarihi olaylardaki rolünü anlamaya başladık. İşletme tarihçilerinin yazdıkları kitap ve makaleler yönetim, tarih ve sosyal bilimlerin diğer alanlarında çalışan araştırmacıların ilgilerini büyük ölçüde etkilemiştir. Bu kitabın önemli bir amacı, işletme tarihçilerinin meydana getirdikleri muazzam boyuttaki ampirik zenginliği uzman olmayanlara sunmaktır.

Bunları dikkate alarak, bu kitap üç bölüm halinde düzenlenmiştir. I. Bölüm, bu alanın niteliğini ve sınırlarını tanımlamaya çalışan makalelerden oluşmaktadır. Bu bölüm alternatif yaklaşımlar da dahil, bazı önemli kuramsal düşünceleri ve bu alanın iktisat kuramı alanı ile ilişkisini gözden geçiren makaleleri içermektedir. Bu bölüme katkı verenler çok farklı

metodolojik kökenlerden gelmektedir ve aralarındaki uzlaşma fazla değildir. Bu kişiler şu anda sürmekte olan tartışmaların içinde yer almaktadırlar.

II. Bölüm ulusal ve bölgesel örneklere ilişkin yazını ele almaktadır. Bu bölüm Kuzeybatı Avrupa'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde modern kapitalizmin tarihsel özünün incelenmesiyle başlamaktadır. Bunu izleyen makaleler Akdeniz'deki Avrupa ülkelerini –İtalya, İspanya ve Yunanistan'ı– ele almaktadır. Son olarak Japonya, Çince konuşan kültürler ve Latin Amerika incelenmiştir. Burada coğrafi olarak her yer kapsanmamıştır; Hindistan ve Kore gibi önemli Asya ekonomileri, Ortadoğu, Türkiye ve Kuzey ve Alt-Sahra Afrika'sının özel deneyimleri ele alınmamıştır. Avustralya, Yeni Zelanda ve Kanada'nın işletme tarihlerine ilişkin önemli yazın da kapsanmamıştır. Editörlerin, başlangıçta var olan, Doğu Avrupa'nın geçiş halindeki ekonomilerine ilişkin makaleleri dahil etme umutları da kırılmıştır.

Yine de bu kitap işletme tarihinin durumuna ilişkin olarak bugüne kadar olan yayınlar arasında coğrafi kapsamı en geniş olandır. Kapitalizmin başarısı ya da başarısızlığı konusunda tek bir modelin olmadığını ve işletmelerin geçmişine ilişkin yorumların zaman içinde önemli ölçüde değiştiğini açık biçimde göstermektedir. Örneğin, İngiliz işletme tarihi, uzunca bir süredir Britanya'nın on dokuzuncu yüzyılın başından beri ekonomik açıdan göreli gerilemesinin nedenlerini araştırmaktadır. Bu konu, Geoffrey Jones ve Keetie Sluyterman'ın bu kitapta ortaya koydukları gibi, son zamanlardaki araştırmalarla büyük ölçüde yeniden tanımlanmıştır. Buna karşılık, Japon işletme tarihi uzun süredir, Japonya'nın II. Dünya Savaşı sonrası iktisadi gelişmesinin gerisindeki nedenlerle ilgilenmiştir. Akira Kudo bu alanın, 1990'lardan bu yana Japonya ekonomisinde yaşanan ağır sorunlar nedeniyle önemli bir değişim geçirmekte olduğunu göstermektedir.

Bu kitap karşılaştırmalı işletme tarihine ilişkin III. Bölümle sonuçlanmaktadır. İşletme tarihinin duayeni Alfred D. Chandler –en son çalışması bu kitabın sonuna bir zarafet katmaktadır– işletme tarihi araştırmalarında uluslararası karşılaştırmaların etkili bir savunucusu olmuştur ve Japon araştırmacılar karşılaştırmalı araştırmaları teşvik etmeye çalışmışlarsa da, karşılaştırmalı işletme tarihi yazınındaki önemli çalışmalar hâlâ oldukça sınırlıdır. Bunun nedenlerini anlamak kolaydır; firmaların tarihleri ve ülkelerin işletme sistemleri konusunda yapılacak anlamlı karşılaştırmalar, siyasi, iktisadi, sosyal ve kurumsal koşulların tam olarak bilinmesini gerektirir. Çoğu durumda bu konudaki bilgilerin büyük ölçüde

ulusal dillerde yayınlanmış olması, araştırmanın zaten emek yoğun olduğu bir konuda araştırmacıların işini çok daha arttırmaktadır. Buradaki üç makale karşılaştırmalı araştırmanın bir ölçüde ilerlediği üç konuyu –çokulusluları, aile işletmelerini ve işletmelerin devletle ilişkilerini– ele almaktadır. İşletme tarihçileri için merkezi öneme sahip, ancak editörlerin ele alamadıkları birçok başka konu –bazıları pazarlama, yenilikler, insan kaynakları yönetimi, cinsiyet ve etnisitedir– bulunmaktadır. Bunun nedeni sadece yer darlığı değil, aynı zamanda karşılaştırmalı perspektiflerin hâlâ sınırlı olmasıdır. Neyse ki, II. Bölümdeki ulusal ve bölgesel araştırmaların çoğu doğrudan bu konulara ilişkindir.

Bu kitaptaki makalelerin, işletme tarihinin dikkate değer çeşitliliğini ve canlılığını ortaya koyduğuna inanıyoruz. İşletme tarihi Amerika Birleşik Devletleri'nde iki savaş arasındaki dönemde Harvard İşletmecilik Okulu'nda ayrı bir alt-disiplin olarak ortaya çıkmıştır. Bu tarihlerde Avrupalı bazı tarihçiler de sanayilerin ve firmaların tarihini, genellikle ABD'dekinden daha geniş bir çerçeveyi kullanarak açıklamaya çalışıyorlardı. 1950'lerde gizlilik özelliğine sahip şirket arşivlerine dayanan ve akademisyenler tarafından yazılan –R. W. ve M. E. Hidy'nin Standard Oil araştırması *Pioneering in Big Business* (New York, 1955) ve Charles Wilson'un iki ciltlik *The History of Unilever* (Londra, 1954) gibi– belli başlı bilimsel tarihçeler, hem ABD'de hem de Avrupa'da ortaya çıkmaya başladı. Bu gibi çalışmalar, firmalara ilişkin daha 'popüler' binlerce çalışmanın yanı sıra sürdürülmektedir.

Bu konu zaman içinde kendi kimliğini oluşturmuştur ve bugün etkileyici sayıda kitap, dergi, araştırma merkezi, dernek, uzmanlaşmış kütüphane ve konferanslar biçiminde temsil edilmektedir. İşletme tarihinin bir akademik disiplin olarak olgunlaşmasında en büyük pay ABD'li bilim adamı Alfred D. Chandler'a aittir. Chandler, çalışmaları işletme tarihi alanı dışında –tarihçiler, yönetim alanındaki araştırmacılar ve kurumsal iktisatçılar tarafından– en yaygın biçimde okunan işletme tarihçisi olmaya devam etmektedir. Bu kişiler Chandler'ı stratejik yönetimin en önemli kurucularından biri olarak kabul etmekte ve önemli etkiye sahip biri olarak görmektedirler. Bununla birlikte, Chandler'ın çalışmaları, aralarında Allan Nevins ve Ralph Hidy'nin de bulunduğu, ayrıca, Louis Galambos ve Mira Wilkins'ın da dahil olduğu daha genç bir kuşağı da içeren çok yetenekli bir Amerikan işletme tarihi kuşağının oluşturduğu bir ortamda olgunluğa ulaşmıştır.

Chandler'ın çalışmaları –en son örneği bu kitabın sonunda yer almaktadır– işletme üzerindeki belirgin odaklaşması ile ayırt edilmekte-

dir. Chandler, aralarında iktisatçılar, yönetim uzmanları ve avukatların da bulunduğu ilgili alanlardaki araştırmacılarla diyalogu teşvik ederek işletme tarihini ideolojik anlaşmazlıkların yarattığı güçlüklerin ötesine taşımıştır. Chandler'ın çalışmaları, özellikle strateji ve yapı arasındaki ilişki, merkez ve çevre sektörler arasındaki ayırım ve büyük işletmelerin ve yönetimin yeniliklerdeki rolü konusundaki genellemeleri nedeniyle işletme tarihindeki merkezi yerini korumaktadır. Genellemelerine yönelik tartışmalar ve itirazlar sürmekle birlikte, bunlar bu çok zengin araştırma alanında hâlâ en temel çerçeve olma durumunu sürdürmektedir.

Chandler işletme tarihinin tüm yönlerini kapsadığını hiçbir zaman iddia etmemiştir. Büyük işletme konusundaki nefes kesici karşılaştırmalı araştırması *Scale and Scope*'un (Cambridge, 1990) sonunda, 600 sayfadan fazla tutan ayrıntılı analizden sonra şunları yazmıştır: "Aslında bu kitap, kurumun II. Dünya Savaşı'ndan önceki tarihini ayrıntılı olarak düzenlemeye henüz yeni başlamıştır. Her düzeyde yapılması gereken çok daha fazla iş vardır..." Fakat Chandler, Karl Marx gibi, geçmişin en önemli unsurlarını incelediğini söylemiş ve cesur ifadelerde bulunma sorumluluğundan kaçınmamıştır. Bunun sonucunda, bazen, her ulusal sanayi sisteminin büyük işletmelerin ortaya çıkışında zorunlu olarak benzer aşamalar dizisinden geçmesi gerektiğini iddia eden güvenilmez biri olduğu düşünülmüştür. Bu şekilde ele alındığında, Chandlercılığın kendi izleyicilerinin en ortodoks olanlarını bile tatmin edemediği açıktır. Örneğin, Akdeniz Avrupa'sı hakkında yazanlar, Chandler için ikincil öneme sahip olan devlet müdahalesinin rolünü göz ardı edemezler. Aynı şekilde, denizaşırı Çin işletmeleri konusunda çalışan araştırmacılar analizlerinin temel birimi olarak büyük işletmeler yerine aile şirketlerini almak durumundadırlar. ABD'de bile, araştırmacılar, büyük firmaların ötesinde dikkat etmemiz gereken farklı ve canlı bir dünya bulunduğunu göstermişlerdir.

Bu kitap, Chandler'ın ABD dışındaki ulusal örneklere ilişkin yorumunun kısmi olduğunu düşünenlerin yanı sıra, onun yaklaşımının ABD'deki belli başlı eleştiricilerin bazılarının katkılarını da içermektedir. İktisat eğitimi almış olan William Lazonick, şirketlerin sadece girişimcilik ve yönetim yönleri aracılığıyla değil, daha geniş sosyal ortamları içinde ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda, firmaların örgütsel yetenekleri üzerinde düşünmemiz gerektiğini, ayrıca oluşum süreçlerini incelememiz gerektiğini söylemektedir. Kısmen, hem Chandler'ın hem de iktisatçı Edith Penrose'un yazdıklarını temel alarak, yeni bir

perspektif olan 'yenilikçi işletmenin sosyal koşulları' üzerinde durmaktadır. İşletme tarihinde kuram ve ampirizm arasında metodolojik bir tayfın mevcut olduğu dikkate alındığında, bu makale konuya kuramsal bir yaklaşımın bir uç örneğidir. Esas bağları tarihle olan birçok araştırmacı, Lazonick'in, "işletme tarihinin, yenilikçi firmaya ilişkin bir kurama ihtiyacı olduğu" biçimindeki iddiasına karşı çıkacak ve gerçek firmalara ilişkin olarak çok az şey söyleyen bir makaleyi eleştirebileceklerdir. Doğal olarak, Lazonick ve Chandler arasında derin bir metodolojik ayrılık bulunmaktadır. Chandler zengin ampirik araştırmalardan genellemeler yapmaya çalışırken, Lazonick'in çalışmaları, kendisine kanıt bulmaya çalışan bir kuramı sağlamaktadır.

Jonathan Zeitlin'in makalesini tanımlayan 'alternatif yaklaşım' ise, Chandler'e bir alternatif niteliğindedir ve Zeitlin bunun mimarisini, konu ve bağlam arasında, birbirine karşıt üretim biçimleri arasında ve dönemler arasında bir ayırıma gitmeyen bir bakış açısı lehine parçalarına ayırmaktadır. Chandler'ın, kitlesel üretim yapan büyük, profesyonel yönetime sahip firmaların kritik rolüne yaptığı vurgunun tersine, Zeitlin, üretim sistemlerinde her zaman mevcut olan çeşitliliği vurgulamaktadır. Ayrıca, esnek üretimin, "1970'lerden beri çağdaş biçimde yeniden ortaya çıkmasından önce sanayi tarihinin yaygın bir özelliği olduğunun yeniden keşfedildiğini" de vurgulamaktadır. Zeitlin'in metodolojik yaklaşımı tarih ve sosyal bilimler kaynaklıdır ve Lazonick'in yaklaşımından büyük ölçüde farklıdır. Bununla birlikte, Zeitlin'in yaklaşımı, Lazonick'in yaklaşımı gibi çok kuramsaldır ve 'işletme tarihi' yerine 'sanayi tarihi'ne işaret etmesi dikkate değerdir.

Louis Galambos'un makalesi farklı bir Chandler sonrası yaklaşım sunmaktadır. Yazar, işletme tarihinin kalesi olan sanayi şirketinin tarihine karşı çıkanları ele almaktadır. İşletmenin sosyal veya ekolojik etkisini, işletmedeki etnisiteyi ya da işletme ve cinsiyeti niçin ele almayalım? ABD'de üniversitelerin tarih bölümlerinde popüler olan yaklaşımlardan etkilenen yeni bir işletme tarihçileri kuşağı yeni yönlere yönelmektedir. Geçmişte, ağırlıklı olarak, büyük işletmeyi ve örgüt sistemlerini inceleme eğiliminde olan ABD'li araştırmacılar, son zamanlarda cinsiyet ve kültüre yönelmişlerdir. Bu durum –Galambos'un işaret ettiği gibi– yirmi yıl önce ABD'de egemen olan Chandlercı ortodoksluğun tersine, konuya olan yaklaşımların çeşitlenmesine katkıda bulunmuştur.

İşletme tarihi, bazı yönlerden, yirmi birinci yüzyılın başlarında bir yol ayırımında bulunmaktadır. Bu alanın, tarihin çoklu ilgi konuları arasında daha güçlü bir biçimde yer almasına çalışmak ile, bunu yönetim

alanının bir parçası haline getirerek, firmaların, girişimcilerin ve işletme sistemlerinin rolü ve performansına ilişkin doğru genellemelerde bulunmaya çalışmak arasında bir tercih yapılması gerekmektedir. Bu türden düşüncelerin sonuçta kendi kendini beslediği görüşünde olan postmodernistler, geleneksel işletme tarihinde büyük önemi olan arşiv kanıtlarına fazla itibar etmemektedir. Tam tersine, işletme tarihinin geleceğinin, yönetim araştırmalarıyla daha iyi bütünleşmesinde olduğunu vurgulayan araştırmacılar, işletme tarihinin, işletme geçmişimize ilişkin ampirik bilgi sağlayarak işletmenin davranışı ve performansına ilişkin düşüncelerimizi zenginleştireceğini ve genişleteceğini vurgulamaktadır. Bunlar arasında var olan gerilimler giderek artsa da, William Hausman'ın makalesinde işaret ettiği gibi, "işletme tarihinin esasını neyin oluşturduğuna ilişkin tartışma yeni değildir."

II. Bölümdeki incelemeler, işletme tarihi araştırmalarında süregelen ulusal farklılıklardan bazılarını göstermektedir. Bu incelemeler, genellikle, yapıldıkları ulusal akademik koşulları yansıtmaktadır. Bu görüşlerin birbirine yaklaştığı bir sürecin yaşandığı ortadadır. Bu durum en çarpıcı şekilde Avrupa'da görülmektedir. Burada 1990'larda Avrupa İşletme Tarihi Derneği'nin kurulması, daha önceleri komşu ülkelerde olup bitenden daha çok ABD'de olanlardan haberdar olan Avrupalı araştırmacılar arasındaki etkileşimin ve ağların büyük ölçüde artmasına yol açmıştır. Ancak önem verilen konulara ilişkin önemli farklılıklar hâlâ mevcuttur. Håkan Lindgren, İskandinavya'da işletme tarihinin hâlâ iktisat tarihinin içinde güçlü biçimde yer aldığına ve esas olarak firmanın incelenmesiyle ilgilendiğine, diğer bir deyişle ABD'de son zamanlardaki eğilimlerden tümüyle farklı olduğuna işaret etmektedir. Bir alt-disiplin olarak işletme tarihi İspanya'da dikkate değer bir şekilde niceliksel boyutta gelişmekle birlikte, Yunanistan ve İspanya'da da, işletme tarihinin iktisat tarihi ile bağlantıları güçlü olmuştur. Britanya, Fransa ve İtalya'da işletme tarihi, iktisat tarihinden çok daha canlı olmuş ve büyük ölçüde de onu aşmıştır ve işletme tarihçileri giderek artan bir şekilde yönetim ve işletme araştırmaları bağlamında çalışmışlardır. Bu arada, Japonya'da çok sayıda işletme tarihçisi büyük ölçüde işletme ve ticaret fakülteleri bünyesinde çalışmakta ve eğitim vermektedir ve uzun zamandır işletme ve iktisat tarihi arasında kesin bir ayırım mevcuttur. Akira Kudo'nun vurguladığı gibi, Japon işletme tarihçileri uluslararası karşılaştırmalı araştırmalar konusunda uzun yıllara dayanan bir geleneğe sahiptirler ve Japon araştırmacılar diğer ülkelerin işletme tarihlerini inceleme konusuna pek benzeri olmayan bir ilgi duymuşlardır. Bu araştırmaların büyük bölümü Japon-

ca'dan tercüme edilmemiştir ve büyük ölçüde 'alternatif' bir işletme tarihi yazınını oluşturmaktadır.

Bu kitabın çeşitli ülkelere ilişkin bölümleri işletme tarihi alanındaki araştırmaları teşvik eden güçler arasındaki bazı çarpıcı farklılıkları da göstermektedir. Harm Schröter, Almanya'da, ülkenin Nazi geçmişine ilişkin olarak kamuoyunda duyulan kaygının, işletmeye yeni bir ilgiyi doğurduğunu göstermektedir. İtalya'da, işletme tarihine ilişkin araştırmaların teşvik edilmesinde, kısmen imajlarını iyileştirmek isteyen şirketler önemli rol oynamıştır. Hollanda gibi bazı ülkelerde akademik kurumlaşmanın olmaması, işletme tarihçilerinin, istihdamlarının esas kaynağı olarak, şirketlerden aldıkları tarih yazımı siparişlerine bağlı olmalarına neden olmuştur. Britanya ve Japonya gibi diğer ülkelerde sipariş edilen şirket tarihçeleri daha çok üniversitelerin işletme tarihi kadrolarında bulunanlar tarafından yazılmıştır.

Son yirmi yıl boyunca, işletme tarihi çok sayıda gelişmekte olan ülkede giderek daha fazla ilgi görür hale gelmiştir. Bu kitapta Chi-Kong Lai ve Mariá Inés Barbero, sırasıyla Çince konuşan kültürleri ve Latin Amerika kültürlerini ele almaktadırlar. Her iki kültürde de belirgin bir yöne doğru eğilim gösteren yazın giderek artmaktadır. Latin Amerika'da araştırmalar, firmalar yerine, ağırlıklı olarak girişimciler üzerinde odaklaşmıştır. Çin'de de çok sınırlı sayıdaki firma özelinde araştırmalar mevcuttur. Gelişmekte olan birçok ülkede işletme tarihçilerinin karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri, işletme arşivlerini korumak için kaynak ayıran özel şirket geleneğinin zayıf, bu arşivleri işletme dışındakilerin kullanımına sunma geleneğinin daha da zayıf olmasıdır. Neyse ki, Batılı çokuluslu şirketlerin birçok Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerindeki yaygın faaliyetleri, bu soruna çoğu kez kısmi bir çözüm sağlamaktadır. Bu çokuluslukların arşivleri, çoğu zaman sadece kendilerine bağlı şirketlere ilişkin değil, aynı zamanda ev sahibi ülkedeki genel iş ortamına ilişkin önemli miktarda bilgi sağlamaktadır. Bu kitapta Geoffrey Jones'un çokuluslulara ilişkin makalesi, gelişmekte olan ülkelerdeki yabancı şirketler hakkındaki yazının bir bölümünü ele almaktadır.

İşletme tarihi iktisadi gelişme ve performansa ilişkin mikro ve makro açıklamalar arasında ilginç bir yerde durmaktadır. En iyi örneklerinde, bir ulusal iktisadi modelin gelişme çizgisinin ana hatlarını ortaya koymak amacıyla mikro bir kurumla işe başlamayı hedeflemektedir. İşletme tarihçileri bu yolla, Amerikan firma iktisadının, Alman kooperatif kapitalizminin ve Fransa ile Güney Avrupa ülkelerinde devletin ayrıcalıklı rolünün ortaya çıkışının izlerini sürmüşlerdir. Chandlerci analiz birimi-

nin –firmanın– genellikle yetersiz görünmesine yol açan, mikro ve makronun iç içe geçme biçimidir. Bu kitaptaki makaleler tarihsel analize sadece firmaların iç örgütsel yapılarının ve stratejilerinin değil, içinde bulundukları yasal ve siyasi ortamların yanı sıra, içinde faaliyet gösterdikleri ulusal kültürlerin de dahil edilmesinin sağlayacağı faydayı ortaya koymaktadır.

Bu kitabın işaret ettiği gibi, işletme tarihi bugün olağanüstü potansiyeli ve çeşitliliği olan bir akademik alt-disiplindir. Çeşitliliği, bu alanda çalışan araştırmacıların çok farklı bağlamlarda katkı vermelerinde ortaya çıkmakta ve bu da onun eklektik metodolojisine ve hâlâ gelişimini sürdüren araştırma gündemine yansımaktadır. İşletme tarihi araştırmalarının potansiyeli açıkça görülmektedir. Akademik dünyada iktisatçıların ve yönetim araştırmacılarının dikkati, belli bir grubu temsil eden firmalardan, tek ve örneği az görülen firmalara kaymıştır. Bu araştırmacılar, teknolojik yenilikleri ve rekabet avantajının sağlanmasını açıklamanın aracı olarak bireysel firmalar ya da temel aktörler arasındaki farklılıkları belirlemeye çalışmaktadırlar. İşletme tarihi daha geniş bir izleyici kitlesine, diğer bir deyişle akademik kitapları hiç okumayan, fakat kendilerini istihdam eden firmaların ve gündelik yaşamlarında kullandıkları markalı mal ve hizmetlerin tarihi hakkında bir şeyler öğrenmeye büyük ilgi duyan insanlara ulaşma konusunda hâlâ büyük bir potansiyele sahiptir. Bu kitaptaki makalelerin işletme tarihinin dikkate değer çeşitliliğini ve canlılığını ortaya koyacağına inanıyoruz.

I. Bölüm

Genel Konular, Cevaplanmamış Sorular, Tartışmalar

2
İşletme Tarihinin Kimliği ve Sınırları

Uzlaşma ve Yaratıcılık Konusunda Bir Makale

Louis Galambos*

İşletme tarihi, tarihinin erken döneminin büyük bölümünde, daha kapsamlı olan ABD tarihi disiplinini yeniden şekillendiren güçlü entelektüel dalgalarla kendisi arasında geniş bir uçurum olan, tecrit edilmiş bir Amerikan alt-disiplini olarak gelişmiştir.[1] 1930 ve 1960 yılları arasın-

* Önerileri için Julie Kimmel, Gabrielle Spiegel ve Jane Eliot Sewell'e teşekkür etmek istiyorum. Hatalar, doğal olarak benimdir.

1) Daha önce işletme tarihi tarihçiliğinin çeşitli yönleri üzerine yazılar yazmıştım. Bu makalede bunları tekrar etmek istemiyorum, ancak muhtemelen bunu başaramadım; bunu araştırmak isteyenler aşağıdaki yazılara bakabilirler: "U.S. Business History and Recent Developments in Historical Social Science in the United States" içinde *Proceedings of the Conference on Business History, October 1994, the Netherlands*, (yay. haz.) Mila Davids, Ferry de Goey ve Dirk de Wit (Rotterdam, 1995), 112-20; "What Makes Us Think We Can Put Business Back into American History?" *Business and Economic History* 2. seri, no. 20 (1992): 1-11; "What Have CEOs Been Doing?" *Journal of Economic History* 48, no. 2 (1988): 243-58; "Technology, Political Economy, and Professionalization: Central Themes of the Organizational Synthesis", *Business History Review* 57, no. 4 (1983): 471-93; "The Emerging Organizational Synthesis in Modern American History", *Business History Review* 44, no. 3 (1970): 279-90, *American Business History* (Washington, D.C., 1967).

daki dönemde bu şekilde tecrit edilmiş tek alt-disiplin işletme tarihi değildi. Charles Neu'nun işaret ettiği gibi, diplomasi tarihi de, ABD'de, hareketli olan 1960'lara kadar soyutlanmış tarihselci gelişimini sürdürdüğü, bir ölçüde benzer bir evreden geçmiştir.[2] Fakat işletme tarihinin tecrit edilmişliği özellikle aşırı düzeydeydi. Tıpkı kurucusunun ideolojisinin ve onun ilk izleyici kuşağının birçok tarihçide uyandırdığı kuşku gibi, işletmecilik okulu ortamında ortaya çıkışı da kuşku uyandırmıştır. N. S. B. Gras, işletmelerin Amerikan toplumuna yaptığı katkılar (bu katkılar olumluydu) ve Yeni Düzen'in bir zamanlar canlı olan ABD politik iktisadına verdiği zarara (etkisi olumsuz olmuştur) ilişkin olarak aldığı tavır konusunda hiçbir kuşkuya yer bırakmamıştır.[3] Amerikalı tarihçilerin çoğunun, modern liberalizmin ABD türüyle işbirliği yapan ılımlı reformcular oldukları bir dönemde, bu tarz bir muhafazakârlık pek dikkate alınmamış, dikkate alındığında da küçümsenmiştir. Çoğu zaman sadece görmezlikten gelinmiştir.

Gras 1939 yılında bu alt-disiplinin ilk genel sentezini, alt başlığını mütevazı bir şekilde *An Introduction to Business History* olarak koyduğu *Business and Capitalism* adlı kitabını yayınlamıştır. Aslında bu kitap bir giriş kitabından daha öte bir şeydir, çünkü yazar işletme politikası ve işletme yönetiminin gelişimi konusunda o dönemde bilinenlerden daha fazlasının sentezini yapmıştır. Sentezinin temelinde bir dizi basit evreler veya dönemler kümesi yer almaktadır: İşletme Öncesi Kapitalizm, Küçük İşletme Kapitalizmi, Ticari Kapitalizm, Sanayi Kapitalizmi, Mali Kapitalizm ve Ulusal Kapitalizm. Bu kronolojik kategorilere, özellikle de ilk baştakilere ilişkin olarak yapılan tanımlamalar çoğu zaman mükemmel düzeydedir, fakat eksik olan, sistemin bir aşamadan diğerine niçin geçtiğini açıklayacak bir analitik hareket sağlayıcıdır. Bu zayıflık özellikle Gras'ın

2) Charles Neu, "The Changing Intellectual Structure of American Foreign Policy" içinde *Twentieth-Century American Foreign Policy*, (yay. haz.) John Braeman, Robert H.Brenner ve David Brody (Columbus, 1971), 1-57.

3) N. S. B. Gras, *Business and Capitalism: An Introduction to Business History* (New York, 1947; ilk olarak 1939 yılında yayınlanmıştır), 323-581. Gras şu sonuca varmıştır (356): "Yeni Düzen, uzun dönemde demokraside çürümeye yol açacak ve ortadan kaldırılmasını gerektirecektir. Bu, insanların ulusal düzeyde, çürüme ve diktatörlüğe dayalı bir yönetim altında olması demektir. Muhaliflerini düşmanlar olarak defetmeye ve başkalarının kötü ve ahlaksızca davranışları için günah keçileri bulmaya çalışır. Almanya ve İtalya'da Yahudiler, Amerika'da ise finansör kapitalistler günah keçisi olmuşlardır." Gras ayrıca şunları söylemiştir (355): "Yeni Düzen sürekli olarak vergileri ve maliyetleri ve dolayısıyla enflasyonu arttırmaya yönelir. Tıpkı özel işletmede olduğu gibi, kamu kesiminin finansal iflasına (ve bu yüzden sonuçta komünist kapitalizme) yönelir. Savaşa yönelir..."

Mali Kapitalizmden Ulusal Kapitalizme geçişe ilişkin yorumunda görülmektedir. Gras bir uzlaşma sistemi olan Ulusal Kapitalizmin bir yandan 'iktidarı en tepeye' yerleştirirken, diğer yandan sermayeyi özel ellerde bıraktığını söylemiştir. Bu yüzden, işletme politikası ve yönetim açısından yazılmış bir tarih, "bu türden sınai kapitalistlere karşı eskiden beri süren memnuniyetsizlikten çok, esas olarak mali kapitalizm sistemine yönelik memnuniyetsizlikten" kaynaklanan bir siyasi zirve noktasına varmıştır.[4] Bu ifadeden de görülebileceği gibi, yazar, kısmen modern şirkete ve yönetici devlete ilişkin çok az araştırma yapılması nedeniyle, yirminci yüzyıldaki gelişmeleri ele alırken genellikle sorunlarla karşılaşmıştır. Bu zayıflıklara rağmen, o zamanlar işletme tarihi dışındaki araştırmacıların, Yeni Düzen'i Alman ve İtalyan faşizmiyle aynı tarihsel kategoriye yerleştiren bir araştırmaya fazla önem vermeleri mümkün değildi[5]

Eğer bu alt-disiplin içinde önemli bir entelektüel coşku olsaydı, bu entelektüel tecrit işletme tarihine bu kadar zarar vermeyebilirdi. Fakat ne yazık ki bu coşku azdı. Gras'ın ilk izleyicileri, kurucunun sağladığı yapıyı nesnel, sistematik ve tümevarımsal bir şekilde doldurmaya kararlıydılar. Dönemlerin analizine ayrıntılar ekleyerek, boş bırakılmış kısımları dolduracaklardı.[6] Amaçlarına da ulaştılar: İşletme tarihi olağanüstü bir hızla bilgi üretmeye başladı ve ilk araştırmacılar ABD'de yirminci yüzyılda ortaya çıkan gelişmeler üzerinde giderek daha fazla durmaya başladılar. Bu alt-disiplin güçlü bir kimlik geliştirdi ve kesin sınırlarını çizdi. Bu sınırları aşarak yapılan entelektüel alışveriş çok azdı.[7]

Alt-disiplinin tecridi özellikle bu alandaki bazı araştırmacıları çok üzüyordu, çünkü bu kişiler iktisat tarihi ile yakın işbirliği içinde olmaları ve ona önemli katkı yapmaları gerektiğini biliyorlardı. Ne de olsa Gras,

4) *A.g.e.*, 337. Ayrıca bkz. N. S. B. Gras ve Henrietta M. Larson, *Casebook in American Business History* (New York, 1939).

5) Richard Hofstadter gibi tanınmış bir tarihçi bile 1948'de kendisiyle Franklin D. Roosevelt ve Yeni Düzen arasına mesafe koymayı imkânsız bir şey olarak görmüştür. Bu yüzden *The American Political Tradition and the Men Who Made It* (New York, 1948) adlı yapıtında, diğer başkanlardan talep ettiklerini Roosevelt'ten talep edememiştir.

6) İkinci kuşak işletme tarihçileri, sentez sorunlarını büyük ölçüde göz ardı ettiler ve iş insanlarını soyguncu baronlar olarak gösteren 'ilerici' analizde düzeltmeler yapmakla yetindiler. ABD siyasi tarihçilerinin revizyonistler olarak adlandırılan (Daniel Boorstin gibi önde gelen bir istisna hariç) II. Dünya Savaşı sonrası kuşağı, yeni bir paradigma geliştirmek yerine, ilerici (yani ABD'deki liberal) tarihe düzeltmeler yaparak aynı çizgiyi sürdürdüler.

7) Ralph W. Hidy, "Business History: Present Status and Future Needs", *Business History Review* 44, no. 4 (1970): 483-97'de belirtilenlere bakınız.

işletme tarihi girişimini başlatmadan önce bir iktisat tarihçisiydi.[8] İşletme tarihçilerinin çoğu İktisat Tarihi Derneği'ne üyeydi. Bu derneğin uzun süredir genel sekreteri ve mali işler sorumlusu olan Herman Krooss, işletme tarihinin iktisat tarihinin asli bir parçası olduğunu biliyordu.[9] Ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda ABD'de yeni bir iktisatçı kadrosu iktisat tarihinde devrim yapıyordu. Bu kliometrisyenler* işletme tarihini, ülkenin siyasi tarihçilerinin gördüğünden bile daha hor görüyorlardı. Ortak paradigmaları neo-klasik iktisattı ve bu kuram içinde de işletmenin tarihsel boyutu ve iç özellikleri, yaptıkları tanım gereği, dikkate alınmıyordu.[10]

Harvard Üniversitesi'nin Girişimcilik Tarihi Araştırma Merkezi'nde durum böyle değildi ve bu Araştırma Merkezi işletme tarihinin kendi içinde ve kendisiyle diğer disiplinler arasında önemli miktarda bir entelektüel mübadeleyi teşvik etti. Araştırma Merkezi, yeni ve Schumpeterci bir alt-disiplin meydana getirme biçimindeki hedefine ulaşamadı. İktisat içinde, durağan ya da karşılaştırmalı durağan denge analizine karşı canlı ve dinamik bir alternatif oluşturmayı başaramadı. Fakat Araştırma Merkezi'nden kaynaklanan entelektüel yansımalar, işletme tarihinde günümüze kadar hissedilecekti.[11] Tom Cochran, karşılaştırmalı işletme tarihine Grasçı hakaretlerin yer almadığı sosyolojik yaklaşımını Araştırma Merkezi'nde geliştirmiş ve büyük işletmenin yanı sıra küçük işletmeyi ve siyasi bağlamı içeren toplumsal yönelimli bir sentezi de oluşturmaya burada başlamıştır. Alfred D. Chandler, Jr., Schumpeterci dinamiği Weber'in

8) Örneğin, bkz. N. S. B. Gras, *Industrial Evolution* (Cambridge, Mass., 1930)

9) Krooss, *American Economic Development* adlı ders kitabında şunları söylemiştir: "Amerikan iktisat tarihinin destansı kahramanı devlet adamı, askeri lider ya da entelektüel değil, işletme girişimcisi olmalıdır." O, işletme tarihine ilişkin genellemeler yapmanın zor olduğunu söylemiş, ancak okurlarını Gras and Larson'un *Casebook in American Business History* adlı kitabını okumaya yönlendirmiş ve bu kitabın 'vazgeçilemez' olduğunu söylemiştir. Ancak, Krooss Yeni Düzene karşı Gras'dan çok daha yumuşaktı (bkz. 480-52).

* İktisat tarihini incelerken ekonometrik yöntemlerden ve ileri matematiksel modellerden yararlananlar (ç.n.)

10) Robert William Fogel and Stanley L. Engerman (yay. haz.), *The Reinterpretation of American Economic History* (New York, 1971) akademik döngünün ulaştığı zirve noktasından önceki dönem için iyi bir rehber niteliğindedir.

11) Araştırma Merkezine ilişkin yorumlarımda büyük ölçüde şu kaynaktan yararlandım: Steven A. Sass, "Enterpreneurial Historians and History: An Essay in Organized Intellect", (Doktora tezi, John Hopkins Üniversitesi, 1977). Ayrıca bkz. *Explorations in Enterprise*, (yay. haz.) Hugh G. J. Aitken (Cambridge, Mass., 1965), özellikle editörün yazdığı 3-19'daki "Enterpreneurial Research: The History of an Intellectual Innovation" adlı makale.

toplumsal kategorileriyle (Talcott Parsons aracılığıyla) birleştirmeye ve işletme tarihini büyük işletmenin incelenmesine yöneltmeye Araştırma Merkezi'nde başlamıştır.

Bu iki araştırmacının çalışmalarının sonucunda, işletme tarihi 1960'larda ve 1970'lerde daha az tecrit edilmiş ve büyük ölçüde daha üretken bir disiplin haline gelmiştir. Bu noktada biraz soluklanıp Araştırma Merkezi'nin niçin bu kadar üretken olduğunu sorabiliriz. Araştırmacılar yetenekliydi, ancak zihinsel yetenek genellikle akademik yaşamın her köşesinde bolca mevcuttur. Harvard İşletmecilik Okulu, o yıllarda yetenek açısından yoksun değildi, fakat Araştırma Merkezi'nin yaptığı hamleleri yapamadı. Araştırma Merkezi'ni ayrıcalıklı yapan şeyin, tartışma ve deneyi teşvik eden bir ortamda iyi tanımlanmış bir paradigma dahilinde çalışan bir grup yetenekli insan olduğuna inanıyorum. Temel paradigma, kapitalist gelişmeye ilişkin dinamik bir kuramdı. Bu kuramın kesin bir şekilde tanımlanmış yönlendiricisi ise, Schumpeter tarzındaki girişimci fonksiyonuydu. Schumpeterci kuram, Marx ve Weber'in tarzında, önemli siyasi ve toplumsal öğeleri olan kapsayıcı bir kuramdı.

Araştırma Merkezi'nin temel paradigması her şeyi kapsamakla birlikte, göreli olarak soyuttu ve (yine Marxçı ve Weberci gelenekteki) tarihsel özgüllükten ve derinlikten yoksundu. Bu durum programa katılanların her biri için, 'girişimcilik tarihine' ayrı bir yaklaşım geliştirme konusunda boş bir entelektüel alan sağlıyordu. Bu yüzden paradigma, yaratıcılığı bastıran bir tür uzlaşmaya ihtiyaç duymadan entelektüel alışverişi kolaylaştırdı. Araştırma Merkezi'nin liderleri de araştırmacılara herhangi bir dil, kuram ve kategori empoze etmeye çalışmadılar.[12]

Aslında, işletme tarihi, Cochran ve Chandler tarafından geliştirilenlerden daha katı alternatiflere sahip olamazdı. Bu ikisinden Cochran'ınki daha kapsamlıydı; Cochran yönetici devletin ortaya çıkışından çocuk yetiştirme alışkanlıklarına, ABD bira sanayinden Latin Amerika'daki işletmelerin faaliyetlerine kadar her şeyi incelemiştir.[13] Chandler'ın yaklaşımı ise, modern kapitalizmin evriminde en önemlisi olduğunu düşündüğü işletmeyi almak ve henüz başlarında olduğu meslek yaşamının geri kalanında azimle bu konunun, yani büyük şirketin peşinden gitmekti.

12) Bu araştırmacı grubuna (aralarında diğerlerinin yanı sıra Douglass North da vardı) tek bir analiz çizgisinin ya da sentezin empoze edilmesi zor olabilirdi, fakat Araştırma Merkezi, saygınlığı olduğu için empoze etme yoluna gitmedi.

13) David B. Sicillia, "Cochran's Legacy: A Cultural Path Not Taken", *Business and Economic History* 24, no. 1 (1995): 27-39.

Chandler, Weberci kategorilerinden yararlanmakla ve hatta Parsons'un savunduğu türden denge analizinin bazı öğelerini kullanmakla birlikte, kendi özgün analiz tarzını da geliştirmiştir.[14] Profesyonel yönetici biçimindeki işletme bürokrasisi, Chandler'ın bakış açısında önemli bir yenilik kaynağı haline geldi ve aslında kapitalizmin yeni gelir ve zenginlik yaratmasına olanak sağlayan yeniliklerden biriydi. Chandler da, Schumpeter gibi, yeniliği değişimin motoru konumuna getirdi, fakat Schumpeter'in tersine, büyük, bürokratikleşmiş firmaların girişimcilik özelliklerini koruma yetenekleri konusunda kuşku duymuyordu.[15]

Fakat Chandler, Gras'ın değerlerini tümüyle bir kenara bırakmadan, işletme tarihinin kimliğini değiştirdi. Bu araştırmacıların her ikisi de, işletmenin temel hareket ettiricisi olduğu teolojik bir tarih tarzında yazan pozitivistlerdi. Chandler, yargılarında kendisini Gras'a göre çok daha fazla sınırlandırsa da, her ikisi de modern yönetici devlet konusunda kuşkuluydular. Aralarındaki farklılıklar daha önemliydi. Chandler, Gras'ın tersine, bu alt-disiplinin ancak tümevarım ve tümdengelimin yeni bir bileşimine, diğer bir deyişle daha ileri bir kuramsal çerçeveye sahip olduğunda gelişeceğini anlamıştı. Yenilenmiş bir dinamik iktisat kuramıyla birleştirdiği sosyoloji kuramı, otuz yıl boyunca bu alanda egemen olan temel paradigma haline geldi.

Chandler'ın kuramına dinamik özünü sağlayan güç, işletme ve özellikle de içinde bulunduğu teknolojik ortamdaki ve piyasa ortamındaki değişikliklere yaratıcı biçimde tepki veren büyük şirketti. Bu yaratıcı tepkiler, şirketlerin, ihtiyaç duydukları mal ve hizmetleri (tümüyle yeni malla ve hizmetler de dahil) müşterilerine diğer işletme türlerine göre daha etkin biçimde sunmalarını sağlayan yeniliklere yol açıyordu. Chandler, Schumpeter'in tersine, siyasi tarihe girmedi, fakat devletin ve büyük şirketin iktisadi büyümeyi teşvik etmedeki rollerine ilişkin değerlendirmesi kuşkuya hiç yer bırakmıyordu.

Chandler'ın sentezi, diğer araştırmacıları, işletmenin davranışının o güne kadar ihmal ettikleri yönlerini araştırmaya yöneltti ve işletmeyi

14) Diğer bazı araştırmacılar Chandler'ın araştırmacılığını analiz etmiş ve bunun öyküsünü anlatmışlardır. Örneğin bkz. Thomas K. McCraw, "Introduction: The Intellectual Odyssey of Alfred Chandler, Jr." içinde *The Essential Alfred Chandler: Essays Toward a Historical Theory of Big Business*, (yay. haz.) Thomas K. McCraw (Boston, 1988), 1-21; Richard R. John, "Elaborations, Revisions, Dissents: Alfred Chandler, Jr.'s *The Visible Hand* after Twenty Years", *Business History Review* 71 no. 2 (1997): 151-200.

15) Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism, and Democracy* (New York, 1947), özellikle 134, 207, 219.

yeni şekillerde inceleme konusunda teşvik etti. Chandlerci paradigma, alt-disiplinin kendi içinde ve sınırlarının ötesinde önemli tartışmaları başlatması muhtemel görünen güçlü fakat zımni bir ideoloji üzerine inşa edilmişti. Ancak başlangıçta bu yeni sentez bir uzlaşmayı teşvik etti.

Oluşmakta Olan Tehlikeli Bir Uzlaşma

Chandler'ın çalışması, ilk başlarda işletme tarihi alanı dışında çok az dikkat çekti ve alt-disiplinin kendi içinde de tartışmadan daha çok uzlaşmaya yol açtı. Chandler'ın düşünceleri, işletme tarihinde, bu alanın önemli dergilerinde ve bu alt-disiplinde lisans sonrası eğitim veren az sayıdaki programda her zaman yer aldı. Öğrenciler büyük şirketler üzerinde ve daha da dar anlamda, bu şirketlerin strateji ve yapıları üzerinde odaklaşıyordu. Bazı durumlarda, bu öğrencilerin hocaları, Chandler'ın adını makalelerinin birinci ya da ikinci paragrafında belirtmezlerse, bunların *Business History Review* dergisinde yayınlanmayabileceği konusunda uyarıyorlardı. 1980'lerin sonlarına gelindiğinde, bu uyarı iyice yaygınlaşmış görünüyordu; 1989'da *Business History Review* dergisinin sonbahar sayısında yer alan tüm makalelerde Chandler'ın çalışmalarına atıflar vardı.[16] Chandler'ın akademik alandaki yerçekimi etkisi o kadar güçlüydü ki, yaşlı ya da genç araştırmacılar büyük şirketin iç işleyişi konusunda ustalarının yolundan gittikçe, işletmenin dış yönleriyle giderek daha az ilgilenilmeye başlanıldı.

Bunlar olup biterken, Chandler ABD'de ve diğer ülkelerde işletme tarihinin araştırılmasını teşvik etmek için çok çalışıyordu. Genç bir işletme tarihi kadrosunu yetiştirdi ve yetişmiş bazı araştırmacılara çeşitli şekillerde destek sağladı. İşletme tarihi araştırmalarının rüştünü ispat etmeye başladığı Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Japonya ve Almanya gibi bazı ülkelerdeki iktisatçılara yardım etti. Kişisel ve entelektüel olarak, kendi paradigması doğrultusunda yeniden şekil verdiği bir araştırma alanının önderi durumundaydı. Öğrencilerinin çoğu, bu paradigmayla büyük ölçüde uygunluk gösteren konularda çalışıyorlardı. Kendisine bağlı

16) 1985 ve 1989 yılları arasında *Busines History Review*'da Chandler'ın çalışmalarına yapılan atıfların sayısı sırasıyla 5, 14, 14, 14 ve 34'tü; 1989 yılındaki rakam, gayrimenkul konusundaki bir özel sayıda Chandler'ın yayınlarına hiç atıfta bulunulmamış olmasına rağmen yüksekti.

araştırmacıların hepsi böyle olmasa da, bunların çalışmalarının büyük bölümü en azından Chandler'ın sentezinin sınırlarında yer alıyordu.

Chandler'ın düşüncelerinin cazibesine kapılanlardan biri de, daha önceki ilgi alanı esas olarak karşılaştırmalı iktisat tarihi olan radikal iktisatçı William Lazonick'ti. Chandlercı işletme tarihi tarzının cazibesine kapılan Lazonick meslek yaşamında keskin bir dönüş yaptı. Önce –şaşırtıcı bir hızla– Chandler'ın düşüncelerini işleyen bir dizi makale ve kitap yayınladı ve bu düşünceleri, iktisattaki işlem-maliyetleri analistlerinden ve özellikle de Oliver E. Williamson'dan gelen tehditlere karşı korudu. Aslında, Williamson, Chandler'ın tarihinin *Visible Hand* (Cambridge, 1977) adlı yapıtındaki biçimini desteklediğini ve o tarz tarafından desteklendiğini düşünüyordu. Fakat Lazonick başka türlü düşünüyordu ve işletme tarihinin çok önemli sınırlarından birini, neo-klasik denge kuramının saldırısından büyük bir gayretle korumaya çalıştı.[17]

Lazonick'in işletme tarihi alanındaki çalışmalarının bu evresi önemlidir, çünkü bu evre, uzlaşmanın sağlandığı koşullarda alt-disiplinde neler olduğuna ilişkin çok şey anlatmaktadır. Lazonick, iktisat ve Marksist analize güçlü bir şekilde dayanan çalışmalarına rağmen, Chandler'ın temel yorumlarının ve değerlendirmelerinin hiçbirine doğrudan doğruya karşı çıkmadı. Chandler'ın Harvard İşletmecilik Okulu'ndaki üç önemli meslektaşı olan Richard Tedlow, Richard Victor ve Tom McCraw da aynı şekilde karşı çıkmadılar.

Richard Tedlow, pazarlama konusunda, modern ABD işletmesinin incelenmesinde yeni bir yaratıcı dönemeç oluşturabilecek mükemmel bir kitap yazdı. Ama buna karşılık, elindeki kanıtların en ilginç yönlerini göz ardı etti ve onları rahatsız edici bir şekilde, Chandlercı bağlamda öylece bıraktı.[18] Bu kitabı, işletme tarihinin kötü bir örneği olduğu için seçip almadım. Tersine, bu kitabı, iyi bir kitap olduğu için hem lisansüstü seminerlerimde hem de lisans programının üst sınıflardaki derslerinde kullanıyorum. Ancak bu kitap o yıllarda Harvard İşletmecilik Okulu'ndaki entelektüel ortam hakkında bazı bilgiler vermektedir. Harvard İşletmecilik Okulu, Girişimcilik İncelemeleri Araştırma Merkezi'nden farklı olarak, uzlaşmaya yönelik güçlü bir kurum olmuştur ve hâlâ da öyledir. Bu okul, tıpkı çoğu modern bürokrasinin yaptığı gibi, düşünce

17) William Lazonick, *Business Organization and the Myth of the Market Economy* (New York), 1991).

18) Richard Tedlow, *New and Improved: The Story of Mass Marketing in America* (New York, 1990).

ayrılığını değil, ayrıntılı incelemeleri teşvik ediyordu. Bu önemliydi, çünkü işletme araştırmalarının bu önemli merkezinde bu alt-disiplinin, Gras dönemindeki entelektüel gelişiminin etkisini azaltan bir konuma doğru yöneldiği anlamına geliyordu.

Diğer Disiplinlerle Yakınlaşma ve Yaratıcı Tartışma

Neyse ki, işletme tarihi, şimdi büyük ölçüde Chandler'ın sayesinde, Gras döneminde olduğundan çok daha yaygın ve daha canlı bir hale gelmiştir. Lazonick-Williamson tartışması bu açıdan öğreticidir. Gras'ın yazdığı dönemde, iktisatçılar işletme tarihini küçümsüyorlardı. Birçoğu bugün de hâlâ küçümsemektedir. Fakat Oliver Williamson kesinlikle böyle davranmıyordu. Williamson, tıpkı Lazonick gibi, Chandler'ı yanlış okumuş olabilir, ancak onu okumuştu ve kendisinin neo-klasik firma kuramına yapmakta olduğu önemli kuramsal katkıları destekleyecek kanıtlar sağladığı için Chandler'a bol bol teşekkür etti.

Yapılan bu düzeltmeler biraz yorum gerektirmektedir, çünkü Williamson ve diğerleri iktisadı tarihe yakınlaştırıyorlardı ve statik değil dinamik bir firma kuramının ve bunun ekonomideki rolüne ilişkin bir kuramın geliştirilmesini gerekli görecekleri bir noktaya doğru götürüyorlardı.[19] Schumpeter tarzında bir dinamik kuram, Girişimcilik Tarihi Araştırma Merkezi'nde gerçekleştiği çizgide, iktisat ve tarih arasında bir başka yaratıcı etkileşim hamlesini başlatma potansiyeline sahipti. Williamson bugün artık çoğu işletme tarihçisinin aşina olması gereken bir dizi kavramı ortaya attı ve ayrıntılı biçimde inceledi. Bunlar arasında, işlem maliyetlerine ek olarak, kısıtlı rasyonellik, yönetici-aracı arasındaki ilişkilerde fırsatçılık, içerilmiş bilgi ve tarihsel özelcilik bulunuyordu.[20] Bunun sonucunda, tarihin iki önemli özelliği olan zaman ve tarihsel özgüllük bu kuramsal yoldan firma iktisadına giderek dahil ediliyor ve matematiksel analizin pürüzsüz mekanizmasını aşındırıyordu.

19) Yeniliğin özel tarihsel tarzına ilişkin kuramlaştırmanın bir aracı olarak bağımlılık çizgisi düşüncesini geliştirmekte olan Paul David de aynı şeyi yapıyordu.

20) Oliver E. Williamson, *Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications* (New York, 1975); ve aynı yazarın "Hierarchies, Markets and Power in the Economy: An Economic Perspective", *Industrial and Corporate Change* 4, no. 1 (1995): 21-49. Williamson'ın Coase'a olan borcunu olduğundan az göstermek istemiyorum; bu ilişki iyi bilinmektedir.

Bu gelişmeler, iktisat ve işletme tarihini birbirine daha da yakınlaştırmak için İktisadi Araştırmalar Ulusal Bürosu'nun (National Bureau of Economic Research, NBER) himayesinde bir işbirliği çabasını doğurdu. Peter Temin, Daniel M. G. Raff ve Naomi R. Lamoreaux, yeniden düzenlenmiş bir neo-klasik paradigmanın entelektüel platformunda işbirliğinin geliştirilmesine yönelik olarak süren bu programda başı çektiler. Bu konuda en dikkate değer olanı, Lamoreaux ve Raff'ın editörlüğünü yaptıkları *Coordination and Information: Historical Perspectives on the Organization of Enterprise* adlı kitaptı.[21] Editörlerin ifade ettikleri gibi, işlem maliyetleri analizinin ve Chandlercı büyük firma tarihinin birbirine yaklaşması "işletme tarihi ve iktisat tarihi arasında işbirliği" konusunda yeni bir fırsat yarattı. Bunlar firma içindeki koordinasyonunun araçlarını, işletme faaliyetlerinde bilgi akışlarının rolünü, karar alma süreçlerini ve işletmenin sınırlarını sorun olarak ele alarak, "oyun kuramı yöntemlerinin" bilgi sağlayacağı bir Chandler sonrası analiz tarzına yöneldiler. "Eksik bilgi koşullarında iktisadi koordinasyonunun analizinde ele alınması gereken karmaşıklıkları" ortaya koymak için, tarih, iktisat, finansman ve işletme yönetimi alanlarındaki araştırmacılarla birlikte çalıştılar.[22]

Ortaya çıkan tarih makalelerinin her biri bir öykü anlatıyordu. Bazılarını, çeşitli derecelerde olmak üzere, kuramdan alınmış bir ya da birkaç kavram yönlendirmişti. Bu yüzden Raff, yenilik tarzının "temelde bir iktisadi rasyonelliği ortaya koyduğu", ancak "kültür, anlamlar ve tarihin güçlü bir şekilde değişime uğrattığı" bir işletme sistemini keşfetti. Aynı şekilde, Daniel Nelson endüstri mühendislerinin ABD firmalarında koordinasyona yeniden biçim verme çabalarının (1890-1940) 'karışık' bir sonuca yol açtığını ortaya koydu. W. Bernard Carlson, General Electric'in tarihini yeniden ele aldı ve güçlü bir oligopolcu rakibin ortaya çıkmasının, ancak bazı önemli 'düşünce yapılarını' ve ilgili çıkar gruplarını da içeren örgüt içi çatışmanın çözümü açısından anlaşılabileceğini keşfetti. David Mowery ABD'deki araştırma ve geliştirmeyi yeniden ele aldı ve işlem maliyetlerinin, firmaların içinde yer aldıkları siyasi ortam tarafından büyük ölçüde şekillendirilebileceğini (Chandler'ın aksine) gördü. Diğer makaleler de benzer 'karmaşıklıkları' ortaya koydu. Bunlardan bazıları

21) NBER projesi *Inside the Business Enterprise: Historical Perspectives on the Use of Information*, (yay. haz.) Peter Temin (Chicago, 1991) ile başladı. Bu kitabı Hollanda'da sunduğum bir bildiride tartıştım. Bkz. 1. dipnot.

22) Lamoreaux ve Raff, *Coordination and Information* (Chicago, 1995), 3-8.

bilgideki eksikliklerle, yönetici-aracı ilişkileriyle ve alt-optimal düzenlemeci rejimlerle ilişkiliydi.[23]

Kitap, oyun kuramı yöntemlerine dayalı bir alternatif işletme tarihi paradigmasını ortaya koymuyordu. Makalelerin hiçbiri, işletme sisteminin bütününe veya bunun Chandler ve izleyicilerinin en fazla üzerinde durdukları bölümüne ilişkin bağımsız gelişme tarzlarını özel olarak ele almıyordu. Bu yüzden bugün NBER projesi bir dizi mükemmel analizi üretmiştir ve üretmeyi sürdürebilir. Bunların çoğu iktisat bilgisine dayalıdır. Hepsi de, geçmişte işletmelerin davranışına ilişkin tarih araştırmasıdır, ancak Chandlerci bağlama bir alternatif olacak dinamik bir analizi içermemektedir.

Bununla birlikte, Richard Nelson, Sidney G. Winter ve diğerleri, 'ortodoks neo-klasik iktisat kuramının' temel düşüncelerinin çoğuyla uyumlu olmayan, fakat bazı metodolojik yönleri ile tutarlı olan yeni bir paradigmanın oluşturulabileceğine uzunca bir süredir inanıyorlardı. Bu araştırmacılar farklı bir başlangıç noktasından hareket ederek, dinamik iktisadi analiz alanına balıklama daldılar.[24] Evrimci iktisat, durağan ya da karşılaştırmalı durağan iktisattan, Williamson'ın ve NBER'in çalışmalarına göre daha büyük bir kopuşu ifade ediyordu. Evrimci perspektifin bugün

23) *A.g.e.*, 27-8, 48, 57-61, 147-76. Editörlerin karşılaştıkları en büyük sorunlardan biri, doğal olarak, iktisadın dilinden ve kavramlarından rahatsızlık duyan tarihçileri, araştırdıkları ve yayınladıkları malzemeyi yeniden ele alırken kuramdan yararlanmaya yönlendirmekti. Bu yüzden Daniel Nelson "Industrial Engineering and the Industrial Enterprise, 1890-1940" başlıklı mükemmel bir makale yazdı. Fakat bu makalede doğrudan doğruya iktisat kuramından yararlanmadığını söyleyebilirim. W. Bernard Carlson, "The Coordination of Business Organization and Technological Innovation within the Firm: A Case Study of the Thompson-Houston Electric Company in the 1880's", 55-94'te, yönlendirici kavram için bir teknoloji tarihçisi olan Reese Jenkins'e başvurdu. Tony Freyer ("Legal Restraints on Economic Coordination: Antitrust in Great Britain and America, 1880-1920", 183-202) vardığı sonuçlara yeni bir değişiklik ekledi, ancak metodolojisine yeni iktisat kavramlarını eklemedi. Öte yandan, David C. Mowery ("The Boundaries of the U.S. Firm in R&D", 147-76), Kenneth A. Snowden ("The Evolution of Interregional Mortgage Lending Channels, 1870-1940: The Life Insurance-Mortgage Company Connection", 209-47) ve Charles W. Calomiris ("The Costs of Rejecting Universal Banking: American Finance in the German Mirror, 1870-1914", 257-315) incelemelerinde iktisadi analizden geniş şekilde yararlandılar. Üçü de daha önce de bunu yapmışlardı ve iktisat eğitimi almışlardı. Üçünün de işletmelerin iç yönlerini –ya firmanın sınırlarını ya da kendi aralarındaki ilişkileri– analiz etmeleri de önemli olabilir.

24) Richard R. Nelson ve Sidney G. Winter, *An Evolutionary Theory of Economic Change* (Cambridge, Mass., 1982).

bulunduğu noktada, evrimin bir eğretileme mi olduğu yoksa aslında analizin sürükleyici gücü mü olduğu konusu tam bir açıklığa kavuşmamıştır. Ancak her iki durumda da, bu iktisatçı grubu, kuramlarına zaman ve tarihsellik özelliğini de eklediler. Aslında, çok daha fazlasını eklediler.[25] Bunlar ve evrimci okula dahil olan meslektaşları, Williamson'ın yaptığı gibi, bazen "ulusal yenilik sistemlerinin" tarihsel gelişimine, bazen de yedi önemli sanayide "sanayi liderliğinin kaynaklarına" ve biyoteknolojideki ilk gelişmelere bakarak tarihe uzanmaya başlamışlardı.[26]

Son çalışma olan Maureen McKelvey'in *Evolutionary Innovations: The Business of Biotechnology* (Oxford, 1996) adlı kitabı, iktisadın bu dalının işletme tarihine ne kadar yaklaştığını, bu etkileşimin ne kadar verimli olduğunu ve bu alt-disiplinler arasında hâlâ ne kadar bir boşluk olduğunu mükemmel bir şekilde ortaya koymaktadır. McKelvey'in ABD ve İsveç'teki genetik mühendisliğine ilişkin karşılaştırmalı tarih çalışması, kesin biçimde evrimci iktisada dahildir. Yazarın iki firmayı ve bunların yeniliklerini titiz bir tarih araştırmasıyla ele alması işletme tarihine ve bilime dayalı modern bir sanayide teknolojinin tarihine önemli bir katkıdır. McKelvey ayrıca evrimci modelin bazı önemli özelliklerini de ortaya koymayı başarmıştır. Fakat modelin iktisadi soyutlamaları ile zaman-yer-kişi ve kurum özelindeki verileri arasındaki boşluğu doldurmayı başaramamıştır. Onun bu kitabı, bu alandaki yakınlaşmanın tamamlanabilmesi için daha yapılması gereken çok şey olduğunu, ancak arada kalan boşluk üzerinde sürecek entelektüel alışverişin verimli olmayı sürdüreceğini göstermektedir.

Evrimci iktisat alanındaki çalışmalar, verimli tartışmalara yol açmalarının yanı sıra, analitik ve ampirik nitelikte çalışmalardır. İşletme tarihi ve teknoloji tarihi arasındaki sınır çizgisinde sürmekte olan tartışmalar için de aynı şey söylenebilir. Son yıllarda enerjik ve üretken bir teknoloji tarihçisi alt kesimi, işletme tarihine ilişkin olarak önemli bir analitik tartışmayı başlatmıştır. Bunlardan sadece birkaçı, Thomas Hughes, David Hounshell, John Smith, Bernard Carlson, Leonard Reich, Steve Usselman ve diğerleri, Chandler'in ve en yakın izleyicilerinden bazılarının, işletmenin gelişmesinin iç yönüne verdikleri önemi sorgulamışlardır.

25) Örneğin şu tartışmaya bakınız, "Organizational Capabilities and Behavior", *a.g.e.*, böl. 5, 96-136.

26) Richard R. Nelson (yay. haz.), *National Innovation Systems: A Comparative Analysis* (New York, 1993); David C. Mowery ve Richard R. Nelson (yay. haz.), *Sources of Industrial Leadership: Studies of Seven Industries* (Cambridge, 1999).

Teknoloji tarihine ilişkin bu araştırmalar, şirketin evrimini biçimlendiren faktörler arasında, strateji ve yapının yanı sıra, kamu politikası, kültürel değerler ve bilimsel ve mühendislik kuruluşlarının da bulunması gerektiğini öne sürmektedir.[27]

Analitik olmasının yanı sıra ideolojik olan bir başka tür tartışma da işletme tarihi, sosyoloji ve siyaset biliminin sınır çizgisinde ortaya çıktı. Chandler'ın paradigması, sanayi örgütlenmesi kuramına karşı çıkmasının yanı sıra, aynı zamanda modern topluma ilişkin çok sayıda neo-Marksist yorum tarzından herhangi birine bağlı kalmış olan sosyal bilimcilere yönelik bir tehditti. Önsezisi güçlü olan Charles Perrow bu tehdidi çok önceden gördü ve Chandlercı tarihle kapsamlı hale gelecek olan bir diyalogu başlattı. Özellikle komünizmin çökmesi ve solun gerilemesi sonucunda tüm dünyada kapitalizm yönlendirici konumuna gelince, diğerleri de Perrow'u izledi. Muhafazakâr bir tarih sentezinden kaynaklanan tehdit, bazı tanınmış araştırmacıları, büyük işletmenin yükselişi ve bunun toplumsal sınıflar, siyasi sistemler ve gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler üzerindeki etkileri konusunda derhal alternatif açıklamalar yapmaya yöneltecek kadar önemliydi. Yorulmak nedir bilmeyen Perrow'un yanı sıra, William G. Roy, Neil Fligstein ve Mark Granovetter, benim düşünceme göre, işletme tarihini canlandıran ve kapsamını genişleten karşı saldırıları başlattılar.[28] Bu araştırmacılar kendi ideolojik kaygılarını paylaşmayan çok sayıdaki işletme tarihçisine cazip gelecek bir paradigmayı henüz geliştirememiş olsalar da, alt-disiplinin yaşamını bir süre için tehdit eden bir uzlaşmanın çökmesine kesinlikle yardımcı oldular.[29] Bunların çalışmaları ayrıca daha sonra tartışılacak olan postmodern araştırmalarla da birleşmeleri umudunu doğurmaktadır.

27) David A. Hounshell, "Hughesian History of Technology and Chandlerian Business History: Parallels, Departures, and Critics", *History and Technology* 12 (1995): 205-24'teki ufuk açıcı tartışmaya bakınız.

28) Perrow'un çok sayıdaki araştırmasına sempati duyan, ancak eleştirel nitelikte bir çalışma için bkz. Christiane Diehl-Taylor, "Charles Perrow and Business History: A Neo-Weberian Approach to Business Bureaucratization", *Business and Economic History* 26, no. 1 (1997): 138-58; William G. Roy, *Socializing Capital: The Rise of the Large Industrial Corporation in America* (Princeton, 1997); Neil Fligstein, *The Transformation of Corporate Control* (Cambridge, Mass., 1990); Mark Granovetter, "Coase Revisited: Business Groups in the Modern Economy", *Industrial and Corporate Change* 4, no. 1 (1995): 93-130.

29) Aynı şey Martin J. Sklar'ın çalışması için de söylenebilir; bkz. *The Corporate Reconstruction of American Capitalism, 1890-1916: The Market, The Law and Politics* (Cambridge, 1988).

Tartışma, işletme tarihinin kendi içinde ve sınır çizgisinde patlak verdi ve 1990'larda doğal bir şey haline geldi. Bu alt-disiplin bazı Avrupa ve Asya ülkelerinde olgunluğa ulaştıkça, bu alandaki araştırmacılar, artık Chandlercı tarih çerçevesine tam olarak uymayan ulusal perspektifler geliştirdiler. Geoffrey Jones'un yayınladığı ve editörlüğünü yaptığı bazı çalışmaların yanı sıra, Leslie Hannah'ın çalışmaları bu konudaki örnekleri oluşturmaktadır.[30] Faal işletme tarihi dernekleri ve yayınları artık bir dizi ülkede mevcuttu ve tek bir paradigma, artık ulaşılan farklı sonuçların tümünü kapsayamıyordu. İşletme tarihinin yirminci yüzyılda ulaşmaya çalıştığı amacın, artık modern büyük ölçekli işletmeye ilişkin Amerikan modeli olarak düşünülmediği yeni bir perspektif ortaya çıkıyordu. Birçok ABD şirketinin 1965-75 geçiş dönemini izleyen yıllarda yabancı rekabetine karşı koyarken yaşadıkları sorunlar dikkate alındığında bu sonuç akla yatkın görünüyordu.[31]

İşletme tarihindeki yeni döneme işaret edenlerden biri de, *Industrial and Corporate Change* (ICC) dergisiydi. Başlangıcında İtalyan ve ABD'li araştırmacıların ortak ürünü olan ICC, firma mikroiktisadı, yönetim araştırmaları ve işletme tarihi arasında yer alan yeni ve heyecan verici bir entelektüel alan yarattı. Son yıllarda, ilk önce ve en fazla okuduğum derginin ICC olduğunu (elbette, şu üç ABD dergisinde, *Business History Review*, *Enterprise & Society* (adı daha önce *Business and Economic History*'di) ya da *Essays in Economic and Business History*'de bir makalem yayınlanmamışsa) fark ettim.

İşletme tarihinin kendi içinde, uzlaşmanın yerini şiddetli tartışmalar aldı ve bu durum Chandlercı paradigmaya en fazla bağlı olan araştırmacılar için bile geçerliydi. Burada Chandler'ı ayrıntılı bir şekilde işleyen ve onu savunan, ancak buna Chandlercı olmayan bazı özel temaları ekleyen William Lazonick'in çalışmalarına tekrar bakabiliriz. Bu çalışmalardan

30) Bkz. Leslie Hannah, "The American Miracle, 1875-1950, and After: A View in the European Mirror", *Business and Economic History* 24, no. 2 (1995): 197-220. Alfred D. Chandler, Takashi Hikino, Mary O'Sullivan, Wilfried Feldenkirchen ve Patrick Fridenson'un yorumları ve Leslie Hannah'ın cevabı (221-62) bu açıdan öğreticidir. Geoffrey Jones, "Global Perspectives and British Paradoxes", *Business History Review* 71, no. 2 (1997):291-8.

31) İngiliz derneği, elbette 1950'lerden beri faaldir. İtalyan tarih yazımına ilişkin olarak son zamanlardaki bir inceleme için bkz. Francesca Carvenali, "A Review of Italian Business History from 1991 to 1997", *Business History* 40, no. 2 (1998): 80-94. Şu derlemelere de bakınız, Louis Galambos (bir giriş), Geoffrey Jones (Britanya), Etsuo Abe (Japonya) ve Franco Amatori (İtalya) içinde *Business History Review* 71, no. 2 (1997): 287-318.

biri, daha önceki radikal döneminde ilgi alanlarından birini oluşturan işgücü araştırmasına geri dönmesini ve ABD şirketlerinin, Japon şirketlerinin yaptığı gibi, fabrika düzeyinde ortaya çıkan yenilikleri teşvik etmemeleri nedeniyle zarar gördüklerini kabul etmesini içeriyordu. Chandler'ın yukarıdan aşağıya işletme tarihi tarzı, fabrikaya ilişkin olarak çok az şey söylüyordu, fakat Lazonick Amerika'nın hiyerarşik örgütlerinin 1960'lar, 1970'ler ve 1980'lerde bu güçlüklerle karşılaşmalarının başlıca nedenlerinden birinin burada olduğunu keşfetti.[32] ABD firmaları, yukarıdan aşağıya yeniliğin yanı sıra, aşağıdan yukarıya yeniliği de gerçekleştiremeyince, miktar ve çeşit ekonomisi bu firmaların pazar paylarını korumalarını sağlayamadı. Daha sonraları Lazonick ve Mary O'Sullivan, reform ihtiyacı içindeki ABD firmalarının diğer yönlerini araştırırken şirket yönetişimini ayrıntılı olarak incelediler.[33]

Devlet konusundaki çalışmalarımı ve son zamanlarda yaptığım, yenilik konusundaki çalışmalarımı da aynı kategoriye koyabilirim. Bunlarda bir yandan Chandler'ı temel alırken, diğer yandan firmanın ötesine, siyasi ortama, iktidar ilişkilerine ve mesleklerle olan bağlantılara da baktım. Bir yandan yapı, ölçek ve çeşit üzerinde önemle dururken, önemli yenilik kaynakları için firmanın dışına yöneldim ve yenilik sürecinin bu koşullara bağımlılığını, Chandler'a göre çok daha güçlü hale getirdim. Son zamanlardaki çalışmalarımda, bilime dayalı, ileri teknoloji şirketlerinde yenilikleri sürdüren kamu kesimi, özel kesim ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlardan oluşan ağların önemi üzerinde durdum. Bu şirketler, bu ağlarda ve sanayilerde sık gerçekleşen dönüşümlere etkin bir şekilde tepki verebilen liderlere sahiptir.[34] Bu tür liderliğe sahip olmayan firmalar, daha yenilikçi olan firmaların gerisinde kalmışlardır. Bu firmalar o sanayide ilk harekete geçenler olsunlar ya da olmasınlar, pazar paylarını daha yaratıcı kurumlara kaptırmışlardır.

Çalışmalarında Chandler'a daha az dayanma eğiliminde olan diğer araştırmacılar da yeni perspektifler geliştirmişlerdir. Philip Scraton ve Jonathan Zeitlin on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılda işletme alanındaki gelişmelerde küçük ve orta büyüklüklerdeki firmala-

32) William Lazonick, *Competetive Advantage on the Shop Floor* (Cambridge, Mass., 1990).

33) William Lazonick ve Mary O'Sullivan, "Organization, Finance and International Competition", *Industrial and Corporate Change* 5, no. 1 (1996): 1-49.

34) Louis Galambos ve Jane Eliot Sewell, *Networks of Innovation: Vaccine Development at Merck, Sharp & Dohme, and Mulford, 1895-1995* (New York, 1995).

rın rolünü ifade eden ve üye sayısı giderek artan bir koronun başını çekmişlerdir.[35] Scranton, Zeitlin v.d. tarafından yapılan çalışmalar; aile firmalarına ilişkin olarak İngiltere'deki araştırmalar; ve Kuzey İtalya'daki işletmelerde son zamanlarda ortaya çıkan değişimlere ilişkin analizler, önümüzdeki yıllarda, yeniliğe yol açan farklı koşullar ve başarıya ulaşmış ekonomilerde büyük firma/küçük firma ilişkileri hakkında çok fazla şey öğrenebileceğimizi göstermektedir.

Zeitlin'in bu kitapta yer alan makalesi ("Productive Alternatives: Flexibility, Governance, and Strategic Choice in Industrial History") 1980'lerin başından bu yana, bu analiz çizgisindeki gelişmeye mükemmel bir rehber niteliğindedir. Genellikle, 'tarihsel alternatifler' okulu olarak adlandırılan bu araştırmacılar, işletme tarihi tarih yazımcılığının görünümünü, Thomas Cochran'ın çalışmalarında öngördüğü şekilde değiştirmişlerdir. Bununla birlikte, Zeitlin v.d., Cochran'ın tersine, sosyoloji değil, iktisat üzerine kurulu ve kendisi de oldukça esnek olan bir paradigmayı geliştirmişlerdir. Bu paradigma Chandlercı senteze alternatif olarak ya da ona ek olarak kullanılabilmektedir. Bu, bir 'ideal tip' olarak kullanılmıştır, ancak Zeitlin'in son zamanlardaki nitelendirmesine göre, bu model, esas olarak, teknolojik determinizme karşı bir panzehir ve modern kapitalizmin meydana getirdiği birçok başarılı ulusal ve bölgesel çeşitlemeleri kavramanın aracı olarak kullanılmaktadır.

2003'te 'sanal şirketin' ya da mini-şirketin, küresel ekonominin birçok sektöründe büyük kamu işletmesinin yerini alması pek mümkün görünmüyorsa da, egemen şirketlerin sınır çizgileri ve iç yapıları birkaç on yıldır değişikliklere uğramıştır. Bilime dayalı bazı sanayilerdeki yenilik yapma tarzında değişiklikler gerçekleşmiştir. İktisatçılar, yönetim alanındaki araştırmacılar ve işletme ve teknoloji tarihçileri, modern işletme

35) Philip Scraton, [*Endless Novelty: Specialty Production and American Industrialization, 1865-1925* (Princeton, 1997)] parti üretimi üzerinde odaklaşmaktadır. Charles Sabel ve Jonathan Zeitlin (yay. haz.), *World of Possibilities: Flexibility and Mass Production in Western Industrialization* (Cambridge, 1997) büyük ölçekli üretim alternatifinin tarihsel koşullarını ortaya koymaktadır. Michael Piore ve Charles Sabel'in *The Second Industrial Divide. The Possibilities for Prosperity* (New York, 1984) adlı yapıtı, ABD işletme sisteminin yoğun küresel rekabetten zarar gördüğü ve önemli bir örgütsel dönüşüm yaşadığı dönemde yazılmıştı; 1990'ların ortalarında, ABD dünya ekonomisindeki liderlik rolünü tekrar ele geçirince, Piore-Sabel'in teşhisi eskimiş görünecekti. Bu dönüşümü şu çalışmamda tartıştım, "The U.S. Corporate Economy in the Twentieth Century" içinde *The Twentieth Century*, (yay. haz.) Stanley Engerman ve Robert Gallman, *The Cambridge Economic History of the United States*, c. 3 (Cambridge, 2000), 927-67.

tarihinin yeni, egemen bir sentezini henüz oluşturmamışken, bu değişiklikleri analiz etme yoluna gitmişlerdir.[36] Bu canlı tartışmanın devam edeceği ve tarih yazımındaki yeniliklerin yanı sıra, işletmelerin yaptıkları yeniliklerin bu alt-disiplinin temel ilgi alanı olmaya devam edeceği kesin gibi görünmektedir.

Bunlar olup biterken, ABD'de ve bir ölçüde de başka yerlerde, tarih mesleği işletme tarihinin konusundan ve ilgi alanlarından giderek uzaklaşmaya başlıyordu. Son yıllarda ABD'de sınıf, cinsiyet ve ırk üzerinde odaklaşan tarihler, ulusal mesleki örgütlerde ve onların gündemlerinde, dergilerinde ve programlarında egemen hale gelmiştir. Mesleğin kural haline gelmiş olan ideolojisi, dünyanın sağa ve piyasaya doğru kayma hızına eşit bir hızla sola doğru kaymış ve piyasayla ilgili olaylardan uzaklaşmıştır.

Postmodernlikler ve Uzaklaşmalar

Tarih mesleğindeki, 'postmodernizmler' olarak adlandırdığım bir kategoride topladığım bu değişiklikler, işletme tarihi dahil tüm alt-disiplinleri etkilemiştir. 'Postmodernizmler' şeklinde çoğul bir ifade kullanmamın nedeni, yeni yaklaşımların çeşitli biçimler almasıdır. Postmodernizm, bazen, çokuluslu kapitalizme karşı II. Dünya Savaşı sonrası dönemde geliştirilen post-Marksist ya da neo-Marksist radikal muhalefete dayalı bir ideolojik konumdur.[37] Bazen de, belli bir yazılı kaynağa dayanarak neyin söylenip söylenemeyeceğini tanımlayan bir edebiyat eleştirisi yaklaşımıdır. Bu tür bir postmodernizm, ister edebiyat eleştirisinde ister tarihte kullanılsın, geleneksel yorum yapılarını parçalamak ve yeni, bazen de oldukça özel kavramlara yer açmak için kullanılan bir tür göreceliği or-

36) Son yıllarda küçük firma/büyük firmadaki en ilginç gelişmelerden bazıları biyoteknoloji sektöründe görülmüştür. McKelvey, *Evolutionary Innovations*'ın yanı sıra bkz., Luigi Orsenigo, *The Emergence of Biotechnology: Institutions and Markets in Industrial Innovation* (New York, 1989); Gary P. Pisano, *The Development Factory: Unlocking the Potential of Process Innovation* (Boston, 1997); ve Henry G. Grabowski ve John M. Vernon, "Innovation and Structural Change in Pharmaceuticals and Biotechnology", *Industrial and Corporate Change* 3, no. 2 (1994): 435-49.

37) Postmodernizmi daha ayrıntılı olarak şu çalışmada tartıştım "Myth and Reality in the Study of America's Consumer Culture" içinde *The Modern Worlds of Business and Industry: Cultures, Technology, Labor*, (yay. haz.) Maren Merrill (Turnhout, Belgium, 1998), 183-203.

taya koyar. Bilgiye ilişkin bu yaklaşımlar, iyice ileri götürüldüklerinde, bir felsefe, neyin bilinip neyin bilinemeyeceğine ilişkin yeni bir yaklaşım olarak kabul edilebilirler. Son olarak, postmodernizm genellikle modern toplumun kültürünü ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu şekilde kullanıldığında, Chandlerci paradigmaya çok benzeyen, ancak alanı çok daha geniş olan bir sentezdir. Modern toplumun bazı kalıntıları dışında her şey, bir postmodern niteliğe sahip olarak görülür. Postmodernizmin bu üç biçimi, gerçekliğin toplumsal olarak kurulmuş ve koşullara bağlı temel varsayımıyla birbirine bağlanırlar.[38]

Son yıllarda kadın araştırmalarının gelişmesi kültürel tarihe büyük bir itme gücü sağlamış ve bunların ikisi de postmodern analizin belli türlerinin gelişmesini teşvik etmiştir. Bunların etkisi işletme tarihinde, özellikle de genç bir araştırmacı grubunda, bunların tümünde olmasa bile, görülebilir. Son zamanlarda, Wilmington, Delaware'deki Hagley Müze ve Kütüphanesi'nin İşletme, Teknoloji ve Toplum Tarihi Merkezi yayınları, seminerleri ve konferanslarıyla bu tarz bir işletme tarihinin savunucusu durumuna gelmiştir. "İşletme Tarihinin Geleceği" başlığıyla yayınlanan son konferans bildirileri postmodern düşünceye ilişkin kapsamlı bir örnektir. Bu kitabın editörleri olan Philip Scraton ve Roger Horowitz'in de işaret ettikleri gibi, bu kişiler "işletme tarihi ile kültür, cinsiyet, ideoloji, ırk, iş, çevre ve doğal olarak teknoloji arasındaki kesişim noktalarını" araştırmak istemektedirler. Editörler, bu kesişim noktalarında, "araştırmacıların (bunların birkaçı kendilerini işletme tarihçisi olarak nitelendirmektedir) işletmelerin faaliyetlerine ilişkin merak uyandıran ve yenilikçi nitelikte araştırmalar gerçekleştirdiklerini" söylemektedir.[39]

Ortaya çıkan makaleler çok sayıda konuyu kapsamakta ve bir dizi farklı kavramsal çerçeveden ve ideolojilerden yararlanmaktadır. Çeşitli yazarlar, "cinsiyetçi değerlerden yararlanmak için girişilen belirgin, kaba ve doğrudan çabaları"; Amerikan İç Savaşı'ndan önce Güneyliler arasındaki "endişeleri"; şirketin 1930'larda şirket ve toplum arasında kalan

38) Bu gözlem için Gabrielle Spiegel'e teşekkür borçluyum. Elbette, tarihin koşullara bağlı olduğuna inanmak için postmodernci olmaya gerek yoktur. Yenilik konusundaki çalışmalarım, koşullara bağımlılığı ve belli bilim, teknoloji, örgüt kuramı ve uygulaması tarzlarıyla ilişkili entelektüel bağlamların geliştirilmesini, oluşturulmasını ve yeniden oluşturulmasını vurgulamaktadır.

39) Scranton ve Horowitz, "The Future of Business History", *Business and Economic History* 26, no. 1 (1997): 1-4.

alanı "ele geçirmeye" çabalamasını; işletmenin "canlı türlerinin yok olmasına" ve "ekosistemdeki niteliksizleşmeye" yaptığı katkıları; devletin güvenlik düzenlemelerine "yönetimin uymamasını"; "neo-fordist bir 'işletme söylemini'"; başarılı bir Afrikalı Amerikalı işadamının bile toplumsal gelişimini kısıtlayan, "ırklar arasındaki gerilimlerden" kasıp kavrulmuş İç Savaş öncesi Philadelphia'sını; "toplumsal düzeninin meşru niteliği için girişilen bir dizi siyasi mücadele" olarak ele alınabilecek bir iktisat tarihini; "askeri sınai bir bileşimi" başarıyla inşa eden Makyavelci bir Hava Kuvvetlerini; ve 1970 sonrasında en başarılı sektörlerin bazılarının –biyoteknoloji ve bilgi teknolojisi– "büyük, hiyerarşik örgüt yapıları olmaksızın örgütlendiği ve yönetildiği" yeni bir işletme düzenini ortaya çıkarmışlardır.[40]

Bu makalelere bir bütün olarak bakıldığında, postmodern işletme tarihinin neye benzediği anlaşılabilir. Bu kitap tümüyle modern olan bazı makaleleri –Naomi Lamoreaux, Daniel Raff, Peter Temin, Sally Clark, JoAnne Yates ve Robert E. Weems,Jr.– içerse de, katkı verenlerin çoğu Alfred Chandler'dan daha çok David Harvey'e, Joseph Schumpeter'den daha çok Jackson Lear'e yönelmişlerdir.[41] Bu yüzden bunların temelleri, yapısalcı ya da postyapısalcı biçimde olmak üzere, postmodernizmin ideolojik bir türüdür.

Tarih mesleğindeki postmodern hareket, elbette sadece ABD ya da herhangi bir merkezle sınırlı değildi. Bunun entelektüel temelleri Avrupa'daydı ve aslında işletme tarihi derneklerinin, toplantılarının ve yayınlarının çoğu postmodern etkilerden etkilenmişti. İlerdeki yıllarda bu etkilerin daha zayıf değil, daha güçlü hale geleceği ve bir kubbe gibi her şeyi kapsayan bir paradigmayı değilse bile, yeni bir işletme tarihi tarzını ortaya çıkaracağı bellidir. Postmodern işletme tarihinin, modern kapitalizmin neo-Marksist eleştirileriyle birlikte önemini kaybetmesi ve eski 'soyguncu baron' sentezine benzer bir şeyin gelişmesi muhtemeldir. Ancak bu durumda, kapitalizmin eleştirisi, soyguncu baron yorumunun en popüler olduğu 1930'lar ve 1940'larda olduğundan çok daha karmaşık olacaktır.

Postmodern işletme tarihi, artık işletme tarihi, iktisat, iktisat tarihi ve iktisat sosyolojisi arasındaki entelektüel mübadelelere olanak veren

40) *A.g.e.*, sırasıyla 25, 43, 96, 136, 154, 195, 227, 230, 264, 278.

41) David Harvey, *The Condition of Postmodernity: An Inquiry into the Origins of Cultural Change* (Oxford, 1989); Richard Fox ve T. J. Jackson Lears (yay. haz.), *The Culture of Consumption* (New York, 1983).

bir varsayım üzerine, diğer şeyler aynı kalmak koşuluyla, malların ve hizmetlerin çoğunu sunan kurum ve sistemlerin toplum için en uygunu olduğu varsayımı üzerine inşa edilmeyecektir.[42] Gelişmiş tüm toplumları tek bir tüketim kültürüne sahip olarak tanımlayan postmodernizm tarzı, bu varsayıma bir alternatif geliştirmiş durumdadır. Tüketim kültürü, daha fazla olanın daha iyi olacağı şeklindeki temel düşünceyi baş aşağı çevirir. Aslında, daha fazla mal ve hizmet, insanları hiçbir zaman elde edemeyecekleri bir kurtuluşun peşinde, büyük alışveriş merkezlerinde dolaşmak ve TV reklamlarına bakmak durumunda bırakan yıkıcı bir unsurdur.[43]

Bu ideoloji yüklü işletme tarihi türü, büyük ölçüde, Chandler'ı kasten ihmal edecek ve onun küresel kapitalizme ilişkin eleştirisi üzerinde yoğunlaşacaktır. Günümüzde, bu yorum tarzı Sovyet sonrası toplumlara ve bunların iktisadi sorunlarına ilişkin araştırmalarda uygulanmaktadır. Cinsiyet analizi, tarihinin büyük bir bölümünde erkek egemen olmuş bir işletme sisteminin eleştirisini teşvik etmektedir. Postyapısalcılar, yeni öyküleri, çoğunluğu işletmenin sınıf, ırk ve cinsiyet yönlerine negatif perspektifler getiren yeni işletme davranışı olaylarını sunmaktadırlar.

O Halde?

Kısacası, önümüzdeki yıllarda işletme tarihinde karışıklıklar yaşanacaktır. Yeniden inşa edilmemiş Chandlerci senteze alternatif sunan en azından beş bilimsel araştırma kümesi olacaktır. Bunlardan biri, Chandler'in paradigmasının yeniden kurulmuş bir biçimidir. Bir diğeri NBER projesiyle ilişkili, üzerinde değişiklik yapılmış neo-klasik yaklaşımdır. Üçüncüsü, evrimci iktisatla bağlantılı çalışmalardır ve dördüncüsü esnek alternatifler okulunun temel kavramlarına dayanmaktadır. Beşincisi, hem yapısalcı hem de postyapısalcı çeşitlemelerinde olmak üzere postmodern kümelenmedir. Açıkçası, alt-disiplinin sınırları üzerinde çok sayıda entelektüel alışveriş gerçekleşecektir ve aslında bu sınırların tehdit altında kalması ve alt-disiplinin kimliğinin ciddi bir meydan okuma ile karşılaş-

42) Bunun iki istisnası, her ikisi de bir yandan işletme tarihine yeni, postmodern yaklaşımları araştırırken, öte yandan paradigmalar arasındaki bağlantıları sürdürerek entelektüel 'aracı' olma işlevini yerine getiren Sally Clarke ve Kenneth Lipartito'dur. Örneğin bkz. Sally Clarke, "Consumer Negotiations", *Business and Economic History* 26, no. 1 (1997): 101-22; Kenneth Lipartito, "Culture and the Practice of Business History", *Business Economic History* 24, no. 2 (1995): 1-41.

43) Fox ve Lears, *The Culture of Consumption*. Bkz. Galambos, "Myth and Reality."

ması muhtemeldir. Merkezkaç güçler daha da güçlendikçe, işletme tarihinin bugünkü oluşum biçimiyle, ya da en azından konu olarak bir başka disiplin ya da alt-disiplin tarafından tümüyle kendi bünyesine dahil edilmesi giderek daha muhtemel hale gelecektir.

Uzlaşma yenik düşmüştür. Tartışma, rekabet, kin ve öfke hiç bitmeyecektir. En azından bunların sonunun gelmeyeceğini umuyorum, çünkü bunun, herhangi bir dalda akademik yaşamın, ve bugün işletme tarihinin, 1930'lardaki kuruluşundan bu yana hiçbir zaman bu kadar ilginç olmadığının en iyi göstergesi olduğuna eminim.

Temel Yapıtlar

Chandler, Alfred D., Jr. *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business*, Cambridge, Mass., 1997.

Scale and Scope: The Dynamics of Industrial Capitalism, Cambridge, Mass., 1990.

Galambos, Louis, "The U.S. Corporate Economy in the Twentieth Century", *The Twentieth Century*, (yay. haz.) Stanley Engerman ve Robert Gallman, c. 3 (*The Cambridge Economic History of the United States*), 927-67, Cambridge, 2000.

Galambos, Louis ve Jane Eliot Sewell, *Networks of Innovation: Vaccine Development at Merck, Sharp & Dohme, and Mulford, 1895-1995*, Cambridge, 1995.

John, Richard R, "Elaborations, Revisions, Dissents: Alfred D. Chandler, Jr.'s *The Visible Hand* after Twenty Years", *Business History Review* 71, no. 2 (1997): 151-200.

Lamoreaux, Naomi ve Daniel Raff (yay. haz.), *Coordination and Information: Historical Perspectives on the Organization of Enterprise*, Chicago, 1995.

Lazonick, William, *Business Organization and the Myth of the Market Economy*. New York, 1991.

Competetive Advantage on the Shop Flor, Cambridge, 1990.

McCraw, Thomas K, "Introduction: The Intellectual Odyssey of Alfred D. Chandler, Jr.", *The Essential Alfred Chandler: Essays Toward a Historical Theory of Big Business*, (yay. haz.) Thomas K. McCraw, 1-21, Boston, 1988.

McKelvey, Maureen, *Evolutionary Innovations: The Business of Biotechnology*. Oxford, 1996.

Sabel, Charles F. ve Jonathan Zeitlin, *World of Possibilities: Flexibility and Mass Production in Western Industrialization*, Cambridge, 1997.

Sicillia, David B., "Cochran's Legacy: A Cultural Path Not Taken", *Business and Economic History* 24, no. 1 (1995); 27-39.

Tedlow, Richard, *New and Improved: The Story of Mass Marketing in America*, New York, 1990.

Williamson, Oliver E., *Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications*, New York, 1975.

3
Yenilikçi İşletmeyi Anlamak

İktisat Kuramı ve İşletme Tarihinin Bütünleşmesine Doğru

William Lazonick*

Bir ekonominin büyümesini belirleyen nedir? Bir toplum, iktisadi büyümeyi sağlamanın maliyetlerini ve bundan elde edilen yararları üyeleri arasında nasıl paylaştırır? Büyüme ve bölüşümün bu temel soruları, iktisat disiplininin tarihi kadar eskidir. Ancak modern iktisat inandırıcı yanıtlar sağlamada çok başarılı olamamıştır. En önemli sorun, piyasa ekonomisine ilişkin geleneksel kuramın, bir iktisadi gelişme kuramından yoksun olmasıdır.

Bu entelektüel eksiklik, kaçınılmaz ya da tesadüfi değildir. On dokuzuncu yüzyılda ayrıntılı bir iktisadi büyüme kuramı, 'klasik' iktisat adı

* Bu makalenin ilk biçimi "Yirminci Yüzyılın Sonunda Dünyada İşletme Tarihi" (Milano, 15-17 Ekim 1998) adlı konferans için hazırlanmıştır. Gözden geçirilmiş bir biçimi, 19 Mart 1999'da İşletme Tarihi Atölyesi, Säid İşletmecilik Okulu'nda (Oxford Üniversitesi) sunulmuştur. Bu makalenin ayrıntılı olarak hazırlanması, düzeltilmesi ve geliştirilmesi, Avrupa Komisyonu'nun Hedeflenmiş Sosyoekonomik Araştırma Programı'ndan (DGXII, Sözleşme No. SOE1-CT-98-1114) sağlanan araştırma desteği ile gerçekleştirilmiştir. Çeşitli taslaklar üzerindeki yorumları için Louis Galambos ve Mary O'Sullivan'a teşekkür ederim.

verilen disiplinin başlıca projesiydi. Ancak yirminci yüzyılda, iktisat disiplini bireysel ideolojiye ve 'neo-klasik' iktisadın tarih dışı metodolojisine giderek daha bağlı hale geldi. Bu ideolojik ve metodolojik yönelimler sözkonusu olunca, neo-klasik perspektif taraftarları, dünyanın en gelişmiş ulusal ekonomilerinde iktisadi büyüme ve gelir dağılımına ilişkin tarihsel deneyimleri kapsayacak bir iktisadi büyüme kuramını geliştirmeyi ihmal ettiler.[1]

Aslında, neo-klasik araştırmanın gündemi *–kıt kaynakların rakip kullanım alanları arasında tahsisinin* incelenmesi–, tanımı gereği, iktisadi gelişmeyi analitik kapsamının ötesine yerleştirmektedir. Geleneksel iktisadi analiz, bu tanımı kullanarak, iktisadi performansın belirlenmesinde, teknolojik koşulların ve piyasa koşullarının dışsal olarak alınabileceğini varsayar. Neo-klasik iktisatçı kaynakların 'kıtlığını' –teknoloji– ve bunların tahsis edilebileceği 'rakip' alanları –piyasaları– kaynak tahsis sürecinde verili kısıtlamalar olarak alır. İktisadi aktörlerin, kendi amaçlarını optimize etmeye çalışırken, dışsal olarak belirlenen bu kısıtlamalara bağlı olarak davrandıkları varsayılır.

Buna karşılık, iktisadi büyüme kuramı, ne mevcut üretim kaynaklarının miktarını ve kalitesini, ne de bu kaynakların kullanılabileceği yerleri verili olarak alır. İktisadi büyüme mevcut teknolojik koşulların ve piyasa koşullarının dönüştürülmesi yoluyla olur. Böylece toplumdaki insanların yaşam standardlarının iyileştirilmesi için daha kaliteli, maliyeti daha düşük mal ve hizmetler sağlanmış olur. Neo-klasik iktisatçı, *verili* teknolojik koşullara ve piyasa koşullarına verilen tepkileri yansıtan sonuçları optimal olarak kabul eder. Bununla birlikte, ulusların zenginliğinin artması için değiştirilmesi gerekenler, tam da bu türden optimal sonuçlardır.

Bir iktisadi gelişme kuramı, teknolojilerin ve piyasaların dönüşümünün nasıl gerçekleştiğini ve bu dönüşümlerin gelir ve zenginliğin yaratılmasını ve bölüşümünü nasıl etkilediğini ortaya koyar. Bu türden bir kuram arayışı, ampirik analize ilişkin bir dizi temel soruyu ortaya çıkarır ve bunların da bu araştırmanın nasıl yapılacağına ilişkin metodolojik sonuçları bulunmaktadır:

- Belli bir dönemde iktisadi gelişmenin önünde duran teknolojik koşullar ve piyasa koşulları nelerdir? Belli bir dönemde iktisadi faaliyeti

1) Bu görüşü William Lazonick, *Business Organization and the Myth of the Market Economy* (New York, 1991) adlı kitapta daha ayrıntılı olarak ele aldım.

kısıtlayan koşulların iktisadi gelişmeyi sağlamak için değiştirilebileceği düşüncesi, ekonominin incelenmesinde *değişim sürecinin tarihsel bir analizi*'ne ihtiyaç duyulması anlamına gelir.[2]

- Bu türden tarihsel dönüşümler girişimci bireylerin, yenilikçi işletmelerin, kâr amacı gütmeyen kuruluşların mı yoksa gelişmeci devletlerin mi çabalarının sonucudur? Bu sorunun yanıtı araştırmamızın odak noktası olan toplumsal analiz birimlerini belirler ve sonuçta *iktisadi gelişme sürecinde değişik toplumsal birimlerin birbirleriyle nasıl etkileştiklerini* belirlememize olanak sağlar.

Kuramı ve tarihi bu şekilde bütünleştirmeye çalışan analitik yaklaşımı 'tarihsel dönüşüm metodolojisi' olarak adlandırıyorum. Bu, geleneksel iktisatçının ekonomiyi analiz ederken kullandığı kısıtlı optimizasyonla tam bir karşıtlık oluşturmaktadır. Bu makalede tarihsel dönüşüm sürecindeki değişik toplumsal birimlerin nasıl etkileştiklerine ilişkin bir perspektif sunuyorum. Özellikle, bu tarihsel dönüşüm sürecinde, girişimci bireyler, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar ve gelişmeci devletlerden ayrı olarak, *yenilikçi işletmenin* rolü üzerinde odaklaşıyorum. Yenilikçi işletmenin, iktisadi gelişme ile sonuçlanan değişim sürecinde temel öneme sahip olduğunu ve bir *toplumsal örgüt* olmasından dolayı, bu işletmenin yatırım stratejisinin, örgütsel yapısının ve üretim yeteneklerinin, içinde faaliyet gösterdiği kurumsal ortamı bir ölçüde yansıttığını öne sürüyorum.[3]

Öyleyse, yenilikçi işletmeyi nasıl analiz edebiliriz? Yenilik, üretim girdilerinin, daha önce mal ve hizmetlerin geçerli faktör fiyatlarından elde edilebilen kalitelerinden/maliyetlerinden daha iyi kalitede –tüketicilere daha cazip gelen– ve daha düşük maliyetli –tüketicilerin daha kolay edinebileceği– mal ve hizmetleri üretmek için satılabilir çıktılara dönüştürülmesini içerir. 'Yenilikçi işletme', hem ayrı bir stratejik dene-

2) Joseph A. Schumpeter'in önemli analitik kavrayışı bu şekildedir. Schumpeter'in tarihsel analize ilişkin düşüncelerini ele alan bir inceleme için bkz. Lazonick, *Business Organization*, 122-30, "The Integration of Theory and History: Methodology and Ideology in Schumpeter's Economics" içinde *Evolutionary and Neo-Schumpeterian Approaches to Economics*, (yay. haz.) Lars Magnusson (Norwell, Mass., 1994), 245-63.

3) Modern iktisat kuramı ve analizi eğitimi almış biri için hiç de kolay anlaşılabilir olmayan bu görüş, işletme tarihçilerinin çalışmalarından çıkmaktadır. Bu disiplinin bugünkü durumu bu kitaptaki makalelerde özetlenmektedir. Ayrıca bkz. *Big Business and the Wealth of Nations*, (yay. haz.) Alfred D. Chandler, Jr., Franco Amatori ve Takashi Hikino (New York, 1997).

tim birimi olarak firma içinde hem de aralarında anlaşma olan firmaların oluşturduğu ağ içinde bu dönüşüm sürecini gerçekleştiren işletme örgütünü ifade etmektedir. Yeniliğin, ister firma içinde ister bir firmalar ağı içinde olsun, uzmanlaşmış bir işbölümüne dahil olan çok sayıda insanın faaliyetlerinin *örgütsel olarak bütünleştirilmesini* gerektiren bir kolektif süreç olarak analiz edilmesi gerektiğini öne sürüyorum.

Yenilikçi işletmenin kolektif bir süreç içinde bütünleştirdiği uzmanlaşmış faaliyet türleri, teknolojik koşullarda ve piyasa koşullarında, mevcut rekabet koşullarının gerektirdiği belli dönüşümlere bağlıdır. Buradaki entelektüel görev, yenilikçi sonuçları yaratmak için *sektörel* (teknolojik, piyasa ve rekabet) koşulları dönüştüren toplumsal süreçlere ilişkin bir kuramın geliştirilmesidir. Bu makalenin temel amacı bu süreçlere ilişkin bir kuramsal perspektifin ortaya konulmasıdır.

Aşağıdaki bölümde, son birkaç yıldır Mary O'Sullivan ve benim tarafımdan yapılan araştırmalara dayanarak "yenilikçi işletmenin toplumsal koşulları" ya da "YİTK" perspektifi olarak adlandırdığım koşulların ana hatlarını ortaya koyacağım.[4] Daha sonra Edith Penrose'un firmanın büyümesi kuramının ve Alfred Chandler'ın strateji-yapı yaklaşımının YİTK perspektifi ile ilişkisini ele alacağım. Bu makale, YİTK perspektifinin, iktisat kuramı ve işletme tarihini birbirine yaklaştırmak için iktisatçılar tarafından son zamanlarda gerçekleştirilen iki girişim ile ilişkisi ele alınarak sona erecektir.

YİTK Perspektifi

Yenilikçi bir işletme, daha kaliteli ve daha düşük maliyetli ürünleri üretmek için teknolojik koşulları ve piyasa koşullarını nasıl dönüştürebilir? Bu temel soruyu yanıtlayacak araştırma, merkezinde işletme örgütünün yer aldığı tarihsel dönüşüm süreçlerine ilişkin bir kuramsal perspektifi gerektirir. İşletmelerin daha geniş (genellikle ulusal) kurumsal ortamlarla çevrelenmiş toplumsal yapılar olduğu dikkate alındığında, kuram, tarihsel dönüşüm sürecinde *sektörel koşullar, örgütsel koşullar ve kurumsal koşullar* arasındaki ilişkileri bir model halinde ifade eder. Bu nedenle,

4) Bu perspektife ilişkin ayrıntılı incelememize bakınız: William Lazonick ve Mary O'Sullivan, "Perspectives on Corporate Governance, Innovation, and Economic Performance", Avrupa Komisyonu, Hedefli Sosyo-Ekonomik Araştırma Programı, SOE1-CT98-1114 nolu sözleşmeyle (http://www.insead.edu/cgep).

yenilikçi işletmenin toplumsal koşullarına ilişkin kuramsal bir perspektifi ortaya koyuyorum. YİTK perspektifinin temel varsayımları, ilişkileri, kuralları, daha önceki karşılaştırılmalı tarih araştırmalarından çıkarılmıştır.[5] Bu perspektifin temelinde, yenilik sürecini teşvik eden ya da kısıtlayan sektörel, örgütsel ve kurumsal koşulların temel özelliklerinin belirlenmesi yatmaktadır. Bu temel özellikler şunlardır:

- sektörel koşullar : *teknoloji, piyasa* ve *rekabet*
- örgütsel koşullar: *bilişsel, davranışsal* ve *stratejik*
- kurumsal koşullar: *istihdam, mali* ve *düzenleyici*

Bu değişik toplumsal koşulların yenilik sürecini nasıl etkilediğini görmek için bu sürecin temel özelliklerini de belirleyeceğim. Mary O'Sullivan yeniliğe ilişkin kuramsal ve ampirik yazına dayanarak ve bunu ekonominin bütünündeki kaynak tahsisi ile ilişkilendirerek, yenilik sürecinin *birikimli, kolektif ve belirsiz* olduğunu öne sürmüştür.[6] Yenilik süreci birikimlidir, çünkü bugün ve gelecekte teknolojik koşulların ve piyasa koşullarının dönüştürülme olanakları, geçmişte bu koşulların meydana gelmesine bağlıdır. Bu nedenle, yenilikçi işletme birikimli bir öğrenme sürecini yaşar. Yenilik süreci kolektiftir, çünkü teknolojik koşulların ve piyasa koşullarının dönüştürülmesi, uzmanlaşmış bilgiye ve becerilere sahip çok sayıda insanın bütünleştirilmelerini gerektirir. Böylece bu insanlar üretim kaynaklarını geliştirmek ve kullanmak için birbirleriyle

5) William Lazonick ve Mary O'Sullivan, "Organization, Finance and International Competition", *Industrial and Corporate Change* 5 no. 1 (1996): 1-49; "Finance and Industrial Development, Bölüm 1 and 2", *Financial History Review* 4, no. 1 and 2 (1997): 7-39, 113-34; "Big Business and Skill Formation in the Wealtieth Nations: The Organizational Revolution in the Twentieth Century", *Big Business and the Wealth of Nations*, (yay. haz.) Chandler, Amatori ve Hikino, 497-521; William Lazonick, "Organizational Learning and International Competition", *Globalization, Growth, and Governance*, (yay. haz.) J.Michie ve J. G. Smith (Oxford, 1998), 204-38. Yenilikçi işletmenin önemli bir koşulu olarak stratejik denetim analizinin geliştirilmesi ve stratejik denetimin şirket kaynaklarının ve getirilerinin dağılımını etkilediği toplumsal koşulların ortaya çıkmasında mali kuruluşların, istihdam kuruluşlarının ve devletin düzenleyici kuruluşlarının rolüne ilişkin olarak bkz. Mary O'Sullivan, *Contests for Corporate Control: Corporate Governance and Economic Performance in the United States and Germany* (Oxford, 2000).

6) Bkz. Mary O'Sullivan, "The Innovative Enterprise and Corporate Governance", *Cambridge Journal of Economics* 24 no. 4 (2000): 393-416. Bu makale, yenilik sürecinin birikimli, kolektif ve belirsiz olarak nitelendirilmesinin, iktisatçılar tarafından geliştirilen kaynak tahsisine ve şirketteki yönetişime ilişkin alternatif kuramlar açısından ortaya çıkardığı sonuçları analiz etmektedir.

etkileşime girerler. Yenilik süreci belirsizdir, çünkü daha kaliteli ve daha düşük maliyetli ürünleri üretmek için teknolojik koşulları ve piyasa koşullarını dönüştürebilen birikimli ve kolektif süreçler, kaynakların bu süreçlere tahsis edildiği sırada bilinmemektedir. Bu yüzden, yenilikçi işletme, birikimli ve kolektif öğrenmeyi nasıl gerçekleştireceği konusunda stratejik davranmak zorundadır.

Toplumsal Koşullar Sistemi

Sektörel Koşullar

'Teknolojik koşullar', belli bir zamanda bir sanayiyi ya da bir sanayide yer alan bir işletmeyi karakterize eden insan sermayesi ve fiziksel sermayede somutlaşan üretim yeteneğini ifade eder. 'Piyasa koşulları' bir sanayinin ürünlerine olan talebi (miktar, kalite ve fiyat açısından) ve mevcut üretim faktörleri arzını ifade eder. 'Rekabet koşulları' bir sanayideki işletmelerin ya da farklı kurumsal çevrelerde yer alan aynı sanayilerin, üretim kaynaklarını gelir sağlayıcı ürünlere dönüştürebilme konusunda farklılık gösteren yeteneklerini ifade eder.

Yenilik mevcut teknolojik koşulların ve/veya piyasa koşullarının, daha kaliteli, düşük maliyetli ürünler üretmek için dönüştürülmesini gerektirir. Başarılı bir işletme sanayideki diğer işletmelerin karşı karşıya oldukları rekabet koşullarını dönüştürür. Bu yeni rekabet koşulları, rakiplerin bir yenilikçi tepkisine yol açabilir veya açmayabilir. Bir yenilikçi işletmenin meydan okumasıyla karşılaşan rakip ya daha önceden mevcut olan teknolojik koşullar ve piyasa koşulları temelinde bir uyum sağlama stratejisini veya daha kaliteli, düşük maliyetli ürünler üretmek için bu koşulları dönüştürmeye çalışarak yenilik yapma stratejisini içeren bir tepki gösterir.[7]

Örgütsel Koşullar

'Bilişsel koşullar', bir işletmenin, üzerinde üretim kaynaklarını geliştireceği ve kullanacağı bilgi birikimini ve mevcut beceri tabanını ifade eder. 'Davranışsal koşullar' işletmedeki kişileri, üretim kaynaklarını ge-

7) Bkz. Lazonick, *Business Organizations*, bölüm 3.

liştirmek ve bunları kullanmak için bilgi ve becerilerini kullanmaya teşvik eden güdüleri ifade eder. 'Stratejik koşullar' işletmenin kendi finansal, fiziksel ve insan kaynakları üzerindeki denetiminin yapısını ifade eder. Farklı fonksiyonel yeteneklere ve hiyerarşik sorumluluklara dayalı bir işbölümü, işletmenin bu örgütsel koşullarını kendisinde somutlaştırır. Bu işbölümü, işletmenin içinde geliştiği sektörel ve kurumsal koşullar bileşiminden etkilenir.

Teknolojik koşulları ve piyasa koşullarını dönüştürmek için bir yenilik stratejisinin uygulanması, (a) örgütte kimlerin bilgisinin ve becerisinin geliştirileceğine ve kullanılacağına ve (b) bu katılımcıları işletme amaçlarına ulaşmaya motive etmek için ne gibi teşviklerin sunulacağına ilişkin stratejik kararları içerir. Bu nedenle, sektörel koşulların dönüştürülmesi süreci, genellikle bilişsel ve davranışsal koşulların dönüştürülmesini gerektirir. Burada gerçekleşecek örgütsel dönüşümün biçimi, işletmenin rekabet stratejisine bağlıdır.

Kurumsal Koşullar

Mali kurumlar, bir toplumun mali kazançlarının çeşitli mali hak sahiplerine dağıtım tarzının yanı sıra, o toplumun mali kaynaklarını yatırım ve tüketim amacıyla devletlere, işletmelere ve bireylere nasıl tahsis edeceğini belirler. İstihdam sağlayan kuruluşlar, bir toplumun istihdam olanaklarını, çalışma ve ücretlendirme koşullarını nasıl oluşturacağının yanı sıra, o toplumun mevcut ve gelecekteki işgücünün yeteneklerini nasıl geliştireceğini (buna eğitim, araştırma ve yetiştirme sistemleri de dahildir) belirler. Düzenleyici kurumlar bir toplumun, farklı insan gruplarına, toplumu üretim kaynaklarının yönetimine ilişkin hak ve sorumlulukları nasıl tahsis edeceğini belirler.

YİTK perspektifinden çıkan bir temel hipotez kurumsal, örgütsel ve sektörel koşulların, belli bir dönemde belli bir ekonomiyi ve toplumu karakterize eden haklar, sorumluluklar ve kısıtlamalar kümesinin belirlenmesinde zaman içinde etkileşimde bulunmalarıdır. Bu perspektif finansman, istihdam ve düzenleme ile ilgili kurumsal koşulların tarihsel olarak ortaya çıkışının, üretim kaynaklarının geliştirilmesi ve kullanımına ilişkin olarak işletmelerin (ve özellikle de bir toplumda sanayi ve ticaret faaliyetlerinde egemen olan şirketlerin) talep ve ihtiyaçlarındaki değişimi yansıttığını varsayar. Finansman, istihdam ve düzenleme alanlarındaki bu uygulamalar, zamanla, işletme dışı kurumların finansman,

istihdam ve düzenleme alanlarındaki fonksiyonlarını yerine getirmelerinde önemli rol oynayan uygulamalar haline gelmelerinin yanı sıra, yasalar ve kurallar halinde kurumsallaşırlar. Bu kurumlar, işletme örgütlerinin ihtiyaçlarından türedikleri ölçüde, bu işletme örgütlerinin finansman, istihdam ve düzenleme alanlarındaki uygulamalarıyla "çevrelenmiş" hale gelirler. YİTK perspektifi, belli bir zaman diliminde, bu toplumsal koşulların ekonomide ortaya çıkacak sektörel dönüşümleri ve bu yolla sektörel yenilik çeşidini de belirleyeceğini öne sürer. Ancak zaman içinde, bu kurumsal ve örgütsel koşulların belli boyutlarının dönüşümü –aslında 'siyasal ekonomi' olarak adlandırılabilecek olanın dönüşümü– yenilik faaliyeti için yeni olanakları ortaya çıkarır.

Yenilikçi İşletmenin Toplumsal Koşulları

Yenilikçi işletmenin şu üç toplumsal koşulunu belirleyebiliriz: finansal kaynak ayırma, örgütsel bütünleşme ve stratejik denetim. Finansal kaynak ayırma, üretilen ürünler finansal getiriler sağlayana kadar, üretim kaynaklarını geliştiren ve kullanan süreci devam ettirmek için finansal kaynakların tahsis edilmesini içerir. Finansal kaynak ayırma ihtiyacı doğrudan doğruya yenilik sürecinin birikimli olma özelliğinden kaynaklanır. Bu yüzden, yenilikçi işletme kuramı, sektörel dönüşümün finansal ihtiyaçları belli olduğunda, kurumların ve örgütlerin, gerekli finansal kaynak tahsisini gerçekleştirmek amacıyla nasıl bir araya geleceklerini ortaya koymalıdır. Örgütsel bütünleşme, katılımcıların, ortak amaçlara ulaşmak için etkileşimli bir öğrenmeyi gerçekleştirmede becerilerini kullanmaları için teşviklerin geliştirilmesini içerir. Örgütsel bütünleşme ihtiyacı, doğrudan doğruya, yenilik sürecinin kolektif niteliğinden kaynaklanır. Yenilikçi işletme kuramı, kurumların ve örgütlerin etkileşimli öğrenmeyi gerçekleştirecek olanlara gerekli teşvikleri yaratmak için nasıl bir araya geleceklerini ortaya koymalıdır. Finansal kaynak ayrılmasını ve örgütsel bütünleşmenin gerçekleştirilmesini gerektiren stratejik denetim, bir işletme içinde yeniliği ortaya çıkarmak için teknolojinin ve piyasaların nasıl dönüştürülebileceğine ilişkin belli 'vizyonları' olan insanların bu vizyonlarını işletme faaliyeti olarak yürürlüğe koymalarına olanak sağlar. Stratejik denetim ihtiyacı, doğrudan doğruya, yenilik sürecinin belirsiz olmasından kaynaklanır.

YTİK perspektifi örgütler ve kurumlar arasında dinamik bir tarihsel ilişki olduğunu varsayar. Yenilikçi işletmenin toplumsal koşullarının

analizinde işletmenin bağımsız bir toplumsal varlık olarak ele alınması ilke olarak mümkündür. Ancak, işletmenin bağımsız bir toplumsal varlık olarak ele alınması, kurumsal çevrenin, işletmeyi, belli tür bilgi tabanlarına sahip olma, katılımcılarına sağladığı istihdam teşviklerini belirleme ve stratejik alternatifleri değerlendirme olanağından nasıl yoksun bıraktığını ve bu olanağı nasıl sağladığını gözardı etme riskini doğurur. Bu nedenle, YİTK perspektifi, işletmeler ile, bunların faaliyet gösterdikleri kurumsal çevre arasındaki dinamik etkileşimi anlamaya ve bunun yanı sıra, bu etkileşimin, değişik sektörel faaliyetlerdeki teknolojik koşulların ve piyasa koşullarının dönüştürülmesindeki etkisini kavramaya çalışır.

Tarihsel-Dönüşüm Metodolojisi

Yenilik sürecinin doğası, yeniliği kısıtlayan ya da teşvik eden toplumsal koşulların zaman içinde değiştiğini ve çeşitli üretim faaliyetlerinde farklılık gösterdiğini ifade eder. Gelişme sürecine ilişkin kuramsal analiz ile tarihsel araştırma, bir 'tarihsel-dönüşüm metodolojisi' aracılığıyla bütünleştirilmelidir.

Bu metodolojinin uygulanması , Schumpeter'in 'tarihsel deneyim' olarak adlandırdığı şeyi gerektirir.[8] Bu deneyim, analistin değişim sürecinde sürece ilişkin olan koşullardan hangilerinin içsel olarak analiz edileceği, hangilerinin dışsal olarak ele alınacağı konusunda doğru kararlar vermesini sağlar. Çalışmalarımda bu deneyimi sadece yenilik ve gelişmeye ilişkin ampirik araştırmalar[9] aracılığıyla değil, aynı zamanda diğer iktisatçıların kuramı ve tarihi bütünleştirmeye yönelik çabalarının eleştirel bir değerlendirmesi yoluyla da elde etmeye çalıştım.[10]

Alfred Marshall'ın (1842-1924) çalışmalarının incelenmesi, iki metodolojinin sorunlarına ve olanaklarına ilişkin yararlı düşünceler sağlamaktadır.[11] Döneminin en etkili iktisatçısı olan Marshall, yetişme döneminin tamamını, öğrenci ve profesör olarak Cambridge Üniversitesi'nde geçirmiştir. Adam Smith ve John Stuart Mill gibi klasik iktisatçıların

8) Joseph A. Schumpeter, *History of Economic Analysis* (Oxford, 1954), 12-13.

9) Bkz. William Lazonick, *Organization and Technology in Capitalist Development* (Aldershot, U.K., 1992).

10) Bkz. William Lazonick, *Competitive Advantage on the Shop Floor* (Cambridge, Mass., 1990), bölüm 1 ve 2; *Business Organization*, bölüm 4-9.

11) Bkz. Lazonick, *Business Organization*, bölüm 5.

iktisadi gelişmeye yönelik ilgilerinden etkilenen Marshall'ın üzerinde odaklaştığı temel ampirik konu, İngiliz sanayinin evrimiydi. Britanya, on dokuzuncu yüzyılın üçüncü çeyreğinde dünyanın önde gelen sanayi ekonomisi olarak ortaya çıkmıştı. Marshall, yirminci yüzyılın başlangıcından sonra, dışarıda büyük-ölçekli işletmenin ortaya çıkmasıyla birlikte, Britanya'nın iktisadi önderliğine meydan okuyan ülkeler olan ABD, Almanya ve Fransa'daki sanayi örgütlenmeleriyle karşılaştırmalar yaparak çalışmalarının kapsamını genişletti.[12]

Marshall, merkezinde yenilikçi işletmenin yer aldığı bir iktisadi gelişme kuramını bu ampirik temelde ayrıntılı olarak geliştirdi. Marshall aynı zamanda, iktisatta egemen metodolojik yaklaşım haline geleceği umuduyla, 'marjinal ikame'nin kıt kaynakların optimal dağılımını nasıl belirleyeceğini analiz etmeye çalıştı. Marshall'ın meslek yaşamının en büyük başarısı, bu iki metodolojik yaklaşımı –tarihsel dönüşüm ve kısıt altında optimizasyon– tek bir kitapta, 1890 ve 1920 yılları arasında sekiz baskı yapan bir bilimsel yapıtta, iki kuşak boyunca iktisat ders kitabı olan *Principles of Economics*'te birleştirmesi oldu.

Alfred Marshall'ın çalışması, kaderin bir cilvesi olarak, iktisat disiplininin, iktisadi gelişme üzerinde odaklaşmış klasik iktisatçıların geniş ilgi alanlarından, neo-klasik iktisatçıların kıt kaynakların alternatif kullanım yerleri arasında optimal tahsisi gibi daha dar bir ilgi alanına kritik dönüşümünde önemli bir rol oynadı. Bu dönüşümün mikro-iktisadi temelinde, Marshallcı analizde yenilikçi bir işletmeden, optimize eden bir firmaya geçiş yer alıyordu.[13] Firmayı teknolojik koşullara ve piyasa koşullarına bağlı olarak optimize eden Marshallcı firma analizi, Marshall'ın izleyicileri tarafından daha ayrıntılı olarak geliştirildiği şekliyle, günümüzde iktisat ders kitaplarındaki yerini korumaktadır. Öte yandan kısıt altında optimizasyon metodolojisi, tanınmış sanayi örgütlenmesi iktisatçılarından birinin ifadesiyle, "iyi yetişmiş bir iktisatçıya verilen anne sütü"dür.[14] Bunun sonucunda, iktisat mesleğindeki temel görüş, yenilikçi bir firma kuramının ihmali pahasına, yalnızca optimize eden firma kuramı üzerinde –sanki dönüştürülmesi gereken bir koşul değil de, ulaşılması gereken bir idealmiş gibi– odaklaşmıştır. Entelektüel açıdan, 'iyi yetişmiş iktisat-

12) Özellikle bkz. Alfred Marshall, *Principles of Economics*, 9. baskı (Londra, 1961); *Industry and Trade* (Londra, 1919).

13) Bkz. Lazonick, *Business Organizations*, bölüm 5.

14) Richard Caves, "Industrial Organization, Corporate Strategy and Structure", *Journal of Economic Literature* 18, no. 1 (1980): 88.

çı'nın kısıt altında optimizasyon metodolojisini kullanma konusundaki yüksek becerisine, bir tarihsel-dönüşümcü metodolojiyi kullanma konusundaki eğitimsizlikten kaynaklanan yeteneksizliğinin eşlik ettiği bir durum ortaya çıkmıştır.

Aslında, kısıt altında optimizasyon metodolojisinin yenilik sürecini analiz etmekte kullanılamayacağı kabul edildiği sürece, bu iki metodolojinin birbirini karşılıklı olarak dışlaması gerekmez. Bu metodoloji, tarihsel dönüşümün karmaşıklıklarının izlenebilmesi için geçici bir analitik araç olma işlevini görebilir. Yenilikçi işletmeden optimize eden firmaya geçiş, belli bir zamanda işletmenin karşı karşıya kaldığı, üretim kaynaklarının geliştirilmesi ve kullanımı üzerindeki 'kısıtlamaların' ayrıntılı ve uygun biçimde analiz edilmesi amacına hizmet edebilir.[15]

Marshall'ın *Principles of Economics*'inin sonundaki statik optimizasyon analizi, böyle bir metodoloji temelinde, ekonominin süren yapısal dönüşümünde yenilikçi işletmenin rolünü içeren dinamik bir gelişme analizine geçişi kolaylaştırabilirdi. Ancak, Marshall'ın izleyicileri ve onları izleyen iktisatçı kuşakları, optimize eden firmadan yenilikçi firmaya bu *geçiş*'i gerçekleştirmek yerine, ekonomide işletmenin rolünün uygun bir analiz aracı olarak optimize eden firma kuramını kabul ettiler.

Tarihsel-dönüşümcü metodoloji kullanıldığında yenilikçi firmanın kavranmasında analiz birimi nedir? Marshall'ın da farkına vardığı gibi, on dokuzuncu yüzyıl Britanya'sında yenilikçi işletme, sanayi şirketlerinde değil, sanayi bölgelerinde ortaya çıkmıştır. Gelişmenin kaynakları herhangi bir firma için esas olarak dışsal, fakat belli bir bölge için içseldi. Bununla birlikte, on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren, dünyanın çeşitli yerlerinde, yenilikçi işletmenin yeri, sanayi bölgelerinden sanayi işletmesine kaydı. Yenilikçi mülkiyetçi işletmenin profesyonel yönetime sahip şirkete dönüşümü, yirminci yüzyılda Almanya, ABD ve Japonya gibi ülkelerin küresel iktisadi liderler haline gelmelerini sağladı.

Gelişen ekonomide örgütsel birimler olarak sanayi bölgelerinden egemen şirketlere tarihi dönüşüme, oldukça aykırı bir şekilde, iktisat içinde

15) Bir örnek için bkz. William Lazonick, "Factor Costs and the Diffusion of Ring Spinning in Britain prior to World War I", *Quarterly Journal of Economics* 96, no.1 (1981): 89-109, ve bundan sonra *Quarterly Journal of Economics* 99, no. 2 (1984): 387-92'de Lars Sandberg'le; ve *History Review*, 2. Seri, 40, no. 1 (1987): 87-94'te Gary Saxonhouse ve Gavin Wright'la yapılan tartışmalar. Ayrıca bkz. William Mass ve William Lazonick, "The British Cotton Industry and International Competetive Advantage: The State of the Debates", *Business History* 32, no. 4 (1990): 9-65; ve daha genel olarak, Lazonick, *Organization and Technology*, 1. Kısım.

gelişmeci yaklaşımdan genelde denge koşullarına ve özelde de optimize eden firma saplantısına kuramsal bir geçiş eşlik etti. Bu nedenle iktisatçılar, diğer şeylerin yanı sıra, yönetsel devrimin tarihsel gerçekliğinin ve kuramsal sonuçlarının analizinden kaçındılar. Bu, tarihsel-dönüşümcü metodoloji aracına sahip iktisatçı ve tarihçilerin, egemen sanayi şirketini uygun tek örgütsel analiz birimi olarak kabul etmeleri gerektiği anlamına gelmez. Uygun bir yenilikçi işletme kuramının yirminci yüzyılda ve sonrasında yenilikçi işletmenin önündeki fırsatların tamamını kavrayabilmek için, tıpkı 'esnek uzmanlaşma' savunucularının yapmaya çalıştıkları gibi,[16] egemen şirketin kural olmaktan çok istisna olmayı sürdürdüğü yenilikçi sanayileri, bölgeleri ve hatta ülkelerin durumunu da açıklayabilmesi gerekir.

Yenilikçi İşletme Olarak Modern Şirket

Edith Tilton Penrose, ilk defa 1959'da yayınlanan *The Theory of the Growth of the Firm* adlı kitabında, ortaya çıkmakta olan geliştirmeci bir örgüt olarak modern şirketin işleyiş ve performansına ilişkin bir kuram geliştirmiştir. Penrose'un bugün klasik olmuş kitabında ampirik araştırma sırasında test edilebilecek birçok hipotez yer almaktadır. Ne yazık ki, iktisat mesleği, onun çalışmalarının geliştirmeci boyutlarını büyük ölçüde gözardı etmiştir.[17] Kısıt altında optimizasyon yaklaşımının entelektüel alandaki egemenliği dikkate alındığında bu ihmal hiç de şaşırtıcı değildir.

Neyse ki, iktisat alanından değil de işletme tarihi alanından gelen Alfred Chandler, modern şirketin evrimine ilişkin tarihsel kanıtların, yirminci yüzyılda yenilikçi işletmenin nitelikleri hakkında daha önce benzeri görülmemiş bir bakış açısı sağlayacak şekilde sentezini yapmıştır.

16) Esnek uzmanlaşma yaklaşımı hakkında son zamanlardaki bir inceleme için bkz. Charles E. Sabel ve Jonathan Zeitlin, (yay. haz.), *World of Possibilities: Flexible and Mass Production in Western Industrialization* (Cambridge, 1997). Bu kitaba ilişkin incelemem için bkz. *Business History Review* 73, no. 2 (1999): 309-14.

17) Ancak Christos Pitelis'in editörlüğünü yaptığı ve Penrose'un kitabının gelişmeci perspektiften ele alındığı *Contributions to Political Economy* 18 (2000) özel sayısına bakınız. Ayrıca bkz. William Lazonick, "The U.S. Industrial Corporation and the *Theory of the Growth of the Firm*", *The Growth of the Firm: The Legacy of Edith Penrose*, (yay. haz.) Christos Pitelis (Oxford, 2002), 249-78) ve bunun yanı sıra Avrupa İşletme Yönetimi Enstitüsü (Europan Institute of Business Administration, INSEAD) Penrose'un Bıraktıkları Konferansı (Penrosian Legacy Conference), Mayıs 11-12, 2001 (http://www.insead.fr/events/penrose).

Bununla birlikte, Chandler, üretim kaynaklarının geliştirilmesini ihmal etmek pahasına, üretim kaynaklarının kullanımını vurgulayan *kuramsal* düzenlemeyi kullanarak modern şirketi anlamamıza yönelik kuramsal katkısını sınırlandırmıştır. Chandler'ın kullandığı, 'ilk harekete geçenin avantajı' ve 'ölçek ve çeşit ekonomisi' gibi kavramlar, sanayi örgütlenmesi alanında, ne kısıt altında optimizasyon metodolojisinin sınırlarını zorlayan ne tarihsel-dönüşümcü bir metodoloji geliştiren bir ampirik gelenekten çıkmıştır.

Hem Penrose hem de Chandler, "1950'lerde mevcut olduğu biçimiyle" Amerikan türü "yönetsel örgüt"e büyük önem vermişlerdir.[18] Penrose ve Chandler konu seçiminde ve modern işletmenin incelenmesine ilişkin yaklaşımlarında, yenilikçi işletmenin analizi için önemli entelek-

18) Penrose'un araştırmalarını, 1950'lerde John Hopkins Üniversitesi Politik İktisat Bölümü'nde bir araştırmacı ve öğretim üyesi olarak bulunurken yaptığına ve *The Theory of the Growth of the Firm* adlı kitabını yazdığına işaret edilmelidir. Chandler da 1963 ve 1971 yılları arasında aynı üniversitenin Tarih Bölümü'nde profesör olarak bulunmuştur. Bununla birlikte, birbirleri üzerinde fazla entelektüel etkileri olmamıştır. Chandler, *The Visible Hand*'in giriş bölümünde, "modern işletmenin işleyişini ve faaliyetlerini inceleyen" iktisatçılar listesine Penrose'u da dahil etmiştir ve sonuç bölümünde *Theory*'yi "[büyük, bütünleşmiş bir işletmede] tüm bölümlerin aynı hız ve güçle hareket edememesinin, firmanın büyümesi üzerinde sürekli bir baskı [yarattığını] ortaya koyduğunu" belirtmektedir. Alfred D. Chadler, Jr., *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business* (Cambridge, Mass., 1977), 5, 489. Ayrıca bkz. Alfred D. Chandler, Jr., "Scale, Scope, and Organizational Capabilities", *The Essential Alfred Chandler*, (yay. haz.) T. McCraw (Boston, 1988), 498 n, ve Alfred D: Chandler Jr.,'ın *Scale and Scope: The Dynamics of Industrial Capitalism* (Cambridge, Mass., 1990), 758 n. 67'de Penrose'un Hercules Powder Company'e ilişkin örnek olayına yaptığı atıf. Penrose,*Theory*'nin üçüncü baskısının önsözünde (s. ix) şunları yazmaktadır: "Chandler'ın kitabı [*Strategy and Structure*], *The Theory of the Firm* ortaya çıkmadan önce tamamlanmıştı, fakat tarihsel analizin gerçekleştirildiği analitik yapı, birçok noktada aynı kavramları ve hemen hemen aynı terminolojiyi kullanmakta ve benim çalışmamla şaşırtıcı ölçüde uygunluk göstermektedir." Penrose, kendisi "kitabını yazarken [Cahndler'ın araştırmasına] ulaşma olanağı bulunmadığına", işaret etmekte, ancak "Chandler'ın belli başlı Amerikan firmalarının büyümesine ilişkin olağanüstü tarihsel incelemesini", kendisinin, "arz tarafındaki büyüme maliyetlerinin analizi ile birleşen, firmanın farklı alanlara ve ürünlere yönelmesine" ilişkin analizini doğruladığı ve son birkaç on yılda diğerleri tarafından gerçekleştirilen en önemli eklemeleri ve değişiklikleri" mümkün hale getirdiği için değerli bulmaktadır. Edith Penrose, *The Theory of the Growth of the Firm* (Oxford, 1995); 3. baskı, xii. Ayrıca bkz. Edith Penrose, "The Theory of the Growth of the Firm Twenty Years After", *Acta Universtatis Upsalientis: Studia Oeconomiae Negotiorum*, no.20, Uppsala University, 1985. Penrose'un kuramının işletme tarihinde öneminin önceden görülmesi konusunda bkz. Louis Galambos, "Business History and the Theory of the Growth of the Firm", *Explorations in Enterpreneurial History*, 2. seri, 4, no. 1 (1966): 3-14.

tüel temelleri oluşturmuşlardır. Bu araştırmacıların her birinin çalışmaları, farklı biçimlerde olmak üzere, yenilik sürecinin sadece *sektörel* ve *örgütsel* değil, aynı zamanda *kurumsal* koşullarının tarihsel dönüşümünü kavrayacak bir yenilikçi işletme kuramına olan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Yenilikçi işletmenin, mevcut olmaması durumunda yenilik sürecinin kısıtlanacağı, sektörel, örgütsel ve kurumsal koşulların tarihsel dönüşümündeki rolüne ilişkin analiz, işletme tarihini bir iktisadi gelişme kuramının içinde bütünleştirmeye çalışan bir araştırma gündeminin temelinde yer almalıdır.[19]

Firma Büyümesi Kuramı

Penrose, bir iktisatçı olarak, kendi rolünü, daha ileri araştırmalar için yararlı hipotezlerin oluşturulmasını sağlayacak şekilde, sınırlı ampirik verilere dayanarak kuramsal çerçeveyi geliştirmek olarak gördü. Kuramsal bakışını oluştururken, aralarında işletme tarihlerinin de bulunduğu parça parça seçilmiş kaynakları kullandı.[20] Ancak yenilikçi işletmeye ilişkin sistematik bir araştırma programı önermedi ve kendi kuramsal görüşlerinin ampirik temelleri konusundaki belirsizliğini sürdürdü.[21]

19) Yenilikçi işletmenin örgütsel koşullarının analizi (bu makalede yer sınırlamaları dolayısıyla yer verilememiştir) ve ekonomide işletme örgütünün evriminin ve rolünün kavranmasında Williamsoncı işlem maliyetleri ekonomisinin kısıtlı optimizasyon metodolojisinin bir eleştirisi için bkz. William Lazonick, "The Theory of Innovative Enterprise", *The International Encyclopedia of Business and Management Handbook of Economics*, (yay. haz.) William Lazonick (Londra, 2002), 638-59. Ayrıca bkz. William Lazonick, "Innovative Enterprise and Historical Transformation", *Enterprise & Society* 3, no. 1 (2002): 3-47.

20) Özellikle bir dipnotta şunları ifade etmiştir: "Charles H. Wilson'ın *History of Unilever* (Londra, 1954) adlı çalışması, iyi bir firma tarihinin nasıl olabileceği konusunda bir modeldir. Firmanın büyüme süreçlerine ilişkin görüşlerim için, işadamlarıyla yaptığım doğrudan tartışmaların yanı sıra, büyük ölçüde, bu türden çalışmaları (bunların yanında başka çalışmalar da bulunmaktadır) temel aldım." Penrose, *Theory*, 3.

21) Penrose, 1950'lerin ortalarında, anti-tekel davaları sonucunda 1907 yılında Du Pont Chemical Company'den ayrılmak zorunda kalan ve araştırmanın yapıldığı dönemde Fortune dergisinin en büyük 500 ABD sanayi şirketi sıralamasında 165. sırada yer alan Hercules Powder Company konusunda bir araştırma yaptı. Bkz. Edith T. Penrose, "The Growth of the Firm - A Case Study: The Hercules Powder Company", *Business History Review* 34, no. 1 (1960): 1-23. Bu çalışma Penrose'un ifadesiyle "işin başında *Theory of the Growth of the Firm* adlı çalışmama dahil edilmek üzere düşünülmüştü, ancak kitabın boyutlarını arttırmamak için kitapta yer almadı." *A.g.e.*, 1. *Theory*'nin, 1995 yılında yazar tarafından yeni bir önsözle yayınlanan üçüncü baskısı dahil, hiçbir baskısında Hercules Powder Company hakkındaki bu araştırma belirtilmemiş ve buna atıfta bulunulmamıştır.

Penrose'un çalışmasının asıl metodolojik gücü, yenilikçi işletme ile optimize eden firma arasındaki kuramsal farkı açık biçimde kavrama yeteneğinden kaynaklanmaktadır. Bu ayırımın temelinde, firmayı, hem kolektif hem de birikimli öğrenmeyi gerçekleştiren benzersiz bir toplumsal varlık olarak görmesi bulunmaktadır.[22] Ayrıca, üretim kaynaklarının geliştirilmesi ile bunların kullanımı arasındaki, ve buradan hareketle yüksek kalite ve düşük maliyete ulaşma arasındaki dinamik ilişkiyi vurgulamıştır. Bu nedenle, işletmenin geliştirdiği üretim kaynakları yeterince kullanılmadığında, yenilik stratejilerinin işletmeyi rekabet açısından dezavantajlı bir konuma getireceğini görmüştür.

Neo-klasik firma kuramı ile karşılaştırıldığında, Penrose'un çalışmasının asıl kuramsal gücü, analizinin temeline örgütsel öğrenmeyi yerleştirmiş olmasındadır. Yönetsel örgütlenmeye sahip ve örgütsel öğrenmeyi gerçekleştiren 'firmayı' *yönetsel* öğrenme ile aynı tutmuştur.[23] Penrose'un yönetsel örgüte ilişkin perspektifi, iktisattaki, toplumsal örgütün hiç rol oynamadığı firma kuramına göre önemli bir ilerlemeyi temsil etmektedir.[24]

Bununla birlikte, karşılaştırmalı ve tarihsel bakış açısından ele alındığında, Penrose'un 'firma büyümesi kuramının' bir yenilikçi firma kuramı oluşturulması konusundaki en zayıf noktası, örgütsel öğrenmenin, yönetsel öğrenme anlamına geldiği şeklindeki zımni varsayımıdır. Bu türden bir bakış açısı, örneğin, II. Dünya Savaşı sonrası yıllarda çoğu Japon işletmesinin ve birçok Avrupa işletmesinin örgütsel öğrenmeyi fabrikadaki üretim işçilerini ve bağımsız tedarikçileri kapsayacak şekilde nasıl genişlettiğini ve bu gelişmenin ve daha fazla ve ileri beceri düzeylerinden yararlanmanın uluslararası rekabet avantajını ve ulusal iktisadi performansı nasıl etkilediğini açıklamada zorlanmaktadır.[25] Penrose'un

22) Bkz. O'Sullivan, *Contests*, bölüm 1.

23) Penrose'un kitabının 1995 baskısının önsözünde belirttiği gibi: "Yönetsel firma" olarak adlandırılan firmayı ele almayı tercih ettim. Bu firma, firmanın uzun vadeli çıkarlarına bağlı olduğu varsayılan bir yönetim tarafından yönetilmektedir. Pay sahiplerinin işlevi sadece özsermaye sağlamaktır. Dağıtılacak kâr paylarının sadece firmanın hisse senetlerine yapılacak yatırımı özendirecek düzeyde olması yeterlidir." Penrose, *Theory*, xii.

24) Penrose'un firma büyümesi kuramının, benim tanımladığım gibi, bir yenilikçi işletme kuramı olduğu konusundaki görüş için bkz. Lazonick, "U.S. Industrial Corporation".

25) Bkz. Lazonick ve O'Sullivan, "Organization, Finance, and International Competition"; "Big Business and Skill Formation."

firma büyümesi kuramı, yönetsel düzeyde bile, yönetsel, teknik ve profesyonel personelin, modern şirketin yönetsel yapısına örgütsel olarak –stratejik, fonksiyonel ve hiyerarşik– bütünleştirilmesi kuramından yoksundur. Bunun bir sonucu olarak, Penrose'un perspektifi 1980'lerde ve 1990'larda, belli başlı ABD sanayi şirketlerinde gerçekleşen, birleştirici yönetsel örgütteki aşınmayı kavramak için yeterli donanıma sahip değildir. Bu yönetsel 'küçülmenin' tipik özelliği, bir zamanlar değerli olarak görülen 'insan varlıklarının', firmanın daha fazla büyümesi için harekete geçirilmesi ya da firmaların stratejik olarak 'ana şirketin dışına çıkarılması' için kullanılması yerine, piyasa koşullarına terk edilmesidir.[26]

Penrose kitabında modern sanayi şirketinin her zaman elindeki kullanılmamış üretim kaynaklarından yararlanmaya çalışacağını varsaymaktadır. Bununla birlikte, mevcut üretim kaynaklarının yeni piyasalara girmek için kullanılması, mevcut personelin üretim yeteneklerine yeniden yatırım da dahil, yeni, tamamlayıcı üretim kaynaklarına yatırım yapmak anlamına gelmektedir. Ancak son birkaç on yıldır birçok ABD şirketinin deneyimlerinin de gösterdiği gibi, içsel büyüme, ya stratejik karar almanın örgütsel öğrenmeden ayrılması ya da üstün örgütsel yetenekleri olan yeni rakiplerin ortaya çıkması nedeniyle, negatif ekonomilerin pozitif ekonomileri aştığı bir noktaya varabilir.[27] Penrose, firmanın yatırım stratejisinin belirlenmesinde kâr güdüsünü ve büyüme güdüsünü eşdeğerde görmektedir.[28] Fakat bu eşdeğerlilik, ancak şirket kaynaklarının tahsisini denetleyenlerin –artık kendileri de dahil, işletmede istihdam edilmeyi sürdürenler olarak tanımlanmaktadır– firmadaki kullanılmayan üretim kaynaklarını –yani hizmetleri, stratejik denetimi gerçekleştirenler açısından artık değerli sayılmayan insan varlıklarını– azaltarak daha yüksek getiri elde etmeye çalışmamaları ya da çalışamamaları durumunda geçerlidir.

Kitabının 1995 baskısının Önsözünde Penrose'un da kabul ettiği gibi, 1950'lerin sonlarında yazan birinin, daha 1960'larda A.B:D.'deki şirket birleşmeleri hareketinin ortaya çıkmasını, 1970'lerde bunu izleyen, bağlı şirketlerin ana şirketlerden ayrılmalarını, 1980'lerde "hisse sahipleri-

26) Penrose'un analizinin, kitabını yazdığı tarihten beri, ABD sanayi şirketinin evrimi açısından daha ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. Lazonick, "U.S. Industrial Corporation".

27) O'Sullivan, *Contests*, bölüm 5.

28) Penrose, *Theory*, 26-30.

ne değer yaratma" sloganı altında şirketleri denetim almaya yönelik bir piyasanın ortaya çıkmasını ve 1990'larda şirketleri "hisse sahiplerinin değerini maksimize etmek" için yönetme uygulamasının güçlendiğini yaşayıp görmeleri gerekirdi.[29] Bu uygulamaların çoğu, yerleşik ABD sanayi şirketlerinin, yenilik stratejileri yerine,[30] 'optimize eden' ya da daha gerçekçi olarak 'uyum sağlayıcı' rekabet stratejilerini tercih etme eğilimlerini yansıtmış olabilir.[31] Şirket kaynaklarını denetleyenler, yeni sektörel, örgütsel ve kurumsal koşulları dönüştürecek stratejilere yönelerek bu koşullara karşı koymak yerine, bu koşulları kısıtlamalar olarak görmekle yetinmeyi kendi çıkarlarına uygun bulabilir ve bunun sonucunda bunlara tabi olarak optimize etmekten hoşnut olabilirler.

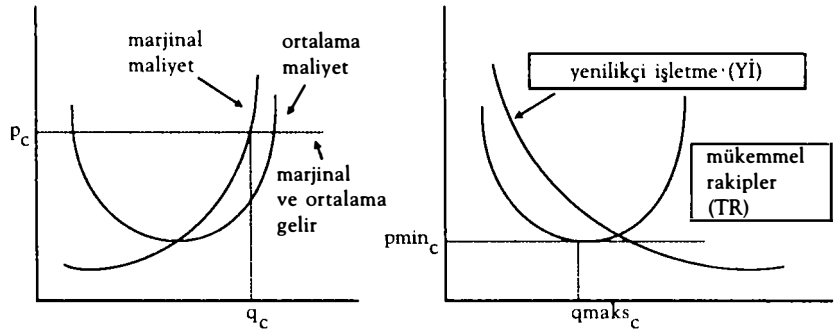
Bununla birlikte, şirket kaynaklarını denetleyenler için optimal olan, şirket veya bir bütün olarak ekonomiyle ilişkili diğer insanlar için optimal olmayabilir. Bu durum yenilikçi işletme kuramının ele alması gereken temel bir sorun olan, şirket stratejisi ve ekonominin gelişmesi arasındaki ilişki sorununu ortaya çıkarır. Penrose'un firmanın büyümesi kuramını kavramsal olarak yorumlamanın bir yolu, az sayıdaki yenilikçi işletmenin teknolojiyi ve piyasaları dönüştürerek, sürekli rekabet avantajı sağlamak için bir sanayideki diğer firmalardan kendilerini nasıl farklılaştırabildiklerini sormaktır (Şekil 1).[32] Neo-klasik kuramın optimize eden firma kuramı, bu türden bir yenilikçi işletmenin iktisadi performansı ile karşılaştırılmalıdır. Bunun için, yenilikçi işletme kuramı, yenilik süreci sırasında, ortalama sabit maliyetlerle ortalama değişken maliyetler arasındaki ilişkinin yanı sıra, toplam sabit maliyetlerin belirleyicilerinin bir analizini yapmalıdır. Yenilikçi işletme kuramının yapması gereken iş, belli bir işletmenin, kendi maliyet yapısını değiştirerek o sanayide egemen işletme olarak ortaya çıkışını açıklamaktır.

29) Bkz. William Lazonick ve Mary O'Sullivan, "Maximizing Shareholder Value: A New Ideology for Corporate Governance", *Economy and Society* 29, no. 1 (2000): 13-35.

30) Fakat yirminci yüzyılın son on yıllarında ortaya çıkan ve 1990'ların sonlarındaki spekülatif hisse senedi piyasasında, aslında yüksek fiyatlı hisse senedini yenilikçi yeteneklerini arttırmak için bir parasal kaynak olarak kullanan Intel, Microsoft ve Cisco Systems gibi 'yeni ekonomi' şirketlerinin analizi için bkz. Marie Carpenter,William Lazonick ve Mary O'Sullivan, "The Stock Market, Corporate Strategy, and Innovative Capability in the 'New Economy'", INSEAD Working Paper, 2002/66/SM, Nisan 2002.

31) Lazonick, *Business Organization*, bölüm 3.

32) Aşağıdaki görüşler, neo-klasik 'tekelci model' ve Williamsoncı işlem-maliyetleri kuramının eleştirileri de dahil, çok daha ayrıntılı olarak Lazonick, "Theory of Innovative Enterprise" başlıklı makalede geliştirilmiştir.

- Yenilikçi işletme, daha kaliteli ve düşük maliyetli ürünler üretmek için, karşı karşıya kaldığı teknolojik koşulları ve piyasa koşullarını dönüştürür.
- 'Optimal' çıktı yoktur. 'Optimal' fiyat yoktur.

Şekil 1. Geleneksel firma kuramının dönüştürülmesi. Teknolojik koşullar ve piyasa koşulları, maliyet ve gelir fonksiyonları tarafından verilmiştir. İyi yönetici teknolojik kısıtlamalara ve piyasa kısıtlamalarına bağlı olarak optimize eder. p = fiyat; q = çıktı; m = tekelci; c = tam rakip; $p$min = minimum başa baş fiyatı; $q$maks = maksimum başa baş çıktısı.

Yenilikçi işletme, optimize eden firmanın tersine, belli bir sanayide bulunmanın sabit maliyetini verili olarak almaz. Tersine, mevcut faktör fiyatları verili iken, yenilikçi işletmenin karşı karşıya olduğu sabit maliyet düzeyi, onun yenilik stratejisini yansıtır. Bu 'sabit maliyet' stratejisi, bölünemez teknoloji veya girişimci tarafından sabit bir faktör olarak değil, tersine, yenilikçi işletmenin daha önce üretebildiğinden ve *rakiplerinin* yatırım stratejileri veri olduğunda onların üretebileceklerinden daha yüksek kalitede ve daha düşük maliyetli ürünler *geliştirmek* için yatırım yapması gereken üretim kaynaklarının kalitesi ve miktarına ilişkin değerlendirmesi sonucunda belirlenir. Rakiplerine karşı sürdürülebilir bir rekabet avantajı sağlamak ve kendi sanayinde egemen işletme olmak amacıyla yenilikçi bir strateji izleyen bir işletme için üretim kaynaklarının bu şekilde işletme içinde geliştirilmesi bir olanak yaratır.

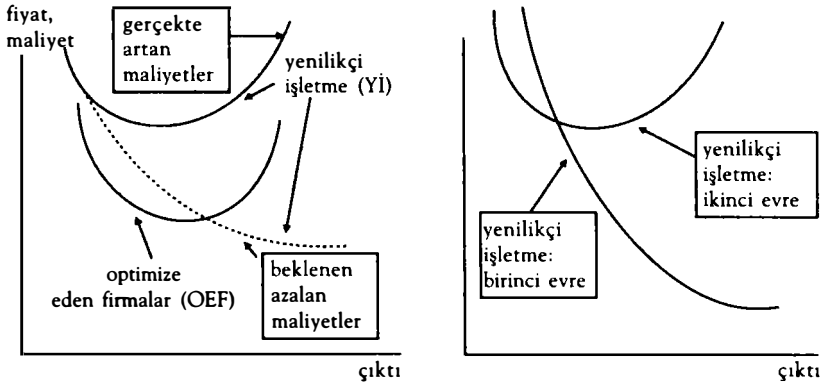
Bu geliştirme başarılı olduğunda, daha önce mevcut olanlardan daha üstün ürünlerde, süreçlerde ve üretim yeteneğine sahip insanlarda somutlaşır. Ancak daha üstün üretim yeteneklerinin geliştirilmesi bile, yenilikçi rakiplerin daha da üstün üretim yeteneklerini ortaya çıkardıkları ve/veya yenilikçi stratejinin yüksek sabit maliyetlerinin yenilikçi firmayı daha az yenilikçi olan veya optimize eden rakiplerine göre bir maliyet dezavantajıyla karşı karşıya bıraktığı durumlarda sürekli bir reka-

bet avantajı sağlamayacaktır. İşletmenin üstün üretim yetenekleri oluşturmasını sağlayan bir yenilikçi strateji, işletmeyi bir maliyet dezavantajıyla karşı karşıya bırakabilir, çünkü yenilikçi stratejiler, verili kısıtlara bağlı olarak optimize eden rakiplerin katlandıklarından daha yüksek sabit maliyetleri gerektirebilir.

Verili faktör fiyatları düzeyinde, bu daha yüksek sabit maliyetler, yenilikçi yatırım stratejisinin *boyut* ve *süresinden* kaynaklanır. Yenilikçi stratejiler, optimize eden firmanın katlandığından daha yüksek sabit maliyetlere yol açar, çünkü yenilik süreci, optimize eden firmanın gerçekleştirdiğinden daha çeşitli ve yoğun bütünleşik faaliyetler sırasında üretim kaynaklarının *eşanlı olarak geliştirilmesini* gerektirir. Bu yüzden yenilikçi işletme belli bir zamanda, genellikle, optimize eden firmaya göre sabit tesis ve donanıma daha geniş kapsamlı yatırım ve yönetsel örgüte daha yoğun yatırım yapmak zorundadır. Ancak, belli bir dönemde yenilikçi yatırım stratejisinin boyutuna ek olarak ve genellikle ondan bağımsız olarak yüksek sabit maliyetler ortaya çıkar. Bunun nedeni, üretim kaynakları getiri sağlayacak yüksek kalitede ve düşük maliyetli olan ürünleri üretinceye kadar bu kaynakların geliştirilmesi için gerekli olan süredir. Fiziksel sermayeye yapılan yatırımın büyüklüğü, yenilikçi bir stratejinin sabit maliyetlerini arttırırsa, yenilik sürecinin temel özelliği olan kolektif ve birikimli –ya da örgütsel– öğrenmeyi gerçekleştiren insan örgütüne yapılacak yatırımın süresi de aynı etkiyi yapar.

Yenilikçi bir stratejinin yüksek sabit maliyetleri, işletme açısından, geliştirdiği üretim kaynaklarının daha yüksek *kullanım* düzeyine ulaşması gereğini ortaya çıkarır. Neo-klasik optimize eden firma kuramında olduğu gibi, yenilikçi işletme, geliştirmiş olduğu üretim kaynakları verili olduğunda, artan maliyetlerle karşı karşıya kalabilir. Bu durum, üretim sürecinde bu girdilerden daha yüksek miktarlarda kullandıkça, değişken girdilerin verimliliğini sürdürme sorunundan kaynaklanır. Fakat yenilikçi firma, optimize eden firmanın yaptığı gibi, artan maliyetleri verili bir kısıtlama olarak almak yerine, yüksek çıktı düzeylerinde yüksek kalitedeki üretim kaynaklarına sahip olma olanaklarını arttırmaya çalışacaktır. Bunu gerçekleştirmek için, değişken bir girdi olarak *kullanımı* maliyetlerde artışa yol açan söz konusu üretim kaynağının *geliştirilmesine* yatırım yapacaktır.

Üretim kaynağının geliştirilmesi, yenilikçi stratejinin sabit maliyetlerini arttırır, oysa daha önceleri bu üretim kaynağı, çıktıyı arttırmak için gerekli olan ek girdi miktarları kadar olmak üzere, piyasadaki geçerli faktör fiyatlarından küçük miktarlarda satın alınan bir değişken faktör

Yİ, yüksek sabit maliyet stratejisi yoluyla, OEF'leri rekabet dışı bırakmayı umar. Ancak, birinci evrede Yİ'nin stratejisi sadece daha yüksek birim maliyetlere yol açar ve Yİ rekabet dezavantajı durumuyla karşı karşıya kalmayı sürdürür.

Yİ, maliyet artışlarını ortaya çıkaran değişken faktörleri içselleştirerek daha da yüksek sabit maliyetlerle karşılaşır, ancak yatırım, U-şeklindeki maliyet eğrisini "düz hale getirmesini" sağlar.

Şekil 2. Sanayide dönüşüm: teknoloji, piyasalar ve yenilikçi işletme.

olarak kullanılıyordu. Yenilikçi işletme, artan değişken maliyetlerin işletmenin genişlemesi üzerinde oluşturduğu kısıtlamayı aşmak için bunu sabit maliyetlere ekledikten sonra, yüksek sabit maliyetleri düşük birim maliyetlere dönüştürebilmek için piyasa payını arttırma konusunda daha da fazla baskı altında kalır. İşletme, üretim kaynaklarını geliştirerek ve kullanarak bu dönüşümü başardığı ölçüde, aslında optimize eden firmanın verili olarak kabul ettiği U-şeklindeki maliyet eğrisini 'düz hale getirmektedir' (Şekil 2).[33] Yenilikçi işletme maliyet eğrisine bu yolla şekil vererek, rakiplerine göre bir rekabet avantajı elde etmenin olanaklarını yaratır.

Bu yüzden yenilikçi işletme marjinal maliyetin marjinal gelire eşit olduğu, kârı maksimize eden çıktı düzeyinde üretim yapmak için piyasa talebi ile kısıtlanmış değildir. Bunun nedeni, uzun dönemde artan maliyetlere tabi olmamasıdır. Yenilikçi işletme, kısa dönemde artan maliyetlere tabi olabilir, fakat maliyet artışına yol açan teknolojik koşullara

33) Sürekli yenilikçi dönüşüm sürecinin kuramsal açıdan daha ayrıntılı olarak ele alınması konusunda bkz. Lazonick, *Business Organization*, bölüm 3.

ve piyasa koşullarına sürekli olarak karşı koyarak ve onları dönüştürerek, yüksek kaliteli ürünleri üretebilir ve piyasa payını giderek arttırdıkça bu ürünlerin birim maliyetleri de giderek düşer. Böylece, yenilikçi işletme, yalnızca kendini rakiplerinden farklılaştırmakla kalmaz, aynı zamanda çıktı düzeyini arttırdıkça daha da güçlenen sürekli bir rekabet avantajı elde eder.

Yenilikçi işletmenin, sanayinin piyasa büyüklüğü içinde giderek daha yüksek miktarlarda çıktı üretirken bile maliyet düşüşü sağlama yeteneği, marjinal maliyetin marjinal gelire eşitlendiği neo-klasik optimizasyon kuralının, çıktı ve fiyat kararlarında geçersiz olması anlamına gelir. Piyasa payı için kendi aralarında rekabet eden sanayideki az sayıdaki diğer yenilikçi firmalar, genellikle belli bir dönemde çıktı düzeyini sınırlandırmaya çalışırlar. Yenilikçi firma, oluşturduğu maliyet yapısıyla, alıcılara daha düşük fiyat önererek piyasa payını arttırmaya çalışabilir. Yenilikçi firma, bir yandan işçilerin becerileri dahil, yeni teknolojiye yatırım yapar ve yeni teknolojiyi geliştirecek ve kullanacak bir örgütü oluştururken, diğer yandan da çalışanlarına hizmetlerinin karşılığında, işgücü piyasasında elde edebileceklerinden daha yüksek ücret ödemesini sağlamaya yetecek gelir fazlasını elde etmek için belli bir dönemde bu fiyat indirimlerini sınırlandırmak ihtiyacını duyar. Bu türden yatırımlar, işletmenin belli bir piyasadaki rekabet avantajını sürdürmesini ya da arttırmasını veya üretim yeteneklerinin bir bölümünü, bu yetenekleri kullanabileceği bir başka piyasa için yapılacak üretime aktarmasını sağlayabilir. İşletmenin bu değişik piyasalara girme sürecinde yenilikçi bir strateji izlemesi durumunda, mevcut yeteneklerini, yeni yeteneklere yatırım yaparak ve bunları geliştirerek desteklemesi gerekecek ve böylece birim maliyetleri düşürmede kullanması gereken sabit maliyetlerde bir artış ortaya çıkacaktır.

Ölçek ve Çeşit Ekonomilerinden Yararlanılması

Chandler, bir tarihçi olarak kendi rolünü, "belli bir zaman ve yer ile sınırlanmamış genellemeleri ve kavramları [oluşturmak için] çok sayıda örnek olayın"[34] ayrıntısının bir sentezini yapmak olarak görmüştü. Chandler, kırk yıl boyunca yazdığı üç önemli kitapta ve bununla ilişkili birçok

34) Alfred D. Chandler, Jr., "Comparative Business History", *Enterprise and History*, (yay. haz.) D. C. Coleman ve Peter Mathias (Cambridge, 1984), 3.

yayınında, özellikle ABD'de ve ayrıca Britanya ve Almanya'da sanayi şirketinin evrimine ilişkin olarak, çok miktarda tarihsel bilgiyi kendi 'strateji ve yapı' çerçevesiyle bütünleştirmiştir. Fakat kendisinin de ifade ettiği gibi, bunları "mevcut kuramlardan *a priori* olarak hipotezler ve kuramlar çıkarmaları ve daha sonra ampirik verilerle sınamaları için iktisatçıya, sosyologa ve yönetim bilimcisine" bırakmıştır."[35]

Yenilikçi işletmenin tarihi perspektifinden bakıldığında, Chandler'ın en başarılı çalışması *The Visible Hand* adlı yapıtıdır. Burada on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında en büyük Amerikan işletmelerinin yönetim yapısının evrimine yönelik sürekli ilgisine, Amerikan iktisadi gelişmesinin toplumsal ortamına ilişkin derin bilgisini katmıştır.[36] Chandler'ın çalışması, yirminci yüzyılda Amerikan sanayi işletmesinin evriminde 'yönetsel devrimin' merkezi rolünü ortaya koymuştur. ABD örneğinde bile, tarihsel analizinin en zayıf yönü, modern işletme örgütünü bir toplumsal örgüt olarak ele almayı ihmal etmiş olmasıdır. Örneğin, *The Visible Hand*'de şunları söylemektedir: "Modern işletme kolayca tanımlanabilir. (...) İki belirgin özelliğe sahiptir: Birçok ayrı faaliyet birimi vardır ve bir ücretli yöneticiler hiyerarşisi tarafından yönetilir."[37] İşletmenin toplumsal örgütlenmesine ilişkin olarak Chandler'ın ifade ettiği tek konu, yönetimin profesyonelleşmesidir. Ancak bu konuyu analiz etmemiştir.[38]

Chandler, *The Visible Hand*'de, kuramsal planda, üretim kaynaklarının kullanımında 'hız ekonomisinin' önemini vurgulamaktadır, ancak analizinin kapsamını fabrika düzeyini kapsayacak şekilde genişletmemektedir. Chandler'ın hız ekonomisi üzerinde odaklaşması, fabrika düzeyin-

35) *A.g.e.*, 26.

36) Chandler'ın *Scale ve Scope*'taki karşılaştırmalı analiz girişimi, İngiliz ve Alman sanayi şirketlerinin evrimini kuşatan toplumsal koşullara ilişkin benzer bir bilgisinin olmayışı nedeniyle büyük ölçüde zayıf kalmıştır. Bkz. William Lazonick, "The Enterprise, The Community, and the Nation: Social Organization as a Source of Global Competitive Advantage" (Harvard İşletmecilik Okulu Tarih Semineri'ne sunulan bildiri, Aralık 1991); Barry Supple, "Scale and Scope: Alfred Chandler and the Dynamics of Industrial Capitalism", *Economic History Review* 44, no. 3 (1991): 500-14; ve "Scale and Scope: A Review Colloquium", *Business History Review* 64, no. 3 (1990): *A.g.e.*, 6'daki katkılar.

37) Chandler, *Visible Hand*, 1.

38) *A.g.e.*, 8-9. Chandler şunları ifade etmiştir: "Bu birimlerde işgücü tarafından yapılan işleri ya da işçilerin örgütlenmesini ve amaçlarını ele almaya girişmedim. Modern işletmenin mevcut siyasi ve toplumsal düzenlemeler üzerindeki etkisini değerlendirmeye de çalışmadım." *A.g.e.*, 6.

de kaynakların geliştirilmesi ve kullanımına ilişkin araştırmalarımla, onun yönetsel örgüt konusundaki araştırmaları arasında bağlantı kurmama olanak sağladı.[39] Bununla birlikte, yirminci yüzyılda ABD sanayi şirketlerinin çoğunun, fabrika düzeyinde insan kaynaklarını geliştirme stratejisi yerine, bunları kullanma stratejisini izledikleri dikkate alındığında, Chandler'ın kendi araştırmalarını kuramsal bir perspektife oturtma konusunda son zamanlardaki çabalarıyla olan en büyük sorunumun, bir rekabet avantajı kaynağı olarak üretim kaynaklarının *geliştirilmesini* ihmal etmesi noktasında olması kaderin bir cilvesidir. 1990'da yayınlanan *Scale and Scope*'ta temel analitik kavram olan 'ölçek ve çeşit ekonomisi' (bundan önceki, daha dinamik olan hız ekonomisi kavramının yerini almıştır), modern şirketin iktisadi gelişmeye en belirgin katkısı olarak üretim kaynaklarının *kullanımına* yaptığı aşırı vurguyu yansıtmaktadır.

Chandler'ın kuramsal perspektifi yenilik stratejisine ilişkin bir kuramı içermemektedir. Bu da daha önceki tarihsel araştırmalarında 'strateji-yapı' çerçevesinin merkezi bir role sahip olduğu dikkate alındığında bir diğer ironidir. Daha doğrusu, onun görüşüne göre, nasıl belli bir sanayi içinde bile sermaye yoğunluğu, kısmen bazı işletmelerin yatırım stratejilerinin ve örgütsel yapılarının sonucu değilse, sanayilerin 'sermaye yoğunluğu' da işletme stratejisini sınırlandırmaktadır. Fakat ölçek ve çeşit ekonomileri için imkân sağlayan bu yeni teknolojiler nasıl geliştirilmiştir? Bir işletmenin sabit maliyetlerinin yüksekliğine o işletmenin yenilik stratejisinin neden olduğu kabul edildiğinde, ölçek ve çeşit ekonomileri sadece rekabet avantajının *potansiyel* bir kaynağı olarak değil, fakat yenilikçi işletmenin rekabet avantajını elde etmesinin *zorunlu bir sonucu* olarak görülmelidir. Eğer işletme yeni teknoloji geliştirmenin yüksek sabit maliyetlerini sattığı yüksek çıktı miktarlarına dağıtmazsa, o zaman yenilik stratejisi izleyen işletme, bir rekabet avantajı değil, rekabet dezavantajı durumuyla karşı karşıya kalacaktır.[40] Bundan başka, Penrose'un da kabul ettiği gibi, yenilikçi işletme ürünlerini çeşitlendirirken yeni üretim kaynaklarına yatırım yapmalıdır. Böylece, çeşit ekonomisi elde etme çabası, sürekli olarak yeni ölçek ekonomileri sağlama ihtiyacını ortaya çıkarır.

39) Lazonick, *Competetive Advantage*.

40) Yenilikçi işletme hakkındaki önceki tartışmaya ve Lazonick'teki kuramsal analize bakınız, Lazonick, *Business Organization*, bölüm 3, "The Theory of Innovative Enterprise".

Bu nedenle, ölçek ve çeşit ekonomileri, açıklanması gereken yenilik sürecinin *sonuçlarıdır*. Elbette, Chandler tüm çalışmalarında, modern sanayi şirketindeki üretim kaynaklarının kullanımından ayrı olarak, geliştirilmelerine ilişkin de önemli bilgiler sağlayan tarihsel malzemeyi sunmaktadır. Sorunlar, tarihsel araştırmayı kuramsal bir açıklamaya dönüştürme çabasında ortaya çıkmaktadır. Chandler'ın tarihsel çalışmasına dayalı kuramlaştırma çabasının eksiklikleri, 1992 yılında *Journal of Economics*'te yayınlanan ve iktisat mesleğine yönelik "Organizational Capabilities and the Economic History of the Industrial Enterprise" başlıklı makalesinde açıkça görülebilir.[41]

Chandler'ın bu makalesinde kabul ettiği gibi, işletmenin ölçek ve çeşit ekonomilerini elde etmesine olanak sağlayan, işletme örgütüdür. Fakat işletme örgütü ne yapar? Chandler 'örgütsel yetenekler' ve 'örgütsel öğrenme' kavramlarından yararlanmaktadır. Fakat bu gibi yetenekler ve öğrenme neyi gerçekleştirir? Yirminci yüzyılın büyük bölümünde ABD sanayi işletmelerinin iç örgütlenmesi, tıpkı Penrose gibi, Chandler'ı da öğrenme sürecinde yönetsel örgütün rolünü vurgulamaya yöneltmiştir. Bununla birlikte, Chandler'a göre yönetsel öğrenme üretim kaynaklarının *geliştirilmesiyle* değil, *kullanımıyla* ilgilidir:

> Çoğu [sanayi işletmesi] için, uzun dönemdeki büyüme stratejisi yeni coğrafi bölgelere ve ürün piyasalarına genişleme stratejisiydi. Coğrafi açıdan uzak bölgelere yöneliş, normal olarak ölçek ekonomilerinden yararlanma yoluyla öğrenilen örgütsel yeteneklerin sağladığı rekabet avantajına dayanıyordu. İlişkili ürün piyasalarına yöneliş, daha çok çeşit ekonomilerinden yararlanarak geliştirilen yeteneklere dayanıyordu.[42]

Chandler, daha sonra, zımnen yeni teknolojilerin geliştirilmesini de içeren, örgütsel öğrenmenin kaynaklarına ilişkin ayrıntılı bir özet vermekte ve "bu türden beceri ve bilgilerin şirkete özgü ve sanayiye özgü" olduğunu kabul etmektedir.[43] Bununla birlikte, ölçek ve çeşit ekonomilerinin gerçekleştirilmesine olanak veren örgütsel öğrenme ihtiyacını ve becerilerin elde edilmesinin koşullarını ortaya çıkaran şeyin, kaynakların kullanımı –işletmenin yaptığı yatırımlar verili olduğunda

41) Alfred D. Chandler, Jr., "Organizational Capabilities and the Economic History of the Industrial Enterprise", *Journal of Economic Perspectives* 6, no. 3 (1992): 79-100.

42) *A.g.e.*, 83.

43) *A.g.e.*, 83-4.

ölçek ve çeşit ekonomilerinin sağlanması– olduğunu sürekli olarak vurgulamaktadır.

Chandler, görünüşte, kuramsal analizindeki bu boşluğu, başka durumlarda analitik olarak boş bir kavram olan 'ilk harekete geçenin avantajı' kavramına (geleneksel sanayi örgütlenmesi iktisadından alınan), hem fiziksel hem de insansal üretim kaynaklarına yatırım öğesini katarak kapatmaktadır. Chandler kanıt olarak şunları söylemektedir:

> Ölçek ve çeşit ekonomilerinden tam olarak yararlanma açısından önemli olan imalat, pazarlama ve yönetime uzun vadeli üç yatırımı gerçekleştiren ilk firmalar bu sanayilerde hızla egemenlik kurdular. Bunların birçoğu on yıllar boyunca bu egemenliklerini sürdürdüler.[44]

Fakat 'uzun vadeli üç yatırım' kavramı, cevapladığından daha çok kuramsal soruyu ortaya çıkarmaktadır. Uzun vadeli üç yatırımla geliştirilen yetenekler nelerdir? Yine Chandler'ın ilk harekete geçenin avantajının kaynağına ilişkin formülasyonu, becerilerin ve bilginin üretim kaynaklarının geliştirilmesindeki değil, sadece kullanımındaki rolünün önemli olduğuna ilişkin güçlü bir izlenim uyandırmaktadır. Bu yetenekler, yenilikçi işletmede yer alan insanların, üretim kaynaklarının geliştirilmesi ve kullanımında işbirliği yapmalarını teşvik edecek şekilde, stratejik, fonksiyonel ve hiyerarşik olarak nasıl bütünleştirilebilir?

Chandler bu gibi soruların cevaplandırılması gerektiğinin farkındaydı. Aslında, *Journal of Economic Perspectives*'teki makalesinin sonuç bölümünde firmaya ilişkin 'evrimci kuram'dan çıkarılmış bir dizi 'önemli araştırma sorusu'nu ortaya atmaktadır:

> Öğrenme süreci tam olarak nasıl gerçekleşmektedir? Sanayiye özgü ve özellikle de şirkete özgü nitelikler nasıl ve niçin farklılık göstermektedir? Niçin bazı yetenekler değişik coğrafi bölgelere ve yeni ürün piyasalarına diğerlerine göre daha kolay aktarılmaktadır? Yeni piyasaları değerlendirmek ve ele geçirmek ve eskilerinden çıkmak için geliştirilen yöntemler neleri içermektedir? Modern kapitalist ekonomilerde piyasa paylarında ve kârda ortaya çıkan değişimlerde fonksiyonel ve stratejik rekabet niçin fiyata göre daha büyük rol oynamıştır? Ulusal sanayilerde ve ulusal ekonomilerde rekabetteki başarının belirleyicileri nelerdir?[45]

44) *A.g.e.*, 81.
45) *A.g.e.*, 99.

Kuram ve Tarih

Edith Penrose 1980'lerin ortalarında yazdığı zihin açıcı bir makalede,[46] kuramı ve tarihi bütünleştiren bir metodolojiye duyulan ihtiyacı dile getirmiştir:

> İktisat tarihçilerinin, iktisadi konularla uğraşanların geliştirdikleri, daha geniş biçimde tanımlanmış kuramlarının yardımı olmaksızın 'olgular' arasından seçim yapmaları ve bunlardan anlam çıkarmaları olanaksızdır. Bu 'kuramlar'dan bazıları, genel gözlemlerden çıkarılmış makul çıkarımların biraz süslenmiş biçimlerinden başka bir şey olmayabilir. Bu yüzden de mevcut biçimiyle bunların farkına bile varılmayabilir. Ancak büyük bölümü daha büyük öneme sahiptir. Neden ve sonuca ilişkin kuramsal analiz olmazsa, yapılmış olan bir dizi gözlemin önemini değerlendirmede kullanılabilecek bir standart olmayacaktır. Çünkü, bu gözlemler, eğer gözlemler olmasaydı bir tarihsel yorum olacak şeyi değiştirdiği için önemlidir.

Ancak bu türden bütünleştirici bir metodolojiyi kullanma ve geliştirme çabası iktisatçılar ve tarihçiler arasında çok ender rastlanan bir durumdur. Bu makaleyi, geliştirdiğim yenilikçi işletme kuramından elde edilmiş olan ve daha ileri araştırmalar için kullanılabilecek özel hipotezleri ifade etmek için son zamanlardaki iki çabadan söz ederek bitireceğim. Bunlardan biri Richard Langlois ve Paul Robertson'ın, diğeri Naomi Lamoreaux, Daniel Raff ve Peter Temin'in çabalarıdır.

İktisat kuramını ve işletme tarihini bütünleştirme çabasında, geliştirdiğim perspektife en yakın olanı, Richard Langlois ve Paul Robertson'ın çabasıdır.[47] Langlois ve Robertson, birbirinden farklı iki ya da daha fazla sayıda firma tarafından yürütülebilecek, iki ya da daha fazla sayıda, birbiriyle dikey olarak ilişkili ayrı faaliyetlerin niçin tek bir firma içinde bütünleştirildiği sorusu üzerinde odaklaşarak 'sistemli yenilik' adını verdikleri bir sürecin yardımına başvurmaktadırlar. 'Dinamik işlem maliyetleri'nin, sistemli bir değişime ihtiyaç duyulduğu durumlarda koordinasyon sorununu çözdüğünü öne sürmektedirler. Sistemli yenilik, üreti-

46) Edith Penrose, "History, the Social Sciences and Economic 'Theory' with Special Reference to Multinational Enterprise", *Historical Studies in International Corporate Business*, (yay. haz.) Alice Teichova, Maurice Lévy-Leboyer ve Helga Nussbaum (Cambridge, 1989), 7-13.

47) Richard N. Langlois ve Paul Robertson, (yay. haz.), *Firms, Markets, and Economic Change: A Dynamic Theory of Business Institutions* (Londra, 1995).

min bazı aşamalarında hemen eşanlı bir değişimi gerektirir ve bu değişimde yer alması gereken bireysel oyuncular bir koordinasyon olmaksızın bu değişimi gerçekleştiremezler veya gerçekleştirmek istemeyebilirler. Langlois ve Robertson bu konuda şunları söylemektedir:

> Firma, iktisadi değişimin 'dinamik' işlem maliyetlerinin üstesinden gelir. Bu anlamda, firmanın koordinasyon sorununu çözdüğünü söyleyebiliriz: Bu durum tamamlayıcı girdileri ellerinde bulunduranların, ürünün üretim ve dağıtım sisteminin temel özelliği üzerinde anlaşmaya varmalarını sağlar. Düzenli bir belirsizlik sistemine düzeni getirir.[48]

Daha açıkça belirtmek gerekirse, Langlois ve Robertson'a göre, dinamik işlem maliyetleri, "dış tedarikçileri ikna etme, onlarla pazarlık yapma, koordinasyonu sağlama ve onları eğitme maliyetleri"dir.[49]

Langlois ve Robertson'ın 'dinamik işlem maliyeti' kuramı, ortaya atmış olduğum yenilikçi işletme kuramına görünüşte çok benzemektedir. Aslında, bu araştırmacılar örgüt stratejisi ile örgütsel öğrenme arasındaki ilişkinin kuramını ortaya koymamaktadırlar. Langlois ve Robertson bunun bir sonucu olarak, örgütsel bütünleşmeye, bu durumda özellikle dikey bütünleşmeye ilişkin olarak belirsiz bir açıklama yapmaktadırlar. Bu açıklamaya göre, bütünleşme, dışsal teknolojinin uzmanlaşmış bir işbölümüne katılanlara dayattığı, daha önceleri bağımsız olan firmalar arasındaki bir ilişki biçiminde olur.

Birinci sorun, Langlois ve Robertson'ın sistemli yeniliğin nasıl, ne zaman ve niçin ortaya çıktığına ilişkin hiçbir kuramsal perspektif sunmamalarıdır. Onlara göre, belli bir sanayide sistemli bir yeniliğin ortaya çıkması, bu firmaların o sanayide rekabetçi firmalar olarak kalabilmek için benimsemek zorunda oldukları bir 'yenilik stratejisi'ni bu firmalara dayatır. İkinci sorun, firmaların sistemli yeniliği benimsemelerinin zorunluluğu dikkate alındığında, Langlois-Robertson kuramında, çekirdek firmanın, dış tedarikçilerine, artık bağımsız firmalar olarak kalamayacaklarını ve dikey olarak bütünleşmiş firmaya katılmak zorunda olduklarını 'öğretmesinin' ötesine giden bir öğrenmenin söz konusu olmamasıdır. Burada, belli bir tercih söz konusu olduğunda, firmaların bağımsız kalmayı isteyecekleri varsayılmaktadır. Langlois ve Foss yakın zamanlarda, "Langlois ve Robertson'ın (1995) sanayi dinamiğinin geniş kapsamlı bir kuramını şu düşünce etrafında oluşturduklarını" yazmışlardır:

48) *A.g.e.*, 4.
49) *A.g.e.*, 35.

> Dikey bütünleşmenin büyük bölümü, firmaların benzer yeteneklerin söz konusu olduğu yeni alanlara girmeleri durumunda değil, fakat firmaların, sadece bu yolla üretim ve dağıtıma ilişkin yeni bir kârlı düzene geçebilecek olmaları nedeniyle, birbirine benzemeyen ancak birbirini tamamlayan faaliyetlere sanki gürültülü ve patırtılı bir şekilde sürüklenmeleri durumunda ortaya çıkar.[50]

Sistemli yeniliğin ortaya çıkması, sistemin bütünleştiricisi rolünü oynayan bir firmayı, bağımsız tedarikçileri bağımsızlıklarından vazgeçmeleri gerektiği konusunda ikna etmeye yöneltir. Burada, dikey ilişkilerde böyle bir değişiklik olduğunda, sistemli yeniliğin varsayılan yararlarının, çok bireyci olan firmaların direnişlerinin kırılmasının dinamik işlem maliyetleri tarafından bir ölçüde ortadan kaldırılacağı şeklinde zımni bir varsayım söz konusudur.

Bağımsız kalma arzusu, firmanın *mümkün* davranış özelliklerinden biridir. Ancak bu, mevcut olduğu varsayılan değil, ortaya konulması gereken bir özelliktir. Bundan başka, yeniliğin ayrı bir tüzel kişilik olan firma içinde olmasının yanı sıra, işbirliği yoluyla yasal olarak bağımsız firmalar arasında da olabileceğini gösteren, tedarikçi ile ilişkiler ve stratejik ittifaklara ilişkin zengin bir yazın bulunmaktadır.[51] Aslında, Langlois-Robertson perspektifinin yenilikçi işletme kuramı açısından en büyük sorunu, firmayı birleşik ve bölünmez bir oyuncu –yani bir birey– olarak ele almaları ve bu yüzden firmaların içinde uzmanlaşmış bölümler içinde belli konumlara sahip bireylerden oluşan örgütü inceleme konusunda bir çerçeve ve gündemi ortaya koymamalarıdır. Bu türden bir perspektifin olmayışı, sadece iki kişiden oluşan (evli bir çifti düşününüz) bir örgüt için sorun yaratırken, on binlerce çalışanı olan bir işletme örgütü için sorun yaratmaz. Firmayı bir birey olarak görme arzusu, 'sanayi dinamiği'nin analizinde bireyselciliğe doğru bir yönelişi ifade eder. Böyle bir yöneliş, şu önemli sorunları göz ardı eder: (a) bir işletmede stratejik denetimin yapısı ve stratejik karar alma süreci, (b) yenilik sürecinde bireysel öğrenmenin örgütsel öğrenmeye dönüştürülmesi (c) örgütsel öğrenme-

50) Richard Langlois ve Nicolai Foss, "Capabilities and Organization: The Rebirth of Production in the Theory of Economic Organization", *Kyklos* 52 (1999): 201-18.

51) Örneğin, bkz., Mari Sako, "Supplier Development at Honda, Nisan, and Toyota: A Historical Study of Organizational Capability Enhancement", working paper, Saïd İşletmecilik Okulu, Oxford Üniversitesi, 1998; Yves Doz, "The Evolution of Cooperation in Strategic Alliances: Initial Conditions of Learning Processes", *Strategic Management Journal* 17 (1996): 55-83.

nin daha kaliteli, maliyeti daha düşük ürünlere dönüştürülmesi ve böylece yenilik stratejisinin yüksek sabit maliyetlerinin rekabet avantajı için temel haline getirilmesi (bkz. Şekil 1 ve 2).[52] Aslında, yenilikçi işletmenin, stratejik denetim birimleri olarak firmaların tümünde üretim kaynaklarını nasıl geliştirdiğinin ve kullandığının anlaşılması, bu ilişki ağı içinde yer alan egemen bir firmada veya firmalarda bu yeteneklerin gelişmesine bağlıdır.

İşletme tarihi ve iktisat tarihinin bağlantısını kurma konusunda bir diğer önemli çaba da Naomi Lamoreaux, Daniel Raff ve Peter Temin'in (bundan böyle LRT olarak belirtilecektir) çabalarıdır. Bu araştırmacılar 1990'larda İktisadi Araştırma Ulusal Bürosu'nun himayesinde hepsi de sonra derlenmiş kitap olarak yayınlanan[53] üç konferans dizisi düzenlemişlerdir. Bu konferansların amacı, iktisatçıları, işletme tarihçilerinin anlatacakları öykülere aşina olmalarını sağlayarak işletme davranışına ilişkin daha doğru bilgi veren kuramsal modeller oluşturmaları konusunda teşvik etmekti. LRT, yenilikçi işletmenin analizi için işletme tarihinin önemli derslerinin bazılarını açıkça ifade etmeyi başarmıştır. Ancak bunu, neoklasik ideoloji ve metodolojide kök salmış bir kuramsal modeli eleştiri yapmadan savunmalarına *rağmen* gerçekleştirmişlerdir. Bu model, kendilerinin kanıt olarak öne sürdükleri işletme tarihindeki çalışmalardan çıkardıkları dersler tarafından desteklenmekten çok, bu derslerle çelişkiye düşen bir modeldir.

LRT iktisat kuramı açısından, iktisatçıların, işletmenin içinde olup bitenlerle ilgili yeni iktisadi faaliyet modelleri oluşturduklarını öne sürmektedirler. İşletme tarihçileri açısından özellikle önemli olan, modern işletmede karar vericilerin ('yöneticiler'), astlarının ('aracılar') üretim performansını sağlamada karşılaştıkları sorunları anlamaya çalışan 'yönetici-aracı' modelleridir. Yeni kuramdaki anahtar kavram, 'bilgi asimetrisi' durumu, yani aracıların üretim performansıyla ilgili olan, ancak yö-

52) Bkz. Lazonick ve O'Sullivan, "Perspectives on Corporate Governance."

53) Peter Temin (yay. haz.), *Inside the Business Enterprise* (Chicago, 1991); Naomi R. Lamoreaux ve Daniel M. G. Raff (yay. haz.), *Coordination and Information* (Chicago, 1995); Naomi R. Lamoreaux, Daniel M. G. Raff ve Peter Temin (yay. haz.), *Learning by Doing in Markets, Firms, and Countries* (Chicago, 1999). Bu projeden edinilen derslerin bir özeti için bkz. Naomi Lamoreaux, Daniel M. G. Raff ve Peter Temin, "New Economic Approaches to the Study of Business History", *Business and Economic History* 26, no. 1 (1997): 57-79. Bu makale daha sonra 1999 yılında yayınlanan üçüncü ciltte yer alan tüm bildirilere yapılan göndermeleri içermektedir. Bu makalenin, bu dizinin ilk iki cildindeki bulgulara ilişkin tartışmanın yer almadığı kısaltılmış bir biçimi *Learning by Doing*'in giriş bölümü olarak yayınlanmıştır.

neticilerin iktisadi karar verirken sahip olmadığı bilgilere sahip olmaları durumudur. Yöneticilerin kararları hakkında bilgi vermede ve bunları uygulamada astlara güvenmesi gerektiğinden, asimetrik bilgi, yöneticilerin güvenecekleri aracıları seçerken kısıtlanmış ussallık tarafından engellenmeleri nedeniyle, 'uygun olmayan seçim' (veya 'gizlenmiş bilgi') gibi bilişsel sorunlara ve, astların seçilmelerinden sonra, asimetrik bilgi durumunu, yöneticiler için hizmetlerini yerine getirirken fırsatçı davranışlarında asimetrik bilgi durumundan yararlanmaları nedeniyle 'ahlaki tehlike' (veya 'gizli eylem') gibi davranışsal sorunlara yol açar.[54]

LRT açısından, aracı ve asimetri kavramlarının iktisadi modellere sokulması şu anlama gelmektedir: "İşletme tarihçileri, hem yararlı düşünceler için, hem de tutarlı bir perspektifin, aksi takdirde dağınık olacak bir geçmişi aydınlığa kavuşturmak için iktisat kuramının yardımına başvurabilirler. (...) İktisattaki son kuramsal gelişmelerin gerçek yararı, işletme tarihçilerini, ele aldıkları sorunların çoğunun temelinde yatan önemli birliği görmelerini sağlamasıdır."[55]

Aslında, LRT, kendilerinin üç NBER cildi içinde bir araya getirdikleri, işletme tarihçilerinin çalışmalarının, firmaların iç işleyişlerinde ve dış çevreleriyle ilişkilerinde karşılaştıkları sorunlarda 'eksik bilginin' rolünü ortaya koyduğunu iddia etmektedirler. LRT tarafından genellikle birbiri yerine kullanılmakla birlikte, 'asimetrik bilgi' ve 'eksik bilgi'nin aynı anlama geldiği düşünülmemelidir. Asimetrik bilgi bir ilişkideki değişik tarafların farklı bilgiye sahip olmalarını ifade etmektedir ve daha iyi ya da daha kötü iktisadi performansı anlatmamaktadır. Buna karşılık, eksik bilgi, kuramsal karşılaştırma ölçüsü olan 'tam bilgi ideali' ile bir karşılaştırmayı ifade etmektedir; diğer bir deyişle, bir asimetrik bilginin doğasında bulunan eksik bilgi, tam bilgi koşullarında sağlanabilecek iktisadi performans ile karşılaştırılmaktadır. LRT ve yeni iktisat kuramcıları –bu kuramcıların ortaya attıkları düşünceler LRT tarafından ifade edilmektedir– ekonominin asıl işleyişinin analizinde tam bilgiye inanmamaktadır. Bunlar iktisadi performansı hâlâ zımnen (ve kuramcılara göre birçok iktisadi modelde açık biçimde) tam bilgi açısından değerlendirmektedir. Bu, geleneksel iktisatta 'mükemmel işleyen piyasalar'ın varlığı ile ilişkilendirilmektedir. Diğer bir deyişle, asimetrik bilginin eksik bilgi

54) Örgütsel biçimin belirleyicileri olarak kısıtlı rasyonalite ve fırsatçılık üzerinde odaklaşan ve aracı kuramının özel bir uygulaması olan Williamson'cı işlem maliyetleri modelinin eleştirel bir değerlendirmesi için bkz. Lazonick, "Theory of Innovative Enterprise".

55) Lamoreaux vd., "New Economic Approaches", 77.

olduğunu öne sürerek, aslında bir başka yerde 'piyasa ekonomisi masalı' olarak adlandırdığım ideolojik bağlantılarını açıkça ifade etmektedirler. Bu kaynak tahsisi perspektifi, ulusların zenginliğinin bir belirleyicisi olarak yenilikçi işletmeyi sistematik biçimde göz ardı etmektedir[56]

Bununla birlikte, LRT'nin kitaplarında yer verdikleri işletme tarihçilerinin araştırmaları, geleneksel iktisat kuramına duydukları saygıya rağmen, yenilikçi işletmenin toplumsal koşullarına ilişkin kuramsal bir perspektife ve tarihsel dönüşüme metodolojik bir yaklaşıma duyulan ihtiyaca katkıda bulunmakta ve bu ihtiyacı vurgulamaktadır. Aslında, LRT de tarihsel katkılarına ilişkin olarak yaptıkları özetlemelerde, aracı kuramından daha çok, yenilik kuramını destekleyen bulguların yorumlarını istemeyerek de olsa sunmaktadırlar.

Yenilik kuramı, değişik iktisadi oyuncuların bilgiye ulaşma olanaklarının farklı olduğunu kabul etmektedir; işletme içinde uzmanlaşmış bir işbölümünün varlığını ve evrimini, yenilik sürecinin sektörel, örgütsel ve kurumsal açıdan karmaşıklığında görebiliriz. Yenilik kuramı aracı kuramının temel görüşlerinin potansiyel geçerliliğini de kabul eder: Diğer bir deyişle, bireyler bilgiye ulaşmadaki ayrıcalıklı konumlarını, kendi çıkarlarını elde etmenin bir aracı olarak kullanabilirler ve kullanmaktadırlar ve tahsis kararlarını verenlerin tam bilgiye sahip olmamaları karar alma sürecini zorlaştırır. Bununla birlikte, bir tarihsel-dönüşüm metodolojisi olmayan aracı kuramı yenilik sürecinin sorunlarını ve olanaklarını kavrayamaz; yani, aracı kuramı yenilik kuramının temel görüşlerini kendi analizinin içine hiçbir şekilde katamaz. Aracı kuramı, yöneticiler ve aracılar arasındaki sorunlu ilişkiler üzerinde odaklaştığından, yöneticilerin uygun olmayan seçime ve ahlaki tehlikeye yol açan koşulları nasıl dönüştürebileceklerini sormaz.

Bu yüzden, yenilik kuramı, aracı kuramının kısıt altında optimizasyon sorunlarını kavrayabilir, fakat bir topluluk olarak işletmenin bu sorunların üstesinden, kendi bilgi tabanının dönüştürülmesi yoluyla, bilişsel ve davranışsal olarak nasıl geleceği sorusunu sorar. Yenilik kuramı ayrıca işletmenin bilgi tabanındaki bir dönüşümünde, işletme içindeki işbölümünde yer alan katılımcılar arasında yeni uzmanlık dağılımının, aracılar açısından yeni fırsatçı davranış fırsatları yaratacağını veya yöneticiler açısından yeni kısıtlı rasyonalite sorunlarına yol açacağını da kabul eder.

56) Lazonick, *Business Organization*, ve bu konumun son zamanlarda yeniden ifade edilmesi için, "The Theory of the Market Economy and the Social Foundations of Innovative Enterprise", *Economic and Industrial Democracy* (yayınlanacak).

Ancak aracı kuramının yaklaşımının tersine, yenilikçi işletmenin devam etmekte olan sorunsalı, bu bilgi asimetrisi koşullarına tabi olarak optimize etmek değil, bilgiye sahip olma konusundaki olanak farklılıklarının –diğer bir deyişle, uzmanlaşmış işbölümünün– birikimli ve toplu bir öğrenme sürecine dönüştürülmesidir.

Yenilikçi işletme kuramında, işletme içindeki *stratejik denetimin* yapısı, bu türden örgütsel öğrenmenin gerçekleşmesini sağlayacak finansal kaynak ayırma ve örgütsel bütünleşmenin bileşiminin kavranılmasında temel öneme sahiptir. Yenilikçi işletme kuramı *stratejik denetim yapısının işletmenin uzmanlaşmış işbölümünde yer alanların beceri ve çabalarının ortak gücünü, teknolojik koşulları ve piyasa koşullarını dönüştürmek için nasıl harekete geçireceği* üzerinde odaklaşır. Bir araştırma alanı olarak işletme tarihinin temel ilgi konusunun bu türden tarihsel dönüşümler –ve özellikle, yenilik sürecinin belli dönemlerde, yerlerde ve faaliyetlerde başarılı olduğunu ve diğerlerinde niçin olmadığının ortaya çıkarılması– olduğu kabul edilirse, işletme tarihi bir yenilikçi işletme kuramına ve bir tarihsel-dönüşüm metodolojisine ihtiyaç duyacaktır. İşletme tarihçisi bu türden analitik araçlara sahip olduğunda, diğer şeylerin yanı sıra, iktisatçıların, kimlerin yönetici kimlerin aracı olduğu, işletmedeki katılımcılar arasında yöneticiler ve aracılar biçimindeki işbölümünün mevcut sorunların analiz edilmesinde yararlı olup olmadığına ilişkin *a priori* varsayımlarını sorgulayabilecektir.

Buradaki entelektüel sorun, bilginin kıt olması sorunu değildir. Geçmiş birkaç on yılda işletme tarihi konusundaki işe yarar bilgimiz –aslında LRT'nin editörlüğünü yaptığı kitaplardaki tarih çalışmalarının birçoğunun ortaya koyduğu gibi– sıçramalar yoluyla artmıştır. İktisadi gelişme sürecinin ve işletmenin bu süreçteki rolünün kavranması, iktisatta bir entelektüel devrimi –deyim yerindeyse, iktisatçıların bulgularını sattıkları piyasada ve sonuç elde etmede kullandıkları teknolojilerde bir dönüşümü– gerektirecektir. Umudum, YTİK perspektifinin ve bunu uygulamak için gerekli tarihsel-dönüşüm metodolojisinin bu hedeflere ulaşılmasına katkıda bulunmasıdır.

Temel Yapıtlar

Chandler, Alfred, Jr., "Organizational Capabilities and the Economic History of the Industrial Enterprise", *Journal of Economic Perspectives*, 6, no. 3 (1992): 79-100.

Scale and Scope: The Dynamics of Industrial Capitalism, Cambridge, Mass., 1990.

The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business, Cambridge, Mass., 1997.

Lamoreaux, Naomi R., Daniel M. G. Raff ve Peter Temin, "New Economic Appraches to the Study of Business History", *Business and Economic History* 26, no. 1 (1997): 57-79.

Langlois, Richard N. ve Paul Robertson, (yay. haz.) *Firms, Markes, and Economic Change: A Dynamic Theory of Business Institutions*, Londra, 1995.

Lazonick, William, *Business Organization and the Myth of the Market Economy*, New York, 1991.

"The Theory of Innovative Enterprise", *The International Encyclopedia of Business and Management Handbook of Economics*, (yay. haz.) Willam Lazonick, 638-59, Londra, 2002.

Lazonick, William ve Mary O'Sullivan. "Big Business and Skill Formation in the Wealtiest Nations: The Organizational Revolution in the Twentieth Century", *Big Business and the Wealth of Nations*, (yay. haz.) Alfred D. Chandler, Jr., Franco Amatori ve Takashi Hikino, 497-521, New York, 1997.

"Finance and Industrial Development, Bölüm 1 and 2", *Financial History Review* 4, no. 1 ve 2 (1997): 7-39, 113-34.

Marshall, Alfred, *Principles of Economics*. 9. baskı, Londra, 1961.

O'Sullivan, Mary, *Contests for Corporate Control: Corporate Governance and Economic Performance in the United States and Germany*, Oxford, 2000.

Penrose, Edith, "The Growth of the Firm - A Case Study: The Hercules Powder Company", *Business History Review* 34, no. 1 (1960): 1-23.

"History, the Social Sciences and Economic 'Theory', with Special Reference to Multinational Enterprise", *Historical Studies in International Corporate Business*, (yay. haz.) Alice Teichova, Maurice Lévy-Leboyer ve Helga Nussbaum, 7-13. Cambridge, 1989.

The Theory of the Growth of the Firm, 3. baskı, Oxford, 1995.

4
Üretim Alternatifleri

Sanayi Tarihinde Esneklik, Yönetişim ve Strateji Seçimi

Jonathan Zeitlin

Bu makalenin amacı, sanayi tarihine 'tarihsel alternatifler yaklaşımı' olarak bilinen yaklaşımın kısa bir kavramsal özetini sunmaktır. Alternatifler kavramı, hem tarihsel açıdan hem de tarih yazımı açısından bu yaklaşıma temel niteliktedir. Tarihsel olarak, bu yaklaşımın ayırt edici özelliği, son otuz yıldır modern sanayinin gelişiminde dikkati çeken olanaklara, koşullara ve strateji seçimlerine önem vermesidir. Tarih yazımı açısından, bu yaklaşım iktisat, teknoloji ve işletme tarihine ve özellikle de büyük, hiyerarşik ve profesyonel yönetime sahip işletmelerdeki yönetsel koordinasyon ve öğrenme üzerinde odaklaşan Chandlercı işletme tarihine bir alternatifi ifade etmektedir. Bu yaklaşımın kökeni, Charles Sabel'in ve benim 1980'lerin başlarındaki ortak çalışmamıza dayanmaktadır ve o zamandan beri, tarihsel alternatifler yaklaşımını temel alan, Avrupa, Amerikan ve Japon sanayi tarihine ilişkin çok sayıda ampirik çalışma ortaya çıkmıştır.

Tarihsel alternatifler yaklaşımı, esas olarak, sanayinin geçmişindeki esnek uzmanlaşma biçimlerinin belirlenmesine olanak sağlamaktadır. Ancak bu, kuramsal olanak, üretimdeki verimliliğin bir ideal tipi olarak

esnek uzmanlaşmanın gerçekleştiği belli dönemlerin ve yerlerin rolüne ve önemine ilişkin ampirik iddialarla karıştırılmamalıdır. Esnek uzmanlaşma, becerili, koşullara uyum sağlayabilen işçilerin genel amaçlı makineleri kullanarak gerçekleştirdikleri, çeşit sayısı çok olan ve çeşit dizisi zaman içinde değişen ve müşteriye özel ürünlerin küçük partiler halinde üretimine dayanmaktadır. Bu yüzden tarihsel alternatifler yaklaşımı, standart ürünlerin özel amaçlı makineleri kullanan, esas olarak niteliksiz işgücü tarafından yüksek miktarlarda üretimi olarak bilinen kitlesel üretimin, daha esnek üretim biçimlerine üstün olduğu durumların analizinde kullanılabilir. Bununla birlikte, son zamanlarda bu yaklaşım konusundaki araştırmalar esnek üretimin tarihsel kapsamını büyük ölçüde genişletmiştir. Ayrıca, görünüşte kitlesel üretimin klasik örneklerinde bile esnekliğin önemli öğelerini belirlemiştir.[1]

Bu makalenin geri kalan bölümlerinde, anlatımı kısa tutmak amacıyla, sürmekte olan tartışmada tekrar tekrar ortaya atılan, yanlış anlaşılmış beş önemli itiraza cevap vermeden önce, tarihsel alternatifler yaklaşımının temel öğelerini on pozitif tez biçiminde ortaya koyacağım.

Tarihsel Alternatifler Yaklaşımı: On Tez

Teleoloji* ve Belirleyiciliğe Karşı

Tarihsel alternatifler yaklaşımının ayrıldığı nokta, sanayileşme ve iktisadi gelişmeye ilişkin 'dar hat' modellerinin tüm biçimlerinin reddedilmesidir. Tarihsel alternatifler yaklaşımının savunucuları, hem klasik iktisatçıların ve hem de modern tarihçilerin tersine, daha yüksek verimlilik, gelir ve zenginlik düzeylerine ulaşmak isteyenlerin tümü tarafından izlenmesi gereken tek bir doğrusal maddi gelişme çizgisi mantığının mevcudiyetini yadsımaktadırlar.[2] Son zamanlarda esnek teknoloji ve özel

1) Sanayideki değişime esnek uzmanlaşma *yaklaşımı* ile esnek uzmanlaşma *tezi* arasındaki ayırım –diğer bir deyişle, esnek uzmanlaşmanın çağdaş sanayide egemen üretim modeli haline gelmekte olduğu iddiası– için bkz. Paul Hirst ve Jonathan Zeitlin, "Flexible Specialization vs. Post-Fordism: Theory, Evidence and Policy Implications", *Economy & Society* 20, no. 1 (1995): 1-55.

* Doğada belirli bir düzen bulunduğunu iddia eden öğreti. (ç.n.)

2) Sanayileşmeye ilişkin dar hat modellerine ilişkin diğer eleştiriler için bkz. Charles F. Sabel ve Jonathan Zeitlin, "Historical Alternatives to Mass Production: Politics, Markets and Technology in Nineteenth-Century Industrialization", *Past and Present*, no. 108 (1985): 134-41.

ürün imalatına ilişkin tarihsel araştırmalar, ne standartlaşmaya ve benzer ürünlerin üretimine yönelik mekanizasyonun doğasındaki mantığın, ne de dünyanın yoksul tüketicilerinin çoğunluğunun kitlesel üretimi zorunlu olarak tercih etmesinin, alternatif biçimlerde örgütlenmiş firmaların, bölgelerin ve hatta ulusal ekonomilerin bile uzun dönemlerde büyük ticari başarılar elde etmelerini engellemediğini belirlemiştir.

Koyundan Post Çıkarmanın Diğer Yolları: Teknoloji ve Örgütün Biçimlendirilebilmesi

Tarihsel alternatifler yaklaşımının ikinci temel iddiası, teknoloji ve örgütün, iktisadi oyuncuların uyum sağlamaları gereken sabit, verili ve hatta görünmeyen parametreler olarak değil, tersine, üzerinde stratejik açıdan düşünülmesi ve belli amaçlara yönelik deneyler yapılması gereken bağımsız konular olarak ele alınmasının gerekliliğidir. Bu görüşe göre, teknolojik gelişme, iktisadi oyuncuların izlemesi gereken stratejilerin, gelişmenin izleyeceği yolun belirlenmesinde önemli bir rol oynayacağı bir içsel süreç olarak görülmelidir. Bundan başka, belli bir anda, sermaye donanımı, faktör arzı ve insan kaynaklarının etkin çoklu bileşimleri genellikle mümkündür ve bu bileşimlerden bazıları diğerlerine göre daha esnektir. Bu nedenle, teknoloji ve örgüt, sadece ölçek ekonomileri ve ürünlerin birlikte ortaklaşa üretimi yoluyla değil, aynı zamanda çeşit ekonomisi yoluyla da geliştirilebilir. Burada 'çeşit ekonomisi' talepteki ve işletme stratejisindeki değişikliklere göre çıktı miktarının ve bileşiminin esnek biçimde ayarlanması ve yeni ürünlerin üretimine hızlı bir şekilde geçilebilmesi yeteneği olarak anlaşılmalıdır.[3] Bu perspektife göre, mevcut ölçek darboğazları veya bölünemezlikler, çelik üretimindeki mini tesisler ve kalın tabaka döküm, kimyasal üretiminde 'süreç yoğunlaştırma' ve 'mikro reaktörler' gibi planlı yenilikler yoluyla giderilebilir. Aynı şekilde, orta dönemde süreçlerin karşılıklı bağımlılıkları aynı kaldığında, otomobil karoseri imalatı ve son montaj gibi üretimin birbiriyle yakından ilişkili olan aşamaları çok farklı şekillerde birleştirilebilir. Bu du-

3) Michael Storper ve Robert Salais, *Worlds of Production. The Action Frameworks of the Economy*'yle [(Cambridge, Mass., 1997), 32, 313] Alfred D. Chandler, Jr., *Scale and Scope: The Dynamics of Industrial Capitalism*'i [(Cambridge, Mass., 1990), 17, 24-6, 28-31] karşılaştırınız.

rum, savaş sonrası dönemde, ABD motorlu araç sanayi ile karşılaştırıldığında Japon sanayinin sahip olduğu çok daha düşük dikey bütünleşme düzeyinde görülebilir.[4] Uzun dönemde, üretim örgütlerindeki mümkün alternatifler, sadece karşılıklı bağımlı öğeler arasındaki iç uyumun asgari gerekleri ve değişen rekabet ortamlarının genellikle gevşek olan performans testlerinden geçerli not alma yeteneği ile sınırlanmış olur.

Oyuncuların ve Koşulların Birlikte Oluşumu

Teknoloji ve örgütün biçimlendirilebilir olması, oyuncuların ve koşulların birlikte oluşumuna ilişkin daha kapsamlı bir kuramsal sorunun sadece bir örneğidir. İşletme tarihinin, girişimci ve yöneticilerin yaratıcı rollerini yüceltenler dahil, çeşitli biçimlerinin büyük bölümünün tersine, tarihsel alternatif yaklaşımı, maksimize eden aracılar ile iktisadi yaşamın kısıtlayıcı koşulları arasında katı bir ayırımı kabul etmez. Bu görüşe göre, iktisadi oyuncular genellikle, en azından belli koşullar altında yarar elde etmeye çalışmak kadar, içinde bulundukları koşulların neler olduğunu belirleme ve bunları şekillendirme ile uğraşırlar. Bu yüzden, verili olduğu kabul edilen koşullara kendi çıkarlarına uygun olacak şekilde uyum sağlama çabası, daha avantajlı kısıtları arayıp bulma ya da yaratma çabasıyla birlikte sürer. Bu nedenle, bu türden bir stratejik hareket tarzı, mevcut kısıtlamalara uyum sağlama ve tepki verme arasında yapılacak standart bir Schumpeterci ayırımı tartışmalı hale getirir. Böyle bir ayırımın mevcudiyeti, uç örnekleri hariç tutulursa, ancak uzun bir geçmiş ele alındığında söz konusu olabilir. Bu stratejik düşünme sürecinde en önemli olan nokta, iktisadi ajanların, kendi kimliklerini ve çıkarlarını oluşturan öyküler aracılığıyla bugünü geçmişe ve geleceğe bağlayan alternatif hareket tarzlarını tasarlama ve karşılaştırma yetenekleridir.[5]

4) Teknolojik karşılıklı bağımlılık koşulları altında dikey bütünleşmenin işlem maliyetleri açısından ifade edilmesinin bir eleştirisinin, General Motors'un 1926'da Fisher Body'i satın almasına uygulanmış örneği için bkz. Susan Helper, John Paul McDuffie ve Charles Sabel, "Pragmatic Collaborations: Advancing Knowledge While Controlling Opportunism", *Industrial and Corporate Change* 9, no. 3 (2000): 443-88.

5) Daha kapsamlı bir tartışma için bkz. Charles F. Sabel ve Jonathan Zeitlin, "Stories, Strategies, and Structures: Retinking Historical Alternatives to Mass Production", *World of Possibilities: Flexibility and Mass Production in Western Industrialization*, (yay haz.) Sabel and Zeitlin (Cambridge, 1997), 5-20.

Belirsizlik, Değişebilirlik ve Kendini Güvenceye Alma Stratejileri

Bugün tekrar ortaya çıkan durumda olduğu gibi, modern tarih boyunca da belirsizlik, kırılganlık ve değişebilirliğin, iktisadi yaşamı oluşturan özellikler olduğu genel kabul görmüştür. Ampirik araştırmalar, bu koşullarda, oyuncuların çoğu zaman hem iktisadi örgütlenmenin geri plandaki çeşitli koşullara karmaşık bir şekilde bağlı olduğunu, hem de bu koşulların ani ve beklenmeyen şekilde değişebileceğinin farkında olduklarını ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden, bunlar genellikle uç alternatifler arasında kesin tercihler yapmaktan kaçınır ve tercih ettikleri iktisadi örgütlenme biçimini, koşullarda değişiklik olması halinde ileride yeniden oluşturmayı düşünürler.

Bizim yaklaşımımıza dayalı tarihsel araştırmaların da gösterdiği gibi, içebakışlı oyuncular, bir yandan koşullar ile stratejik tercihler arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışırken, diğer yandan da sürekli olarak yabancı rakiplerin uygulamalarını analiz etmiş ve alternatif modellerin yararlarını tartışmışlardır. Bunlar genellikle, örneğin bir yandan yabancı rakiplerin makine kullanımı ile firmaların örgütlenmesi arasındaki, diğer yandan piyasalarının yapısı ile kurumsal çevre arasındaki bağlantıları –yerel entelektüeller ve politika geliştirenler görmese bile– görebilirler. Ortaya çıkan sonuç, başarılı görünen yabancı modellerin sadece yeni ve yabancı olmaları nedeniyle değil, yerel iktisadi ve kurumsal koşullara uymamaları nedeniyle de genellikle makul bir şekilde reddedilmesidir. Buna, yabancıların uygulamalarının sürekli olarak değişikliğe uğrayan yerel stratejiler açısından yararlı olan öğelerinin aynı ölçüde büyük bir arzuyla benimsenmesi davranışı eşlik eder. Aslında, yabancıların yeniliklerinin belli öğelerinin böyle seçmeci bir tarzda reddi ve kabulü, yerel stratejinin sürekli olarak yeniden gözden geçirilmesini ve değiştirilmesini ifade etmektedir. Daha açık biçimde, herhangi bir üretim örgütlenme biçiminde ve bununla ilgili piyasada hareketsiz kalmaktan kaçınmaya yönelik endişeli bir davranışı ortaya koymaktadır.

Kendini güvenceye almaya yönelik bu türden stratejiler, Schumpeterci kategoriler konusunda çok bilgili olan gözlemcilere, ihtiyatlı hareket etme davranışı görünümünde bir boyun eğme davranışı olarak görünebilir. Bununla birlikte, bunlar, tarihsel kanıtların da gösterdiği gibi, aslında yerli olanla yabancı uygulamaları daha önce görülmemiş, ancak olağanüstü rekabetçi tarzlarda birleştiren yenilikçi melezlerin meydana gelmesini sağlar. Bu arada, sanayi örgütlenmesinde gerçekleşen görünüşte

küçük değişiklikler, radikal oldukları açıkça ifade edilen dönüşüm programları kadar radikal sonuçları ortaya çıkarabilir.[6]

Melez Biçimlerin Saf Biçimlere Göre Üstünlüğü

Daha genelde, stratejik düşünme ve riske karşı kendini güvenceye alma süreci, üretim örgütlerinde melez biçimlerin sayısının hızla artmasına yol açar. Kitlesel üretim ve esnek uzmanlaşmanın bu melez biçimleri, içinde bulundukları koşullardaki değişikliklere göre, az ya da çok olmak üzere kolay bir şekilde yeniden oluşturulabilir ve yeni bileşimler içinde bir araya getirilebilirler. Bu nedenle, üretim örgütlenmesinin melez, karma ve ara biçimlerinin, uçlarda yer alan biçimlere göre üstünlüğünün, çoğu dönemde ve yerde istisnai olmaktan çok, bir ampirik kural olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, iktisadi aktörleri ilk başta stratejilerini güvenceye almaya yönelten şey, uçlardaki alternatiflerin avantaj ve dezavantajlarına ilişkin algılamaları olduğundan, birbirine karşıt stratejiler ve birbirinden farklı uygulamalar düşüncesi analitik açıdan sahip olduğu büyük önemini hâlâ korumaktadır. Bu yüzden, mümkün tüm çeşitlendirme alternatiflerinin değerlendirilmesi, uçlardaki alternatiflerden kaçınmanın daha başka yollarının araştırılmasını teşvik eder.

Firmanın Ötesinde İktisadi Yönetişim

Tarihsel alternatifler yaklaşımı, iktisat sosyolojisi ve politik iktisat konusunda mevcut çok sayıda çalışmanın yanı sıra, temel analiz ve yönetişim birimi olarak bireysel firmaya herhangi bir varlıkbilimsel ve epistemolojik ayrıcalık tanımayı reddeder. Bu bakış açısına göre, firmanın sınırları ve iç örgütlenmesi, hem esnek hem de kitlesel üretimde ampirik değişkenler olarak ele alınmalıdır. Böylece, işletme içindeki faaliyetlerin kendine yeterliliği ve içselleşmesi, tıpkı çok merkezleşme, dış kaynak kullanımı ve ağla birbirine bağlanma gibi açıklanması gereken olgular haline gelir. Esnek ve kitlesel üretim, en azından saf biçimlerinde, hem mikro hem de makro düzeyde birbirinden farklı yönetişim sorunlarını ortaya

6) A.g.e., 12-14, ve Jonathan Zeitlin, "Introduction: Americanization and Its Limits: Reworking U.S. Technology and Management in the Post-War Europe and Japan", *Americanization and Its Limits: Reworking U.S. Technology and Management in Post-War Europe and Japan*, (yay haz.) Jonathan Zeitlin ve Gary Herrigel (Oxford, 2000), 34-41.

çıkarmakla birlikte, tarihteki uygulamalarda bunların çözümü için –sonsuz sayıda olmasa da– çok sayıda kurumsal çerçevenin mevcut olduğu görülebilir. Kabaca bir basitleştirmeye gidilirse, esnek üretimdeki başlıca yönetişim sorunları, çok merkezleşmiş iktisadi oyuncular arasında düzgün işleyen bir işbirliğinde bir aksaklığa yol açmadan anlaşmazlıklara çözüm bulan ve ortaklaşa hizmetleri sağlayan kurumlar aracılığıyla, fırsatçılığın nasıl denetim altına alınacağı ve başıboş gidişin nasıl önleneceğine ilişkin sorunlardır. Buna karşılık, kitlesel üretim için ise, çatışmaların çözümü ve insan kaynaklarının yeniden üretimi de önemli sorunlar olmakla birlikte, en önemli sorun, bireysel piyasalardan ve firmalardan ulusal ve uluslararası ekonomilere kadar farklı düzeylerde arz ve talebin nasıl dengeleneceği sorunudur. Fakat her iki durumda da bu işlevler, aralarında hiyerarşik olarak yönetilen işletmelerin yanı sıra, ağlar, birlikler ve devletlerin de bulunduğu yönetişim mekanizmalarının değişken bir karması aracılığıyla yerine getirilebilir.[7] Bu nedenle, hem esnek hem de kitlesel üretimde –bu ikisi arasındaki çok sayıdaki melez biçimler de dahil– firmaların kendi yerel kurumsal koşulları ile çevrelenmiş olmaları, açık biçimde tanımlanmış mülkiyet hakları ve yaptırım gücü bulunan sözleşmelere asgari ölçüde bağlı olmanın çok ötesine geçer.

Piyasaların Tarihsel Oluşumu

Tarihsel alternatifler yaklaşımının, ekonomi hakkında çağdaş sosyal bilimlerdeki diğer eleştirel perspektiflerle paylaştığı bir diğer iddia, 'piyasa' diye bir şeyin olmadığı, sadece belli piyasaların olduğu iddiasıdır. 'Mevcut' ekonomilerin gerçek dünyasında, toplumsal yapılar ve kurumlar ister ürün ister hammadde isterse işgücü için olsun, belli piyasaları yöneten kural ve yasaların tanımlanmasında temel bir rol oynar. Piyasaların oluşumu üzerindeki toplumsal ve kurumsal etkilerin en önemlileri arasında vergiler, tarifeler ve gelir dağılımı; aile yapısı ve işgücünün cinsiyet ayrımı; ürün ve kalite standartları; rekabet ve anti-tekel politikaları; bankacılık

7) Sabel'in 'izleyerek öğrenme' konusundaki son çalışmalarında, 'yeni pragmatik alanlar' olan kıyaslama, eşanlı mühendislik ve hatayı bulma ve düzeltme yöntemleri, esnek üretimde işbirliği yapan firmalar arasında bilgi simetrisinin artmasına ve işbirliği yapan firmalar arasında varlıkların yeniden tahsisine dayanan alternatif bir yönetişim mekanizması olarak sunulmaktadır. Bkz. Charles F. Sabel, "Learning by Monitoring. The Institutions of Economic Development", *The Handbook of Economic Sociology*, (yay haz.) Neil J. Smelser ve Richard Swedberg (Princeton, 1994), 137-65; ve Helper vd., "Pragmatic Collaborations".

ve sermaye piyasası düzenlemeleri; ve endüstriyel ilişkiler sistemleri bulunmaktadır. Bundan başka, 'verimlilik' ancak talep ve arzın belli biçimlerine göre değerlendirilebilir. Bu yüzden, artık bugün bilinen şekliyle kitlesel üretim, standart hale gelmiş ürünler için büyük ve düzenli şekilde gelişen piyasaların varlığına bağlıdır. Eğer tüketiciler ürünü almayı reddederse düşük birim üretim maliyetleri bir rekabet avantajı sağlamaz; aynı şekilde, eğer kapasite satışlara dönüştürülemezse, kuramsal ölçek ekonomileri düşük maliyetlere yol açmaz. Yöneticiler alternatif kullanımlara kolaylıkla sokulamayan mallar için düzenli ve tahmin edilebilir bir pazarı güvence altına alma ihtiyacını iyi kavradıkları için, korumacılık ve piyasayı denetleme gücü, Batı Avrupa ve Japonya'nın yanı sıra ABD'de de kitlesel üretimin gelişmesinde anahtar rol oynamıştır. Sadece kitlesel üretim yapan üreticiler değil, esnek üretim yapan rakipleri de çeşitli stratejiler aracılığıyla sürekli olarak piyasa talebini biçimlendirmeye ve ona tepki vermeye çalışmışlardır. Bunlar arasında reklam ve pazarlama; dağıtım ve hammaddelerin denetlenmesine yönelik ileri ve geri bütünleşme; ürün farklılaştırma; yeni niş pazarların, kartellerin ve ittifakların geliştirilmesi ve siyasi mücadeleler ön plana çıkmaktadır.[8]

Ne Sorunsuz Bir Uyum Sağlama Ne de Güzergâh Bağımlılığı

Tarihsel alternatifler yaklaşımı, diğer bazı ortak temelleri paylaştığı, son zamanlardaki çoğu kurumcu ve evrimci çalışmaların tersine, iktisadi değişimin kavranmasında çerçeve olarak hem sorunsuz uyum sağlamayı hem de güzergâh bağımlılığını reddeder. Bu bakış açısında oyuncuların stratejileri ve kararları gerçekten önemlidir ve içerdikleri özellikler ne olursa olsun, genellikle iktisadi gelişmenin izleyeceği yolu önemli ölçüde etkilerler. Bu yüzden, değişen piyasa koşullarına ve teknolojik koşullara uyum sağlama kendiliğinden olmaktan çok uzaktır. Bununla birlikte, evrimci kuramcıların iddialarının tersine, iktisadi uyum sağlamada planlı uyum sağlama, genellikle doğal seçime ağır basar. Oyuncuların, izlenecek güzergâh bağımlılığı modellerinin iddia ettiği ölçüde, kurumlar ve

8) Bkz. Glimstedt ve Jonathan Zeitlin, "Constructing Markets, Shaping Production: The Historical Constitution of Product Markets in Europe and the United States" [Stockholm School of Economics ve the Sweedish Council for the Coordination and Initiation ofResearch (FRN) tarafından Idöborg, İsveç'te 5-6 Temmuz 2002'de düzenlenen uluslararası konferansa sunulan bildiri].

tarih tarafından 'ellerinin bağlanması' durumu çok enderdir. Bundan dolayı, kendini güvenceye alma stratejileri, 'izleyerek öğrenme' ve mevcut uygulamaların sürekli ve geçici olarak yeniden değerlendirilmesi, gündelik faaliyetlerde şablon olarak kullanılmalarının değerini azaltmadan, firmaların kullandıkları yöntemlerin rutin olarak sorgulanmasında pragmatik mekanizmalar olarak kabul edilebilir.

Benzer şekilde, elektrik güç sistemlerindeki çeviriciler ve transformatörler, yeniden birleştirilebilen standart birimlerden oluşan esnek aktarma makineleri ve programlanabilir otomasyon gibi teknolojik melezler de potansiyel olarak elin bağlanması durumundan kaçınmak ve onu aşmak için bilinçli şekilde kullanılan aygıtlar olarak görülebilir. Daha derinlere inildiğinde, teknolojiler ve üretim modelleri gibi oldukça durağan kurumsal düzenlemeler bile, yeni çevre koşullarında çok farklı işlemelerini sağlayacak küçük değişiklikler yoluyla yeniden düzenlenebilir. Bu yüzden, kurumlar arasında süregelen ilişkiler ve ağ bağlantıları, oyuncuların kendilerini, misyonlarını ve stratejik olanakları kavrama tarzlarında keskin bir dönüşümü gözden saklayabilir. Bu bakış açısına göre, tarih elbette önemlidir, ancak tarihin sonuçları, dıştan gelen baskılara tepki veren, düşünceli oyuncular için bilişsel ve pratik bir kaynak işlevi gördüğünden genellikle iktisadi uyum sağlamayı kolaylaştırmak yerine onu engelleyebilir.[9]

Dönemler Değil, Yönelimler

Sektörler ve ulusal ekonomilerde belli bir dönemdeki stratejilerin ve uygulamaların yorumlanması, çağlar ve dönemler arasında 'Fordizm çağı' ve 'esneklik dönemi' gibi kesin ayırımlar yapılması konusunda kaçınılmaz bir kuşku doğurur. Bu bakış açısıyla, tarihi, toplumsal yaşamın tümüyle şu veya bu temel ilkeye göre örgütlendiği dönemlere ayırmak yerine, tarihsel dönemleri, normal ya da pragmatik olarak kabul edilen siyasi ve iktisadi düşüncelere yönelimlerdeki değişikliklere göre ayırmak daha yararlı görünmektedir. Pragmatik veya normal düşüncelere yönelimde sürekli değişiklik olduğu düşüncesi, hem tarihsel oyuncular üzerindeki kısıtların hem de yerel stratejik tercihlerdeki çeşitliliğin değişmesi düşüncesini ifade eder. Normallik düşüncesi, egemen kavrayışların önemini, bun-

9) Bkz. Sabel ve Zeitlin, "Stories, Strategies, and Structures", 8-11; Charles F. Sabel, "Intelligible Differences: On Deliberate Strategy and the Exploration of Possibilities in Economic Life", *Rivista Italiana degli Economisti* 1, no. 1 (1996): 55-80; Zeitlin, "Introduction: Americanization", 13-14, 19-20.

ların ifade ettiği davranış bütünlüğünü yansıtmadan ya da kısıtlamadan abartır ve sonuçta arttırır.[10]

İktisadi Değişimin Temel Faktörleri Olarak Koşul Bağımlılık ve Strateji Seçimi

Maddi gelişmeye ilişkin teleolojik ve determinist bir model mevcut olmadığında, koşul bağımlılık ve strateji seçimi, iktisadi değişimin temel faktörleri ve böylece sanayi tarihinin ana konusu haline gelir. Bu türden seçimlerin önemi, bir zamanlar düşündüğümüz gibi, ender tarihsel belirginlik anlarında –evrimci çatallanma noktaları, kesintiye uğramış denge durumları ve sektörel bölünmeler– yoğunlaşmamıştır. Savaşlar, devrimler ve radikal reformlar gibi büyük olaylar iktisadi değişim açısından hiç kuşkusuz önemli olmakla birlikte, her günkü küçük kararlar ve küçük yenilikler, birikimli olarak, bireysel firmaların, bölgelerin ve ulusal ekonomilerin bütünü üzerinde önemli etki yapabilir. Bu nedenle, sanayi tarihi bir yandan iktisadi oyuncuların düşünceleri ve stratejik hesapları arasındaki ilişkiler, diğer yandan onların kararlarının istenilen ve istenilmeyen sonuçları dikkate alınarak öyküsel biçimde yazılmalıdır. Bu anlatımlar, genellikle, eylemin, belirsiz sayıdaki (doğal olarak sonsuz sayıda olmayan) mümkün alternatifler kümesinden planlı bir seçim süreci olarak ifade edilmesinin bir aracı olarak geriye dönüşler, ahenkli müzik parçaları ve aynı öykünün tekrar anlatılması gibi çeşitli araçları içerecektir. Aynı zamanda bir şeyin öneminin sonradan anlaşılması durumunu istismar eden anlatımları da göz ardı etmeye çalışacaktır. Ayrıca, bu olayları, sanki bunların sonuçları önceden belirlenmiş gibi ve bu sonuçlar, tarihsel oyuncuların yaptıkları seçimler konusunda, o tarihte bildikleri tahmin edilen şeyler dikkate alınmadan bir değerlendirme yapmada kullanmak amacıyla, olayları istismar edecek şekilde yeniden ele almaktan kaçınırlar.[11]

Yanlış Anlaşılan Beş İtiraz

Sanayi tarihine tarihsel alternatifler yaklaşımı, önemli bir tartışma dalgasına yol açmıştır. Elbette bu tartışmada ortaya atılan itirazlardan bazı-

10) Bu iddialara ilişkin daha ayrıntılı açıklamalar için bkz. Sabel ve Zeitlin, "Stories, Strategies, And Structures", 4-5, 29-33.

11) Anlatımların daha ileri düzeyde tartışılması ve örnekleri için bkz. *a.g.e.*, 15-20, ve Zeitlin, "Introduction: Americanization", 21-2.

ları sağlam temellere dayanmaktadır ve Charles Sabel ile benim *World of Possibilities: Flexibility and Mass Production in Western Industrialization* adlı çalışmamızın giriş bölümündeki tarihsel alternatifler yaklaşımı üzerinde yeniden düşünülmesine katkıda bulunmuştur. Fakat diğer itirazlar, bunun tersine, bu görüş hakkındaki bir dizi yanlış, tekrarlanan görüşe dayanmaktadır ve bu makalenin geri kalan bölümünde bunların en yaygın olanlarına cevap verilecektir.[12]

Firma Büyüklüğü Belirleyici Bir Değişken Değildir

Tarihsel alternatifler yaklaşımı, yaygın varsayımların tersine, küçük firmanın büyük firmaya göre doğasından kaynaklanan bir üstünlüğünün –iktisadi, toplumsal veya siyasi– olduğuna ilişkin 'küçük güzeldir' görüşü değildir. Bu görüşe göre, esnek uzmanlaşma sanayi bölgelerinde veya küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin coğrafi olarak yerel ağlarında gözlenebilir; büyük, çok merkezleşmiş veya birleşmiş firmalar içinde de gerçekleşebilir. Ayrıca, bu ikisi arasındaki ara biçimler olarak da ortaya çıkabilir. Altıncı tezde öne sürüldüğü gibi, kitlesel üretimde bile, şirketin sınırları, özellikle melez üretim stratejileri dikkate alındığında, akışkan ve değişken olabilir. Bu yüzden, sanayi örgütlenmesindeki temel değişkenler, biçimsel mülkiyet veya yönetsel yapı değil, iktisadi birimler arasındaki koordinasyon ve ilişki biçimleridir. Tarihsel alternatifler yaklaşımında firma büyüklüğüne ilişkin görüş gerçekten negatif bir iddiadır: Diğer bir deyişle, küçük firma ağlarının doğasında, iktisadi açıdan verimli, teknolojik açıdan yenilikçi ve ticari açıdan başarılı olmasını önleyen engeller bulunmamaktadır. Bu arada, büyüklük ve dikey bütünleşme, verimlilik ve koordinasyon avantajları kadar, piyasanın denetimine yönelik mücadele ile ilişkili olabilir.[13]

12) Bu konuyla yakından ilgili olan esnek uzmanlaşma üzerine bir tartışma için bkz. Hirst ve Zeitlin, "Flexible Specialization".

13) Bkz. Naomi R. Lamoreaux, *The Great Merger Movement in American Business, 1895-1904* (Cambridge, 1985), ve yirminci yüzyılın başlarında ABD'deki şirket birleşmelerinde yaşanan büyük dalganın belirleyicisinin saf biçimiyle verimlilik olduğu şeklindeki görüşlerin karşısında yer alan, piyasa gücünün önemine ilişkin olarak William G. Roy, *Socializing Capital: The Rise of the Large Industrial Corporation in America* (Princeton, 1997), ve ulusal ekonomilerde ve bunların çeşitli büyüme hızlarında, büyüklük dağılımı ile sanayi firmalarının dağılımı arasında bir korelasyon bulunmaması konusunda Giovanni Dosi, "Organizational Competencies, Firm Size, and the Wealth of Nations: Some Comments from a Comparative Perspective", *Big Business and the Wealth of Nations*, (yay haz.) Alfred D. Chandler, Jr., Franco Amatori ve Takashi Hikino (Cambridge, 1997), 465-79.

Sanayi Sektörleri Belirleyici Bir Değişken Değildir

Bir diğer yaygın iddianın tersine, sanayi sektörlerinin özelliği –piyasalar, teknolojiler, faktör tedariki ve benzerleri– kitlesel üretim ile esnek uzmanlaşma arasındaki sınırları belirlemez. Özellikle, esnek üretime sadece hafif, emek-yoğun sanayilerde rastlandığı iddiası geçerli değildir [Franco Amatori, "Reflections on Global Business and Modern Italian Enterprise by a Stubborn 'Chandlerian,'" *Business History Review* 71, no. 2 (1997): 309-18].[14] Sanayi sektörleri, elbette belli bir dönemde, ayırt edici iktisadi ve teknolojik özelliklere sahip olmakla birlikte, genellikle her sektörün kendi içinde, farklı esneklik ve uzmanlık dereceleri tarafından belirlenen değişik stratejileri izleyen çeşitli firmalar bulunur. Bunun örnekleri arasında özel kimyasallar ve ürün olarak satılan genel kimyasallar, özel ve genel çelikler, platform teknolojiler ve biyoteknolojide kullanılan terapiler ve sipariş üzerine üretilen bilgi teknolojileri ve standart yazılım ürünleri bulunmaktadır [Steven Casper, Mark Lehrer ve David Soskice, "Can High Technology Industries Prosper in Germany? Institutional Frameworks and the Evolution of the German Software and Biotechnology Industries," *Industry and Innovation* 6, no. 1 (1999): 5-24].[15] Bu gibi çeşitlendirme stratejileri zaman içinde sektörün ticari ve teknolojik özelliklerini dönüştürebilir. Ortaya çıkan sonuç, talepteki parçalanma ve uzmanlaşmanın yanı sıra,

14) Modern şirketin teknolojik özelliklerinin, yönetsel koordinasyon aracılığıyla, potansiyel ölçek ve çeşit ekonomilerinden yararlanmaya olanak sağladığı iddiası, Chandlercı analizde tekrarlanan bir görüştür. En son formülasyonu için bkz. Alfred D. Chandler, Jr. ve Takashi Hikino, "The Large Industrial Enterprise and the Dynamics of Modern Economic Growth", Chandler et al., *Big Business*, 24-57.

15) Belli bir piyasa bölümünde bile, "aynı ülkedeki birbirine benzer firmaların karşılaştırılması (örneğin Federal Express ve UPS veya McKinsey ve Boston Consulting Group) başarıya giden birden fazla yol bulunduğunu ve doğrudan rakiplerin çok farklı örgütsel stratejiler ve insan kaynakları stratejileri izlediklerini ortaya koymuştur". Peter Cappell ve Anne Crocker-Hefter, "Distinctive Human Resources Are Firms' Core Competencies", *Organizational Dynamics* 24, no. 3 (1996): 7-21, alıntılayan David Finegold ve Karin Wagner, "The German Skill-Creation System and Time-Based Competition: Comparative Asset or Liability?", *The German Skills Machine: Sustaining Comparative Advantage in a Global Economy*, (yay haz.) Pepper D. Culpepper ve David Finegold (New York, 1999), 124, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki standart hale getirilmiş, sipariş üzerine üretilen ve özel olarak tasarlanmış pompa imalatına ilişkin olarak benzer konulara değinmektedir.

etkin minimum ölçek ekonomilerinde azalma şeklinde olabilir. Çelik üretiminde mini tesisler, elektrik üretiminde kombine elektrik santralleri ve motorlu araçlarda Japon esnek üretim ve ürün geliştirme teknikleri bu etkinin örnekleri arasındadır. [Gary Herrigel, "Varieties of Collective Regeneration: Comparisons of the German, Japanese and American Steel Industries since the Mid-1970's" ("Piyasaların Oluşması, Üretimin Biçimlenmesi" konulu IIB-FRN konferansına sunulan bildiri, Idöborg, İsveç, 5-6 Temmuz 2002); Richard E. Hirsch, *Technology and Transformation in the American Electrical Utility Industry* (Cambridge, 1989), bölüm 13; Kim B. Clark ve Takahiro Fujimoto, *Product Development Performance: Strategy; Management, and Organization in the World Auto Industry* (Boston, 1991)].

Yönetişim yapıları ve firmanın etkin sınırları da benzer şekilde, aynı sektör içinde büyük değişkenlik göstermektedir. Bu değişkenlik sadece ülkeler arasında değil [J. Rogers Hollingsworth, Philippe C. Schmitter ve Wolfgang Streeck (yay.haz.), *Governing Capitalist Economies; Performance and Control of Economic Sectors* (Oxford, 1994)], fakat Alman makine imalatı sanayindeki kendine yeterli ve çoklu merkezli sanayi tarzları örneğinde [Gary Herrigel, *Industrial Constructions: The Sources of German Industrial Power* (Cambridge, 1996)] olduğu gibi, aynı ülkenin farklı bölgelerinde bile görülebilir. Birçok büyük Alman, Japon ve hatta Amerikan çelik, makine ve elektrikli makine imalatı şirketi, tarihlerinin büyük bölümünde yaygın bir şekilde, az ya da çok, esnek ve uzmanlaşmış üretim biçimleriyle üretim yapmışlardır. [Herrigel, *Industrial Constructions*; *a.g.e.*, *Americanization and Its Limits: Reworking U.S. Technology and Management in Post-War Europe and Japan*, (yay.haz.) Jonathan Zeitlin ve Gary Herrigel (Oxford, 2000), 340-99 içinde "American Occupation, Market Order, and Democracy: Reconfiguring the Steel Industry in Japan and Germany after the Second World War"; Mark W. Fruin, The Japanese Enterprise System: Competitive Strategies and Cooperative Structures (Oxford, 1994); Philiph Scranton, *Endless Novelty: Speciality Production and American Industrialization, 1863-1925* (Princeton,1997)]. Büyük modern şirketlerin belli sektörlerde yoğunlaşıp diğer bazılarında yoğunlaşmadıkları şeklindeki Chandlercı iddia, sektörler içindeki toplulaştırma sorunlarını, büyük firmalar arasındaki çeşitliliği ve tek tek ulusal ekonomilerdeki en büyük 200 sanayi firması sıralamasındaki değişiklikleri yeterince dikkate almamaktadır [Britanya için bkz. Fruin, *Japanese Industrial System*, ve Youssef Cassis, *Big Business: The European Experience in the Twentieth Century* (Oxford, 1997)].

Stratejik Hareket Tarzı Bir Aşırı Rasyonellik midir?

Tarihsel alternatifler yaklaşımının strateji belirleyen oyuncuların rolü ve deneyimine vurgu yapması, bazen bir tür aşırı rasyonellik ifadesi olarak eleştirilmektedir. Bu eleştiriye göre, bu yaklaşım gerçek iktisadi oyuncuların bilgi işleme ve hesap yapma güçleri üzerine gerçekçi olmayan talepler getirmekte ve böylece bilinen tüm zayıf yönleriyle, farkında olmadan neoklasik rasyonel oyuncu modellerini yansıtmaktadır. Böyle bir yorum, ilk bakışta ne kadar makul görünürse görünsün, tarihsel alternatifler yaklaşımına ilişkin bir yanlış okumayı oluşturmaktadır. Sabel'in ve benim açıkça kabul ettiğimiz gibi, stratejik düşünme, rekabet başarısı için gerekli olan, ancak yeterli olmayan bir koşuldur. Bazı uç örneklerde alternatiflerin bilgiye dayalı olarak değerlendirilmesi, Hegel'deki kötü sonsuzluğun girdabı ve Burian'ın eşeğinin ikilemi gibi bilinen çelişkiler yoluyla hareketsiz kalma durumuna yol açabilir. [*World of Possibilities: Flexibility and Mass Production in Western Industrialization*, (yay. haz.) Charles F. Sabel ve Jonathan Zeitlin (Cambridge, 1997), 14-15, içinde Charles F. Sabel ve Jonathan Zeitlin, "Stories, Strategies, and Structures: Rethinking Historical Alternatives to Mass Production."] Davranışsal ve evrimci iktisadın büyük bölümü gibi, tarihsel alternatifler yaklaşımı da, iktisadi optimizasyonun asıl engelleri olarak büyük değişkenlikleri, belirsizlik ve eksik bilgiyi kabul etmektedir.

Ancak tarihsel alternatifler yaklaşımı, diğer standart olmayan perspektiflerin tersine, standart işleyiş yöntemleri, karar alma/hareket etme ve muhasebe uygulamaları gibi 'rahatlatıcı' iş yapma yöntemlerine düşünülmeden oluşan bağımlılığı, eksik bilgi ve beklenmeyen değişiklikler sorunlarına, uzağı göremeyen ve potansiyel olarak tehlikeli çözümler olarak görmektedir. Bu görüşe göre, 'kısıtlı rasyonellik', uygun olmayan koşullarda yaklaşık olarak en uygun ikinci iyiyi sağlamaz. Tersine, arama faaliyetinin optimal sınırlarını ve belli bir iş yönteminin sağladığı olanakları belirleyecek hiçbir rasyonelin ve aracın mevcut olmamasından dolayı çelişkili bir ifade biçimidir. Bu nedenle, kendini güvenceye alma stratejileri, 'izleyerek öğrenme' ve melez, bileşimi değiştirilebilen örgüt ve üretim tarzları büyük değişkenlik ve belirsizlik durumları karşısında daha iyi tepkiler olarak görülebilir. Bu pragmatik mekanizmalar iktisadi aktörlerin, kendinden kuşkuya düşerek hareketsiz kalma durumuna düşmeden, mevcut inanış ve uygulamalarını ortaya koymalarını sağlar. İktisadi eylemin bu şekilde 'pratik açıdan makul' olarak kavranması hiçbir optimallik veya maksimizasyon varsayımını içermez. 'Pratik açıdan makul' olma deyimi, genellikle oyuncuların hem belli bir durumda eylemlerinin o

andaki nedenlerini açıklayabilmelerini ve hem de belli bir hareket tarzının ışığında araç ve amaçları karşılıklı olarak uyumlaştırmalarını ifade etmektedir.[16] Bu görüşe göre, iktisadi oyuncular her zaman 'doğru' tercihlerde bulunmazlar, ancak kararları genellikle uygun sonuçlar doğurur.

Güç, İstismar, Çatışma

Tarihsel alternatifler yaklaşımına karşı sık sık yöneltilen suçlamalardan biri de, sanayi bölgelerinde ve esnek bölgesel ekonomilerde güç, istismar ve çatışmanın 'karanlık yüzü'nü düzenli olarak göz ardı etmesidir. Eleştiriciler, Birmingham, Sheffield, St. Etienne ve Cholet gibi sanayi bölgelerinde ve bölgelerde yapılan ampirik araştırmalarda, hiyerarşi ve güç dengesizliği olduğu konusunda, genellikle tarihsel alternatifler yaklaşımı savunucularının kabul ettiğinden daha çok kanıt bulunduğunu iddia etmektedir. Bu eleştiriciler, tarihsel alternatifler yaklaşımını, bu sanayi yapılarında orta ölçekli ve hatta büyük firmaların ağırlığını, biçimsel olarak bağımsız olan küçük üreticilerin bağımlı hale getirilmesinde kredi ve pazarlama ilişkilerinin rolünü ve rekabet gücünün sürdürülmesi için zorla ve olumsuz koşullarda çalıştırılan işgücünü ve bunların sömürülmesini göz ardı etmekle suçlamaktadır. Bunlar, benzer şekilde, açık çatışma olaylarının –bir yandan grev ve diğer anlaşmazlıklar şeklinde, diğer yandan sanayideki gizlilik ve yerel işbirliği alanındaki diğer başarısızlıkların– sayısının fazla olmasının, bu sanayi bölgelerinin ve bölgelerin tarihsel alternatifler yaklaşımının ayırt edici özelliği olma durumuyla çeliştiğini öne sürmektedirler.[17]

16) İktisadi eylemin bu pragmatist veya 'pratik açıdan makul' şekilde kavranması konusunda bkz. Sabel, "Learning by Monitoring"; Helper vd., "Pragmatic Collaborations"; ve biraz daha farklı bir kuramsal perspektif açısından, Robert Salais, Elizabeth Chatel ve Dorothée Rivaud-Danset (yay haz.), *Institutions et conventions: La réflexivité de l'action économique* (Paris, 1999).

17) Bu eleştirilere örnek olarak, bkz. Maxine Berg, "Small Producer Capitalism in Eighteenth-Century England", *Business History* 35, no. 1 (1993): 17-39; *The Age of Manufactures, 1700-1820*, 2. baskı (Londra, 1994); Lars Magnusson, *The Contest for Control:Metal Industries in Sheffield, Solingen, Remscheid and Eskilstuna During Industrialization* (Oxford, 1994); Clive Behagg, "Myths of Cohesion: Capital and Compromise in the Historiography of Nineteenth-Century Birmingham", *Social History* 11, no. 3 (1986): 375-84; Alan White, "'... We Never Knew What Price We Were Going to Have Till We Got to the Warehouse': Nineteenth-Century Sheffield and the Industrial District Debate", *Social History* 22, no. 3 (1997): 307-17; Ronald Aminzade, "Reinterpreting Capitalist Industrialization: A Study of Nineteenth-Century France", *Social History* 9, no. 3 (1984): 329-50; ve Tessie P. Liu, *The Weaver's Knot: The Contradictions of Class Struggle and Family Solidarity in Western France*, 1750-1914 (Ithaca, N.Y., 1994).

Bu eleştirilerden bazıları, daha önce tartışılan, tarihsel alternatifler yaklaşımında firma büyüklüğü ve ölçeğinin rolüne ilişkin karışıklıklardan kaynaklanmaktadır. Buna karşılık diğerleri ise, bu yaklaşım içinde, esnek bölgesel ekonomilerde iç bölünmelere ve çatışma olanaklarına verilen önemi göz ardı etmektedir. Bu bölünme ve çatışmalar, hem bireyler ve toplumsal gruplar arasındaki yer mücadelesinden, hem de mevcut kurumsal düzendeki melezleştirme deneylerinin potansiyel olarak yıkıcı etkisinden kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı, söz konusu olan, bu türden iç çatışmaların varlığı veya potansiyeli değil, bunların ele alındıkları ve çözüme kavuşturuldukları kurumlar ve yönetişim mekanizmalarıdır. Ampirik araştırmalar, en başarılı esnek üretim ekonomilerinde, çok merkezleşmiş iktisadi oyuncular arasındaki işbirliğinde ve rekabetin dengelenmesinde toplu pazarlık kurumlarının, anlaşmazlıklarda hakemlik yöntemlerinin ve diğer düzenleyici kurumların önemli bir rol oynadığını doğrulamaktadır. Esnek bölgesel ekonomiler piyasalardaki ve teknolojideki dış değişikliklere uyum sağlamada güçlüklerle karşılaştığında, toplumsal çözümsüzlük, düzenlemelerin ortadan kaldırılması ve gerileme gibi sonuçlar her zaman ortaya çıkabilmektedir. Fakat aynı şekilde, toplu görüşme ve kurumsal reformlar aracılığıyla yenilikçi yeteneklerin ve rekabet gücünün canlandırılması da mümkün olabilmektedir. Önemli olan, iktisadi değişimin getirdiği sorunlara ilişkin iç çatışmaların, uyumun yüklerini ve yararlarını ilgili oyuncular arasında adil bir şekilde dağıtan işbirliğine dayalı yönetişim mekanizmaları aracılığıyla çözülüp çözülemeyeceğidir.[18]

Son olarak, toplumsal güç ve iktisadi tercihler arasındaki ilişki hakkında ne söylenebilir? Piyasaların, teknolojinin ve sanayi örgütlenmesinin evrimi konusundaki mücadelelerin sonuçlarının belirlenmesinde gücün rolüne yapılan vurgu, temeldeki bir stratejik mantığı –verimlilik yerine, şimdi toplumsal çıkarlara dayalı olan– yeniden gündeme getirerek koşul bağımlılığın ve seçimin önemini olduğundan az göstermemiş midir?[19] Burada yine, yüzeysel olarak ele alındığında makul görünen bu sonucun, temelleri sağlam birkaç kuramsal ve ampirik nedenden dolayı yanıltıcı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenlerden birincisi, tüm stratejik hesap-

18) Mümkün olan iki sonuca ilişkin tarihsel örnekler için bkz. Sabel ve Zeitlin, *World of Possibilities*.

19) Örneğin, sanayideki değişimin güce dayalı olmasına ilişkin olarak bkz., Roy, *Socializing Capital*; Margaret Levenstein, William G. Roy'un incelemesi [*Socializing Capital: The Rise of the Large Industrial Corporation in America*, August 1997] H-Business'tan (elektronik pano) sağlanabilir.

lamaların doğasında mevcut olan belirsizliktir. Genellikle, eylemlerin istenilmeyen sonuçlarının olduğu bir dünyada, güç kaynaklarının dağılımı, ille de iktisadi ve siyasi mücadelelerin sonuçlarını belirlemez. İkinci neden, toplumsal çıkarlardaki yapısal belirsizlik ve aynı zamanda bunların belli iktisadi ve siyasi stratejileri uygularken diğer oyuncularla yaptıkları ve bozdukları ittifaklar aracılığıyla sık sık yeniden tanımlanmasıdır [Charles F. Sabel, *Work and Politics: The Division of Labor in Industry* (Cambridge, 1982); Susan Helper, John Paul MacDuffie ve Charles F. Sabel, "Pragmatic Collaborations: Advancing Knowledge While Controlling Opportunism", *Industrial and Corporate Change* 9, no. 3 (2000): 443-88]. Üçüncü neden, firmaların, bölgelerin ve ulusal ekonomilerin bütününün üretimde izleyecekleri yolun biçimlendirilmesinde küçük, gündelik kararların ve mikro alternatiflerin –daha belirgin olan büyük ölçekli mücadelelerin ve sanayideki bölünmelerin yanı sıra– devam eden önemine bağlıdır. Küçük-ölçekli seçimlere tekrar dikkat çekilmesi, iktisadi ve teknolojik gelişmenin mantığının temelinde, önemli dönüm noktalarında yapılan kolektif tercihlerde toplumsal gücün kesin rolünün olduğu düşüncesini yalanlamaktadır.

Ütopik Romantizm: İsteğini Belirten Bir Tarih mi?

Tarihsel alternatifler yaklaşımı, 'isteğini belirten bir tarih' olarak dürüst bir şekilde reddedilemez. Bu, ideolojik olarak arzulanan, fakat gerçekçi olmayan ve ampirik olarak pek uygun olmayan alternatiflerin yüceltilmesini ifade eder [Fondazione ASSI/Istituto per la storia dell'Umbria contemporanea, *Piccola e grande impresa: Un problema storico* (Milano, 1987), 15-28, içinde David S. Landes, "Small Is Beautiful. Small Is Beautiful?"]. Tarihsel alternatifler yaklaşımı, ilham kaynağı olduğu araştırmaların sayısının giderek artmasının da gösterdiği gibi, anlamayı sağlayan hem bir pozitif hem de negatif yöntem olarak önemli miktarda ampirik sonuç üretmiştir.[20] Tarihsel alternatifler yaklaşımı, anlamayı sağlayan pozitif bir yöntem olarak, üretim örgütlenmesinin ihmal edilmiş, ancak tarihsel açıdan önemli olan, hem melez hem de saf biçimlerine dikkati çekmiştir. Bu türden pozitif bulgularının en önemlisi, esnek üre-

20) Sanayideki değişimin analizine ilişkin çağdaş tartışmalar bağlamında esnek uzmanlaşma yaklaşımı hakkındaki benzer bir görüş için bkz. Hirst ve Zeitlin, "Flexible Specialization", 25-6.

timin, 1970'lerden beri çağdaş biçimde tekrar ortaya çıkmasından önce sanayi tarihinin yaygın bir özelliği olduğunun yeniden keşfedilmesidir. Bu yeniden keşif, küçük ve orta ölçekli işletmelerin egemen olduğu sanayi bölgelerinde, kendi içinde çok merkezleşmiş büyük firmalarda veya birleşmiş firmalarda ve bu ikisi arasındaki ara bileşimlerde gerçekleşmiştir. Bu esnek üretim sistemlerinden bazıları, günümüze kadar uzun dönemler boyunca gelişmelerini sürdürmüşlerdir. Diğerleri de zamanında büyük ve başarılı olmakla birlikte, sonunda gerilemiş ve içsel veya dışsal nedenlerle başka bir biçime dönüşmüştür. Fakat aynı şeyler kitlesel üretim yapan firmalar ve bölgeler için de söylenebilir. Herhangi bir iktisadi birimin belli bir dönemde varlığını sürdürmesinin, o birimin temelinde bulunan üretim modelinin yaşayabilirliğiyle doğrudan hiçbir ilişkisi bulunmamaktadır. Son araştırmalardan ortaya çıkmakta olan en önemli sonuç, kitlesel üretimin yirminci yüzyılın ortalarında bir teknolojik ve iktisadi paradigma olarak inişe geçmesine rağmen, esnek üretimin hiçbir aşamada tümüyle ölmediği ve kitlesel üretime bağımlı bir duruma bile düşmediğidir.[21]

Tarihsel alternatifler yaklaşımı ayrıca, gerçekleşebilecek olan ancak gerçekleşmeyen şeylere de dikkati çekerek ve böylece sanayi tarihinin değişik ve daha zengin anlatımlarını ortaya çıkararak, anlamayı sağlayan bir negatif sezgisel yöntem olarak da yarar sağlar. Tarihteki nedensel açıklamalar, yaygın olarak kabul edildiği gibi, zımnen olgu karşıtı görüşlere dayanır; fakat makul görünen olgu karşıtı görüşler, sonuçta, o dönemdeki tarihsel oyuncuların önündeki olanaklara dayanmalıdır.[22] Bu alanda da, siyasi mücadelelerin, teknolojik paradigmaların ve stratejik tercihlerin sanayinin gelişmesinin izlediği yolun şekillenmesindeki rolünü araştıran ve sayıları giderek artan araştırmalar bulunmaktadır. Bu araştırma alanının belki de en önemli bulguları, ulusal kurumların ve politikaların esnek bölgesel ekonomilerin yeniden üretimi ve gerilemesi üzerindeki

21) Yirminci yüzyıl ortalarında sanayide kitlesel üretimin esnek üretime göre tam üstünlüğe sahip olmaması konusunda bkz. Jonathan Zeitlin (yay. haz.), "Flexibility in the 'Age of Fordism': Technology and Production in the International Automotive Industry", *Enterprise and Society* 1, no. 1 (2000); Zeitlin ve Herrigel, *Americanization and Its Limits*; Steven Tolliday ve Jonathan Zeitlin (yay haz.), *Between Fordism and Flexibility: The Automobile Industry and Its Workers*, 2. baskı (Oxford, 1992).

22) Tarihsel açıklamada olgu karşıtı bu görüşlerin rolüne ilişkin olarak bkz. Jon Elser, *Logic and Society: Contradictions and Possible Worlds* (New York, 1978), bölüm 6; Geoffrey Hawthorn, *Plausible Worlds: Possibility and Understanding in History and the Social Sciences* (Cambridge, 1991); ve Paul Ricoeur, *Time and Narrative*, c. 1, çev.: Kathleen McLaughlin ve David Pellauer (Chicago, 1984), bölüm 6.

etkisine ilişkindir. Bu araştırmanın dikkatini yönelttiği bu türden faktörlerin en önemlileri arasında, yerel yönetimin özerkliğine karşılık yönetimdeki merkezileşme derecesi, devletin verimlilik ve yoğunlaşma politikalarının etkinliği, antitekel düzenlemelerinin biçimi ve gücü, ortaklaşa yönetişimin siyasi hoşgörü derecesi, perakende dağıtımdaki göreli yoğunlaşma ve bankacılık ve finans sistemlerinin bölgesel yapısı bulunmaktadır.[23] Burada da, önceleri tarihsel gelişmenin ana eğiliminden istisnai sapmalar olarak görünen esnek üretimin ulusal örneklerinin, ortak bir temadaki çeşitlenmelerin sonucu olduğu giderek kabul görmeye başlamıştır.[24] Bu yüzden, benzer mücadelelerin sonuçlarındaki küçük farklılıklar, sonuçta iktisadi yönetişim ve üretim örgütünde büyük birikimli sapmalara yol açabilir.

Ancak tarihsel alternatifler yaklaşımı, ampirik bir sonucun yanı sıra normatif bir sonuç da sunmaktadır. Tarihsel alternatifler yaklaşımı, geçmişteki örgütsel biçimlerin ve üretim biçimlerinin çeşitlerine ilişkin kavrayışımızı genişleterek ve iktisadi yönetişime ilişkin önceki kararların nedenleri ve sonuçlarına ilişkin görüşlerimizi zenginleştirerek günümüzde ve gelecekte önümüzde bulunan stratejik tercihler konusunda kamuoyundaki tartışmanın kalitesini iyileştirebilir. Eğer sanayi tarihi, tümüyle bilimsel bir faaliyet olarak katılaşarak donmak yerine, kamuoyundaki sorun çözmeye katkıda bulunacaksa, bu, yeni bir bin yılın başında sanayi tarihi için meşru ve hatta zorunlu bir görevdir.

Temel Yapıtlar

Berk, Gerald, *Alternative Tracks: The Constitution of American Industrial Order*, 1865-1917, Baltimore, 1994.

Helper, Susan, John Paul MacDuffie ve Charles F. Sabel, "Pragmatic Collaborations: Advancing Knowledge While Controlling Opportunism", *Industrial and Corporate Change* 9, no. 3 (2000): 443-88.

23) Ulusal ölçekte kurumsal ve siyasi etkilerin Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde esnek üretimin geleceği üzerindeki etkisine ilişkin bir tartışma için bkz. Jonathan Zeitlin, "Why Are There No Industrial Districts in the United Kingdom", *Small and Medium-Size Enterprises*, (yay haz.) Arnaldo Bagnasco ve Charles F. Sabel (Londra, 1995), 98-114; Gerald Berk, *Alternative Tracks: The Constitution of American Industrial Order*, 1865-1917 (Baltimore, 1994).

24) Bu konuda bir örnek için bkz., Peer Hull Kristensen ve Charles F. Sabel, "The Small-Holder Economy in Denmark: The Exeception as Variation", içinde Sabel ve Zeitlin, *World of Possibilities*, 344-78.

Piore, Michael J. ve Charles F. Sabel, *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*. New York, 1984.

Sabel, Charles F., "Learning by Monitoring. The Institutions of Economic Development," *The Handbook of Economic Sociology*, (yay. haz.) Neil J. Smelser ve Richard Swedberg, 137-65, Princeton, 1994.

Sabel, Charles F. ve Jonathan Zeitlin, "Historical Alternatives to Mass Production: Politics, Markets and Technology in Nineteenth-Century Industrialization", *Past and Present*, no. 108 (1985): 133-76.

Sabel, Charles F. ve Jonathan Zeitlin, "Stories, Strategies, and Structures: Rethinking Historical Alternatives to Mass Production", *World of Possibilities: Flexibility and Mass Production in Western Industrialization*, (yay. haz.) Charles F. Sabel ve Jonathan Zeitlin, 1-33. Cambridge, 1997.

(yay. haz.) *World of Possibilities: Flexibility and Mass Production in Western Industrialization*. Cambridge, 1997.

II. Bölüm

Bölgesel Eğilimler

5
Yirminci Yüzyılın Sonunda Amerika Birleşik Devletleri'nde İşletme Tarihi

William J. Hausman*

Yirminci yüzyılın sonunda ve yirmi birinci yüzyılın başında ABD'de işletme tarihi eşanlı olarak hem canlanmakta hem de kendi kimliğiyle uğraşmaktadır. Bu alandaki en önemli meslek örgütü olan İşletme Tarihi Konferansı'nın (Busines History Conference, BHC) üye sayısındaki artış da dahil olmak üzere, canlılık işaretleri mevcuttur. Örgütün üye sayısı son on yılda iki katından fazla artarak 550'ye ulaşmıştır ve yıllık toplantılarına bildiri sunma konusunda gösterilen ilgi artmıştır. 1998 yılı toplantısına sunulması önerilen bildiri sayısı 103 olmuş ve 2000 yılındaki için önerilen bildiri sayısı 200'ü aşmıştır. Örgüt, daha önceki *Business and Economic History* dergisinin yerini almak üzere üç aylık yeni bir dergi olan *Enterprise & Society*'yi yakınlarda yayınlamaya başlamıştır. 1974 yılında Batı İktisat Derneği'nden (Western Economics Asscoiation) ayrıla-

* Aşağıdaki kişilere bu makalenin daha önceki bir taslağı üzerinde yaptıkları yorumlar için teşekkür etmek istiyorum: Richard John, Sally Clarke, Mira Wilkins, Angel Kwolek-Folland, Mansel Blackford, David Sicilia, Stanley Engerman, Pat Denault ve Milano'daki konferansın katılımcıları. Hatalar elbette bana aittir.

rak kurulan ikinci mesleki örgüt olan İktisat ve İşletme Tarihi Derneği de (Economic and Business Historical Society) canlanmıştır. Bu derneğin yaklaşık 200 üyesi bulunmakta, her yıl toplantılar düzenlemekte ve bildirileri *Essays in Economic and Business History*'de yayınlamaktadır. Ancak işletme tarihçileri arasında, bu alanın gelecekteki yönüne ilişkin giderek büyüyen bir tartışma da dahil, bazı stres (veya heyecan) belirtileri de mevcuttur.

İşletme tarihi son yıllarda, sadece bu konuyla ilgilenen araştırmacı sayısı açısından değil, aynı zamanda akademik önem açısından da olağanüstü bir gelişme göstermiştir. Bu durum, büyük ölçüde tek bir kişinin, Alfred D. Chandler, Jr.'ın yaratıcı çalışmasına atfedilebilir. Chandler, hangi ölçü kullanılırsa kullanılsın, son birkaç on yıldır bu alanda egemen olmuştur. Chandler, kendisinin temel yaklaşımını ve sonuçlarını geliştiren, düzelten, açık biçimde reddeden, ancak ender durumlarda göz ardı eden bir araştırma sağanağını özendirmiştir. Chandler'ın çalışmasının muazzam etkisinin nedenlerinden biri, çok geniş bir dinleyici kitlesine hitap etmesidir.

Elbette işletme tarihi Chandler'dan daha fazla bir şeydir. Fakat, işletme tarihçileri heyecan verici yeni çalışmalar yapmakta olsalar da, yirmi birinci yüzyılda bu alanın nereye yöneleceği veya nereye yönelmesi gerektiği konusunda hiçbir uzlaşma mevcut değildir.[1] Bu 'kimlik bunalımı' kısmen, bu dalın doğasında bulunan disiplinler arası olma özelliğinden kaynaklanmaktadır. İşletme tarihiyle uğraşanlar, her birinin kendi kültürü ve çevresi olan tarih, iktisat ve işletme bölümleri arasında dağılmıştır. BHC'nin seçilen başkanı (2000-1), bundan sonrası için seçilmiş olan başkanı ve bundan önceki on üç başkanı arasından beş tanesi işletmecilik okullarından, dört tanesi iktisat bölümlerindendir ve bir tanesi de tarih ve iktisat bölümleri tarafından ortaklaşa atanmış bir kişidir. Örgütün veri tabanındaki 411 üyeden mesleki bağları belirlenebilenlerin yüzde 30'u tarih bölümlerinde, yüzde 22'si işletmecilik okullarında, yüzde 18'i iktisat bölümlerinde, yüzde 7'si işletmecilik, teknoloji veya iktisat tarihi bölümlerinde veya programlarında ve yüzde 23'ü diğer bölümlerde, programlarda veya ilişkili mesleklerde (örneğin hukuk, kamu kuruluşları ve arşiv dahil) bulunmaktadır.

Bu alanların her birindeki eğilimler, alanın geleceğine ilişkin olarak işletme tarihçilerinin bireysel düşüncelerinin yanı sıra, işletme tarihinde-

1) Örneğin, Richard R. John, "Elaborations, Revisions, Dissents: Alfred D. Chandler, Jr.'s, *The Visible Hand* after Twenty Years", *Business History Review* 71 (Yaz 1997): 151-200.

ki araştırmaları da etkilemektedir. Bu sürecin muhtemel sonuçlarından biri, işletme tarihçileri topluluğunun parçalanmasıdır ve bu, alanın uzun dönemdeki sağlığı açısından kaçınılması gereken bir sonuçtur. Bu tehlikeyi önlemenin en iyi yolu disiplinler arasında yapılacak samimi ve canlı bir tartışma olabilir. Lamoreaux, Raff ve Temin yakınlardaki bir makalelerinde, kötümser bir ifadeyle, "bugün iktisatçılar ve tarihçiler arasında az iletişim olduğunu, hatta iktisat tarihçileri (daha çok iktisat eğitimi almış olanlar) ile işletme tarihçileri (genellikle tarih bölümlerinden gelmektedirler) arasında bile iletişimin az olduğunu"[2] öne sürmektedir. İktisat Tarihi Derneği (EHA)'nin 1242 üyesi vardır ve bu sayı BHC'nin üye sayısının iki katından fazladır. Her iki derneğin 158 ortak üyesi bulunmaktadır. Bunun anlamı, BHC üyelerinin yüzde 25'inin aynı zamanda EHA üyesi olmasıdır. Bu çakışmanın, iletişimi teşvik etmeye yetecek düzeyde olup olmadığı bir soru olarak ortadadır.

İşletme tarihinin esasını neyin oluşturduğuna ilişkin tartışma yeni değildir. İşletme tarihçileri her zaman kendilerini ve alanlarını tanımlamaya çalışmış ve meslektaşlarını belli yönlere gitmeye ikna etmeye çabalamışlardır. Kendilerini işletme tarihçisi sayan araştırmacılar, Harvard İşletmecilik Okulu'nda 1920'lerde ve 1930'larda Edwin F. Gay ve N. S. B. Gras arasındaki entelektüel tartışmadan BHC'nin 1954'teki ilk toplantısına, oradan da 1997 yılında Hagley Müzesi ve Kütüphanesi'ndeki "İşletme Tarihinin Geleceği" konulu konferansa kadar, genellikle ne yaptıkları ve nereye yönelmeleri gerektiğini düşünüp durmuşlardır.

Yirminci yüzyılın sonunda işletme tarihinin ABD'deki durumunu incelemek için, işin esasına inip işletme tarihi hakkında birkaç temel soru sormamız gerekmektedir. Nereden geliyoruz? İşletme tarihiyle uğraşanlar işletme tarihi hakkında neler söylüyor? Şu anda işletme tarihiyle kim uğraşıyor ve bunlar ne yapıyor? Bu soruların cevapları için mümkün olan durumlarda bir niceliksel temel sunmaya çalıştım. Cevaplar üzerinde çalışırken, işletme tarihinin nereye doğru gitmekle olduğuna ilişkin bir başka önemli soru ortaya çıktı: Yirminci yüzyılın sonunda bu alanda Alfred Chandler'ın egemenliği hangi düzeydedir? Durumu anlamak için BHC'nin geçmişteki başkanlarını bir referans olarak kullanarak yapılan atıf sayılarını analiz ettim. Ortaya çıkan sonuçlar kimseyi şaşırtmayacaktır, fakat bu süreçte işletme tarihi piyasası konusunda birkaç fikir edindim. İşletme tarihiyle kimlerin uğraştığını ve neler yaptıklarını öğ-

2) Naomi R. Lamoreaux, Daniel M. G. Raff ve Peter Temin, "New Economic Approaches to the Study of Business History", *Business and Economic History* 26 (Sonbahar 1997): 57.

renmek için son beş yıllık dönemde *Business History Review* ve *Business and Economic History* dergilerinde yayınlanmış makaleleri analiz ettim. Yine burada da yayınlanmakta olan işlerin türüne ilişkin bazı şaşırtıcı sonuçlar mevcuttur, ancak bazı yeni eğilimler de ortaya çıkmaktadır.

ABD'de İşletme Tarihinin Tarihi: 1920'lerden Chandler'a

İşletme tarihinin asıl odağına ilişkin olarak tekrar tekrar ortaya çıkan bazı konular bulunmaktadır. Bugün işletme tarihinin geleceğini tartışanların aşina olduğu bu konuları ifade etmenin belki de en uygun yolu sorular sormaktır: İktisat tarihi ve işletme tarihi arasındaki ilişki nedir? İşletme tarihinde analizin temelini belli bir kuram mı oluşturmalıdır? İşletme tarihi firmanın iç örgütlenmesi ve politikaları üzerinde mi odaklaşmalıdır, yoksa kapsamı, işletmenin toplumsal çevresini de inceleyecek şekilde genişletilmeli midir?

Hem iktisat hem de işletme tarihinin kökenleri on dokuzuncu yüzyıldaki Alman ve İngiliz araştırmalarına kadar uzanmakla birlikte, işletme tarihi bağımsız bir araştırma dalı olarak 1920'lerin ortalarında Harvard İşletmecilik Okulu'nda ortaya çıkmıştır. Başlangıcından beri, iktisat tarihçisi Edwin E. Gay ile, bu okuldaki öğrencisi ve yine bu okuldaki ilk işletme tarihi Straus Profesörü N. S. B. Gras bu dalın amacı ve tanımı konusunda çekişmişlerdir. "Gay ve o dönemin diğer iktisat tarihçileri, işletme tarihinin kendilerinin kurmaya çalıştıkları iktisat tarihinin sentetik bakış açısına katkıda bulunması gerektiğine inanıyorlardı. (...) Öte yandan, Gras daha yerleşik bir dalın özelliği olan kuramlaştırma tarzına fazla gerek duymuyordu. O, işletmenin davranışının sadece bu amaçla incelenmesi gerektiğine inanan tümevarımcı bir düşünürdü. (...)"[3] Bu kavganın somut sonuçları oldu. Yayın politikasında anlaşamadıkları için, 1928 yılında kurdukları ve editörlüğünü ortaklaşa yaptıkları dergi üç yıl içinde kapandı.

Gras'ın, işletme tarihiyle uğraşmanın en uygun tek yolunun bulunduğu konusunda güçlü bir inanca sahip olduğu açıktır. Bu görüşünü İşletme Tarihi Derneği'nde 1949'da yaptığı konuşmada tartışmıştır.[4] İşletme

3) *A.g.e.*, 58-9.

4) N. S. B. Gras, "Past, Present, and the Future of the Business Historical Society", *Bulletin of the Business Historical Society* 24 (Mart 1950): 1-12.

Tarihi Derneği 1925 yılında, Harvard İşletme Yönetimi Lisans Sonrası Okulu'nun, aralarında işletme etiği ve insan ilişkileri de bulunan yeni alanlara genişlemesinin bir parçası olarak ortaya çıktı. Bostonlu bir gazeteci olan Dekan Wallace B. Donham ve okula bağış toplayan Harvardlı George Woodbridge işletme eğitiminde işletme tarihinin yararına inanıyorlardı ve derneğin kuruluşuna ön ayak oldular. Derneğin görevlerinden biri, yeni kurulmuş olan Baker Kütüphanesi için kitap ve el yazması kitaplar toplamaktı ve çoğu işadamı olan dernek üyeleri, işletme tarihi konusunda yapılan araştırmaların kullanıcısı durumundaydı. Konu, Dernek ve İşletmecilik Okulu tarafından ortaklaşa yayınlanan *Journal*'ın tartışılmasına geldiğinde Gras şunlara değinmiştir: "Editör olan Profesör Gay, işletme tarihinin *Journal*'ın dışında tutulmasında ısrar etmişti ve ben buna dergide yer verilmesi konusunda ısrarcı oldum."[5]

Gras, Büyük Bunalım, II. Dünya Savaşı ve savaşı izleyen yıllarda İşletme Tarihi Derneği'nin üye sayısındaki önemli boyuttaki dalgalanmaları tartıştıktan sonra, örgüte gelecekte nereden destek sağlanabileceği konusunu ele aldı. Tarihçilerin potansiyel bir destek kaynağı oldukları açıktı, çünkü "sürekli olarak yeni araştırma konularının ve kaynaklarının peşindeydiler. İşletme, yaşamı oluşturan öğelerden biri olarak, siyaset, din, eğitim ve eğlencenin yanı sıra ele alınabilirdi." Bununla birlikte, Gras, onların bu konularla ilgilenmeyeceklerini de sezdi. İktisatçıların ilgilerini çekmek pek mümkün değildi, "çünkü işletme ve işadamı konularıyla ilgilenen iktisatçı sayısı azdı ve bu yüzden işletme tarihiyle ilgilenen hiç kimse yoktu." Elbette iktisat tarihçileri iktisatçılardan çok daha iyi değillerdi. Bunun nedeni, "iktisat tarihçisinin ipuçlarını genellikle iktisatçıdan alması ve bu yüzden, metafizik bir kavram olan girişimci kavramıyla ilgilenmesine rağmen, işadamının önemi konusunda belirgin bir görüşünün olmamasıydı." Bu durum, "küçük bir grup olsalar da işletme tarihçilerinin gelişebileceklerini" gösteriyordu. Gras, eğer işletme tarihi şu konuların hepsini kapsayabilirse çekiciliğinin artacağını öne sürüyordu: "İşletmenin iktisadi tarihi. İşletmenin siyasi tarihi. İşletmenin sosyal tarihi. İşletmenin hukuki tarihi. Genel tarihin işletme açısından yorumlanması." Ancak kapsamın bu şekilde genişlemesinin "yönetim ve işadamının eskiden beri alışılageldiği gibi ihmal edilmesine"[6] yol açmasından endişe ediyordu. Bu sözlerin ifade edildiği sıralarda Alfred Chand-

5) *A.g.e.*, 4.
6) *A.g.e.*, 7-10.

ler doktora tezi üzerinde çalışıyordu. Chandler, diğer bazı doktora öğrencileriyle birlikte, işletme tarihinin nasıl yazılacağı konusunda Gras'a danıştı: "Gras bize yol göstermekten memnundu, ancak işletme tarihi yazmanın sadece tek yolunun olduğunu açıkça belirtti, kendi yolu. (...) Tartışmamızdan sonra, işletme tarihçisi olmamaya neredeyse karar vermiş durumdaydım."[7]

Henrietta Larson 1948 yılında kaynakça niteliğindeki *Guide to Business History* (Cambridge, Mass.) adlı yapıtını yayınladı. Bu kitabın genel giriş bölümünde bu alanın anlamı ve gelişmesine ilişkin görüşleri yer alıyordu. Burada, diğer birçok yorumcu gibi, alanın henüz oluşum aşamasında olduğuna işaret ediyordu: "Birçok kişiye göre işletme tarihinin iktisat tarihinden hangi yönlerden farklı olduğu henüz açık değildir."[8] Birkaç sayfa sonra, Gras'ın işletme tarihini iktisat tarihinden gelen, ancak "yeni bir iktisat tarihi dalı olmayan"[9], yeni ve ayrı bir alan olarak gördüğünü öne sürüyordu.

Larson önce konunun çok geniş ve kapsamlı bir tanımını yaptı ve bu tanım, toplumsal ortamı vurguladığı için günümüzdeki tartışmanın ışığında özellikle ilginçtir: "İşletme biriminin ve işletme sisteminin biçimi ne olursa olsun, işletme toplumsal bir kurumdur. Bu hiçbir zaman gözden kaçırılmaması gereken önemli bir kavramdır. İşletme, toplumdaki maddi ihtiyaçları ve hizmetlerin geniş bir bölümünü karşılayan fonksiyonel bir toplum bölümü olarak, toplum içindeki bireylerin ve grupların büyük ilişki ağının bir parçasıdır. Günümüzün çok karmaşık ve bütünleşik toplumunda, bu ilişkiler yöneticileri, işletme sahiplerini, işçileri, tedarikçileri ve müşterileri, tüketicileri ve devletin temsil ettiği genel kamuoyunu kapsamaktadır."[10] Ayrıca işletmenin bir düşünceler dünyasında faaliyet gösterdiğini de kabul etmişti: "İşletmenin faaliyet tarzının yanı sıra ne yapıp ne yapamayacağı da, kısmen, içinde bulunduğu toplumda egemen olan kavramlar ve kuramlar tarafından belirlenir."[11] Larson, esas araştırma konusunun aslında oldukça karmaşık olduğunu öne sürerek

7) Alfred D. Chandler, Jr., "Presedential Address, 1978: Business History - A Personal Experience", *Business and Economic History* 7 (1978):2-3. Neyse ki Chandler 1948 yılında Joseph Schumpeter ve Arthur Cole tarafından Girişimci Tarihi Araştırma Merkezi'ne katılmaya davet edilmiştir. Orada geçirdiği birkaç yılı "yaşamının entelektüel açıdan en teşvik edici yılları" olarak tanımlamıştır. *A.g.e.*, 3.

8) Henrietta M. Larson, *Guide to Business History* (Cambridge, Mass., 1948), 6.

9) *A.g.e.*, 17

10) *A.g.e.*, 4.

11) *A.g.e.*, 5.

bu çok zengin damardan devam etti: "İşletme tarihçisi, işadamının bir iktisadi insandan daha fazla bir şey olduğunu kabul eder; onun yaradılışının tüm yönlerinin işletme ile ilgisi vardır ve tarihçi tarafından incelenmelidir. Bundan başka, işadamı, kendi işletme ortamında ve maddi, toplumsal, siyasi ve kültürel ortamda yaşadığı gibi, aynı zamanda bu ortamlarda çalışır. Bunlar, ister döngüsel ister başka şekillerde olsun, sürekli olarak akış halindedir ve çatışmaları, katılıkları, çelişkileri, kültürel gecikmeleri ve parlak bir yaratıcılığı ortaya koymaktadır. (...)"[12] Ancak, sıra, önemli bir konu olduğu belirgin olan, "işletmenin çağdaş siyasi, toplumsal yaşam ve Amerikan kültürel yaşamı üzerindeki etkilerine" geldiğinde geri adım atmaktadır: "Bununla birlikte, bu, tarihin diğer alanlarındaki araştırmacıların ele almaları gereken bir konudur. İşletme tarihçisi olguları ve genellemeleri sunarak, siyasi, toplumsal ve kültürel tarihçilerin, bu konular çeşitli alanlara girdiğinden, işletme ve işadamı konusunda daha fazla bilgiye dayalı şeyler yazmalarını umut edebilir. Bunu kendisi yapmaya kalkışmamalıdır."[13]

Bu alanı tanımlama konusundaki girişimler 1950'lerde de sürmüştür. Gelecekte BHC olacak kuruluşun ilk toplantısı on sekiz kişinin katılımıyla 1954 yılının Şubat ayında Northwestern Üniversitesi'nde (burada bir İşletme Tarihi Bölümü bulunuyordu) yapılmıştır. Katılımcılar arasında Northwestern'ın çeşitli bölümlerinden yedi öğretim üyesi (Howard Bennett, Joseph W. Ernst, Gene Lavengood, Kenneth H. Myers, Richard C. Overton, Charles Slater ve Harold F. Williamson), diğer orta batı üniversitelerinden altı öğretim üyesi (Illinois'den Donald Kemmerer ve William Woodruff, Purdue'dan Robert Eckles, Loyola'dan Orange A. Smalley, Michigan'dan Albert K. Steigerwalt ve North Park College'dan William Fredrickson), Teksas Üniversitesi'nden Joe B. Frantz, New York Üniversitesi'nden Ralph Hidy, Wisconsin Historical Society'den Donald McNeil ve Dublin Üniversitesi'nden uluslararası bir öğretim üyesi olan Eric Waugh bulunuyordu. Birinci toplantıda bildiriler sunulmadı. İşletme tarihi eğitimine ayrılmış bir sabah oturumu ve işletme tarihi yazımına ayrılmış bir öğleden sonra oturumu yapıldı. Fakat sabah oturumuna başkanlık eden Donald Memmerer'in işaret ettiği gibi, "Birinin işletme tarihi olarak gördüğünün bir başkası tarafından iktisat tarihi olarak, bir başkası tarafından da malzemesi yakın geçmişten alınan işletme yönetimi dersi olarak görüldüğü kısa sürede ortaya çıktı. Sabah

12) *A.g.e.*, 18.
13) *A.g.e.*, 31.

oturumunu, İşletme Tarihi Eğitiminin ne olduğundan çok, İşletme Tarihinin ne olduğunu tartışarak geçirdik."[14]

1958'de Ralph Hidy, Harvard İşletmecilik Okulu'nda konusu "Amerikan işletmesinin tarihinin kapsam ve içeriği"ne ayrılmış bir konferans düzenledi.[15] Bu da, Hidy'nin de katıldığı ilk BHC toplantısıyla aynı çizgideydi. Sabah oturumu konunun tanımına ve öğleden sonra oturumu işletme tarihi eğitimine ve yazımına ayrılmıştı. Konferansın öncüllerinden biri, bu alanı şirket tarihleri yazımının ötesine, biraz sentez çabasına yöneltmekti.[16] Sabah oturumunda Hidy ve Thomas Cohcran'ın önceden hazırladıkları bazı uyarıları yapmalarından sonra, tartışma için zemin hazırlandı ve "o noktadan sonra (...) işletme tarihinin kapsamı ve doğasına ilişkin daha önce görülen fikir birliği ortadan kalktı."[17]

Harvard grubu 1961'de, bu defa "İşletme Tarihi Eğitiminin Sorunları" konusunu tartışmak üzere bir başka konferans düzenledi. Ancak elli katılımcı arasındaki tartışma, hemen daha geniş kapsamlı olan "işletme tarihinin kendine özgü konusu, geçmişteki başarıları ve gelecekteki olanakları"na kaydı.[18] Arthur Johnson'a göre, "işletmenin kurumları-

14) Donald L. Kemmerer'in işletme tarihi toplantısına ilişkin anılarındaki yorumları, BHC Arşivleri (şu anda Wilmington, Del.'deki Hagley Müzesi ve Kütüphanesi'nin, sekreter-mali işler sorumlusunun elindedir). Toplantının bir başka katılımcısı olan Abbert K. Steigerwalt, toplantıdan sonra Kemmerer'e yazdığı mektupta şunları söylüyordu: "Toplantıdan, işletme tarihi alanındaki –ya da sonunda iktisat tarihinden farklılaşacak olan şeye ne ad verecekse verelim– 'heyecan'dan etkilenmiş olarak çıktım." Steigerwaltın Kemmerer'e mektubu, 7 Nisan 1954, BHC Arşivleri. 1954 yılının Kasım ayında Michigan Üniversitesi'nde yapılan ikinci toplantıya otuz dört kişi katıldı. Kısa bir süre sonra Harvard'da Straus Profesörü kadrosuna atanacak olan Ralph Hidy dışındaki tüm katılımcılar Orta Batı bölgesindendi. 1955'te toplantı yapılmadı, fakat bu grup 1956 yılının Nisan ayında Bloomington'daki Indiana Üniversitesi'nde toplandı ve orada ilk defa önemli bildiriler sunuldu ve tartışıldı. Örgüt o tarihten beri her yıl toplantı düzenlemektedir.

15) Hidy'nin Kemmerer'e mektubu, 1 Ekim 1958, BHC Arşivleri. Konferansa dokuzu daha sonra BHC'nin başkanlığını yapacak olan seksen kişi katıldı. Katılımcıların listesi BHC Arşivlerinde bulunmaktadır.

16) Arthur M. Johnson, "Conference on the History of American Business", *Business History Review* 33 (Yaz 1959): 205. Hidy, Thomas Cochran ve diğerlerinden ABD'deki işletme tarihi konusunda dört ciltlik bir kitap yazmaları istendi ve konferansı düzenlemenin bir diğer amacı da hiçbir zaman tamamlanamayacak olan bu proje konusundaki düşünceleri almaktı. R. C. Dverton'un Kemmerer'e mektubu, 9 Ekim 1958, BHC Arşivleri.

17) *A.g.e.*

18) Arthur M. Johnson, "Where Does Business History Go From Here?", *Business History Review* 36 (İlkbahar 1962): 11.

nın, araçlarının ve süreçlerinin, firmanın ve işadamının geniş bir kapsamda ve çok sayıda ilişki olarak tanımlanması"nın odak noktası olmayı sürdürmesi önemli olmakla birlikte, işletme tarihinin sadece şirket tarihinden oluşmadığı konusunda görüş birliğine varıldı. Gras ve Larson'un olacağını tahmin ettikleri gibi, şirket tarihinin diğerlerine oldukça yararlı olduğu kabul edildi. Konferansta, aynı zamanda, "karşılaştırmalı araştırmalara olan ihtiyaç, diğer disiplinlerin araçlarının kullanılması ihtiyacı ve işletmeyi bütün çevresi içinde inceleme gereği üzerinde önemle" durulmuştu. Cohcran birinci sınıf işletme tarihçilerini işe almak için, "işletme tarihini genel tarihin bütünleşik bir parçası haline" getirmenin gerekli olduğu yorumunda bulunmuştu.[19] Son olarak, Arthur H. Cole daha açık bir yaklaşımın gerekli olduğunu ileri sürmüştü: "Eğer uygun bir şekilde gelişirse, işletme tarihi, oldukça fazla ilişki ve konu çeşidine sahip olarak, araştırma ve yazma konusunda sayısız çekici fırsatları bünyesinde barındırmaktadır."[20] Kırk yıl sonra, aynı sorunları, tek bir önemli farkla yine tartışıyoruz. Bunları Alfred D. Chandler, Jr.'ın çalışmalarıyla ilişkisi –açık ya da zımni– içinde tartışıyoruz.

Chandler İşin İçine Giriyor

Chandler, büyük işletmenin ortaya çıkışı konusunda konferanslarda bildiri sunmaya ve makale yayınlamaya 1950'lerin ortalarında başladı ve *Strategy and Structure*'ı 1962'de yayınladı. Louis Galambos'un da işaret ettiği gibi, 1967'ye gelindiğinde, Chandler tarih yazımı konusundaki çeşitli makalelerinin ilkinde (o sıralarda bir projede birlikte çalışıyorlardı) bu alandaki araştırmalarda "bir başka yeni yaklaşım" izliyordu. Chandler "Amerikan ekonomisinde işletme örgütü ve yönetiminde ortaya çıkan değişikliklere ilişkin bazı yeni ve önemli genellemeler" sunmuştu ve "işletme örgütlerinin değişen yapısını ve bununla ilişkili olarak stratejideki değişiklikleri analiz etme tarzı işletme tarihçilerine yeni bir sentez için rehberlik etti. (...) Geleceğin işletme tarihçileri, çeşitli nedenler-

19) Thomas C. Cochran, "Comment", *Business History Review* 36 (İlkbahar 1962): 54.

20) Arthur H. Cole, "What Is Business History?", *Business History Review* 36 (İlkbahar 1962): 106. Cole, uluslararasında karşılaştırmalı araştırmalar yapılması ve işletme ile ulusların iktisadi gelişmesi arasındaki ilişkinin araştırılması çağrısında bulunmuştur. *A.g.e.*, 103.

den dolayı, muhtemelen Chandler'ın yolunu izleyecekler ve yazdıkları tarihi temel işletme stratejileri açısından oluşturacaklardır."[21] Galambos'un saydığı nedenler arasında, bu yaklaşımı benimseyen işletme tarihçilerinin mevcut işletme tarihlerini ve biyografileri kullanmaları (Grasçı geleneğin gücü), girişimcilik okulunun düşünce ve araştırmalarını bir kaynak olarak kullanma (böylece iktisat tarihiyle bir bağlantı kurma) yeteneği, davranış bilimcileriyle (özellikle sosyologlar ve özellikle de Parsoncu yapısalcı-işlevcilerle) düşünceleri paylaşma yeteneği ve firma büyümesi kuramıyla ilgilenen iktisatçılarla 'el ele verme' yeteneği gibi nedenler bulunmaktadır. Bunun, işletme tarihinin izleyeceği yola ilişkin akıllıca ve doğru bir tahmin olduğu sonradan anlaşıldı. Galambos birkaç yıl sonra, tarih yazımı konusundaki ikinci makalesinde, daha sonra 'örgütsel sentez' olarak bilinecek olan sentezi ayrıntılı şekilde işledi.[22] *Visible Hand* 1977 yılında yayınlandı ve 1983'te Galambos bu kitabın, kısmen alt-disiplinler ile teknoloji tarihi, iktisadi büyümenin analizi ve firma ekonomisi arasında verimli kesişmeler oluşturma yoluyla işletme tarihini tekrar canlandırdığını yazdı.[23] Chandler'ın ünü bu tarihten başlayarak artmaya devam etti. Bu, o ölçüde bir artıştı ki "Amerikan işletmelerinin tarihine Chandlerci olmayan tarih yaklaşımları modası geçmiş olarak görülmeye başlandı."[24]

Chandler İşletme Tarihi Alanında Ne Kadar Egemendir? Atıflara Dayalı Bir Yaklaşım

Bu alanla ilgili olan hiç kimse Galambos'un yakınlarda dile getirdiği şu doğru ifadeye karşı çıkmayacaktır: "Uzun yıllar boyunca işletme tarihindeki egemen paradigma, Alfred D. Chandler, Jr. tarafından geliştirilen sentez olmuştur."[25] Chandler'ın çalışmaları, nasıl ölçülürse ölçülsün ve

21) Louis Galambos, *American Business History* (Washington, D.C., 1967), 27-8.

22) Louis Galambos, "The Emerging Organizational Synthesis in American History", *Business History Review* 44 (Sonbahar 1970): 279-90.

23) Louis Galambos, "Technology, Political Economy, and Professionalization: Central Themes of the Organizational Synthesis, "*Business History Review* 57 (Kış 1983): 473.

24) John, "Elaborations", 169.

25) Louis Galambos, "Global Perspectives on Modern Business", *Business History Review* 71 (Yaz 1997): 287.

nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin, hem işletme tarihi alanı içinde hem de dışında genel bir kabul görmüştür.[26]

Chandler'a ilişkin olarak tarih yazımı açısından yapılan dikkatli bir değerlendirme, Richard R. John tarafından *Business History Review*'da yayınlanmıştır.[27] John'un amacı Chandler'ın *The Visible Hand*'inin Amerikan tarihi araştırmaları üzerindeki etkisini değerlendirmekti, fakat Chandler'ın metodolojik yaklaşımını yorumlayarak, kişisel geçmişini bu yaklaşımla ilişkilendirerek ve 'savunucular', 'eleştirenler' ve 'kuşkucular' olarak adlandırdığı kişilerin Chandler'ın yöntemlerini ve ulaştığı sonuçları nasıl kullandıklarını, bunların kapsamını nasıl genişlettiklerini ve bunlara nasıl saldırdıklarını inceleyerek aslında bunun ötesine geçti. Bu makale, işletme tarihinin gelecekte yönelebileceği bazı yönler üzerindeki yorumlarıyla birlikte, bugünkü işletme tarihine ilişkin mükemmel bir taramayı oluşturmaktadır. Chandler'ın etkisi dikkate alındığında, John onun işletme tarihi üzerindeki etkisinin 'abartılmasının güç olacağı' ve çalışmalarının son birkaç on yıldır işletme tarihçilerinin 'entelektüel gündemini' biçimlendirdiği sonucuna varmaktadır. Bununla birlikte, John genelde Chandler'ın Amerikan tarihi üzerindeki etkisinin "birçok işletme tarihçisinin arzu ettiğinden ve varsaydığından çok daha sınırlı olabileceği" sonucuna varmıştır. John bu durumu Amerikan tarih yazımının izlediği yola atfetmekte ve burada 'kültürel incelemeler'in egemen araştırma geleneği haline geldiğini öne sürmektedir. Aslında, işletme tarihinin kendisi de o yönde ilerlemektedir ve belki de alanın geleceğine ilişkin bugünkü tartışmanın temel nedeni budur.

Bir bilim dalının veya işletme tarihi gibi araştırma alanının etkisini değerlendirmenin yöntemlerinden biri, çalışmalara yapılan atıfların sıklığının ve çok daha önemlisi, bunların nerede yapıldığının incelenmesidir. Bu işe kalkışırken ilk amacım, yirminci yüzyılın sonunda Chand-

26) Galambos bu yorumu 1997 yılında Amerikan Tarihçileri Örgütü'nün Chandler'ın çalışmalarına ayrılmış olan oturumundaki başkanlık konuşmasında yapmıştır. Chandler'ın çalışmaları ayrıca Milano'da 1994 yılında düzenlenen On Birinci Uluslararası İktisat Tarihi Kongresi'nin "A" oturumunun da konusuydu. Bunun sonucunda, Alfred D. Chandler, Jr., Franco Amatori ve Takashi Hikino, *Big Business and the Wealth of Nations* (Cambridge, 1997) yayınlandı. Bu kitabı inceleyen biri, bunu şöyle tanımlamıştır: "Bu, Chandler'ın *Scale and Scope*'taki analizinin mega-uluslararası boyutta yeniden ele alınmasıdır ve bu durum onun analizinin büyük ölçüde, zamanın akışı ve coğrafi genişleme karşısında varlığını sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Roy Church, "Review of Chandler, vd.", *Business History* 40 (Temmuz 1988): 167.

27) John, "Elaborations". Bu makale Şubat 2000'de listserv H-Business'teki bir forumun konusunu oluşturmuştur: http://cs.muohio.edu/Archives/h-business/feb2000/date.php

ler'ın çalışmalarının bu alanda kurduğu egemenliğin boyutunu ölçmek için kaba bir niceliksel ölçü olarak dergilerdeki atıfları kullanmaktı. Atıflar, yapılan etkinin kaba bir ölçüsüdür ve bunlara dayanarak yapılan karşılaştırmalar haksızlığa yol açabilir.[28] Burada ihtiyatlı olmak için birçok neden mevcuttur. En önemlisi, atıfların sayısı ölçünün kesinliği açısından yanlış bir şey söyleyebilir: yirmi atıf, on atfın iki katı kadar etkiye sahip olduğu anlamına gelmez. Atıf sayısı sadece ağırlıklandırılmamış bir ölçüdür; bir olumsuz atıf veya eleştirel atıf, bir olumlu atıf gibi sayılır ve tesadüfi olarak veya dikkatsizce yapılmış bir atıf, yazarın kendi araştırmacılığı üzerinde önemli etki yapan bir çalışmaya yapılan atıf gibi sayılır. Aslında, bir çalışmaya atıf yapılması için o çalışmanın okunmasına gerek yoktur. "Küresel Perspektifler" oturumunda Galambos'un yaptığı açış konuşmasında belirttiği gibi, "birkaç yıldır, *Business History Review*'da yer alan herhangi bir makalenin birinci ya da ikinci paragrafında [Chandler'ın] çalışmasına törensel bir temennada bulunmak alışkanlık haline gelmiştir." Bunun bir sonucu, bu temennanın, makalenin aslında Chandler'ın çalışmasıyla herhangi bir ilgisi olsun ya da olmasın yapılmasıydı. Ancak, bu yine de o çalışmanın önemini arttırmış gibi görünecektir. Bir diğer önemli uyarı da şudur. En yaygın atıf endeksleri sadece dergileri kapsamaktadır ve kitaplar tarihçiler açısından dergi makalelerinden daha önemlidir. Bununla birlikte, atıf eğilimlerinin dergilere ve kitaplara göre önemli ve sistemli bir değişiklik göstermemesi ve bunların yorumlanmasında özen gösterilmesi durumunda, dergilerdeki atıflar, ne kadar eksik ve kesinlikten uzak olsalar da, etkinin kaba bir ölçüsü olarak kullanılabilir. Dergi editörleri atıfların oynadıkları rolün kesinlikle bilincindedirler. Thomas McCraw, John'un makalesinin yer aldığı sayının giriş bölümünde bunun muhtemel önemini şu sözlerle çok övmüştür: "Buna, ilerde uzun yıllar boyunca atıf yapılacağı kuşkusuzdur."[29]

Aslında John, *The Visible Hand*'in Amerikan tarihindeki göreli etkisini değerlendirmek için Sanatlar ve İnsani Bilimler Atıf Endeksini (Arts and Humanities Citation Index) kullanmıştır. Aralarında *Journal of American History*, *The American Historical Review* ve *Reviews in American History*'nin de bulunduğu önemli tarih dergilerinde *The Visible Hand*'e yapılan atıfları araştırmıştır. 1978 ve 1994 yılları arasında bu dergilerde yir-

28) Başka niceliksel etki ölçüleri de düşünülebilir; örneğin kitap satışları veya yazarın çalışmasının yer aldığı ders tasarımı sayısı gibi. Ancak bunların tümü, dergilerdeki atıflara göre ölçümü daha zor ölçütlerdir.

29) "Note from the Editor", *Business History Review* 71 (Yaz 1997).

mi altı atıf yapıldığını hesaplamıştır. Bu sayı "yaklaşık olarak aynı dönem içinde işletme ve iktisat tarihinde yayınlanmış diğer çalışmaların çoğunun" atıf sayısını aşıyordu.[30] Tam anlamıyla işletme tarihi olarak nitelendirilebilecek olan tek bir kitabı listeye aldı. Thomas Cochran'ın *Frontiers of Change: Early Industrialization in America* (New York, 1981) adlı bu kitabına altı atıf yapılmıştı.[31] Burada belirtilen diğer çalışmalar iktisat tarihi ve sosyal tarih alanlarındaydı ve atıf sayısı açısından hiçbir kitap diğerlerine bir üstünlük sağlamamıştı. Belirtilen kitaplara on beş yıllık dönemde yapılan atıfların sayısı on iki ile kırk yedi arasında değişmekteydi.

Yirminci yüzyılın sonunda işletme tarihini ele alırken, Chandler'ın mevcut etkisini ve karşılaştırma için zorunlu olarak da seçilen diğer kişilerin etkilerinin değerlendirmesiyle ilgileniyordum.[32] Ben de 1996 ve 1997 yılları için (ISI) Sanatlar ve İnsani Bilimler Atıf Endeksi'ni (Arts and Humanities Citation Index) ve ISI Sosyal Bilimler Endeksi'ni (Social Sciences Citation Index) birlikte taradım.[33] Diğerlerinin yanı sıra, Chandler'a ve BHC'nin diğer başkanlarına (1987-98) yapılan atıfları taradım. Sonuçlar hiç kimseyi şaşırtmamalıdır: Yapılan atıflar, etkinin

30) John, "Elaborations", 173-4. Ayrıca *The Visible Hand*'de *Journal of Economic History* dergisinde yapılan atıfların da bir dökümünü çıkardı ve aynı dönem içinde kırk iki atıf yapıldığını hesapladı. s. 167.

31) David Sicilia, Cochran'ın işletme tarihindeki mirasının niçin bu kadar mütevazı olduğu konusunda fikir yürüttüğü makalesinde, 1966-85 yılları arasında Cohcran ve Chandler'a Sosyal Bilimler Atıf Endeksi'nde yapılan atıfları karşılaştırdı. Cohcran'a yapılan atıflar bu yıllar boyunca istikrarlı kalırken, Chandler'ın çalışmalarına yapılan atıflar, aralarında önemli bir fark oluşana kadar giderek arttı. David B. Sicilia, "Cohcran's Legacy: A Cultural Path Not Taken", *Business and Economic History* 24 (Sonbahar 1995): 37.

32) Robin Pearson, yakınlarda, İşletme Tarihçileri Derneği (İngiliz) için atıflara dayanan bir araştırma yaptı. 1981 ile 1990 yılları arasında *Business History* ve *Business History Review*'da yayınlanmış tüm makaleleri inceledi ve 1981-96 yılları arasında bu dergilerde yayınlanan makalelere yapılan atıflar için doğrudan erişimli Bath Information and Data Services (BIDS) International Bibliography of the Social Sciences'ı taradı. *Business History Review* için, yayınlanan makalelerin dörtte birinden fazlasına hiç atıf yapılmadığını ve atıf yapılanlara ise ortalama 3,2 defa atıf yapıldığını ortaya koydu. Bunlardan yaklaşık yüzde 75'i tarih dergilerindeydi ve yüzde 17'si bu dergideydi. Bu sonuçlar makalelere yapılan atıfların göreli olarak ender olduğunu ve tek bir atfın bile değerli olduğunu açıkça göstermektedir. Robin Pearson, "Business History Citation Survey", *Business History News*, no. 11 (Mart 1996): 1-5.

33) ISI'nin birleşik doğrudan erişimli veri tabanını tarama konusunda Pat Denault'a teşekkür ederim. Bu tarama, *Social Science Citation Index*'ten alınan bilgisayar çıktısı ve Arts and Humanities Citation Index'in bir başka doğrudan erişimli biçimi yardımıyla kontrol edilmiştir. Belirlenen makalelerde bazı farklılıklar olmakla birlikte, sıralamalar büyük ölçüde aynıydı.

bir ölçüsü olarak kullanıldığında, Chandler'ın bu alandaki egemenliği kesindir. Çalışmalarına bu yıllar arasında yayınlanan 466 makalede atıf yapılmıştır; bu sayı kendisinden sonraki en fazla sayıdaki atfın 6,4 katıdır ve on bir eski başkanın tüm çalışmalarına yapılan atıfların yer aldığı tüm makalelerin sayısının 1,6 katıdır. Bu ilginç bir durum olmayabilir, ancak atıf eğilimlerinin daha yakından incelenmesi, Chandler'ın etkisinin niçin bu kadar fazla olduğunu ortaya koyacaktır. Birincisi, Chandler düzenli biçimde bir konuyu geliştiren ve daha ayrıntılı inceleyen çok sayıda çalışma yapmıştır. Atıflardaki eğilimlerde tek bir çalışması ön plana çıkmamaktadır. En fazla atıf *The Visible Hand*'e (1977) yapılmıştır, fakat *Strategy and Structure* (1962) bunu yakından izlemekte, bunların biraz gerisinden ise *Scale and Scope* (1990) gelmektedir.[34] Bu üç kitaba yapılan atıflar, Chandler'ın çalışmalarına yapılan atıfların yaklaşık yüzde 65'ini oluşturmaktadır. Dergilerdeki makalelerinin dördüne en fazla sayıda atıf yapılmıştır: yakınlarda (1992) *Journal of Economic Perspectives*'deki kuram tartışmasına, *Business History Review*'da 1972 yılında yayınlanan antrasit kömür ve sanayi devrimi konusundaki makalesine ve 1980 ve 1984 yıllarında yayınlanan ve *Scale and Scope*'taki tartışmaları önceden tahmin eden iki makaleye.

Chandler'ın çalışmalarına atıfta bulunan makaleleri içeren dergilerin çeşitliliği gerçekten etkileyicidir. Doğal olarak, bunlar arasında önemli işletme tarihi ve iktisat tarihi dergilerinin tümü bulunmaktadır (*Business History, Business History Review, Economic History Review* ve *Explorations in Economic History*). Ayrıca, aralarında teknoloji tarihi, askeri tarih, tarım tarihi ve bölgesel tarih konularındaki dergiler (örneğin, *Technology and Culture, Agricultural History* ve *California History*); belli başlı iktisat dergileri (*American Economic Review, Rand Journal of Economics, Economic Journal, Journal of Finance, Cambridge Journal of Economics, Public Choice*, vb.); yönetim ve örgütsel davranış dergileri (*Strategic Management Journal, Management Science, Journal of Marketing, Administrative Science Quarterly* vb.); hukuk dergileri (*California, Texas, Cornell, Pittsburg, Notre Dame*, vb.) ve sosyoloji, politik iktisat ve kamu yönetimi dergileri de bulunmaktadır. Ele alınan iki yılda bu listede yer almayan, konuyla ilgili olabilecek dergiler sadece John'un analizinde belirtilen genel tarih dergileridir.

Bu çalışmanın amacı, işletme tarihçileri arasında bir sıralama yapmak değildir; bununla birlikte, eldeki veriler, BHC'nin eski başkanlarının

34) Analizin bu bölümü, 1988-98 arasındaki dönem için, 1996 ve 1997 yıllarında atıfların yapıldığı makalelerdeki toplam atıf sayılarına dayanmaktadır.

çalışmalarına yapılan atıflardaki eğilimlere dayalı birkaç ek yorumu gerektirmektedir. Chandler'ın kendisi de bazı işletme biyografileri yazmış olmakla birlikte, bireysel firmaların deneyimlerinden hareketle soyutlamalar ve genellemeler yapmıştır. Bunlar başka amaçlar açısından ne kadar yararlı olsalar da, bunlara dergilerdeki makalelerin yazarları tarafından ender olarak atıfta bulunulmuştur; tek bir firmaya ilişkin örnek olaylar geniş bir akademik izleyici kitlesine hitap etmemiş gibi görünmektedir. Bundan başka, işletme tarihi, doğası gereği disiplinler arası bir alan olmakla birlikte, işletme tarihçileri, çalışmalarına yakın zamanlarda atıf yapılan dergi türlerinden görülebildiği kadarıyla, biraz daha farklı okuyucu kitlelerine seslenmektedirler. Louis Galambos, Mansel Blackford, K. Austin Kerr, Edwin Perkins ve Mira Wilkins gibi, tarih eğitimi almış ve tarih veya iktisat bölümlerinde bulunan işletme tarihçilerinin çalışmalarına meslektaşları tarafından daha çok işletme tarihi ve diğer tür tarih dergilerinde atıf yapılmakta, fakat işletme ve iktisat dergilerinde çok daha az atıf yapılmaktadır. Harvard İşletmecilik Okulu'nda işletme tarihi alanında önemli bir yere sahip olan Thomas McCraw ve Richard H. K. Vietor'un çalışmalarına daha çok işletme, yönetim, hukuk ve daha az ölçüde olmak üzere, sosyoloji, kamu politikası ve iktisat dergilerinde atıf yapılmaktadır. Bu kişilere tarih dergilerinde daha az atıf yapılmaktadır. Her ikisi de neo-klasik modeli eleştiren, fakat iktisat eğitimi almış olan William Lazonick ve Leslie Hannah'ın çalışmaları, tarih, iktisat ve daha az ölçüde olmak üzere sosyoloji ve işletme dergilerinde atıf almaktadır. Bu eğilimler işletme tarihinin potansiyel izleyicileri arasındaki çok büyük farklılıkları yansıtmaktadır ve bu dalı belli bir yöne doğru götürmeyi şiddetle savunan kişiler tarafından dikkatle incelenmelidir. Ancak, bir bütün olarak ele alındıklarında, işletme tarihçilerinin çalışmalarının, çok geniş ve çeşitlilik gösteren bir dinleyici kitlesi tarafından kullanıldığı çok açıktır ve bu, oldukça cesaret verici bir durumdur ve bu alandaki canlılığı ortaya koymaktadır.

İşletme Tarihinin Geleceği

Louis Galambos 1997 yılında "Küresel Perspektifler" oturumunda şu tahminde bulunmuştur: "Chandler'ın paradigması o ölçüde genel bir kabul görmüştür ki, önünüzdeki yıllarda onu takdir etmek, ona darbe indirmek, onda değişikliğe gitmek veya onu yorumlamak için daha az zaman harcayacağız." Bu, inandırıcı bir tahmindir, fakat Galambos'un

kendi çalışmalarının da gösterdiği gibi, henüz gerçekleşmemiştir. Galambos'un "Modern İşletmede Küresel Perspektifler" konusundaki makaleler dizisinin giriş bölümünde yer alan yorumları ve Richard John'un işletme tarihini tarih yazımı açısından ele aldığı incelemesi, *Business History Review*'un aynı sayısında yayınlanmıştır ve aynı sonuçları ortaya koymaktadır. Birçok işletme tarihçisinin kendi çalışmalarını ve çalıştıkları alanı Chandler'ınkinden farklıymış gibi tanımlamaya çalışmalarına rağmen, onun çalışmaları işletme tarihçilerinin iş yapma tarzları üzerindeki kesin egemenliğini hâlâ sürdürmektedir. Chandler'a karşı minnettarlıkları daha az belirgin olan, Philip Scranton ve Roger Horowitz gibi işletme tarihçileri bile, Hagley'deki "İşletme Tarihinin Geleceği" konulu konferansta sundukları, mevcut eğilimleri özetleyen çalışmalarında, onun çalışmalarını üstü kapalı biçimde çıkış noktası olarak kullanmışlardır.[35] Son birkaç on yıldır BHC'nin yıllık toplantılarında başkanların açış konuşmaları bu alanın giderek önemli bir muhalefetle –özellikle Galambos'un 'kültürel eleştiri' adını verdiği– karşılaştığını göstermesine rağmen, işletme tarihçileri, kendilerini hâlâ Chandler'ın paradigmasına uygun şekilde, ona meydan okuyarak, fakat her zaman onunla ilişkili olarak tanımlamayı sürdürmektedirler.

Richard John dikkatini "Chandler'ın yönetime ilişkin tezini benimseyen, onu değiştiren veya reddeden birçok yaratıcı tarihçiye" yöneltmiştir. John bunları, Chandler'ın temel yaklaşımını ayrıntılı olarak işleyen ve paylaşan 'savunucular', Chandler'ın çerçevesi ile kendi çerçeveleri arasındaki aykırılıkları araştıran 'eleştiriciler' ve Chandler'ın temel varsayımlarına karşı çıkan ve görüşlerini reddeden 'kuşkucular' olarak sınıflandırmaktadır. Savunucular arasında, "modern işletme ile sanayi araştırmaları arasındaki ilişkiyle ilgilenen teknoloji araştırmacılarının yanı sıra (...) Harvard İşletmecilik Okulu'ndaki bazı öğrencileri, bazı meslektaşları ve eski meslektaşları" bulunmaktadır. Bunlar arasında W. Bernard Carlson, David Hounshell, John Kenly Smith, Leonard Reich, William H. Becker, Richard Tedlow, Thomas McCraw ve Richard H. K. Vietor gibi araştırmacılar yer almaktadır. Chandler'ın eleştiricileri "ışığı onun söylediği şeylerdeki aykırılıklara yöneltmişlerdir" ve çok çeşitli kişilerden oluşan bir grupturlar. Örneğin, Edwin Perkins gibi bazı araştırmacılar, Amerikan tarihinin erken ulusal dönemine ilişkin olarak, Cohcran'ın analizini Chandler'ınkine göre daha çekici bulmuşlardır. John, posta

35) Philip Scranton ve Roger Horowits, "'The Future of Business History': An Introduction", *Business and Economic History* 26 (Sonbahar 1997): 1-4.

idaresi konusundaki kendi çalışmasının bu kategoriye dahil olduğunu düşünmektedir. John'un çeşitli nedenlerle bu kategoride yer verdiği diğer araştırmacılar arasında, Colleen Dunlavy, Charles W. McCurdy, Gavin Wright, Oliver Zunz, Martin Sklar, James Livingston, William Lazonick ve Louis Galambos bulunmaktadır. John'a göre kuşkucular Chandler'la daha derin bir çatışma içindedirler. Onlara göre Chandler ya etik açıdan modern sanayi şirketine karşı yumuşak davranmış veya hikâyenin büyük bölümünü (örneğin partiler halinde üretim yapan üreticileri, küçük işletmeyi, kadınları ve azınlıkları) ele almamıştır. John bu listeye Michael J. Piore ve Charles F. Sabel, John Ingham, Mansel Blackford, Philip Scranton ve Gerald Berk gibi araştırmacıları dahil etmekte ve "kuşkucuların bakış açısına göre, siyaset, kültür ve çevreyi, araştırılması için diğer kişilere bırakan vicdan sahibi işletme tarihçilerinin, bunları geri plandaki faktörler olarak ele almalarının ahlaki açıdan savunulamaz bir davranış" olduğunu öne sürmektedir. Kısacası, John bu alanın geleceğine ilişkin olarak bir uzlaşma olduğunu belirleyememiş, fakat şunları öne sürmüştür: "İşletme tarihçilerinin gelecekte Amerikan işletmesinin içinde geliştiği geniş kapsamlı siyasi, kültürel ve toplumsal ortam üzerinde daha dikkatlice durmaları yalnızca muhtemel değil, aynı zamanda arzulanan bir şeydir. Bunu yaparken, işletme tarihçilerinin, araştırmalarını, kültürel incelemelerden, göstergebilimden ve bugün mevcut diğer etkili yaklaşımlardan alınmış kavramlar ve görüşler üzerine inşa etmeleri beklenir. Ancak Chandlercı geleneğin temelinde yatan tarihsel değişime karşılaştırmalı kurumsal yaklaşımı terk ederlerse, yaratıcı sentez için bir fırsatı kaçıracaklardır."[36]

Louis Galambos'un "Küresel Perspektifler" oturumunda yaptığı açış konuşması, kısa bir tarih yazımı makalesi niteliğindedir. Burada "Chandler-sonrasında beş analiz çizgisini" belirlemektedir.[37] Bunlardan iki tanesi esas olarak Chandlercı çizgidir, diğer üçü değildir. İki Chandlercı çizgi arasında, yenilik süreci konusunda (kendisinin Merck konusundaki çalışması da dahil) araştırmalar ve II. Dünya Savaşı sonrası dönemde işletmenin küreselleşmesine ilişkin incelemeler (örneğin, Lazonick'in çalışmaları da dahil) bulunmaktadır. Son zamanlardaki bu çalışmalar Chandlercı firmalar üzerinde yoğunlaştığı ve Chandlercı analizi temel

36) John, "Elaborations", 176, 177, 180, 193-5, 199-200. Fakat, son sözleri şöyledir: Eğer "mevcut eğilimler" devam ederse, "bağlamcı" yaklaşım, "ABD'deki işletme tarihçilerinin egemen araştırma tarzı" haline gelecektir. s. 200.

37) Galambos, "Global Perspectives", 287.

aldığı halde, daha zengin bir dokuya sahiptir ve yenilik ve küreselleşmenin içerdiği "zengin kültürel değerler, kurumlar ve toplumsal gruplar matrisini" daha iyi değerlendirmeye çalışmaktadır. Chandlercı olmayan üç çizgiden bir tanesi modern işletmeye ilişkin kavrayışımıza siyaseti geri getirmeye çalışan, bir tanesi dikkati küçük ve orta ölçekli firmalar üzerine tekrar yönelten (örneğin, Philip Scranton'un çalışması), sonuncusu ise, Galambos'a göre, "üzerinde topladığı dikkatten daha fazlasını kesinlikle hak eden", daha genel bir şekilde 'kültürel incelemeler' olarak ifade edilen analiz çizgisidir. Galambos Amerikan tarih yazımındaki değişimleri, işletme tarihinde "işletmelerin davranışlarındaki kültürel öğelere, işletme kavramlarının toplumsal açıdan geliştirilmesine ve uzun süre incelenmeden bırakılan cinsiyet öğelerine" giderek daha fazla önem verilmesinin gerisindeki sürükleyici güç olarak görmektedir.

John ve Galambos farklı kategorileri ve işletme tarihçilerinin çalışmalarının bu kategorilerden hangisine girdiğini belirlemede farklı ölçütleri kullanmakla birlikte, her ikisi de, bu çalışmaları, ister Chandlercı paradigmayı kullansın, ister bunu değiştirmeye çalışsın, isterse işletme tarihini bundan uzaklaştırmaya çalışsın, bu paradigmayla ilişkisi içinde değerlendirmeye çalışmaktadır. Bir çalışmanın açık biçimde Chandlercı terimlerle tanımlanmadığı durumlarda bile, Chandler'ın etkisi güçlü bir şekilde sürmektedir. Philip Scranton ve Roger Horowitz "İşletme Tarihinin Geleceği" konferansına sunulan bildirilerde geniş kapsamlı dört konu belirlemişlerdir. Birinci konu girişimcilik dinamiğini ele almaktadır: "Bazı bildiriler, işletmenin diğer öğelerinin kabataslak resmini yapmak için daha geniş bir tabloyu tasavvur ederek, Amerikan işletmesinin tarihsel analizini, firma ve şirket araştırmaları merkezli geleneksel bakış açısından kurtarmaya çalışmıştır."[38] Bunun anlamı, daha önceleri marjinal olarak görülenlerin –örneğin, kadınların ve Afrikalı Amerikalıların– artık bir iktisadi oyuncu olarak analiz edilebilmesidir. İkinci konu kültürdür: "Artık aşınmakta olan, işletmeleri, stratejileri ve yapıları kültürel çevrelerinden ayırma eğilimi, giderek yankı uyandıran bir eleştiriyle karşılaşıyordu."[39] Üçüncü konu firmanın sınırlarının araştırılmasıydı. Firma, daha önceleri de bir araştırma konusuydu, fakat bu görüşe göre firmalar kendi sınırlarıyla istedikleri gibi oynadılar ve böylece özel ve kamusal arasındaki ayırımı bulanıklaştırdılar. Sonuncu konu, işletme tarihçilerinin gelecekte yanaşabilecekleri, daha zorlayıcı bir kuramın

38) Scranton ve Horowitz, "The Future", 2.
39) *A.g.e.*, 3.

(ister iktisat isterse sosyoloji temelli olsun) bulunması konusundaki yoğun ilgiydi. Scranton ve Horowitz kendi kategorilerini Chandler'a bağlı ya da bağlı olmayan bir şekilde tanımlamamaktadırlar: ancak onun etkisi –'geleneksel ilgi' olarak veya 'azalmakta olan bir eğilim' olarak veya daha az zorlayıcı olan bir kuram olarak– ortadadır.

Her yıl BHC'nin başkanı, alanın durumunu ve geleceğini özel olarak ele alan bir konuşma yapar. Son on yılda bu konuşmalarda John, Galambos ve Scranton'un tarih yazımına ilişkin çalışmalarında belirttikleri çatışmalara değinilmiş olması şaşırtıcı değildir. Ayrıca, –özellikle başkanların göreli olarak kıdemli olmaları ve bu yüzden Chandler'ın en parlak döneminde yetişmiş olmalarından dolayı– Chandler'ın gölgesi ağırdır. Bununla birlikte, eğer bu alan Chandler'ın paradigmasından gittikçe uzaklaşıyorsa, o zaman en son seçilen başkanların bu paradigmanın değeri konusunda giderek daha kuşkucu olmaları beklenebilir. Ancak durum böyle değildir. Genellikle başkanlar büyük ölçüde John'un eleştiri kategorisi çerçevesinde kalmışlardır: John sadece bir başkanın kuşkucu olduğunu –1997'de başkan olan Mansel Blackford– belirlemiştir. Fakat başkanların Chandler'ın çalışmalarına göre konumları giderek radikal bir hale gelmemiştir. Burada 'tekerrür etme' deyimi, durumu daha iyi anlatmaktadır.[40] Blackford'dan hemen sonra, Chandler'ın öğrencisi olan ve John'un sınıflandırmasına göre bir savunucu olan Willam Becker başkan olmuştur. Son on yıldaki başkanların konuşmalarının incelenmesi, bu alanın Chandler'ın peşinden gitmesi durumundan çok, onun konumunun hâlâ ateşli bir şekilde karşı çıkılması durumunun söz konusu olduğunu ortaya koymaktadır.

Mira Wilkins (BHC'nin 1988'deki başkanı), Wayne Broehl (1989) ve Thomas McCraw (1990) Chandlercı gelenekte görece muhafazakâr değişiklikler yapılmasını önermektedir. Wilkins özellikle, işletme tarihinin artık iktisat tarihinin bir 'üvey evladı' olarak görülmeyen ayrı bir alan olarak tanımlanması konusuyla ilgilenmekteydi. Chandler'ın çalışmalarından ilham aldığı kesin olan ve özellikle işletmenin küresel doğası ile ilgilenen Wilkins, büyük firmaların baş aktörler olduğunu öne sürmüş ve "işletmenin bir kurum olarak büyümesinin ve gelişmesinin uluslararası düzeyde ve karşılaştırmalı olarak incelenmesi" çağrısında bulun-

40) Bu durum, kısmen, seçilecek başkanı aday gösteren komitenin daha önceki üç başkandan oluşması nedeniyle ortaya çıkmaktadır. BHC'nin mütevelli heyeti üyeleri, yakınlarda, aday gösterme komitesinin başkanının konferans başkanı olmasını öngören bir tüzük değişikliğini kabul etmişlerdir.

muştur. Gras ve Larson'un sözlerini tekrarlayarak, açık biçimde içselci bir bakış açısının sürdürülmesini savunmuştur: "(...) başka izleyici kitleleri için yazmamalıyız. Çalışmalarımız mükemmel olursa, başkaları da bunları kullanacaktır."[41] Bir yıl sonra Wayne Broehl büyük firmalar üzerinde odaklaşmaya karşı çıkmıştır. Bireysel firmalara ve özellikle de aile işletmelerine olan ilgisi (bunlardan bazılarının, örneğin kendisinin tarihini yazdığı Cargill Şirketi gibi oldukça büyük olmalarına rağmen) nedeniyle, "aile şirketlerine yönelik karşılaştırmalı araştırmaların" daha fazla yapılması çağrısında bulunmuştur.[42] Bu türden incelemelerin, aile şirketlerinin uzun döneme daha fazla yönelimli olup olmadıkları, daha girişimci olup olmadıkları veya endüstriyel ilişkilerde farklı bir kültüre sahip olup olmadıkları gibi önemli soruları ele alacağını ileri sürmüştür. 1990 yılında Thomas McCraw –işletme ve kamu politikasına olan ilgisine uygun olarak– rekabet ve rekabet politikalarına ilişkin düşüncelerin araştırılması gereği üzerinde durmuş ve hem sektörler hem de ülkeler arasında daha fazla karşılaştırmalı araştırmalar yapılması çağrısında bulunmuştur.[43]

Wilkins, Broehl ve McCraw, her biri Chandler'ın paradigmasının değişikliğe ihtiyaç gösteren alanlarını –örneğin artan küreselleşmeyi ve kamu politikasının etkilerini dikkate almak için– belirtmelerine rağmen, farklı ölçülerde olmak üzere, Chandler'ın çalışmalarının hâlâ bu alanı birleştirdiğini ve tanımladığını belirlemişlerdir. Öte yandan, BHC'nin 1991'deki başkanı olan Willam Lazonick'in çalışmaları, Wilkins'ın kendine yeterlilik konusundaki ısrarından oldukça radikal bir sapmaya işaret etmektedir. Lazonick, bunun yerine, alanın kendi çekiciliğini ve etkisini arttırmak için daha disiplinler arası bir hale getirilmesi çağrısını yapmıştır. Lazonick, neo-klasik iktisadın çeşitli nedenlerden dolayı bir "pişmanlık durumunda"[44] olduğunu öne sürmüştür: iktisatçılar, bunun tersi söz konusu olması gerekirken, piyasaları toplumsal ilişkilerin önünde görmektedirler; modern iktisatçıların durağan denge saplantıları iktisadi gelişmeyi iyi inceleyememeleri anlamına gelmektedir; ve yıllar önce Gras'ın öne sürdüğü gibi, iktisatçılar firmanın içinde olup bitenleri kavramada büyük güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Bununla bir-

41) Mira Wilkins, "Business History as a Discipline", *Business and Economic History* 17 (1988): 7.

42) Wayne Broehl, "The Family Business", *Business and Economic History* 18 (1989): 10.

43) Thomas McCraw, "Ideas, Policies, and Outcomes in Business History", *Business and Economic History* 19 (1990): 2.

44) Willam Lazonick, "Business History and Economics", *Business and Economic History* 20 (1991): 1.

likte, Lazonick Schumpeter, Marx ve Galbraith'den açık biçimde etkilenerek, "kapitalist gelişmede örgütün ve teknolojinin dinamik etkileşimini ortaya koyacak ayrıntılı bir örnek olay incelemesi" için pamuklu tekstil sanayi konusunda bir araştırma yapmıştır.[45] Ekonominin nasıl işlediğinin kavranması konusunda işletme tarihçilerinin iktisatçılara yardımcı olabileceklerini öne sürmüş, fakat "işletme tarihi iktisat üzerinde bir etki yapacaksa, tarih anlayışımızın iktisatçılara da yayılması gerektiğini" ifade etmiştir.[46] Bununla birlikte, iktisat bölümleri, bırakın işletme tarihi dersleri vermeyi, artık iktisat tarihine ihtiyaç duymadıkları için Lazonick bu türden bir yayılmanın olabilirliği konusunda kötümserdi. Çoğu tarih bölümünde işletme tarihinin ders olarak sunulduğuna da inanmıyordu. "İşletme tarihinin öğretilmesindeki diğer olanağın işletmecilik okullarında bulunduğuna ve bunun, işletme tarihinin iktisadi analiz ile bütünleştirilmesi konusunda tarih bölümlerine göre fazla fırsat sunacağına" işaret etmiştir."[47] Bu düşüncenin teşvik edilmesinde Harvard İşletmecilik Okulu'nun önemli rol oynadığını da belirtmiştir. Bununla birlikte, işletme tarihinin bu temelden hareketle ne kadar yaygınlaştığı konusunda kuşkuluydu. Son olarak, "İşletme Tarihi Konferansı'nın farklı alanlardan ve farklı perspektiflere sahip akademisyenleri bir araya getirmesini" takdir etmiş ve şunları söylemiştir: "İşletme tarihindeki araştırmalar, işçi tarihi, teknoloji tarihi, bilim tarihi, siyaset tarihi, entelektüel tarih ve hatta iktisat tarihi ile giderek daha fazla bütünleşmektedir."[48]

BHC'nin 1992'deki başkanı Louis Galambos da, tıpkı Lazonick gibi, işletme tarihinin geleceğinin, özellikle kültürel incelemelere yer açarken, disiplinler arası olma özelliğine dayalı olarak oluşturulmasına bağlı olacağını ileri sürmüştür. Galambos, bu dalın daha fazla disiplinler arası hale gelmesinin, dalın Chandler'dan uzaklaşmasına yol açacağının çok iyi farkındaydı ve Chandler'ın başarısının, işletme tarihçilerinin özgüven kazanmalarına imkân vermekle birlikte, aslında yeni eğilimlerden uzak kalmalarına yol açacağını da öne sürüyordu: "Chandler bir yapıyı bozmanın değil, inşa etmenin önemli olduğunu söylemiştir. O, işletme tarihini kültüre doğru açmak yerine, bir yandan bu alanın analitik derinliğini ve entelektüel önemini büyük ölçüde arttırırken, aynı zamanda kapsamını

45) *A.g.e.*, 7.

46) *A.g.e.*, 11.

47) *A.g.e.*, 12. Aslında, işletme tarihinin nerede sunulduğunu bilmediğimizi ifade etmiştir. Bu durum hâlâ geçerlidir.

48) *A.g.e.*

da daraltmıştır. Bu alanı, kültürel tarih yerine, sonunda iktisada, örgütsel analize ve karşılaştırmalı kurumsal tarihe doğru açmıştır."[49] Bununla birlikte, Galambos, Chandler'ın sağladığı merkezi yeri –Lazonick'ten çok daha açık biçimde olmak üzere– takdir etmektedir. Bir yandan "yapıbozumun (...) kültür olarak tarihe verilen yeni öneme felsefi yönden benzediğini"[50] ifade ederken –bu, işletme tarihinin, "kendi bulgularını genel Amerikan tarihinin dokusuyla birleştirmek"[51] için kabul etmesi gereken önemdir– aynı zamanda, giderek artan uzmanlaşmayla birleşen yapıbozumun, bilgiyi parçalara ayırdığını ve işletme tarihinin canlı olmasını sağlayan Chandlercı türden bir sentezi olanaksız hale getirdiğini iddia etmektedir. Fakat Galambos, "alt disiplinimizin bugün kabul edilen sınırlarının ötesine uzanmayı" gerektirse de, yeni bir genel senteze varılabileceğinden emindir. Bu konuda şunları eklemektedir: "Artık iktidar sorununu, gücün dağılımındaki değişiklikleri ve özellikle de işletmelerin gücünün ABD toplumu üzerindeki etkisini ele almaktan kaçınamayacağız."[52] Bu, "esas dikkatimizi kurumlardan kültüre kaydırmadan (...) yapıbozumcular ile kültürel tarihçiler ve cinsiyet tarihçilerinin yapmakta oldukları en iyi çalışmaların" bir araya getirilmesi anlamına gelmektedir.[53] Eğer reformlar kabul edilirse ve eğer işletme tarihçileri "çalışmalarımızı en fazla küçümseyenlerin bazılarından"[54] bir şeyler öğrenebilirlerse, o zaman tarihe ('mesleğimize') ve topluma önemli katkılar yapabileceklerdir.

Galambos'un senteze verdiği önem, Lazonick'in daha geniş bir disiplinler arası yaklaşımı benimsemesine göre daha ihtiyatlı bir adım olarak görülebilirse, K. Austin Kerr'in 1993'teki açış konuşması, hemen hemen aynı ölçüde tepkici olarak yorumlanabilir. "İşletme tarihinin bizi tarihin diğer kısmına bağladığını ve kavranacak önemli konuların geliştirilmesindeki rolümüzden gurur duymamız gerektiğini"[55] kabul eden Kerr, işletme tarihinin akademik moda haline getirilmesine karşı uyarıda bulunmuştur: "İşletme tarihi entelektüel açıdan, elbette iktisat da dahil olmak üzere toplumsal bilimlere, aynı zamanda sosyolojiye ve siyaset bilimine kök salmıştır. Aralarında yapıbozum da bulunan, şimdi moda

49) Louis Galambos, "What Makes Us Think We Can Put Business Back into American History", *Business and Economic History* 21 (1992): 2.

50) *A.g.e.*, 6.

51) *A.g.e.*, 2.

52) *A.g.e.*, 7.

53) *A.g.e.*, 8-9.

54) *A.g.e.*, 11.

55) K. Austin Kerr, "Connections", *Business and Economic History* 22 (Sonbahar 1993): 2.

olan insan bilimlerindeki entelektüel geleneklerin bazılarından bir ölçüde kopmuştur."[56] İşletme tarihinde, biri "firma ve firmanın gelişme eğilimleri üzerinde odaklaşan (...) diğeri daha çok firmanın çevresi, toplumun firma ve firmanın toplum üzerindeki etkisiyle ilgili"[57] iki geleneğin olduğunu belirleyen Kerr, firmaların gelişiminin, bunların içinde faaliyet gösterdikleri genel Amerikan toplumu ile bağlantısını kuran, 'zorlayıcı' çalışmaları övmüştür. Mansel Blackford ile birlikte yaptıkları, BFGoodrich'e ilişkin çalışma, onu, "firmanın tarihine ilişkin olarak, parçalanmış alanlarımızı 'toplumsal ve iktisadi tarihle' birleştirecek, heyecan verici birçok çalışmanın yapılmasına ihtiyaç olduğunu düşünmeye yöneltmektedir."[58] Ancak kültürel incelemelerin işletme tarihine dahil edilmesinin, kesin olarak işletme tarihinin koşullarında yapılması gerektiği üzerinde durmuş, bugün insan bilimlerinde 'gücü' elinde bulunduranların, "ırk, sınıf ve cinsiyet ilgilendiğimiz esas konumuzun tek değişkeni olmadığından dolayı "[59] işletme tarihini küçümsemelerinden yakınmıştır.

Edwin Perkins de (1995), Kerr gibi, kültürel incelemelerin bazı biçimlerinin işletme tarihi açısından benzersiz olmasından duyduğu kaygıyı dile getirmiştir: "(...) olup bitenlere genel olarak bakıldığında, işletme tarihi giderek marjinal hale gelmiştir. Cinsiyet, ırk ve etnisite pek rağbettedir. Birçok tarihçinin kapitalist sistemimize ve onun işletme liderlerinin çoğuna karşı tavrı, birkaç istisna dışında, düşmanca ve kuşkucu bir tavırdır."[60] Perkins, tarihin tümüyle "tek bir muazzam ve kesintisiz örnek olay olduğunu ve bize düşen görevin, yığınlarca kanıt ve sayı içinden belli bir bağlamda veya belli bir soruya cevap olarak, gerçekten önemli olanı ayırmak"[61] olduğunu öne sürmüştür. John'a göre, Chandler'ı eleştirenlerden biri olan Perkins, işletme tarihçilerini, sanayileşmeden önce önemli bir gelişmenin gerçekleştiği sömürgeci ve erken ulusal döneme daha fazla ilgi göstermeleri konusunda teşvik etmiş ve bankalar gibi kurumların iktisadi gelişmedeki önemini vurgulamıştır. Ancak, kültürel incelemelerin popülaritesinin, ironik bir şekilde, işletme tarihi için iyi olabileceğine işaret ederek, işletme tarihinin kendi çıkarlarını ve yöntemlerini savunması gerektiğini ileri sürmüştür: "Genel tarihçilik mes-

56) *A.g.e.*
57) *A.g.e.*, 3.
58) *A.g.e.*, 6.
59) *A.g.e.*
60) Edwin J. Perkins, "Banks and Brokers", *Business and Economic History* 24 (Sonbahar 1995): 6.
61) *A.g.e.*, 1.

leği bizi reddederek ve bizi birlikteliğimizi sürdürmemize zorlayarak, iktisat ve işletme tarihçilerini son çeyrek yüzyılda hemen hemen her konuda muazzam adımlar atmaya teşvik etmiştir."[62]

1996 yılındaki başkan William Becker, hem Chandler'ın hem de Galambos'un öğrencisiydi. John'a göre, Becker, Chandlercı paradigmanın bir savunucusuydu. Yirminci yüzyılda büyük işletmenin incelenmesi –büyük-ölçekli işletmenin iktisadi ve örgütsel boyutlarının yanı sıra, siyasi ve toplumsal boyutlarının da incelenmesi için tasarlanmış"[63] bir sentez– konusuyla uğraşmıştır. Bununla birlikte, o da "işletme tarihçilerinin, genellikle kültürel incelemelerle uğraşanlardan öğrenebilecekleri şeylerle ilgilenmeye"[64] yönelmiştir. Yapısalcı fonksiyonel büyük firma kavramı düşüncesine yeni boyutlar eklenmesinin gerekliliğini oldukça açık biçimde görmüştür: "Yapısalcı fonksiyonelliğin açıklama gücü fazla olmakla birlikte, yine de işletmenin gelişimine ilişkin sınırlı bir davranışsal modele dayanmaktadır. Bu model metodolojik titizlik adına, siyaset, toplum ve kültürü dışarıda bırakmıştır."[65] Amerikan tarih yazımındaki bugünkü eğilimler tartışmalı olduğundan, herkesin işletme tarihinin bu yöne doğru gitmesi konusunda hemfikir olacağına işaret etmektedir. Fakat işletme tarihçilerinin II. Dünya Savaşı sonrasında devletin ekonomideki rolü konusundaki tartışmaya, özellikle yüksek teknoloji sanayilerindeki firmaların 'sınırları'na ilişkin olarak katkıda bulunmaları konusunda bir fırsat olduğunu görmektedir.

1997'deki başkan ve John'un deyimiyle bir kuşkucu olan Mansel Blackford, yine de kendisinin işletme tarihine ilgi duymasında Chandler'ın *Strategy and Structure*'ının rolünü kabul etmektedir. Birkaç şirket tarihi yazdıktan sonra, bunların "işletme tarihine ve aslında Amerikan tarihine yaklaşımda verimli bir yol olmayı sürdürdüğünü"[66] düşünmektedir. Bununla birlikte, "işletme kararları bir boşluğun içinde verilmediğinden, işletme tarihçilerinin işletmenin koşullarını –diğer bir deyişle toplumsal, siyasi ve kültürel ortamını– dikkatli biçimde ele almaları gerektiğini"[67] vurgulamaktadır. Blackford, işletme tarihinin çok canlı olduğu-

62) *A.g.e.*, 6.

63) William H. Becker, "Managerial Culture and the American Political Economy", *Business and Economic History* 25 (Sonbahar 1996): 3.

64) *A.g.e.*

65) *A.g.e.*

66) Mansel Blackford, "Business History and Beyond", *Business and Economic History* 26 (Winter 1997): 284.

67) *A.g.e.*

nu ve heyecan verici yeni yönlere doğru yöneldiğini ifade etse de, aynı zamanda "alanın tehlike altında olmasından"[68] endişe duymaktadır. Bu alanın akademik çevrede hâlâ tam bir kabul görmediğini, çok soyutlanmış kaldığını, kendi uygulayıcılarına çok dar şeyler ifade ettiğini ve dünyanın geri kalanına yeteri kadar hitap etmediğini ileri sürmektedir.

Bu nedenle, başkanların konuşmaları Chandler'ın çalışmalarından devamlı bir uzaklaşmaya işaret etmemektedir; tersine, başkanların görüşleri, bu alandaki genel huzursuzluğu ve işletme tarihinin çok parçalı hale gelmekte olduğunu belirtse de, Chandler'ın çalışmalarının devam eden etkisini yansıtmaktadır. Bununla birlikte, bu konuşmalardan anlaşıldığı kadarıyla, bu parçalanma duygusunun yüksek olduğu durumlarda, işletme tarihi bir disiplin olarak, geriye, kendisini hâlâ birleştiren şeye –Chandlerci paradigmaya– geri dönerek tepki göstermektedir. Aslında, Chandler'dan topyekun bir uzaklaşma, Galambos'un açık biçimde ve Becker'in üstü kapalı olarak ulaşmaya çalıştığı bazı yeni sentezlerin –kurumları, onları etkileyen karmaşık genel siyasi ve toplumsal güçler bağlamında incelemeye çalışan– geliştirilmesine göre daha az muhtemel bir durumdur.

İşletme Tarihi Dergilerinde Neler Yayınlanıyor?

ABD işletme tarihi alanındaki çalışmaların başlıca yayın yerleri olarak, kitapların yanı sıra,[69] dergiler ve konferans bildirilerinin yer aldığı kitaplar bulunmaktadır. Bu alandaki en önemli ABD dergisi *Business History Review*'dur, fakat işletme tarihi iktisat tarihi dergilerinde ve teknoloji tarihi, kadın araştırmaları, yönetim, muhasebe ve finansman gibi ilgili alanlardaki dergilerde de görülebilmektedir. ABD işletme tarihi hakkındaki makaleler sık sık İngiliz dergisi *Business History*'de yayınlanmıştır. BHC'nin bildiriler kitabı olan *Business and Economic History*, konferans bildirilerinin başlıca yayın yeridir.

Hangi tür çalışmaların sunulduğunu ve yayınlandığını anlamak için şu iki dergide beş yıl boyunca yayınlanan makaleleri inceledim: *Business and Economic History* için 1993-7 dönemi ve *Business History Review* için

68) *A.g.e.*, 285.

69) Yakınlarda basılan bir bibliyografya işletme tarihi alanında 4.400'den fazla kitaba yer vermektedir. Francis Goodall, Terry Gourvish ve Steven Tolliday (yay. haz.), *International Bibliography of Business History* (Londra ve New York, 1997).

1992-6 dönemi.[70] *Business History Review*'deki makaleler hakemlidir. *Business and Economic Review*'dakiler hakemli değildir, ancak yıllar boyunca çeşitli yollarla bir elemeden geçirilmişlerdir.[71] Tüm makaleleri konularına ve yazarlarının milliyetine göre sınıflandırdım (Tablo 1'de 1. Bölümde sunulmuştur). ABD'li olmayan araştırmacıların ABD dışındaki konularda yazdıklarını ele almadım ve geri kalan makaleleri (ABD'ye ilişkin konularda veya ABD'li araştırmacılar tarafından yazılmış olanları) geniş bir konu başlığı altında topladım (Tablo 1'de 2. ve 3. Bölümler). Son olarak, bir makalenin vurguladığı özel bir konu varsa ya da bir makale ülkelerarası karşılaştırmalar yapıyorsa, bunları da dikkate aldım (Tablo 1'de 4. Bölüm). Makalelerin çoğu oldukça kolay bir şekilde sınıflandırılabilse de, bazı durumlarda bir karar vermek gerekiyordu.

Beş yıllık dönemlerde *Business History Review*'dan 55 makale, *Business and Economic History*'den 199 makale analiz edilmiştir. İlk önce yazarların milliyetini[72] ve yazdıkları konuları inceledim. BHC kendisini giderek bir uluslararası dernek olarak düşünmekte ve uluslararası katılımı teşvik etmektedir. *Business History Review* uluslararası araştırmacıların çalışmalarına her zaman açık olmuştur. *Business and Economic History*'ye ilişkin sayılar ve yüzdeler, uluslararası katılıma ve konulara doğru hafif bir kayma olduğunu göstermektedir. Bunun nedeni, 1997 yıllık toplantısının İşletme Tarihçileri Derneği ile ortaklaşa olarak Glasgow'da (İskoçya) yapılmış olmasıdır. Her iki dergi de ABD dışındaki ülkelerden gelen çalışmalara açık görünmektedir ve yayınlanan çalışmaların yaklaşık dörtte biri ile üçte biri kadarı diğer ülkelerden gelmiştir (Tablo 1'de 1. Bölüm).[73]

70) İnceleme makaleleri, Fortune 500 şirketleri için kuruluş tarihleri listesi ve Pennsylvania Tarih Derneği'nin elindekileri anlatan bir makale hariç tutulmuştur.

71) Örneğin, 1993 ve 1996 yılları arasında, her yıl ikinci sayıda yayınlanan makaleler, bir komitenin, toplantılardan yaklaşık iki hafta öncesine kadar sunulan makaleler arasından seçim yaptığı rekabetçi bir süreçten geçmiştir. Yakınlarda tamamlanmış doktora tez özetlerinin sunulduğu yıllık tez oturumu, son yıllarda çok rekabetçi bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu tezlerin özetleri analize dahil edilmiştir. Diğer makaleler, öneri aşamasında, seçilen başkan tarafından bir elemeden geçirilmekte ve daha sonra bildiriler kitabında yayınlanmaktadır. Başkanların konuşmaları bu analize dahil edilmemiştir.

72) Milliyetin kuşkulu olduğu durumlarda, yazarların bulunduğu üniversitenin yer aldığı ülkeyi kullandım. Bir ABD'li ve ABD dışından birinin ortaklaşa yazdığı az sayıdaki makaleyi ABD kategorisine koydum. Bu türden çokuluslu işbirliklerinin ender olması belki de talihsiz bir durumdur.

73) Buna, göreli az sayıda olan karşılaştırmalı bildiriler de dahildir. Tabloda "Özel Önem" başlığı altındaki sayılara bakınız. 1993-7 döneminde İngiliz dergisi *Business History*'de yayınlanan makalelerin yüzde 10'undan biraz fazlası ABD konularına ilişkindi.

Tablo 1. Dergi Makalelerinin Özellikleri

	BHR 1992-6		BEH 1993	
	#	%	#	%
1. Bölüm				
Araştırmacının Milliyeti ve Konu				
ABD hakkında ABD'li (veya karşılaştırmalı)	34	62	115	58
ABD hakkında yabancı (veya karşılaştırmalı)	7	13	14	7
Yabancı hakkında yabancı (veya karşılaştırmalı)	6	11	42	21
TOPLAM	**55**	**100**	**199**	**100**
2. Bölüm				
Sektör (ABD Konuları veya Araştırmacıları)				
Sanayi/imalat	25	51	57	36
Madencilik/tarım/balıkçılık/petrol çıkarımı	2	4	8	5
Hizmetler (bankacılık, ulaştırma, tıp, elektrik, su, gaz)	5	10	35	22
Perakendecilik/toptancılık	2	4	8	5
Genel işletme (kuram dahil)	8	17	40	26
Diğer	5	10	3	2
TOPLAM	**49**	**100**	**157**	**100**
3. Bölüm				
Konu türü				
Tek firma veya girişimci	14	29	39	25
Tek sektör	14	29	62	39
Dışarıdaki ABD'li çokuluslu şirket	3	6	3	2
ABD'deki yabancı çokuluslu şirket veya yatırımcı	0	0	2	1
Yönetim ve muhasebe tarihi	3	6	8	5
Kuramsal ve metodolojik	1	2	20	13
Çoklu sanayiler, sektörler veya bölgeler	11	22	23	15
Diğer	3	6	0	0
TOPLAM	**49**	**100**	**157**	**100**
4. Bölüm				
Özel önem[a]				
Teknoloji, araştırma & geliştirme	3	6	12	8
Kamu politikası, devlet	7	14	28	18
Cinsiyet	1	2	7	4
Etnisite veya ırk	2	4	5	3
Karşılaştırmalı (ülkelerarası, çokuluslular hariç)	0	0	9	6
TOPLAM	**13**	**26**	**61**	**39**

[a] Yüzdeler toplam makale sayısına göredir ve toplamları % 100'ü vermemektedir.

Bir sonraki aşama, ele alınan konuların incelenmesiydi (Tablo 1'de 2. Bölüm).[74] Makaleler iki boyutta, ekonomideki sektörler ve konu türüne göre sınıflandırılmıştır. ABD'li işletme tarihçilerinin dikkatinin en fazla sanayi veya imalat sektörü üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum *Business and Economic History*'den daha çok, *Business History Review*'da yaygındır. Chandler'ın paradigmasının büyük işletmeye ve yönetsel kapitalizmin ortaya çıkışına önem verdiği ve imalat sanayilerinin, Chandler'ın ve diğerlerinin tartıştığı dönüşümde çok önemli rol oynadığı dikkate alındığında (ülkenin modern yönetim yapılarını ilk olarak benimseyen işletmelerin demiryolu işletmeleri olmasına rağmen) şaşırtıcı değildir. Bundan başka, *Business History Review*, Chandler'ın çalışmalarıyla daha yakın bağlantı içinde olmuştur ve bu durum, dergiye gönderilen makalelerde yazarların tercihlerini bu durumu dikkate alarak yapmalarına yol açmış olabilir. Bu durumun, makalelerin büyük bir bölümünün imalat sanayi hakkında olmasına katkıda bulunmuş olması muhtemeldir. *Business and Economic History*'de hizmetler üzerinde biraz daha fazla durulmaktadır ve bazı araştırmacılar bu alanda daha fazla çalışma yapılması gerektiğini öne sürmüşlerdir.[75]

Makaleler ayrıca konularına göre de sınıflandırılmıştır. Burada ortaya çıkan çarpıcı sonuç, ABD işletme tarihine ilişkin çalışmaların hâlâ büyük ölçüde tek bir firma ya da girişimci veya tek bir sektördeki firmalar üzerinde yoğunlaşmasıdır. Eğer bunlara çokuluslular da dahil edilirse, her iki dergide yayınlanan tüm makalelerin yaklaşık üçte ikisi bu kategorilere girmektedir. Elbette, firmalar ve sektörler hakkındaki incelemeler daha kapsamlı veya sentezci incelemeler için ham veri sağlamaktadır. Makalelerdeki yer darlığı da daha kapsamlı, karşılaştırmalı veya sentezci çalışmaların sunulmasını engellemiş olabilir. Bununla birlikte, birçok işletme tarihçisi, ister geleneksel, isterse kültürel bir yaklaşım benimsemiş olsun, iyi tasarlandığında, bilginin ilerlemesinde hâlâ en iyi yaklaşımı

74) Yabancı konularda yazan yabancı yazarlar bu analizin dışında tutulmuştur. Bunların büyük çoğunluğu Avrupa konularında yazan Avrupalı yazarlardı ve Asya konusunda az sayıda makale, dünyanın geri kalanı hakkında çok az makale vardı.

75) Yirminci yüzyılda Amerikan iktisadi gelişmesini açıklarken imalat sektörüne verilen (Chandler ve diğerleri tarafından) orantısız ağırlığı eleştiren bir makalede, Les Hannah şunları öne sürmüştür: "Yirminci yüzyıldaki Amerikan verimlilik mucizesinin ayırt edici özelliği, esas olarak hizmetler sektöründe aranmalıdır. (...) Amerikan işletme tarihinin verdiği önemli bir ders buradadır." Leslie Hannah, "The American Miracle, 1875-1950, and After: A View in the European Mirror", *Business and Economic History* 24 (Kış 1995): 202-3.

oluşturmasından dolayı, tek işletmenin veya tek sektörün incelenmesi üzerinde yoğunlaşıyor olabilir.[76]

İki derginin yayın eğilimlerindeki iki farklılığın yorumlanması gerekmektedir. *Business History Review*, çoklu sektörleri, ekonomideki bir sektörün tamamını veya bölgesel kalkınmada işletmelerin rolünü kapsayan makalelere biraz daha fazla yer vermiştir. Yıllara göre eğilimlerin incelenmesi son yıllarda bu tür makalelerin sayı olarak arttığını göstermektedir ve bu durum, tek firmaya ve tek sanayiye verilen önemden uzaklaşıldığının işareti olabilir.[77] Öte yandan, son yıllarda BHC'nin yıllık toplantıları, bu disiplinin gittiği yön üzerinde odaklaşan bazı canlı metodolojik tartışmalara sahne olmuştur. Buna ek olarak, derginin 1997'deki ilk sayısında "İşletme Tarihinin Geleceği" konulu Hagley konferansına sunulan bildiriler yer almış ve bu da, kuramsal ve metodolojik konulardaki makalelerin oranının artmasına yol açmıştır.

Tablo 1'in 4. Bölümünde makaleleri diğer bazı boyutlara göre sınıflandırmaya çalıştım. İşletme tarihi, teknik değişimlerin uygulanma mekanizması olmasından dolayı, teknoloji (Chandler'ın modelinin önemli bir öğesi) tarihi ile yakından ilişkilidir. Bundan başka, işletme bir siyasi boşluk içinde faaliyet göstermez; hem kamu politikalarından etkilenir, hem de bunları biçimlendirir. Son yıllarda cinsiyet, ırk ve etnisite konuları işletme tarihçilerinin ilgisini çekmiştir. Bir makale bu alanlardan biri üzerinde kesin bir vurgu yapmışsa, onu ilgili kategoriye dahil ettim. Son olarak, ülkelerarası karşılaştırmalar yapan makaleleri belirttim. Bu özelliklere sahip, yayınlanmış makalelerin önemli bir azınlığında bu özelliklerden biri ya da diğeri mevcuttu ve bir politika boyutu en yaygın olarak görülen özellikti. İşletme tarihi alanında yayınlanan makalelerin göreli olarak küçük bir bölümü cinsiyet, ırk ve etnisite konularını ele alıyordu.

Sonuç

İşletme tarihçilerinin kendi özel sorularını sormayı sürdürmeleri çok muhtemel bir durum olmakla birlikte, çalışmalarına giderek kültür ve toplum konularını dahil edeceklerdir. Elbette, bu yönde değişiklik yapılmasına ilişkin olarak –sadece son zamanlarda değil, bu alanın tüm geçmişi boyunca– çağrılar yapılmakta ve buna karşı da ara sıra uyarılar gelmekte-

76) E-posta ile yaptığım yazışmada bu noktayı vurgulayan Richard John'a teşekkür ederim.

77) Sayılar o kadar küçüktür ki, bu bir tesadüfi değişimin işareti olabilir.

dir. Bu ise alanın gittiği yön konusunda bazı kaygıları doğurmaktadır. Ancak bu noktada, önemli dergilerdeki yayınlar ve belli başlı konferanslardaki bildiriler bu alanın bazı uygulayıcılarının algıladığından daha fazla birleşmiş olduğunu göstermektedir. İşletme tarihçilerinin Chandler'ın çalışmalarına karşı tavırları ne olursa olsun –John'un kategorilerini kullanırsak, ister savunucuları, ister eleştiricileri, isterse kuşkucuları olsunlar– bu çalışmalar çok geniş bir izleyici kitlesine bir odak olma ve, bunun kadar önemli olmak üzere, çekici ve yararlı olma durumunu sürdürmektedir.

İşletme tarihçileri herhangi bir disiplinler arası alanı, özellikle de işletme tarihi gibi çeşitlilik içeren bir alanı kuşatan parçalanma tehlikesinin farkında olmaya devam etmelidirler. İşletme tarihçileri, işletme tarihini oluşturan alanlarındaki belli eğilimlere tepki verirken, sadece o alanlara tepki vererek izleyici kitlelerini daralttıklarının ve yirminci yüzyılda bu alanın canlı olmasını, genişlemesini ve tepki verme özelliğini sürdürmesini sağlayan açık, karşı çıkan ve geniş kapsamlı disiplinler arası tartışmaları boğduklarının da bilincinde olmalıdırlar. İşletme tarihçileri Chandlercı paradigmayı ayrıntılı olarak geliştirdikçe veya daha bile anlamlı bir sentezi yaratabilecek bir paradigma arayışı içine girdikçe, bu tartışmaların kitaplarda, makalelerde ve konferanslarda sürdürülmesi gerekmektedir.

Temel Yapıtlar

Chandler, Alfred D., Jr., *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business*, Cambridge, Mass., 1977.

Cochran, Thomas, *Frontiers of Change: Early Industrialization in America*, New York, 1981.

Galambos, Louis, "Global Perspectives on Modern Business", *Business History Review* 71 (Yaz 1997): 287-90.

Gras, N. S. B., "Past, Present, and the Future of the Business Historical Society", *Bulletin of the Business Historical Society* 24 (Mart 1950): 1-12.

John, Richard R., "Elaborations, Revisions, Dissents: Alfred D. Chandler, Jr.'s, *The Visible Hand* after Twenty Years", *Business History Review* 71 (Yaz 1997): 151-200.

Lamoreaux, Naomi R., Daniel M. G. Raff ve Peter Temin, "New Economic Approaches to the Study of Business History", *Business and Economic History* 26 (Sonbahar 1997): 57-79.

Larson, Henrietta M., *Guide to Business History*, Cambridge, Mass., 1948.

6
İngiliz ve Hollanda İşletme Tarihi

Geoffrey Jones ve Keetie E. Sluyterman

Bu makale Britanya ve Hollanda'nın işletme tarihi yazınlarını karşılaştırmaktadır. Bu iki Avrupa ülkesinin coğrafi olarak –ve bazılarının ileri sürdüğü gibi, kültürel olarak– birbirine yakın olmasına ve ortak bir ticari ve sömürge geçmişini paylaşmalarına rağmen, bu ülkelerin tarihçileri uluslararası karşılaştırmalar yaparken, genellikle başka yerlere, özellikle Almanya ve ABD'ye bakmışlardır. Bundan başka, ABD'li ve diğer yabancı tarihçilerin İngiliz yazınına önemli katkılar yapmalarına karşılık –ve genellikle Britanya'yı kendi ülkeleriyle karşılaştırırken olumsuz bulmuşlardır– Hollanda'nın işletme tarihi dünyanın geri kalanı tarafından büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Bu makale bu iki ülkenin işletme tarihleri arasındaki ortak noktaları ve farklılıkları ve bunların nasıl yorumlandıklarını belirleyecektir.

İki ülkenin temel araştırma gündemlerinin büyük ölçüde ulusal olduğu konusunda çok fazla bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Son 100 yılı kapsayan İngiliz işletme tarihi kapsamlı ve zengin olmakla birlikte, yoğun bir şekilde 'başarısızlık' konusuyla ilgilenmiştir. Britanya'nın sa-

nayi alanındaki gerilemesinin kökenleri en azından kesin biçimde, ülkenin elektrikli aletler ve boya maddeleri gibi yeni sanayileri geliştirmede yavaş davrandığı on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar geriye götürülmektedir. Başarı ve kaçırılan fırsatlar konusu birbirini izleyen kuşaklar boyunca sürekli olarak incelenmiştir. İşletme tarihçileri, bu konunun abartıldığını ancak 1980'lerden beri ortaya koymaya ve yeni konularla uğraşmaya başlamışlardır.[1] Hollanda'da da benzer 'başarısızlık' tartışmaları yapılmış ve işletme tarihçileri hem on sekizinci yüzyıla ilişkin olarak, hem de Hollanda'nın on dokuzuncu yüzyılda sanayileşmede niçin bu kadar geç kaldığı konusunda önemli katkılar yapmışlardır.[2] Buna karşılık, Hollanda işletmeleri yirminci yüzyılın büyük bölümünde iyi performans gösterdiklerinden, Hollanda işletme tarihçileri, İngiliz meslektaşlarını tehdit eden başarısızlık hayaletiyle uğraşmak zorunda kalmamışlardır.

Hem İngiliz hem de Hollanda işletme tarihi oldukça ampirik bir tarzda gelişmiştir. Sipariş üzerine yazılan şirket tarihleri en önemli araştırma aracı olmuştur. Bununla birlikte, İngilizler genel araştırmalar üretmiş ve birbirleriyle tartışmaya daha eğilimli olmuşlardır. Bundan başka, İngilizler, ampirizme daha derinden bağlanma eğiliminde olmalarına ve soyut genellemelerden doğal olarak kuşku duymalarına rağmen, senteze ulaşma konusunda Hollandalılardan daha istekli olmuşlardır. Chandler'ın ABD'deki çalışmalarından esinlenen Leslie Hannah, ilk modern tarzda İngiliz işletme tarihi olan *The Rise of the Corporate Economy*'yi (Londra, 1976) yayınlamıştır. Hannah'ın 1983'te gözden geçirilen kitabı, Büyük Britanya'da büyük işletmenin gelişimini anlatmaktadır. 1990'larda, Maurice Kirby ve Mary Rose, John Wilson ve David Jeremy'nin bu alanı derleyip toplayan ders kitapları yayınlandı. Buna karşılık, genellikle doktora tezi olarak yazılmış bazı sanayi düzeyinde incelemeler mevcut olmakla birlikte, hiçbir genel Hollanda işletme tarihi bulunmamaktadır.

Kurumsal Çerçeve

İşletme tarihinin kurumsal ortamı konusunda yapılacak kısa bir inceleme, İngiliz ve Hollanda yazınının özelliklerindeki bazı farklılıkları açık-

1) Barry Supple, "Fear of Failing: Economic History and the Decline of Britain", *Economic History Review* 47, no. 3 (1994): 441-58.

2) Richard Griffiths, "Backward, Late or Different?", *The Economic Development of the Netherlands since 1870*, (yay. haz.) Jan Luiten van Zanden (Cheltenham, 1996), 1-22.

lar. Hollanda'da uzun bir geçmişe sahip işletme monografileri yazma geleneğinin olmasına ve iktisat tarihçilerinin bugün işletme tarihi olarak nitelendirilen konularla her zaman uğraşmış olmalarına rağmen, bağımsız bir disiplin olarak işletme tarihi yeni bir daldır. 1914 yılında kurulan Hollanda İktisat Tarihi Arşivleri (The Netherlands Economic History Archieves, NEHA) şirket arşivlerinin korunmasında etkin bir rol oynamıştır. Bununla birlikte, savaş sonrasındaki on yıllarda, Hollandalı iktisat tarihçilerinin genel ilgisi makroiktisat alanına yönelmiştir. Şirket tarihleri, esas olarak, gazeteciler ve yazarlar tarafından yazılmış ve bu durum, bilimsel derinliği sınırlı olan, kolay okunabilir kitapların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

1970'lerin ortalarında, Johan de Vries, işletme tarihini akademik dünya için özel bir ilgi alanı olarak geliştirmeye çalışmıştır. Yabancı ülkelerin ve özellikle de Amerika'nın eğilimlerini ve tartışmalarını Hollandalı izleyicilerin dikkatine sunmuştur.[3] 1980'lerden sonra, işletme tarihi ile ilgilenen akademisyen sayısı artmış ve gayri resmi bir Hollanda işletme tarihçileri derneği olan Werkgroep Bedrijifsgeschiedeis (İşletme Tarihi Araştırma Grubu) kurulmuştur. Bu dernek daha sonra, 1994'te Stichting Bedrijsgeschiedeis (İşletme Tarihi Vakfı) olarak tekrar faaliyete geçmiştir. Yeni bir yayın aracı olarak, işletme tarihi ve teknoloji konusunda bir yıllık yayınlanmaya başlanmıştır. Neha yıllığıyla birleşmesinden sonra bu yeni süreli yayının adı *Neha-Jaarboek voor economische, bedriffs-en techniekgeschiedenis* olmuştur. Rotterdam ve Utrecht'te sipariş üzerine araştırma yapan merkezler olmakla birlikte, yine de Hollanda'da işletme tarihinin kurumsal temelleri zayıftır.

Hollanda'da yeni araştırmaların iki önemli kaynağı doktora öğrencileri tarafından yayınlanan tezler –bunların bir bölümü akademik hayatı terk etmektedir– ve şirket tarihleridir. Yapılan iki tür araştırma da makaleler ve konferans bildirileri olarak yayınlanmaktadır. Sipariş edilen tarihler arasında, şirketlerin dışsal koşullarıyla içsel gelişmeleri arasındaki etkileşimin yanı sıra, birçok sektörü ele alan incelemeler bulunmaktadır. ABN-AMRO, Philips Electronics, Hoogovens (1999'dan sonra Corus olmuştur), CSM ve Heineken gibi tanınmış şirketler incelemelere konu olmuştur. Doktora tezleri, genellikle şeker kamışı, makine imalatı, tekstil sanayileri veya sigara ve tuğla imalatı gibi sektörleri bir bütün olarak ele almaktadır. Diğerleri girişimcilik, şirketlerin finansmanı, teknolojik

3) Johan de Vries, "De stand der bedrijfsgeschiedenis in Nederland", *Economisch-en Social-Historisch Jaarboek 37* (1974): 1-22.

gelişmeler, sosyal politika veya özelleştirme ve gerileyen sanayilere devlet desteği gibi özel konulara değinmektedir.[4]

Britanya'da da işletme tarihi kendini ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkarmakta yavaş kalmıştır, fakat ülkenin üniversite sisteminin birçok iktisat tarihi bölümlerinde güçlü biçimde yer edinmiştir. 1970'lere gelindiğinde, işletme tarihine ayrılmış ilk üniversite kadrosu –Glasgow Üniversitesi'nde bir öğretim görevliliği– oluşturulmuştur. Bundan sonra, birçok işletme tarihçisi iktisat tarihi, tarih ve iktisat bölümlerinde oluşturulmuş kadrolara atanmıştır ve bu görevlerini sürdürmektedirler. Bu disiplin 1990'lardan beri bazı işletmecilik okullarında da gelişmektedir. Britanya'da adının önünde 'işletme tarihi' olan belki de bir düzineden daha az kadro olmakla birlikte, önemli sayıda işletme tarihçisi üniversitelerde sürekli kadrolarını ellerinde bulundurmaktadırlar.

Hollanda'da olduğu gibi, Britanya'da da bu konuda ayrı bir disiplin olarak belli bir altyapı oluşmuştur. İşletme tarihine olan ilgi erken bir tarihte, 1934'te bir grup akademisyen ve iş lideri tarafından İşletme Arşivleri Konseyi'nin (Business Archieves Council) oluşturulmasıyla resmiyet kazanmıştır. Bu dernek, işletme kayıtlarını oluşturarak ve yıllık konferanslar düzenleyerek önemli bir katkı yapmıştır (ve yapmaktadır). 1958 yılında, başlangıçta Liverpool Üniversitesi'nin editörlüğünde *Business History* dergisi kurulmuş, bunu bir dernek olan İşletme Tarihçileri Birliği (Association of Business Historians) ancak 1990'da izlemiştir. Son on yılda, aralarında *Accounting, Business and Financial History* ve *Journal of Industrial History* de bulunan, özel alanları kapsayacak bir dizi yeni dergi yayınlanmaya başlamıştır. 1970'lerin sonlarından itibaren, İngiliz üniversitelerinde de işletme tarihi alanında bazı araştırma merkezleri kurulmuştur. Bunların öncüsü 1978'de kurulan, Londra İktisat Okulu'ndaki İşletme Tarihi Birimi'dir. Daha sonraları Glasgow, Leeds, Nottingham ve Reading gibi üniversitelerde diğer merkezler oluşturulmuştur.

Hollanda ve İngiltere'de işletme tarihinin farklı kurumsal ortamları, bu alandaki yazının niteliğini de etkilemiştir. Bu konu, uygulamacılara işletme tarihini sipariş üzerine yazılan tarih biçimlerinden çok farklı

4) Hollandalı işletme tarihçilerinin çalışmalarına ilişkin daha kapsamlı bir bilgi kaynağı için bkz. Keetie E. Sluyterman, "Nederlandse Bedrijsgeschiedeis: De oogst van vijftien jaar", *Neha-Jaarboek voor economische, bedriffs-en techniekgesciedenis* 62 (1999): 350-87. Bu makale on-line olarak www.neha.nl sitesinde bulunmaktadır. Hollanda işletme tarihi yazınına ilişkin diğer araştırmalar konusunda iki bibliyografya mevcuttur: Ard Kramer (derleyen) *Bibliografie voor de berdijfsgeschiedenis* (Rotterdam, 1993), ve Mieke van Baarsel (derleyen) *Supplement op de bibliografie 1993* (Rotterdam, 1999).

yönlerde geliştirmelerine olanak veren, İngiltere'deki üniversitelerde çok daha sağlam şekilde yerleşmiştir. Bu durum, İngilizlerin büyük ölçüde sipariş üzerine yazılan tarihlere dayalı yazının, zorunlu olarak yerleşik ve başarılı firmalara eğilimli olması nedeniyle, işletmeyi daha eleştirel bir şekilde değerlendirmelerine de olanak sağlamış olabilir.

Yönetsel Kapitalizm ve Aile Kapitalizmi

İngiliz ve Hollanda tarihçileri, büyük firmaların gelişimini ve profesyonel yöneticilerin ortaya çıkışını açıklarken, başka ülkelerdeki meslektaşlarının genel düşüncelerini paylaşmışlardır. Bu konunun incelenmesi İngiltere örneğinde, Chandler'ın çalışmalarının etkisinden çok öncelere uzanmaktadır. Charles Wilson'ın 1954 yılında İngiliz-Hollanda şirketi Unilever'e ilişkin öncü nitelikteki incelemesini, belli başlı imalat ve hizmet firmalarının büyümelerinin gerisindeki nedenleri ortaya koyan ve içyapılarını araştıran bir dizi başka önemli bilimsel araştırmalar izlemiştir.[5] Bu araştırmalar modern İngiliz işletme tarihinin ilk klasik kuşağını temsil etmekte ve standart başvuru yapıtları olma durumlarını sürdürmektedirler.

Bu dönemde gerçekleştirilen şirket incelemeleri, pazarlamadan işçi ilişkilerine kadar çok çeşitli konuları kapsamaktadır ve şirket büyüklüğü, strateji ve iç örgütlenme arasındaki ilişkilere yönelik daha dar bir odağın yazında yer almaya başlaması ancak Chandler'ın çalışmalarının etkisiyle olmuştur. Chandler'ın düzenli olarak ABD ile ilk karşılaştırdığı ülke Britanya olmuştur. 1980 yılında Britanya'daki modern yönetsel kapitalizmin çok daha yavaş gelişmesi ile ABD'deki hızlı yükselişini karşılaştıran çok önemli bir makale yayınlamıştır. Chandler bu makalede Britanya'da aile şirketlerinin varlıklarını sürdürmesini ve ancak 1930'lara kadar geriye götürebildiği, yönetsel hiyerarşilerin yavaş bir şekilde ortaya çıkışını araştırmıştır. Ortaya çıkan sonuç, İngiliz firmalarının kitlesel üretim ve kitlesel dağıtıma girmede daha yavaş davrandıkları biçiminde olmuştur.

5) Charles Wilson, *The History of Unilever*, 2 cilt (Londra, 1954); T. C. Baker, *Pilgington Brothers and the Glass Industry* (Londra, 1960); A. E. Musson, *Enterprise in Soap and Chemicals, Joseph Crosfield & Sons Ltd, 1815-1965* (Manchester, 1965); Peter Matthias, *Retailing Revolution* (Londra, 1967); D. C. Coleman, *Courtaulds: An Economic and Social History*, 2 cilt (Londra, 1969); W. J. Reader, *Imperial Chemical Industries: A History*, 2 cilt (Oxford, 1970, 1975); Barry Supple, *The Royal Exchange Assurance* (Cambridge, 1970); B. W. E. Alford, *W. D. & H. O. Wills and the Development of the U.K. Tobacco Industry, 1786-1965* (Londra, 1973).

Bunun sonucunda, bir dizi sanayide Amerikalıların gerisine düşmüşlerdir. Aynı zamanda, profesyonel ve eğitimli yönetici istihdam etme konusundaki isteksizlikleri, kimyasal maddeler, makine ve elektrikli aletler gibi sanayilerde rekabet edecek donanıma sahip olmaktan çok uzak bir amatör yönetici kadrosunun ortaya çıkmasına neden olmuştur.[6]

On yıl sonra, Chandler'ın İngiliz işletmesine yönelik eleştirisi *Scale and Scope*'da (Cambridge, Mass., 1990) daha da derinleşti ve daha kapsamlı bir hale geldi. Chandler yaptığı analizde, ABD'de 1945 öncesindeki gelişmelerle en çarpıcı karşıtlıkların Britanya'da olduğunu gördü. İngilizler üretim, pazarlama ve yönetim alanlarına üç yönlü yatırım yapmayı başaramamışlardı. Bunun sonucunda, İkinci Sanayi Devrimi'nin yeni sanayilerinde 'ilk harekete geçen' olmayı başaramadılar. İngilizler, iki savaş arasındaki dönemde kimyasal maddeler ve petrol gibi bazı sanayilerde arayı kapatsalar da, birçok yönden zayıflıkları devam etmiştir. Bu durumun suçlusu 'bireysel kapitalizm'dir. Bu, kısmen, aile mülkiyetindeki firmaların egemenliğinin sürmesiyle ilişkiliydi, fakat Chandler, yönetimdeki kişisel tarzları da buna ekleyerek bu kavramı genişletmiştir. Bu yönetim tarzları büyük firmaların ortaya çıkmasını engelleyerek İngiliz sanayinin birçok sektöründe, hiyerarşi katmanı az, küçük ve yüksek derecede uzmanlaşmış şirketlerin egemen olmasına yol açmıştır. Bu İngiliz bireysel kapitalistleri aynı zamanda, şirket varlıklarında uzun dönemde sağlanacak değer artışı yerine, kısa dönemli kâr sağlamayı kesin biçimde tercih etmişlerdir.

Chandler'ın yorumu, William Lazonick'in *Business Organization and the Myth of the Market Economy* adlı yapıtında (Cambridge, 1991) daha da ayrıntılı olarak geliştirilmiştir. Lazonick uluslararası rekabet avantajının sermaye-yoğun ve teknolojik açıdan ileri üretime doğru kaymasıyla birlikte, firma ekonomilerinin içsel olmaktan çok dışsal olduğu sanayi bölgelerinde bulunan İngiliz 'mülkiyetçi kapitalizmi'nin elverişsiz duruma düştüğünü öne sürmüştür.

İngiliz 'bireysel' veya 'mülkiyetçi' kapitalizminin sonuçları son yirmi yılda geniş biçimde tartışılmıştır. İngiliz araştırmacılar, genel olarak, İngiliz şirketlerinin çeşitli başarısızlıkları olduğu konusunda fikir birliği içindedirler; bununla birlikte, bunun temel nedeninin bireysel kapitalizm olduğu biçimindeki genellemeyi kabul etmekte zorlanmaktadırlar.

6) Alfred D. Chandler, Jr., "The Growth of the Transnational Firm in the United States and the United Kingdom: A Comparative Analysis", *Economic History Review* 33, no. 3 (1980): 396-410.

Roy Church, "The Limitations of the Personal Capitalism Paradigm" adlı makalesinde (*Business History Review*, 1990), 1945 öncesinde İngiltere'deki aile firması sayısının ABD veya Almanya'dakilerden daha fazla olmadığını ve İngiliz bireysel kapitalistlerinin, varlıklardaki uzun dönemli artış yerine kısa dönemli kâra yönelik düzenli bir eğilimlerinin olmadığını ileri sürmüştür D. C. Coleman (*Business History*, 1987) İngiliz firmalarının en fazla dikkati çeken 'başarısızlıklarından' birinin –değişim ihtiyacına tepki vermedeki yavaşlık– aile firmalarında olduğu kadar profesyonellerce yönetilen firmalarda da görüldüğünü öne sürmüştür. Diğer birçok yazar da, aynı şekilde, işletme stratejilerini yönetsel veya bireysel kapitalizmle ilişkilendirmenin zor olduğunu görmüş ve en uygun analiz biriminin, mülkiyet biçiminden çok, İngiliz iş kültürünün doğası olduğunu ileri sürmüştür. Bir başka perspektiften, Lancashire pamuklu dokuma sanayindeki iplik eğiricilerin ve dokumacıların kârlılığı üzerine yapılan son araştırmalar, Lazonick'in, sanayinin uzmanlaşmış olmasına ve aile şirketleri tarafından yönetilmesine yönelik genel eleştirisini sorgulamaktadır.[7]

Son zamanlardaki yazında, kısmen Chandlercı eleştiriye bir tepki olarak, İngiliz aile firmaları konusunda daha zengin ve karmaşık bir tablo ortaya çıkmıştır. Buddenbrooks sendromu olarak adlandırılan bu durum, dinamik, uzun ömürlü İngiliz aile firmalarının iyi bilinen örneklerinin mevcut olmasından çok, aile firmalarından varlığını sürdürenlerin oranının düşük olması nedeniyle yaygın biçimde eleştirilmiştir. On dokuzuncu yüzyıl Britanya'sında, kısmen firmaların kuşaklar arasında devrinde yaşanan güçlükler nedeniyle, çok az sayıda firma bir kuşaktan daha uzun ömürlü olmuştur. Eğer aile firmaları on dokuzuncu yüzyıl sonlarının Britanya'sında herhangi bir başarısızlığa katkıda bulunmuşlarsa, buradaki sorun, yeni firmaların ortaya çıkış hızındaki yavaşlamadır. Aynı zamanda, Mary Rose ve diğerleri İngiliz aile firmalarının stratejilerini incelemiş ve bunların ABD tarzında, çeşitli sektörlere girmiş ve dikey olarak bütünleşmiş şirketleri oluşturmadaki başarısızlıklarından çok, içinde faaliyet gösterdikleri yerel toplumlar bağlamındaki stratejik evrimlerini vurgulamışlardır. Bu, bilgi akışlarının kolaylaşmasının şirketlerin içselleşmesine karşı alternatifler sunduğu ve çok sektöre girme strateji-

7) Geoffrey Jones, "Great Britain: Big Business, Management, and the Competitiveness in Twentieth Century Britain", *Big Business and the Wealth of Nations*, (yay. haz.) Alfred D. Chandler, Jr., Franco Amatori ve Takashi Hikino (Cambridge, 1997), 102-38; J. S. Toms, "The Finance and Growth of the Lancashire Cotton Industry, 1870-1914", *Business and Economic History* 26, no. 2 (1997): 323-9.

lerini biçimlendirdiği, resmi olmayan ağların rolüne ilişkin zengin bir yazının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Rose'un *Firms, Networks and Values* adlı yapıtı (Cambridge, 2000), kapsamlı bir İngiliz-Amerikan karşılaştırması yaparak pamuklu dokuma sanayinde bu konuları araştırmaktadır.

Britanya'ya ilişkin Chandlerci sentez, diğer yönlerden de eleştirilmiş veya nitelikli bulunmuştur. İmalat sektöründeki durum ne olursa olsun, hizmetler sektöründe büyük İngiliz firmalarının ortaya çıktığı kanıtlanmıştır. Peter Wardley, "The Anatomy of Big Business: Aspects of Corporate Development in the Twentieth Century" başlıklı, mevcut araştırmaları gözden geçiren önemli incelemesinde, İngiliz şirket ekonomisinde hizmet sağlayan şirketlerin önemini ortaya koymuştur. Bulgularını 1904-5, 1934-35 ve 1985 yıllarında en büyük elli İngiliz şirketine ilişkin düzeltilmiş hesaplamalara (piyasa kapitalizasyon tutarları) dayandırmıştır.

Bundan başka, İkinci Dünya Savaşı sonrasında İngiliz ekonomisinin zayıf performansı, bu ekonomiyi ABD yönetsel kapitalizmine çok daha yaklaştıran değişimlerle aynı zamana rastlamıştır. Özellikle 1960'lardaki ve 1980'lerdeki şirket birleşmeleri dalgası, Avrupa'daki en yoğunlaşmış ekonominin ortaya çıkmasına neden olmuştur.[8] Bireysel kapitalizm ve aile mülkiyeti ortadan kalkmıştır. Britanya alışılmamış bir şekilde, önemsiz küçük ve orta ölçekli firmaların yer aldığı sanayilere de sahip olan, bunun yanı sıra mülkiyetin denetimden ayrıldığı, klasik bir büyük işletme ekonomisi haline gelmiştir. Whittington ve Mayer 1950'lerden 1990'lara büyük İngiliz, Fransız ve Alman firmalarının stratejilerine ve yapılarına ilişkin önemli incelemelerinde, performans ve işletme sistemi arasında hiçbir kesin ilişki bulamamışlardır.[9]

İngiliz imalat sanayinin 1945'ten sonra hangi ölçüde 'Amerikanlaştığına' ilişkin bir tartışma halen sürmektedir. Önemli sayıda araştırmacı, İngiliz imalat sanayinin Amerikan yönetim ve üretim tekniklerini benimsenmeye karşı direndiğini ve bunun da Britanya'nın savaş sonrası işletme performansının kötü olmasına katkıda bulunduğunu öne sürmüştür.[10]

8) Derek F. Channon, *The Strategy and Structure of British Enterprise* (Londra, 1973); George A. Luffman ve Richard Reed, *The Strategy and Performance of British Industry* (Londra, 1987).

9) Richard Whittington ve Michael Mayer, *The European Corporation* (Oxford, 2000).

10) Stephen N. Boadberry, *The Productivity Race: British Manufacturing in International Perspective 1850-1990* (Cambridge, 1997); Jim Tomlinson ve Nick Tiratsoo, "Americanization Beyond the Mass Production Paradigm: The Case of British Industry", *The Americanization of European Business, 1948-1960*, (yay. haz.) Matthias Kippling ve Owe Bjarnar (Londra, 1998), 115-32.

Bununla birlikte, Zeitlin, makine imalatı sektörüne ilişkin incelemesinde, savaş sonrasındaki ilk on yılda İngiliz şirketlerinin melez üretim tarzlarını çoğu zaman geliştirdiklerini ortaya koymuştur. Daha sonra Amerikan tekniklerinin büyük ölçüde transferi ve uygulanması, İngiliz firmalarının rekabet konusunda giderek zorluklarla karşılaştığı bir döneme rastlamıştır.[11]

1945 sonrası İngiliz işletme tarihine ilişkin genellemeler, bu dönemi kapsayan şirket tarihi sayısının artmasından dolayı giderek daha sınanabilir hale gelmektedir. 1980'lerde, W. Ashworth'ün kömür sanayi ve T. R. Gourvish'in İngiliz Demiryolları konusundaki çalışmaları gibi, devletleştirilmiş sanayilere ilişkin, sipariş üzerine yazılmış bir dizi mükemmel tarih çalışması yayınlandı.[12] Bu alanda öncü nitelikli bir çalışma, Coleman'ın 1945 ve 1965 yılları arasındaki Courtauld'ı konu alan, *Courtaulds: An Economic and Social History* (Oxford, 1980) başlıklı incelemesinin üçüncü cildiydi. Bu inceleme, şirkette, önce melez bir holding şirketi biçiminin uygulanmasını ve daha sonra, 1961 yılında ICI'nin başarısız satın alma teklifinden sonra yönetimde daha radikal bir yeniden düzenleme yapılmasını ele alıyordu. Bunu izleyen yirmi yılda özel şirketlerin yer aldığı birçok değişik sektör incelendi. T. R. Gourvish ve R. G. Wilson daha kapsamlı çalışmaları olan *The British Brewing Industry*, 1830-1990 (Cambridge, 1994) bağlamında bir zamanlar çok başarılı olan bira sanayine ilişkin önemli bilgiler sunmuşlardır. Yakınlarda R. Fitzgerald'ın 1969 öncesindeki Rowntree'ye ilişkin etkileyici çalışması bu çikolata şirketinin pazarlama yetenekleri üzerinde odaklaşmıştır. Bir diğer etkileyici örnek, G. Tweedale'in, Amerika'da açılan davalar sonucunda kamuoyuna açıklanan şirket arşivlerine dayanarak hazırladığı, Turner & Newall Şirketi'nin ölümcül asbest üretimine ilişkin öncü nitelikli incelemesidir.[13]

İşletme tarihçileri Britanya'nın hem başarılı hem de başarısız olan sanayilerine ve firmalarına ilişkin incelemeler yayınlamışlardır. Sanayilere ilişkin incelemeler arasında, Britanya'nın oldukça başarılı ilaç sanayine ilişkin bol miktarda bilgi veren incelemeler mevcuttur. Glaxo Şirketi

11) Jonathan Zeitlin, "Americanizing British Engineering?", *Americanization and Its Limits*, (yay. haz.) Jonathan Zeitlin ve Gary Herrigel (Oxford, 2000), 123-52.

12) William Ashworth, *1946-1982: The Nationalized Industry*. Bu kitap *The History of the British Coal Industry* (Oxford, 1986) adlı yapıtın 5. cildidir; Terence R. Gourvish, *British Railways, 1948-73: A Business Story* (Cambridge, 1986).

13) Robert Fitzgerald, *Rowntree and the Marketing Revolution 1862-1969* (Cambridge, 1995); Geoffrey Tweedale, *Magic Mineral to Killer Dust* (Oxford, 2000).

hakkında iki inceleme yayınlanmıştır: R. P. T. Davenport-Hines ve Judy Slinn'in *Glaxo: A History to 1962* (Cambridge, 1992) adlı kitabı ve Edgar Jones'un *The Business of Medicine* (Londra, 2001) adlı kitabı. J. H. Bamberg'in yazdığı British Petroleum Şirketi'nin tarihi olan *The History of British Petroleum Company*'nin (Cambridge 1994 ve 2000) 2. ve 3. ciltleri 1975'e kadar gelmektedir ve 4. ciltte yer alacak olan 2000'e kadar olan gelişmelere ilişkin araştırmalar sürmektedir. İngiliz-Hollanda şirketi Unilever da, 1990'a kadar uzanacak olan ve halen süren birkaç araştırmaya konu olmuştur.[14] Bununla birlikte, büyük şirketlere ilişkin incelemelerin sayısı sınırlı kalmıştır. Cadbury Schwepps veya Diageo gibi önemli gıda ve içecek şirketlerinin veya Vodafone ve Rentokil gibi çok hızlı büyüyen firmaların son yarım yüzyılını kapsayan hiçbir tarih incelemesi mevcut değildir.

Britanya'nın performansı zayıf olan şirketlerine tekrar baktığımızda, İngiliz bilgisayar sanayine, başarısızlık nedenlerine ve İngiliz otomotiv sanayinin ölümüne ilişkin incelemelerin mevcut olduğu görülmektedir.[15] Whisler, İngiliz otomotiv sanayine ilişkin son önemli incelemesinde, bu sanayideki tüm oyuncuların –yönetim, işçiler ve devlet– yüksek teknoloji gerektiren ürünlerin yüksek miktarlarda üretimiyle uyuşmayan bir dizi inanç ve kuruluşa saplanıp kaldığını öne sürmektedir. İngiliz firmaları, sadece, özel yarı uzman modellerin düşük miktarlarda ve emek-yoğun üretimini başarmışlardır.[16]

Hollanda'da da, İngiltere'de olduğu gibi, büyük şirketlerin ortaya çıkması araştırmalara konu olmuştur, fakat Chandler'ın etkisi şaşırtıcı biçimde az olmuştur. Royal Dutch/Shell ve Unilever'ın tarihleri, 1960'larda Chandler'ın etkili çalışmasının ortaya çıkmasından önce yazılmıştır. Aslında, Royal Dutch/Shell örneğinde anlatılan öykü 1922'den daha ileriye uzanmamakla birlikte, bu iki İngiliz-Hollanda şirketi birden fazla bilimsel incelemeye konu olarak ilk onurlandırılan şirketler arasında

14) Charles Wilson, *Unilever, 1945-1965* (Londra, 1968); David K. Fieldhouse, *Unilever Overseas* (Londra, 1978); *Merchant Capital and Economic Decolonisation* (Oxford, 1994). Geoffrey Jones Unilever'in 1965'ten 1990'a kadar olan tarihini yazmaktadır.

15) Martin Campbell-Kelly, *ICL: A Business and Technical History* (Oxford, 1989); John Hendry, *Innovating for Failure* (Cambridge, Mass., 1990); Geoffrey Tweedale, "Marketing in the Second Industrial Revolution: A Case Study of the Ferranti Computer Group, 1949-1963", *Business History* 34, no. 1 (1992): 96-122; Roy Church, *The Rise and Decline of the British Motor Industry* (Cambridge, 1994); James Forman-Peck, Sue Bowden ve Alan McKinlay, *The British Motor Industry, 1945-94*, (Oxford, 1999).

16) Timothy R. Whisler, *The British Motor Industry, 1945-94* (Oxford, 1999).

yer almaktadır.[17] Chandler'ın kendisi *Scale and Scope*'ta Amerikan deneyimlerini Britanya ve Almanya deneyimleriyle karşılaştırana kadar, onun çalışmaları Hollanda'da dikkatle incelenmemiştir. Ivo Blanken, Philips Electronics'in tarihini yazarken, Philips'in 1920'lerde radyo işine başarılı bir şekilde girişine ilişkin açıklamasında, Chandler'ın üç alana yatırım yaklaşımının mükemmel bir model olduğunu belirlemiştir. Bununla birlikte, Chandler'ın aile şirketine ilişkin eleştirisinin, o sıralarda hâlâ Anton Philips'in yönettiği, borsaya kote edilmiş bir limited şirket olan Philips Company ile nasıl ilişkilendirilebileceğini tartışmamıştır. Philips, bir aile şirketi olduğu için mi bu kadar başarılıdır yoksa bir aile şirketi olmasına rağmen mi bu kadar başarı sağlamıştır?[18]

Scale and Scope'taki Avrupa karşılaştırmaları, aralarında Hollandalıların da bulunduğu birçok araştırmacıya kendi ülkelerinde en büyük 100 şirket listesini oluşturma konusunda ilham vermiştir. 1913'ten 1973'e kadar olan dönemi kapsayan ve 1990'a ilişkin ek bilgiyi de içeren listeler Erik Bloemen, Jan Kok ve Jan Luiten van Zanden tarafından oluşturulmuştur.[19] Bu çalışma yönetsel yeteneklere yapılacak yatırımın önemini incelemek için değil, en büyük 100 sanayi şirketinin önemini ve sıralamasındaki değişiklikleri incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmacıların vardıkları sonuca göre, aslında en büyük beş ya da altı şirket çok istikrarlı iken, diğerleri istikrarlı değildir. Son seksen yılda büyük bir değişim (bazen şirket birleşmeleri yoluyla) gerçekleşmiştir. Aslında yazarlar bu tabakada Chandler'ın kuramsallaştırdığından daha fazla bir hareketlilik olduğunu belirlemişlerdir. Bu en büyük 100 şirketin Hollanda ekonomisi açısından önemi göreli olarak fazladır ve bu önem 1970'e kadar artmış, fakat 1973'ten sonra istikrara kavuşmuştur. En büyük 100 şirketin önemi Chandler'ın kuramlarını desteklemektedir, fakat 1973 sonrasında büyümenin olmaması ve özellikle büyümenin olmamasının nedeninin, kısmen şirketlerin bölünmesi ve kapanması olarak açıklanması bu desteği azaltmaktadır. Son zamanlarda, Jan Luiten van Zanden, profesyonel yönetime sahip Hollanda işletmelerinin ortaya çıkmasını, Hollanda'da

17) F. C. Gerretson, *History of the Royal Dutch* (Leiden, 1953); 1914-22 dönemi bundan başka sadece Felemenkçe iki kitapta ele alınmıştır: F. C. Gerretson, *Geschiedenis der "Koninklijke"*, c. 4 ve 5 (1973).

18) Ivo J. Blanken, *De ontwikkeling van de N. V. Philips' Gloeilampenfabrieken tot elektrotechnisch concern*, c. 3 (Leiden, 1992. 4. cilt duyarlı bir dönem olan İkinci Dünya Savaşı'nı kapsamaktadır: Ivo J. Blanken, *Onder Duits beheer*, c. 4 (Zaltbommel, 1997).

19) Erik Bloemen, Jan Kok ve Jan Luiten van Zanden, *De top 100 van industriële bedrijven in Nederland 1913-1990* (The Hague, 1993).

1970'lere kadar olan gelişmelerin açıklamasında çok yararlı olduğunu düşündüğü Chandlercı çerçeve içinde analiz etmiştir.[20]

Keetie Sluyterman ve Hélène Winkelman, Chandler'ın zengin çalışmalarının bir başka yönünü ele almışlardır. 1930 yılına ilişkin en büyük 100 şirket listesine dayalı olarak, aile şirketlerinin önemini, özellikle İkinci Sanayi Devrimi sanayilerinde incelemişlerdir.[21] Bu araştırmacılar, aile firmasının ve kişisel ilişkilerin etkisinin sürmesi açısından Hollanda'nın Britanya'ya benzediği sonucuna varmışlardır. Hollanda'da, kartellerin ve girişimciler arasındaki anlaşmalar 1930'lardan önce önem kazanmadığı için bu ülke Almanya'dan farklıdır. Bununla birlikte, bireysel kapitalizm başarısızlıkla aynı anlama gelmemektedir. Hollanda'da büyük, bütünleşik şirketler ender olmakla birlikte, bu durum küçük şirketlerin verimli olmadıkları veya rekabet gücüne sahip olmadıkları anlamına gelmemektedir. Firmalar arasındaki çok sayıda kişisel ve bazen de mali bağlantı, büyük ölçüde, bütünleşmeye veya değişik piyasalara girmeye bir alternatif işlevini görmüştür. Küçük Hollanda firmalarının çoğu dış piyasalarda başarılı biçimde rekabet etmiştir. Borsaya kayıtlı şirketlerle karşılaştırıldıklarında, aile firmalarının, işletmenin kârından daha fazlasını çektiğine ilişkin bir kanıt bulunmamaktadır. Bu ikisi arasında bir fark varsa, o da bunun tersinin söz konusu olmasıdır. Bu sonuçlar, İngiltere'nin sorununa kendine özel mülkiyet biçiminin değil de, İngiliz iş kültürünün doğasının neden olduğu şeklindeki hipotezi desteklemektedir.

İktisatçılar ve sosyologlar, 1950'lerde ve 1960'larda aile firmasını daha çok olumsuz bir şekilde tartışmışlardır. Aile üyelerinin, demokratik bir toplumda yeri olmadığı düşünülen ayrıcalıklı konumlarını ve miras yoluyla elde ettikleri zenginliği eleştirmişlerdir. Aile üyelerinin şirket dışından gelen yöneticilere göre daha az profesyonel oldukları düşünülmüş ve aile şirketlerinin, büyümeyi ailenin kaynaklarıyla sınırlı tutma eğiliminde olmalarından dolayı, iktisadi gelişmeyi engelledikleri öne sürülmüştür. Ancak Hollanda'da 1980'lerden sonra aile şirketi daha fazla takdir edilmeye başlanmıştır.

Aile şirketinin geleneksel kalesi olan Hollanda pamuklu sanayindeki olumsuz durum, aile şirketinin olumsuz görüntüsüne katkıda bulunmuştur. Aile şirketinin varlığını sürdürmesi, bu sanayinin iktisadi perfor-

20) Jan Luiten van Zanden, *The Economic History of the Nederlands 1914-1995* (Londra ve New York, 1998).

21) Keetie Sluyterman ve Hélène Winkelman, "The Dutch Family Firm Confronted with Chandler's Dynamics of Industrial Capitalism, 1890-1940", *Business History* 35 (1993): 152-83.

mansının kötü olmasından en azından kısmen sorumlu tutulmuştur. Tarihçi Van Schelven, tekstil üreticisi Van Heek & Co hakkındaki 1984 tarihli incelemesinde, aile şirketinin ailenin çıkarlarını –zenginliğini, toplumsal statüsünü ve toplumsal konumunun sürmesini– firmanın kâr maksimizasyonu amacının üstünde tutmasının genel bir durum olduğunu ileri sürmüştür. Bu tutum, iktisadi gelişme dönemlerinde şirketin büyümesini teşvik etmiş, fakat iktisadi gerileme dönemlerinde engelleyici ve olumsuz bir etki yapmıştır.[22] Tekstil sanayinin 1960'larda giderek gerilemesi bu durumu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, tekstil sanayinin içine girdiği çıkmaz konusunda aile şirketinin suçlanması tümüyle haklı görünmemektedir. Henk Muntjewerff tekstil sanayindeki bir aile şirketine ilişkin incelemesinde, firmanın iktisadi çıkarları ile ailenin toplumsal çıkarları arasındaki çelişkiye ışık tutmuştur. 1960'larda, şirketin fonlarını çekerek şirketi bu fonlardan yoksun bırakmanın ailenin çıkarına olduğu ve bunun da sonunda şirketin kapanmasına yol açtığı sonucuna varmıştır. Muntjewerff, zarar etmekte olan bir sanayiden fonları çekerek bunları daha umut verici alanlara yatırmanın, genel iktisadi bakış açısından doğru olup olmadığını tartışmamıştır. Durum böyleyse, ki bu çok muhtemel görünmektedir, aile bir yandan kendi çıkarları açısından en uygunu olanı yaparken, aynı zamanda ekonomiyi de doğru biçimde desteklemiş olmaktadır. Bu araştırma 1993'te yayınlanmış olmakla birlikte, Muntjewerff, Chandler'ın İngiliz bireysel kapitalizmine yönelik eleştirisini izleyen tartışmalara girmemiştir.[23]

Doreen Arnoldus, aile yönetiminin kalitesine ve aile firmasının sürüp gitmesine ilişkin tartışmanın ötesine geçerek, Hollanda gıda sanayindeki altı aile şirketinin iç ve dış stratejilerini karşılaştırmıştır. Araştırmacı, aile içi strateji ile sadece yatırım stratejisi arasında güçlü bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır; işgücü, hammadde ve pazarlamaya ilişkin stratejilerin aile içi strateji ile herhangi bir belirgin ilişkisi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, yatırım, hammadde ve pazarlama stratejilerinin, ailenin toplumsal ağı ile orta ve yüksek derecede bir ilişkisi vardır.

Ne ilginçtir ki, işgücü stratejisinin ne iç stratejilerle ne de toplumsal ağla bir ilişkisi bulunmaktadır.[24] Yakın zamanlarda Karel Davids, işletme

22) Arnout L. Van Schelven, *Ondernerning en familisme. Opkomst, bloei en neergang van de textielonderneming Van Heek & Co te Ensschede* (Leiden, 1984).

23) Henk A. Muntjewerff, *De spil waar alles om draaide. Opkomst, bloei en neergang van de Tilburgse familie-onderneming Wolspinnerij Pieter van Dooren 1825-1975* (Tilburg, 1993).

24) Doreen Ardomdus, Family, *Family Firm and Strategy. Six Dutch Family Firms in the Food Industry 1880-1970* (Amsterdam, 2002).

tarihçilerinin, aile firmasındaki değişim ve sürekliliğe ilişkin tüm tartışmalarda, ailenin kendi içindeki değişimleri, aile yaşamının normları ve değerleri ile ailenin toplumdaki konumundaki değişimleri gözden kaçırdıklarına işaret etmiştir. Bu tarihçiler, üstü kapalı olarak, ailenin değişmeden kaldığını varsaymışlardır. Avrupa'nın başka yerlerinde olduğu gibi, Hollanda'da da, aile yapısı ve kültürü üzerinde önemli etkileri olan bir bireyselleşme süreci yaşanmıştır. İnsanlar daha seyrek evlenmiş, daha sık boşanmış ve evliliğe daha az önem verir olmuşlardır. Bu eğilimler ailelerin birliğini ve sürekliliğini etkilemiştir. Ailenin çekirdeği, sık olan yeniden evlenmeler yoluyla daha da genişlemiştir.[25] Bireyselcilik, tanımı ve tarihselleştirilmesi kolay olmayan bir kavram olmakla birlikte, Davids aile bağlarının gevşemesini oldukça yeni bir olgu –en azından savaş sonrası dönemin bir olgusu– olarak görmektedir. Bu bağlamda, ebeveyn-çocuk ilişkilerinin değişen doğasının da incelenmesi de bir anlam ifade edecektir. İlişkilerin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha az hiyerarşik ve daha az otoriter hale geldiğini varsayıyoruz. Çocuklar meslek seçimlerinde daha fazla özgürlüğe sahip olmuşlardır. Bu değişimler aile firmasının yönetimini etkilemiş olmalıdır ve bu etki de aile firmasına ilişkin gelecekteki tartışmalarda dikkate alınmalıdır.

Hem Britanya hem de Hollanda'da, özellikle 1945 sonrasında çok büyük firmalar ortaya çıkmış ve ABD'de olduğu gibi, iktisadi faaliyetin giderek artan bir bölümünü gerçekleştirmişlerdir. Bunlar yine ABD'de olduğu gibi, profesyonelce yönetilmişlerdir. Ancak her iki ülkede de, diğer işletme türleri, özellikle aile mülkiyetindeki firmalar önemlerini sürdürmüştür ve işletme tarihçileri, büyük, profesyonel yöneticiler tarafından yönetilen firmalarla karşılaştırıldıklarında bunların hiç de daha kötü durumda olmadıklarını ortaya koymuşlardır.

Yenilik ve İnsan Kaynakları

On dokuzuncu yüzyılda gelişen Amerikan şirketlerinin bir temel özelliği, özellikle de sınai araştırma laboratuvarlarının kurulmasıyla birlikte, yeniliğe yatırım yapma konusundaki hevesleri olmuştur. Her iki alanda da Avrupa şirketleri ile bazı karşıtlıklar mevcuttur.

Yakın zamanlara kadar, Britanya'nın sınai araştırma ve geliştirme (AR-GE) alanında geri kaldığı ve bu gecikmenin büyük, ABD türü şirketlerin

25) Karel Davids, "Familiebedrijven, familisme en individualisering,ca. 1880-1990. Een bijdrage de theorievorming", *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 24 (1997): 527-54.

ortaya çıkmasındaki gecikme ile ilişkili olduğu şeklinde yaygın bir varsayım mevcuttu. Chandler, *Scale and Scope*'ta, Courtaulds ve Pilkingtons gibi kişisel olarak yönetilen firmaların "şirket kârlarını tekrar AR-GE'ye yatırmak yerine kâr payı olarak dağıtmayı tercih ettiklerini" öne sürmüştür. Otomotiv ve elektrikli makine sanayindeki daha dinamik firmalar bile, "araştırmaya daha az yatırım yapmış" ve "yeni ürünlerin ve süreçlerin geliştirilmesini esas olarak ABD ve Almanya'ya bırakmışlardır."[26]

Bu genellemenin doğruluk derecesi, özellikle D. E. H. Edgerton'ın çalışmalarında sorgulanmıştır. Edgerton, diğer araştırmacıların genellemede kullandıkları kanıtların sınırlı olduğuna işaret ederek, 1945 öncesinde İngilizlerin AR-GE'ye yaptıkları sanayi yatırımının az olduğu şeklindeki görüşe karşı çıkmıştır.[27] Edgerton ve S. M. Horrocks 1945'ten önce İngiliz kimyasal madde ve elektrikli makine firmalarının önemli sayıda AR-GE personeli istihdam ettiklerini ve AR-GE'ye, en büyük ABD şirketleri kadar olmasa bile, diğer ABD şirketleri kadar yatırım yaptıklarını ortaya koymuşlardır. Edgerton, İngiliz firmalarının bu dönemde AR-GE'ye çok fazla önem vermiş ve daha sonra hayal kırıklığına uğramış olabileceklerini ileri sürmektedir.

Britanya'nın 1945'in sonrasındaki ilk on yıllarda, ABD'den sonra dünyanın en büyük ikinci AR-GE yatırımcısı olduğu kesindir. 1940'ların ve 1950'lerin sonlarında bilim insanları ve mühendisler belli başlı İngiliz şirketlerinin yönetim kurullarında giderek daha fazla etkiye sahip olmuşlardır. Daha sonra, ABD yönetim yöntemlerinin yayılması ve pay sahiplerinin değerini arttırma yönündeki artan baskılar İngiliz yöneticilerin AR-GE'yi, bir yatırımdan çok, bir maliyet olarak görmelerine yol açmıştır. Dağıtılan yüksek kâr payları AR-GE harcaması için fazla parasal kaynak bırakmamış ve ilaç sanayi gibi birkaç sektör hariç, bu alandaki yatırım arzusu azalmıştır.

1945 sonrasında Britanya'da yenilik konusunda daha yaygın olan bir sorun AR-GE harcamalarının tahsisi sorunuydu. Bu harcamalar büyük ölçüde nükleer santrallerle elektrik üretimi, sivil uçak yapımı ve savunma alanlarında yoğunlaşmıştı. Bu alanların hepsinde de, ya İngilizlerin doğrudan doğruya Amerikalılar ile rekabet etmeleri ancak yeterli kaynak-

26) Alfred D. Chandler, Jr., *Scale and Scope* (Cambridge, Mass., 1990), 390-1.

27) D. E. H. Edgerton, "Science and Technology in British Business History", *Business History* 29, no. 4 (1987): 84-103; "British Industrial R&D, 1900-1970", *Journal of European Economic History* 23, no. 1 (1994): 49-67; Sally M. Horrocks, "Enthusiasm Constrained? British R&D and the Transition from War to Peace, 1942-51", *Business History* 41, no. 3 (1999): 42-63.

lara sahip olmamaları, ya da yatırımların verimsiz olması nedeniyle yatırımların getirilerinin düşük olması durumu söz konusuydu. İngiliz hükümetleri büyük bir güç olmayı sürdürmek için giriştikleri boş çabada, savunma alanına önemli miktarda yatırım yaptılar. 1950'lerin ortalarında İngilizlerin toplam AR-GE harcaması Batı Avrupa'daki en yüksek harcamaydı; özel sektördeki araştırma harcamasının üçte ikisi doğrudan doğruya savunma sözleşmeleri ile ilgiliyken, toplam harcamanın yüzde 63'ü savunma alanına yapılıyordu. 1970'lerin başlarından itibaren, toplam İngiliz AR-GE harcamasının savunma alanına ayrılan bölümünün oranı, belki de ülkenin dünyadaki konumunun ve itibarının azalmasına ve Avrupa'nın bütünleşmesinin bir tehdit olarak algılanmasına tepki olarak arttı.[28]

Bununla birlikte, İngiliz işletmelerinde yeniliğin niteliğine ilişkin birçok belirsizlik mevcuttur.[29] Eldeki bölük pörçük araştırmaların işaret ettiği tek şey, durumun karmaşık olduğudur. T. C. Barker, 1970'e kadar bir aile şirketi olan Pilkington'ın, ilginç bir olay olan savaş sonrasında flotal camı icat etmesini incelemiştir. Ailenin iki kolunun en azından on beş kuşak önce birbirinden ayrılmasına rağmen, flotal camın mucidi 1945 sonrasında aile soyadını taşıdığı için firmada işe alınmış ve terfi ettirilmiştir.[30] Buna karşılık, M. Campbell-Kelly bilgisayar şirketi ICL'nin yönetim yapılarının zayıf olduğunu belirlemiştir. Bu durum şirketin AR-GE maliyetlerini denetleyememesine ve 1981 yılında iflasın eşiğine gelmesine yol açmıştır.[31] Bu, İngiliz şirketlerinin yenilik konusunda uzun dönemli bir sorunları varsa bile, bu sorunun AR-GE'ye genellikle çok az yatırım yapmaktan çok, verimsiz bir şekilde yatırım yapmaktan kaynaklandığı görüşünü desteklemektedir.

Hollanda'da teknoloji ve yenilik konusundaki yazın, farklı bir yaklaşım göstermiş ve farklı noktalarda yoğunlaşmıştır. Burada işletme tarihçileri ile teknoloji tarihçileri arasında özellikle verimli bir işbirliği söz konusudur. Bu işbirliği 1980'lerin başlarından beri mevcuttur ve teknoloji ve işletme tarihlerine ilişkin ortak bir Hollanda yıllığının yayınlanması

28) David Edgerton, *England and the Aeroplane: An Essay on a Militant and Technological Nation* (Londra, 1991).

29) Edgerton, "Science and Technology", 85.

30) T. C. Barker, "Business Implications of the Technical Developments in the Glass Industry, 1945-1965: A Case Study", *Essays in British Business History*, (yay. haz.) Barry Supple (Oxford, 1977), 187-204.

31) M. Campbell-Kelly, "ICL: Taming the R&D Beast", *Business and Economic History* 22, no. 1, (1993): 169-80.

buna verilen önemi vurgulamaktadır. Başlangıçta, mühendisler, özellikle on dokuzuncu yüzyılda teknolojinin yayılması üzerinde odaklaşmıştır. Bu araştırmalar daha önce değinilen, işletme tarihçilerinin Hollanda'nın geç sanayileşmesine ve bunun nedeninin iktisadi koşullar mı yoksa girişimcilerin inisiyatif eksikliği mi olduğu konusuna duydukları ilgiyle tam bir uygunluk göstermiştir. Her iki konuya gösterilen ilgi, buhar ve rüzgâr enerjisini kullanmanın göreli yararlarına ilişkin araştırmaların yapılmasına yol açmış ve üretim düşük kaldığı sürece yel değirmenlerinin çok akıllıca olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yeni teknolojilerin yerel üretim koşullarına ve yerel hammaddelere uyumunun sağlanması gerektiğinden, taklidin genellikle önemli ölçüde yaratıcılık gerektirdiği sonucuna varılmıştır. Bu araştırmalar ayrıca yenilik ve girişimcilik konularında yeni açıklamaların ortaya çıkmasına yol açmıştır.[32]

Eindhoven ve Delft Üniversitelerinde teknoloji tarihi profesörü olan Harry Lintsen'ın teşvikiyle, bu ilk örnek olaylar on dokuzuncu yüzyılda Hollanda'daki teknolojik gelişmeler konusundaki büyük bir projeye dahil edilmiştir. Bu proje, modernleşme konusunu ve teknolojik ve toplumsal gelişmeler arasındaki etkileşim konusunu ele alan altı ciltlik bir kitabın yayınlanmasıyla sonuçlanmıştır. Başlangıç noktası, teknisyenlerin, zanaatkârların, yerel ve ulusal yetkililerin, bilim insanlarının ve girişimcilerin ve teknolojiyi her gün kullananların, teknolojinin oluşumunda rol aldıkları şeklindeki inançtı. Bu yüzden, genel teknolojik, iktisadi ve toplumsal koşulların yanı sıra, bu aktörlerin tümünün katkılarının analiz edilmesi gerekmektedir. Bu kapsamlı yaklaşım, bu diziye hem katkıda bulunan hem de bundan yararlanan, aralarında işletme tarihçilerinin de yer aldığı birçok araştırmacıyı bu işe katılmaya çağırmıştır.[33] Projeye ilişkin olarak 1995 yılında yapılan bir değerlendirmede, projeyi gerçekleştirenler, bu süreçte kuramsal bakış açılarının değişmiş olduğunun farkına varmış ve bunun yanı sıra, ulaştıkları sonuçlardan haklı olarak gurur duymuşlardır. Proje, Hollanda'da sanayileşmenin gecikmesine ilişkin tartışmalardan, teknolojinin oluşum süreçlerine ve toplumsal sonuçlarına doğru yönelmiştir. Projenin yürütülmesi sırasında sosyoloji kuramlarının etkisinin giderek arttığı görülmüştür. Araştırmacı grubu, on dokuzuncu yüzyı-

32) Martijn Bakker; *Ondernemerschap en vernieuwing. De Nederlandse bietsuikerindustrie 1858-1919* (Amsterdam, 1989); Giel van Hooff, *In het rijk van de Nederlandse vulcanus. De Nederlandse machinenijverheid 1825-1914. Een historische berdijfstakverkenning-ververij in Nederland 1835-1920* (Amsterdam, 1988).

33) Harry W. Lintsen vd. (yay. haz.), *Geschiedenis van de techniek in Nederland: De wording van een moderne samenleving 1800-1890*, 6 cilt (Zutphen, 1992-5).

la ilişkin olarak altı cilt yayınladıktan sonra, şimdi yirminci yüzyıla geçmiştir ve yeni projeleri 1890 ve 1970 yıllarını kapsamaktadır.[34] Bu proje birincisinden bile daha iddialıdır. Sadece koşullara göre teknolojinin bir tarihini yazmaya çalışmakla kalmamakta, aynı zamanda, tarihsel gelişmede teknolojik yeniliğin rolünü kavramaya ve teknoloji sosyolojisi ve iktisadını kullanarak ve bunları geliştirerek bu alanın gelişmesine katkıda bulunmaya çalışan bir tarih yazmaya çalışmaktadır. Bugüne kadar yayınlanmış olan altı cilt özellikle işletme tarihçilerini ilgilendirmekte ve büro teknolojisi, kömür ve petrol sanayi, kimya sanayi ve gıda sanayine ilişkin tartışmaları içermektedir.

İngiliz işletme tarihi yazınının insan kaynakları yönetimi konusunda söyleyeceği çok şey vardır. İnsan sermayesine yapılan yatırımın yetersiz kalmasının bu ülkedeki düşük verimliliğin temel nedeni olduğu konusunda genel bir görüş birliğinin olmasından dolayı bu durum şaşırtıcı değildir. Bu sorunun çeşitli boyutları bulunmaktadır. İngiliz firmaları 1950'lerden önce, üniversite mezunlarını ender durumlarda yönetici olarak istihdam ediyor ve hangi türde olursa olsun yönetici eğitiminden pek hoşlanmıyorlardı. 1950'ler boyunca, üniversite mezunları geleceğin kıdemli yöneticileri olarak işe alınırken, Britanya'nın ücretli özel okullarında eğitim gördükten sonra ya Oxford ya da Cambridge'de giderek genel bir fen, tarih ve felsefe eğitimi almış olanlar tercih ediliyordu. 1960'larda Britanya'nın ilk işletmecilik okulları kuruldu ve bu okulların mezunlarından yönetici olarak istihdam edilenler yüksek sayılara ulaştı. Yine de, İngiliz yöneticiler, en azından 1980'lere kadar, diğer Avrupa ülkeleri, ABD ve Japonya ile karşılaştırıldığında 'az eğitimli' olma durumlarını sürdürdüler. Ne ilginçtir ki, bir yandan çoğunun muhasebe konusunda profesyonel nitelikleri bulunurken, özellikle mühendislik kökenleri eksikti. 1970'lere kadar, işe yeni başlayan yöneticilere az da olsa kurum içi eğitim verilmiştir.[35]

Savaş sonrası dönemde ortalama İngiliz yönetici, Hollanda'daki veya Batı Avrupa'nın diğer ülkelerindeki veya ABD'deki meslektaşlarından daha az yetenekliydi. D. C. Coleman, 1987 yılında yaptığı, on iki önemli İngiliz şirketinin tarihine ilişkin taramada, İngiliz sanayinde yönetimin her kademesinde kötü karar alma sorunu olduğunu ortaya çıkardı.[36] İngi-

34) 1998'den beri üç cilt yayınlanmıştır: Johan W. Schot vd., *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw* (Zutphen, 1998-2001).

35) Shirley Keeble, *The Ability to Manage* (Manchester, 1992); Derek Mathethews, M. Anderson ve J. R. Edwards, "The Rise of the Professional Accountant in British Management", *Economic History Review* 50, no. 3 (1997): 407-29.

liz yönetim kadroları savaş sonrasındaki on yıllarda genellikle teknik yetenek ve motivasyon açısından yetersiz, şirketin rekabet gücünü sıkı biçimde arttırmak yerine şirketin bölümleri arasındaki siyasete eğilimli ve kısa vadeli düşünme sorunundan muzdarip durumdaydı. Mary Rose İngiliz firmalarının 1950'lerde, içe dönük bakışın sürmesini sağlayan, liderlerin şirket içinden olması konusunda belirgin bir eğilime sahip olduklarını ortaya koymuştur.[37] Bununla birlikte, bu gibi genellemeler, az sayıdaki büyük şirket ile diğerleri arasındaki önemli farklılıkları gizlemektedir. Kenneth Brown, 1970'lerde ve 1980'lerin başlarında İngiliz oyuncak sanayinin çöküşü ve ölümüne ilişkin, *The British Toy Business* (Londra, 1996) adlı incelemesinde, İngiliz yöneticilerin hallerinden memnun olmalarını ve yetersizliklerini dertlenerek suçlamaktadır. Buna karşılık, savaş sonrasındaki on yıllarda BP, Unilever ve ICI gibi birkaç firma iyi yetişmiş ve mükemmel genç yöneticileri işe aldılar ve böylece diğer İngiliz sanayileri için 'yarı işletme okulu' olarak hizmet gördüler. Buradaki ilginç soru, bazı İngiliz firmaları yüksek nitelikli yöneticileri işe alırken diğer birçok firmanın niçin böyle davranmadığıdır.

Bu arada, İngiliz firmalarının kendi işgüçlerini kendilerinin yetişmesi konusundaki efsanevi isteksizlikleri, hâlâ tarihçilerin dikkatini çekmeyi sürdürmektedir. İngiliz işletmeleri kısmen Sanayi Devrimi'nin mirası, kısmen sınıf sistemi ve kısmen de birçok sanayideki atomize olmuş yönetim yapıları nedeniyle, işçilerini 1914 öncesinde bile ABD ve Almanya'dan daha az eğitiyordu. İngiliz hükümetleri 1960'ların ortalarına kadar eğitimin tüm sorumluluğunu üstlenmekten de kaçındılar. 1945'ten sonra İngiliz eğitim politikası akademik bir seçkinler kesiminin eğitimi için kaynak bulunması üzerinde odaklaştı. Öğrencilerinin dörtte üçünü, ne iyi bir eğitim ne de mesleki bir eğitim gördükleri, modern orta eğitim kurumları olarak adlandırılan okullara gönderdi.[38] Mesleki eğitim savaş sonrasındaki on yıllarda büyük ölçüde geleneksel çıraklık sisteminin elindeydi, fakat bu sistem 1970'lerde çökmeye başladı ve bunu izleyen on yılda Thatcher yönetimi sırasında önüne geçilemeyen bir şekilde yıkıldı.[39]

36) Shirley Beeble, "Failings and Achievements: Some British Businesses, 1910-1980", *Business History* 29, no. 4 (1987): 1-24.

37) Derek F. Channon, *The Strategy and Structure of British Enterprise* (Londra, 1973).

38) M. Sanderson, "Education and Economic Decline, the 1890s-1980s", *Oxford Review of Economic Policy* 4 (1988): 38-50.

39) Mary B. Rose, "Investment in Human Capital and British Manufacturing Industry to 1990", *Business Enterprise in Modern Britain*, (yay. haz.) Maurice W. Kirby ve M. B. Rose (Londra, 1994), 339-71.

İngiliz işçisinin düşük beceri düzeyi, son otuz yılı kapsayan bir dizi çalışmada İngiliz işgücü verimliliğinin düşük olmasının en önemli nedeni olarak, yaygın ve inandırıcı biçimde ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan beri İngiliz firmaları hakkında yapılmış, dünyanın her yerinde bunun tersinin geçerli olduğunu gösteren kanıtlara rağmen, İngiliz yöneticilerin kendi işçilerini yetiştirmenin gereksiz olduğu görüşünü neden benimsediklerini tam olarak açıklayacak işletme tarihi araştırmaları hayal kırıklığı yaratacak ölçüde azdır. E. Lorenz, 1945 sonrasında İngiliz pamuklu, gemi yapımı ve otomotiv sanayilerine ilişkin incelemesinde (*Industrial and Corporate Change*, 1994), 'kurumsal katılıklar' yaklaşımını kabul etmekte ve ayrı eğitim programları oluşturmanın onlara yüksek maliyet getirmesinden dolayı bu işletmelerin geleneksel yetiştirme programlarına bu kadar bağlı kaldıklarını öne sürmektedir. Keith Burgess, 1930'larda ve 1940'larda 'yeni sanayilerdeki' büyük firmaların teknik eğitim ve işgücü yetiştirme konusunda iyileştirme niyetlerinin, diğer faktörlerin yanı sıra, maliyetten hoşlanmayan 'eski' sanayilerdeki daha küçük firmalar tarafından engellendiğini ortaya koymaktadır.[40] Bu sorunu ele alan işletme tarihçilerinin çoğu, sonunda umudunu keserek bu işten vazgeçmekte ve temel sorunun İngiliz kültüründeki akıldışı bir eksiklik olduğu sonucuna varmaktadır. N. Tiratsoo, savaş sonrasında İngiliz yönetim kültüründe, yetenek yerine 'kişiliğe', beceri eğitimi yerine 'liderliğe' verilen büyük öneme dikkati çekmektedir.[41] 1945 sonrası İngiliz kültürünün dar düşünceli olma özelliğinin –imparatorluk geçmişi, İngiliz dilinin uluslararası ölçekte kullanımı ve uluslararasılaşmış işletmeler dikkate alındığında bu şaşırtıcı bir durumdur– işletme yöneticilerini, kendi işgücü eğitimi ve yetiştirilmesi politikalarını Avrupa'nın diğer ülkelerindekilerle karşılaştırarak iyileştirmekten alıkoyduğu öne sürülebilir.

Hollanda şirketleri, İngiliz şirketlerinin tersine, genellikle iyi eğitim görmüş yöneticilerin ve iyi yetişmiş işçilerin yararını anladılar. Bu durum, iki ülke arasındaki en büyük farklılıklardan birini oluşturmakta ve belki de savaş sonrasındaki on yıllarda aralarındaki verimlilik farkını büyük ölçüde açıklamaktadır. Bununla birlikte, Hollandalı yöneticile-

40) Keith Burgess, "British Employers and Education Policy, 1935-45: A Decade of 'Missed Opportunities'?", *Business History* 36, no. 3 (1994): 29-61.

41) Nick Tiratsoo, "British Management, 1945-64: Reformers and the Struggle to Improve Standards", *Japanese Success? British Failure?*, (yay. haz.) Etsuo Abe ve Terence R. Gourvish (Oxford, 1997), 77-98.

rin eğitim kökenlerini ele alan araştırmalar genellikle henüz gerçekleştirilmemiştir. Verimlilik farkını açıklamada bir diğer faktör de önemli olabilir: Hollanda işçi sendikalarının 1920'lerden sonra bilimsel yönetime karşı olumlu bir tutum içinde olmaları. İşçi sendikaları, işgücü verimliliğindeki artışların daha yüksek ücretlere yol açacağından emindiler. Bu tutum, Bloemen'in, bilimsel yönetimin Hollanda'da nasıl karşılandığına ilişkin incelemesinde açıkça görülmektedir. Hellema ve Marsman, yönetim danışmanlığının öyküsünü 1960'lara kadar götürmüş ve aynı zamanda Amerikanlaşma tartışmasına da değinmişlerdir. Yönetim danışmanı B. W. Berenschot ABD yönetim tekniklerinin en etkin savunucularından biriydi. Savaş sonrası dönemde Amerikan verimlilik hamlesinin ve özellikle ABD'ye yapılan inceleme gezilerinin Hollanda'daki etkisini inceleyen Frank Inklaar, Amerikan yönetim düşüncelerinin ve yöntemlerinin Hollanda'da ne kadar büyük bir şevkle incelendiğine ve tartışıldığına dikkati çekmiştir. Bununla birlikte, bireysel şirketler üzerindeki etkilerin değerlendirilmesi daha zordur. Ticaret ve sanayi alanındaki inceleme gezileri, belli bir büyüklükte ve gözü yükseklerde olan şirketler için özellikle yararlı olmuştur. Daha küçük şirketler açısından, Amerikan uygulamaları uygun değildi. Büyük şirketlerin günü yakalamak ve güncel kalmak için kendi araçları vardı. Kuşkusuz genel verimlilik hamlesinden en fazla yararı yönetim danışmanları sağlamıştır. Yönetim danışmanlığındaki ve eğitimdeki ABD etkisi 1960'lara kadar sürmüştür. 1960'ların ortalarında üniversiteye bağlı yeni işletmecilik okulları kurulmuştur.[42] Mel van Elteren bireysel şirket düzeyinde, Hoogovens sanayi kompleksinde işçilerin sanayiye uyumunun sağlanması konusundaki şirket politikalarını analiz etmiş ve Océ-van der Grinten konusunda da benzer bir çalışma yapmıştır.[43]

42) Eric Bloemen, *Scientific Management in Nederland 1900-1930* (Amsterdam, 1988); Peter Hellema ve Joop Marsman, *De Organisatie-adviseur: Opkomst en groei van een nieuw vak in Nederland 1920-1960* (Boom, 1997); Frank Inklaar, *Van Amerika geleerd. Marshall-hulp en kennisimport in Nederland* (The Hague, 1997); Huibert de Man ve Luchien Karsten, "Academic Management Education in the Netherlands", *Management Studies in an Academic Context*, (yay. haz.) L. Engwall ve E. Gunnarsson (Uppsala, 1994), 84-115.

43) Miel van Elteren, *Staal en arbeid: Een sociaal-historische studie naar industriële accomodatieprocessen onder arbeiders en het desbetreffend bedrijfsbeleid bij Hoogovens Ijmuiden. 1924-1966* (Leiden, 1986); Mel van Elteren, "Tussen verlicht paternalisme en functioneelzakelijk management", *Van boterkleursel naar kopieersystemen. De ontstaansgeschiedenis van der Grinten, 1877-1956*, (yay. haz.) Harry van den Eerenbeemt (Leiden, 1992), 268-342.

Girişimciler, Bankalar ve Hükümetler

Chandler, ABD işletme tarihinin araştırma gündeminin iki kuşak boyunca örgüt ve büyük işletme üzerinde odaklaşmasına yardımcı olduğu halde, bunlar Avrupa'da hiçbir zaman egemen ilgi alanları haline gelmemiştir. Girişimciler, bankalar ve hükümetler –bunların hepsi Chandler'ın dünyasında mevcuttur, fakat bu dünyanın temelinde yer almazlar– İngiliz ve Hollanda yazınının en önemli konuları olmayı sürdürmüştür.

Girişimciler –ve bunların on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıktığı ileri sürülen başarısızlıkları– İngiliz tarihindeki tartışmaların uzun süredir merkezinde yer almaktadır. Girişimci başarısızlığına ilişkin bu düşünce, daha sonraları ABD'de D. N. McCloskey gibi yeni iktisat tarihçileri, geleneksel tarihçilerin kullandıkları metodolojinin öznel niteliğine karşı çıkınca ve herhangi bir başarısızlığın 'makul' olduğunu iddia edince önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Bundan sonra, Lazonick, ve W. Mass ile Lazonick, özellikle Lancashire pamuklu sanayinde başarısızlığı ortaya koymuş, fakat analizlerini, girişimcilerin davranışı yerine, firmaların yapı ve örgütlenmesine yöneltmişlerdir.[44] Chandler, İngiliz girişimcilerin üretim, pazarlama ve yönetim üçlü alanına gerekli uzun vadeli yatırımı yapmamaları anlamında girişimcinin başarısızlığı hipotezini kabul etmiştir.

'Tavırlar' ve 'kültür' temaları, İngiliz girişimcilerin başarısızlığı tartışmalarının büyük bölümünde tekrar tekrar ortaya çıkmaktadır. Başarısızlık hipotezinin savunucuları, bunun suçunu, genellikle on dokuzuncu yüzyılın sonlarından beri İngiliz kültürü içinde mevcut, felaket getiren daha kapsamlı bir başarısızlığa yüklemişlerdir. Coleman, "Gentlemen and Players" (*Economic History Review*, 1973) başlıklı, yeni ufuklar açan bir makalede buna dikkati çekmiştir. 1981'de 'kültürel başarısızlık' hipotezi, İngiltere'nin rekabette öne sürülen başarısızlığına yol açan 'sanayi karşıtı' ruhu analiz eden M. Weiner'ın *English Culture and the Decline of the Industrial Spirit* (Cambridge, 1981) adlı kitabında genelde geçerli olarak kabul edilmiştir. Weiner'ın çalışması tarih mesleği içinde yaygın biçimde eleştirilmiştir.

İngiliz girişimcilerin yeterliliği ve motivasyonuna ilişkin bu tartışmalar, büyük ölçüde makro ya da sanayi düzeyindeki analizlere dayandırılmış

44) William Lazonick, *Competitive Advantage on the Shopfloor* (Cambridge, Mass., 1990); William Mass ve W. Lazonick, "The British Cotton Industry and International Competitive Advantage: The State of the Debates", *Business History* 32, no. 4 (1990): 9-65.

ve bireysel firmalar veya girişimcilere ilişkin incelemelerden kopuk gerçekleşmiştir. Bu, bazı noktalardan oldukça hayal kırıklığı yaratan bir durumdur. David Jeremy'nin derlediği ve 1980'lerde yayınlanan birkaç ciltlik *Dictionary of Business Biography*, önde gelen İngiliz işadamlarının biyografilerini, sistematik bir analiz yapılmasına olanak sağlayacak şekilde bir araya getirme konusunda öncü bir çalışmadır. Bunun yanı sıra, Tony Slaven'in derlediği, buna eşlik eden *Dictionary of Scottish Business Biography* de bulunmaktadır. Uygulamada, bu ortak incelemelerden titiz biçimde yararlanmanın güç olduğu görülmüştür ve İngiliz girişimcilere ilişkin tartışmalar bir ölçüde bilinen çizgilerde sürmektedir. Ancak bu tartışmalarda başarısızlık konusundaki en sert suçlamalardan muaf tutma eğilimi de gözlenmektedir. Bu durum, girişimcilerinin bir zamanlar en kötü başarısızlıklardan biri olarak ele alındığı, 1940 öncesindeki İngiliz kömür sanayi konusundaki geniş yazının genellikle kabul ettiği bir durum olarak görünmektedir.[45]

1990'larda girişimcilik alanındaki belki de en yenilikçi İngiliz işletme tarihi araştırması, finansman, bilgi ve güven 'ağlarının' girişimcilik stratejileri üzerinde yaptığı etki ve bunların oluşturulmasındaki rolü konusunda yapılmıştır. On dokuzuncu yüzyıla ilişkin incelemelerde, bu ağların işletmelere alternatif oldukları düşünülmüş, fakat yirminci yüzyılın şirketlerden oluşan ekonomisinde işletmelerle aynı önem derecesinde ele alınmışlardır. Bu araştırmalar, kurumcu iktisatçılar ve örgüt kuramcılarının ağlara giderek daha fazla ilgi duymalarından açık biçimde ilham almıştır. Bu ağ kuramının yakın zamanlardaki mükemmel örnekleri arasında, G. Cookson'un Yorkshire'daki tekstil makineleri üretimi konusundaki çalışması, G. Tweedale'ın Sheffield'daki çelik firmalarına ilişkin incelemesi ve G. H. Boyce'un 1919 öncesindeki İngiliz gemi sanayine ilişkin incelemesi bulunmaktadır.[46]

Britanya'nın tersine, Hollanda'da iş adamları biyografileri sözlüğü bulunmamaktadır. Girişimci biyografileri, Chantal Vancoppenolle'un

45) Michael Dintenfass, *Managing Industrial Decline; The British Coal Industry between the Wars* (Columbus, Ohio, 1992); David Greasley, "Economies of Scale in British Coalmining between the Wars", *Economic History Review* 46, no. 1 (1993): 155-9; Judith M. Wale, "Enterpreneurship in an Industry Subject to External Shocks: British 'Coalowners', 1900-1946", *Management Decision* 39, no. 9 (2001): 729-38.

46) Gillian Cookson, "Family Firms and Business Networks", *Business History* 39, no. 1 (1997): 1-20; Geoffrey Tweedale, *Steel City: Enterpreneurship, Strategy and Technology in Sheffield, 1743-1993* (Oxford, 1995); Gordon H. Boyce, *Information, Mediation and Institutional Development: The Rise of the Large-Scale Enterprise in British Shipping, 1870-1919* (Manchester, 1995).

girişimci C. J. Honig'e ilişkin incelemesi örneğinde olduğu gibi, zaman zaman ortaya çıkmaktadır. Bu araştırmacı, Honig'in toplumsal girişimciliğinin on dokuzuncu yüzyılın ataerkil gözetimi ile 1960'ların fonksiyonel yönetimi arasında bir noktada bulunduğunu ortaya koymaktadır. M. Dierikx'in hazırladığı, "Uçan Hollandalı" lakaplı, uçak imalatının öncüsü Antony Fokker'in biyografisi bir diğer örnektir.[47] Girişimci tarihi konusunda Hollanda'daki çabalar, Ferry de Goey tarafından, Hollanda ve Belçika'yı ABD ile karşılaştıran bir makalede incelenmiştir.[48] De Goey, Hollandalıların, işletme tarihi ve girişimcilik tarihi arasında, ABD'de 1950'lerde olduğu kadar keskin bir ayırımı hiçbir zaman yapmadıkları sonucuna varmaktadır. Bu iki alanın ayrı olarak ele alınıp alınmaması konusunda bazı tartışmalar olmakla birlikte, uygulamada girişimci ve şirket birlikte ve eşanlı olarak araştırılmıştır. Kuramlardan seyrek olarak yararlanılsa da, Schumpeter'in "Neue Combinationen" aracılığıyla yeniliğin kaynağı olan gerçek girişimci yaklaşımı, araştırmacılara o kadar ilham vermiştir ki, tüm iş liderlerinin Schumpeterci girişimciler haline gelmeleri tehlikesi mevcuttur. Son zamanlarda, on yedinci ve on sekizinci yüzyıl girişimcilik tarihlerine olan ilginin tekrar canlandığı görülmüştür. Bununla ilgilenen tarihçilerin çoğu kendilerini işletme tarihçisi olarak nitelendirmemektedir ve aslında bu makaleye on yedinci ve on sekizinci yüzyıla ilişkin yazını ve tartışmaları dahil etmeye çalışırsak, makale çok fazla uzayacaktır. Bununla birlikte, her iki gruba dahil araştırmacıları bir araya getirmeyi amaçlayan ve aynı zamanda Asyalı girişimcilere ilişkin araştırmaları da kapsayan, "Karşılaştırmalı Bir Perspektifle Girişimcilik ve Kurumsal Koşullar" adlı araştırma projesinin 1999'da başladığına da değinilmelidir. Joost Jonker ve Keetie Sluyterman Hollandalı uluslararası ticaret şirketleri hakkındaki son kitaplarında, on altıncı yüzyıldan günümüze kadar olan dönemi ele alarak, ticaret şirketlerinin konumunu, yaptıkları faaliyetlerin niteliğini ve dört yüz yıl boyunca nasıl bir evrim geçirdiklerini analiz etmişlerdir.[49]

47) Chantal Vancoppenolle, *Tussen paternalistische zorg en zakelijk management. C. J. Honig als eindpunt van persoonsgericht sociaal ondernemersgedrag in een Zaans familiebedrijf (1930-1957)* (Amsterdam, 1993); Marc Dierikx, *Dwarswind. Een biografie van Antony Fokker* (The Hague, 1997).

48) Ferry de Goey, "Ondernemersgeschiedenis in Amerika, Nederland en België (1940-1995): Trends in vraagstellingen, onderzoekmethoden en thema's: Een overzicht", *Neha-jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis* 59 (1996): 21-65. Bu makale, çok geniş bir yazın taramasını içerdiği için tavsiye edilmektedir.

49) Joost Jonker ve Keetie Sluyterman, *At Home on the World Markets. Dutch International Trading Companies from the 16th Century Until the Present* (Montreal, 2000).

Girişimciye olan rağbetteki artışa, kısmen, tarihi kişisel hale getirme ve yapılardan ve makroiktisadi sayılardan uzaklaştırma isteği yol açmıştır. Hollanda'da şu anda bu konularla ilgilenilmesinin bir sonucu, aile, arkadaş ve işletme ilişkileri ağlarının öneminin keşfedilmesi olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde Hollanda şirketlerinde ve sömürgelerdeki Hollandalı şirketlerde iç içe geçmiş yönetim kurulu üyelerinden oluşan ağları en azından üç yazar incelemiştir. Bu araştırmacılar birbirinden biraz farklı kaynakları kullanmış ve 1886'dan 1939'a kadar uzanan dönemde çeşitli yıllara ilişkin bilgileri toplamışlardır. Yine de, vardıkları sonuçlar şaşırtıcı ölçüde benzerlik göstermektedir: Bankalar ve gemi sahipleri iç içe geçmiş yönetim kurulu üyeliklerinden oluşan ağlarda önemli bir yere sahiptir. Burada, 1914 öncesinde ticaret şirketleri başı çekerken, iki savaş arasındaki dönemde plantasyon şirketlerinin yönetim kurulu üyeleri ön plana çıkmıştır. İmalatçılar bu ağlarda sadece mütevazı bir yere sahiptir. Schijf'in Hollanda'daki Hollanda şirketleri üzerinde, Taselaar'ın da sömürge Endonezya'sındaki Hollanda şirketleri üzerinde yoğunlaştıkları dikkate alındığında, sonuçlardaki bu benzerlik daha da şaşırtıcı olmaktadır.[50]

Girişimcilik konusu, kültür sorununu gündeme getirmektedir. Hollandalı sosyolog Geert Hofstede'nin ulusal kültürlerin işletme örgütü ve stratejisine etkisi hakkındaki, yeni ufuklar açan incelemesi yönetim danışmanlarına ilham vermiştir, fakat az sayıdaki Hollandalı işletme tarihçisi onun bulgularından yararlanmaya ve bunları tartışmaya çalışmıştır.[51] Bu ihmalin bir nedeni, Hofstede'nin 1968-72 yıllarına ilişkin verilere dayanarak elde ettiği sonuçları farklı bir tarihsel dönem için kullanmaktan kaçınmaları olabilir. Ad van Iterson, 1834-70 yılları arasında girişimci Petrus Regout'a ilişkin incelemesinde Hofstede'den yararlanmıştır. Ancak, Van Iterson'un kendisinin kabul ettiği ve Hofstede'nin de uyardığı gibi, kültüre ilişkin sonuçlar, bireylere ilişkin sonuçlar değildir.[52] Kültürel farklılıkların önemi yadsınamaz olmakla birlikte, Van Iterson'un elde

50) Martin Bossenbroek, *Holland op zijn breedst. Indie en Zuid-Afrika in de Nederlandse cultuur omstreeks 1900* (Amsterdam, 1996); Huibert Schijf, *Netwerken van een financieel-economische elite. Personele verbindingen in het Nederlandse bedrijfsleven aan het einde van de negentiende eeuw* (Amsterdam, 1993); Arjen Taselaar, *De Nederlandse koloniale lobby. Ondernemers en de Indische politiek, 1914-1940* (Leiden, 1998).

51) Geert Hofstede, *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values* (Londra, 1984)

52) Ad van Iterson, *"Vader, Raadgever en Beschermer", Petrus Regout en zijn arbeiders 1834-1870* (Mastricht, 1992).

ettiği sonuçlar, tarihçileri tarihsel araştırmalarda Hofstede'nin yararlı olduğu konusunda ikna edememiştir. Aslında Hofstede'nin çalışmaları, yeni bakış açılarını getirmiştir. Uluslararası şirket birleşmelerinde ulusal kültürlerin önemi, René Olie tarafından, ikisi başarısızlıkla sonuçlanan, üç Alman-Hollanda şirket birleşmesi hakkındaki incelemesinde analiz edilmiştir. Bu başarısızlıklarda kültürel farklılıklar rol oynamakla birlikte, bunlar tek faktör durumunda değildir.[53]

Her iki ülkede de finansal hizmetler konusunda geniş bir yazın mevcuttur. Britanya'da bilimsel olarak yazılmış tarih araştırmaları siparişi veren ilk işletmeler arasında bankalar bulunmaktadır. Bu eğilim Wilfred E. Crick ve John E. Wadsworth'ün Midland Bank'in tarihine ilişkin, *A Hundred Years of Joint Stock Banking* (Londra, 1936) adlı öncü araştırmalarıyla iki savaş arasındaki döneme kadar uzanmaktadır. 1940'larda ve 1950'lerde buna ek olarak başka birinci sınıf incelemeler ortaya çıkmıştır ve son zamanlarda, özellikle ticaret bankalarına ve yatırım bankalarına ilişkin önemli şirket tarihlerinin yazımı sürmektedir. Richard Robert'in Schroders'lere ilişkin *Merchants and Bankers* (Londra, 1992) adlı incelemesi çarpıcı bir örnektir. Aynı zamanda, bankaların İngiliz 'başarısızlık' yazınında gerçek oyuncular oldukları uzun süreden beri kabul edilmektedir. İngiliz bankaları, İkinci Dünya Savaşı'ndan çok önceleri, kredi vermeyerek İngiliz sanayinin başarısızlığına yol açmakla eleştiriliyorlardı ve bu (genellikle klişe olarak alınan) Alman modelinin tersi bir durumdu. Tümüyle ayrı bir konu olmakla birlikte, İngiliz bankalarına yönelik eleştiri, genellikle İngiliz iş hayatı içerisinde City of London'a (Londra'nın finansal merkezi) yönelik daha genel bir eleştiriyle birleşiyordu. Finansal merkezin yerli sanayiden çok uluslararası işlerle ilgilendiği –elbette bunlar hakkındaki bilgisi daha fazlaydı– ve finansal merkezin, İngiliz hükümetlerinin politikalarını, uzun dönemde İngiliz iş hayatına zarar verecek şekilde etkileyebildiği öne sürülmüştür.

Günümüz yazınında, bankacılık sistemi ve onun başarısız olduğu yönündeki iddialarla ilişkili yazın, üzerinde fikir birliğine varılmış bazı noktaları ve sürmekte olan bazı tartışmaları ortaya koymaktadır. On dokuzuncu yüzyılın ortaları ile 1914 yılı arasında İngiliz bankacılığında, yüzlerce bağımsız bankadan, daha yoğunlaşmış ve oligopolcu bir sisteme doğru önemli bir yapısal değişim olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Birçok araştırmacı İngiliz bankalarının zaman içinde riskten daha fazla kaçmaya başladıkları ve sanayinin finansmanına daha az eğilimli hale gel-

53) René Olie, *European transnational mergers* (Maastricht, 1996).

dikleri konusunda görüş birliği içindedir. Bankalar Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra sanayiye büyük miktarda kredi açtılar, fakat kendi rollerini daha çok kısa vadeli kredi veren kurumlar olarak görmeye devam ettiler. Bu konu hâlâ tartışmalıdır. İngiliz Merkez Bankası ve ticari bankalar, sorunlar yaşayan pamuklu sanayi, çelik sanayi ve diğer sanayilerdeki çok sayıda firmayı desteklemiş ve bazen de yeniden yapılandırmıştır. Ancak Steve Tolliday'in çelik sanayini incelediği *Business, Banking and Politics* (Cambridge, 1987) adlı çalışması ve James Bamberg'in pamuklu sanayine ilişkin araştırması, bankaların sanayinin yeniden yapılanmasında büyük sorumluluklar yüklenmede isteksiz davrandıklarını ve büyük ölçüde aciz kaldıklarını ve kendi çıkarlarını dikkatli biçimde korumaya çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Katherine Watson, Duncan Ross ve diğerlerinin son zamanlarda yaptıkları araştırmalar da uzman bir finansal sistemdeki konumları dikkate alındığında bankaların kredi politikalarının esnekliğini vurgulamaktadır.[54]

Son zamanlarda tarihçiler, savaş sonrası dönemde bankaların iddia edildiğinden daha esnek olduklarını öne sürmüşlerdir. Bununla birlikte, bankacılıkta istikrarı sağlama ve para politikasını uygulama kaygısını duyan İngiliz hükümetleri, niceliksel ve niteliksel denetimler yoluyla banka kredilerini sıkı denetim altında tuttular ve oligopolcu bankacılık yapısını korudular. 1945'ten sonra negatif ölçek ekonomileri ve diğer niteliksiz yönetim sorunları mevcut olsa da, devlet denetimleri sektörde herhangi bir girişimci eylemini ve yenilik imkânını ortadan kaldırdı.[55] 1945 sonrasını (ve daha öncesini) inceleyen araştırmacıların artık sadece birkaçı, bankaların kusurları ne olursa olsun, İngiliz sanayi için sermaye kıtlığının veya sermayenin maliyetinin yüksek olmasının kritik bir sorun olduğunu kabul etmektedir. İngiliz geleneklerine göre, sanayinin finansman kaynağı daha çok işletmenin iç kaynaklarıdır. Bankala-

54) Michael Collins, *Money and Banking in the U.K.* (Londra, 1988); "The Banking Crisis of 1878", *Economic History Review* 42, no. 4 (1978): 504-27; James Bamberg, "The Rationalization of the British Cotton Industry in the Interwar Years", *Textile History* 19 (1988): 83-102; Katherine Watson, "Banks and Industrial Finance: The Experience of the Brewers, 1880-1913", *Economic History Review* 49, no. 1 (1996): 58-81; Duncan Ross, "Commercial Banking in a Market-Oriented Financial System: Britain Between the Wars", *Economic History Review* 49, no. 2 (1996): 314-25; Forest Capie ve Michael Collins, "Industry and Finance, 1880-1914", *Business History* 41, no. 1 (1999): 37-62.

55) Geoffrey Jones, "Competition and Competitiveness in British Banking, 1918-1971", *Competiveness and the State*, (yay. haz.) Geoffrey Jones ve Maurice W. Kirby (Manchester, 1991), 120-40.

rın, etkin olmayan yönetimi disiplin altına sokmak için daha fazla müdahalede bulunmalarının mümkün olduğu düşüncesi makul görünmektedir. Bu sorumluluğu yüklenmedikleri için ve aslında –iki savaş arasındaki dönemde İngiliz çelik, otomotiv ve pamuklu sanayilerinin durumunun gösterdiği gibi– etkin olmayan yönetimlerin ve firmaların ortadan kalkmasını engelleyerek tam tersini yaptıkları için eleştirilebilirler. Bununla birlikte, İngiliz bankacıların 'görünen el' olarak hizmet sunma yeteneklerinin olduğu yolundaki kanıtlar çok azdır. Bu konunun daha fazla araştırılması gerekmektedir. Bu konudaki ve diğer konulardaki araştırmaların sonuçları ne olursa olsun, İngiliz bankaları yirminci yüzyıl boyunca şaşırtıcı ölçüde istikrarlı olduklarını kanıtlamış ve bu ülke ABD'de ve bazı Avrupa ülkelerinde görülen banka iflasları travmalarından hiçbirini yaşamamıştır.

İngiliz sermaye piyasalarının yapısına ve etkinliğine ilişkin tartışmalar, özünde değişikliğe uğramış olmakla birlikte, son yıllarda da devam etmiştir. 1980'lerde İngiliz sermaye piyasalarının 1914 öncesi dönemde, denizaşırı yatırımlara daha fazla önem vererek İngiliz sanayini ihmal etmeleri –bu dönemde İngilizlerin denizaşırı ülkelere açtığı kredilerin yüksekliği dikkate alındığında makul bir varsayımdır– konusunda ateşli bir tartışma olmuştur. Ancak William P. Kennedy tarafından *Industrial Structure, Capital Markets and the Origins of British Economic Decline* (Cambridge, 1987) adlı yapıtta savunulan bu görüş, Britanya'nın 1914 öncesindeki sermaye ihraçlarının önemli bir bölümünün portföy yatırımı yerine doğrudan yabancı yatırım (DYY) biçiminde olmasının kabul edilmesiyle zayıflamıştır. Bu iki türde yatırımın farklı nedenleri ve sonuçları olması, bu türden bir eksiklik durumunun sürdürülmesini daha da zorlaştırmaktadır.

İngiliz sanayi iki savaş arası dönemde sermaye ihtiyacının büyük bölümü için diğer kaynaklara dayanırken, İngiliz sermaye piyasaları tekrar iç piyasaya yönelmiştir. Çağdaş araştırmalar, küçük ve orta ölçekli firmalar açısından sermaye bulmanın maliyetinin yüksek olduğunu –Macmillan açığı– ortaya koymuştur ve bu açık hâlen tartışılmaktadır. Bununla birlikte, Leslie Hannah'ın da gösterdiği gibi, sermaye piyasasının gelişmesi ve şirketlerin denetimi için bir piyasanın ortaya çıkması, iki savaş arasındaki dönemde büyük firmaların birleşmesine ve büyümesine olanak sağlamıştır. Bundan sonra İngiliz sermaye piyasaları daha karmaşık hale gelmiş ve piyasaların derinliği artmıştır. İngilizler 1950'lerde ve 1960'larda şirketlerin diğer şirketler tarafından düşmanca bir şekilde ele geçirilmesi için teklif getirmenin öncülüğünü yapmışlar ve bu, İngiliz

işletme sisteminin önemli bir özelliği haline gelmiştir. Hannah, *Rise* adlı yapıtında daha ileri düzeyde yoğunlaşmaya olanak sağlayacağı ve "sanayi firmalarının yönetim kurulu üyeleri üzerinde önemli bir baskı" yaratacağı için bu gelişmeyi olumlu bulmaktadır.[56] İngiliz işletme tarihçilerinin bundan sonraki kuşağı, Britanya'da şirket denetimine ilişkin bu piyasanın ortaya çıkmasını daha çok karışık duygular içinde görme eğilimindeydi ve bu durum, daha sonraları İngiliz firmalarının işini zorlaştıracak olan, kronik bir 'kısa vadeli bakış açısının' gelişmesine katkıda bulunacaktır.[57]

Hollanda'da, başarısız olan bankacılık sistemi konusundaki şikâyetler, özellikle on dokuzuncu yüzyılda ülkenin geç sanayileşmesiyle ilişkili olarak sık sık dile getirilmiştir. Bankalar sanayi için gerekli olan uzun vadeli kredileri vermeyi reddederek sanayileşmeyi geciktirmiş midir? Tartışma, Almanya ve Fransa'da mevcut olan sanayi bankaları gibi bankalar Hollanda'da olmadığı için, bankacılık sisteminin eski olduğuna ilişkin görüşlerin ortaya atılmasıyla başlamıştır. İkinci adım, muhafazakâr olan ve riskten kaçınma davranışı gösteren Hollandalı yatırımcının suçlanması olmuştur. Cazip yatırım fırsatlarının çok sınırlı olduğunun öne sürülmesiyle yeni bir bakış açısı ortaya çıkmıştır. O dönemlerin imalat şirketlerinin arşivlerinde yapılan araştırmalar, bu şirketlerin genellikle, öz finansman ve bankalardan ve diğer kaynaklardan sağladıkları kısa vadeli kredilerin bileşiminin kendi ihtiyaçlarını karşılamasından dolayı, kuruluş ya da büyüme için finansal kaynak bulmakta hiçbir güçlükle karşılaşmadıklarını ortaya çıkarmıştır.[58]

Joost Jonker Amsterdam para piyasasına ilişkin incelemesinde, Amsterdam para piyasasının yabancı para piyasalarına göre farklı işlediği, fakat onlarla karşılaştırıldığında hiç de daha az esnek ya da az tepkici olmadığı sonucuna varmıştır. Eğer yatırımcılar, halka satılan bazı hisse senetleri konusunda ihtiyatlı davranmışsa, ki aslında böyle davranıyorlardı, bu konuda haklı nedenleri vardı. Ancak, yerel işletmelerin yeterli finansal kaynakları bulmakta bazı güçlüklerle karşılaşmış olmaları müm-

56) Leslie Hannah, *The Rise of the Corporate Economy*, 2. baskı, (yay. haz.) (Londra, 1983): 183-200.

57) Richard Roberts, "Regulatory Responses to the Rise of the Market for Corporate Control in the 1950s", *Business History* 34, no. 1 (1992): 183-200.

58) Tartışmanın tamamına ilişkin iyi bir inceleme şu kaynakta bulunabilir: Joost Jonker, "Sinecures or Sinews of Power? Interlocking Directorships and Bank-Industry Relations in the Netherlands, 1910-1940", *Economic and Social History in the Netherlands* 3 (1991): 119-32.

kündür. Bu alanda darboğazların olması mümkündür, fakat piyasada şirketlerin sürekli olarak kapanmaları şöyle dursun, hiçbir ciddi kaynak sıkıntısı yaşanmamıştır.[59] Ayrıca, August Veenendaal'ın da gösterdiği gibi, Hollandalı yatırımcılar ara sıra finansal kumar oynamaktan hoşlanıyorlardı. Hollandalılar, başarı konusunda değişik sonuçlar elde etmelerine rağmen, on dokuzuncu yüzyılda Amerikan demiryollarının çok hevesli finansörleri olmuşlardır.[60] Hollandalı sigorta şirketlerinin yanı sıra, bankalar da tarihleri boyunca ciddi düzeyde bahis oynamışlardır. Şirket tarihlerine birçok göndermeleri de içeren, Hollanda bankacılık tarihine ilişkin yararlı bir inceleme 1999'da yayınlanmıştır.[61]

Devletin rolü, hem İngiliz hem de Hollandalı işletme tarihçilerinin bir başka araştırma konusunu oluşturmuştur. İngiliz hükümetleri belki de liberal laissez-faire inancına ABD hükümetlerinden daha fazla bağlı olsalar da, işletmeler üzerinde önemli bir etkide bulunmuşlardır. 1914 yılında Anglo-Persian Oil Company'nin yüzde 51 hissesinin satın alınması, Britanya'nın yirminci yüzyıldaki en büyük firmalarından olan BP'nin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Hükümetler iki savaş arası dönemde ICI'nin oluşmasını teşvik ederek kimya sanayini yeniden düzenlemişlerdir; Ulusal Dağıtım Şebekesini oluşturarak, İngiliz elektrik üretiminin verimliliğini arttırmışlar ve 1930'larda Londra için modern bir yolcu taşıma sistemini yaratmışlardır. Bu politikalar, bunların tarihlerini yazan tarihçiler tarafından genel olarak övgüye değer bulunmuştur. Bundan başka, 1940'lar ile 1970'ler arasında İngiliz sanayinin geniş kesimleri kamulaştırılmıştır.

Bir bütün olarak alındığında, İngiliz iktisat politikasının yeterlilik derecesi ve yönüne ilişkin genel tartışmalar bir kenara bırakılırsa, devlet politikalarının daha çok işletmeye özgü olan bazı yönleri de tartışılmıştır. Belki de en genel tez, *The Decline of the British Economy* (Oxford, 1987) adlı çalışmalarında, hükümetlerin yirminci yüzyılda İngiliz sanayini yeniden düzenleme ve modernleştirmede bir 'görünen el' olarak davrandığını öne süren Bernard Elbaum ve Willam Lazonick tarafından ortaya atılmış-

59) Joost Jonker, *Merchants, Bankers, Middlemen: The Amsterdam Money Market During the First Half of the 19th Century* (Amsterdam, 1996).

60) August Veenendaal, *Slow Train to Paradise* (California, 1996).

61) Johan van der Lugt, "Het commerciële bankwezen in Nederland in de twintingste eeuw. Een historiografisch overzicht", *Neha-jaarboek* 62 (1999): 388-421. Sigorta sektörü ve müşterilerine ilişkin olarak şu kapsamlı derlemeye bakınız: Jacques van Gerwen ve Marco van Leeuwen (yay. haz.), *Studies over zekerheidsarrangementen, risico's, risicobestrijding en verzekeringen in Nederland vanaf de middeleeuwen* (Amsterdam, 1998).

tır. Bu görüş, İngiliz sanayi için en önemli sorunların, kurumsal katılıklar olduğu şeklindeki temel varsayıma dayanmaktadır. Bu, özellikle 1945 sonrası için çok muhtemel görünmemektedir. Yirminci yüzyılın büyük bölümünde İngiliz sanayi politikasının genel itici gücü, istikrar ve güvenlik arayışı olmuştur. Gizli ve hileli işbirliği anlaşmalarına ve düzenlemelerine sadece izin verilmekle kalınmamış, bunlar teşvik de edilmiştir. İngiliz hükümetleri devletleştirilmiş sanayilerde, bir sektördeki tüm firmaları ele geçirerek ve birleştirerek, rekabetten duyduğu kuşkuyu en ileri düzeye taşımıştır. Bu nedenle, verimsiz İngiliz firmalarına ve sanayilerine sonuçta ayrıcalıklı davranılmasına yol açan engelleri koyan da, görünüşe göre bu kamu politikaları olmuştur. John Singleton 1950 sonrasında Lancashire pamuklu sanayine ilişkin olarak, *Lancashire on the Scrap Heap* (Oxford, 1991) adlı çalışmasındaki analizinde bu görüşü öne sürmektedir.

Hükümetlerin Britanya'da büyük işletmelerin gelişmesini hangi ölçüde kolaylaştırdıkları ya da teşvik ettikleri konusu da tartışılmıştır. Helen Mercer, Kirby ve Rose'un *Business Enterprise in Modern Britain* (Londra, 1994) adlı çalışmalarında, hükümetlerin iki savaş arasındaki yıllarda ve daha sonraları, sanayide verimliliği iyileştirme amacıyla büyük firmaların gelişmesini teşvik etmeye çalıştıklarını öne sürmektedir. Bu amaçlardan birincisinde, ikincisine göre daha başarılı olmuşlardır. Sorun, kısmen, büyük firmaların soruşturulmasından büyük ölçüde kaçınan ve şirket birleşmelerini engellemek için ender olarak müdahale eden İngiliz rekabet politikasının ayırt edici özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Buna karşılık, işletme tarihçileri İngiltere'nin devletleştirilmiş sanayilerinin itibarını güçlendirmek için çok şey yapmışlardır. 1950'lerde önemli yeniden düzenleme sorunlarının çözülmesinden sonra, en azından müdahaleci hükümetlerin izin verdiği dönemlerde bu işletmeler kendi yönetimlerini iyileştirmiş ve hedeflerini zaman içinde yeni koşullara göre uyarlamayı sürdürmüşlerdir. 1960'lara gelindiğinde, dinamik genel müdürler büyük işletmelerini yeniden örgütlüyor ve yeni yönetim yöntemlerini uygulamaya başlıyorlardı. James Foreman-Peck ve Robert Millward, *Public and Private Ownership of British Industries, 1820-1990* (Oxford, 1994) adlı çalışmalarında, 1950'ler ve 1970'ler arasındaki dönemde, İngiltere'nin özel mülkiyetteki imalat sanayindekilerle ve Amerika'nın benzer sektörlerindekilerle karşılaştırıldığında kamu mülkiyetindeki sanayilerde verimliliğin daha iyi durumda olduğunu teyit etmişlerdir.

Hollanda'da son zamanlarda işletmeler ve devlet arasındaki ilişkilerin bazı yönleri incelenmiştir. Birincisi, devlet bir girişimci olarak, Hollanda kamu madenlerinin kapanması ve PTT'nin (posta, telgraf ve telefon hiz-

metleri) özelleştirilmesi işini halletmiştir. Elektrik şirketleri ve Schiphol Havaalanı'na ilişkin bazı tarihlerde, yerel yönetimler ve bölge yönetimleri ile karşılıklı etkileşimler en önemli konu durumundadır.[62] Yazarların çoğu, inceledikleri şirketlerin merkezi yönetime ve yerel yönetime göre özel konumuna dikkati çekmekle birlikte, kamu işletmelerinin olumlu ve olumsuz yönlerine ilişkin olarak Britanya'dakine benzer bir tartışma bugüne kadar başlamamıştır. İkinci olarak, devletin sanayileşme politikası konusuyla bir ölçüde ilgilenilmiştir. Özellikle on dokuzuncu yüzyılın başlarında Kral I. Willem'in merkantilist politikası incelenmiştir. Bireysel şirketler için devlet desteğinin olabilirliğine ve mantığına ilişkin önemli bir kuşkunun mevcut olduğu görülmekte, fakat kanallar ve demiryolları gibi altyapı yatırımlarının olumlu etkilerinin olduğu kabul edilmektedir.[63] Elde edilen bu sonuçta devlet desteğinin mi yoksa olumlu iktisadi koşulların mı rol oynadığının belirlenmesi zor olmakla birlikte, 1950'lerde ve 1960'larda Hollanda'nın sanayileşme politikası başarılı olmuştur. 1970'lerde zayıf durumdaki şirketlere verilen devlet desteği, bazı araştırmaların da işaret ettiği gibi, kesinlikle başarısız sonuçlara yol açmıştır.[64] İngiliz deneyimi de aynı ölçüde başarısız olmuştur.

Son olarak, devletin kartellere karşı tavrı, umut vaat eden, fakat büyük ölçüde ihmal edilmiş bir araştırma konusudur. Hollanda devletinin genel olarak kartellere olumlu gözle bakmaya eğilimli olduğu, hatta İkinci Dünya Savaşı öncesindeki dönemde onları teşvik edecek kadar ileri gittiği genellikle kabul edilmektedir. Frans van Waarden'nin 1800 ve 1940 yılları arasında tekstil sanayinde girişimcilerin örgütlenmesi hakkındaki incelemesi, tekstil kartelinin hem çalışanlarıyla hem de devletle olan ilişkilerindeki gücünü açıkça ortaya koymaktadır. Son zamanlardaki araştırmalar, Avrupa kartellerinin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra,

62) Frans Messing, *Geschiedenis van de mijnsluiting in Limburg. Noodzaak en lotgevallen van een regionale herstructurering, 1955-1975* (Leiden, 1988); Mila Davids, *De weg naar zelfstandigheid. De voorgeschiedenis van de verzelfstandiging van de PTT in 1989* (Hilversum, 1993); Geert Verbong, "Naar anleiding van: Drie boeken over electriciteits-bedrijven", *Neha-bulletin* 8 (1994): 93-100; Marc Dierikx ve Bram Bouwens, *Building Castles of the Air; Schiphol Amsterdam and the Development of Airport Infrastructure in Europe, 1916-1996* (The Hague, 1997).

63) Rudolf Filarski, *Kanalen van de koning-koopman. Goederenvervoer; binnenscheepvaart en kanalenbouw in Nederland en België in de eerste helft van de negentiende eeuw* (Amsterdam, 1995); Ben Gales ve Riner Fremding, "Ijzerfabrikanten en industriepolitiek onder koning Willem I: De enquete van 1828", *Neha-jaarboek* 57 (1994): 287-347.

64) Gerard J. Wijers, *Industriepolitiek. Eenonderzoek naar de vormgeving van het overheidsbeleid gericht op industriële sectoren* (Leiden, 1982); Cornelis de Voogd, *De neergand van de scheepsbouw en andere industriële bedrijfstakken* (Vlissingen, 1993).

düşünülenden çok daha dayanıklı oldukları gerçeğine de dikkati çekmektedir.[65]

Uluslararası İşletme

Çokuluslu şirketlerin tarihine ilişkin zengin yazın, bu kitapta Jones tarafından ayrıntılı olarak incelenmektedir. Bununla birlikte, bu alanda İngiliz ve Hollanda işletme tarihlerinin özellikle faal oldukları belirtilmelidir ve bu durum her iki ülkede çokuluslu işletmenin büyük önemini yansıtmaktadır.

Her iki ülke de son 100 yıldır önemli çokuluslu yatırımcılar olmuşlardır. ABD, Britanya ve Hollanda önemli ve sürekli bir çokuluslu yatırımcı olan bir üçlüyü oluşturmaktadır. Britanya 1945'e kadar dünyanın en büyük doğrudan yatırımcısı durumundaydı ve günümüze kadar da ABD'den sonra ikinci sırayı almıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın bir sonucu olarak Almanya'nın DYY'sinin neredeyse tamamını kaybetmesinden sonra, Hollanda dünyadaki üçüncü doğrudan yatırımcı durumuna gelmiş ve bu konumunu 1980'lere kadar sürdürmüştür. Almanlar, Fransızlar ve İtalyanlar 1950'lerin ve 1960'ların 'mucizevi' yıllarında doğrudan yatırım yaptıkları ülkelere ihracatı tercih ederken, Hollanda, tıpkı İngiltere gibi, önemli boyutta çokuluslu yatırıma girişmiştir. Hollanda'nın 1967'deki DYY stoku, Almanya, Fransa ve İtalya'nın toplam DYY'sine eşitti. Bu durum 1980'lere kadar sürmüş ve bu tarihlerde Almanya'nın DYY stoku Hollanda'nınkini geçmiştir.

Her iki ülkede de ülke dışına yatırım yapma eğilimi, kesin olarak sömürge imparatorlukları dönemine ve erken dönemdeki özel imtiyazlı çeşitli ticaret şirketlerine kadar geriye götürülebilir. Britanya örneğinde, özel imtiyazlı şirketlere ilişkin zengin bir yazın mevcuttur ve bu yazında son zamanlarda bunların modern çokuluslularla olan benzerlikleri tartışılmaktadır.[66] Özel imtiyazlı ticaret şirketleri yerlerini özel sektör

65) Frans van Waarden, *Het geheim van Twente. Fabrikantenvereniginten in de oudste grootindustrrie van Nederland, 1800-1940* (Amersfoort/Leuven, 1987); Wendy Asbeek Brusse ve Richard Griffiths, "The Management of Markets: Business, Government and Cartels in Post-War Europe", *Business and European Integration Since 1800. Regional, National and International Perspectives*, (yay. haz.) Ulf Olssen (Göteborg, 1997), 162-88.

66) K. N. Chaudhuri, *The Trading World of Asia and the English East India Company 1660-1760* (Cambridge, 1978); A. M. Carlos ve S. Nicholas, "Giants of an Earlier Capitalism: The Chartered Trading Companies as Modern Multinationals", *Business History Review* 62 (1988): 398-419.

takas odalarına bıraktıkça, bunların Atlantik, Asya ve dünyanın diğer yerlerindeki stratejileri üzerinde daha fazla durulmaya başlanılmıştır.[67] Bazı incelemelerde, bu takas odalarının on dokuzuncu yüzyıldan günümüze kadar olan evrimi ele alınmıştır.[68]

Hollanda'da Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'nin bir işletme olarak tarihi ve etkisi –genellikle marjinal veya çok olumsuz olarak tanımlanmaktadır– önemli bir araştırma konusudur. Benzer bir tartışma, Tarım Sistemi'ne (1830-70) ve bunun Java'nın gelişmesi üzerindeki olumsuz etkisine ilişkin olarak sürmektedir. Son yıllarda, araştırmacılar Java'nın tarımsal gelişmesinin daha dinamik olduğunu öne sürmüşlerdir. Bitmek bilmeyen bir tartışma konusu da Hollanda emperyalizminin doğası olmuştur. Bu özellikle, Batılı işletmelerin tarım plantasyonlarını ve maden kaynaklarını iktisadi açıdan sömürülmesiyle yakından ilgilendikleri on dokuzuncu yüzyılın sonunda sömürge imparatorluğuna dahil edilen Dışarıdaki Eyaletlerle ilgilidir.[69] Joep à Cambo, KPM'nin tarihi olan *Koninklijke Paketvaart Maatschappij* adlı yapıtında, bu şirketin ulaştırma ve iletişim olanakları sağlayarak, devlet oluşumunu ve iktisadi altyapıyı nasıl güçlendirdiğini ortaya koymuştur. KPM ve onun yönetim kurulu üyeleri aracılığıyla, sömürgenin tüm iletişim hatları bir araya gelmiştir. İktisadi ve siyasi çıkarlar sıkı bir şekilde iç içe geçmiştir.[70]

Doğrudan yabancı yatırımda söz konusu olan siyasi riskler, Frans-Paul van der Putten'in yirminci yüzyılın başlarında Çin'deki Hollanda şirketlerine ilişkin incelemesinde gün ışığına çıkarılmıştır. Sekiz şirketin deneyimlerini karşılaştıran araştırmacı, yerel ilişkileri güçlü olan ve uzun dönemli stratejisi olan şirketlerin, yerel hükümetlerin çıkarlarıyla en fazla uyum sağlama arzusunda olan şirketler oldukları sonucuna varmaktadır. Bu politika özellikle iki İngiliz-Hollanda çokuluslu şirketi olan

67) David Hancock, *Citizens of the World* (Cambridge, 1995).

68) Charles Jones, *International Business in the Nineteenth Century* (Brighton, 1987); Stanley Chapman, *Merchant Enterprise in Britain* (Cambridge, 1992); Geoffrey Jones, *Merchants to Multinationals* (Oxford, 2000).

69) J. Thomas Lindblad, "The Economic History of Colonial Indonesia: An Historiographical Survey", *Economic and Social History in the Netherlands* 1 (1989): 31-48; Endonezya'nın iktisadi ve işletme tarihi konusunda önemli bir kitap şudur: J. Thomas Lindblad (yay. haz.), *Historical Foundations of a National Economy in Indonesia, 1890s-1990s* (Amsterdam, 1996); emperyalizm tartışmasına ilişkin bir inceleme için bkz. Maarten Kuitenbrouwer, "Het imperialisme-debat in de Nederlandse geschiedschrijving", *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 113, no. 1 (1998): 56-73.

70) Joep à Campo, *Koninklijke Paketvaart Maatschappij. Stoomvaart en staatsvorming in de Indische archipel, 1888-1914* (Hilversum, 1992).

Royal/Dutch Shell ve Unilever'da görülebilmektedir. Bu şirketler, koruma konusunda hem Hollanda hem de İngiliz hükümetlerine başvurma avantajına sahiptirler. Britanya'nın o dönemde bir dünya gücü olması, bunların politikalarını önemli ölçüde etkilemiş olmalıdır.[71]

Hem İngiltere'de hem de Hollanda'da, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bu ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlarının çok büyük bir bölümünü oluşturan 'bağımsız' firmalara ilişkin araştırmalar mevcuttur. Ben Gales ve Sluyterman, Wilkins'in İngiltere örneğine ilişkin önceki çalışmalarını geliştirerek, Hollanda örneğinde bağımsız şirketin özellikle sömürge koşullarında faal olduğu sonucuna varmışlardır. Orada bağımsız şirketler takas odalarından, ticaret bankalarından ve faal bir Hollandalı topluluktan ve diğer Avrupalı topluluklardan oluşan rahat bir çevre tarafından kuşatılmıştır. Sömürgecilik sona erince bu olgu da ortadan kalkmıştır.[72]

Jones'un makalesinde işaret edildiği gibi, Britanya ve Hollanda'da modern türde çokuluslu ların gelişmesi, oldukça ilgi gören bir konu olmuştur. İngiliz örneğinde, özel incelemelerin yanı sıra, tarihsel gelişmeye ilişkin genel incelemeler de mevcuttur.[73] Hollanda'da İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemi ele alan birçok şirket tarihi uluslararasılaşma konusunu tartışmakta, fakat ender durumda, konuyu genel olarak dile getirmektedir. Hollanda'nın uluslararasılaşma sürecinin ilginç bir yönü, göreli olarak küçük şirketlerin bile yabancı ülkelerde şubeler açmasıdır. Diğer küçük ülkelerde de, doğrudan yabancı yatırım yapma konusunda benzer bir arzu göze çarpmaktadır.[74] Esas olarak iktisatçılar tarafından yapılan bazı incelemeler Hollanda çokuluslularına ilişkin tarihi bilgiler vermektedir. Roger van Hoesel ve Rajneesh Narula'nın editörlüğünü yaptıkları *Multinational Enterprises from the Netherlands* (Londra ve New

71) Frans-Paul van der Putten, *Corporate Behavior and Political Risk; Dutch Companies in China, 1903-1941* (Leiden, 2001).

72) Ben Gales ve Keetie Sluyterman, "Dutch Free-Standing Companies, 1870-1940", *The Free-Standing Company in the World Economy; 1830-1996*, (yay. haz.) Mira Wilkins ve Harm Schröter (Oxford, 1998), 293-322.

73) Geoffrey Jones, "British Multinational Enterprise and British Business since 1850", *Business Enterprise in Modern Britain from the Eighteenth to the Twentieth Centuries*, (yay. haz.) Maurice W. Kirby ve Mary B. Rose (Londra, 1994), 172-206.

74) Ben Gales ve Ketie Sluyterman, "Outward Bound: The Rise of Dutch Multinationals", *The Rise of Multinationals in Continental Europe*, (yay. haz.) Geoffrey Jones ve Harm Schröter (Aldershot, 1993), 65-98, Harm Schröter, 1914 öncesinde küçük ülkelerin çokuluslularına ilişkin incelemesine Hollanda'yı da dahil etmiştir. Harm G. Schröter, *Aufstieg der Kleinen: Multinatioale Unternehmen aus fünf kleinen Staaten vor 1914* (Berlin, 1993).

York, 1999) adlı yapıtta son otuz yıldaki Hollanda deneyimleri diğer ülkelerinkiyle karşılaştırılmaktadır.

İngiliz ve Hollanda işletmelerinin ayırt edici bir özelliği, dünyanın en büyük çokuluslu şirketlerinden ikisinin, Shell ve Unilever'ın ortak mülkiyetine sahip olmalarıdır. En önemli üç Hollandalı çokuluslu şirket 1907 ve 1929 yılları arasında gerçekleşen sınır ötesi birleşmeler sonucunda ortaya çıkmıştır ve bunlardan iki tanesi İngiliz-Hollanda şirketleridir. Fakat, DAF ve İngiliz Leyland'ın kamyon bölümü arasındaki birleşme, daha az başarılı olan İngiliz-Hollanda birleşmelerinden biridir. 1990'larda, aralarında yayıncılıkta Reed Elsevier ve çelikte Corus'un da bulunduğu, başka İngiliz-Hollanda şirketleri kurulmuştur.

Hem Britanya hem de Hollanda doğrudan yabancı yatırım çeken önemli ülkelerdir. Yabancı çokulusların Britanya'ya etkisine ilişkin çok sayıda araştırma yapılmıştır. Britanya yirminci yüzyılda dünyanın en büyük çokuluslu yatırımcılarından biri iken, aynı zamanda yatırımları çeken belli başlı ülkelerden biri olmuştur. Britanya 1850'lerde imalat sanayindeki ilk DYY'yi, Colt ve J. R. Ford gibi ABD firmalarından ve Alman şirketi Siemens'den sağlamıştır. 1914'e gelindiğinde, yabancı mülkiyetindeki şirketler boya ve elektrikli eşyalar gibi sanayi dallarında çok önemli durumdaydı. İki savaş arasındaki yıllarda ve daha çok da 1950'lerde, çok daha fazla sayıda yabancı firma İngiltere'ye gelmiştir ve bunlar kimyasallar, makine ve elektrikli makine imalatı, madeni eşya, motorlu araçlar ve gıda ürünlerinde kümelenmiştir. Britanya dünyanın en fazla yabancı sermaye çeken ikinci ülkesi haline gelmiş ve bu durumunu korumuştur. 2002'ye gelindiğinde, İngiliz imalat sanayi üretiminin dörtte biri ve İngiltere'nin tüm ihracatının yarısı yabancı firmalar tarafından gerçekleştiriliyordu. Bu firmalar –bu durum yirminci yüzyıl boyunca sürmüş görünmektedir– yerli şirketlerden çok daha yüksek verimlilik düzeylerine ulaşmışlardır.

Britanya'daki ABD çokuluslu yatırımının artması –ABD her zaman Britanya'daki en büyük yatırımcı olmuştur– John H. Dunning'in *American Investment in British Manufacturing Industry* (Londra, 1958) adlı öncü nitelikli çalışmasının konusunu oluşturmuştur. Daha sonraları çokuluslu şirketleri inceleyen iktisatçıların duayeni haline gelecek olan Dunning, on dokuzuncu yüzyıldan sonra Britanya'daki ABD çokuluslularının gelişmesini izlemiş ve bundan sonra 1950'lerde bunların etkilerini düzenli bir şekilde araştırmıştır. Bundan sonra Britanya'daki yabancı çokuluslu şirketlerin tarihini inceleme arzusu azalmıştır. Bununla birlikte, otomotiv ve elektronik sanayine büyük ölçekli Japon yatırımlarının gelme-

siyle birlikte, Dunning ve diğer birçok araştırmacının çağdaş gelişmelere olan ilgisi tekrar uyanmıştır.[75] yabancı şirketlere ilişkin Hollanda deneyimi, günümüze kadar esas olarak iktisadi coğrafyacılar tarafından incelenmiştir.[76]

Son Yorumlar

Bu makale, Britanya ve Hollanda'nın işletme tarihi yazınlarını incelemiş ve araştırmacıların yaklaşım ve sonuç farklılıklarının yanı sıra, ilgilendikleri ortak konulara da ışık tutmuştur. Bu yüzden, bireysel ülkelerin ulusal deneyimlerini daha geniş bir karşılaştırmalı Avrupa bağlamına yerleştirmek konusunda, Cassis ve Whittington ve Mayer'in kitaplarında görülen ve giderek yaygınlık kazanan bir eğilimin parçasını oluşturmaktadır. Ortaya çıkan sonuçlardan biri, bu ülkelerle ABD arasındaki bazı şaşırtıcı farklılıkların, gerçekte genel bir Avrupa olgusu olarak görülebilmesidir.

Britanya ve Hollanda'nın işletme tarihleri birçok konuda benzerlik göstermektedir. Her iki ülke de emperyal güçlerdir ve daha sonraları sömürgelerin elden çıkarılması sürecini birlikte yaşamışlardır. Her iki ülkenin ekonomisinde de İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, sermaye oldukça yoğunlaşmış ve bu ekonomiler büyük firmaların egemenliğindeki ekonomiler haline gelmiştir. Bununla birlikte, aile işletmeleri önemlerini korumuş ve Chandlercı modelin telkin ettiğinden daha başarılı olmuşlardır. Firma ve aile ağları hem İngiliz hem de Hollanda işletme tarihinde önemli güçler olmuştur. Her iki ülkede de hizmet sektörü özellikle önemli bir konuma gelmiştir ve her iki iş kültürü de merkantil görünümleriyle dikkati çekmektedir. İki ülke de doğrudan yabancı yatırım yapmak konusunda uzun vadeli ve sürekli bir eğilimi paylaşmışlardır. Dünyanın en büyük çokuluslu şirketlerinden ikisinin, Shell ve Unile-

75) John H. Dunning, *Japanese Participation in British Industry* (Londra, 1986); Geoffrey Jones, "Foreign Multinationals and British Industry before 1945", *Economic History Review* 41, no. 3 (1988): 429-53; Frances Bostock ve Geoffrey Jones, "Foreign Multinationals in British Manufacturing, 1850-1962", *Business History* 36, no. 1 (1994): 89-126.

76) N. J. Kemper ve Marc de Smidt, "Foreign Manufacturing Establishments in the Netherlands", *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 71 (1980): 21-40; Marc de Smidt, "Foreign Industrial Establishments Located in the Netherlands", *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 57 (196: 1-19.6)

ver'ın ortak mülkiyetine sahiptirler. Diğer bir deyişle, İngiliz ve Hollanda işletme tarihlerinin birçok ayırt edici özelliği, gelişme, coğrafi konum ve kültürel yönelime ilişkin ortak tarihsel eğilimleri olan birçok ülkedeki eğilimlerin bir parçasını oluşturmaktadır.

İki ülke arasındaki en keskin farklılıklar yönetim kültürlerinde ortaya çıkmaktadır. Hollanda'da yönetici seçiminde, mühendislik veya teknik temeli olan yöneticilere önem verilmekte, buna karşılık İngiltere'de, tarihsel olarak, kişilik ve 'centilmen amatörler' tercih edilmektedir. Bu durum, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Hollanda'nınki ile karşılaştırıldığında, Britanya'nın verimlilik performansının düşük olmasının önemli nedenlerinden biri olarak görünmektedir. Bununla birlikte, Britanya ve Hollanda'nın yönetim kültürlerinin birbirini tamamlayıcı nitelikte olması, ortaklaşa sahip oldukları büyük çokuluslu şirketleri yaratma ve sürdürme yeteneklerini bir ölçüde açıklayabilir.

Temel Yapıtlar

Cassis, Youssef, *Big Business. The European Experience in the Twentieth Century*, Oxford, 1997.

Hannah, Leslie, *The Rise of Corporate Economy*, Londra, 1983.

Hoesel, Roger van ve Rajneesh Narula (yay. haz.), *Multinational Enterprises from the Netherlands*, Londra ve New York, 1999.

Jeremy, David J., *A Business History of Britain, 1900-1990s*, Oxford, 1998.

Jones, Geoffrey, *The Evolution of International Business*, Londra, 1996.

"Great Britain: Big Business, Management and Competitiveness in Twentieth Century Britain," *Big Business and the Wealth of Nations*, (yay. haz.) Alfred D. Chandler, Jr., Franco Amatori ve Takashi Hikino, 102-38. Cambridge, 1997.

Jonker, Joost ve Keetie Sluyterman. *At Home on the World Markets: Dutch International Trading Companies from the 16th Century until the Present*, Montreal, 2000.

Kirby, Maurice W. ve Mary B. Rose (yay. haz.), *Business Enterprise in Modern Britain*, Londra, 1994.

Whittington, Richard ve Michael Mayer, *The European Corporation*, Oxford, 2000.

Wilson, John F., *British Business History, 1720-1994*, Manchester, 1995.

Zanden, Jan Luiten van, *The Economic History of Netherlands, 1914-1995: A Small Open Economy in the "Long" Twentieth Century*, Londra, 1998.

7
1990'ların Sonlarında İskandinav İşletme Tarihi

Önceki Gelişmeler, Mevcut Durum ve Gelecek

Håkan Lindgren

İktisat Tarihi Olarak İşletme Tarihi

İskandinav ülkelerinde işletme tarihinin kökenleri iktisat tarihinde bulunmaktadır. Bu ikisi arasındaki ilişki gerçek bir ortakyaşama biçimini almıştır. Bugün işletme tarihi, iktisat tarihinin önemli bir dalı olarak kabul edilmekte ve 1960'lar ve 1970'lerdeki 'makro' ile 'mikro' yaklaşımlar, ekonometrik model yönelimli, 'bütünsel' iktisat tarihçileri ile daha tümevarımcı, niteliksel yönelimli işletme tarihçileri arasındaki eski tartışmalar ortadan kalkmış görünmektedir. İşletme tarihinin, iktisat tarihinin kabul görmüş bir alt-disiplini olarak onunla birleşmesi, ABD ve Britanya'nın tersine, henüz işletme tarihinin bağımsızlığını sağlayamamıştır. Aslında, işletme tarihçileri, kendi akademik kadrolarını ve bölümlerini oluşturarak bu alanın konumunu yükseltmeyi gerçekleştirememiştir.[1]

1) İskandinav akademik çevrelerinde, işletme tarihinin iktisat tarihinin bütünleşik bir parçası olduğu yönündeki güçlü kanı İsveçli işletme tarihçisi Kersti Ullenhag tarafından ifade edilmiştir. Ullenhag, Rolv Amdam'ın 1994 yılında Stockholm Üniversitesi'ndeki

İskandinav ülkelerinde işletme tarihi ile iktisat tarihi arasındaki uzlaşmacı ilişkinin en azından iki önemli nedeni bulunmaktadır. Birincisi, son yirmi yılda sosyal bilimlerdeki, özellikle de iktisattaki gelişmeler, mikro ve makro analiz arasındaki metodolojik sınırları bulanık hale getirmiştir. İkisi arasındaki duvarların ortadan kalkması, 1970'lerden beri iktisat biliminde ortaya çıkan değişimlerle kesin olarak bağlantılıdır. Az gelişmiş ülkelerde, yoğun sermaye transferlerine rağmen sürekli büyümenin gerçekleşmemesinin yanı sıra, stagflasyon ve krizler 1970'lerin sonlarında birçok iktisatçının, Keynesyen kuramın uygun analitik araçları sağlama yeteneğinden kuşku duymasına yol açmıştır. Analitik kavramlar olarak çok genel büyüklüklerin kullanılmasının, iktisadi dalgalanmalar ve büyümenin mekanizmalarını açıklamada yetersiz kaldığı ortaya çıkmış ve makro değişkenlerin mikro temellerine ilişkin yoğun bir araştırma faaliyeti başlamıştır. Bunun sonuçlarından biri, daha önceleri İskandinav iktisatçıların neredeyse tamamı tarafından rafa kaldırılmış olan Avusturyalı, Schumpeterci ve kurumcu iktisadın canlanması olmuştur.

1980'lerde İskandinav üniversitelerinde yeni bir sosyal bilim dalı, işletme iktisadı ya da işletme yönetimi hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu yeni alan, kısa sürede akademik dünyanın gerçek bir dinamosu haline gelmiştir. Öğrenci sayısı ve öğretim üyesi sayısı ile ölçüldüğünde, işletme yönetimi birkaç on yıl içinde, üniversitelerde açılmış ya da üniversitelerden ayrılan ve sayıları giderek artan işletmecilik okullarındaki temel dal olmanın yanı sıra, sosyal bilimler fakültelerindeki en geniş disiplin haline gelmiştir. Bu yeni alanda, bilimsel yönetim yazını yaygın biçimde gelişmiş ve işletmelerin faaliyet koşulları ve kaynak yaratma yetenekleri konusunda artmakta olan araştırmalara önemli katkıda bulunmuştur. Bu araştırmalar tümevarımcı bir nitelikte olup kesinlikle ampirik yönde ilerlemiştir ve genelde, bireysel firmalara ilişkin örnek olaylara dayanmaktadır. Bu, işletme tarihi açısından bir fırsat oluştururken aynı zamanda bir yetersizliği de ifade etmektedir. Bununla birlikte, işletme tarihindeki en önemli gelişme, sosyal bilimler fakültelerinde büyük, etkili işletme

"Finansal Tarih ve İşletme Tarihinde Kuram ve Yöntemler" adlı seminere sunduğu bildiriye ilişkin yorumunda, birkaç hafta önce Erasmus Üniversitesi'ndeki İşletme Tarihi Konferansı'nda "katılımcıların işletme tarihinin iktisat tarihi ile ortak yönlerinin olup olmadığına ilişkin tartışmalarını izlemenin" yarattığı "şok edici deneyimi" anlatmaktadır. Bkz. H. Sjögren (yay. haz.), *Asperker på näringslivets historia (Aspects of Business History)*, Araştırma Raporu, no. 5 (Stockholm, 1995).

yönetimi bölümlerinin oluşturulmasının sonucu olarak 'mikro yapı' araştırmalarının giderek geçerlilik kazanmasıdır.

İktisadi sosyal bilimlerindeki metodolojik canlanmanın bir benzeri de insani bilimler ve genel tarih alanlarında gerçekleşmiştir. Bu, yaklaşım tarzındaki ve düzeyindeki değişimin daha genel bir bilimsel canlanmanın bir parçası olduğu ve 1960'larda ve 1970'lerde kuramsal ve toplulaştırılmış araştırmanın belirgin egemenliğine ('toplulaştırmanın zorbalığı') karşı bir tepki oluşturduğu anlamına gelmektedir. Uppsala Üniversitesi'nde tarih profesörü olan Rolf Torstendahl bir makalesinde, antropolojik yönelimli, tarihsel zihniyet araştırmalarının, daha önceleri tarih araştırmaları alanında tam bir egemenlik kurmuş olan niceliksel toplumsal tarihi ortadan kaldırmaya çalıştığına işaret etmektedir. Bugün, daha aradan on yıl bile geçmemişken, mikro tarih, tarih bölümlerinde en moda tarih araştırması konumuna gelmiştir. Daha geniş bir açıdan ele alındığında, bu 'yeni' araştırmaya yeni bir isim olan 'mezzo (orta)' tarih adı bile verilmiştir.[2]

Bilimsel metodolojideki bu gelişmelerin iktisat tarihi araştırmalarının içeriğini etkilediği çok açıktır. İktisat tarihinde mikro incelemelerin giderek kabul görmesi, son on yıllarda iktisat ve işletme tarihlerinin birbirine yakınlaşmasında, hiç kuşkusuz, en önemli faktör durumundadır. Bazı yönlerden, bakış açısında Kuhncu paradigma değişikliğini akla getiren bu değişiklik, bir dizi kuramsal itici gücün ortaya çıkmasına ve gelişmesine olanak vermiştir. Bunlar, kurumculuğa yönelimli kuramlardan, girişimcilik, ağ ve neo-Avusturya kuramları adı verilen evrimci kuramlara kadar geniş bir yelpazeyi oluşturmaktadır. Bu alternatif yaklaşımlar arasındaki çekişme, deneysel ve yaratıcı bir araştırma ortamının oluşmasına yol açmıştır. Birbirine eklenen bu gelişmeler, işletme tarihinin iktisat tarihi, akademik topluluğun tamamı ve hatta genel olarak toplum içindeki konumunun güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

Ancak işletme tarihinin kendi içindeki araştırmaya ilişkin gelişmeler bile, bireysel olaylar ile genel gidişat, bağımsız olayların öykü biçiminde anlatımı ile daha bütünsel bir düzeyde kurama bağlı soyutlamalar arasındaki eski değer çatışmalarının çözümüne katkıda bulunmuştur. Kuramsal yaklaşımlara ilişkin çok farklı ve çok daha derin düşünceleri ortaya koyan yeni bir işletme tarihçileri kuşağı yetişmiştir. 1960'ların ikinci yarısında ve 1970'lerde metodolojik konularda yapılan ve on dokuzuncu

2) B. Odén, *Leda vid Fyra mikrohistoriska essär om självmordets historia* (Lund, 1998), 11. Ayrıca Rolf Torstendahl'ın şuradaki makalesine bakınız, *Svenska Dagbladet*, 2 Eylül 1991.

yüzyılda iktisat bilimlerindeki büyük 'Metdodenstreit'le benzer özellikleri gösteren canlı tartışmalar, düşüncelerin netleşmesi ve yeni bilginin ortaya çıkması gibi olumlu sonuçlar doğurmuştur. Bu tartışma iktisat tarihinde, kendilerini bilimsel tutkularla işletme tarihi araştırmalarına adayan göreli olarak az sayıdaki daha genç araştırmacının, çetin akademik koşullarda kendi varlıklarını meşrulaştırmalarına ve sürdürmelerine neden olmaktadır.

Mesleğin Erken Doğuşu ve Tartışmalar

1950'lere gelindiğinde, işletme tarihi bir bilimsel araştırma alanı olarak İsveç'te güçlü bir temele sahip durumdaydı. Mesleğin erken ortaya çıkması, Sanayi Devrimi'nin hem öncesinde hem de sonrasında İsveç iş yaşamında demir işlemenin sahip olduğu güçlü konumla aynı zamana rastlamıştır. Kamunun merkezi arşivlerinde ve özel şirket arşivlerinde İsveç demir tesislerine ilişkin iyi korunmuş kaynak malzemeler, iktisat tarihi olarak adlandırılan ve İsveç'e ve İskandinavya'ya gelişi Eli F. Heckscher'in adıyla ayrılmaz bir şekilde bütünleşen yeni araştırma alanı için temel oluşturmuştur. Heckscher 1950'de "İsveç Şirketleri ve Tarihsel Açıdan İncelenmesi"[3] başlıklı makalesinde, iktisat tarihçilerine, işletme tarihini önemli bir araştırma alanı olarak ele almaları çağrısında bulunmuştur.

Hem Norveç'te hem de İsveç'te büyük araştırma projeleri, işletme tarihi araştırmalarının gelişmesinde bir başlangıç noktası oluşturmuştur. 1950'lerde İsveç'te bu alanda bir atılım ortaya çıkmıştır. Bu dönemde İsveç üniversitelerinde ilk akademik iktisat tarihi kadroları açılmış ve iktisat tarihinin ilk kuşak profesörleri olarak adlandırılanlar –Artur Attman (Göteborg), Oscar Bjurling (Lund), Karl-Gustaf Hildebrand (Uppsala) ve Ernst Söderlung (Stockholm)– kendilerini önemli işletme tarihçileri olarak kabul ettirmişlerdir. 1950'lerde Fagersta demir tesisinin tarihine ilişkin geniş kapsamlı bir araştırma projesi, İsveç'teki hemen hemen tüm profesyonel iktisat tarihçilerini bir araya getirdi. Fagersta Şirketi'nin tarihine ilişkin olarak 1957-9'da yayınlanan beş kalın ciltte farklı yaklaşımlar birleştirildi ve tümüyle farklı türden arşiv malzemeleri, geniş kapsamlı ve koşulları da ortaya koymayı hedefleyen bir araştırma-

3) E. F. Heckscher, "Om svenska företag och deras historiska behandling", *Nordisk Tidskrift*, no. 3 (1950): 213-35.

nın temelini oluşturdu. Bu kapsamlı çalışma, İsveç demir üretiminin tarihini bir bütün olarak ele aldı ve İsveç'te bilimsel amaçlı profesyonel işletme tarihinin yazımının standartlarını belirledi.[4]

Norveç'te 1960'ların sonunda, bazı genç tarihçiler ve iktisat tarihçileri, ağaç işleme firması Mathiesen Eiswold Verk'e ilişkin üç ciltlik önemli bir inceleme gerçekleştirdiler. Araştırmacıların ilgisi, ekonominin temel oyuncuları olarak firmalardı. Bunlardan biri, 1972'de Oslo Üniversitesi'nde İktisat Tarihi Profesörlüğü kadrosuna atanan Francis Sejersted'di. Sejersted 1970'lerde, iki savaş arası dönemdeki iktisadi krizleri, işletme tarihi yaklaşımıyla analiz eden büyük bir araştırma projesinin başkanlığını yürüttü. Ayrıca, işletme tarihinin rolüne ilişkin bilimsel tartışmaya etkin biçimde katıldı. 1972'de o zamanın önde gelen İsveç tarih dergisi *Historisk Tidskrift*'de yayınlanan ve bugün klasik olmuş bir makalede, Yeni İktisat Tarihçilerine ve bunların daha fazla soyutlama ve daha yüksek düzeyde genelleme taleplerine karşı geleneksel tarih yazımını savundu.[5]

Danimarka'da işletme tarihine ilişkin araştırmaların gelişmesi, 1960 yılında Kopenhag Üniversitesi'nde ilk iktisat tarihi profesörü olan Kristof Glaman ile yakından ilişkilidir. Glaman, 1960'larda, diğerlerinin yanı sıra, istatistikçi ve iktisatçı Svend Aage Hansen ile işbirliği yaparak, üniversitede özel bir enstitü kurdu. 1950'de yayınlanan, Danimarka tütün sanayinin örgütsel evrimi konusundaki ilk kitabı, özellikle sorunun formülasyonu açısından örnek bir çalışmadır. 1962'de yayınlanan, Danimarka malt sanayine ilişkin monografisi kısa sürede İskandinav işletme tarihçileri için standart bir çalışma durumuna gelmiştir. Odense Üniversitesi'nde İktisadi Tarih ve Sosyal Tarih Profesörü olan Hans Christian Johansen, Glaman'ın adımlarını izleyerek işletme tarihi alanında çok sayıda yayın yapmıştır. Yapıtları arasında Albani Breweries ile, Danimarka'nın mühendislik alanındaki en önemli uluslararası firmalarından olan Danfoss Konsernü'ne ilişkin şirket monografileri bulunmaktadır.[6]

4) E. Söderlund, K.-G. Hildebrand, A. Attman, vd., *Fagerstabrukens historia*, 5 cilt , (Stockholm, 1957-9).

5) F. Sejested, "Apologi for den gammeldagse ökonomiske histoire", *Historisk Tidskrift* (İsveççe), no. 4 (1972): 461-73. Sejersted'in Mathiesen Eidsvold projesine en önemli katkısı şudur: *Den gamle bedrift og den nye tid: 1842-1895* (Oslo, 1979).

6) K. Glaman, *75-foreningen. Den danske tobaksindustris organisatoriske utvikling 1875-1950* (Kopenhag, 1950); *Bryggeriets histoire i Danmark indtil slutningen af det 19. Århundrede* (Kopenhag, 1962); P. Boje ve H. C. Johansen, *Alltid på vej... Albani Bryggeriernes histoire, 1859-1984* (Odense, 1989); *En ivaerksaetter: Historien om Mads Clausen of Danfoss* (Odense, 1994).

Arşiv malzemelerinin korunması ve işletme tarihi araştırmaları için kullanıma sunulması sorunu, Danimarka'da erken bir tarihte bir ulusal arşiv merkezinin oluşturulmasıyla çözülmüştür. Kent yönetimi ve yeni kurulan Århus Üniversitesi'nin işbirliğiyle, bireysel firmaların arşivlerini toplamak ve korumak için 1948'de bağımsız bir kurum olan Erhvervsarkivet oluşturulmuştur. Bu kurumun 1949'dan beri yayınladığı yıllıklar, sadece arşivde bulunanlara ve bunların gelişmelerine ilişkin iyi bilgiler sağlamakla kalmamakta, Danimarka işletme tarihi araştırmalarındaki gelişmelere ilişkin olarak tarih yazımı açısından ilginç bir inceleme sunmaktadır.[7] Bu gibi projelerde bireylerin katılımı, her zaman olduğu gibi büyük önem taşımaktadır. Uzunca bir süre projenin başkanlığını yapan Vagn Dybdahl, Århus arşivlerini diğer İskandinav ülkeleri için de bir model haline getirdi. Dybdahl daha sonraları Danimarka Ulusal Arşivleri'nin başına getirildi.

Finlandiya'da 1950'lerde ve 1960'larda belli başlı firmalar, iyi kalitede şirket tarihlerinin yazılması için bilim insanlarından yararlanmaya başladılar. 1970'lerin ortalarına kadar, ülkede iktisat tarihi ve sosyal tarih alanında tek bir profesörlük kadrosu –Helsinki Üniversitesi'nde– vardı. Bu yüzden ilk işletme tarihçileri kuşağının esas olarak tarihçiler arasından (örneğin Eino Jutikkala, Oscar Nikula, Vilho Annala ve Keijo Alho) ya da tarihle ilgilenen iktisatçılar arasından (örneğin Nils Meinander ve Hugo Pipping) çıkması çok doğaldı.[8] Finlandiya'daki öncü çalışma, Pipping'in iki ciltlik Bank of Finland tarihiydi ve bunu, Jorma Ahvenainen'in büyük orman sanayi konsernü olan Kymmene hakkındaki kitabı izledi.[9]

İsveç ve Norveç'te 1950'lerde ve 1960'larda işletme tarihinin bilimsel rolüne ilişkin tartışmaların bir benzeri, daha genç bir araştırmacılar kuşağının etkin şekilde katılımıyla Finlandiya'da da yapıldı. Daha önce 1965'te Helsinki Üniversitesi'nde İktisat Tarihi Profesörü olan Sven-Erik Åström, bilimsel bir araştırma alanı olarak işletme tarihi ile halkla ilişkiler ve kuruluş yıldönümü kutlamaları için hazırlanmış, derinlikten yoksun şirket tarihleri arasında kesin bir ayırım yapmıştır. Erkki Pihkala,

7) "Erhvervsarkivet 1948-1998. Udvikling og positioner", *Erhvervsarkivets Årbog 1997* (Århus, 1997), 5-48.

8) Tanınmış bir sosyal tarihçi olan Eino Jutikkala, 1954 yılına kadar Helsinki Üniversitesi'nde iktisadi ve sosyal tarih profesörüydü. O yıl Fin tarihi kadrosuna geçti.

9) H. E. Pipping, *Från pappersrubel till guldmark: Finlands Bank 1811-1877* (Helsinki, 1961); *I guldmyntfotens hägn: Finlands Bank 1878-1914* (Helsinki, 1969); J. Ahvenainen, *Från pappersbruk till storföretag: Kymmene Aktiebolag 1918-1939* (Helsinki, 1972).

1975'te işletme tarihinin, aralarında özellikle yeniliklerin kökeni ve değerlendirilmesi de bulunan, iktisat tarihi tarafından ihmal edilmiş olgulara ilişkin olarak oynayabileceği özel bir rol olduğunu öne sürmüştür. On yıl sonra, 1970'lerde Keynesyen makro kurama yönelik kuşkunun giderek arttığı bir ortamda, Per Schybergson, iktisatçıların yenilikler ve girişimci davranışı konusuna artan ilgilerinden, ampirik işletme araştırmalarına yönelik yeni bir talebin ortaya çıktığını memnuniyetle açıklamıştır. Bununla birlikte, Schybergson, işletme tarihinin yeniden iktisadi kuramsal bir yöne gidebileceği –ve hatta gitmesi gerektiği– konusunda bile kuşkuluydu.[10]

Bu İskandinav tartışmasını metodolojik ve siyasi bağlamına yerleştirmek ilginç olacaktır. Tarih, 1960'ların sonlarından 1970'lere kadar iki farklı yönden gelen eleştirilerle giderek daha fazla karşılaşmıştır. Birincisi, sola sempati duyan iktisat tarihçileri, işletme tarihinin, ele alınan şirketlerin belirlediği koşullara göre üretilmiş, sipariş üzerine yapılan bir çalışmalar toplamından başka bir şey olmadığını iddia etmiştir. Bu yüzden işletme tarihi, tanım olarak nesnel bir araştırma alanı değildir. Tersine, bir yandan sermaye ve emek arasındaki çelişki gibi önemli sorunları herkesin bildiği şekilde gözden uzak tutmaya çalışırken, diğer yandan başarı öyküleri üzerinde yoğunlaşmıştır.

Yazılan iktisat tarihine, gerisinde zımni bir siyasi düşünce olmadan yapılan eleştiriler, iktisat tarihindeki 'genellemeciler' tarafından da yöneltilmiştir. Genelde tümdengelimci iktisattan ve özel olarak da Keynesyen büyüme kuramından etkilenen genellemeciler, daha yüksek toplulaşma düzeyindeki yapısal açıklamaların gerekliliğine inanıyorlardı. İşletme tarihi, makroekonomik gelişmeyi açıklayabilecek genel bir yasa tarafından belirlenmiş davranışa yönelik arayışında, bir kurama sahip olmadığı, tek tek olaylarla çok fazla ilgilendiği ve öykü anlattığı için suçlanmaktaydı. İşletme tarihi bu akademik söylem ortamında rağbetten düştü ve İsveç'te 1970'lerde ortaya çıkan kuşak değişimi ile birlikte, bu alandaki akademik kadrolar, Marksist veya Keynesyen bakış açısıyla çalışan genelciler ve yapısalcılar tarafından doldurulmaya başlandı.

10) S.-E. Åström, Företaghistoria eller företaghistorik: Vetenskap eller reklam?" (İşletme Tarihi veya Şirket Tarihi: Bilim Mi Yoksa Halkla İlişkiler Mi?), *Ekonomiska Samfundets Tidskrift* 18, no. 3 (1965): 195-201; E. Pihkala, "Katsauksia, Taloushistoria tutkimuksen kentässä (Tarihler: Bir İktisat Tarihi Araştırma Alanı), *Historiallinen aikakauskirja*, no. 4 (1975): 313-15; P. Schybergson, "Företagshistoria: Empirisk arsenal förekonomisk teori" (İşletme Tarihi: İktisat Tarihi İçin Bir Ampirik Araştırma Deposu Mudur?), *Historisk Tidskrift för Finland* 71, no. 1 (1986): 13-43.

İşletme Tarihi Örgütleniyor

İki cepheden gelen bu saldırılar, işletme tarihi araştırmasına tutkulu genç iktisat tarihçilerini bilinçli bir tavır almaya ve araştırmalarda ampirizm ile kuram arasında bir denge kurma arayışına yöneltti. 1950'de Heckscher'in işletme tarihine yönelik bir program oluşturulmasına yönelik çağrısının yayınlanmasından otuz yıl sonra, İsveç dergisi *Historsk Tidskrift* 1979 yılında işletme tarihi konusunda bir özel sayı yayınladı. Bu sayı, Heckscher'in makalesiyle karşılaştırıldığında, 1950'den beri hem araştırma alanının kapsamının genişlediğini hem de işletme tarihinde kurama giderek daha fazla yer verildiğini çok çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. *Historisk Tidskrift*'in işletme tarihi konulu 1979 özel sayısı daha sonraları 1980'lerde ve 1990'larda araştırmalardaki yenilenme açısından büyük öneme sahiptir ve bu nedenle de daha dikkatli bir incelemeyi gerektirmektedir. Bu sayıda 'geleneksel işletme tarihi monografisi' olarak adlandırılan tarihe ilişkin iyi hazırlanmış bir savunma ve işletme tarihi araştırmalarında yeni, kuramsal açıdan daha bilinçli yöntemlerle sanayi ve sistemler üzerinde odaklaşan ve koşulları da ele alan bir işletme tarihine yönelik bir çağrı da yer almaktadır.

1950'de Heckscher için işletme tarihi, işletmeyi bütünlüğü içinde ele alan, sipariş üzerine yazılmış şirket tarihleri, monografik tarihler ve örnek olaylar anlamına geliyordu. Umeå Üniversitesi'nde İktisat Tarihi Profesörü olan Ulf Olsson, *Historsk Tidskirft*'in 1979 özel sayısındaki makalesinde, bu şekilde bir işletme tarihi yazımını, bir şirketin tarihsel gelişmesini mükemmel bir şekilde anlatmayı amaçlayan 'organik' yaklaşım olarak adlandırmıştır. Olsson, Francis Sejersted'in 1972 yılındaki makalesiyle uyumlu olarak, bireysel süreçlerin bütünlükleri içinde incelenmesini savunmuş ve araştırmanın bir profesyonel akademik araştırmacı tarafından yapılması durumunda, organik olarak biçimlendirilmiş olan bir şirket tarihinin basit bir öyküden ve 'kapsamlı' bir anlatımdan oldukça farklı olduğunu inandırıcı bir biçimde ifade etmiştir.

Olsson'un temel düşüncesi, gerçeğin hiçbir anlatımının 1:1 ölçeğinde olamayacağı şeklindedir. Ampirik malzemenin, ilginç, kolay okunabilir ve analitik açıdan ayrıntılı bir şirket tarihi sunacak şekilde düzenlenmesi için, iyi yetişmiş bir akademik araştırmacının profesyonel düşüncesine ihtiyaç vardır. Bir şirket tarihi yazarken, tarihin *l'art pour l'art** ya da benzersiz bir olaylar zinciri olduğuna güçlü bir şekilde inanan birinin

* Sanat için sanat. (ç.n.)

bile şirket tarihinin hangi yönünün, hangi stratejik kararlarının ve hangi dönemlerinin diğerlerine göre daha önemli olduğuna karar vermesi gerekecektir. Bundan başka, belli stratejik kararların alınma nedenlerinin ve belli olayların oluş nedenlerinin anlaşılabilmesi için, yazarın, incelediği dönemin değer sistemlerini bilmesi gerekecektir. Yazar, daha genelleştirilmiş bir yaklaşım geliştirmek için, incelediği firmanın çevresindeki dünyada ne olup bittiğini bilmek zorundadır.

Olsson, geleneksel şirket monografisi yaklaşımının tersine, tümüyle işlevsel bir seçim yöntemi sunmuştur. Olsson 'işlevsel seçim' ile, genel konulara veya kuramlara mikro düzeyde ışık tutmak ve bunları açıkça belirtmek için şirket tarihinin ve iş ilişkilerinin belli yönlerini amaçlı ve bilinçli bir şekilde seçmeyi kastetmektedir. Örneğin, bir şirkete ilişkin olarak yapılan seçimin çeşitli parçalarının değişik yönlerine ışık tutulmasında veya bu parçalarda değişik kuramların sınanmasında, doğal olarak parçalı bir anlatım tehlikesi mevcuttur. "Sonunda, o bağlamda hiç de önemsiz bir durum olmayan, firmanın bir organik varlık olarak bir zamanlar nasıl yaşadığının ve işlevini yerine getirdiğinin açıklanması zor olabilir."[11]

Historisk Tidskrift'in özel sayısında, biri Kersti Ullenhag'a, diğeri Erik Dahmén'e ait iki makale daha yayınlanmıştır. Her ikisi de, işletme tarihinde, daha uyumlu bir kuramsal yönelimli canlanmanın gerekliliğini savunmuşlardır. Uppsala Üniversitesi'nde İktisat Tarihi Doçenti olan Ullenhag, "İşletme Tarihi ve Canlanması" adlı makalesinde, iki yönlü bir canlanmanın arzu edildiğini vurgulamıştır. Bu yönlerden biri, küçük işletmenin faaliyeti ve bunun koşullarıyla ilgilidir. Ullenhag, resmi istatistiklerdeki yetersizliklere ve küçük işletmelerde arşiv bilincinin fazla gelişmemiş olmasına rağmen, ciddi işletme tarihi araştırmalarında konu olarak yeterince temsil edilmeyen küçük ve orta büyüklükteki şirketlerle ilgili çok daha fazla araştırma yapılması gerektiğini öne sürmüştür. Canlanma, ayrıca, işletme tarihi araştırmalarının genel sosyo-tarihsel gelişmeyi açıklama gücünü arttırmak ve elde edilen sonuçları yerleşik kuramla ilişkilendirmek için de gereklidir. Ullenhag, elde edilen sonuçlara ilişkin olarak verdiği örneklerde, esas olarak, girişimci fonksiyonunun belirleyici bir rol oynadığı Schumpeterci büyüme ve iş döngüleri kuramlarını düşündüğünü ima etmiştir.[12]

11) U. Olsson, "Förehistoria som ekonomisk historia" (İktisat Tarihi Olarak İşletme Tarihi), *Historisk Tidskrift* (İsveçce), no. 3 (1979): 243.

12) K. Ullenhag, "Företagsforkskning och förnyelse" (Şirket Araştırmaları ve Canlanması), *Historisk Tidskrift* (İsveçce), no. 3 (1979): 270-1.

Hiç kuşkusuz, Erik Dahmén'in katkısı en fazla ilgiyi, daha genç işletme iktisatçıları kuşağından görmüştür. Dahmén, katkı verenler arasında en tanınmış olanıydı: 1957'den beri Stockholm İktisat Okulu'nda İktisadi ve Sosyal Tarih alanında İktisat Profesörü ve bu okulun İktisat Tarihi Araştırma Enstitüsü'nün müdürüydü. Birkaç on yıldır, hem İsveç'in yirminci yüzyıldaki en tanınmış girişimcilerinden biri olan Marcus Wallenberg'e, hem de Wallenberg ailesinin elindeki Stockholm merkezli Enskilda Bank'a özel danışmanlık yapmıştı. Dahmén 1950'lerde ve 1960'larda, Joseph Schumpeter'den ve 1930'larda ve 1940'larda Lund Üniversitesi'ndeki İsveçli iktisatçı Johan Åkerman'dan etkilenmiş bir düşünce sistemi geliştirmişti. Bu, daha çok İsveç'te 1970'lerde ve 1980'lerde Keynesyen makro modellerin hegemonyasının kırılmasının yolunu açacak önemli bir entelektüel güç haline gelen 'Dahméncilik' veya 'iktisatta Dahmén yaklaşımı' olarak adlandırılmaktadır.[13]

Dahmén 1979'daki makalesinde, işletme tarihi araştırmalarının hangi yollardan ilerleyebileceğini ve iktisat kuramını hangi yollardan geliştirebileceğini inandırıcı bir şekilde ortaya koymuştur. Toplulaştırma düşüncesinin, dönüşüm süreçleri ve sanayi dinamiğin ilişkin belli (önemli) sorunları ele alırken içine düştüğü yanlışları gösteren örneklerden yararlanmıştır. Bu durum, en belirgin biçimde, arzı belirleyen faktörlerin analizinde görülmektedir. Erik Dahmén, "Makro kuramın mikro temelleri olmalıdır" sloganı ile, iktisat tarihçileri, işletme tarihçileri ve iktisatçılar arasında çoklu disiplinli bir işbirliğinin arttırılması yönünde güçlü bir çağrıda bulunmuştur. Ortak amaç, yerleşik kuramları sadece kullanan veya 'tüketen' değil, aynı zamanda yeni kuramlar oluşturma gücüne sahip, firmanın faaliyetlerinin niteliği ve rolü üzerinde odaklaşmış yeni bir işletme tarihinin geliştirilmesidir.[14]

1976'da, *Historisk Tidskrift*'in özel sayısının yayınlanmasından üç yıl önce, Dahmén ile Stockholm Enskilda Bank'in baş arşivcisi olan Gert Nylander, Stockholm İktisat Okulu'nda İktisat Tarihi Araştırma Enstitüsü'nü (EHF) yeniden örgütlediler. EHF ilk başta 1929 yılında Eli F. Heckscher tarafından kurulmuştu. Enstitü 1976'da, işletme ve sanayiye

13) Erik Dahmén'in İsveç sosyal bilimlerinde Schumpeterci bir geleneğin kurucusu olarak önemi şu makalede gösterilmiştir: R. Swedberg, "Joseph Schumpeter in Sweden", *Scandinavian Economic History Review* 45, no. 2 (1997): 113-30.

14) E. Dahmén, "Kan den företagshistoriska forkskningen bidra till den ekonomiska teoriens utveckling?" (İşletme Tarihi Araştırmaları İktisat Kuramının Gelişmesine Katkıda Bulunabilir mi?), *Historisk Tidskrift* (İsveçce), no. 3 (1979): 261-4.

ilişkin özel çalışmalar yapacak şekilde, iktisadi, tarihsel ve sosyal araştırmaları birleştiren disiplinler arası bir örgüt olarak yeniden düzenlendi. Yeniden canlandırılan EHF, işletme ile araştırma arasında bir aracı olarak, sipariş üzerine yapılan araştırmaları düzenleyecek ve böylece işletme tarihçisinin sponsorla ilişkisinde bilimsel bütünlüğü güvence altına alacak şekilde tasarlanmıştı. EHF Enstitüsü'ne, aynı zamanda, kendi araştırma kaynakları da sağlanmıştı ve bunlar işletme tarihi alanında bilimsel araştırmaları etkin şekilde başlatmaya, düzenlemeye ve bunları teşvik etmeye yetecek düzeydeydi.

Stockholm İktisat Okulu'ndaki EHF Enstitüsü, kendi disiplinler arası yaratıcı örgütüyle, işletme tarihini, tarih araştırmalarının ön saflarına taşımak için yapılan, geleceği öngören bir planlamanın iyi bir örneği olduğunu kanıtladı. Enstitü, yönetiminde olan Dahmén, Johan Myhrman ve Ulf Olsson gibi profesörlerle, niteliksel olarak üstün ve ileri işletme tarihi araştırmalarıyla sağlam bir üne kavuştu. Enstitü'nün monografi dizisi, 1981 yılında Göran B. Nilsson tarafından yayınlanan *Banking in Pioneer Times: A. O. Wallenberg in Swedish Banking Policy 1850-1856* ile başlayarak yirmi altı kitaba ulaştı. 2001 yılında bu dizide, Mats Larsson'un Bonnier aile işletmeleri grubunun yönetimine, yönetimi sonraki kuşağa devretme stratejilerine ve örgüt kültürüne ilişkin analizi, *Bonniers: A Media Publishing House, Conglomerate and Media Group, 1953-1990* yayınlandı.[15]

EHF Enstitüsü, monografi dizisine ek olarak, 1991 yılında araştırma raporları yayınlamaya başladı. Bu dizinin iki amacı vardı: Birincisi, EHF'de gerçekleştirilen araştırmaların sonuçlarının hızlı bir şekilde yayınlanması ve, ikincisi, çeşitli alanlardaki araştırmaların mevcut durumuna ilişkin incelemelerin yayınlanması. Bu amaçlardan ikincisi, EHF tarafından düzenlenen konferanslar ve seminerlere ilişkin raporlar şeklinde sıkça gerçekleşti. Bunun bir örneği, Rutgers Üniversitesi'den ve National Bureau of Economic Research'den (NBER) Michael Bordo'nun hazırladığı "Tarihsel Perspektif İçinde Döviz Krizleri ve Bankacılık Krizleri" adlı makaledir. Stockholm İktisat Okulu, son zamanlarda, EHF'nin de desteğiyle, özellikle finansal tarih ve işletme tarihi alanında yeni bir araştırmacı kuşağının yetişmesini sağlamak için bir iktisat tarihi doktora programını başlatmıştır.

15) G. B. Nilsson, *Banker i brytningstid: A. O. Wallenberg i svensk bankpolitik, 1850-1856* (Stockholm, 1981); M. Larsson, *Bonniers: En mediefamilj. Förlag, konglomerat och mediekoncern, 1953-1990* (Stockholm, 1991).

Norveç örneği, faaliyetlerde, araştırma için tercihen kendi kaynaklarına sahip bir örgütsel temelin oluşturulmasının, başarılı bir akademik kuruluşa olanak sağladığını göstermektedir. Burada, İskandinav ülkelerinde işletme tarihinin akademik yaşamda meşruluk kazanmasının en fazla Norveç'te başarılı olduğunu şiddetle savunurken, Stockholm İktisat Okulu ve EHF Enstitüsü ile bağlantım dolayısıyla nezaket gösteriyor değilim. Diğer bağlamlarda olduğu gibi, burada da kişisel girişimler ve kurum belirleyici rol oynamıştır. Lange bile, daha önce değinilen, Norveç orman sanayine ilişkin Mathiesen Eidsvold projesinde Francis Sejersted ile işbirliği yapan genç araştırmacılardan biriydi. Lange, *Historisk Tidskrift*'in işletme tarihi konulu özel sayısının yayınlanmasıyla İsveç'te işletme tarihinin karşı saldırısının ortaya çıktığı 1979 yılında Norveç Ulusal Arşivleri'nde kurulan İşletme Tarihi Merkezi'nin sorumlusuydu.

İşletme Tarihi Merkezi'nde 1988 yılına kadar sadece tek bir sürekli kadro olmasına rağmen, 1980'lerde sipariş üzerine gerçekleştirilmiş on işletme tarihi projesinden oluşan bir dizi yayınlanmıştır. Bunlar arasında, Helge Nordvik'in (1984) editörlüğünü yaptığı *Bjölsen Valsemölle A/S and the Development of the Norwegian Flour Industry, 1884-1984*; Rolv Petter Amdam, Tore Jörgen Harnisch ve Ingvild Pharo (1989) tarafından yazılan *Chiristiana Glasmasin and the Norwegian Glass Industry 1739-1989*; ve Even Lange'ın editörlüğünü yaptığı *Technology in Practice: Mechanical Engineering Industries in Norway since 1840* bulunmaktadır.

İşletme Tarihi Merkezi, Norveç'te işletme tarihinin akademik açıdan meşruiyet kazanmasının somut bir ifadesi olarak, 1989 yılında Ulusal Arşivler'den Norveç Yönetim Okulu BI'ye bir İktisat Tarihi Birimi olarak devredilmiştir. Merkezin İngilizce olan eski adı –Centre for Business History (İşletme Tarihi Merkezi)– korunmuş, ancak BI'ye aktarılmasıyla birlikte iktisat tarihinde bir profesörlük kadrosu açılmış ve bu bölüm, işletme tarihi konusunda üç sürekli araştırmacı kadrosu sağlamıştır. Bu araştırma örgütü, Profesör Even Lange'nin önderliğinde, 1990'larda hızlı bir gelişme göstermiş ve Oslo İşletme Tarihi Merkezi, İskandinavya'daki en önemli işletme araştırmaları merkezi haline gelmiştir. 1997'nin sonlarına gelindiğinde, sürekli araştırmacı kadrolarının sayısı altıya yükselmiş ve Rolv Petter Amdam Oslo Merkezi'ndeki ikinci profesörlük kadrosuna atanmıştır.

Norveç'in petrolde yaşadığı olumlu koşulların da desteğiyle, kamudan ve özel sektörden gelen araştırma projesi siparişleri hızla artmıştır. BI İşletme Tarihi Merkezi'nde yapılan araştırmaların derinliğinin yanı sıra verimliliği de etkileyici düzeydedir. 1990'larda başarıyla tamamla-

nan çok çeşitli konulardaki projeler arasında, Norveç ilaç sanayine (Nyegaard & CO.), Norveç'in sanayi politikasına (Norges Industriforbund), Norveç'te resmi iktisat eğitiminin gelişmesine, Norveç deri tabaklama sanayine ve hidroelektrik elektrik enerjisinin gelişmesine ilişkin projeler bulunmaktadır. Yayınlanan şirket tarihleri dizisinde en son olarak, yirminci yüzyılda Norveç finansal piyasalarındaki en önemli oyunculardan biri olan Kreditkassen'in tarihi bulunmaktadır. Bu kitap, Mayıs 1998'de bankanın 150. kuruluş yıldönümü için yayınlanmıştır. Devam etmekte olan büyük araştırmalar arasında, iletişim ve topluma ilişkin geniş kapsamlı bir araştırma olan Norveç Telefon Şirketi'nin 150 yıllık tarihi ve bir grup araştırmacının üzerinde çalıştığı üç ciltlik Nordsk Hydro tarihi bulunmaktadır.[16]

Kopenhag İşletmecilik Okulu işletme tarihi alanındaki araştırmaları ve eğitimi güçlendirmek için Mayıs 1999'da bir İşletme Tarihi Merkezi kurmuştur. Üç yıllık bir eylem planı hazırlanmıştır ve bunu bir değerlendirme süreci izleyecektir. Merkez, Uluslararası İşletme ve Yönetim Enstitüsü ile bağlantılıdır ve öncelikli araştırma konusu işletmenin uluslararasılaşmasıdır. Merkez'in kurulmasıyla birlikte, Kopenhag İşletmecilik Okulu'nda yapılan işletme tarihi araştırmalarında önemli bir artış olmuştur. Bu ise İskandinavya'da tümüyle işletme tarihine ayrılmış ilk kadronun açılmasına yol açmıştır. Bu kadroya ilk atanan kişi, daha önce okulda aynı alanda doçent olan Ole Lange olmuştur.

İşletme Tarihinin Daha Kapsamlı Bir Tanımına Doğru

İskandinavya'da, iktisat tarihinin bütünleşik bir parçası olarak işletme tarihinin konumu, metodolojinin niçin ilk başlardan beri işletme tarihinin bağlamsal yönleri üzerinde odaklaştığını açıklamaktadır. Nitelikli bir işletme tarihinin ölçüsü, şirketin her zaman çevresindekilerle ilişkisi içinde analiz edilmesi olmuştur.

Firmanın ve faaliyetlerinin hangi yönü incelenirse incelensin, genelleştirme çabası, bu araştırma alanının 1980'lerde ve 1990'larda hızla genişlemesi ile birlikte daha da belirgin hale gelmiştir. Bireysel firma üzerin-

16) R. P. Amdam, "Oppdragsresearch som akademisk disiplin: Trekk ved foretaghistorisk research" (Bir Akademik Disiplin Olarak Sipariş Verilen Araştırmalar: Norveç İşletme Tarihi Araştırmalarının Özellikleri), *Aspekter på näringslivets historia*, (yay. haz.) H. Sjögren, Araştırma Raporu no. 5 (Stockholm, 1995), 33-46; *Årsmedling Avdelning for ökonomisk histoire* (Handelshöyskolen BI, 1994-7).

de odaklaşılsa bile, yapılan inceleme artık nitelik olarak, bir sektör monografisine daha yakındır ve saf bir şirket monografisinden çok, farklı türdeki 'iş sistemlerinin' analizini içermektedir. İşletmecilik okullarındaki eğitim sisteminin ve ders programlarının yanı sıra, işletme örgütü ve iş kültürlerindeki eğilimler de incelenmektedir. Teknoloji ve yenilikler ideolojik, iktisadi ve toplumsal bağlamları içinde ele alınmaktadır. Son olarak, 'oyunun kuralları', özellikle de devletin sanayi ve iktisadi politikalarını içeren kurallar, eskiye göre daha dikkatle incelenmektedir.

Bağlamsal çabalar, ayrıca, Finlandiya ve Danimarka'da, Norveç ve İsveç'teki kadar örgütlü bir gelişme göstermeyen işletme tarihi araştırmalarının yeniden canlanmasının ayırt edici özelliğini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, Finlandiya'da Jorma Ahvenainen, Markku Kuisma, Antti Kuusterä ve Per Schybergson'un yanı sıra, Danimarka'da Per Boje, Hans Christian Johansen ve Ole Lange gibi bireysel araştırmacılar, sentez düzeyi daha yüksek bir işletme tarihinin geliştirilmesi için önemli çaba harcamışlardır.[17]

Danimarka'da son zamanlarda yayınlanan bazı dikkat çekici araştırmalar, İskandinavya'da işletme tarihi araştırmalarında yaşanan canlanmanın örneklerini sunmaktadır. Bunlardan biri, Per Boje'nin *Ledere, ledelse og organisation* (Odense, 1997) adlı çalışmasıdır. Bu kitap belli bir konuya ilişkin açık, soruna yönelik bir sunuş niteliğindedir: Danimarka sanayinde 1870'lerden iktisadi büyümenin altın yıllarının sona erdiği 1970'lerin başlarına kadar mülkiyet, iş liderliği ve firma örgütlenmesi. Boje, önemli alanlardaki (örneğin mülkiyet ve yönetim yapıları, şirketlerin birleştirilmesi ve kuruluşu, yöneticilerin işe alınması ve yetiştirilmesi, liderlik, denetim) genel eğilimleri somut gerçeklikle örnek oluşturacak şekilde ilişkilendirmektedir. Seçilebilecek bu türden çok sayıda örnek, sadece kendisinin iyi okuduğunun değil, 'ormana bakarken ağaçları da görebilme' becerisine sahip olduğunun da kanıtıdır. Metodolojik bir bakış açısıyla ele alındığında, kitabın kesinlikle bir konu çevresinde oluşturulmasındaki başarı, daha önce sözü edilen, işletme tarihine işlevsel yaklaşımın gücünü göstermektedir.[18]

17) H. C. Johansen, *Fra monopol til konkurrence: P&T's histoire efter 1960* (Kopenhag, 1993); J. Ahvenainen, *Enso-Gutzeit Oy, 1872-1992*, 2 cilt (Jyväskylä, 1993); M. Kuisma, *Kylmä sota, kuuma öljy: Nestle,Suomi ja kaksi Eurooppaa, 1948-1979* (Porvoo, 1997); A. Kusterä, *Pelisäännöt: Helsingin rahamarkkinakeskuksen lyhyt historia* (Helsinki, 1998); P. Schybergson, *Työt ja päivät: Ahlströmin historia, 1851-1981* (Vammala, 1992). Schybergson araştırması İsveççe'de şu adla yayınlanmıştır: *Verk och dagar: Ahlströms historia, 1851-1981* (Vammala, 1992).

18) P. Boje, *Ledere, ledelse ogorganisation: Dansk industriefter 1870*, tom 5 (Odense, 1997).

Ole Lange, Lauritzen gemicilik şirketi hakkındaki kitabında, kuruluş yıldönümü için yazılan –kitap, J. Lauritzen Holding'in yüzüncü kuruluş yıldönümü için yazılmıştı– bir kitabın gerektirdiği okunabilir olma özelliğinin, bağlamsal ve kuramsal temellerdeki yüksek bilimsel standartlarla birleştirilmesinin mümkün olduğunu ortaya koymaktadır. Per H. Hansen'in iki dünya savaşı arasındaki dönemde Danimarka bankacılık sistemi konusundaki 1996 tarihli, geniş kapsamlı doktora tezi, işletme tarihçilerinin, araştırmalarını işletme arşivlerinin ötesine taşıdıklarında ortaya çıkan yararları gösteren iyi bir örnektir. Hansen'in Devlet Bankaları Denetim Kurumu'nun arşivlerinde yer alan bol miktardaki malzemeyi iyi bir şekilde kullanarak yaptığı, soruna yönelik ve sistematik inceleme, siyaset ve iktisat arasındaki bağlantıları açık biçimde ortaya koymaktadır.[19]

İskandinav işletme tarihi araştırmalarında, şirketler ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşimin analizinin giderek önem kazanmasına ilişkin bir diğer mükemmel örnek, Antti Kuusterä'nın Finlandiya mevduat bankaları hakkındaki kitabıdır. Bu kitap, mevduat bankalarını dar anlamda ele alan bir kitap değildir. Kuusterä aynı zamanda, Finlandiya'daki mevduat bankalarının geniş bir toplumsal betimlemesini –Alman ve İngiliz kökenlerini, popülist eğilimlerini ve sonunda 1990'lardaki finansal krizde kaçınılmaz olarak Finlandiya'da mevduat bankaları felâketine götüren niteliksizleşmelerini– sunmaktadır.[20]

1990'larda işletme tarihine bağlamsal yaklaşım, elbette 1970'lerin genellemecilerinin getirdiği eleştirilere bir yanıt niteliğindeydi. Bu, 1970'lerden beri sadece İskandinavya'da değil, diğer ülkelerde de, bir araştırma alanı olarak işletme tarihine ilişkin bir program sunma niteliğine sahip makalelerde savunulan bir gelişmeydi.[21] Ancak bu gelişme hiç de sorunsuz olmamıştır. İşletme tarihinde genellemeci yaklaşımın sorunlu niteliğini açıklığa kavuşturmak için, günümüzde İskandinavya'daki işlet-

19) O. Lange, *Logbog for Lauritzen, 1884-1995: Historien om Konsulen, hans sønner og Lauritzen Gruppen* (Kopenhag, 1995); Per H. Hansen, *På glidebanen til den bitre ende. Dansk bantevaesen i krise, 1920-1933* (Odense, 1996).

20) A. Kuusterä, *Aate ja raha: Säästöpankit suomalaisessa yhteiskunnassa, 1822-1994* (Helsinki, 1996). Ayrıca İsveççe'de şu adla yayınlanmıştır: *Idé och pengar: Sparbankerna i den finländska samhället, 1822-1994* (Helsinki, 1996).

21) Örneğin, daha önce belirtilen, İsveççe *Historisk Tidskrift*'in 1979 sayısının yanı sıra, bkz. E. Lange, "Business history som innfallsvinkel til økonomisk histoire" (İktisat Tarihinin Anlaşılması Olarak İşletme Tarihi); Historisk Tidsskrift (Norveççe), no. 3 (1988): 261-4; K. Sogner, "Recent Trends in Business History", *Scandinavian Economic History Review* 45, no. 1, (1997): 58-69.

me tarihi derslerinde yaygın olarak kullanılan, biri Amerikan diğeri İngiliz olmak üzere, bu konudaki iki standart ders kitabına değineceğim.

Blackford ve Kerr hem tarih hem de işletme bölümlerindeki öğrenciler için yazılmış *Business Enterprise in American History* adlı klasik ders kitaplarında, ABD işletme tarihini anlatmak için iki önemli konuyu veya temayı seçmişlerdir: firmanın gelişimi ve devlet-işletme ilişkilerinin gelişimi. Kitabın giriş bölümünde bu konular işletme tarihinin kapsamını tanımlamak için kullanılmıştır.[22] Bana göre, bu tanım bir açıdan başarılı bir başka açıdan ise başarısız olmuştur. *İşletme tarihi analizinin temeli olarak firmayı vurguladığı* için başarılıdır. Araştırma alanımızın izleyeceği yolun belirlenmiş olması, tarihsel araştırmaların, sanayi toplumunun temel oyuncularından biri olarak firma üzerinde odaklaşmasını vurgulayarak, işletme tarihinin tümüyle kullanım açısından tanımlanması yönünde güçlü bir teşvik sağlamaktadır.

Blackford-Kerr'in işletme tarihinin içeriğini sınırlandırmamış olmalarındaki zayıflık, yaptıkları tanımın ikinci bölümünde görülebilir. Tek başına devlet-işletme ilişkilerine firmanın incelenmesi kadar ağırlık verilmesinin haklı gösterilmesi bana göre zordur. İşletme ve devlet arasındaki ilişki, örneğin işletme kültürü, işletme eğitimi ve yönetici yetiştirme ve teknolojik yenilik 'sistemleri' ile ilişki konusundaki ayrıntılı incelemelerden niçin daha ilginç olsun ki?

Manchester Üniversitesi'nden John F. Wilson, işletme tarihine modern ve daha genel bir yaklaşım getiren, *British Business History, 1720-1994* adlı ders kitabını hazırlamıştır. Yazar, işletme tarihi araştırmalarında merkezi öneme sahip dört temel konuyu tanımlamıştır; işletme kültürü ve toplumun buna karşı tavrı; işgücü, işletmeler ve finansal kurumlar; ve işletme ve devlet.[23]

İngiliz işletme tarihinin yaklaşımı İskandinavya'daki gelişme eğilimine uymaktadır ve Wilson'ın kitabı bu bölgede popüler olmuştur. Ancak bu kitabın iyi düşünülmüş ve meşru amaçlarında, araştırma alanımızın merkezinde yer alan firmanın gölgede kalması ve araştırmanın çok yönlü içeriğinin, bu alandaki araştırmaların hedefi konusunda bir uzlaşma olmadığı şeklinde yorumlanması tehlikesi bulunmaktadır. Ayrıca, özellikle iktisat tarihiyle ilişkili olarak, İskandinav işletme tarihinin genel olarak, bu alanımızın emperyalist tutkularını yansıtır şekilde ele alınması yönünde

22) M. G. Blackford ve K. A. Kerr, *Business Enterprise in American History*, 3. baskı, (yay. haz.) (Boston, 1994), 1-2.

23) J. E. Wilson, *British Business History, 1720-1994* (Manchester, 1995), 1-3.

bir eğilim mevcuttur. Örneğin, toplumun değer sistemlerini ve işletme sistemlerini ele alırken, işletme tarihi yaklaşımının nerede başlayıp nerede bittiği sorusu oldukça uygun bir soru gibi görünmektedir.

Bu soruya verilecek basit bir yanıt, bu alanı sağlam bir bilimsel temel üzerinde geliştirmek istiyorsak, işletme tarihinde bireysel (girişimci veya firma) ve genel (kurumcu) yaklaşımların birleştirilmesinin gerektiği şeklinde olabilir. Firma bakış açısı temeldir ve konunun niteliği ne olursa olsun, analizin temel nesnesini firma oluşturmaktadır. Bu yüzden, işletme tarihinin, *firma düzeyinde* çeşitli sorulara yanıtlar arayan tüm tarihsel araştırmalardan oluştuğu görüşündeyim. Bu soruların niteliği çok farklı olabilir. İşletme tarihi mülkiyet ve liderlik fonksiyonları, güç ve etki, yönetici-aracı arasındaki sorunlar ve bilgi asimetrileri konularından, teknoloji, örgütsel yenilikler, iş üzerindeki iktidar ve çalışma ortamı konularına kadar her şeyi kapsamaktadır. Ancak bir firma perspektifi olmazsa işletme tarihi de olmaz.

İşletme tarihi araştırmaları gibi, işletme konusundaki tüm araştırmalar da, sonuçta, toplumun iktisadi kararlarından önemli bir bölümünün firma içinde alındığı gerçeğinden esinlenmektedir. Firmada, üretim ve bilgi kaynakları, değişik birey ve gruplarla hem çatışma hem de işbirliği halinde, sürekli olarak yeni bileşimler halinde düzenlenmektedir. Piyasa mekanizmaları kullanılarak, AR-GE çalışmalarına, örgütsel sorunların, pazarlama ve üretim sorunlarının çözümünde yeni teknolojilerin uygulanmasına ve koordinasyonun firmanın içinde mi yoksa dışında mı gerçekleşeceğine ilişkin olarak sürekli yeni kararlar alınmaktadır. Bu kararların, yerel topluluklar, ulus-devletler, ve işletmelerin ölçeğinin giderek büyümesiyle birlikte, uluslararası ilişkiler ve küresel ekonomi açısından önemi büyük olduğundan, işletme tarihinin bu geleneksel araştırma türü için taşıdığı önemi meşru olarak göstermek kolaylaşmaktadır.

İşletme tarihi araştırmalarının merkezine firmanın karar alması yerleştirilince, temel metodolojik yaklaşım olarak süreç analizinin veya dinamik analizin kullanılması zorunlu hale gelmektedir. Dinamik analizler, aslında, zaman dizisi analizleriyle neden-sonuç ilişkisini araştıran ve bireysel davranışları, ardışık soyutlama aracılığıyla yapısal olgularla ilişkilendirerek olguları açıklamaya çalışan tarihsel analizlerdir.[24] Karar ver-

24) Yabancı doğrudan yatırımlara uygulandığında, mikro olayların bu şekilde makro ya da yapısal açıklamalarla birleştirilmesi şu makalemde daha ayrıntılı ele alınmıştır: "Business History, Historical Economics and Economic Theory." Bu bildiri 1990 yılında Atina'da toplanan ve Profesör Margarita Dritsas tarafından düzenlenen İşletme Tarihi Konferansı'nda sunulmuş ve yine kendisi tarafından hazırlanan şu konferans raporunda yayınlanmıştır: *L'Enterprise en Grève et en Europe XIXe-XXe siècles* (Atina, 1992).

me, örgütün hem iç hem de dış koşullarının sürekli değiştiği bir ortamda birçok seçimin yapıldığı bir süreçtir. Firma –ya da daha doğrusu firmadaki karar vericiler– etkilere ve işaretlere tepki verirler. Neo-klasik kuram, değişim ve işlemleri ele alırken, temel açıklayıcı değişken olarak fiyat işaretlerini diğerlerinden ayırmıştır. Ancak, fiyatın önemi aslında değişik piyasalara göre önemli farklılıklar göstermektedir. Örneğin, sanayi ürünleri piyasalarında işlemlerin açıklanmasında teknik, işlemsel ve en az bunlar kadar olmak üzere, toplumsal itici güçlerin fiyatlardan çok daha önemli olduğu ortaya konulmuştur.[25]

Fakat karar vericiler, rekabetin az ya da çok olduğu piyasalarda firmanın varlığını sürdürmesini ve büyümesini sağlama çabalarında, firmaya özgü yeni varlıklar yaratmakta ve firmanın mevcut kaynaklar üzerindeki denetimini arttırmaktadırlar. Firma düzeyindeki bu kararların tümü, toplumun genel sosyal ve iktisadi örgütlenmesi üzerinde etki yapar. Bu etkiler işin örgütlenmesi, işin içeriği ve yoğunluğu, üretim ve dağıtımdaki verimlilik, yenilikler, sanayideki dönüşüm ve iktisadi performans üzerinde olur.

İşletme Tarihi ve Kuram

Bu sonuçlara bakıldığında, İskandinav işletme tarihinde, *Historisk Tidskrift*'in 1979 yılındaki özel sayısı ile başlatılan canlandırma programının önemli bir bölümünün gerçekleştiği ortadadır. Bu sonuç, özellikle, daha bağlamsal bir işletme tarihine yönelik çağrı için de geçerlidir. Ancak genellemeye gitme çabaları, İskandinav işletme tarihçilerinde kurama yönelik bilincin gelişmesinde olumlu bir rol oynamıştır ve hem iktisat kuramında hem de sosyal kuramda *kuramın tüketilmesine* yönelik belirgin bir eğilim mevcuttur. Bu kurumcu kuram, her şeyden önce, toplumsal ve siyasi etkileri de ele aldığı için genel olarak iktisat tarihçilerine çekici geldiği ölçüde, işletme tarihçilerine de çekici gelmiştir.

25) Firmanın davranışının biçimlenmesinde fiyat dışındaki faktörlerin önemli olduğu görüşü, 1980'lerde İsveçli işletme iktisatçıları Håkan Håkanson, Jan Johanson ve Lars-Gunnar Mattsson tarafından daha da geliştirilen ağ yaklaşımı adı verilen yaklaşımın önemli bir parçasıdır; örneğin, bkz. Håkanson, *International Marketing and Purchasing of Industrial Goods: An Interaction Approach* (Chichester, 1982); ve Johanson ve Mattsson, "Internationalisation in Industrial Systems: A Network Approach", *Strategies in Global Competition*, (yay. haz.) N. Hood ve J.-E. Vahlne (New York, 1988), 287-314.

Kurumcu iktisat kuramı ve kurumcu iktisat tarihinin en önemli sorunları, kurum kavramının işlevsel hale getirilmesi ve ele alınan gerçeklik için önem taşıması beklenen oyun kurallarının hangileri olduğunun, güvenilir deneyimlere ve makul olduğu kabul edilen kuramlara dayalı olarak belirlenmesidir. 'Kurumlar' genellikle geniş bir şekilde yorumlandığından, aslında kurumcu kuramın sıradan iktisadi-tarihsel yaklaşımdan hangi yönlerden *farklı olduğu* sorusu ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Douglass North –İskandinavya'da önemli bir etkiye sahiptir ve 1990'ların genç işletme tarihçileri ve iktisat tarihçilerine ilham vermiştir– kurumları, insan etkileşimini sağlamak için yaratılmış, biçimsel ve biçimsel olmayan tüm 'kısıtlamalar' olarak tanımlamaktadır.

'Kurumcu kuram' deyimi, sonunda yüzeysel hale gelecek ve sulandırılacak olan bir kuramsal kavramı ifade etmektedir. İsveççe'de, "sevilen bir çocuğun birçok adı vardır" biçimindeki özdeyişi akla getirecek şekilde, 'yaklaşım', 'bakış açısı' ve 'perspektif' anlamında kullanıldığından bilimsel yöntemle giderek daha çok karıştırılmaktadır. Analitik perspektiften bakıldığında, kuramın nasıl tanımlandığı önemli değildir. Kuram kavramı, araştırmacının anlamı ve ampirik ifadeleri birbirinden ayırmak için seçtiği ya da oluşturduğu varsayımlar, hipotezler veya yapılara indirgenirse, ampirik destek sağlama talebi çok azalır ya da hiç olmaz. Adına yakışır bir kuram, yinelenen gözleme (yinelenen olguya) dayalı ampirik deneyime bağlanmış olmalıdır. Doğal olarak, bir yöndeki ampirik bağlantı, karşı yöndeki bağlantıları kolaylaştırır. Benim görüşüme göre, bir kuram gerçekliğe karşı test edilebilmeli, böylece genelleme yapabilme yeteneği belirlenebilmelidir.[26]

Taleplerin bu şekilde ortaya konulmasına dayalı olarak, araştırmanın planlanmasında ve odağının belirlenmesinde, tek bir genel kurumcu gelişme kuramı değil, bir dizi temel metodolojik kurallar mevcuttur. Bu kurallar anlaşılır bir tanıma pek olanak vermeyen genel kavramlarla ilgilidir. Sonuç olarak, bunların kullanılabilmesi güçtür. Kurumcu yaklaşım, işlemleri –dağıtım– analizin merkezine yerleştirir ve sorunu, piyasaların

26) İskandinavya'da araştırmanın planlandığı temel metodolojik ilkeler olarak yöntem ile, iyi tanımlanmış kavramların ve bunların ilişkilerinin sistemi olarak kuram arasında kesin bir çizgi çekme yönelik inandırıcı bir İngilizce çağrı bilim tarihçisi J. Witt-Hansen tarafından şu kitapta yapılmıştır: *Historical Materialism: The Method, the Theories* (Londra, 1960). Kitabın başlığının da belirttiği gibi, bu kitap tarihsel materyalizm ve Marksist kurama ilişkin bir incelemedir, fakat sonuçları, kurumcu kuramın analizi ile doğrudan ilişkilidir.

oluşması ve işleyişi açısından tanımlar. Buradaki en önemli kavramlar işlem maliyetleri, mülkiyet hakları, kurumlar ve örgütlerdir; buna, hem verili kaynakların dağıtımında hem de yeni kaynakların yaratılmasında kamu kesimini önemli hale getiren, ulusal düzeyde süper örgüt olarak devlet de dahildir.

İşletme tarihi araştırmalarında kurumcu analizi uygulamaya yönelik bu çabalarda, en azından İskandinav ülkelerinde eksik olan şey, belli bir kurumcu yaklaşım kullanıldığında oluşturulabilecek ve uygulanabilecek kuramsal bağlantıların açık biçimde ampirik sınamasının yapılmasıdır. İşletme tarihinde, çıkar gruplarının mülkiyet haklarına ilişkin rekabet kuramının ampirik sınamasının yapılması mümkündür; aynı şekilde, firma düzeyinde yönetici-aracı kuramının yanı sıra, Williamson'ın yönetişim ve işlem maliyetlerine bağlı piyasa çözümleri kuramının sınanması da mümkündür. Kurumcu metodolojik çerçevede, kısmen *orta-menzilli* olan sadece birkaç kuram mevcuttur.

Kuramsal açıdan daha bilinçli bir araştırma tarzı, işletme faaliyetlerinin koşullarına ilişkin bilgimizi arttıracak, mevcut kuramsal düşüncemize ince ayrıntılar ekleyecek ve özellikle, yeni ve daha iyi kuramların geliştirilmesine katkıda bulunacaktır. Bu sadece neo-kurumcu iktisat kuramı için değil, diğer kuramlar için de geçerlidir: Schumpeterci büyüme kuramları, Dahménci gelişme blokları kuramı ve diğerlerinin yanı sıra, Mark Granovetter ve Richard Whitley gibi iktisat sosyologları tarafından da savunulan, iktisadi eyleme ilişkin sosyal ve kültürel kuramlar.

Bundan başka, işletme tarihinin iktisat tarihine daha açık biçimde bağlanmasını gerektiren daha güçlü ve disiplin-merkezli bir başka neden bulunmaktadır. Bu gündeme ilişkin düşüncemiz ne olursa olsun, bugün iktisatçılar ve işletme tarihçileri mevcut sosyal bilim tartışmasında gündemi belirlemektedirler. İskandinav ülkelerindeki kamuoyu tartışmalarında sorunları tanımlama ve gündemi belirleme konusunda tekele yakın bir konumu olanlar, özellikle iktisatçılardır. İktisat tarihi araştırmalarında iktisat kuramından bilinçli olarak yararlanılması, bu konuya akademik çevrede daha iyi bir konum kazandıracak ve bu ülkelerin tamamında işletme tarihinin bilimsel açıdan meşruiyet kazanmasında büyük bir adımı oluşturacaktır.

Modern iktisat kuramı, bana öğretilen ve lisans düzeyindeki iktisat ders kitaplarında hâlâ egemen olan neo-klasik kuramdan tamamen farklıdır. Ronald Coase firmayı analitik bir birim konumuna yükseltmiş, iktisat kuramı kurumcu kuramın bazı bölümlerini kendisine dahil etmiştir ve günümüzde 'neo-kurumcu iktisat' olarak adlandırılan iktisada yöne-

lik büyük bir ilgi mevcuttur. 'Sanayi örgütlenmesi' için yaygın bir şekilde kullanılan bir kısaltma olan S.Ö. 1990'larda hızla gelişen bir araştırma alanıdır. Firma, bir sözleşmeler bağı olarak analiz edilmektedir; firmadaki yönetici-aracı ilişkileri araştırmalarda ilgi odağı haline gelmektedir ve oligopol piyasalarında firmaların davranışlarının açıklanmasında oyun kuramları önem kazanmıştır.

İşletme tarihi bu alanlarda iktisat kuramına kesinlikle önemli katkılarda bulunabilir ve *kuram-geliştirme* yönünde ilerleyebilir. Bu, zorunlu olarak, kuramsal düşüncelere ışık tutmak ve onları güçlendirmek amacıyla, firmanın davranışının sadece belli yönlerinin ele alınması anlamına gelir. Diğer bir deyişle, bu düşünceye göre, bilimsel bir işlevsel tercih olarak işletme tarihine, Ulf Olsson'un 1979 tarihli *Historisk Tidskrift*'teki makalesinde kullandığı terminolojiyi kullanmak gerekirse, 'organik metodoloji'ye göre daha fazla öncelik verilir.

İktisat kuramına bilinçli bir şekilde yakınlaşma yönündeki çağrımın, hiçbir şekilde, işletme tarihinin iktisadın bir dalı olarak gelişmesini arzu etmek anlamına gelmediğini vurgulamak istiyorum. Buradaki ayırım çizgisi açıkça görülebilir. İşletme tarihi, iktisat tarihi gibi, geleneksel temel eleştiriyi, süreç analizini ve bireysel gözlemleri, daha soyut gelişme eğilimleri ile bilimsel açıdan inandırıcı bir tarzda ilişkilendirme çabalarını içeren tarihsel yönteme sıkı sıkıya bağlı, ampirik, tümevarımcı bir bilimdir. Modern iktisat kuramının, bugünkü duruma göre daha belirgin hale getirilmesi ve daha etkin olarak kullanılması için mütevazı bir çağrıda bulunuyorum. Bu, bilimsel araştırma dünyasında işletme tarihinin konumunu güçlendirecek ve bu dalın diğer sosyal bilimlerle aynı hızda gelişmesini sağlayacaktır.

Köprü Kuran İşletme Tarihi

Çok merkezleşmiş bir piyasada çok sayıda karar aynı anda verilir; bunlardan bazıları diğerlerini desteklerken bazıları da diğerleriyle çelişmektedir. Kaotik bir gerçeklikten soyutlamaya gitme çabamızda, diğer bir deyişle, makro düzeyde genelleme yapma ve sonuçlara varmada, soyutlama için amaca uygun olanlar, çeşitli güçlerin meydana getirdikleri sonuçlar veya etkilerdir. Modern dünyanın devasa uluslararası şirketlerinde, kararlar sadece mikro ya da orta düzeyde doğrudan etki yapmakla kalmaz, ulusal düzeyde para politikalarının ve mali politikaların çerçevesini ve sonuçta ulusal bağımsızlığın derecesini de belirler.

Bu yüzden mikro düzeydeki şirket kararları, toplumun genel örgütlenmesi üzerinde doğrudan etkide bulunur. İşletme tarihi açısından temel görev, işletmelerin önemli bir rol oynadıkları iktisadi ve sosyal değişimin rolünün anlaşılmasıdır. İşletme tarihi, firmadaki karar almanın öncüllerini ve şirketin davranışının etkilerini ortaya koyarak bütüne ve genel varsayımlara daha fazla gerçekçilik kazandırır. Yeniden İsveçli Schumpeterci iktisatçı Erik Dahmén'e dönersek: İşletme tarihi makro kuram için gerekli mikro temeli sağlar. Yapısal değişimin dinamikleri üzerinde odaklaşarak, temeli kurumcu iktisadın gelenekleri olan ve denge analizi yerine dengesizlik durumlarına dayanan yeni büyüme kuramlarının geliştirilmesine katkıda bulunabilir.[27]

Ancak modern iktisat kuramından yararlanmak istiyorsak, en azından İskandinavya'da, genel iktisat tarihine bağlı olan ve işletme tarihinde uzmanlaşmış araştırmacıların beceri düzeyinin önemli ölçüde yükseltilmesi gereklidir. İskandinav işletme tarihçilerinin gelecek kuşağı, bugünkü kuşağa göre, modern iktisat ve işletme iktisadı kuramları konusunda çok daha iyi bir eğitim almalıdır. Hem iktisat tarihi hem de işletme tarihi alanlarındaki doktora programları, hâlâ okumaya dayanan çok sayıdaki dersle doludur ve iktisat kuramı ve metodolojisi konularındaki eğitim düzeyi düşüktür. Bölüm başkanları olarak, bu alandaki araştırma eğitiminin kısmen bir başka yöne gitmesini sağlama görevimiz bulunmaktadır. Bu eğitimde, niceliksel yöntemler eğitiminin yanı sıra, metodoloji ve kuram konularında disiplinler arası dersler önemli bir yer tutmalıdır. Buradaki sorun, ders programlarında yapılacak bu yöndeki bir değişikliğin araştırma üretimindeki meyvelerinin toplanmasının uzun zaman almasıdır.

Beceri düzeyinin ve kuramsal bilgi düzeyinin hızla yükseltilmesinde kullanılabilecek bir yaklaşım, mevcut işletme iktisatçılarının, iktisatçıların ve iktisat tarihçilerinin birlikte çalışabilecekleri ve birbirlerinden öğrenebilecekleri araştırma projelerinin hazırlanması ve araştırma ortamlarının yaratılmasıdır. Özellikle işletme tarihi bu türden işbirliği çabaları için çok uygundur. Son yıllarda, Stockholm Okulu'ndaki EHR Enstitüsü, finansal tarih ve işletme tarihi alanında doktora derecesi almaya yönelik disiplinler arası araştırmaları teşvik etmeye çalışmıştır.

27) Onun görüşleri, İngilizce'de, en açık şekilde şu çalışmada belirtilmiştir: E. Dahmén, "Enterpreneurial Activity, Banking and Finance. Historical Aspects and Theoretical Suggestions", *Markets for Innovation, Ownership and Control*, (yay. haz.) R. Day, G. Eliasson ve C. Wihlborg (Stockholm ve Amsterdam, 1993), 17-27.

Doktora programlarındaki danışmanlık komitelerinde, iktisat biliminin çeşitli alt-disiplinlerden temsilciler bulunmaktadır. Bunlar arasında işletme iktisadı, örgütsel analiz, iktisat tarihi, iktisat sosyolojisi, finansman ve iktisat bulunmaktadır. EHF Enstitüsü de iktisatçılar, işletme iktisatçıları ve iktisat tarihçileri arasında işbirliğini içeren araştırma projeleri hazırlamaktadır.

İktisat tarihçileri, çoğu zaman, iyi şirket arşivlerinin mevcut olduğunu düşünmektedir. On yıllardır diğer İskandinav ülkeleri tarafından çok beğenilen ve gıpta edilen Danimarka'nın Århus'taki Erhvervsarkivet'i, ulusal düzeyde merkezi bir arşiv şeklindeki çözümü ifade etmektedir. Finlandiya'da 1970'lerde Mikkeli'de İşletme Kayıtları Merkez Arşivleri kurulduğunda benzer bir yaklaşım uygulanmıştır. İsveç de, Norveç gibi, zaman içinde daha bölgesel temelli bir arşiv sistemi geliştirmiştir. Dijital arama yeteneğine sahip modern bilgi teknolojisi bu yapının devam etmesini sağlayacaktır. İsveç'te bölgesel işletme arşivlerinin ve popüler hareketlerin arşivlerinin adım adım gelişmesi, yeni bölgesel üniversite yerleşkelerinin kurulması ile birlikte gerçekleşmektedir. Buna ek olarak, uzun süreden beri, özel arşiv bağışlarını büyük bir istekle kabul eden İsveç devlet arşivlerinde de büyük miktarda işletme arşiv malzemesi bulunabilir.

Bununla birlikte, hem arşivlerin korunmasında hem de araştırmacılara hizmet verilmesi konusunda en önemli katkıları firmalar sağlamıştır. Büyük firmalar, özellikle de bankalar, standartlara göre uluslararası kapsam açısından hayranlık uyandıracak nitelikte olan tarih arşivlerini koruma politikasını benimsemiştir. Bu koruma, yıllar boyunca satın alma yoluyla sahip olunan çok sayıda diğer banka ve firmanın arşivlerinin korunmasını da içermektedir. İsveç ve Norveç'te büyük firmalarda ciddi bilimsel araştırmacılara belge niteliğindeki malzemelere ulaşma olanağı sağlama ve yardımcı olma konusunda güçlü bir gelenek mevcuttur. Firma arşivlerine ulaşma kolaylığı, genellikle yabancı misafir araştırmacıları hayrete düşürmektedir. Aynı nedenle, İsveç firmaları yabancılara satıldığında ve denetim yabancılara geçtiğinde arşivlere ulaşma sorunu sık sık ortaya çıkmaktadır. Şirketler üzerindeki denetim giderek uluslararası bir nitelik aldıkça ve şirket liderliğinde değişiklikler ortaya çıktıkça, tavırdaki bu farklılık, gelecek açısından ciddi bir gösterge olabilir. Firmalarda bu açıklık tavrının egemen olması, canlı işletme tarihi araştırmalarının ortaya çıkmasına olanak vermiştir. "İşletme arşivi olmazsa, işletme tarihi olmaz" sloganındaki doğruluk payı yüksektir.

Gelecek için, hem firma arşivlerinin profesyonelce yönetilmesine hem de sağlam kuramsal temellere dayalı bir işletme araştırmaları gündemine

ihtiyaç duyulmaktadır. Bu koşullar, son on yıllarda sosyal bilimlerdeki metodolojik ve kuramsal gelişmeyle birlikte düşünüldüğünde, bilim topluluğu tarafından işletme arşivlerine yönelik ilginin hızla artması şeklinde bir gelecek senaryosunu ortaya çıkarmaktadır. Makro kuram ve 'toplulaştırmanın zorbalığından' mikro yapılara ve mikro tarihe daha fazla önem vermeye doğru bir entelektüel kayma sağlam ampirik temellere olan talebi arttıracaktır. Böylece, işletme arşivlerinden çıkarılacak olgular, günümüzle karşılaştırıldığında, gelecekte sosyal bilimlerde ve insan bilimlerinde kuram oluşturmanın desteklenmesinde giderek daha önemli bir rol oynayacaktır.

İktisat ve tarih alanları arasında köprü kurulması şeklindeki önemli görev, işletme tarihinin bir sorunudur. İskandinavya'da ya da diğer ülkelerde işletme tarihçilerinin bu sorunu çözmeye hazır olup olmadıkları bir başka sorudur. Yeni disiplinler arası araştırma grupları kurulmalı ve yeni akademik enstitüler oluşturulmalıdır. Bunlar, işletme topluluğu ile araştırmacı topluluğu arasında aracı görevi görecektir. Bu işletme tarihi enstitüleri bir yandan akademik çevreyle bütünleştirilirken, bir yandan da onlara bağımsız araştırma olanakları sağlanarak güçlendirilmeleri gerekir.

Bundan başka, eğer işletme tarihi bir köprü kurucu olma misyonunu yerine getirecekse, karşılaştırmalı ve soruna yönelik bir işletme tarihi yaklaşımı zorunludur. Bu yaklaşım çok daha sistematik bir biçimde uygulanmalıdır. İşletme tarihi, hâlâ, genelde bireysel firmaların gelişmesinin tam bir kaydını sunan örnek olayların hazırlanması ile özdeşleştirilmektedir. Benim deneyimlerim, işletme tarihiyle uğraşanlar spesifik, açıkça tanımlanmış araştırma sorunları olan projelere ortak ilgi duydukları için bir araya gelmiş disiplinler arası gruplarda çalışma fırsatı bulana kadar, işletme tarihinin tam bir bilimsel saygınlığı elde edemeyeceği şeklindedir. Ve –bilmem eklemeye gerek var mı?– elbette, bu projeler ve araştırılacak sorunlar, parasal destek sağlayan yetkililer veya sponsorlar tarafından değil, araştırmacılar tarafından belirlenmelidir.

Temel Yapıtlar

Ahvenainen, Jorma, *Enso-Gutzeit Oy, 1872-1992*, 2 cilt, Jyväskylä, 1993.

Boje, Per, *Ledere ledelse og organisation: Dansk industri efter 1879*. tom 5, Odense, 1997.

Dahmén, Erik, "Enterpreneurial Activity, Banking and Finance. Historical Aspects and Theoretical Suggestions", *Markets for Innovation,*

Ownership and Control, (yay. haz.) R. Day, G. Eliasson ve C. Wihlborg, 17-27, Stockholm ve Amsterdam, 1993.

Hansen, Per H., *På glidebanen til den bitre ende. Danskt bantevaesen i krise, 1920-1933*. Odense, 1996.

Lange, Ole, *Logbog for Lauritzen, 1884-1995: Historien om Konsulen, hans sønner og Lauritzen Gruppen*, Kopenhag, 1995.

Larsson, Mats, *Bonniers: En mediefamilj. Förlag, konglomerat och mediekoncern, 1953-1990*, Stockholm, 1991.

Lindgren, Hakån, "Business History, Historical Economics and Economic Theory", *L'Enterprise en Grève et en Europe XIXe-XXe siècles*, (yay. haz.) Margarita Dritsas, 25-40, Atina, 1992.

Nilsson, Göran B. *Banker i brytningstid: A. O. Wallenberg i svensk bankpolitik, 1850-1856*, Stockholm, 1981.

Schybergson, Per, *Työt ja päivaät: Ahlströmin historia, 1851-1981*, Vammala, 1992.

Sogner, K., "Recent Trends in Business History", *Scandinavian Economic History Review* 45, no. 1, (1997): 58-69.

8
Almanca Konuşulan Ülkelerde Yüzyılın Sonunda İşletme Tarihi

Başarılar ve Eksiklikler

Harm G. Schröter*

Alman işletme tarihi, on yıllar boyunca sadece iktisat tarihinin gölgesinde kalmamış, aynı zamanda değeri ve yöntemleri de bazen iktisat tarihçileri ve diğer tarihçiler tarafından sorgulanmıştır. Bununla birlikte, 1990'larda dikkate değer bir değişim olmuştur. Bu durum, Historiker-Verband'ın (Almanya'nın tarih derneği) başkanı olan Lothar Gall gibi tanınmış ve çok saygın genel tarihçilerin –bunlar iktisat tarihine pek ilgi göstermemiştir– birdenbire işletme tarihiyle olan bağlantılarını ifade etmeleriyle ortaya çıkmıştır. İşletme tarihi yazımı sadece saygın bir iş olarak görülmeye başlanmakla kalmamış, burada kullanılacak yaklaşıma ilişkin yeni sorular ortaya çıkınca –özellikle Nazi dönemindeki davra-

* Sağladıkları bilgiler ve yaptıkları tavsiyeler için şu kişilere teşekkür etmek istiyorum: Dr. Hartmut Berghoff, Dr. Christian Kleinschmidt, Dr. Franz Mathis, Dr. Margrit Müler, Dr. Werner Plumpe, Dr. Hans Pohl, Dr. Manfred Pohl, Andrea Schneider, Dr. Jacob Taner, Dr. Thomas Welskopp ve hepsinden öte, Dr. Wolfram Fischer. Elbette tüm hatalar bana aittir.

nışları sorgulanan firmalar üzerindeki siyasi baskıların ışığında– bir meydan okuma haline de gelmiştir.

Bu bağlamda hem 'Alman', hem de 'iktisat tarihi' terimlerinin tanımlanması gerekmektedir. 'Alman' terimi en geniş anlamda kullanılmaktadır: Bu terim Avusturya ile, İsviçre'nin üçte ikisi dahil, dünyanın Almanca konuşulan bölümünü kapsamaktadır. Bu terimin kullanılmasının nedeni, sadece ortak bir dilin ve personel değişiminin olması değil, bunun yanı sıra bazı ortak kurumların da olmasıdır. Örneğin, Almanca konuşulan tüm ülkelerdeki araştırmacılar, Ustav Schmoller tarafından 1872'de kurulan Verein für Social politik'te yer alırlar; Almanca konuşulan bölgenin tüm kurumları, örgütleri ve kişileri, tarih araştırmacılarının merkezi referans kitabı olan tek bir *vademekum*'da toplanmıştır. Bununla birlikte, temsilcilerin kurumlar arasında oldukça düzenli şekilde yer değiştirmesine rağmen, bu üç ülkenin tarih toplulukları arasında önemli farklılıklar mevcuttur ve bu durum, özellikle İsviçre ve Almanya arasında bilgi eksikliği olduğunu göstermektedir.

Bundan başka, örneğin Hartmut Berghoff'un İngiliz girişimcileri hakkındaki çalışması gibi, Almanca konuşulan toplumların diğer ülkelerde yayın yapan üyelerinin çalışmalarının yanı sıra, Lyon'dan Hervé Joly'nin *Patrons d'Allemagne: Sociologie d'une élite industrielle 1933-1989* (Paris, 1996) adlı kitabı gibi, Alman işletme tarihi konusunda yazılmış, ancak dışarıda basılmış katkıları da dikkate alıyoruz. Elbette, bu üç ülke ile bağlantılı çokuluslu şirketlerin faaliyetleri de buna dahil edilmiştir.

İşletme tarihinin kendisi zaman içinde değişime uğradığı için 'işletme tarihi'ni tanımlamak daha karışık bir iştir. Günümüzde Hans Pohl'un kapsamlı tanımı üzerinde fikir birliği sağlanabilir: "İşletme tarihi özel mülkiyetteki ve kamu mülkiyetindeki tüm işletmeleri, bundan dolayı da bunların bileşimlerini ele alır. Bu bağlamda, firma bir toplumsal ve iktisadi yapılanma olarak ele alınabilir."[1] Özellikle 1990'lardan beri, firmaların toplumla çevrelenmiş oldukları vurgulanmaktadır. İktisat tarihi 1990'ların başlarından beri gerilemeye başlamış olmakla birlikte –bu gerilemenin işaretleri azalan öğrenci ve profesörlük kadrosu sayılarında görülebilir ve bu da toplumun ve meslektaşların taleplerindeki azalmanın bir göstergesidir– işletme tarihindeki eğilim konusunda o kadar emin değiliz. Bir yandan iktisat tarihinin gerilemesi işletme tarihini de etkilemiştir;

1) Hans Pohl, "Betrachtungen zum wissenschaftlichen Standort von Wirtschafts- und Unternehmensgeschichte", *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 73, no. 3 (1991): 329 (önceki katkılar buradaki dipnotlarda belirtilmektedir.

öte yandan, yeni konular ve iktisat tarihçilerinin eskiye göre işletme tarihine daha fazla ilgi duymaları bu gidişi tersine çevirebilir.

Tarihsel ve Örgütsel Gelişme

Bildiğimiz en eski Alman işletme tarihi 1825 yılında ağır sanayiye ilişkin olarak Johann Trautscholdt tarafından yayınlanmıştır. Bu kitap Eisenwerk Lauchhammer'ın ilk yüz yılını anlatmakta ve daha nice kuruluş yıldönümleri dilemektedir; aslında Lauchhammer yirminci yüzyıla kadar bir makine imalatı sanayi olarak devam etmiştir. Kuruluş yıldönümü kitaplarının yazılış sürecinde çok az sayıda tarihçi yer aldığından, bunlar esas olarak gazeteciler için önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir. Gazeteciler daha hızlı yazmakta ve daha iyi uyum sağlayabilmekte ve sipariş üzerine yazılan tarihler, tarihçiler *Zunft*'unda (loncasında) geleneksel olarak tarihsel olmayan çalışmalar olarak sorgulanmaktadır. En önemli Alman tarihçileri bilimsel bir temeli olan, sipariş üzerine yazılmış kitapların yazılabileceği görüşünü ancak son zamanlarda paylaşmaya başlamışlardır. Bir karşılaştırma yapıldığında, İskandinav ülkeleri bu açıdan çok daha uzun ve pozitif bir geleneğe sahiptir.

İktisat ve işletme tarihinin kökenleri aynıdır: Tarihçilerin yanı sıra iktisatçıların çalışmalarından doğmuşlardır. Bu anlamda, Alman işletme tarihinin göreli olarak daha geç gelişmeye başlaması ilginçtir. Bilimsel araştırmanın iki dalı da yirminci yüzyılda kendilerini iyice kabul ettirmiş bulunuyordu ve işletme tarihine daha fazla önem verilmesinin önemli nedenleri vardı. Çok etkili bir iktisatçı olan Gustav Schmoller (1838-1917) tarihi savunan biriydi ve Joseph Alois Schumpeter (1883-1950) girişimcileri savunan biriydi. Schmoller Alman, Schumpeter ise Avusturyalıydı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce tarih yazımında, Lamprecht-Streit anlaşmazlığı olarak bilinen anlaşmazlıktan sonra sosyal ve iktisadi konular baskılandı. O tarihten 1960'lara kadar siyasi tarih ön plana çıktı ve bu da işletme tarihine pek yer bırakmadı. Sosyal tarih ve bir ölçüde de iktisat tarihi esas olarak bölgesel düzeyde ve antropologlar tarafından sürdürüldü. Fritz Fischer 1967'de, sanayinin Birinci Dünya Savaşı ile bağlantılı iktisadi hedeflerini ortaya koyarak paradigmayı değiştirdi.[2] İş-

2) Fritz Fischer, *Griff nach der: Die Kriegziele des kaiserlichen Deutschland 1914/18* (Düsseldorf, 1967).

letme tarihi 1970'lerde, sosyal tarih ve iktisat tarihi ile birlikte birçok tarihçi için ilgi çeken bir dal haline geldi ve bazı profesörlük kadroları oluşturuldu.

Gustav Schmoller ve onun kurduğu, tarih okulu olarak adlandırılan okul, Almanya'da iktisadın gelişmesinde kendisinin ölümünden sonra bile uzun süre etkisini sürdürdü. Fakat 1945'ten sonra durum değişti. Batıda, iktisatçılar gelişmeler açısından değil, daha çok modeller açısından düşünmeye başladılar. Yine de, iktisat tarihine –genellikle sosyal tarihle birleşmiş olarak– genel olarak bağlılıklarını sürdürdüler ve 1960'larda ve 1970'lerde üniversite kesimi bir bütün olarak gelişince bunu da geliştirdiler. Ancak bugün ne tarih bölümlerinde ne de iktisat bölümlerinde bir işletme tarihi profesörü bulunmamaktadır. Bunlardan ikisinin adını anmak gerekirse, Bonn'dan Hans Pohl ve Viyana'dan Alois Mosser gibi bazı araştırmacılar bu alanda uzmanlaşmışlardır. Zürih'ten Hansjörg Siegenthaler, her ikisi de Berlin'den olan Wolfram Fischer ve Jürgen Kocka gibi başkaları da bu alana büyük ilgi göstermişlerdir. Ancak bu üç ülkede işletme tarihi alanında ne bir profesörlük kadrosu mevcuttur ne de bu alanda ortaya konulmuş önemli bir resmi çaba söz konusudur. Bununla birlikte, 1960'lardan beri üç ülkede de genç bir iktisat tarihçileri kuşağı, işletme tarihine öğretmenlerinden daha derin bir ilgi göstermişlerdir. İlgideki bu artışın ne ölçüde uluslararası planda yoğunlaşan düşünce alışverişine, İngilizce'deki çalışmaların etkisine ve hatta Amerikanlaşmaya dayandığı konusunda ancak bir tahmin yürütülebilir.

Burada bazı önemli istisnaların belirtilmesi gerekir. Yirminci yüzyılın başlarında, Conrad Matschoss işletme tarihi konusunda yayın yapmaya başlamıştır. Onun yazdıkları, özellikle teknik konularda bol miktarda bilgi sağlamıştır. O sıralarda, teknik gelişmeye olan büyük bir güven söz konusuydu. Bu durum, Matschoss'a, profesyonel mühendisler birliği Verein Deutscher Ingenieure ile işbirliği yaparak, teknik tarihi konusunda bir yıllığın yayınına başlamak için gerekli kaynakları sağladı. Bu girişimden, *Technikgeschichte* (Tekniklerin Tarihi) adlı süreli yayın doğdu. Böylece, işletme tarihi konusundaki ilk girişim teknik tarihi kanalıyla olmuştur. Örneğin, daha sonraları Batı Almanya'nın cumhurbaşkanı olacak olan Theodor Heuss'un Bosch hakkındaki çalışması gibi, bazı olağanüstü çalışmalar ortaya çıkmıştır.[3] Ancak bu kitaplar, yüksek kalitelerine rağmen tekil olaylar olarak kalmıştır.

3) Theodor Heuss, *Robert Bosch: Leben und Leistung* (Tübingen), 1946.

Bir sonraki girişimin başarıya ulaşması için uzunca bir zamanın geçmesi gerekmiştir. 1956 yılında Wilhelm Treue, daha sonra *Zeitscrift für Unternehmensgescichte* (ZUG) adını alacak olan *Tradition, Zeitscrift für Firmengeschichte und Unternehmerbiographie* (İşletme Tarihi ve Girişimci Biyografileri Dergisi) adlı süreli yayını kurmuştur. Bu erken dönemdeki en önemli katkılardan biri, ABD'ye göç etmiş olan ve en azından 1952'den beri Alman işletme tarihi konusunda yayın yapmakta olan Fritz Redlich'den gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ve 1950 sonrasında da azalmakla birlikte hâlâ sürmekte olan genel siyasi hava, Batı'daki girişimcilerin meşruiyetini sorguluyordu. Sadece sosyal demokratlar ve işçi sendikaları değil, muhafazakâr gruplar da kamu ve kooperatif mülkiyetini tercih ediyorlardı. Bu yüzden, girişimcilikle ilgili bir derginin kurulması, dönemin siyasi eğilimlerine ters düşüyordu. Bundan başka, birçok tarihçi böyle bir derginin en yüksek bilimsel standartları sürdüremeyeceğini düşünüyor ve Thyssen hakkında sipariş üzerine iki kitap yazmış olan dergi kurucusu Wilhelm Treue de bazen tarihçiler topluluğuna kabul edilme sorunlarıyla karşılaşıyordu.

1962'de gazeteci Erich Achterberg, özel bir girişim olarak, bankalarla ilgili bir arşiv olan Archiv für Bankengeschichtliche'yi kurdu. Bu arşiv 1969'da Institut für bankhistorische Forschung (Bankacılık Tarihi Enstitüsü) haline geldi. Bu enstitünün başlıca faaliyetleri *Bankhistorisches Archiv* adlı bir derginin yayınlanması ve ulusal ve uluslararası tarih kolokyumlarının toplanması oldu. Enstitü bankacılık ve finans tarihi konusunda *Europäische Bankengeschichte* (Frankfurt, 1993) ve Hans Pohl'un yayına hazırladığı *Geschichte der deuttschen Kreditwirtchaft seit 1945* (Frankfurt, 1998) gibi kitapların yayınlanmasına ön ayak oldu.

Bundan sonraki önemli adım Almanya'da değil, Avusturya'da atıldı. 1971 yılında bir işletme tarihi derneği kuruldu. Uzun ve karışık isminden dolayı, bir süre sonra Langnamen-Verein "Uzun İsimli Dernek" olarak adlandırıldı. Sonuçta, ismi 1987 yılında Österreichhischen Gesellschaft (Avusturya İşletme Tarihi Derneği) veya ÖGU olarak değiştirildi.[4] Kurucusu Alois Brusatti'ye göre, bu derneğin kuruluşu, bilimsel bir bağlamın yanı sıra, siyasi bir bağlamda da düşünülmelidir. ÖGU işletme tarihini bilimsel esaslara dayalı olarak yazarak, girişimcilerin çarpıtılmış görüntülerini düzelterek ve işletme yönetimi öğrencilerinin eğitimi için örnek olaylar sağlayarak bu üç önemli alanı teşvik etmeye çalıştı. Özellikle

4) İlk ismi Verein der wissenschaftlichen Forschung auf dem Gebiete der Unüernehmerbiographie und Firmengeschichte idi.

bu alanlardan sonuncusunda Amerikan etkisinin olduğu görülebilir ve bunun nedeni, iki savaş arasındaki dönemden beri Amerikan işletme tarihinde bu konu üzerinde önemle durulmasıdır. Enstitünün yönetim kuruluna, tarihçilerin yanı sıra tanınmış yöneticiler de seçilmiştir. Esas olarak üniversitelerin iktisat tarihi enstitüleriyle bilimsel işbirliği yapılmıştır. 1971 yılına gelindiğinde, Avrupa ekonomisinin savaş sonrasındaki yeniden inşası tamamlanmış bulunuyordu, ancak savaş sonrasındaki genişleme dönemi henüz sona ermemişti. Bununla birlikte, özel girişimin ve mülkiyetin rolünü sorgulayan öğrenci isyanları, toplumdaki solcu eğilimin ifadelerinden sadece biriydi. Bu, Avrupa'da genel bir eğilim olmakla birlikte, Avusturya'nın özel bir durumu vardı. Avusturya'da kamu kesimi, Almanya ve İsviçre ile karşılaştırıldığında, ekonominin doğrudan ya da dolaylı olarak daha fazla içindeydi. Büyük firmalara yönelik sosyalist tavırlar tüm siyasi düzeylerde daha belirgindi. Bu ortamda, ÖGU'nun kuruluşu bir tepki olarak düşünülebilirdi. İzleyen yıllarda siyasi paradigma değişti ve 1980'lerin sonlarına gelindiğinde, girişimcinin rolü çok takdir edilmeye başlandı. 1997'de Alois Brusatti ÖGU'nun bu sürece yaptığı katkıdan duyduğu memnuniyeti şu sözlerle dile getirdi: "ÖGU, bunu gerçekleştirerek tüm toplum için önemli bir görevi yerine getirmiştir."[5]

ÖGU amaçlarını nasıl gerçekleştirdi? Finansal kaynaklar, tarih yazımı için sipariş veren bazı firmalardan geldi. Dört alandaki *tarihsel çalışmalar analizi* (historiche Betriebsanalyse) üzerinde durulmuştu. İşletme analizine ilişkin olarak bir sistem üzerinde fikir birliğine varılmıştı; bu, işletme tarihinin yazılmasında bilimsel bir ölçüt ve aynı zamanda karşılaştırma yapmak için bir temel sağladı. Bundan sonra, toplumsal tarih ele alındı. Üçüncüsü, iktisatçılara, verdikleri eğitime mikro iktisat kuramını eklemeleri önerildi. Son olarak, yöneticilere uzun vadeli kararlarında bir yardımcı araç olarak tarihsel çalışmalar analizi anlatıldı. Ne ilginçtir ki, birçok firmanın arşivlerinin halkla ilişkiler ve örgüt kimliği bölümlerinde tutulmasına rağmen, bu konuların tartışılması daha sonraları gerçekleşti. ÖGU'nun kurucuları, hazırladıkları katalogla, mikro iktisat kuramını, geleneksel makro iktisat tarihiyle eşit konuma getirmeye çalıştılar.

ÖGU hem bilimsel konuları hem de toplumda yaygın biçimde tartışılan konuları ele almaya çalıştı. Büyük firmaların özel mülkiyeti sorgulan-

5) Alois Brusatti, "Zur Geschichte der Österreichischen Gesellschaft für Unternehmensgeschichte (21 Jahre: 1971-1992)", *Historiche Betriebsanalyse und Unternehmer: Festchrift für Alois Mosser*, (yay. haz.) H. Matis (Viyana, 1997), 24-32.

dığında, ÖGU, girişimcilerin rollerini tartışmakla kalmadı, buna ek olarak 'sermayesi olmayan kapitalistler'in –yöneticilerin– rollerini de tartıştı. 1970'lerde enflasyon Avusturya'da tehdit edici bir sorun haline gelince, ÖGU bu söyleme, tarihsel bir boyut katarak katkıda bulundu. Siyasi açıdan sorunlu olan konulara girmekten çekinmedi. Liechtenstein prensinin isteği üzerine, İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyalist Çekoslovakya tarafından Bohemya'da prensin hanedanına ait çok sayıda mülke el konulmasından dolayı uğradıkları zarara ilişkin bir araştırma yaptı. ÖGU bunu gerçekleştirerek, Liechtenstein Devleti'nin Çek Cumhuriyeti'nden eski mülklerine ilişkin taleplerinin gerekçelerini sağlamış oldu.

İsviçreli işletme tarihçileri, Avusturyalılar gibi, kendi derneklerini kurma yoluna gitmediler. Bu ülkede örgütlü işletme tarihi Schweizerische Gesellschaft für Wirtschafts- und Sozialgeschichte (İsviçre İktisat Tarihi ve Sosyal Tarih Derneği) bünyesinde gerçekleşmekte ve bu dernek 1981'den beri, her yıl 500 sayfadan daha kalın olan ve İsviçrelilerin genelde yaptıkları gibi küçümsedikleri bir kitapçık (*Hefte*) yayınlamaktadır. 1996 yılında Zürih Üniversitesi'nde, daha sonra kurulacak daha büyük bir örgütün çekirdeğini oluşturması düşünülen bir işletme tarihi çevresi (Arbeitsgruppe für Unternehmensgescichte) oluşturuldu. Verein für Bankengeschichte bankacılık tarihini ele alırken, Verein für wirtschaftshistorische Studien (İktisat Tarihi Araştırma Grubu) on yıllarca, İsviçreli girişimcilerin biyografilerinin yayınlanmasıyla uğraşmıştır.

Son zamanlardaki siyasi olaylar, kırk İsviçre bankası, sigorta şirketi ve sanayi firmasının İkinci Dünya Savaşı sırasındaki davranışları konusunda bağımsız bir araştırma komisyonu (*Unabhängige Expertenkommission Schweiz Zweiter Weltkrieg*) kurulmasına yol açmıştır. Bu komisyon 1998'de kırktan fazla kişiyi istihdam ediyor ve bu belki de en azından Almanca konuşulan bölgede işletme tarihi için kurulmuş en büyük takımı oluşturuyordu. Yirmi beş cilt kitap yayınlanmıştır ve bu belki de İsviçre'yi, Almanya ve Mihver güçleriyle ilişkilerini en fazla araştıran ülke konumuna getirmiştir. Müttefik güçlerle olan ilişkiler hâlâ ele alınmamıştır.

Almanya'nın doğusunda, Almanya Demokratik Cumhuriyeti'nde (ADC) 1950'lerde özel bir işletme tarihi tarzı gelişmiştir. Birçok yerde belli bir fabrikanın gelişimi tartışılmış ve bu gelişmeye ilişkin yayın yapılmıştır. Fabrika tarihi, ideolojik bir sonuç elde etmenin özel bir aracı olmuştur. Örneğin, Buna fabrikasında *Agitation und Propaganda* sekreteri olan Yoldaş Banish, kendi fabrikasının tarihinin önsözünde şunları yazmıştır: "Bu anlamda, tarih araştırmalarının en önemli görevi siyasi-ideo-

lojik çalışmaların etkinliğini arttırmaktır. Bu, fabrika tarihinin canlı bir tablosunu sunarak sosyalist bilinci vurgulamak ve işçiler tarafından yeni inisiyatiflerin geliştirilmesini sağlamak anlamına gelir."[6] İzleyen yıllarda hemen hemen tüm büyük firmalara ve bölümlerine ilişkin fabrika tarihleri, çoğu durumda amatör tarihçiler tarafından yazılmıştır. Bu türden yaklaşık 2000 kitap yayınlanmıştır, ancak bunların tarihsel değeri oldukça sınırlıdır. Bununla birlikte, birçok firma parçalandığı ve önemli miktarda arşiv malzemesi kaybolduğu için bu kitaplar bazen mevcut az sayıdaki kaynaklar olma özelliklerini korumaktadır.

ADC açısından, ideolojik ve kişisel nedenlerden dolayı işletme tarihi önemli durumdaydı. En başta gelen savunucusu olan Jürgen Kuczynski, Erich Honnecker dahil, en yüksek düzeydeki siyasi karar vericilere ulaşabilme olanağına sahipti. Kuczynski iktisat tarihi üzerinde yoğunlaşmakla birlikte, Bilimler Akademisi'ndeki enstitüsünde işletme tarihi yazımını teşvik etti. 1971 yılındaki sekizinci Komünist parti konferansı iktisat tarihçilerini fabrika tarihleri yazmaları konusunda teşvik etti. Genellikle bilimsel standartlar, firma tarihlerinin siyasi amaçlarıyla çelişiyordu, fakat tarihçiler sonunda bunların kalite düzeyini yükseltmeyi başardılar.[7]

1970'lerde büyük Alman işletmeleri ve bunların Nazilerle ilişkileri üzerinde duruluyordu. Sürmekte olan yayınlar ve kaynakların yayınlanması[8] Batı Alman tarihçiler üzerinde önemli bir etki yaptı. Bunlar da, daha sonra tekelci-devlet kapitalizminin Marksist yorumuna 'örgütlü kapitalizm' adı verilen alternatif bir modelle karşı çıktılar. Ancak Gossweiler'in tekelci-devlet kapitalizmine ilişkin yorumuyla birlikte, bu kavram iyice esnedi ve Batıdaki sosyalist akademisyenler için bile çekiciliğini kaybetti. Elbette, ADC'de işletme tarihi yazan tarihçiler Marksist'ti, ancak çoğu durumda ampirik bulgularını çarpıtmadılar; tersine, yaptıkları pratik çalışmalar bazen resmi parti çizgisinden farklıydı.

6) *Über Buna wehen rote Fahnen: Geschichte der Arbeiterbewegung des Kombinates VEB Chemische Werke Buna*, 1: 4 (Schkopau, ca. 1975).

7) Wolfram Fischer ve Frank Zschaler, "Wirtschafts- und Sazialgeschichte", *Wissenschaft und Wiedervereinigung: Disziplinen im Umbruch*, (yay. haz.) Jürgen Kocka ve Renate Mayntz (Berlin, 1998), 385 ve devamı; örnek olarak, Jörg Roesler'in çeşitli katkılarına bakınız.

8) Anatomi olarak adlandırılan kitaplara bakınız: Dietrich Eichholtz ve Wolfgang Schumann (yay. haz.), *Anatomie des Krieges* (Berlin, 1969), ve Gerhard Hass ve Wolfgang Schumann, (yay. haz.), *Anatomie der Aggression* (Berlin, 1972) veya Hans Radant (yay. haz.), *Fall 6: Ausgewählte Dokumente und Urteil des IG Farben-Prozesses* (Berlin, 1970).

ADC'li tarihçiler daha sonra 1914 ve 1945 yılları arasındaki dönem üzerinde odaklaşmayı bıraktılar ve böylece batıdaki meslektaşları üzerindeki etkileri de azaldı. Bununla birlikte, ADC'den siyasi olarak hoşgörü gördükleri sürece, çoğu uluslararası düzeyde aranan araştırmacılar olmayı sürdürdüler. Helga Nussbaum'um Alice Teichova ve Maurice Lévy-Leboyer ile birlikte editörlüğünü yaptıkları, çokuluslu işletme hakkındaki kitaplar bu örneklerden sadece biridir.[9] Almanya'nın 1990'da birleşmesinden sonra, eski ADC'deki iktisat ve işletme tarihi kadroları önemli ölçüde azaltıldı. Ancak birçok tanınmış araştırmacı başka yerlerde iş buldu veya emekliye ayrıldı.

Batı Almanya ve Avusturya'nın işletme tarihlerindeki gelişmelerin bazı benzer eğilimleri bulunmaktadır; bu yüzden aşağıdaki bölümde farklılıklar üzerinde duracağım. Sonraki başarısının tersine, işletme tarihi konusundaki ilk Batı Alman derneği olan Gesellschaft für Unternehmensgeschichte (GUG) başlangıçta bir başarısızlık ve tehdit edici bir krizle karşılaştı. 1972'de Verein der Wirtschaftsarchivare'e (İktisadi Arşivciler Derneği) bir işletme tarihi derneği kurulmasına yönelik hazırlıklarda bilimsel danışmanlık yapacak bir komite oluşturmak amacıyla, Institut der Deutschen'de bir çalışma grubu oluşturuldu. Ancak, umut verici olan bu girişim başarısızlığa uğradı. Daha da kötüsü, finansman kaynağının az olması nedeniyle, *Tradition* dergisi 1973'te kapanmayla sonuçlanan bir sürece girmişti. Ancak, Deutsche Bank'in arşivcileri olan Wilhelm Treue, Hans Pohl ve Manfred Pohl sadece *Tradition* için para bulmakla kalmadılar, 1976'da GUG'un kurulmasında işi üstlendiler ve para buldular. Böylece, sadece kriz önlenmekle kalmadı, ufukta yeni bir gelecek de belirdi.

Avusturya'da da siyasi koşullar ve amaçlar buradakilere benziyordu ve tarihçilerle sanayi arasında tarihsel bir diyaloga odaklanmıştı. Bu, her iki tarafın da yer aldığı, iki türde yıllık faaliyet yoluyla gerçekleştirildi. Bir yandan, uzmanlar için küçük sempozyumlar düzenlendi; öte yandan daha geniş bir izleyici kitlesi için kapsamlı konferanslar sunuldu. GUG hemen hemen tüm işletme arşivlerini kapsayan üç rehberin editörlüğünü yaptı.[10] Bu rehberler sadece işletme tarihi yazmayı özendirmekle kalmadı, özellikle firmaları, arşivlerine ilişkin olarak birer kara kutu olarak

9) Alice Teichova, Maurice Lévy-Leboyer ve Helga Nussbaum, (yay. haz.), *Historical Studies in International Corporate Business* (Cambridge ve Paris, 1989); (yay. haz.), *Multinational Enterprise in Historical Perspective* (Cambridge ve Paris, 1986).

10) Gesellschaft für Unternehmensgeschichte, (yay. haz.), *Deutsch Wirtschaftarchive*, 3 cilt (Stuttgart, 1988-94).

gören birçok işletme tarihçisinin geleneksel endişelerini de azalttı. GUG da, ÖGU gibi, özellikle başlangıç yıllarında girişimciliğin meşruiyeti üzerinde odaklaştı.

GUG, kuruluşunda, toplumun bir üyesi olarak toplum üzerinde belirleyici bir yere sahip olan Deutsche Bank'in de aralarında bulunduğu bazı şirketler tarafından finanse ediliyordu. Ancak, işletmeler GUG'un bilimsel programını etkilemediler. GUG'un amacı, tarih ve iktisadi hayat arasındaki alışverişi teşvik etmekti ve bu amaç bugün de geçerliliğini sürdürmektedir. GUG hiçbir zaman sanayinin halkla ilişkiler faaliyetinde yararlı bir araç olma durumuna düşmedi. Hans Pohl'un başkanlığını yaptığı bir danışma kurulu aracılığıyla, tarih alanındaki uzmanlık ve deneyim işin içine katıldı. Bu başkan kâğıt üzerinde göründüğünden çok daha fazla etkisi olan çok dinamik bir kişi oldu. O dönemde GUG'un başarısı büyük ölçüde Pohl'dan kaynaklanmaktaydı ve en azından dışarıdan bakıldığında, Hans Pohl Batı Almanya'da işletme tarihinin kişiselleştirilmesini temsil etti. 1994'te emekliliğine kadar, on sekiz yıl boyunca bir genel değişim süreci içinde GUG'un sürükleyici gücü oldu. Bugün GUG kendini "özellikle tarih bilimlerinde, işletmeler için bir hizmet kurumu" olarak tanımlamaktadır. Tarih bilimlerinde işletme tarihinin desteklenmesine yardımcı olmaktadır. Bankacılık, sigortacılık, ulaştırma tarihi ve bunlara ek olarak firmaların Nazi dönemindeki rolü konusunda saygın çevreleri bünyesinde toplamıştır. Bu yüzden, GUG kritik konuların incelenmesini engellemeye çalışmamaktadır.

GUG, yeni kurulan Avrupa İşletme Tarihi Derneği ve Avrupa Bankacılık Tarihi Derneği ile birlikte, Avrupa İşletme Tarihi Merkezi'ni oluşturmaktadır. GUG üye sayısını 1999'da 237'ye çıkarmıştır. Ulrich Wengenroth'un danışma kurulu başkanı olmasından sonra, bu kişinin teknik tarihi derneği Gesellschalft für Tecnikgeschichte'nin de yönetim kurulu başkanı olması nedeniyle bu dernek ile daha yakın işbirliği yapılmıştır.

Almanya'da eşine pek rastlanmayan bir şekilde, 1989'da işletme tarihi alanında ikinci, rakip bir dernek olan Arbeitskreis für Unternehmens-und Industriegeschichte (AKKU) kurulmuştur. Bu derneğin temel düşüncesi, daha titiz bir kuramsal yaklaşımı araştırmaktı ve dernek, işletme tarihinin üzerinin örtülmesine karşıdır. AKKU Bochum Üniversitesi'nde kurulmuştur ve halen orada bulunmaktadır. Yaklaşık yetmiş üyesi için AKKUMULATION adlı bir broşürü düzenli olarak yayınlamaktadır. Finansman kaynakları GUG'a benzemekte ve üyelik ödentileri, fon toplama ve benzeri yollardan sağlanmaktadır. AKKU'nun üyeleri

GUG'unkilerin tersine, çok daha gençtir; üyelerinin çoğu ne profesördür ne de bir kurumda çalışmaktadır. Bunun sonucunda AKKU'nun fonları daha azdır. Kendisini kesinlikle firmalar için bir danışmanlar grubu olarak kabul etmemektedir. GUG'la karşılaştırıldığında, düzenli konferansları daha az profesyonelcedir, fakat belki de üyelerinin daha genç olmasından dolayı çok daha canlıdır. AKKU, işletme tarihinde etik gibi zor ve modern konuları tartışmaya başlamıştır. ÖGU'nun başlangıcında olduğu gibi, AKKU da işletme tarihini geliştirmek için bir kurama duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Makro iktisat kuramları mikro iktisat tarihinin ihtiyaçlarını karşılamamaktadır. Bu yüzden AKKU, daha iyi ve kuramın yönlendiriciliğinde bir işletme tarihi yazımını gerçekleştirmek için sosyolojiden mikro iktisada ve etikten cinsiyet tarihine kadar çoklu disiplinli yaklaşımları denemeyi önermektedir. 1999 yılındaki yıllık konferansı işletme tarihi yazımının yöntemleri ve yansımaları konusundaydı.

Almanlar aynı işi yapmaya çalışan, birbirine rakip birkaç kuruma alışkın değildir. GUG, bu zihniyet ortamında, çeşitli yollardan kendisi için kesinlikle bir rakip olan AKKU'nun kurulmasından rahatsızlık duymuştur. GUG'un başlangıçtan beri karşılaştığı sorun, bir yandan bilimsel bir topluluk olarak faaliyet gösterirken, diğer yandan bir danışman olarak yardımcı olmaya çalışmaktı. Bu durum, GUG'un kendisini tanıttığı broşürde şu şekilde ifade edilmiştir: "GUG tarih sergilerinde ve işletmelerin kuruluş yıldönümlerinin tarih bölümlerinde üyelerine yardımcı olur. Bundan başka, bağımsız araştırma projeleri bulmaya, diğer bir deyişle eleştirel işletme tarihi yazmaya çalışır." GUG ve AKKU arasında çoğu zaman üzerinde konuşulmadan geçiştirilen bu rekabet, hemen hemen tüm çevrelerde işletme tarihi yazımındaki standartların iyileşmesine yardımcı olmuştur.

İşletme tarihi alanındaki bu iki genel derneğin yanı sıra, bazı özel dernekler de mevcuttur. Bankacılık tarihi konusunda çalışan dernekten daha önce söz edilmişti, fakat daha özel olanı, 1981 yılında kurulmuş olan Arbeitskreis für Bayerische Sparkassengeschichte'dir (Mevduat Bankaları Tarihi Çevresi). Bavyera ve Avusturya'nın buraya komşu bölgelerinde güçlü olan bu dernek *GeschichsWelt* dergisinin yanı sıra, 1987'den beri *Beihefte* dahil, *Zeitschrift für Bayerische Sparkassen-Geschichte* adlı dergiyi de yayınlamaktadır. Genellikle olduğu gibi, bu girişime esas olarak kurucuları, finans sektöründen Manfred Pix ve tarihçi kesiminden merhum Josef Wysocki omuz vermiştir. Belli bir bölge, sanayi dalı veya yerel odaklı girişimler ve müzeler daha da uzmanlaşmıştır. Bir tanesini belirtmek gerekirse, kimya tarihi araştırma grubu içindeki sanayi tarihi çevre-

si buna bir örnektir. Özel bir durum da, bazen aynı kişilerin diğer derneklerde de üye oldukları, Almanya'daki Verein der Wirtschaftarchivare (İşletme Arşivcileri Derneği) ve İsviçre ve Avusturya'daki buna benzer derneklerdir.

İşletme tarihine ilişkin olarak Almanya'da iki farklı bakış açısı mevcuttur. Bazı tarihçiler bunu iktisat tarihine dahil ederken, diğerleri, iktisat tarihine paralel, kendi içinde bir varlık olarak görmektedirler. Birinci durumda işletme, ekonomideki çeşitli faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir. İkinci durumda, işletmelerin gerçekleştirdikleri yeniliklere o kadar değer verilmektedir ki, işletme tarihi, iktisat tarihinin yanı sıra kendi konumunu da geliştirmektedir. Mikro iktisat tarihini, halen yerleşik durumda olan makro tarihe paralel şekilde oluşturmak için önemli kuramsal ve pratik çabalara girişilmektedir. Bu konuda elde edilecek başarılar, sadece eğitim ve araştırma açısından değil, kurumlar ve personel açısından da fırsatları beraberinde getirecektir. Bir zamanlar birçok üniversitedeki eğitimde, tarih bölümleri en fazla orta büyüklükte iken, işletme yönetimi bölümleri en büyük dallardan biriydi. Ancak genellikle işletme yönetimi öğrencilerinin eğitiminde tarihsel örnek olaylara yer verilmemekte ve yöneticiler de karar verirken genellikle bilgi sağlamak için tarihe bakmamaktadır. Aynı zamanda, tarihçilerin çoğu, iktisat tarihi ve sosyal tarihle, 1970'lerde ve 1980'lerin başında oldukları kadar ilgili değildir; günümüzde daha çok davranış, cinsiyet ve kültür gibi konularla ilgilenmektedirler. İşletme tarihi, bugüne kadar, kendisini bu alanlardaki yeteneğini açıklamak zorunda hissetmemiştir. Bunun sonucunda, Alman üniversiteleri işletme tarihini özel bir değere sahip olarak görmemişlerdir ve bu durum, Alman üniversitelerinde hiç işletme tarihi kadrosunun bulunmaması biçiminde ortaya çıkmıştır. Schumpeter'in, girişimcinin kapitalist ekonomilerin sürükleyici gücü olduğu biçimindeki görüşü, her ikisi de genellikle iktisat tarihini bünyelerinde barındıran iktisat bölümlerinde ve tarih bölümlerinde tarihsel boyutuyla saygı görmemiştir. Hem GUG hem de AKKU bu durumdan üzüntü duymaktadır.

Yüzyılın Sonunda Zanaatın Durumu

1970'lerde temelleri atıldıktan ve 1980'lerde önemli ilerlemeler kaydedildikten sonra yazılı işletme tarihinde 1990'larda nicelik ve nitelik açısından bir başka atılım ortaya çıktı. İşletme tarihi özellikle 1990'ların ikin-

ci yarısında Almanca konuşulan bölgelerde önemli başarılar elde etti. Bu dal tarihçiler açısından genelde ciddi ve özel bir paydaş olarak ortaya çıktı. Birçok iktisatçı hâlâ bu dalın, iktisadi modellerin tarihsel bilgilerle test etmenin ötesinde ne işe yaradığını anlayamamaktadır. Buna karşılık, giderek daha fazla sayıda firma, kendi amaçları açısından işletme tarihinin boyutlarını kavramaktadır. Birçok şirket, arşivlerini dışarıdan gelen araştırmacılara açmıştır ve bu da tarihçilerin güvenini arttırmıştır. En önemlisi, Daimler-Benz ve Deutsche Bank gibi kamuoyunu oluşturan kuruluşlar, gazeteciler tarafından kaleme alınmış ve şirketi başarılı gösteren broşürlerin dağıtımından vazgeçmişlerdir. Bunun yerine, bazen şirketlerin geçmişini eleştirel bir şekilde ele alan tarihçileri istihdam etmeye başlamışlardır. Bazı firmalar hâlâ bu konuda kendi cesaretlerinden korkuya kapılmakla birlikte, hem firma içinde hem de dışındaki güven artmıştır. Bu konuda Deutsche Bahn (Alman demiryolları) bir örnektir. 1988'de geçmiş on yıllara ilişkin olarak hazırlattığı kitap mühendisler tarafından hazırlanmışken, 1999'deki kitap GUG'a sipariş edilmiştir.

İşletme tarihinin hemen hemen tüm önemli alanlarında çalışma yapılmıştır. Özellikle devlet, bankalar ve özel işletmeler arasındaki ilişkiler ile iktisadi yoğunlaşma konularında başarılar elde edilmiştir. Karteller konusundaki araştırmaların, diğer birçok ülkedekinden daha iyi olduğu söylenebilir.[11] Bu durum bir noktaya kadar şaşırtıcı olmayabilir, çünkü bu alanlardaki sorunlar Almanya'da yaygındı. Almanya 1945'e kadar daha çok bir kartel ekonomisiydi ve uluslararası planda, karteller aracılığıyla mümkün olduğu kadar fazla ticaret gerçekleştirmek istiyordu. Almanca konuşulan bu üç ülkede, Schumpeter'in 'kooperatif kapitalizm' olarak adlandırdığı özel bir işbirliği ilişkisi, özel anlamları olan kelimelerin ortaya çıkmasına bile yol açmıştır ve bu da Chandler'ın tezinin en iyi kanıtlarından biridir. Örneğin, bir firmanın, genellikle bankaların veya devletin desteğiyle tekrar hayatiyet kazanmasını ifade eden *Sanierung* kelimesinin İngilizce karşılığı mevcut değildir. Ulusal düzeyde 'izlenecek yol bağımlılıkları' mevcut gibi görünmektedir. Bu deyimi kullanmakla, işletme tarihinin açığının olduğu konulara girmiş bulunuyoruz. Yol ba-

11) Editörlüğünü Barjot, Kudo ve Takahashi'nin yaptığı kitap, Pohl'un editörlüğünü yaptığı kitaplar kadar kapsamlı değildir [Dominique Barjot (yay. haz.), *International Cartels Revisited* (Caen, 1994); Akira Kudo ve Terushi Hara (yay. haz.), *International Cartels in Business History* (Tokyo, 1992); Hans Pohl (yay. haz.), *Kartelle und Kartellgesetzgebung in Praxis und Rechtsprechung vom 19. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (Stuttgart, 1985); (yay. haz.), *Wettbewerbsbeschränkungen auf internationalen Märkten* (Stuttgart, 1988)].

ğımlılıkları sadece uluslararası karşılaştırma düzeyinde tanımlanabilir. Avrupa'nın bütünleşmesinin on yıllar boyunca sağladığı siyasi teşvike rağmen, hâlâ işletme tarihini uluslararası düzeyde karşılaştıran çok az çalışma mevcuttur.[12] Sosyologların yaptığı çalışmalar yeterince dikkate alınmamıştır. Tahkim gibi aracı kurumların iktisadi rolü, göreli olarak az ilgi görmüştür. Günümüzün en can alıcı sorunlarından biri olan küreselleşme hâlâ çok az ilgi görmektedir. Bu konuya sadece birkaç araştırmacı ilgi göstermiştir. Bundan başka, muhasebe kayıtlarının tutulması gibi finansal sistemlerin tarihsel incelemesi konusunda İngilizce konuşulan ülkelerde örgütler ortaya çıkmasına rağmen, bu konular Almanca konuşulan ülkelerde neredeyse tamamen göz ardı edilmiştir. Sanayileşmenin tarihi yirmi yıl veya daha uzun süre iktisat tarihi yazımında araştırmaların merkezinde yer almışken, bazı tarihçiler hâlâ firmanın yanı sıra girişimciyi de sanayileşmenin temeli olarak değil, çeşitli 'yönlerinden' biri olarak düşünmektedirler. İşletme tarihinin cinsiyet açısından gözden geçirilmesi gerçekleştirilmemiştir. İşletme tarihinin, muhasebe ve denetim gibi, bazı özel fakat önemli bölümleri pek ele alınmamıştır. Bu liste daha da uzatılabilir; ancak sonunda, başarılarımızdan çok eksikliklere işaret etmek daha ilginç olmaktadır.

Son birkaç yılda birçok yeni kitap yayınlanmıştır ve bunlardan bazıları işletme tarihine yeni ışık tutmaya çalışmaktadır. Bunlar, aralarında rekabet ve düzenleme; Nazi dönemi; bankalar ve işletmeler (bu konu üzerinde uzun süredir yayınlar yapılmıştır); yenilik ve verimlilik; seçkin-

12) Bkz. Paul Erker, "The Choice between Competition and Cooperation: Research and Development in the Electrical Industry in Germany and the Netherlands, 1920-1936", *Innovations in the European Economy between the Wars*, (yay. haz.) François Caron, Paul, Erker ve Wolfram Fischer (Berlin ve New York, 1995), 231-54; Martin Fiedler, "Betriebliche Sozialpolitik in der Zwischenktriegszeit: Wege der Interpretation und Probleme der Forschung im deutsch-französischen Vergleich", *Geschichte und Gesellschalf* 22(1996): 350-75; Hervé Joly, "Die Säuberung der wirtschaflichen Eliten in Frankreich und Deutscland in der Nachkriegzeit: Der Versuch eines Vergleichs", *1945-50 Jahre danach: Aspekte und Perspektiven im deutsch-französischen Beziehungsfeld*, (yay. haz.) Thomas Höpel ve Dieter Thiemann (Leipzig, 1996), 130-52; Gerhard Kümmel, *Transnationale Wirtschaftskooperation und der Nationalstaat. Deutsch-amerikanische Unternehmensbeziehungen in den 1930er Jahren* (Stuttgart, 1995); Harm G. Scröter, *Aufstieg der Kleinen: Multinationale Unternehmen aus fünf kleinen Staaten vor 1914* (Berlin, 1993); "Continental European Free-Standing Companies: The Case of Belgium, Germany, and Switzerland", *The Free-Standing Company in the World Economy 1830-1996*, (yay. haz.) Mira Wilkins ve Harm Schöter (Oxford, 1998), 323-43; Thomas Welskopp, *Arbeit und Macht im Hüttenwerk: Arbeits- und industriell Beziehungen in der deutschen und amerikenischen Eisen- und Stahlindustrie von den 1860er bis zu den 1930er Jahren* (Bonn, 1994).

ler; endüstri ilişkileri; ekoloji; ticarileşme ve ağlar; ve yerel işletme tarihi de bulunan, açık bir şekilde tanımlanabilen belli konular çevresinde kümelenmiştir. Aşağıda, bu son araştırmaların her birinden sadece birkaç örneğe değinilecektir.

Rekabet ve işbirliği konusundaki Alman yazını yaklaşık yirmi yıldır Chandler'ın etkisindeydi. *Big Business in Österreich* (Viyana, 1987) adlı kitabında Franz Mathis, ve Chandler'ın *Big Business and the Wealth of Nations* (Cambridge, 1997) kitabında yer alan, küçük ülkeler ve Avrupa kartelleri hakkındaki makalesiyle Harm Scröter bu kuramı doğrudan doğruya kullanmıştır. Margrit Müller ve Richard Tilly gibi diğer araştırmacılar ise onu dolaylı olarak kullanmış ya da ona karşı çıkmışlardır.[13] İngilizce konuşulan ülkelerdeki araştırmalarla karşılaştırıldığında, çokuluslu şirketler konusundaki araştırmalar Almanca konuşulan ülkelerde hâlâ çok gelişmemiş durumdadır, fakat bazı yeni kitaplar bu konuya artan bir ilgi olduğunu ortaya koymaktadır.[14] Kamu işletmeleri ve özel işletmeler Alman işletme tarihinin geleneksel konularıdır. Bu konu hakkındaki bazı genel düşünceler, Volker Berghahn tarafından yayınlanmıştır ve Manfred Pohl kamu mülkiyetindeki bir firmaya ilişkin kapsamlı bir örnek olayı yayınlamıştır.[15] Bu alandaki en ilginç araştırmalar Nazi dönemine ilişkin olarak yapılmıştır.

Nazi dönemi ancak son birkaç yıldır incelenmektedir. Batı Almanya'daki insanların, dışarıdan bir baskı söz konusu olmaksızın, Nazi döneminin can alıcı sorunlarını eleştirel bir şekilde tartışmaları için yaklaşık yirmi yılın geçmesi gerekmiştir. İşletmelerin, geçmişin bu döneminde yaptıklarının incelenmesine hazır olmaları için de bir yirmi yılın daha geçmesi gerekmiştir. Bu konu üzerinde Marksistlerle karşı karşıya gel-

13) Margrit Müller (yay. haz.), *Structure and Strategy of Small-and Medium-Sized Enterprises since the Industrial Revolution* (Stuttgart, 1994); Richard Tilly, "Grossunternehmen: Schlüssel zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Industrieländer? Literaturbericht", *Geschichte und Gesellsschaft* 19 (1993): 530-48.

14) Antje Hagen, *Deutsche Diretinvestitionen in Grossbritannien, 1871-1918* (Stuttgart, 1997); Anne von Oswald, Die deutsche Industrie auf dem italienischen Markt (Frankfurt, 1996); Hans Pohl (yay. haz.), *Der Einfluss ausländischer Unternehmen auf die deutsche Wirtschaft vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart* (Stuttgart, 1992); Toru Tekanaka, *Siemens in Japan: Von der Langesöffnung bis zum Ersten Weltkrieg* (Stuttgart, 1996).

15) Volker R. Berghahn (yay. haz.), *Quest for Economic Empire: European Strategies of German Big Business in the Twentieth Century* (Providence ve Oxford, 1996); Manfred Pohl, *VIAG Aktiengesellschaft 1923-1998; Vom Staatsunternehmen zum internationalen Konz-Bankenpolitik im "Dritten Reich", 1933-1939* (Bonn, 1995).

dikten –bu, 1970'lerde ve 1980'lerin başında olmuştur– sonra, Peter Hayes'in, *Industry and Ideology: IG Farben in the Nazi Era* (Cambridge, 1987) adlı kitabı türünde kitaplar bu konunun daha iyi anlaşılmasını sağladı. 1980'lerin ikinci yarısında Daimler-Benz, firmanın zorunlu emek ve köle emeği alanındaki yeri de dahil olmak üzere, Nazi dönemindeki işletme tarihini yazmasını GUG'dan talep etti.[16] Bu doğal olarak çok tartışmalı bir konuydu ve bu olayın içinde yer alan kişilere maddi tazminat ödenmesi sorununu da içeriyordu. Artık Deutsche Bank ve Volkswagen gibi işletmelerin, tanınmış ve eleştirel araştırmacılar tarafından yazılmış işletme tarihi siparişi vermelerine, sadece belli kuruluş yıldönümleri değil, Nazi sorunu da neden oluyordu. Nazi döneminde diğer büyük bankalara göre daha fazla bir rol oynadığı düşünülen Dresdner Bank 1998'de, bir grup tarihçiye birkaç yıl boyunca ücret ödeyerek tarih yazmalarını istedi. Bu grup Hannah-Ahrendt Institüt für Totalitarismusforschung'un nezaretinde, bankanın Nazi geçmişini dikkatle incelemektedir ve bu konuda yayın yapmaya başlamıştır.[17] Elbette daha yapılması gereken çok iş vardır. İsviçre bankaları 1998'de Yahudi örgütlerinin ve ABD medyasının baskısı altında kaldıkları halde, köle emeği kullanmaları konusunda bir yıl sonra baskı altında kalanlar, Alman sanayi firmaları olmuştur. Diehl gibi bazı firmalar, köle emeği kullanmalarından dolayı kamuoyunda yapılan tartışmalara tepki olarak son zamanlarda eski 'çalışanları'na tazminat ödemeyi kabul etmiştir. Örneğin, Volkswagen bireysel tazminata yıllarca karşı çıktıktan sonra, 1998 yazında bu amaç için bir fon kurmuştur. Girişimci davranışının daha az bir ideolojik bakış açısıyla ele alınmaya başlanmasının yanı sıra, Yahudilerin Alman iş hayatından atılmalarını ifade eden *Arisierung* konusu da, ancak son zamanlarda tekrar ele alınmıştır.[18]

Yenilik ve verimliliğin arttırılması, Alman işletme tarihinin geleneksel konularıdır, fakat bu konularda yapılması gereken çok iş vardır. AR-GE konusunda da tarihsel örgütler genellikle incelenmiştir, ancak bunu

16) Beate Brüninghaus, Stephanie Habeth ve Hans Pohl, *Die Daimler-Benz AG in den Jahren 1933 bis 1945* (Stuttgart, 1986).

17) Johannes Bähr, *Die Goldgeschäfte der Dresdner Bank im Zweiten Weltkrieg* (Frankfurt, 1999).

18) Yine iki kitaptan söz edilebilir: Helmut Genschel, *Die Verdrängung der Juden aus der Witschaft im Dritten Reich* (Göttingen, 1996), ve Johannes Ludwig, *Boykott, Enteignung, Mord: Die "Entjudung" der deutschen Wirtschaft* (Hamburg, 1989). Bu konuda ideoloji dışı bir bakış açısı elbette olanaksızdır.

teşvik eden ve geciktiren faktörlerin yanı sıra,[19] sürecin kendisi de çok fazla incelenmemiştir.[20] Krizlerin yeniliği ve verimlilik artışını hangi ölçüde teşvik ettiği bir diğer geleneksel konudur. Çoğu durumda, bu konudaki araştırmaların merkezinde bireysel firmalar yer almamakta, fakat bu firmalar makro iktisat tarihi için örnek olarak kullanılmaktadır.[21]

Seçkinlerin tarihi, hem sosyal hem de işletme tarihi açısından son zamanlarda ele alınmaya başlanmıştır. Bu alanda hâlâ bireysel biyografiler egemen olmakla birlikte, bazı genel kitaplar ve toplu biyografiler de yayınlanmıştır.[22]

Endüstriyel ilişkiler alanı daha önceleri sosyal tarihçilerin egemenliğindeydi ve bu tarihçiler 1980'lerin ortalarından itibaren bu alanı iktisat tarihçilerinden farklı bir yönde geliştirmişlerdir. Fakat her iki tarafın

19) Şu yapıtlardaki katkılara bakınız: Caron vd., *Innovations*; Christian Kleinschmidt, *Rationalisierung als Unternehmensstrategie: Die Eisen- und Stahlindustrie des Ruhrgebiets zwischen Jahrhundertwende und Weltwirtschaftskrise* (Essen, 1993); *Zeitschrift für Unternehmensgeschichte* 41, no. 2 (1996) verimliliği arttırma özel sayısı.

20) Bu yönler şu yapıtlarda ele alınmıştır: Gert K. Von Oheimb-Loup, "Technischer Fortschritt und Unternehmerverhalten am Breispiel der württembergischen Kammgarnspinnerei Merkel & Wolf, 1830-1870", *Unternehmer und technischer Fortscritt*, (yay. haz.) Franceska Schinzinger (Münih, 1996), 283-300; Tony Travis, Harm G. Schröter ve Ernst Homburg (yay. haz.), *Determinants in the Evolution of the European Chemical Industry, 1900-1939* (Dordrecht, 1998).

21) Friedrich W. Henning (yay. haz.), *Krisen und Krisenbewältigung vom 19. Jahrhundert bis heute* (Frankfurt, 1998).

22) Hartmut Berghoff, *Englische Unternehmer, 1870-1915* (Göttingen, 1991); Paul Erker, *Industrie-Eliten in der NS-Zeit: Anpassungshereitschaft und Eigeninteresse von Unternehmern in der Rüstungs- und Kriegswirtschaft, 1936-1945* (Passau, 1993); Gerald D. Feldmann, *Hugo Stinnes: Biographie eines Industriellen, 1870-1924* (Münih, 1998); Natalie Fryde, *Ein mittelalterlicher deutscher Grossunternehmer: Terricus Teutonicus de Colonia in England, 1217-1247* (Stuttgart, 1998); Hervé Joly, *Patrons d'Allemange:Sociologie d'une élite industrielle, 1933-1989* (Paris, 1996); Ulrich Pfister, "Entstehung des industriellen Unternehmertums in der Schweis, 18.-19. Jahrhundert", *Zeitschrift für Unternehmensgeschichte* 43, no. 1 (1997): 14-38; Toni Pierenkemper, "Deutsch Unternehmer im 19. Jahrhundert als Elite", *Eliten in Deutschland und Frankreich im 19. und 20. Jahrhundert*, (yay. haz.) Rainer Hudemann ve George H. Soutou, c. 1 (Münih, 1994), 119-35; Paul Erker ve Toni Pierenkemper (yay. haz.), *Deutsche Unternehmerzwischen Kriegswirtschaft und Wiederaufbau: Studien zur Nationalsozialistische Rüstungspolitik und unternehmerischer Entscheidungsspielraum: Vergleichende Rüstungsbildung von Industrieliten* (Münih, 1998); Astrid Gehrig, *Nationalsozialistische Rüstungspolitik und unternehmerischer Entscheidungsspielraum: Vergleichende Fallstudien zur württembergischen Maschienbauindustrie* (Münih, 1996); Mark Spoerer, "From Paper Profits to Armaments: The Profitability of German Industrial Stock Corporations, 1925-1941", *Business and European Integration since 1800: Regional, National, and International Perspectives*, (yay. haz.) Ulf Olsson (Göteborg, 1997), 429-40.

da diğerinin alanına girmesi memnuniyetle karşılanmıştır.[23] Doğu Almanya'nın tipik *Betriebsgescichte*'si (fabrika tarihi) dışında, ADC'de endüstriyel ilişkiler konusunda çok az yayın yapılmıştır. *Betriebsgescichte*'nin bir siyasi denetim aracı olması nedeniyle, bu durum anlaşılabilir görünmektedir ve bu alanda çalışan bazı uzmanlar birleşmeden sonra istihdam sorunları yaşamıştır.[24] Birleşmeden hemen sonra, işletmelerin bölünmesinin ve birleşmesinin sonuçları işletme tarihi düzeyinde de tartışılmıştır. Bir DFG projesi bu konuyu araştırmıştır, ancak bu alandaki araştırma faaliyeti 1998'de sona ermiş bulunmaktadır.[25]

Almanların özel olarak ekolojiye olan ilgileri işletme tarihi içinde dile getirilmezse tuhaf olurdu. Aslında, bu soruna ilişkin birkaç kitap yayınlanmıştır. Bunlar genellikle eleştirel kitaplardır ve sanayinin yadsınamaz eksikliklerini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, sadece sorunların nasıl ortaya çıktığının değil, bunların tarih içinde nasıl algılandıklarının ve manipüle edildiklerinin de ortaya konulması öğretici olacaktır.[26]

23) Karl Lauschke ve Thomas Welskopp (yay. haz.), *Mikropolitik im Unternehmen: Arbeits-beziehungen und Machtstrucken in industriellen Grossbetrieben des 20. Jarhunderts* (Essen, 1994); Hans Pohl (yay. haz.), *Mitbestimmungund Betriebsverfassung in Deutschland, Frankreich und Grossbritannien seit dem 19. Jahrhundert* (Stuttgart, 1996); Dorothea Schmidt, *Massenhafte Produktion? Produkte, Produktion und Beschäftigte im Stammwerk von Simens vor 1918* (Münster, 1993); Harm G. Scröter, "European Integration by the German Model? Unions, Multinational Enterprise and Labour Relations since the 1950s", Olsson, *Business and European Integration*, 85-99.

24) Uranyum madenciliği konusundaki kitap bu alana sadece giriş niteliğinde bir kitaptır; bkz. Rainer Karlsch ve Harm G. Scröter (yay. haz.), *"Strahlende Vergangenheit": Studien zur Geschichte des Uranbergbaus der Wismut* (St. Katharinen, 1996).

25) Johannes Bähr ve Dietmar Petzina (yay. haz.), *Innovationbverhalten und Entscheidungsstructuren: Verleichende Studien zur wirtschaftlichen Entwicklung im geteilten Deutscland, 1945-1990* (Berlin, 1996); Wolfram Fischer, Uwe Müller ve Frank Zschaler (yay. haz.), *Wirtschaft im Umbruch: Structurveränderungen und Wirtschaftpolitik im 19. und 20. Jahrhundert* (St. Katharinen, 1997); Peter Helefe, *Die Verlagerung von Industrie- und Dienstleistungsunternehmen aus der SBZ/DDR nach Westdeutscland* (Stuttgart, 1998); Dietmar Petzina ve Lothar Baar (yay. haz.), *Deutsch-deutsche Wirtschaft 1945 bis 1990, Structurveränderungen, Innovationen und regionaler Wandel. Ein Vergleich* (St. Katharinen, 1999).

26) Werner Abelhauser (yay. haz.), *Umweltgschichte: Umweltverträgliches Wirtschaften in historischer Perspektive* (Stuttgart, 1994); Arne Andersen, *Historiche Technikfolgenabschätzung am Beispiel des Metallhüttenwesens und der Chemieindustrie, 1850-1933* (Stuttgart, 1996); Ulrike Gilhaus, *"Schmerzenskinder der Industrie": Umweltverschmutzung, Umweltpolitik und sozialer Protest im Industriezeitalter in Westfalen 1845-1914* (Paderborn, 1995); Hans Pohl, (yay. haz.), *Industrie und Umwelt* (Stuttgart, 1993)

Küçük ve orta ölçekli firmaların tarihi, özellikle küçük ülkeler olan Avusturya ve İsviçre'de incelenmiştir. Burada üzerinde durulan konular, piyasa dışı ilişkilerden piyasa merkezli ilişkilere geçiş ve bir yandan toplumdaki genel ticarileşme ve diğer yandan da firma ağları ve firmaların varlıklarını sürdürme stratejileridir.[27]

Son olarak, yerel ya da bölgesel odaklı çeşitli işletme tarihleri mevcuttur. Genellikle müzeler ve ticaret odaları gibi örgütlerin yayınladığı bu çalışmalar bazen çok yüksek kalitede çalışmalardır. Buradaki sorun, bunların, sadece istisnai durumlarda ilgili sanayi dalının, ülkenin veya dünya ekonomisinin genel perspektifleriyle ilişkili olmalarıdır.[28]

Yeni Yönelişler Dönemi: Alman İşletme Tarihinde Yeni Yönler

İşletme tarihi yazımında hissedilen yeni kalite ihtiyacı, daha önce sözü edilen çeşitli derneklerin yanı sıra, bireysel yazarların harekete geçmesine neden olmuştur. Bu kişi ve kurumların hepsi de iyileştirme arzusunu paylaşmaktadır. Son birkaç yıldır işletme tarihinde yeni yollar bulma konusunda ortaya çıkan tüm girişimler arasından üç tanesi ayrıntılı olarak açıklanacaktır. Bu üçünün bazı ortak noktaları bulunmaktadır. Birincisi, çalışmaların tümü genç, fakat deneyimli tarihçiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Üçü de, Alman akademik dünyasında doktora tezinden sonra yayınlanan ikinci önemli kitap olan *habilitation* kitaplarıdır. Geleneksel olarak, profesör olmanın yolunu açan *habilitation*, bu yüzden sadece çok önemli bir çalışma olarak değil, ilerdeki yıllarda yazarın yapacağı araştırmaların ve yayınların yönünü gösteren bir işaret olarak da kabul edilmektedir. Her üç yazar da –Hartmut Berghoff, Christian Kleinschmidt ve David Gugerli– işletme tarihinin mevcut durumu üzerinde düşünürken, yeni bir şeyler yazmaya karar vermişlerdir.

27) Şu kitaplardaki çeşitli katkılara bakınız: Matis, *Historische Betriebsanalyse*, ve Margrit Müller, *Organisationsformen und wirtschaftliche Entwicklung* (Bern, 1991).

28) Örnekler şunlardır: Johannes Bähr ve Wolfram Fischer (yay. haz.), *Wirtschaft im geteilten Berlin, 1945-1990: Forschungsansätze und Zeitzeugen* (Münih, 1994); Industrie und Handelskammer zu Berlin, (yay. haz.), *Berlin und seine Wirtschaft: Ein aus der Geschichte in die Zukunft: Lehren und Erkenntnisse* (Berlin, 1987); Landesmuseum für Techik und Arbeit in Mannheim, (yay. haz.), *Tradition und Umbruch: 40 Jahre Wirtschaft in Baden-Würtemberg* (Mannheim, 1992).

Bunlardan birincisi, Hartmut Berghoff'un *Zwischen Kleinstadt und Weltmarkt:Hohner und die Harmonika, 1857-1961* (Stuttgart, 1997) adlı çalışmasıdır. Bizim bağlamımızda, Berghoff'un kitabının alt başlığı olan *Unternehmensgeschicte als Gesellschaftsgeschichte* (Toplumun İşletme Tarihi) esas başlığından daha da önemlidir. Beghoff, Hohner adlı firmayı anlatarak toplumun tamamını ya da en azından belirleyici bölümlerini anlatma işine girişmiştir. Hohner müzik aletleri üreten küçük ve orta arası büyüklükte –yıllık maksimum satışları yaklaşık 100 milyon dolar olan– bir firmadır. Bu işletme birçok bakımdan, sadece Güneybatı Almanya'yı değil, aynı zamanda Avusturya ve İsviçre'yi de temsil eden bir firma niteliğindedir. Oldukça küçük, zanaatkârlığa yönelik, özel bir niş ürüne sahip olan, fakat bu niş üründe bir dünya piyasası lideri olan bir firmadır. Berghoff'un tezinin ışığında daha da ilginç olanı, Hohner'in toplum içinde nasıl kök saldığıdır. Berghoff sadece firmanın iktisadi gelişimini anlatmakla kalmamakta, sosyal farklılıklarını, coğrafi yapılarını, siyasetle iç içe geçmişliğini ve firmanın yerel kültürle çevrelenmişliğini de anlatmaktadır. İşletmelerin yer seçimine ilişkin geleneksel kuramdan yola çıkmakta ve yeni boyutlar ekleyerek bu kuramın kapsamını genişletmektedir. Berghoff'un, Hohner'in işletme tarihini toplumun bir tarihi olarak anlama ve sunmaya yönelik olan çabası inandırıcı görünmektedir. Bu, işletme tarihini kavramanın yeni ve oldukça kapsamlı bir yoludur ve kitapta bu türden başka incelemelerin yapılması da önerilmektedir. Ancak kavramlara ilişkin bazı kuşkular da bulunmaktadır. Bu kavramın uygun ve heyecan verici bir kavram olduğu görülmektedir, fakat bu örnek olayda önkoşullar çok uygundur: Alman firmalarının genel olarak yatırım malları üretimiyle ün kazanmış olmalarına karşılık, Hohner tüketim malları üretiminde odaklaşmıştır – tüm dünyaya armonika satmaktadır. Hohner, örneğin bir bıçkı fabrikası ile karşılaştırıldığında, kesinlikle hem yerel toplumda hem de dünya piyasalarında daha derin kökleri olan bir firmadır. Elbette, Berghoff'un kullandığı bağlamda 'toplum', ülkenin toplumu veya bunun önemli bir parçası değil, çoğu Almanın adını bile hiç duymadıkları çok küçük bir kasaba anlamındadır. Fakat Berghoff'un amacının ülkenin tamamını anlatmak değil de, bir işletmenin belli bir yerde nasıl derinden kök saldığını ve eşanlı olarak da dünya ölçeğinde hareket edebildiğini göstermek olduğunu kavrarsak, bunun yararını tam olarak görebiliriz.

Christian Kleinschmidt'in çalışması *Der productive Blick: Wahrnehmung amerikanischer uhd japanischer Management- und Produktionsmethoden durch deutsche Unternehmer, 1950-1985* (Berlin, 2001) adını taşımaktadır. Klein-

schmidt bu çalışmasında zihniyet ve kültür tarihine ilişkin son eğilimleri yansıtan yeni bakış açılarını sunmaya çalışmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra on büyük Alman firmasında Amerikanlaşma ve Japonlaşma belirtilerini araştırmaktadır. 'Amerikanlaşma' ve 'Japonlaşma' deyimleriyle, sadece makinelerin aktarılmasını değil, yöntemlerin, örgütlenme tarzlarının, yönetim yaklaşımlarının, kalite denetiminin ve benzerlerinin aktarılmasını da ifade etmek istemektedir. Aslında, aktarılanlar çok fazladır. Dünya, 1950'lerde otomobil üretmeyi ve satmayı Amerikalılardan öğrenebilmekteydi. Yöneticilerin nasıl öğrendiklerine ve karar aldıklarına ilişkin kapsamlı bir kuram mevcut olmadığı için, Kleinschmidt esas olarak Gidden'ın yapılanma modelinden yararlanmaktadır. Aynı zamanda, işletme tarihi yazarlarının, bulgularını, diğer araştırmalarla kolay bir şekilde birleştirilebilen 'modüller' halinde sunmalarını önermektedir. Bu son önerinin gerçekleştirilebilir olup olması bir yana, onun bulguları Hofstede'nin karar almanın 'zihinsel programı' olarak adlandırdığı şeye daha fazla önem veren yeni bir yazma tarzını ortaya koymaktadır. Oysa, daha geleneksel olan birçok yazar değişim ve teknoloji gibi daha somut olgular üzerinde yoğunlaşmıştır. Elbette gelecekte bu türden düşünsel olgular üzerinde daha fazla durulmalıdır. Kleinschmidt'in çalışmasının etkileyici ikinci yönü, genellikle gerekli olduğu kabul edilen, ancak ender durumda gerçekleştirilen, birkaç firmanın kuramın ışığında karşılaştırılmasıdır. Kleinschmidt büyük işletme üzerinde yoğunlaşmakta ve ikincil soruları (modülleri) tanımlamaktadır. Bu yüzden onun bulguları, Berghoff'un sadece işletmeye ilişkin değil, onun toplumsal ve kültürel ortamına ilişkin bir tarih yazma yaklaşımıyla karşılaştırıldığında, diğer firmaların tarihlerine ilişkin tartışmalara daha kolay uygulanabilir görünmektedir.

Yenilik getiren üçüncü kişi olan David Gugerli İsviçrelidir ve *Redeströme: Zur Elektrifizierung der Schweiz, 1880-1914* (Zürih, 1996) adlı yapıtında elektriğin yaygınlaşmasını araştırmıştır. Yaklaşımı radikaldir. Karşılıklı etkileşimle karşılaştırıldığında, girişimcinin faaliyetinin, finansal kurumların ve teknik olguların öneminin az olduğunu ifade etmektedir. Kitabının anahtar kelimelerinin belki de en iyi tercümesi 'konuşma akışı' olabilir. Bu kitap aşırı bir dilsel değişikliği gerçekleştirmektedir. Gugerli, İsviçre'de elektrik enerjisinin yaygınlaşmasına ilişkin düşüncelerin, hepsi de yazılı ve sözlü etkileşim yoluyla gerçekleştirilen, doğa ile mücadele, finansal olanaklar ve yoğun bir lojistik planlamayı dikkate alarak oluşturulması gerektiğini söylerken haklıdır. Ancak, sonuçta İsviçre firmaları neyse ki konuşmayı bir kenara bırakarak iş yapmaya başlamışlardır. Gugerli, karar alma sürecinin ilginç olduğunu ve her işletme

tarihinin bir parçasını oluşturması gerektiğini söylerken haklıdır. Fakat bu şekilde ifade etmesine rağmen, bu gerçeğin tamamını yansıtmamaktadır. Planlar doğaya, teknik yeniliklere ve insanlara –diğer bir deyişle durumlara– göre değiştirilmektedir. Gugerli'nin yaklaşımı tek yanlı olduğundan, bunun işletme tarihi yazımının geleceği açısından önemli bir katkı olduğunu düşünmüyorum.

Görünüm

İşletme tarihi yazımında 1990'larda yeni bir yön arayışı ortaya çıkmıştır. Her şeyden önce, işletme tarihine ilişkin güçlü bir siyasal talep mevcuttu. İşletme tarihi belli ölçüde siyasi bir konu olmakla birlikte, bu gelişme tarihçiler ve arşivciler açısından şaşırtıcı olmuştur. İşletmelerin tarihinin yazılmasına ilişkin uluslararası talep, bunların Nazi dönemindeki davranışlarını sorgulamaya başlayan kamuoyundan geldiği için yeni bir taleptir. Kamuoyu baskısı o kadar güçlü hale gelmiştir ki, firmaların harekete geçip buna cevap vermekten başka çareleri kalmamıştır. İşletme tarihine ilişkin bu talep, adalet kaygılarının ve firmaların geçmişlerine ilişkin bazı şeyleri ifade etme zorunluluklarının ötesinde, Alman işletme tarihinin yakaladığı ikinci önemli fırsatı oluşturabilir. Büyük firmalar, özellikle günümüzde, arşivlerine ve işletme tarihçilerinin çalışmalarına eskiye göre çok daha fazla önem vermektedir. Elbette, işletmelerin, bir kez, kendi işletme tarihlerinin tarihçiler tarafından yazılmasını sağladıktan sonra, tartışmalara son vermeyi ve bunun sonucunda tüm arşivleri kapatmayı istemeleri mümkündür. Ancak iyimser olanlar, kurumlarda ortaya çıkan tarih yazdırma konusundaki istekliliğe ve bu türden bilgilere olan taleplerin belli bir istikrara kavuşmuş olduğuna işaret etmektedirler.

Almanca konuşulan ülkelerde işletme tarihinin geleceği nasıldır? Yeni konular, yeni yöntemler, yeni araştırmacılar, kurumsal derinleşme, rekabetteki artış ve itibardaki yükselmeyle birlikte yeni olanakların ortaya çıkması mümkündür. Yeni yaklaşımlar, firmayı, oyuncular tarafından tanımlanmış bir toplumsal karşılıklı etkileşim alanı olarak ele alan araştırmalarda yer almalıdır. İşletmelerin dış çevre ile ilişkileri de bu araştırmalara dahil edileceğinden, bu araştırmaların, günümüz dünyasının yanı sıra, genel olarak tarihin anlaşılması açısından da özel bir öneme sahip olduğu ortadadır. İşletme tarihinin sahip olduğu bu fırsatlar iktisattan çok tarihe yakın bir konumda olacaktır. Bu durum, her iki Alman işletme tarihi kurumunda da ifadesini bulmuştur. *ZUG* 1997 yılındaki editörün

yazısında, iktisat olmaksızın tarih üzerinde odaklaşılmasını savunmuştur. AKKU başlangıcından beri tarihçiler üzerinde yoğunlaşmıştır.

Bununla birlikte, yeni konuların ve yöntemlerin çekici ve güvenilir olduklarının ortaya çıkmasıyla birlikte, özellikle bazı işletme yönetimi iktisatçıları örgütsel kültürü incelemeye ve işletme tarihinin siyasi potansiyelini görmeye başladıkça, iktisatçıların işletme tarihinin değerini daha iyi anlayacakları kesindir. Bu yüzden, kurumsal gerilime ve finansal kaynaklardaki kesintilere rağmen, ve belki de iktisat tarihinden bir ölçüde farklı olarak, işletme tarihinin geleceği hiç olmadığı kadar parlak görünmektedir. İşletme tarihçilerinin eski hayalinin –makro iktisat tarihine paralel bir mikro iktisat tarihinin oluşturulması– gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini muhtemelen önümüzdeki on yıl gösterecektir.

Temel Yapıtlar

Berghoff, Hartmut, *Zwischen Kleinstadt und Weltmarkt: Hohner und die Harmonika, 1857-1961*, Stuttgart, 1997.

Eichholtz, Dietrich ve Wolfgang Schumann (yay. haz.), *Anatomie des Krieges*, Berlin, 1969.

Gall, Lothar, vd., *Die Deutsche Bank, 1870-1995*, Münih, 1995.

Gugerli, David, *Redeströme: Zur Elektrifizierung der Schweiz, 1880-1914*, Zürih, 1996.

Hass, Gerhard ve Wolfgang Schumann (yay. haz.), *Anatomie der Aggression*, Berlin, 1971.

Hayes, Peter, *Industry and Ideology: IG Farben in the Nazi Era*, Cambridge, 1987.

Kleinschmidt, Christian, *Der produktivite Blick: Wahrnehmung amerikanischer und japanischer Management- und Produktionsmethoden durch deutsche Unternehmer, 1950-1985*, Berlin, 2001.

Mathis, Franz, *Big Business in Österreich*, Viyana, 1987.

Pohl, Hans, "Betrachtungen zum wissenschaftlichen Standort von Wirtschafts- und Unternehmensgeschichte", *Vierteljahrschrift für Sazial- und Wirtschaftsgeschichte* 73, no. 3 (1991): 326-43.

Radant, Hans (yay. haz.), *Fall 6: Ausgewählte Dokumente und Urteil des IG Farben-Prozesses*. Berlin, 1970.

9
Fransa'da İşletme Tarihi

Youssef Cassis*

İktisadi geri kalmışlık 1960'lara kadar, özellikle Amerikalı araştırmacılara göre, Fransa işletme tarihinin egemen konusu olmuştur. Buna ilişkin nedenler başka yerlerde, Fransa'da iş dünyasının örgütlenmesinde –özellikle orta büyüklükteki firmaların mevcudiyetinde– aranmıştır. 'Düzeltmeci' okulun yeniden değerlendirmesinden sonra, Fransa'nın iktisadi performansının analizinde 'geri kalmışlık' tümüyle bir kenara bırakılmış ve bunun yerini 'farklılık' ve daha yakın zamanlarda 'özgüllük' almıştır.[1]

* Bu makalenin önceki taslağına ilişkin yararlı yorumları için Patrick Fridenson'a teşekkür etmeliyim.

1) Özellikle bkz. Jean Bouvier, "Libres propos autour d'une démarche révisionniste", *Le capitalisme français 19e- 20e siécle. Blocages et dynamismes d'une croissance*, (yay. haz.) Patrick Fridenson ve André Straus (Paris, 1987), 11-27; Rondo Cameron ve Charles E. Freedman, "French Economic Growth: A Radical Revision", *Social Science History* 7, no. 1 (1983): 3- 30; Maurice Lévy-Leboyer, "Le patronat français a-t-il été malthusien?" *Le mouvement social* 3 (1974), 3-49.

Bununla birlikte, Fransa, geri kalmışlıktan kurtulduktan sonra, yabancı ve özellikle de Amerikalı işletme tarihçileri ve analistler açısından çekiciliğini büyük ölçüde kaybetmiş olabilir. Özgüllük kavramı, sosyal bilimciler tarafından yüksek değer verilen genel kategorilere rahatça uyan bir kavram değildir: Britanya bu işe erken başlama, dünyada egemenliğini kurma ve gerileme konusunda daha iyi bir örnektir. Almanya banka egemenliğindeki ekonomiye ilişkin daha iyi bir örnektir. Japonya devletin teşvik ettiği iktisadi başarıya daha iyi bir örnektir ve bu örnekler bu şekilde çoğaltılabilir.

Bunun sonucunda Fransa, uluslararası iktisat tarihi karşılaştırmalarında bir ölçüde kenarda kalmış durumdadır. Alfred Chandler, özellikle başlangıçta Fransa'yı *Scale and Scope* adlı yapıtına dahil etmek istemesine rağmen, bazı işletme tarihçilerinin ve şirket arşivcilerinin kısıtlayıcı davranışlarından dolayı bundan vazgeçmiştir ve bu davranışından dolayı da eleştirilemez. ABD'nin yanı sıra, Büyük Britanya ve Almanya'yı ele almış olması başarı için yeterliydi.[2] Yakın zamanlarda yayınlanan *Big Business and the Wealth of Nations* adlı yapıtta Fransa'ya verilen yer daha tartışmalıdır.[3] İtalya ve İspanya ile birlikte, Fransa "Batı Avrupa'nın izleyen ülkeleri" arasında yer almaktadır. "Batı Avrupa'da başı çekenler" sadece Büyük Britanya ve Almanya değil, aralarında Belçika, Danimarka, Finlandiya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, İsveç ve İsviçre'nin de bulunduğu bir dizi küçük ülkedir. Bu şekilde bir sınıflandırmanın sonuçları burada tam olarak tartışılamaz. Fransa modern sanayileşmenin bir öncüsüydü ve on dokuzuncu yüzyıl boyunca kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılası (GSYİH) Almanya'nınkinden daha yüksekti.[4] Chandler'ın tartışmasının temelinde yer alan, büyük sanayi işletmelerinin ortaya çıkışı ve örgütsel yeteneklerdeki gelişme sorununun da dikkate alınması gerekmektedir. Yakın zamanlardaki bir dizi değerlendirmenin ışığında, Fransa'nın demir, çelik, cam, lastik, otomobil ve havacılıktaki güçlü konumuyla, Britanya ve Almanya'nın hiç de gerisinde olmadığı ortaya çıkmıştır. Daha da önemlisi, bu üç ülke arasındaki, özellikle de Fransa ve Almanya arasındaki farklılıklar çok da önemli boyutta değil-

2) Alfred D. Chandler, Jr., *Scale and Scope: The Dynamics of Industrial Capitalism* (Cambridge, Mass., 1990).

3) Alfred D. Chandler, Jr., Franco Amatori ve Takashi Hikino (yay. haz.), *Big Business and the Wealth of Nations* (Cambridge, 1997)

4) Angus Maddison, *Dynamic Forces in Capitalist Development: A Long-Run Comparative View* (Oxford, 1991), 6.

dir.[5] Buna ek olarak, Fransa büyük sanayi işletmelerini geliştirme açısından daha küçük komşularına göre elbette çok daha fazla olanaklara sahipti. Büyük işletme konusuna ilerideki kesimde tekrar döneceğiz. Bu aşamada söylenebilecek olan şey, Fransa'nın uluslararası işletme tarihindeki yerinin biraz yanlış değerlendirildiğidir.

Aynı sorun bir başka açıdan ele alınabilir: Örneğin, *International Bibliography of Business History*'ye son zamanlarda eklenen madde sayısı incelenebilir.[6] Burada yer alan 4.247 maddeden sadece 181 tanesi Fransa'yla ilgilidir. Bu sayı ne kadar önemlidir? Birleşik Krallık ve ABD'yle ilgili maddelerin çok yüksek sayıda olması, hem dilden hem de bu disiplin üzerindeki etkilerinden kaynaklanmaktadır. Her ikisi de Japonya'nın (388) çok gerisinde kalmakla birlikte –bu fark, kısmen yayıncılık faktörleriyle açıklanabilir– , Fransa'nın madde sayısı Almanya'nınkiyle (182) hemen hemen eşittir. Bu kaba gösterge, mükemmel olmaktan ne kadar uzak olsa ve uluslararası yazında göreli olarak göz ardı edilse de, Fransa'da işletme tarihinin ABD ve Birleşik Krallık'ın yanı sıra, uluslararası karşılaştırmalara dahil edilen Almanya ve Japonya'daki kadar dinamik olduğunu ortaya koymaktadır. İlerideki bölümlerde, bu türden bir iddianın Fransa'daki gerçek araştırma üretimi ile kanıtlanıp kanıtlanamayacağını inceleyeceğim.[7]

Birleşik Krallık ve ABD ne kadar öndedir? Bu soruya kesin bir cevap vermek zordur. Aralarındaki fark, hiç kuşkusuz, hem ele alınan konuların çeşitliliği, hem de nicelik açısından hâlâ önemli boyuttadır. Ancak Amerikan ve İngiliz egemenliği kuramsal ve metodolojik düzeyde en çarpıcı durumdadır. Fransız yazarların "İşletme Tarihine Yaklaşımlar" bölümündeki önemli katkıları yalnızca Henri Fayol, Jean-Jaques Servan-

5) Bkz. Michael Smith, "Putting France in the Chandlerian Framework: France's 100 Largest Industrial Firms in 1913", *Business History Review* 72, no. 1 (1998): 46-85; Patrick Fridenson, "France: The Relatively Slow Development of Big Business in the Twentieth Century", Chandler vd. (yay. haz.), *Big Business and the Wealth of Nations*, 207-45; Youssef Cassis, *Big Business: The European Experience in the Twentieth Century* (Oxford, 1997); Bruce Kogut, "Evolution of the Large Firm in France in Comparative Perspective", *Enterprises et Histoire*, 19 (1998): 113-51.

6) Francis Goodall, Terry Gourvish ve Steven Tolliday (yay. haz.), *International Bibliography of Business History* (Londra, 1997). Hem toplam madde sayısı hem de Fransa ile ilgili madde sayısı çapraz göndermeleri de içermektedir: "Genel Kaynaklar"la ilgili maddeler toplamdan düşülmüştür.

7) Fransız işletme tarihine ilişkin daha yakın tarihli bir bibliyografya için bkz. Alain Beltran, Jean-Pierre Daviet ve Michéle Ruffat, *L'histoire des enterprises en France. Essai bibliographique*, Les Cahiers de l'IHTP, 30 (Paris, 1995).

Schreiber, Michel Lescure ve Maurice Lévy-Leboyer'den gelmiştir. Bu, aralarında Alfred Chandler, Leslie Hannah, William Lazonick, Mark Casson, Ronald Coase, John Dunning, John Kenneth Galbraith, Albert Hirschman, Oliver Williamson, Peter Drucker, John Kay ve Michael Porter'ın da bulunduğu otuzdan fazla İngiliz ve Amerikalı isimle karşılaştırıldığında oldukça az görünmektedir. Ele alınması gereken sorunlardan biri, Fransız işletme tarihi yazımının uluslararası eğilimleri ne ölçüde izlediği ve bu disipline değerli bir katkı oluşturacak özel bir yaklaşımı hangi ölçüde geliştirdiğidir.

Sorunlar ve Tartışmalar

Son otuz yıldır Fransa'da işletme tarihine tematik yaklaşımlarda dört ana konu egemen durumdadır: büyük şirketin ortaya çıkışı; iş liderleri; bilim, teknoloji ve yenilik; devletin rolü. Bununla birlikte, özellikle kâr ve kârlılık; uluslararası işletme ve çokuluslular; işletme kültürü; sanayi ve ticaret politikaları gibi diğer konular da gündemin üst sıralarında yer almıştır.

Alfred Chandler'ın olağanüstü etkisinden sonra, işletme tarihindeki önemli tartışmalar büyük şirketin ortaya çıkışı, gelişmesi ve rolü üzerinde yoğunlaşmıştır. Cevaplanması gereken ilk sorulardan biri, en büyük firmaların hangileri olduğu sorusuydu. 1970'lerde ve 1980'lerde ABD, Britanya ve Almanya'daki en büyük 50, 100 ve 200 şirkete ilişkin listeler düzgün ve doğru şekilde yayınlanıyordu. Ne ilginçtir ki, Fransa'nın en büyük şirketlerine ilişkin listeler çeşitli araştırmalarda, özellikle de Maurice Lévy-Leboyer tarafından kullanılmakla birlikte, Fransa'da bu türden listeler yayınlanmamıştır.[8] Ancak Houssiaux tarafından 1950'lerde oluşturulan listelerden yararlanmak mümkündür.[9] Bununla birlikte, son yıllarda Amerikalı araştırmacılar Fransa için de benzer listeleri derlemeye başlamışlardır.[10]

Fransa'nın karşı karşıya olduğu en önemli sorun, büyük şirketin ortaya çıkışıdır. Buna üç bakış açısıyla yaklaşılmıştır. Birincisi, daha çok

8) Maurice Lévy-Leboyer, "Le Patronat français, 1912-1973", *Le Patronat de la seconde industrialisation* (Paris, 1979), 137-85; "The Large Corporation in Modern France", *Managerial Hierarchies: Comparative Perspectives on the Rise of the Modern Industrial Enterprise*, (yay. haz.) Alfred D. Chandler, Jr., ve Hermann Daems (Cambridge, Mass., 1980), 117-60.

9) Jaques Hossiaux, *Le pouvoir de monopole* (Paris, 1956).

10) Smith, "Putting France in the Chandlerian Framework"; Kogut, "Evolution of the Large Firm in France".

Maurice Lévy-Leboyer tarafından Chandlercı tartışmanın başlarında benimsenmiş olanı, bu olgunun nedenlerinin araştırılmasıdır. Nedenlerin piyasa koşullarında, yönetici davranışlarında ve kurumsal faktörlerde olduğu belirlenmiştir: özellikle holding şirketlerinin yaygınlığı önemli bir nedendir. Buna ek olarak, 1930'lardaki durgunluğun şiddetli olması, bunu savaş ve işgalin izlemesi ülkenin modernizasyonunu geciktirmiştir. Bununla birlikte, genelde, Fransız firmalarının çevresel kısıtlamalara uygun şekilde tepki verdikleri görülmüştür.[11] İkinci bakış açısı, Chandlercı modelin önemini vurgulamaktan kaçınmak ve aile şirketine yeniden canlılık kazandırmaktır.[12] Aile kapitalizmine önem verilmesi Fransız işletme tarihinin geleneksel özelliklerinden biridir[13] ve aile firmalarının Avrupa'nın iktisadi gelişiminde oynadıkları olumlu rolün yanı sıra, büyük Avrupa şirketlerinde aile denetiminin sürdüğü konusunda giderek bir uzlaşmanın sağlanması ile birlikte yeni bir meşruiyet kazanmıştır.[14] Bu nokta bazı sanayilerde, kişisel bağlantılara ve diğer karışık denetim biçimlerine dayalı kümelenmelerin mevcudiyeti ile vurgulanmaktadır.[15] Aynı şekilde, küçük ve orta büyüklükteki şirketlerin rolü Fransız işletme örgütlenmesinin sürekli bir özelliği olarak görülmektedir ve bunun ayırt edici özelliği, değişik büyüklükteki firmalar arasında karşılıklı bağımlılık ve büyük firmalarla küçük ve orta büyüklükteki işletmeler arasında belli bir işbölümü olmasıdır.[16] Son olarak, üçüncü ve en son bakış açısı, sorunu tümüyle rafa kaldırmadan, şirket çağının birinci döneminde Fran-

11) Lévy-Leboyer, "The Large Corporation in Modern France"; "La grande enterprise française: Un modèle français?", *Entre l'Etat et le marché. L'économie français des années 1880 à nos jours*, (yay. haz.) Lévy-Leboyer ve Jean-Claude Casanova (Paris, 1991), 365-410.

12) Örneğin bkz. Emmanuel Chadeau, "The Large Family Firm in Twentieth Century France", *Business History* 35, no. 4 (1993): 184-205; Daniel Henri, "Capitalisme familial et gestion industrielle au XIXe siècle", *Revue française de gestion* 70 (1998): 141-50.

13) Örneğin bkz. Louis Bergeron, *Les capitalistes en France (1780-1914)* Paris, 1978).

14) Bkz. Geoffrey Jones ve Mary B. Rose, "Family Capitalism", ve Roy Church, "The Family Firm in Industrial Capitalism: International Perspectives on Hypotheses and History", her ikisi de *Business History* 35, no. 4 (1993), aile kapitalizmi özel sayısındadır.

15) Fridenson, "France"; Ginette Kurgan van Hentenryk ve Emmanuel Chadeau, "Structure et stratègie de la petite et moyenne enterprise depuis la rèvolution industrielle", *Debates and Controversies in Economic History*, (yay. haz.) Hermann Van der Wee ve Erik Aerts (Leuven, 1990), 167-91; Alain Cottereau, "The Fate of Collective Manufactures in the Industrial World: The Silk Industries of Lyons and London", *World of Possibilities*, (yay. haz.) Charles Sabel ve Johnathan Zeitlin (Cambridge, 1997), 67-83.

16) Emmanuel Chadeau, "La permance des petites et moyennes enterprises en France au XXème siècle", *Structure and Strategy of Small and Medium-Size Enterprises since the Industrial Revolution*, (yay. haz.) Margrit Müler (Stuttgart, 1994), 67-83.

sa'da büyük firmaların olmayışının bu bağlamda ele alınmasıdır. Büyük Fransız şirketleri İngiliz ve Alman benzerlerinden daha küçüktür. Ancak, sektörel dağılımları, ABD dahil diğer sanayileşmiş ülkelerdeki eğilimleri izlerken, önemli farklılıklar birkaç sektörle sınırlıdır.[17]

İş liderlerinin incelenmesi işletme tarihçilerini ve sosyal tarihçileri aynı ölçüde ilgilendirmektedir. Sosyal tarihçiler daha çok, sosyal seçkinler olarak işadamları ile ilgilenmişlerdir.[18] Bu yaklaşım, işletme performansının sosyokültürel belirleyicilerini değerlendirirken işletme tarihçilerine doğrudan yarar sağlayabilir. Ancak, Fransa'da, resimleri canlandırma yönteminden geniş ölçüde yararlanarak konunun iktisadi, sosyal, siyasi ve kültürel boyutlarını bütünleştirme geleneği vardır. İnsan faktörüne verilen bu öneme rağmen, bir işadamları biyografileri sözlüğü projesi sadece İkinci İmparatorluk dönemiyle (1852-70) sınırlı kalmıştır. Bu projeyi başlatanlar, onu ulusal iş dünyası seçkinleriyle sınırlandırmak yerine, projenin tüm coğrafi bölgeleri kapsamasını tercih etmişlerdir.[19] Tarihçiler, başka ülkelerde olduğu gibi, iş dünyasının liderlerinin toplumsal kökenleriyle ve bu grubun yeni kişilerin girişine hangi ölçüde açık olduğu konusuyla ilgilenmişlerdir. Son otuz kırk yıldır hem Avrupa'da hem de ABD'de iş dünyasının seçkinlerinin toplumsal kökenleri konusunda yapılan çeşitli araştırmalarda genel bir fikir birliğine varılmıştır. Bunların çok büyük bir bölümü orta veya üst-orta sınıf kökenlidir.[20] Ancak, Maurice Lévy-Leboyer seçkinlerin dışa kapalı oldukları görüşüne karşı çıkmış ve toplulaştırılmış istatistiksel sayıların iş dünyası liderlerinin kökenlerindeki çeşitliliği gizlediğini öne sürmüştür. Bu araştırmacıya

17) Patrick Fridenson'un *Big Business and the Wealth of Nations* adlı kitaba yaptığı katkının başlığı bu açıdan önemlidir: "France: The *Relatively* Slow Development of Big Business in the Twentieth Century" (vurgu benimdir). Bu üçüncü bakış açısı Cassis tarafından geliştirilmiştir: *Big Business*; Kogut, "Large Firm in France"; Smith, "Putting France in the Chandlerian Framework"; ayrıca bkz. J. R. Kinghorn ve J. V. Nye, "The Scale of Production in Western Economic Development: A Comparison of Official Industry Statistics in the United States, Britain, and Germany, 1905-1913", *Journal of Economic History* 56, no. 1 (1996): 90-112.

18) Özellikle bkz. Christophe Charle, *Les èlites de la Rèpublique (1880-1900)* (Paris, 1987).

19) Les Patrons du Second Empire. 1. *Anjou-Normandie*, (yay. haz.) Domonique Barjot (Paris, 1991); 2. *Bourgogne*, (yay. haz.) Philippe Jobert (Paris, 1991); 3. *Franche-Comté*, (yay. haz.) Claude-Isabelle Brelot (Paris, 1991); 4. *Bordeaux et la Gironde*, (yay. haz.) Hubert Bonin (Paris ve Le Mans, 1999).

20) Bkz. Harmut Kaelble, "Long-Term Change in the Recruitment of Business Elites: Germany Compared to the U.S., Great Britain and France since the Industrial Revolution", *Journal of Social History* 13, no. 3 (1980): 404-23.

göre özellikle yeni sanayilerdeki liderler arasında mühendis, subay, akademisyen vb. çocukları önemli bir oranı oluşturmaktadır.[21]

Benzer şekilde, aile firmasına yeniden canlılık kazandırılması iş dünyasındaki hanedanlıklara olan ilgiyi canlandırmıştır. Son zamanlarda bunların var olma biçimlerine, aile mülkiyetinin üçüncü kuşağın ötesinde sürmesinin nedenlerine ve ailenin iktisadi performans ve işletme performansı üzerindeki etkisine yönelik özel bir ilgi ortaya çıkmıştır.[22] Elde edilen sonuçlar, iş dünyasındaki hanedanlıkların, tarihçileri, iş dünyası üzerindeki gerçek ağırlıklarının gerektirdiğinden çok daha fazla etkilediğini göstermektedir. Genel olarak, 1885 ve 1935 yılları arasında iş liderlerinin yüzde 17 ile 20'si arasındaki bir oranının faal olarak aile işletmelerinin başında olmasına rağmen, firmalardaki aile denetiminin dördüncü kuşaktan sonra sınırlı kalması ya girişimcilikteki bir değişimin (Lévy-Leboyer tarafından savunulmuştur) ya da hanedanlığın sürmesinin (Crouzet tarafından savunulmuştur) bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Ancak bölgeler arasında farklılıklar da mevcuttur. Michael Hau, Alsas bölgesinde sadece dinsel faktörlerin değil, ailelerin kendi aile üyelerinin eğitimine verdikleri önemin de bir sonucu olarak firmaların yaşam sürelerinin istisnai biçimde uzun olduğunu belirlemiştir.[23] Ne ilginçtir ki, Crouzet, çoğu İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortadan kalkmakla birlikte, Fransa'daki iş hanedanlıklarının, Britanya'dakilerden daha güçlü olduklarını belirlemiştir.[24]

Eğitim ve yetiştirme iş dünyası liderlerinin tarihindeki ikinci öğeyi oluşturmakta ve işe girmede olduğu gibi, bunun da işe ilişkin özelliğinin yanı sıra toplumsal bir yönü de bulunmaktadır. Bu iki özellik iş kültürü kavramı altında toplanabilir. Fransa'da bu tartışmanın temelinde birbiriyle ilişkili üç konu bulunmaktadır: *grandes écoles*'ün etkisi, mühendislerin etkisi ve Fransız üst düzey yöneticilerinin mesleklerinde geçirdikleri evrimler. Fransız iş dünyası liderlerinin eğitimi konusundaki tartışmalar, Avrupa'da en yüksek olan eğitim düzeyinden çok –1914 yılından önce yüzde 70'inden fazlası bir üniversite eğitimi veya bir başka tür

21) Lévy-Leboyer, "Le Patronat français".

22) Bu konuda şu özel sayılara bakınız: *Le mouvement social* 132 (1985) ve *Enterprises et Histoire* 9 (1995) ve 12 (1996).

23) M. Hau, "La longévité des dynasties industrielles alsaciennes", *Le mouvement social* 132 (1985): 9-25.

24) François Crouzet, "Les dynasties d'enterpreneurs en France et en Grande-Bretagne", *Enterprises et Histoire* 9 (1995): 25-42.

yüksek öğrenim görmüştü– eğitimin içeriği konusunda olmuştur. Fransız iş liderlerinin çoğu, *grandes écoles*'lerden birinde eğitim görmüştür. Bunlardan bazıları, aralarında en tanınmışı olan Ecole Polytechnique de bulunan, mühendislik okullarıdır. *Grandes écoles*'lere ilişkin olarak Fransa'da ve diğer ülkelerde farklı değerlendirmeler yapılmıştır.[25] Bu okullar bir yandan bilimsel olarak eğitilmiş mühendislerden oluşan bir seçkinler grubunu yetiştirdikleri için hiç kuşkusuz hayranlık uyandırmışlardır. Ancak bunlar, özellikle de Ecole Polytechnique, çok kuramsal oldukları ve eğitimde pratik uygulamalara ilgisiz kaldıkları için de eleştirilmişlerdir. Öğrenci seçimi için yapılan giriş sınavının (*concours*) sonuçlarının da olumsuz olduğu kabul edilmektedir. Son zamanlarda *grandes écoles* işadamı değil de, kamu yöneticisi ve bürokrat yetiştirdiği için suçlanmıştır. İşletme tarihinde halen, işletmecilik eğitiminde Alman modelinin uygun olduğu şeklinde bir inanış mevcut olsa ve bu model tercih edilse de, bu eleştirilerin haklılık derecesi tartışmalı bir konudur.[26] Her ne olursa olsun, *écoles d'arts et métiers* gibi, daha çok orta kademe yöneticisi ihtiyacını karşılayan daha küçük mühendislik okulları da dahil, *grandes écoles*'un ağırlığı, Fransa'da *'ingénieurs*'e karşı diğer ülkelerden daha fazla ilgi duyulmasına yol açmıştır.[27] Disiplin ve otoriteye ilişkin düşünceleri ile birlikte sosyo-profesyonel konumlarının ve pazarlamadan çok teknolojiye gösterdikleri doğal eğilimin, yirminci yüzyılın ilk üçte birlik bölümünde Fransa'daki iş dünyasının gelişmesi üzerinde önemli etkiler yaptığı uzun zamandan beri kabul edilmektedir. Aslında, A. Thépot'nun *L'ingénieur dans la société française* (Paris, 1985) adlı yapıtındaki makalelerin de ortaya koyduğu gibi, mühendislerin işletmelerde oynadıkları rolün önemi, İkinci Sanayi Devrimi'nde Fransız sınai gelişmesinin en önemli ölçütü olarak görülmeye başlanmıştır.

Büyük şirketlerdeki üst düzey yöneticileri, geleneksel olarak yüksek devlet memurlarından seçilmektedir.[28] Kamu kesiminden özel kesime

25) Örneğin bkz. Ezra N. Suleiman, *Elites in French Society: The Politics of Survival* (Princeton, 1978), ve Pierre Bourdieu, *La noblesse d'Etat: Grandes Ecoles et esprit de corps* (Paris, 1989).

26) Örneğin bkz. Robert Locke, *The End of Practical Man: Enterpreneurship and Higher Education in Germany, France and Great Britain, 1880-1940* (Greenwich, Conn., 1984)

27) Mühendis ve *ingénieur* kelimelerinin İngilizce ve Fransızca'da aynı anlama gelmedikleri hatırlanmalıdır: İngiltere'de bu kavram genellikle elle üretim yapan işçileri de kapsarken, Fransa'da orta kademe yöneticileri veya *cadres* için kullanılmaktadır.

28) Bkz. Christophie Charle, "Le pantouflage en France, vers 1880-vers 1980", *Annals E. S. C.* 42, no. 5 (1987): 115-37.

bu geçişler sadece Fransa'ya özgü değildir. Fransız iş dünyası liderlerini diğer ülkelerdekilerden ayıran şey, *pantouflage* olarak bilinen bu olgunun yaygınlığıdır.[29] Yöneticilerin işe alınmasındaki bu eğilimin Fransız iş performansı üzerindeki etkileri belirgin değildir ve bu konudaki tartışma sürmektedir. Sağduyu, iş dünyasında kazanılan deneyimin büyük bir şirketin yönetim sorumluluğu açısından kamu kesiminde kazanılan deneyime göre daha iyi olacağını söylemektedir. Ancak, iş performansında tek bir faktöre çok fazla ağırlık verme yanlışına da düşmemek gerekir; genellikle yerleşik eski gelenekler ulusal koşullara uyarlanmaktadır. Son otuz yılda, Ecole Nationale d'Administration'ın (ENA), aralarında yeni kurulan veya modernleştirilmiş işletmecilik okullarının yanı sıra Ecole Polytechnique de bulunan diğer tüm kurumlara göre daha fazla gelişmesiyle, *grands corps* üyelerinin üst düzey yönetim kadrolarındaki egemenlikleri artmıştır. Avrupa'nın diğer ülkelerinde olduğu gibi, son birkaç yıldır işletme tarihçileri işletmecilik okullarına tekrar ilgi duymaya başlamışlardır. Fransa'da üç farklı eğitim modeli bir arada var olmuştur: on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren iş dünyasının baskısıyla ortaya çıkan yöneticilik okulları [Ecole des hautes ètudes commerciales (HEC), Ecole supèrieure des sciences èconomiques et commerciales (ESSEC)]; 1960'lardan bu yana önemli gelişme gösteren üniversite sistemi; ve yakın zamanlarda, Amerikan türü işletmecilik okulu, Institut européen d'administration des affaires (INSEAD).[30] Ancak, buradaki yaklaşım daha çok kurumsal olmuştur. İşletmecilik eğitiminin Fransız üst düzey yöneticileri üzerindeki etkisi henüz değerlendirilmemiştir.

Fransız tarih yazımı bilim, teknoloji ve yenilik konularına yönelik uluslararası ilgideki artışa ayak uydurmuştur. Bu konuların önemi, iktisat tarihinin genel bağlamı içinde tartışılmakla kalmamış, bunlara aynı zamanda firma düzeyinde de yaklaşılmıştır. Fransa'da bilimsel bilgideki gelişme, özellikle İngiliz ve Amerikalı araştırmacıların büyük ölçüde ilgisini çekmiştir.[31] Mühendislerin yetiştirilmesi ve mühendislik okullarının gelişmesi, işletme tarihi ile doğrudan bağlantılı diğer iki ilişkili

29) Özellikle bkz. Michel Bauer ve Bénédicte Bertin-Mourot, "*Les 200" en France et en Allemange: Deux modèles de détection-sélection-formation de dirigeants de grandes enterprises* [Paris, n.d. (1992)].

30) *Enterprises et Histoire*'de [14-14 (1997)], son zamanlardaki araştırmalara ilişkin iyi bir gözden geçirme "Former des gestionnaires" konusuna ayrılmıştır.

31) Özellikle bkz. Robert Fox ve George Weisz (yay. haz.), *The Organization of Science and Technology in France 1808-1914* (Cambridge, 1980).

alandır.[32] Teknolojik yeniliğe, özellikle bilimle ilişkili sanayilerde şirket monografileri yoluyla yaklaşılmıştır. Bu açıdan son yirmi yılda elektriğin tarihine olan yoğun ilginin olumlu etkileri olmuştur. Daha genel düzeyde, François Caron'un çalışmaları, özellikle de *Les deux révolutions industrielles du XXe siècle* (Paris, 1997), yirminci yüzyılda sadece Fransa'da değil, uluslararası düzeyde de teknolojik yenilik sürecine ilişkin genel bir açıklama çerçevesi sunmaya çalışmıştır. Bu, teknik sistemler kavramına, diğer bir deyişle, "tarihin belli bir anında teknolojinin çeşitli parçalarının birbiriyle karşılıklı sıkı etkileşimine" dayanmaktadır. Caron'un, bütünleşik bir parçasını işletmelerin oluşturduğu analizine göre, 1880'lerde elektrik, içten yanmalı motor ve organik kimya gibi yeni teknoloji alanlarının ortaya çıkmasıyla birlikte, kömür ve demirin egemenliği sorgulanmaya başlanmıştır. Bu alanlar gelişmiş ve kitlesel uygarlığın ortaya çıkmasını sağlayan özgün bir teknik sistemi oluşturmuştur. Fransa'da, ülke sanayinin yenilik yeteneği konusunda, önce Britanya, daha sonra da Almanya'ya yönelik bir psikolojik bozukluğu yansıtan bir ulusal vicdan arayışı tekrar tekrar ortaya çıkmıştır. Ancak, tarihsel analizlerin çoğunda, Fransız sanayi şirketlerinin bu yönde sağladıkları başarılara ilişkin olumlu bir bakış açısı söz konusudur.[33] Yakın zamanlardaki bir diğer önemli gelişme, bilim, teknoloji ve yeniliğin işletme tarihi bağlamında incelenmesidir. Bu, esas olarak, belli başlı firmaların araştırma ve geliştirme faaliyetleri analiz edilerek yapılmaktadır.[34]

Devletin müdahalesi daha tartışmalı bir konudur ve hemen İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Fransız kapitalizm modeliyle ilişkilendirilmektedir. Bazı analizlerde, devletin 1945 sonrasında Fransa ekonomisinin modernleşmesindeki rolü vurgulanmıştır.[35] İşletmeler söz konusu

32) Terry Shinn, *Savoir scientifique et pouvoir social: L'école Polytéchnique 1794-1914* (Paris, 1980); John H. Weiss, *The Making of Technological Man: The Social Origins of French Engineering Education* (Cambridge, Mass., 1982); André Grelon, "Training Electrical Engineers in France, 1880-1939", *Management and Business in Britain and France*, (yay. haz.) Youssef Cassis, François Crouzet ve Terry Gourvish (Oxford, 1995), 147-58.

33) Bu konuya ilişkin bir tarama için bkz. Jean-Jacques Salomon, "La capacité d'innovation", *Entre l'Etat et le marché*, (yay. haz.) Lévy-Leboyer ve Casanova.

34) Philippe-Jean Bernard ve Jean-Pierre Daviet (yay. haz.), *Culture d'enterprise et innovation* (Paris, 1992); Muriel Le Roux, *L'enterprise et la recherche: Un siècle de recherche industrielle à Pechiney, 1886-1996* (Paris, 1998); François Jacq, "Pratiques scientifiques, formes d'organisation et conceptions politiques de la science dans la France d'après-guerre (1944-1962)" (Doktora tezi, Ecole des Mines, 1996).

35) Özellikle bkz. Richard F. Kuisel, *Capitalism and the State in Modern France: Renovation and Economic Management in the Twentieth Century* (Cambridge, 1981).

olduğunda, bunların özellikle yatırımları açısından iktisadi planlamadan ve belirsizliklerin azalmasından yarar sağladıkları konusunda kuşku yoktur. Fransa'da iş dünyası ve devlet arasındaki ilişkinin özgün yönlerinden biri, devlet memurlarının, daha önce sözü edildiği gibi, sürekli olarak önemli bankalara ve şirketlere geçmesidir. Bu durum, her iki dünya arasında belli bir yakınlık olmasına yol açmıştır. İki savaş arasındaki yıllarda, petrol (1924'te Compagnie Française des Pétroles'ün kurulmasıyla birlikte) ve elektrik gibi bazı sanayilerde devletin oynadığı etkin rol birçok araştırmada tartışılmıştır. Diğer bazı araştırmalar da, girişimcilerin faaliyetlerinde, özellikle havacılık sanayinde devlet politikalarının olumsuz etkilerini ortaya koymuştur.[36] Savaş sonrasındaki devletleştirmeler, iş dünyasının bakış açısından çok,[37] büyük ölçüde siyasi bir bakış açısıyla ele alınmıştır ve örneğin Britanya'nın tersine, devlet işletmelerinin performansına ilişkin hiçbir genel değerlendirme mevcut değildir. Buna karşılık, ulusal düzeyde özel ve –1981 sonrasında– kamu mülkiyetindeki en büyük şirketlerin politikaları üzerinde durulmuş ve başarıları konusunda farklı değerlendirmeler yapılmıştır.[38]

İlgi duyulan diğer konular arasında, kârların ve kârlılığın analizi Fransa'da, diğer Avrupa ülkelerine göre daha önemli bir yer tutmuştur. Bu konuya ilişkin iki önemli çalışmanın yapılışları arasındaki otuz yıl içinde yaklaşımda değişiklik olmuştur. J. Bouvier, F. Furet ve M. Gillet *Le Mouvement du profit en France au XIXe siècle* (Paris, 1965) adlı çalışmalarında esas olarak, üç sektörde, demir ve çelik, bankacılık ve kömür madenciliği sektörlerinde şirket örneklerini ele alarak Fransa'da on dokuzuncu yüzyılda kârlardaki artışı incelemişlerdir. Yayınlanan kâr rakamlarının gerçek anlamlarıyla ilişkili sorunlar ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bireysel şirketlerin performansları dikkatli bir şekilde incelenmekle birlikte, esas olarak o dönemdeki genel eğilimler üzerinde durulmuştur. J. Marseille'in derlediği *Les Performances des enterprises français au XXe siècle* (Paris, 1995) adlı çalışmada, hisse senetleri borsada en fazla işlem gören Fransız şirketlerinin 1930'dan beri yayınlanan bilançolarının incelenmesi yoluyla performanslarının belirlenmesine çalışılmıştır. İncelenen konulardan biri, rekabet gücü en yüksek olan Fransız firmalarının han-

36) Emmanuel Chadeau, "Schumpeter, l'Etat et les capitalistes: Entreprendre dans l'aviation en France (1900-1980)", *Le Mouvement social* 145 (1988): 9-39.

37) Bkz. Claire Andrieu, Lucette Le Van ve Antoine Prost (yay. haz.), *Les nationalisations de la Libération. De l'utopie au compromis* (Paris, 1987).

38) İyi bir gözden geçirme için bkz. Fridenson, "France".

gileri olduğudur. Araştırmanın bulgularından biri, şarapçılık, lüks mallar (kadın modası, parfüm), perakendecilik ve hizmetler gibi sektörlerde küçük ve orta ölçekli bazı şirketlerin iyi sonuçlar elde ettikleridir. Bu analiz, şirketler arasında rekabet gücü azalanların ve artanların bir sıralamasını yapmaya çalışmakla birlikte, işletme performansını işletme tarihinin temeline yerleştirmiştir.[39] Bu, yakın zamanlarda, işletme performansı yerine, işletmenin başarısına veya başarısızlığına yol açan faktörlerle ilgilenen araştırmalara göre önemli bir düzeltmeyi ifade etmektedir.

Çokuluslu işletmelerin tarihi, son on beş yılda giderek artan bir ilgi görmüştür. Bu konuda, doğrudan ve dolaylı yatırımların paylarının yeniden hesaplanması sonucunda eski varsayımlar sorgulanmaktadır.[40] Ancak bazı örnek olay incelemeleri, Fransa'nın sömürge imparatorluğundaki ve etki bölgesindeki doğrudan yatırımlarının yanı sıra, belli başlı şirketlerin[41] çokuluslu ölçekteki gelişmesini belgelemekle birlikte, Fransız tarih yazımı bu sorgulama hareketine pek katılmamıştır.[42] 1990'lardaki gelişme, büyük sorunların bir kenara bırakılıp, firmanın işleyişinin, yönetim araçlarının ve sanayi ve ticaret politikalarının daha ayrıntılı bir şekilde analiz edilmesine yöneliş biçiminde olmuştur. *Enterprises et Histoire*'ın son sayıları 'sosyal bilimlere geri dönüş', 'büyük işletmelerde iletişim', 'yönetim araçları' ve 'sanayide güvenlik' gibi tümü de yönetim araştırmaları ile ilişkili olan konulara ayrılmıştır.[43] Bu eğilim büyük ölçüde genç araştırmacıların çalışmalarını yansıtmaktadır.

39) Yirminci yüzyıldaki önde gelen Fransız şirketlerinin performanslarının Britanya ve Almanya'daki şirketlerle karşılaştırılması için bkz. Cassis, *Big Business.*

40) Yakın zamanlardaki bir inceleme için bkz. Geoffrey Jones, *The Evolution of International Business, An Introduction* (Londra, 1996).

41) Daha önce belirtilen şirket tarihlerinin yanı sıra, şu Fransız katkılarına bakınız: Alive Teichova, Maurice Lévy-Leboyer ve Helga Nussbaum (yay. haz.), *Multinational Enterprise in Historical Perspective* (Cambridge, 1986); Peter Hertner ve Geoffrey Jones (yay. haz.), *Multinationals: Theory and History* (Aldershot, 1986); Geoffrey Jones ve Harm Scröter (yay. haz.), *The Rise of Multinationals in Continental Europe* (Aldershot, 1993).

42) Jacques Marseille, *Empire colonial et capitalisme français. Histoire d'un divorce (Paris, 1984)*; *René Girault, Emprunts russes et investissements français en Russie 1887-1914* (Paris, 1973); Jaques Thobie, *Intérêts et impérialisme français dans l'empire ottoman (1895-1914)* (Paris, 1977).

43) *Enterprises et Histoire* 7 (1994), "Le recours aux sciences sociales"; 11 (1996), "La communication de la grande enterprise"; 13 (1996), "Les outils de gestion"; 17 (1997), "La sécurité dans l'industrie."

Fransız İşletme Tarihinin Önemli Çalışmaları

Günümüze kadar, genel bir Fransız işletme tarihi yazma konusunda bir girişim olmamıştır.[44] Bunun nedenlerinden biri, araştırmaların bugünkü durumunda böyle bir sentezin zamansız olabilmesidir. Bunu tamamlayan bir başka neden, Chandlercı model dışında bir genel analiz çerçevesinin bulunmayışı olabilir. Fransa'daki işletme tarihi, diğer ülkelerde olduğu gibi, esas olarak sektörel ve tematik çizgide gelişmiştir. Genel bir işletme tarihine en yakın sayılabilecek bir çalışma, Fransız sanayi tarihine ilişkin olarak yakın zamanlarda yayınlanan iki yapıttır. Bunlardan birincisi, Denis Woronoff'un, on altıncı yüzyıla kadar uzanan ve bir Fransız sanayileşme modelini belirlemeye çalışan, *Histoire de l'industrie en France, du XVIe siècle à nos jours* (Paris, 1994) adlı bireysel çabasıdır. Woronoff belirleyici olan dört faktörü ortaya koymaktadır: enerji kaynakları, tarımsal ekonominin payı, kültürel değerler ve devlet müdahalesi. İkinci çalışma, Maurice Lévy-Leboyer'nin derlediği ve ülkenin önde gelen uzmanlarının 1700'den 2000'e kadar olan yılları kapsayan toplu çalışmalarından oluşan *Histoire de la France industrielle* (Paris, 1995) adlı yapıttır. Bu yapıt, önceki yapıttan daha ayrıntılı ve sistematik olmakla birlikte, burada tek yazarlı çalışmalardaki amaç birliği doğal olarak mevcut değildir.

Fransız işletme tarihi yazımı, sektörel düzeyde, özellikle başlıca üç alanda güçlü olmuştur: bankacılık ve finans, otomotiv sanayi ve enerji, özellikle de elektrik enerjisi. Önemli çalışmalar diğer sektörleri de ele almış, fakat oldukça soyutlanmış durumda kalmışlardır. Hizmetler sektörü en fazla gelişme olanağına sahip sektör gibi görünmekle birlikte, çok çeşitlenmiş olması ve birçok işletme faaliyetiyle bağlantılarının çok olması, tek bir homojen sektörün ele alınıp incelenmesini güçleştirmektedir.

Bankacılık tarihi Fransa'da uzun bir geçmişe sahiptir. ABD'deki Rondo Cameron ve David Landes ve Büyük Britanya'daki Leslie Presnell'in yanı sıra, Jean Bouvier ve Maurice Lévy-Leboyer gibi araştırmacılar 1960'larda bu disiplinin kurucuları arasında yer almışlardır. Lévy-Leboyer, *Les banques européennes et l'industrialisation internationale dans la première moitié du XIXe siècle* (Paris, 1964) adlı çalışmasında, çok çeşitli

44) Ancak Fransız iş dünyasını, geçmişi ve bugünü ile ele alma konusunda erken ve yararlı bir çalışma burada belirtilmelidir: Jacques Boudet, *Le monde des affaires en France* (Paris, 1952).

kaynaklara dayanarak, iktisadi kavrayış ve tarihsel duyarlılığı birleştirmiş ve Fransa ile kıta Avrupa'sı ülkelerindeki erken sanayileşmede bankaların rollerini yeniden değerlendirmiştir. Bankacılık tarihi sadece kredi konusuyla değil, aynı zamanda işletme örgütlerinin faaliyetinin analizi ile ilgili olduğundan, birçok açıdan işletme tarihinin habercisi durumundadır. Bu durum özellikle, Bouvier'nin, ülkenin ve aslında Avrupa'nın en büyük bankalarından biri haline gelecek olan, anonim şirket statüsündeki ilk Fransız bankalarından biri olan Crédit Lyonnais'nin kuruluş yıllarını ayrıntılı olarak anlattığı *Le Crédit Lyonnais de 1863 à 1882* (Paris, 1961) için geçerlidir. Bouvier'nin on dokuzuncu yüzyılın ortalarından 1960'lara kadar Fransız bankacılığının tarihine ilişkin makalesi bu konuda düşünmeyi teşvik eden bir giriş yapıtı olma özelliğini korumaktadır.[45] Bankacılık tarihi artık Fransız işletme tarihinin ön sıralarında yer almamakla birlikte, bu gelenek sürmüştür. Alain Plessis'nin İkinci İmparatorluk döneminde Banque de France'ın tarihine ilişkin araştırması bankanın izlediği politikanın analizine bir toplumsal boyut eklemiştir.[46] Yakın zamanlardaki diğer yayınlar arasında Eric Bussière'in, Fransa'nın önde gelen *banque d'affaires*'i olan Banque de Paris et des Pays-Bas'ya ilişkin ciddi tarih çalışması ve bunu izleyen, iki savaş arasındaki dönemde efsanevi iş dünyası lideri olan Horave Finaly'ye (1871-1945) ilişkin biyografisidir.[47] Diğer örnekler arasında, Michel Lescure'ün, 1920'lerde küçük ve orta ölçekli şirketlerin finansmanı konusunu ele aldığı ve yerel bankaların ve yarı kamusal kurumların[48] rollerine ilişkin öncü çalışması ve Hubert Bonin'nin, bankacılık faaliyetlerinin gelişiminin yanı sıra, özellikle bankalar ve sanayi arasındaki ilişkiler hakkında zengin bilgiler sunan, iki savaş arası dönemdeki Fransız bankacılığının anıtsal tarihi sayılabilir.[49]

45) Jean Bouvier, *Un siècle de banque français, Les contraintes de l'Etat et les incertitudes du marché* (Paris, 1973).

46) Alain Plessis, *La Banque de France et ses deux cents actionnaires sous le Second Empire* (Cenevre, 1982); *Régents et gouverneurs de la Banque de France sous le Second Empire* (Cenevre, 1985); *La politique de la Banque de France sous le Second Empire* (Cenevre, 1985).

47) Eric Bussière, *Paribas, l'Europe et le monde 1872-1992* (Antwerp, 1993), ve *Horace Finaly, banquier 1871-1945* (Paris, 1996).

48) Michel Lescure, *PME et croissance économique* (Paris, 1996).

49) Hubert Bonin, *Les banques françaises de l'entre-deux-guerres*, c. 1, *L'apogée de l'économie libérale française (1919-1935)*; c. 2, *Les banques et les enterprises (1919-1935)*; c. 3, *Les métiers financiers des banques françaises à l'epoque de l'economie libérale (1919-1935)* (Paris, 1999).

1970'lerin başından beri otomobil sanayine ilişkin olarak, hem bireysel şirketlerin tarihini ele alan hem de sanayinin bütününü inceleyen, arşive dayalı araştırmalar düzenli olarak yapılmıştır. Bu alandaki öncü çalışma, Patrick Fridenson'un, Renault'nun ilk kırk yılının tarihine ilişkin olarak, işletmenin tüm yönlerini ele alan modern, arşive dayalı bir şirket monografisi olan ve Fransız girişimciliğinin dinamizmini vurgulayan çalışmasıdır.[50] Önde gelen diğer iki üretici olan Peugeot ve Citroën de bilimsel araştırmalara konu olmuşlardır. Jean-Louis Loubet, yazdığı Peugeot tarihinde, 'üç büyükler'in en fazla taşralı olanının, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kendisini, önce tek bir model stratejisi çerçevesinde ve 1960'ların ortalarından itibaren de çok çeşitli otomobil modelleri stratejisi çerçevesinde yeniden yapılandırarak, değişim ve uyum konusunda nasıl olağanüstü bir beceri gösterdiğini tartışmıştır.[51] 1934 yılında iflas eden ve Michelin tarafından ele geçirilen Citroën de, şirketin üretim süreçlerini ve endüstriyel ilişkilerini ayrıntılı olarak ele almasının yanı sıra, çok yetenekli kurucusu André Citroën'in biyografisini yazan Sylvie Schweitzer tarafından incelenmiştir.[52] Daha genel düzeyde, James Laux, bireysel firmaların tarihsel deneyimlerine kesinlikle bağlı kalmakla birlikte, 1904 öncesinde üretim açısından ABD'den sonra gelen ve 1930'ların başlarına kadar Avrupa'da lider olan Fransız otomobil sanayinin gelişmesini analiz etmiştir.[53] Jean-Louis Loubet önemli şirketlerin liderlerinin 1930'lardan 1940'lara kadar ürün, pazarlama, ihracat, çokuluslu şirket olarak yayılma, ittifaklar, şirket birleşmeleri ve satın almalar –diğer bir deyişle, bir otomobil şirketinin faaliyetlerinin ve gelişmesinin belirleyicileri– açısından verdikleri stratejik kararları ele almıştır.[54] Otomobil sanayinin, diğer ülkelerde olduğu gibi, firmanın strateji ve yapısı, işi örgütlemesi, yenilik süreci, endüstriyel ilişkileri vb. gibi çok daha çeşitli konuların tartışılması için verimli bir ortam oluşturduğu görülmüştür. Otomobil sanayinin yanı sıra, Fransa'da girişimcilerin öncü bir rol oynadıkları bir diğer sanayi dalı olan uçak sanayi ele alınmalıdır.

50) Patrick Fridenson, *Histoire des usines Renault. 1. Naissance de la grande enterprise 1898-1939* (Paris, 1972).

51) Jean-Louis Loubert, *Automobiles Peugeot. Une réussite industrielle 1945-1974* (Paris, 1990).

52) Sylvie Schweitzer, *Andr Citroën* (Paris, 1992); *Des engrenages à la chaîne. Les usines Citroën 1915-1935* (Lyon, 1982).

53) James Laux, *In First Gear. The French Automobile Industry to 1914* (Liverpool, 1976).

54) Jean-Louis Loubet, *Citroën, Peugeot, Renault et les autres. Soixante ans de stratégie* (Paris, 1995).

Uçak sanayinin öyküsü, bu sektördeki önemli firmalara ve liderlerine ilişkin ayrıntılı incelemeyi, bir bütün olarak bu sektörün eksikliklerinde devletin sorumluluğuna ilişkin tartışmayla birleştiren Emmanuel Chadeau tarafından anlatılmıştır.[55]

Elektrik sanayi bankacılık ve otomobil sanayi ile karşılaştırıldığında, Fransız işletme tarihine göreli olarak yeni girmiş olmakla birlikte, 1982'de Association pour l'histoire de l'électricité en France'ın kurulmasından sonra etkileyici bir gelişme göstermiştir. Bu konuda en dikkate değer çalışma, François Caron, Fabienne Cardot, Maurice Lévy-Leboyer ve Henri Morsel tarafından derlenen, Fransa'daki elektrik enerjisinin tarihi olan, *Histoire générale de l'électricité en France* (Paris, 1991-6) adlı üç ciltlik çalışmadır. Yirmi yıllık bir araştırmanın ürünü olan bu ortak çalışma sektörün tarihsel gelişmesini ele almakta ve elektrik üretimi ve elektrikli makine üretimiyle ilişkili iktisadi, sosyal, siyasi, kültürel ve teknik konuları incelemektedir. Buna ek olarak, 1946'da devletleştirilmelerine kadar gaz ve elektrik üretimi, Paris'teki,[56] güneybatıdaki[57] ve özellikle de Rhône bölgesindeki belli başlı enerji şirketlerinin tarihlerini içeren bazı bölgesel araştırmalarda ele alınmıştır.[58]

Diğer sektörler daha çok tek bir araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Ulaştırma sektörü, özellikle de demiryolu şirketleri buna bir örnektir ve François Caron'nun yazdığı Chemin de fer du Nord'un tarihi bu alanda öne çıkmıştır. Devletin rolünü, sermaye kaynaklarını, maliyet yöneti-

55) Emmanuel Chadeau, *L'industrie aéronatique en France 1900-1950. De Blériot à Dassault* (Paris, 1987). Ayrıca bkz. *Le Mouvement Social* 145 (1988), "La France et l' aéronatique" konusundaki özel sayısı, (yay. haz.) Patrick Fridenson.

56) Alain Beltran, "L'energie électrique dans la région parisienne entre 1878 et 1946", yayınlanmamış d'Etat doktora tezi, University of Paris IV, 1995 (Compagnie Parisienne de Distribution d'Electricité, Union d'Electricité): J.-P. Willot, "La Compagnie Parisienne d'éclairage et de chauffage par le gaz", yayınlanmamış doktora tezi, University of Paris IV, 1995.

57) Christophe Bouneau, *Modernization et territoire. L'électrification du grand Sud-Quest de la fin du 19ème siècle à 1946* (Bordeaux, 1997) (Union des Producteurs d'Electricité des Pyrennées Occidentales).

58) Denis Varaschin, *La Société Lyonnaise des Forces Motrices du Rhône (1892-1946): Du Service public à nationalisation* (La Luiraz, 1996); Anne Dalmasso, "Nationalisation et exploitation de la production hydro-électrique en Savoie des années 1930 aux années 1970", yayınlanmamış doktora tezi, University of Lyon II; 1994; Alexandre Giandou, "Histoire d'un partenaire régional de l'Etat: La Compagnie nationale du Rhône (1933-1974)", yayınlanmamış doktora tezi, University of Lyon II, 1997; Catherine Vuillermot, "'L'energie industrielle': D'une société à un groupe de production-distribution", yayınlanmamış doktora tezi, University of Lyon II, 1997.

mini, ücret tarifelerini, tedarikçilerle ilişkileri ve şirketin genel ekonomi üzerindeki etkisini analiz eden bu önemli araştırma, Fransız işletme tarihinde yeni bir çağ açan bir çalışmadır.[59] Aynı şekilde, inşaat sektörü Dominique Barjot tarafından ayrıntılı olarak incelenmiştir. Onun anıtsal nitelikteki *thèse d'Etat*'sı bugüne kadar yayınlanmamış olduğu halde, bu konu diğer birçok yayınında önemli ölçüde belgelenmiştir.[60] Tekstil, demir ve çelik, kimya ve makine imalatı gibi önemli sanayiler, doğal olarak çok ilgi çekmiştir, ancak bu alanlardaki yayınların sayısı farklılık göstermektedir.

Örneğin demir ve çelikte, bazı önemli örnek olayların mevcudiyetine rağmen, ülkenin en büyük ve Avrupa ölçeğindeki iki şirketinin –Schneider ve De Wendel'in– iyi bir akademik tarihlerinin yazılması gerekmektedir. Bu konuda sektör düzeyindeki genel araştırmalar on dokuzuncu yüzyılın başı ile sınırlıdır.[61] Bununla birlikte, Jean-Marie Moine'nin hazırladığı, 1879'da Thomas sürecinin iyileştirilmesinden sonra Fransa'nın en önemli çelik üretim bölgesi olan Loraine'in çelik ustalarının kolektif biyografisi, iktisadi, sosyal, siyasi ve kültürel boyutları bütünleştiren iyi bir küresel yaklaşım örneğidir.[62] Yakın zamanlarda, Avrupa Kömür ve Çelik Birliği'nin (AKÇB) ve sanayinin Avrupa bağlamında yeniden örgütlenmesiyle, ilgi daha çok savaş sonrası döneme yönelmiştir. Philippe Mioche'un yayınlanmamış *thèse d'Etat*'sı Fransız çelik şirketlerinin gerilemesini ve devletle olan ilişkilerini anlatmaktadır.[63] Eric Godelier'nin, 1948'de faaliyete başlamasından bu yana, Fransa'nın en büyük demir ve çelik şirketi olan Usinor hakkındaki doktora tezi, şirketin kimliğinin şirket birleşmeleri, teknolojik yenilik ve küreselleşme yoluyla oluşumunu incelemektedir.[64] Matthias Kipping Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schuman'ın

59) François Caron, *Histoire de l'exploitation d'un grand réseau. La Compagnie du Chemin de fer du Nord (1846-1937)* (Paris, 1973); *Histoire des chemins de fer en France, t. I: 1740-1883* (Paris, 1997).

60) Dominique Barjot, "La grande enterprise français de travaux publics (1883-1974)", yayınlanmamış d'Etat doktora tezi, University of Paris IV, 1989.

61) Bkz. Denis Woronoff, *L'industrie sidérurgique en France pendant La Révolution et l'Empire* (Paris, 1984).

62) Jean-Marie Moine, *Les barons du fer. Les maîtres de forges en Loraine du milieu du XIXe siècle aux années trente. Histoire sociale d'un patronat sidérurgique* (Nancy, 1988).

63) Philippe Mioche, "La sidérurgie et l'Etat en France des années 1940 aux années 1960", yayınlanmamış d'Etat tezi, University of Paris IV, 1992.

64) Eric Godelier, "De la stratégie locale à la stratégie globale: La formation d'une identité de groupe chez Usinor (1948-1986)", yayınlanmamış doktora tezi, EHESS, 1995.

AKÇB'yi oluşturmak için 9 Mayıs 1950'de yaptığı önerinin arkasındaki iktisadi nedenlerin önemine ve iş dünyası çıkar gruplarına ışık tutmuştur.[65] Bir diğer metal sanayi olan alüminyum sanayinin tarihi, Pachiney şirketinin desteğiyle gerçekleştirilen, Ludovic Caillut'nün şirketin strateji ve yapısına ilişkin analizi, Muriel Leroux'nun şirketin AR-GE politikasına ilişkin incelemesi ve Florence Hachez-Leroy'un alüminyum karteline ilişkin araştırmasıyla düzenli bir gelişme göstermektedir.[66]

Kimya sanayi esas olarak önde gelen iki firmanın tarihi aracılığıyla ele alınmıştır: ünlü cam ve kimya şirketi olan Saint-Gobain, Jean-Pierre Daviet tarafından, Fransa'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan beri en büyük kimyasal madde ve ilaç şirketi olan Rhône-Poulenc, Pierre Cayez tarafından incelenmiştir.[67] İlaç şirketleri son yıllarda Michèle Ruffat'ın sipariş üzerine yazdığı Synthélabo tarihi ve Michael Robson ve Sophie Chauveau'nun yayınlanmamış iki doktora tezi ile büyük ilgi çekmektedirler.[68] Elektrikli makine imalatı, elektrik enerjisinin tarihine yönelik büyük ilgiden yararlanmış ve özellikle de yayınlanmamış bir başka önemli *thèse d'Etat* olan, Pierre Lanthier'nin Fransa'da yerleşik önemli çokuluslu gruplara ilişkin incelenmesinde ele alınmıştır. Elektronik alanında en büyük Fransız şirketi olan Compagnie Générale d'Electricité'nin (şimdi Alca-

65) Matthis Kipping tarafından önce Almanca olarak yayınlanan, *Zwischen Kartellen und Konkurrenz. Der Schuman-Plan und die Ursprünge der europäischen Einigung, 1944-1952* (Berlin, 1996) adlı bu yapıtın gözden geçirilmiş bir Fransızca çevirisi mevcuttur, *Intégration économique et compétitivité internationale. La France et les origines de la construction européenne* (Paris, 2000).

66) Ludovic Cailluet, "Stratégies, structures d'organisation et pratiques de gestion de Pechiney des années 1880 à 1971", yayınlanmamış doktora tezi, University of Lyon II, 1995; Le Roux, *L'enterprise et la recherche*; Florence Hachez-Leroy, *L'aluminium français. L'invention d'un marché 1911-1983* (Paris, 2000).

67) Jean-Pierre Daviet, *Un destin international: La Compagnie de Saint-Gobain de 1830 â 1939* (Paris, 1988) ve *Une multionale â la française: Saint-Gobain 1665-1989* (Paris, 1989); Pierre Cayez, *Rhône-Poulenc: Contribution l'étude d'un groupe industriel* (Paris, 1988).

68) Michèle Ruffat, *175 ans d'industrie pharmaceutique français. Histoire de Synthélabo* (Paris, 1996); Michael Robson, "The Pharmaceutical Industry in Britain and France, 1919-1939", yayınlanmamış doktora tezi, London School of Economics, 1993; Sophie Chauveau, "Politique de la pharmacie et du médicament, enterprises et marchés. L'industrie pharmaceutique en France des années 1920 à fin des années 1970", yayınlanmamış doktora tezi, University of Paris IV, 1997.

69) Pierre Lanthier, "Les constructions électriques en France: Financement et stratégie de six groupes industriels internationaux de 1880 à 1940", yayınlanmamış d'Etat doktora tezi, University of Paris X, 1988; Albert Broder ve Felix Torres, *Alcatel-Alsthom: Histoire de la Campagnie Générale d'Electricité* (Paris, 1992); ayrıca *Histoire de l'électricité en France*'ın üç cildine bakınız.

tel olmuştur) Albert Broder ve Felix Torres tarafından sipariş üzerine yazılmış iyi kalitede bir tarihi de mevcuttur.[69]

Tekstil sanayinin tarihine en önemli katkılar on dokuzuncu yüzyılın başlarına ilişkin olanlardır. Birincisi, Serge Chassagne'ın pamuklu dokuma ustalarının kolektif biyografileri olan *Le coton et ses patrons, 1760-1840* (Paris, 1991) adlı çalışması bulunmaktadır. Ancak son zamanlardaki şirket monografileri, özellikle de Jean-Claude Dumas ve Pierre Vernus'un hazırladığı monografiler, kumaş üretiminde ve ipek sanayinde aile firmalarının gelişmesinin ve sonunda, 1970'lerin başlarındaki gerilemesinin öyküsünü tekrar anlatmıştır.[70]

Yaklaşık olarak son on yıllık süre içinde hizmetler sektörüne olan ilgi yeniden artmıştır. En önemli gelişme, tarihsel araştırma sonucunda işletme faaliyetlerindeki çeşitliliğin keşfedilmesi veya yeniden keşfedilmesi olmuştur. Perakende ticaret gibi geleneksel bir alanda ilgi önce çok bölümlü mağazalarda yoğunlaşmıştır. Bu konuda en fazla dikkati çeken çalışma Michael Miller'ın, Bon Marché'ye ilişkin olan ve çok bölümlü mağazaların gelişmesini burjuva kültürü ile ilişkilendiren klasik çalışması ve François Faraut'nun Belle Jardiniér'si etnografik bir yaklaşımla ele aldığı araştırmasıdır.[71] Daha yakın zamanlarda, perakende ticaret Laurence Badel tarafından, lobicilik faaliyeti yapan örgütler ve Avrupa bütünleşmesine yönelik konumları açısından incelenmiştir.[72] Aynı zamanda, bu konuya yönelik ilgi, Emmanuel Chadeau tarafından vurgulandığı gibi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çok büyük değişim geçiren kitlesel perakendeciliğe yönelmiştir.[73]

Giderayak eski ve yeni olmak üzere diğer faaliyetlere sadece şöyle bir değinebiliriz: Uzun süreden beri tarihçiler tarafından ihmal edilmiş olan sigortacılık tarihi, Michèle Ruffat'nın teşvikiyle tekrar bir canlanma yaşamaktadır.[74] Gazetecilik ve medya alanında, Patrick Lefebvre'ün arşivlere

70) Jean-Claude Daumas, *L'amour du drap. Blin et Blin, 1827-1975* (Besançon, 1999); Pierre Vernus, "Bianchini Férier, fabricant de soierie à Lyon, 1888-1973", yayınlanmamış doktora tezi, University of Lyon II, 1997.

71) Michael Miller, *The Bon Marché. Bourgeois Culture and the Department Store* (Princeton, 1982); François Faraut, *Histoire de la Belle Jardiniére* (Paris, 1987).

72) Laurence Badel, *Un milieu libéral et européen. Le grand commerce français 1925-1948* (Paris, 1999).

73) Bkz. Emmanuel Chadeau, "Mass Retailing: A Last Chance for the Family Firm in France, 1945-1990?", Cassis vd., *Management and Business*, 52-71.

74) Michèle Ruffat, E.-V. Caloni ve B. Laguerre, *UAP et l'histoire de l'assurance* (Paris, 1990); Marc Auffret, "Histoire d'un groupe d'assurances: Les Mutuelles du Mans, 1828-1946", yayınlanmamış d'Etat doktora tezi, University of Paris X, 1991.

dayanarak yazdığı *Le Monde* gazetesinin işletme tarihi ve Patrick Eveno'nun yazdığı Havas haber ajansı tarihi, Francine Amaury'nin yazdığı, yüzyılın başında dünyanın en büyük gazetelerinden biri olan *Petit Parisien*'nin öncü nitelikli tarihine eklenen değerli çalışmalardır.[75] Reklamcılık, bu konuyu uzun dönemli bakış açısıyla ele alan Marc Martin'in ve iki savaş arasındaki yıllar üzerinde yoğunlaşan Marie-Emmanuelle Chessel'in yakın zamanlarda yaptıkları iki araştırmanın konusunu oluşturmuştur.[76] Serbest meslekler arasında, danışmanlık tarihçilerinin ilgisini çekmiştir.[77] Özellikle son on yıldaki kuşku götürmeyen bu canlılık, Fransa'yı Avrupa'da işletme tarihi incelemelerinde en hareketli ülkelerden biri haline getirmiştir.

Fransa'da İşletme Tarihinin Örgütlenmesi

Bir disiplin olarak işletme tarihi Fransa'da son on beş yıl içinde diğer Avrupa ülkelerinde görülenlere benzer bir örgütsel yapıya kavuşmuştur. Bu, genel olarak profesör kadrolarından, uzmanlaşmış araştırma merkezlerinden, bir dernekten, bir bilimsel dergiden, işletmeler ve işletmecilik okullarıyla resmi ve resmi olmayan ilişkilerden ve işletme arşivlerine daha fazla ulaşma olanağından oluşmaktadır.

Fransa'da işletme tarihi alanında tek bir profesörlük kadrosu mevcuttur. Bu kadro 1985'te Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales'de oluşturulmuştur ve o tarihten beri Patrick Fridenson tarafından doldurulmaktadır. Diğer yerlerde, işletme tarihi daha çok, genel iktisadi ve sosyal tarihin bir parçası olarak tarih bölümlerinde öğretilmekte ve araştırılmaktadır. Ancak işletme tarihi, Fransız üniversitelerinin çoğunda

75) Patrick Eveno, *Le Monde, 1944-1995: Histoire d'une enterprise de presse* (Paris, 1996); Pascal Lefebvre, *Havas et l'audiovisuel 1920-1986* (Paris, 1998); Francine Amaury, *Histoire du plus grand quotidien de la IIIe République: Le Petit Parisien, 1876-1914* (Paris, 1972).

76) Marc Martin, *Trois siècles de publicité en France* (Paris, 1992); Marie-Emmanuelle Chessel, La *publicité* (Paris, 1998).

77) Odile Henry, "le conseil, un espace professionel autonome?" *Enterprises et Histoire* 7 (1994): 37-58; Matthias Kipping, "Consultancies, Institutions and the Diffusion of Taylorism in Britain, Germany and France", *Business History* 39, no. 4 (1997): 67-83; Antonie Weexsteen, "Le conseil aux enterprises età l'Etat en France: Le rôle de Jean Milhaud (1898-1991) dans le CEGOS et dans l'TTAP", yayınlanmamış doktora tezi, EHESS, 1999.

egemen ortak olarak iktisat tarihini geçmiştir ve artık birçok Fransız üniversitesinde yer edinmiştir. Fransa'da iktisat tarihi alanındaki profesörlerin çoğu bir ölçüde işletme tarihi araştırmalarıyla uğraşmaktadır. Önde gelen Fransız kurumlarından hiçbiri (HEC, ESCP, ESSEC, INSEAD) işletme tarihi alanında bugüne kadar resmi bir eğitim ve araştırma programı oluşturmadığı için, işletmecilik okullarıyla ilişkiler zayıf kalmıştır. Bununla birlikte, üniversitelerde işletmecilik bölümleri konuya giderek artan bir ilgi göstermektedir. İşletme tarihini başlatmak ve güçlendirmek amacıyla, son birkaç yıl içinde bazı işletme tarihçileri –Paris VIII, Toulouse I ve Evry'de– atanmıştır. Öte yandan, Brest, Orléans ve Poiters'de işletmecilik ve yönetim araştırmaları alanındaki bazı uzmanlar, dikkatlerini kendi alanlarının tarihine yöneltmişlerdir.

Yine de işletme tarihi ve yönetim araştırmaları arasındaki ilişkiler, Fransa'da işletme tarihi alanındaki son kurumsal gelişmelerin en önemli özelliklerinden birini oluşturmaktadır. Bu ilişkiler Fransa'da, belki de Büyük Britanya hariç, diğer Avrupa ülkelerindekinden daha ileri durumda olabilir. Bu özellikle, üyeleri arasında yeterli oranda işletmecilik ve yönetim uzmanı olan Fransız işletme tarihi derneğinin (Association française pour l'histoire des enterprises) yapısında görülebilir. Bu işbirliği, dernek tarafından yılda üç sayı yayınlanan *Enterprise et Histoire* dergisinde görülmektedir. *Enterprise et Histoire* dergisi, 1958 ve 1965 arasında neredeyse Bertrand Gille tarafından tek başına yayınlanan bir dergi olan *Histoire des enterprises* dergisinin yayınının sona ermesinden sonra ortaya çıkan boşluğu doldurmak amacıyla 1992 yılında kurulmuştur.

Enterprise et Histoire dergisini diğer işletme tarihi dergilerinden ayıran başlıca üç özellik bulunmaktadır. Birincisi, tüm sayılarının belli bir konuya ayrılmış olmasıdır. İkincisi, işletmecilik ve yönetim araştırmaları alanlarından uzmanlarla ortaklaşa yayınlanmasıdır. Üçüncüsü, daha çok mülakatlara ve işadamlarını ve akademisyenleri yuvarlak masa toplantılarında bir araya getiren açık oturumlara yer verdiği için iş dünyasına açık olmasıdır. Örneğin, *Revue française de gestion* gibi yönetim dergileri tarihsel konulara ilgi duyarken, *Enterprise et Histoire* dışında, *Histoire, Economie et Société* ve *Le Mouvement Social* gibi dergiler de işletme tarihi ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili konuları ele almaktadır.[78] Fransa'da kamu tarihi de Felix Torres yönetimindeki *Public histoire* dergisinde, Pierre Dottelonde yönetimindeki *Clio Média* dergisinde ve Catherine Malaval yönetimindeki *Créapress* dergisinde ele alınmaktadır.

78) *Revue française des gestion* 70 (1988), "Les racines de l'enterprise" özel sayısı.

Fransız işletme tarihinin göze çarpan bir diğer özelliği, işletmelerle olan ilişkisidir. Tanınmış akademisyenlere şirket tarihleri yazımının sipariş edilmesi Britanya'daki düzeyine ulaşmamıştır, fakat Alcatel-Alsthom, Rhône-Poulenc, Paribas, Elf ve diğer şirketlere ilişkin olarak yapılan, yakın zamanlardaki incelemelerin ortaya koyduğu gibi, hızlı bir artış göstermektedir.[79] Fransız şirketleri, Alman Gesellschaft für Unternehmensgeschichte'de olduğu gibi, bir işletme tarihi derneği içinde kolektif olarak yer almamışlardır. Ancak Fransa'da bazı büyük ve genellikle kamu mülkiyetindeki kurumlar tarih araştırmalarına düzenli biçimde destek vermektedir. Bu alandaki en etkileyici başarı, 1982 yılında Ulusal Elektrik İşletmesi Electricité de France'ın (EDF) sponsorluğunda Association pour l'Histoire de l'Electricité en France'ın (AHDEF) kurulmasıdır. Bu derneğin himayesinde *Bulletin d'histoire de l'électricité* adlı bir dergi yayınlanmakta, bazı kolokyumlar düzenlenmekte, buralara sunulan bildiriler basılmaktadır ve Fransa'da elektriğin tarihi konusunda üç ciltlik bir kapsamlı araştırma tamamlanmıştır. Dernek bunlara ek olarak, elektriğin tarihinin tüm yönlerine ilişkin olarak çok sayıda doktora ve yüksek lisans tezine küçük miktarlı burslar sağlayarak bu alanda geniş bir araştırmacı havuzunun oluşumunu sağlamıştır. Böyle bir proje, doğal olarak, işletme tarihinin kapsamının çok ötesine uzanmaktadır. Ancak, ele aldığı konuların büyük çoğunluğu –bilim ve teknoloji, devlet müdahalesi vb.– işletme tarihçisinin temel ilgi alanları arasındadır ve diğer konular da, özellikle işletmelerin diğer işletmeler tarafından ele geçirilmesi konusu doğrudan ilgi alanına girmektedir.

Diğer kurumlar da tarih araştırmalarını benzer biçimde teşvik etmişlerdir. Bu konuda çok sayıda örnek mevcuttur. Pechiney'in 1986'da kurduğu Institut pour l'histoire de l'aluminium (IHA) adlı alüminyum tarihi enstitüsü *Cahiers d'histoire de l'aluminium* adlı dergiyi yılda iki kez yayınlamaktadır. Fransız ulusal demiryolu şirketi (SNCF) 1987 yılında Association pour l'histoire des chemins de fer en France (AHICF) adlı Fransız demiryolları tarihi derneğini kurmuş ve *Revue d'histoire des chemins de fer* adlı dergiyi yayınlamaya başlamıştır. Mevduat bankaları da bunları izlemiştir. Bunlar 1995 yılında derneklerini kurmuş ve *Cahiers pour l'histoire de l'épargne* adlı dergiyi 1999 yılında yayınlamaya başlamışlardır. Demir ve çelik sanayinin de 1985 yılında kurduğu ve merkezi Le Creusot'da bulunan Académie François Bourdon adlı bir derneği mev-

79) Broder ve Torres, *Alcatel-Alsthom*; Cayez, *Rhône-Poulenc*; Bussiére, Paribas; Alain Beltran ve Sophie Chauveau, *Histoire du Groupe Elf-Aquitaine depuis 1939* (Paris, 1999).

cuttur. Banque de France 1995 yılında, esas olarak burslar ve yayın yardımları yoluyla, para ve bankacılık tarihi ve finansal tarih konusundaki araştırmaları desteklemek amacıyla bir tarih grubu kurmuştur. Aynı şekilde, Sanayi Bakanlığı'nın himayesinde 1988 yılında kurulan Institut d'Histoire de l'Industrie (IDHI) de sanayi tarihi alanında önemli yardımlar sağlamıştır. Maliye Bakanlığı 1986 yılında Comitè pour l'histoire èconomique et financiére de la France adlı kendi komitesini oluşturmuştur. Bu komite diğer faaliyetlerinin yarı sıra, bazıları işletme tarihiyle çok yakından ilişkili bazı önemli uluslararası kolokyumlar düzenlemiş ve yılda bir kez yayınladığı *Etudes & documents*'ın yanı sıra, artık itibarlı bir dizi haline gelmiş olan kendi yayınlarını başlatmıştır.

Bu dernekler tarih araştırmalarını teşvik etmenin ve desteklemenin yanı sıra, araştırmacılara önemli arşiv malzemeleri de sunmuşlardır. Bunlar sözlü arşivler oluşturma ve belge merkezleri kurmanın yanı sıra, kendi arşivlerini ve şirketlerin, bakanlıkların ve ilişkide oldukları diğer kurumların arşivlerini açmış ve sınıflandırmışlardır. Diğer bazı büyük Fransız şirketleri –aralarında Crédit Lyonnais, Société Générale, Paribas Crédit Agricole, Assurances Générales de France, Saint-Gobain ve France Telecom da bulunmaktadır– kendi işletmelerinin bünyesinde tarih dernekleri kurmuş, arşivlerini açmış ve tarihsel malzemeleri tarihçilerin kullanımına sunmuşlardır. Bu kaynaklar ve koleksiyonlar, yakın zamanlarda Roger Nougaret tarafından yararlı bir rehber halinde kataloglanmış ve yayınlanmıştır.[80] Son olarak, ticaret odalarının çok önemli arşivleri ve elbette, Ulusal Arşivler'de *série AQ* adıyla bilinen sınıflandırma altında toplanan koleksiyonlar mevcuttur. Bu işletme tarihi koleksiyonları, birkaç istisna dışında, son zamanlarda Paris'ten Roubaix'deki Centre des Archives du monde du travail'a taşınmıştır.

İşletme Tarihine Fransız Katkısı

Jean-Pierre Daviet, işletme tarihinin Fransa'daki durumuna ilişkin olarak 1986 yılında şunları yazmıştır: "Fransa niceliksel olarak uluslararası standartlara ulaşamamıştır. Araştırmalar niteliksel olarak uluslararası konulardan uzaklaşmıştır."[81] Bu durumda bir düzelme var mıdır? Birin-

80) Roger Nougaret, (yay. haz.), *Guide des services d'archives d'enterprises et organismes du monde du travail* (Paris, 1998).

81) Jean-Pierre Daviet, "Bilan et perspectives de l'histoire des enterprises", daktilo edilmiş metin, Maison des sciences de l'homme, Paris, t.y. (1986).

cisi, genellikle insanın kendi ülkesindeki durumu değerlendirirken yaptığı gibi bunun çok ağır bir eleştiri olduğu belirtilmelidir. Fransa'da işletme tarihi, niceliksel olarak, Britanya hariç diğer Avrupa ülkelerindekinden muhtemelen daha gelişmiş durumdadır. Bir bilimsel derginin yayınlanması dahil, elde edilen belirgin gelişmelere rağmen, bu alandaki farkı ne Fransa ne de diğer iki büyük ekonomi olan Almanya ve İtalya kapatabilmiştir. Fakat işletme tarihi alanındaki fark giderek kapanmaktadır. Elbette sorun, niteliksel düzeyde daha karmaşıktır. Tarih araştırmalarının gündemi, bir ülkenin belli bir zamandaki sorununa bağlı olarak ulusal bağlamda belirlenmektedir. Bazı ülkelere olan uluslararası ilgi diğerlerinden daha fazla olmakla birlikte, uluslararası konular genellikle kuramsal ve metodolojik açıdan belirlenmektedir. Bu alanda İngiliz ve Amerikan egemenliğini belirtmeye gerek yoktur ve diğer tarih alanlarının tersine, Fransız etkisi işletme tarihi alanında oldukça sınırlı kalmıştır. Bunun nedenleri sadece bu ülkenin dünya ekonomisindeki yeri ve işletmelerinin gelişme eğilimlerinde değil, tarih yazımı geleneğinde ve dilinde aranmalıdır.

Fransa'daki işletme tarihçileri, genel olarak diğer sanayileşmiş ülkelerdeki meslektaşlarının ele aldığı konuları incelemişlerdir. Özgün bir yaklaşımı ne ölçüde geliştirebilmişlerdir? Fransız işletme tarihçileri, diğer ülkelerde olduğu gibi, esas olarak tarihçidirler ve araştırmalarını yaparken tarihçinin araçlarını kullanmışlardır. İktisat kuramlarının göz ardı edilmemesine rağmen, örneğin François Caron, Jean-Pierre Daviet, Patrick Fridenson ve Michel Lescure gibi bazı Fransız işletme tarihçileri bu kavramlardan çokça yararlanmış olsalar da, Fransız işletme tarihçilerinin 'işlem maliyetleri', 'kısıt altında rasyonellik, 'izlenen yol bağımlılığı' ve 'asimetrik bilgi' gibi kavramlarla pek ilgilenmedikleri söylenebilir. İşletmecilik konuları hakkında yazan bir tarihçiler kuşağı, 1950'lerde ve 1960'larda egemen olan Fransız *histoire total* geleneğine uygun olarak, konunun sosyal ve siyasi boyutlarıyla ilgilenmişlerdir. Bu, Fransız işletme tarihinin özelliklerinden biri olmayı sürdürmüştür. Örgütsel kuramlar son on yılda etkili olmaya başlamıştır.[82] Yakın zamanlarda, tarihin incelenmesinde yönetim ve işletmecilik analizlerinden giderek daha çok yararlanmaya yönelik bir eğilim görülmektedir. Bu, işletme tarihçilerinin bakış açılarını daraltabilecek bir eğilimdir; yine bu sadece Fransız işletme tarihine özgü bir durum da değildir.

82) Patrick Fridenson, "Les organisations: Un nouvel objet", *Annales* E.S.C. 44, no. 6 (1989): 1461-77.

Temel Kaynaklar

Caron, François, *Les deux révolutions industrielles du XXe siècle* (Paris, 1997).

Caron, François, Fabienne Cardot, Maurice Lévy-Leboyer ve Henri Morsel, *Histoire générale de l'électricité en France* (Paris, 1991-6).

Cassis, Youssef, *Big Business: The European Experience in the Twentieth Century* (Oxford, 1997).

Cassis, Youssef, François Crouzet ve Terry Gourvish (yay. haz.), *Management and Business in Britain and France: The Age of Corporate Economy* (Oxford, 1995).

Fridenson, Patrick, "France: The Relatively Slow Development of Big Business in the Twentieth Century", *Big Business and the Wealth of Nations*, Alfred Chandler, Jr., Franco Amatori ve Takashi Hikino (yay. haz.), (Cambdirge, 1997).

Kuisel, Richard F., *Capitalism and the State in Modern France: Renovation and Economic Management in the Twentieth Century* (Cambridge, 1981).

Lévy-Leboyer, Maurice, "La grande enterprise français: Un modéle français?", *Entre l'État et le marché. L'économie française des années 1880 à nos jours*, Maurice Lévy-Leboyer ve Jean-Claude Casanova (yay. haz.), (Paris, 1991).

(yay. haz.), *Histoire de la France industrielle* (Paris, 1995).

Marseille, Jacques, *Les Performances des enterprises français au XXe siècle* (Paris, 1995).

Woronoff, Denis, *Histoire de l'industrie en France, du XVIe siècle à nos jours* (Paris, 1994).

10
Yüzyılın Başında İtalya'da İşletme Tarihi

Franco Amatori ve Giorgio Bigatti

İşletme Tarihinin Durumu ve Bir Kurumsal Çerçeve

Yeni yüzyılın başında, İtalyan işletme tarihi iyi bir durumdadır; iktisat tarihinin en canlı dallarından birini oluşturmaktadır. En azından dört önemli inceleme ve araştırma merkezi faal durumdadır; işletme tarihi alanındaki eğitim ve araştırma faaliyeti üniversitelerde ve doktora programlarında yaygınlaşmıştır; finansal kurumların yanı sıra şirketler de arşivlerini açmıştır ve basit kuruluş yıldönümü kutlamalarının ötesine giden araştırma projelerine ve yayınlara parasal destek sağlamaktadırlar.

Dört araştırma merkezinden biri olan İtalyan Kamu İşletmeleri Ekonomisi Araştırma ve Bilgi Merkezi (CIRIEC) 1956 yılında kurulmuştur ve 1970'lerden beri kamu işletmelerinin yönetici ve girişimcilerinin tarihi konusunda bir dizi projeyi ve yayını desteklemiştir.[1] İşletmeler Hakkında Tarihsel ve İktisadi Dokümantasyon Merkezi de esas olarak kamu

1) Özellikle bkz. A. Mortara (yay.haz.), *I protagonisti dell'intervento pubblico in Italia* (Milano, 1984). CIRIEC kamu işletmelerinin tarihine ilişkin olarak 1987 yılından beri Milano'da bir dizi yayınlamaktadır.

işletmelerinin tarihi üzerinde odaklaşmıştır. 1982 yılında tarihçi Valerio Castronovo'nun girişimiyle kurulmuştur ve 1987'den beri bir işletme tarihi dizisi yayınlamaktadır. Bir diğer merkez olan, Milano'daki Ticaret Odası tarafından desteklenen İşletme ve Yenilik Tarihi Merkezi'nin, büyük bir bölgesel arşiv olma gibi iddialı bir hedefi bulunmaktadır.[2]

İtalya'da işletme tarihi konusunda belki de en büyük rolü 1983 yılında kurulmuş olan İşletme Tarihi ve İncelemeleri Derneği (ASSI) oynamıştır. ASSI dört alanda, seminerler ve kolokyumlar düzenleme, yayın yapma, eğitim ve araştırma alanlarında etkindir.[3] ASSI, Milano'daki Bocconi Üniversitesi'ndeki iktisat tarihi enstitüsü ile birlikte, işletme tarihi konulu uluslararası kolokyumlarda başı çekmektedir. ASSI yaklaşık olarak her on iki ayda bir kitap (*Annali Storia dell'Impresa*) yayınlamaktadır ve 1985'te yayınlanmaya başlanılan kitapların sayısı on bire ulaşmıştır. ASSI ayrıca, başlangıçta *Archivi e impresa* olan adı, yakınlarda *Imprese e Storaia* olarak değiştirilen bir dergi de yayınlamaktadır. İtalya'da işletme tarihi makaleleri ayrıca *Rivista di Storia Economica* ve *Società e Storia* gibi önemli ve daha eski dergilerde de yayınlanmaktadır.

İtalya'da işletme tarihine ayrılmış bir akademik kadro bulunmamaktadır. Ancak bazı iktisat tarihi ve çağdaş tarih profesörleri ve doçentleri işletme tarihiyle uğraşmaktadır. Ülkenin en tanınmış işletmecilik ve iktisat okulu olan Bocconi, iktisat tarihine ilişkin temel dersinin büyük bölümünü işletme konularına ayırmaktadır. 2000-2001 akademik yılında, Milano Üniversitesi işletme tarihinde bir doktora programı başlatmıştır. Buna ek olarak Bocconi, Bari Üniversitesi ve Pisa Üniversitesi gibi önemli kurumlarda iktisat tarihi konusundaki çeşitli doktora tezleri, işletme tarihi çalışmaları olarak kabul edilebilir.

Akademik dünya ile şirketler arasındaki ilişkiler, en azından genel olarak, yüksek düzeyde işbirliğine dayanmaktadır. Ülkenin en büyük çelik üreticilerinden olan Terni'nin genel müdürü Gian Lupo Osti'nin şirketin arşivlerini birinci sınıf bir tarihçi olan Franco Bonelli'nin kulla-

2) Bkz. P. Paletta vd., *Guida agli archivi della Camera di commercio di Milano* (Soveria Mannelli, 1998). Merkez hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. www.csii.it.

3) ASSI, yayın ve seminer faaliyetine ek olarak, Umbria Bölgesi ve Perugia ve Terni (okul burada bulunmaktadır) eyaletleri (kentlerin yanı sıra) tarafından parasal açıdan desteklenen, iktisat tarihi ve işletme tarihinde lisans üstü araştırmalar enstitüsü olan ICSIM'ın (Instituto Per la Cultura e la Storia d'Impresa Franco Momigliano) önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. ASSI ayrıca İtalyan Ulusal Araştırma Konseyi'nin (CNR), "Birleşmeden İktisadi Mucizeye İtalya'da Küçük İşletmeler (1860-1960)" konusunda önemli bir projesinin koordinatörlüğünü de üstlenmiştir.

nımına açmasından beri epey ilerleme kaydedilmiştir. Terni, arşivini işletmenin kuruluş yıldönümü gibi bir neden olmaksızın şirket tarihinin yazılması için vermiştir.[4] En önemli İtalyan makine ve mühendislik şirketlerinden olan Ansaldo,[5] Banca Commerciale Italiana,[6] ve Fiat, arşivlerini araştırmacılara açan büyük şirketlerin diğer örnekleridir. Ülkenin en büyük sanayi grubu olan Fiat, sadece arşivlerini açmakla kalmamış, ülkenin en itibarlı –bunun yanı sıra bağımsız– araştırmacılarından bazılarının yaptığı yenilikçi araştırmaları desteklemiştir.[7]

1999'da İtalyan sanayi hakkında iki ayrıntılı tarih yayınlandı. Birincisi, Einaudi'nin on beş ciltlik prestijli İtalya Tarihi dizisi, temel odağı işletmenin tarihi olmak üzere, ülkenin sanayi tarihini ele alıyordu.[8] Franco Amatori ve Andrea Colli'nin *Impresa e industria in Italia dall'Unità ad Oggi* (Venedik, 1999) adlı yapıtı genellikle sanayi bölgelerinde kurulmuş olan ve İtalyan sanayi sisteminin temel özelliklerinden birini oluşturan küçük işletmelerin yanı sıra, büyük işletmelerin evrimini de anlatıyordu.

Zor Başlangıç

Otuz yıl önce, İtalya'da işletme tarihi yok gibiydi. 1967'de Luigi De Rosa, İtalya'da İkinci Dünya Savaşı sonrasında İtalya'da iktisat tarihinin durumuna ilişkin olarak yaptığı geniş kapsamlı değerlendirmede, sanayiye yönelik yazının az olduğuna işaret etmiştir.[9] De Rosa'nın görüşüne göre, konuyu özetlemeye çalışan, ancak sonuçta başarısız olan bazı kitaplar

4) Terni'nin genel müdürü olan G. L. Osti, şirketin arşivlerini birinci sınıf bir tarihçi olan Franco Bonelli'ye verirken ironik bir ifadeyle şunları söylemiştir: "Bir korsan, bir soyun atası olarak, soy ağacının en iyisine zarar vermez."; bkz. "Tavola Rotonda sugli archivi dele imprese industriali," *Rassegna delgi Archivi di Stato* 33, no. 1 (1973): 54.

5) Bkz. A. Lombardo, "L'Archivio Storico Ansaldo," *Archivi e imprese*, nos. 11-12 (1995): 110-20.

6) Bkz. F. Pino, "Dieci anni di lavoro d'equipe: Aperti al pubblico tutti i documenti Comit dal 1894 al 1934," *Archivi e imprese*, no. 13 (1996): 133-61.

7) Bkz. Progetto Archivio Storico Fiat, *Fiat, 1915-1930: Verbali dei consigli di amministrazione, 3 vols.* (Milano, 1991); *Fiat, 1944-1956: Le relazioni industriali alla Fiat: Saggi critici e note storiche*, 3 cilt (Milano, 1992); C. Annibaldi ve G. Berta (yay.haz.), *Grande impresa e sviluppo italiano: Studi per i cento anni della Fiat*, 2 cilt (Bologna, 1999).

8) Franco, Amatori et al. (yay.haz.), *L'industria*, şu dizide yayınlanmıştır: *Storia d'Italia*, c. 15 (Torino, 1999).

9) Luigi De Rosa, "Vent'anni di storiografia economica italiana (1945-1965)," *La Stografia italiana negli ultimi vent'anni*, c. 2 (Milano, 1970), 857-923, şu kitapta yeniden yayınlanmıştır: *L'avventura della storia economica in Italia* (Roma ve Bari, 1990), 115-85.

mevcuttur. Onun görüşüne göre, bunlar, kahramanların –şirketlerin, girişimcilerin, yöneticilerin ve işçilerin– öykülerini etkin bir şekilde incelemeyi ihmal etmişlerdi. Bölgesel ölçekteki sektörel incelemeler bile, sağlam belgelere dayanmalarına rağmen, bu eksikliği gidememiştir. Ayrıca bireysel şirketleri ele alan monografiler de bulunmamaktadır. De Rosa sadece Fiat'ın kurucusu Giovanni Agnelli'nin Silvio Pozzani (ki mesleği tarihçilik değildi) tarafından yazılmış bir kısa biyografisini; demiryolu şirketi Società Per le Strade Ferrate Meridionali hakkında kolektif bir kitabı; ve aralarında kendisinin Banco di Napoli'ye ilişkin incelemesinin de bulunduğu bazı bankacılık tarihi araştırmalarını sayabilmiştir.[10]

İşletme tarihinin bu durumda olmasına yol açan güçlü kültürel ve ideolojik nedenler mevcuttu. O tarihte, tarih yazımının yönelimi, idealist ve Marksist tavırlarla belirleniyordu. Bunlar birbirinden farklı kültürlerdi, fakat modern sanayi toplumuna ve onun değerlerine karşı ince bir farkı paylaşıyorlardı.[11] Kuzeydeki fabrikalarda işçilerin mücadelelerinin canlanmasına uygun şekilde ortaya çıkan güçlü bir ideolojik çatışma ortamında işletme tarihine yer olmadığı görülüyordu: Bunun kapitalist düzeni savunduğu düşünülüyordu.[12] Bu tutumun kanıtı, Giorgio Mori'nin Harvard Girişimcilik İncelemeleri Merkezi'ndeki yazılarında görülebilir. Tipik bir Marksist olan Mori, şirketi inceleyen araştırmacılara üretim süreci üzerinde ve işçiler ve yönetim arasındaki ilişkiler üzerinde odaklaşmaları çağrısında bulundu. Bu otoriter araştırmacı, sanayiye ilişkin incelemeleri, etkin bir şekilde fabrikaların ve işçilerin tarihine doğru yöneltti.[13]

İş dünyası içinde de önemli bir muhalefet vardı. O sıralarda yararlı olmayan bazı davranışlara karşı kendini savunma tepkisi olarak, birçok

10) S. Pozzani, *Giovanni Agnelli: Storia di una industria* (Milano, 1962); E. P. D'Entrèves vd., (yay.haz.), *La società italiana Per le ferrate meridionali nell'opera dei suoi presidenti (1861-1944)* (Bologna, 1962); L. De Rosa, *Il Banco di Napoli nella vita economica nazionale (1863-1883)* (Napoli, 1964).

11) Örneğin şu kitapların giriş bölümlerine bkz.: P. Bairati'nin yazdığı giriş, E. Conti, *Daltaccuino di un borghese* (Bologna, 1986) ve S. Lanaro, *L'Italia nuova: Identità e sviluppo, 1861-1988* (Torino, 1990), özellikle 'girişimcinin kutsallığı'na ilişkin olarak s. 33-50.

12) Bkz. S. Merli, *Proletariato di fabbricae capitalismo industrialle: Il caso italiano, 1880-1900* (Floransa, 1972).

13) Bkz. G. Mori, "Premesse e implicazioni di una recente specializzazione storiografica americana: La enterpreneurial history", *Studi di storia dll'industria* (Roma, 1967), 43-79, ayrıca şu eleştirel incelemeye de bkz. G. Berta "La storia delle relazioni industriali: Problemi di ricerca", *Archivi e imprese* no. 7 (1993): 63-76.

şirket, artık yasal olarak gerekli olmayan, yönetime ve muhasebeye ilişkin belgelerini yok etme yoluna gitti. Bazen şirketler arşivlerin, unutmayı tercih ettikleri olayları açığa çıkaracağından kaygı duyuyorlardı. İtalyan kapitalizmini oluşturan büyük grupların çoğunun –bunlardan bazılarını saymak gerekirse, Fiat, Pirelli, Falck ve Montecatini'nin– ailelerin denetiminde veya oligarşik denetim altında olması bu konudaki muhalefeti arttırıyordu. Öte yandan, aileler ve işletmeler arasındaki bu yakın ilişki, kuruluş yıldönümlerine ilişkin yazıların çoğalmasına yol açtı. Bu yayınlar, kurucuların erdemlerini ve şirketlerin elde ettikleri başarıları övmeye yönelik olsa da, önemli bir teknik ve iktisadi bilgi kaynağını oluşturuyorlardı. Bu yayınların belli sınırlamalarının olduğu açıktır, fakat şirketlerin dış dünyaya sunmaya çalıştıkları görüntünün anlaşılmasının bir aracı da olmaktadırlar.[14]

Öncüler

1960'ların büyük bölümünde, İtalyan tarih yazımında işletme tarihine pek yer yoktu. Rosario Romeo'nun büyük İtalyan sanayi işletmelerinin tarihi hakkındaki *Storia della grande industria in Italia*[15] adlı çalışması bile, bireysel işletmelerin öykülerinin bir toplamı olarak ele alınamaz. Romeo, bu yapıtın amacının, her şeyden önce, ulusal sanayi sisteminin bir bütün olarak ve ülkenin iktisadi yaşamının çerçevesi içindeki gelişiminin incelenmesi olduğunu öne sürmüştür. Romeo, bu öncüllere uygun olarak, büyük işletmelerin gelişmesindeki dinamiklere ve dönüm noktalarına ışık tutmuş ve sanayi ve devlet arasındaki ilişkileri vurgulamıştır. Teknolojinin evrimini,[16] büyük fabrikaların örgüt modellerini, ticaret politikalarını ve genel olarak, ancak işletmenin bir analiz birimi olarak

14) G. Mori, "La storia dell'industria italiana contemporanea nei saggi, nelle ricerche, e nelle pubblicazioni giubilari di questo dopoguerra", *Annali dell'Istituto Giangiacomo Feltrinelli*, c. 2 (Milano, 1959), 264-366.

15) R. Romeo, *Breve storia della grande industria in Italia* (Bologna, 1961; yeni baskısı Milano, 1988). Romeo, İtalya'nın yirminci yüzyıldaki en önemli tarihçilerinden biridir. Birleşik İtalya'nın kurucularından biri olan Camillo Cavour hakkında anıtsal nitelikte bir biyografi (*Cavour il suo tempo*, 3 cilt [Bari, 1969-84] ve Birleşme'den hemen sonra iktidarı ele geçiren sağcı yönetici sınıfın ekonomi politiğine ilişkin ünlü bir Marksist makaleyi yayınlamıştır: *Risorgimento e capitalismo* (Bari, 1956; yeni baskısı Roma ve Bari, 1974): 85-184.

16) Bu konudaki ilk sentez çalışması için bkz. R. Giannetti, *Technologia e sviluppo economico italiano 1870-1990* (Bologna, 1998).

ele alınmasıyla tam olarak açıklığa kavuşturulabilecek olan tüm yönlerini çok fazla ele almamıştır.

1960'ların sonunda, İtalya'da, iktisat tarihinin eski düşünceye sahip dünyasında bile bir değişim ortaya çıkmıştır. De Rosa'nın, İtalya'da işletme tarihinin içinde bulunduğu kötü durumu vurguladığı, Perugia'daki konferanstan dört yıl sonra bir dizi yeni yayın bu durumu önemli ölçüde değiştirmiştir. İki önemli çalışma, Castronovo'nun Giovanni Agnelli (Fiat'ın kurucusu) hakkındaki incelemesi ve Franco Bonelli'nin Terni'ye (İtalya'nın ilk büyük sanayi kuruluşu) ilişkin incelemesi yayınlanmış ve böylece yeni bir bilimsel araştırma dönemi başlamıştır. *Giovanni Agnelli* kitabı, adı biyografik bir bakış açısı izlenimini uyandırsa da, aslında Fiat'ın ilk kuruluşundan II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan tarihidir. Castronovo doğrudan şirket kaynaklarını ancak sınırlı bir biçimde kullanabilse de, kamu arşivlerinden yararlanarak ve ikincil kaynakları yaratıcı biçimde kullanarak, şirketin evrimini çok ayrıntılı olarak anlatabilmiştir. Bu çalışmadan, 'iki ruhlu' bir şirket tablosu ortaya çıkmıştır. Bir yandan, çok dinamik, teknik yeniliklere açık ve üretiminin yaklaşık yüzde 50'sini sattığı uluslararası piyasalarda saldırgan davranan bir şirket vardır. Öte yandan, o dönemlerde hangi güç iktidarda olursa olsun, olumlu koşullardan yararlanacak şekilde faaliyet gösteren bir firma vardır. Aslında, devlet, 1907 krizinde izlediği politikadan, 1930'da Ford'un İtalya'da taşıt aracı üretimini ve satışını yasaklamaya kadar aldığı bir dizi kararla Fiat'ın başarısında belirleyici bir rol oynamıştır.

Castronovo'nun kitabının yayınlanmasından birkaç yıl sonra, Franco Bonelli, Terni hakkında *Lo sviluppo di una grande impresa in Italia: La Terni dal 1884 al 1962* adlı çalışmasını yayınladı. Bonelli, 1884'te bir çelik üreticisi olarak faaliyete geçen ve zaman içinde gemi yapımı, elektrik ve elektro mekanik sanayilerinde faaliyet gösteren çok sektörlü bir şirkete dönüşen firmanın arşivlerinden yararlanarak firmanın tarihini yazmıştır. Bonelli'nin kitabı, şirketin çeşitli liderlerinin uyguladıkları stratejilerin, teknolojik tercihlerinin ve bankalarla ve IRI holdingi (Sanayinin Yeniden İnşası Enstitüsü) aracılığıyla 1933'ten sonra şirketi denetimi altında alan devletle ilişkilerinin içyüzünü anlatmaktadır.

Bu iki kitap, bilimsel kamuoyunda o kadar ilgi uyandırmıştır ki, 1970'lerin ortalarından itibaren şirketler arşivlerini açmalarının gerekliliğini kavramışlardır. Şirketler arşivlerini bu şekilde açmalarının şirket imajının iyileşmesini de sağladığını görmüşlerdir. Arşivlerde mevcut kaynakların ilk sayımına başlandığında, bu ihmalin verdiği zarar tam olarak görülmüş, fakat aynı zamanda daha önceleri bilinmeyen arşivler de

keşfedilmiştir. Bankacılık profesörü olan Antonio Confalonieri ülkenin en büyük uluslararası bankası olan Banca Commerciale Italiana'da bulunan belgeler üzerinde çalışarak, İtalyan işletme tarihinin o ilk yıllarındaki en önemli üçüncü araştırmasını gerçekleştirmiştir. Confalonieri on dokuzuncu yüzyılın sonlarından 1930'ların başlarına kadar banka ile sanayi işletmeleri arasındaki ilişkiler üzerinde odaklaşmış ve uluslararası bankanın, sanayi girişimlerinin özerk bir destekleyicisi olduğu şeklindeki eski teze karşı çıkmıştır. Confalonieri, en azından şirketlerin içine düştükleri derin krizin (özellikle çelik sektöründe) bankaları, kendi çıkarlarını korumak için firmaların yönetimlerine müdahaleye zorladığı 1920'lere kadar, sanayi kredilerinin normal bankacılık faaliyetleri içinde küçük bir yer tuttuğunu vurgulamıştır.[17] Confalonieri'nin iddiaları, Banca Commerciale'nin kökenlerine, ilk yönetimine ve ilk kuruluşunda yabancı sermayenin bankadaki rolüne ilişkin olarak yazan Alman araştırmacı Peter Hertner'in araştırmaları tarafından da tümüyle doğrulanmıştır.[18]

Confalonieri ve Hertner'in çalışmalarını, son zamanlarda birçok araştırmacı tarafından yapılan çalışmalar izlemiştir. Francesca Pino, Roberta Garruccio ve Ferruccio Ricciardi'nin incelemelerinden, Banca Commerciale'nin liderliğinin kaynak tahsisi konusundaki tercihlerine ve bankacılık bilgisine, finansal stratejilerine, uluslararası bankacılık sistemi ile bağlantılarına ve iç örgütlenmesine ilişkin kapsamlı değerlendirmeler yapılması mümkündür.[19] Roberto Di Quirico ve Giandomenico Piluso, İtalya'da bir diğer önemli uluslararası banka olan Credito Italiano'nun

17) A. Confalonieri, *Banca e industria in Italia, 1894-1906*, 3 cilt (Milano, 1974-6); *Banca e industria in Italia dalla crisi del 1907 all'agosto 1914*, 2 cilt (Milano, 1994-8).

18) P. Hertner, Il capitale tedesco in Italia dall'unità alla prima guerra mondiale (Bologna, 1984); "Banche tedesche e sviluppo economico italiano (1883-1914)", *Ricerche per la storia della Banca d'Italia*, c. 1 (Roma ve Bari, 1990), 69-101.

19) Bkz. F. Pino, "Note sula cultura bancaria a Milano nei primi anni '20: Cabiati, Mattioli, e la Rivista bancaria", *Rivista di storia economica* n.s., 12, no. 1 (1995): 1-55; ayrıca bkz. G. Piluso, "Per una storia della cultura economica dei banchieri milanesi: Formazione, cultura e istituzioni (1890-1914)", *Milano e la cultura economica nel XX secolo, I: Gli anni 1890-1920*, (yay.haz.) P. L. Porta (Milano, 1998), 425-63; R. Garruccio, "Otto Joel alla Banca generale: I pererequisti di una carriera manageriale", *Storie di imprenditori*, (yay.haz.) D. Bigazzi (Bologna, 1996), 159-99; F. Ricciardi, "Gestione e riorganizzazione industriale durante la crisi: Da Comit a Sofindit (1930-1934)", *Archivi e imprese* 9, no. 18 (1998): 291-343. Aynı sayıda, ayrıca Michele D'Alessandro ve Carlo Brambilla'nın makalelerine de bakınız.

yanı sıra, Banca Commerciale'nin de yurtdışındaki gelişmesini incelemiştir.[20] Bu konu, İtalya'nın karma sektöre ait bankalarının uluslararası finans alanındaki deneyimlerini ortaya koyan ve İtalyan kapitalizminin bazı gelişmiş kesimlerinin dışa açıklığını vurgulayan, amaca uygun bir konudur. Son birkaç yılda, İtalya merkez bankası tarihsel arşivini açmış ve bankanın tarihine ve finansal ve parasal stratejilerine ilişkin önemli bir araştırma dizisini yayınlamıştır.

1980'lerdeki Kesin Onaylama

1990'da Duccio Bigazzi İtalya'da 1980'lerde işletme tarihinin durumuna ilişkin bir genel değerlendirme niteliğinde önemli bir bibliyografyayı içeren bir makale yayınladı. Bigazzi monografiler, makaleler ve yazıları derleyerek 1980 ve 1987 arasında yayınlanan yaklaşık 1.000 çalışmayı topladı. Bu sayı, Bigazzi'nin de kabul ettiği gibi, daha çok fabrikadaki yaşamı veya belli bir sanayi bölgesinin analizini ele aldığı için işletme tarihiyle ancak dolaylı olarak ilgili incelemeleri dahil etmesine rağmen, yine de yüksek bir sayıdır.[21] Böyle olsa bile, on yıldan daha kısa bir süre içinde, yüzlerce araştırmacı işletme tarihiyle ilgili konuları incelemeye başlamıştır ve bu, birkaç yıl önce tasavvur bile edilemeyecek bir olgudur.

Bir diğer önemli gelişme, metodolojideki değişim olmuştur. Bunun kökenleri, büyük ölçüde, İtalya'nın sosyokültürel ortamında 1980'lerde gerçekleşen değişikliklere kadar uzanmaktadır. Marksist ideolojinin hegemonyasında ortaya çıkan gerileme ve İtalya'nın büyük ölçüde yararlandığı yeni ve olumlu bir uluslararası iktisadi döngü, piyasanın ve yararlarının yeniden keşfedilmesine yol açtı. Yirminci yüzyılın başlarından beri ilk kez hisse senetlerine yatırım yapılması yaygınlaştı –yatırım fonları 1983'te resmiyet kazandı– ve Milano Menkul Değerler Borsası gelişmiş dünyadaki en önemli piyasalardan biri haline geldi. Sonunda, 'girişimci'

20) R. Di Quirico, "Il sistema Comit. Le partecipazioni estere della Banca commerciale italiana tra il 1918 e il 1931", *Rivista di storia economica* n.s., 12, no. 2 (1995): 175-217; Giandomenico Piluso, "Le banche miste in Sud America: Organizzazioni, strategie, mercati (1905-1921)", *Archivi e Imprese* 7, no. 13 (1996): 7-57.

21) D. Bigazzi, *La storia d'impresa in Italia. Saggio bibliografico*, 1980-1987 (Milano, 1990), 22. Güncel bir bibliyografya derlemesi için bkz. G. Bigatti, "La storia d'impresa in Italia: Rassegna delgi studi", *Annali di storia dell'impresa* no. 10 (1999): 317-75.

ve 'işletme' terimleri –belki de İtalya'da ilk defa– olumsuz bir şey olmaktan çıktı.[22] Bu ortamda, akademik dünyadaki belirsizliklere ve araştırma programları arasındaki koordinasyon eksikliğine rağmen, işletme tarihi araştırmalarına olan talepte bir patlama yaşandı. Ayrıca bir diğer önemli olgu da, 1980'lerde İtalya'nın iktisadi evrimine ilişkin bazı yorumlarda fikir birliğinin sağlanmasıydı. Bu durum, genç İtalyanların işletme tarihiyle uğraşmaları için sağlam bir temel oluşturdu. Özellikle, Luciano Cafagna'nın[23] ve sanayileşmenin özel bir oyuncusu olan devletin özel önemini vurgulayarak, İtalya'nın iktisadi gelişmesini uluslararası bir çerçeveye sağlam bir şekilde oturtan Bonelli'nin[24] çalışmalarına değinebiliriz. Bu araştırmacılar devlete dayanan güçlü bir öğe (diğer bir deyişle, sektörlerin çoğunun İkinci Sanayi Devriminde rol alması) ile Birinci Sanayi Devriminden kaynaklanan ve daha çok girişimci güçlerin kendiliğinden girişimlerinden kaynaklanan bir 'Manchesterci' öğenin bir bileşimini vurgulamışlardır. Bu ikinci öğeye ilişkin iyi örnekler, Giovanni Federico'nun ipek sanayini incelediği *Il filo d'oro: L'industria mondiale della seta dalla restaurazione alla grande crisi* (Venedik, 1994) adlı araştırmasında, Roberto Romano'nun pamuklu üreticilerine ilişkin *L'industria cotoniera lombarda dall'Unità al 1914* (Milano, 1992) adlı çalışmasında ve Giorgio Roverato'nun önemli bir İtalyan yün şirketi olan Marzotto'nun tarihi olan *Una casa industrieale: I Marzotto* (Milano, 1986) adlı çalışmasında bulunabilir.

Federico, ülkenin ekonomisinde 'ilk birikim' alanında belirleyici bir rol oynayan İtalyan ipek sanayinin başarılarını incelemiştir. Genelde niceliksel temele dayanan bir araştırma yaparak, İtalya'nın bu sektörünü, on dokuzuncu yüzyılın başlarından Büyük Bunalıma kadar dünya ipek piyasası çerçevesi içine yerleştirmiştir. Federico, sektörün evrimine ilişkin bu analiz yoluyla, ipek girişimcisi, karşı karşıya kaldığı kısıtlamalar ve alternatiflere ilişkin doğru bir tabloyu ortaya koymuştur.

Roberto Romano İtalya'nın birleşmesinden (1861) I. Dünya Savaşı'na kadar Lombardy'deki pamuklu dokuma firmaları hakkındaki incelemesinde, bu girişimcilerden bazılarının isimleri onların yabancı kökenlerini açık biçimde gösterse de, aslında bunların yurt içinde yerleşik olduk-

22) Bkz. Franco Amatori ve Andrea Colli, *Impresa e industria in Italia dall'Unità a oggi* (Venedik, 1999), 339-52.

23) "Profilo della Storia industriale italiana", *Dualismo e sviluppo nella storia d'Italia*, (yay.haz.) Cafagna (Venedik, 1989), 281-322.

24) "Il capitalizmo italiano: Linee generali di interpretazioni", *Dal feudalismo al capitalismo*, (yay.haz.) R. Romano ve C. Vivanti, *Storia d'Italia*, c. 1 (Torino, 1978), 1194-1255.

larını vurgulamaktadır. Bu işadamlarının İtalya'yı faaliyet yeri olarak seçmelerinin nedenleri arasında, bu ülkenin pamuk üretim bölgelerine göreli olarak yakınlığı ve Kuzey İtalya kentsel ağının sunduğu piyasa olanakları bulunmaktadır. Pamuklu üreticileri ayrıca bölgede bol miktarda bulunan köylü işçiler, koruyucu gümrük vergileri yoluyla bir ulusal pazarın gelişeceği yönündeki beklenti ve kolay bir şekilde enerjiye dönüştürülebilecek suyun bol olması gibi nedenlerden dolayı bu bölgeye gelmişlerdir.

Roverato'nun Marzotto ailesine –bu, on dokuzuncu yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve bugün hâlâ İtalya'da tekstil sanayinin zirvesinde yer alan bir hanedanlıktır– ilişkin bu çalışmasında kurucuların güçlü iradesini görmek mümkündür. Bunlar sanayileşme ve teknik yenilik peşinde koşmuş, yerel toplumla dayanışma içine girmiş ve Kuzey İtalya'daki tekstil üreticileri tarafından genelde taklit edilen bir tür örgütsel ataerkilliği uygulamışlardır.

Tarihçiler, İtalya'ya özgü olan, varlığını sürdürmesi devlet desteğiyle mümkün hale gelen sektörlere daha da fazla ilgi duymuşlardır. Bunun en önemli örneği, uzunca bir süre ülkenin asıl sanayi sorunu olarak görülen çelik sanayidir. Bu alandaki araştırmalarda önemli bir olay, Einaudi Vakfı'nın desteğiyle Franco Bonelli tarafından yürütülen araştırmaların yayınlanmasıdır. Bonelli'nin, *Acciaio Per l'industrializzazione* (Torino, 1982) adıyla yayınlanan çalışması, yirminci yüzyılın başlarından 1930'lara kadar İtalyan çelik şirketlerinin zayıflığı konusuna ışık tutmuştur. Bu zayıflık, bu şirketlerin, karteller tarafından oluşturulan bir tür 'kafes' içinde faaliyet göstermeye zorlanmalarından kaynaklanıyordu. Pazar nişlerinde çok rekabetçi olduğu düşünülen, gelişmekte olan özel şirketler, koşulların zor olduğu piyasalar için yeteri kadar üretim yapamıyorlardı. Bu yüzden devlet, dünya çapında bir oyuncu olmaya istekli bir ülkenin bir temel sanayini sürdürebilecek büyük şirketlere destek vererek müdahalede bulundu.

Bonelli'nin kitabı ayrıca ulusal çıkarlarla son derece ilgili bir yöneticiler topluluğunun çalışmalarını da anlatmaktadır. Bu yöneticiler 1930'larda bir yandan tam kapasitede ve sürekli üretim yapmalarını sağlamak için diğer çelik işletmeleri arasında iyi tasarlanmış bir uzmanlaşmayı gerçekleştirirken, en modern üretim teknolojisine sahip büyük ve yeni bir tesis kurarak çok yenilikçi bir yeniden yapılanmayı başlattılar. Bonelli, hazırlamış olduğu Alberto Beneduce biyografisinde, kamudaki bir girişimcinin, nasıl İtalyan ekonomisinin çok yenilikçi bir öğesi olabileceğini daha önce göstermiştir. Beneduce, derin bir krize girmiş olan bankaların ellerindeki sanayi şirketi hisselerini ele geçirmek için 1933'te

devlet finansal holdingi olan IRI'yi kuran bürokrattı. Beneduce, firmaların, kamu mülkiyeti altında, sadece firmaların devletleştirildiği bir ortamda değil, bir piyasa ortamında da faaliyet gösterecekleri bir yapıyı tasarlamıştı.[25]

Bu felsefenin en iyi ifadesi, Oscar Sinigaglia'nın girişimcilik serüveninde görülebilir. Sinigaglia, çelik sanayi için 1930'ların projelerini 1950'lerin başlarında uygulamaya koyan kişidir. Sinigaglia'nın durumu, Ruggero Ranieri'nin editörlüğünü yaptığı, *L'industria di Stato dall'ascesa al degrado* (Bologna, 1993) adlı kitapta yer alan, Gian Lupo Osti tarafından gerçekleştirilmiş bir kitap uzunluğundaki mülakatta iyi bir şekilde belgelenmiştir. Ancak "Beneduce'nin formülü"nde, aslında 1960'tan sonra ortaya çıkan, politikacılar tarafından yönlendirilen yönetici olgusu da söz konusudur. Bunun öyküsü, Osti'nin kitabında, Margherita Balconi'nin çelik sektörünü incelediği *La siderurgia italiana, 1945-1990* (Bologna, 1990) adlı kitabında ve Giulio Sapelli ve Francesca Carnevali'nin ENI hakkında yazdıkları *Uno sviluppo tra politica e strategia: ENI 1953-1985* (Milano, 1992) adlı kitapta anlatılmaktadır.[26]

Çelik sektöründekine benzer bir durum, ağır makine sanayi gibi sektörlerde faaliyet gösteren, örneğin Ansaldo ve Breda gibi şirketlerde ortaya çıkmıştır.[27] Anna Falchero'nun *La Banca Italiana di Sconto 1914-1921: Sette anni di guerra* (Milano, 1990) adlı kitabı Ansaldo'nun finansal kolu olan Banca Italiana di Sconto'nun I. Dünya Savaşı dönemindeki tarihini anlatmaktadır. Marco Doria'nın *L'Ansaldo: L'impresa e lo Stato* (Milano, 1990) adlı kitabı da firmanın tarihini [yakın zamanlardaki kolektif bir çalışma olan *Storia dell'Ansando*, 7 cilt (Roma ve Bari, 1994-2001) gibi] anlatmaktadır.

Ansaldo ve Breda sonunda hisse senetlerine devletin sahip olduğu firmalar haline geldiler. Fakat diğer şirketler de, resmen kamu mülkiyetinde olmasalar bile, devletten destek sağladılar. Bu durum, 1920'lerden 1960'lara kadar en büyük İtalyan kimya firması olan Montecatini için de

25) F. Bonelli, "Alberto Beneduce", *Dizionario Biografico degli Italiani*, c. 3 (Roma, 1996), 445-66. Bu biyografi ansiklopedisi, İtalyan girişimcilerinin ve yöneticilerinin tarihine ilişkin çok değerli bir kaynaktır.

26) Ayrıca bkz. M. Colitti, *Energia e sviluppo in Italia: La vicenda di Enrico Mattei* (Bari, 1979).

27) La Breda, *Dalla Società Italiana Ernesto Breda alla Finanziaria Ernesto Breda: 1886-1986* (Milano, 1986); Stefania Licini, "Dall'Elvetica alla Breda: Alle origini di una grande impresa milanese (1846-1918)", *Società e storia* no. 63 (1994): 79-124.

geçerliydi. Franco Amatori ve Bruno Bezza'nın derlediği *Capitoli di storia di una grande impresa* (Bologna, 1990) adlı kitap, 1960'larda Montecatini'deki ciddi sorunların devletin sağladığı güçlü korumacılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Devlet kimya sanayinde ne temel araştırmaları teşvik etmiş, ne de uygun bir anti-tröst politikası uygulamıştır ve böylece bu sektörde hiçbir rol oynamamıştır.

İtalya'da yirminci yüzyılın ilk yarısında iktisadi gücün merkezinde yer alan elektrik şirketleri bile, başarılarının büyük bölümünü, bu şirketlerin lehine düzenlemeler yapan ve özel finansman sağlayan devlete borçludurlar. Bununla birlikte, elektrik sektörü önemli bir sektör olmasına rağmen, 1970'lere kadar bu sektöre ilişkin olarak, Giorgio Mortara'nın 1934 tarihli çalışmasından başka çalışma mevcut değildi.[28] Bundan sonra, 1985'te, yeni bir İtalyan işletme tarihçileri kuşağı bu konuyu incelemeye başladı. Renato Giannetti,[29] Bruno Bezza (editör)[30] ve Pier Angelo Toninelli'nin[31] kitapları yayınlandı. Daha yakınlarda, İtalyan elektrik sanayinin 1880'lerden 1980'lere kadar olan toplu tarihine ilişkin beş ciltlik bir kitap *History of the Italian Electric Industry* (Roma ve Bari, 1992-4) adıyla yayınlandı. Anıtsal nitelikteki bu çalışmanın içinde Luciano Segreto'nun, önemli firmaların çoğunun arasındaki rekabetin dinamiğine ilişkin dikkate değer bir makalesi yer almaktadır.[32]

Sonuçta, kimya ve elektrik sektörlerinin öyküleri, kapitalizme ilişkin sınırlı bir onaylamayı ortaya koymaktadır. 1950'lerde kimya sanayine de giren en önemli elektrik şirketleri olan Montecatini ve Edison bu tarza ilişkin örneklerdir. Her ikisi de kendi alanlarındaki tekelci konumlarından yararlanmış ve daha az korumacı bir iktisadi ortamın ortaya çıktığı II. Dünya Savaşı sonrası dönemde zorluklarla karşılaşmışlardır. 1960'larda hasta devler haline gelen bu şirketler, 1966'da birleşme yoluna gitmişlerdir. Ancak ortaya çıkan Montedison şirketi, Eugenio Scalfari ve Giu-

28) "Lo sviluppo dell'industria electrica in Italia", *Nel cinquantenario della società Edison. 1884-1934*, col. 2 (Milano, 1934), 83-358.

29) *La conquiste della forza: Risorse, tecnologia ed economia nell'industria elettrica italiana, 1883-1940* (Milano, 1985).

30) *Energia e sviluppo: L'industria elettrica italiana e la Società Edison* (Torino, 1986); bu kitap Claudio Pavese'nin şu temel makalesi çerçevesinde hazırlanmıştır, "Le origini della Società Edison e il suo sviluppo fino alla constituzion del 'gruppo' 1881-1919," 25-169.

31) *La Edison: Contabilità e bilanci di una grande impresa elettrica, 1884-1916* (Bologna, 1990).

32) "Gli assetti proprietari", *a.g.e.*, c. 3, *Espansione e oligopolio, 1926-1945* (1993), 89-173.

seppe Turani adlı gazetecilerin *Razza Padrona. Storia della borghesia d'Italia* (Milano, 1974) adlı çalışmalarında ve Alves Marchi ve Roberto Marchionatti adlı iktisatçıların *Montedison 1966-1989: L'evoluzione di una grande impresa tra pubblico e privato* (Milano, 1992) adlı kitaplarında anlattığı gibi, başlangıçtaki kusurlarından arınamamışlardır.

1962'de elektrik sanayinin devletleştirilmesinin yanı sıra, Montecatini ve Edison'un gerilemesi, Fiat'ı İtalyan sanayi sisteminin zirvesine taşımıştır. Fiat, Castronovo'nun Agnelli hakkındaki kitabını ele alırken görmüş olduğumuz gibi, devletin yardımlarına dudak bükmemiş, fakat büyük uluslararası sanayi şirketlerini referans noktası olarak almayı arzulamıştır. Fiat'ın, Fordizmin melezleştirilmesi olarak adlandırılan, Fordist deneyimi İtalya koşullarına aktarma olayı, Castronovo'nun kitabından sonra ortaya çıkan diğer araştırmaların başlıca konusunu oluşturmuştur. Bu durum, Piero Bairati'nin, Agnelli'nin halefine ilişkin olarak yazdığı *Vittorio Valletta* (Torino, 1983) adlı biyografide, Duccio Bigazzi'nin Fiat'ın üretiminin teknik ve örgütsel yönleri hakkında yazdığı makalelerde[33] ve Giuseppe Volpato ve Franco Amatori'nin Fiat yönetiminin evrimine ilişkin olarak hazırladıkları çalışmada görülebilir.[34] Son olarak, Castronovo, Fiat'ın yüzüncü kuruluş yılı dolayısıyla hazırladığı yaklaşık 2.000 sayfadan oluşan *Fiat 1899-1999: Un secolo di storia italiana* (Milano, 1999) adlı kitapta Torino şirketi hakkında tam ve eksiksiz bir inceleme yapmaya çalışmıştır. Bu yapıt, yine kendisi tarafından yazılmış olan Agnelli'nin biyografisi kadar başarılı değildir. Castronovo şirketin arşivleri arasında boğulmuşa benzemektedir ve çalışmanın tamamı, günü gününe yazılmış kapsamlı bir tarihi andırmaktadır.

Fiat, I. Dünya Savaşı'ndan beri İtalya'da en fazla istihdam sağlayan kuruluş olarak, bu ülkedeki sınıf mücadelesinin en önemli odağı olmuştur. Giuseppe Berta, Fiat'taki toplumsal çatışmanın en önemli aşamalarını *Conflitto industriale e struttura d'impresa alla Fiat, 1919-1979* (Bologna, 1998) adlı kitapta yer alan makalelerinde incelemektedir. Kaynaklara ilişkin kapsamlı ve derin bilgisi –Berta, Fiat'ın tarihsel arşivlerinin sorumlusudur– ve bunları, bilimsel ve bağımsız bir gözle okuyabilme ye-

33) *La grande fabbrica: Organizzazione industriale e modello americano alla Fiat dal Lingotto a Mirafiori* (Milano, 2000).

34) G. Volpato, "Produzione e mercato: Verso l'automobilismo di massa," *Mirafiori, 1936-1962* (yay.haz.) C. Olmo (Torino, 1997), 123-60; F. Amatori, "Gli uomini del Professore. Strategie, organizzazioni, management alla Fiat fra anni Venti e anni Sessanta", *Grande impresa e sviluppo italiano*, (yay.haz.) C. Annibali ve G. Berta (Bologna, 1999), 257-84.

teneği, bu çalışmayı endüstriyel ilişkiler ve işletme tarihi arasındaki karşılıklı etkileşimin mükemmel bir örneği haline getirmektedir.

Fiat son yüzyılda İtalyan otomotiv sanayinde tek oyuncu durumunda değildir ve bu şirket hakkındaki tarihler bu olguyu yansıtmaktadır. Niş ürüne yönelik, fakat yine de önemli iki otomotiv üreticisi Alfa Romeo ve Lancia'dır. Bu iki şirket de yaygın şekilde incelenmiştir. Duccio Bigazzi'nin, Alfa Romeo'nun ilk yirmi yılına (1906-26) ilişkin incelemesi olan *Il Portello: Operai, tecnici e imprenditori all'Alfa Romeo, 1906-1926* (Milano, 1988), İtalya'da işletme tarihi ve sosyal tarihin en iyi bileşimine ilişkin bir örnektir. Aslında, Bigazzi, firmanın girişimcilik stratejilerinin analizini, toplumsal oyuncuların, girişimcilerin, yöneticilerin, teknisyenlerin, tasarımcıların ve işçilerin kişilik ve davranışlarının analizi ile çakıştırmıştır. Franco Amatori *Impresa e mercato: Lancia, 1906-1969* (Bologna, 1996) adlı kitapta Lancia'nın bağımsız bir otomobil üreticisi olarak (1969'da Fiat tarafından satın alınmıştır) evrimini incelemiştir. 1906'da şirketin kurulmasıyla başlayan dönemi ele alan çalışmasının odak noktası, firmanın gerisindeki girişimciler, firmanın şanslı ve şanssız anları ve sektörün rekabet çerçevesi içinde ele alınan şirket öyküsüdür.

Önde gelen bir Avrupa şirketi olan Fiat'ın uluslararası alanda bugün hâlâ aile denetiminde olması kesinlikle anormal bir durumdur. Fakat aile kapitalizmi İtalyan iktisadi sisteminin önemli bir özelliğidir. 1950 ve 1970 yılları arasındaki en büyük (satışlarına göre) 100 İtalyan şirketini inceleyen Amerikalı araştırmacı Robert J. Pavan'a göre, bu şirketlerin yarısının aile denetiminde olduğu kabul edilebilir.[35] Onun görüşüne göre, bu durum bir işletmenin güçlü bir şekilde gelişmesinin önündeki bir engeldir. Bir şirketin sahipleri ve yöneticileri arasındaki ilişkiler üzerinde yoğunlaşan iki kitap da bu gözlemi doğrulamaktadır. Amatori'nin İtalya'nın en büyük çok bölümlü mağazasının öyküsünü anlatan *Propriet e direzione: La Rinascente 1917-1969* (Milano, 1989) adlı çalışması ve G. Gallo'nun, Bruno Buitoni ile yaptığı mülakatın yer aldığı *Pasta e cioccolato: Una storia imprenditoriale* (Perugia, 1992), büyük ölçüde Pavan'ın gözlemlerini desteklemektedir. Pavan, 1970'lere kadar aile denetiminin en ileri yönetim tekniklerinin uygulanmasının önünde ciddi engeller oluşturduğunu vurgulamıştır. Bu durum, Giulio Sapelli ve Duccio Bigazzi'nin de çalışmalarında açıkça gösterdikleri gibi, o dönemin üst düzey ve orta

35) *Strutture e strategie delle imprese italiane* (Bologna, 1976).

kademe İtalyan yöneticilerinin bu tekniklerden haberdar olmalarına rağmen ortaya çıkmıştır.[36]

İtalya Klasik Bir Sanayi Ülkesi midir?

1980 sonrasında İtalyan işletme tarihinin gelişmesiyle birlikte, İtalya'da büyük işletmelerin artık göz ardı edilmediğini söyleyebiliriz. Sorun, son yirmi yıldır işletme tarihçiliğinde –tekstil, çelik, ağır makine, kimya ve elektrik gibi sanayileri ele alan– ulaşılan sonuçların çoğunun, İtalya'nın, İngiltere ve Almanya gibi Avrupa'nın klasik sanayi ülkeleriyle oldukça benzerlik gösterdiğini ortaya koymasıdır.[37] Aslında, bilimsel araştırmacıların aralarında uzlaştıkları –ve belgelere dayanan– görüş, İtalya'nın rekabet avantajının, ailenin kullanımı ve kişisel kullanım için mal üretimine yönelik emek-yoğun sanayilere dayalı olması ve bu sanayilerin de özellikle çok sayıda küçük firmadan oluşmasıdır.[38] Bu tarihsel geri kalmışlığın iki temel nedeni bulunmaktadır: iktisadi gelişmenin motoru olarak sadece büyük firmaları gören ideolojik yönelim ve hem şirket hem de kamu arşivlerinin azlığından ve kötü düzenlenmiş olmasından kaynaklanan bilimsel araştırma güçlükleri.

Yine de, küçük şirketlere ilişkin bazı çalışmalar yapılmıştır ve çelik ve makine sanayine ek olarak, tekstil ve gıda sanayine ilişkin makalelerin yanı sıra, çeşitli kitaplar yayınlanmıştır. Einaudi tarafından yayınlanan, İtalya'da çeşitli bölgelerin tarihi hakkındaki bir dizi bu açıdan çok önemlidir.[39] Tarihçilerin yerel ölçekte çalışmak zorunda kalmaları, onları küçük

36) G. Sapelli, *Organizzazione, lavoro e innovazione industriale nell'Italia fra le due guerre* (Torino, 1978); "Gli 'organizzatori della produzione' tra struttura d'impresa e modelli culturali," *Intellettuali e potere, Storia d'Italia*, c. 4 (Torino, 1981), 591-696; D. Bigazzi, "Modelli e pratiche organizzative nell'industrializzazione italiana", *L'industria, Storia d'Italia*, c. 15 (Torino, 1999), 900-94.

37) L. Segreto'nun görüşlerine bkz. "L'industria calzaturiera in Italia: La lunga rincorsa marchigiana, 1914-1960", *L'industria calzaturiera marchigiana dalla manifattura alla fabbrica*, (yay.haz.) S. Anselmi (Ostra Vetere, 1989), 247-53.

38) Elbette bkz. M. E. Porter, *The Competitive Advantage of Nations* (New York, 1990), 210-25, 421-55.

39) Örneğin bkz. G. Roverato, "La terza regione industriale", *Il Veneto*, (yay.haz.) S. Lanaro (Torino, 1984), 165-230; G. Nigro, "Il caso Prato", *La Toscana*, (yay.haz.) G. Mori (Torino, 1986), 823-65; F. Amatori, "Per un dizionario biografico degli imprenditori marchigiani", *Le Marche*, (yay.haz.) S. Anselmi (Torino, 1987), 589-627; S. De Majo, "Dalla casa lla fabbrica: La lavorazione delle fibre tessili nell'Ottocento", *La Campania*, (yay.haz.) P. Macry ve P. Villani (Torino, 1990), 319-70.

firmaların özellikleriyle karşı karşıya bırakmıştır. Fakat İtalya'da küçük firmaların incelenmesi tek bir firmaya ilişkin araştırma yapılması anlamına gelmemektedir. Tersine, belli bir bölgenin tamamının analiz edilmesini gerektirmektedir. Bu bölgelerin içinde tek bir ürünün üretiminde hem yatay hem de dikey işbölümü görülmektedir.[40] İtalya'da bu sanayi bölgelerinin sayısının yaklaşık olarak 100 olduğu ve bunların çoğunun uzun bir geçmişe sahip oldukları konusunda genel bir görüş birliği bulunmaktadır. Sanayi bölgelerinin incelenmesi konusunda öncü bir çalışma, Giovanni Luigi Fontana'nın derlediği *Le vie dell'industrializzazione europea: Sistemi a confronto* (Bologna, 1997) adlı kitaptır. Bu kitapta İtalya'da bazı sanayi bölgelerinin oluşumunun tarihi, Avrupa'nın diğer bölgelerindeki oluşumların tarihleriyle karşılaştırılmaktadır. İtalyan sanayi bölgelerinin ayrıntılı şekilde incelenmesinin iki iyi örneği olarak Venedik bölgesinde ayakkabı imalatına ilişkin olarak Fontana'nın derlediği 1998 tarihli kitap[41] ve Lombardy'deki Como Gölü'nün doğu kıyısındaki vadilerde demir üretimini inceleyen Andrea Colli'nin kitabı[42] gösterilebilir. Her iki çalışma da sanayi bölgelerinin işletme tarihinin ve iktisadi sorunlarının, bu bölgelerin sosyal ve kültürel sorunlarıyla belirgin bir şekilde iç içe geçtiğini inandırıcı bir şekilde ortaya koymaktadır.

İtalya'da küçük işletme olgusu o kadar uygun bir konu halindedir ki, 1995 yılında Ulusal Araştırma Konseyi (CNR), ülkenin büyük bir bölümünü kapsayan ve koordinasyonunu ASSI'nin üstlendiği dokuz bölümden oluşan bir araştırmayı desteklemiştir.[43] Bu araştırmanın amacı, bireysel küçük firmaların ve sanayi bölgelerinin değil, farklı yerel iktisadi sistemlerdeki küçük işletmelerin incelenmesidir. Ortaya çıkan çalışmada çok farklı bölgeler ele alınmıştır. Bunlardan bazıları, Milano, Torino ve Napoli gibi metropoliten bölgelerdir. Bir şirket kenti olan Terni'nin yanı sıra Umbria'da eski zanaat geleneklerinin bulunduğu bir böl-

40) İtalya'da küçük işletme olgusunun tarihsel perspektifle ele alınması konusunda bkz. A. Alaimo, "Small Manufacturing Firms and Local Production Systems in Modern Italy", *Small Firms, Large Concerns: The Development of Small Business in Comparative Perspective*, (yay.haz.) K. Odaka ve M. Sawai (Oxford, 1999), ve bu kitaptaki zengin bibliyografya.

41) *Cento di industria calzaturiera nella Riviera del Brenta* (Fiesso d'Artico ve Venedik, 1998).

42) *Legami di ferro: Storia del distretto metallurgico e meccanico lecchese tra Otto e Novecento* (Catanzaro, 1999).

43) F. Amatori ve A. Colli (yay.haz.), *Communità d'imprese. Sistemi locali in Italia tra Ottocento e Novecento* (Bologna, 2001).

ge de incelenmiştir. Ülkenin Alto Milanese olarak bilinen kuzeybatı kısımlarındaki eskiden sanayileşmiş bir bölgenin yanı sıra, orta ve kuzeydoğu kısımlarında gelişmekte olan bazı bölgeler (Marches bölgesindeki bir ayakkabı imalatı bölgesi, orta büyüklükteki Bologna kentinin gıda ve makine sanayileri ve Venedik bölgesinde çok sayıda sektörün yer aldığı bir bölge) incelenmiştir. İncelemelerde, ülkenin gelişmesindeki büyük canlılık ve çok çeşitli tarzların mevcudiyeti, iktisadi oyuncuların kendi kendilerini denetleme konusundaki büyük becerileri ve daha büyük örgütlere dönüşme ve daha sağlam iktisadi kurumların oluşturulması gerekli olduğunda karşılaşılan başarısızlıklar ortaya konulmuştur.

Gelecek İçin Bir Gündem

İtalya'da işletme tarihi, özellikle 1980 öncesindeki durumu ile karşılaştırıldığında günümüzde oldukça sağlıklı görünmektedir. Bununla birlikte, İtalya tarihinin özellikleriyle ilişkili olarak ve bu disiplinin İtalya'da durumunu birçok gelişmiş ülkedeki durumuyla karşılaştırırken hâlâ doldurulması gereken birçok boşluk bulunmaktadır. Yerine getirilmesi gereken görevler arasında, temel çalışmaların tamamlanması, yani yirminci yüzyıldaki en büyük 200 İtalyan işletmesi için kesin karşılaştırma ölçütlerinin belirlenmesi işi bulunmaktadır. Bu iş, 1970 sonrasındaki yıllar için iktisatçı Enrico Filippi'nin katkılarıyla ve 1950-70 dönemi için Robert Pavan'ın daha önce sözü edilen çalışmasıyla kısmen gerçekleştirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı öncesindeki yıllar için R. Giannetti, G. Federico ve P. Toninelli'nin "Size and Strategy of Italian Industrial Enterprises (1907-1940): Empirical Evidence and Some Conjectures" [*Industrial and Corporate Change* 3, no. 2 (1994): 491-512] adlı makalesi mevcuttur. Bu makale öncü nitelikte bir katkıdır, fakat İtalyan gerçekliğindeki çok yaygın olan bir güçlüğün üstesinden tek başına gelememiştir. Yazarların bulgularına ulaşırken yararlandıkları kaynaklar, doğru analiz birimi olması gereken firma grupları yerine bireysel firmaları ele almaktadır. Bu yüzden, büyük işletmelerin gerçek önemine ilişkin olarak bazı ciddi çarpıklıklar mevcuttur. Bu kısmi katkılar dikkate alındığında, İtalyan örneğinde *Scale and Scope* türü bir kitabın ortaya çıkmasını sağlayacak bir türdeşliğe yönelik bir çalışmanın tamamlanmasına hâlâ ihtiyaç bulunmaktadır. Öte yandan, Chandlercı bir yapı inşa etmek istiyorsak, yine de büyük ölçüde son yirmi yıl içinde bir araya getirilmiş 'tuğlalara' (bu durumda şirket tarihlerine) ihtiyacımız olduğu unutulmamalıdır.

Büyük işletmeyi incelediğimizde bile, hâlâ önemli boşluklar olduğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Fiat'la karşılaştırıldığında, Olivetti ve Pirelli gibi şirketler daha kapsamlı ve derin bir analiz yapılmasını hak etmektedir. Genelde, sanayileşmiş İtalya'nın hemen hemen tamamı için önemli bir konu olan uluslararasılaşma, yönetim ve yönetim teknikleri gibi konularda önemli çalışmaların yapılmasına hâlâ ihtiyaç bulunmaktadır. Buna ek olarak, diğer alanlar –özellikle hizmetler sektöründekiler– büyük ölçüde incelenmemiş durumdayken, İtalyan işletme tarihi neredeyse tamamen sanayi şirketleri ile özdeşleşmiştir.

Küçük işletme alanında, İtalya'da hâlâ yapılması gereken çok iş olduğu ortadadır. Aslında, küçük işletmelerin ve sanayi bölgelerinin incelenmesi yeterli olmamaktadır. Son otuz yıl içinde, İtalya'da dördüncü kapitalizm olarak adlandırılan kapitalizmi oluşturan şirketler ortaya çıkmıştır. Büyük ve küçük firmalar arası bir konumda bulunan bu şirketler, genellikle yıllık satışları 200 milyon dolarla 2 milyar dolar arasında olan işletmelerdir. Bu işletmelerin tamamı küreselleşme üzerinde odaklaşmış ve ulusal iktisadi alanda önemli oyuncular haline gelmişlerdir. İtalya'daki işletme tarihçisinin bunların kökenini ve izledikleri yolu ortaya çıkarmasının zamanı gelmiştir.

Kuruluşundan beri İtalya'da işletme tarihinin en önemli motoru olarak tanımlanan ASSI, çoklu disipline dayalı çalışmalar yapmak ve iktisat ve sosyoloji gibi diğer alanlardaki araştırmacılarla işbirliği yönündeki güçlü arzusunu ifade etmiştir. Ortaya çıkan sonuç, 1985'ten 1993'e kadar uluslararası işletme tarihi konulu haftalar dizisinin[44] düzenlenmesi ve *Industry and Corporate Change* adlı bir derginin yayınlanmaya başlanması olmuştur. Ancak ASSI'nin diğer disiplinlerdeki araştırmacılarla olan ilişkisi, tahmin edilenden daha zor olmuştur. Her şeyden önce, tarihçiler iktisatçılar tarafından ezildiklerini hissetmişler ve aralarındaki ilişki son yıllarda kesintiye uğramıştır. Tarih ve kuram arasında, verimli bir karşılaştırma alanını oluşturacak şekilde bir diyalogu teşvik etmek için gelecekte bazı çabaların ortaya konulacağı umut edilmektedir.

İtalyan işletme tarihi de, diğer birçok ülkedeki işletme tarihi gibi, işletmenin iktisadi performansını kendi başvuru noktası olarak almıştır.

44) ASSI'nin uluslararası haftaları 1985 ve 1993 arasında her yıl düzenlenmiştir. 1987 toplantısının (İşletme ve Teknoloji konusunda) ve 1989 toplantısının (İşletme ve Finans konusunda) bildirileri, G. Rosi, R. Giannetti ve P. Toninelli tarafından (*Technology and Enterprise in an Historical Perspectice* [Oxford, 1992]) ve V. Zamagni (yay.haz.) (*Finance and the Enterprise: Facts and Theories* [Londra, 1992]) adı altında derlenen kitaplarda yayınlanmıştır.

Sosyal konular ve çevre konuları üzerinde çok daha az durulmuştur. Son olarak, İtalyanların uluslararası arenada, yabancı meslektaşlarına göre hâlâ çok daha az tanınmış oldukları belirtilmelidir. Amerikan İşletme Tarihi Konferansı'nın yıllık toplantılarına katılımları genellikle azdır ve *Business History Review* ve *Business History* gibi önemli dergilere katkıları çok azdır. Bu kitabın ortaya çıkmasına yol açan girişim, bu yönde bir katkıyı oluşturmaktadır.

Temel Yapıtlar

Amatori, Franco, Duccio Bigazzi, Renato Giannetti ve Luciano Segreto (yay. haz.), *L'Industria*, şu dizinin içinde, *Storia d'Italia*, c. 15. Torino, 1999.

Amatori, Franco ve Andrea Colli, *Impresa e industria in Italia dall'Unità ad Oggi* (Venedik, 1999).

Berta, Giuseppe, *Conflitto industriale e struttura d'impresa alla Fiat, 1919-1979*, Bologna, 1998.

Bigazzi, Duccio, *Il Portello: Operai, tecnici e imprenditori all'Alfa Romeo, 1906-1926*, Milano, 1988,

Bonelli, Franco, *Lo sviluppo di una grande impresa in Italia: La Terni dal 1884 al 1962*, Torino, 1975.

Castronovo, Valerio, *Giovanni Agnelli*, Torino, 1971.

11
*İspanya'da İşletme Tarihi**

Albert Carreras, Xavier Tafunell ve Eugenio Torres

İşletme tarihi İspanya'da çok geç gelişmiş bir akademik alandır, fakat yine de son birkaç yıl içinde önemli bir canlılık göstermiştir. Kökenleri İspanyol iktisat tarihine dayanmaktadır ve bu alanın gelişmesini ve araştırma çizgisini yakından izlemiş ve bu arada iktisat tarihini kendi mikro iktisadi görüşleriyle, firma kuramlarıyla ve ampirik kanıtlarla zenginleştirmiştir.

İspanya'da iktisat tarihinin kurucusu, Katalan araştırmacı Jaume Vicens'tir. Vicens kırk yıl önce, işletme tarihi ve girişimci tarihi araştırmalarının kendi disiplininin çerçevesi içinde bütünleştirilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Bununla birlikte, 1970'lerde Banco de España'nın (İspanya Merkez Bankası) Araştırma Bölümü'nün bankalar ve demiryollarına ilişkin araştırmalara yeni ufuklar açan katkılar yapmasına kadar bu bağ-

* Bu makale DGES, Ministerio de Educación y Cultura (İspanya Eğitim ve Kültür Bakanlığı) tarafından desteklenen PB96-0301 nolu araştırma projesinin bir bölümünü oluşturmaktadır.

lantıyı güçlendirmeye yönelik hiçbir çaba harcanmamıştır. Bu makaleler, diğer iki çığır açıcı çalışma[1] ile birlikte, İspanyol iktisat tarihini güçlendirmiş ve sonraki gelişmesini büyük ölçüde etkilemiştir. Aslında, bunlar çekirdek halindeki işletme tarihi disiplinine ilk katkılar arasında sayılabilir.

Konuyu aşırı basitleştirme riskini göze alarak, Jordi Nadal'ın on yılın ortalarına doğru yayınladığı *El fracaso de la Revolución Industrial el España, 1814-1913* adlı kitabın, her iki disiplinin kat ettiği yolu ortaya koyduğu söylenebilir. Nadal (Vicens'in bir öğrencisidir) İspanya'nın on dokuzuncu yüzyılda sanayileşmeyi başaramaması konusunda İspanyol iktisat tarihçileri arasındaki tartışmaya bir çerçeve oluşturan makul bir genel tezi ilk geliştiren kişidir. Onun çalışmaları İspanyol iktisadi tarih yazımında en etkili çalışma olarak kabul edilmektedir.

Nadal'ın kitabının yayınlanmasını izleyen yirmi yıl içinde İspanyol iktisat tarihi aynı konular üzerinde odaklaştı. Niceliksel analizin ve diğer Yeni İktisat Tarihi tekniklerinin uygulanması, iktisadi gelişme değişkenlerinin ölçümünde önemli ilerlemeleri meydana getirdi. Bu, diğer Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında İspanya'nın göreli olarak geri kalmışlığının değerlendirilmesine olanak sağladı. Bu arada, analizin genel odağında gerçekleşen *arz yönüne* doğru değişim, mikro iktisat araştırmalarında hızlı bir artışa neden oldu. Bu araştırmalar firmalar ve girişimciler, bunların İspanya ekonomisindeki yeri ve ülkenin geri kalmışlığındaki sorumlulukları üzerinde odaklaştı. İşletme tarihi disiplininin ortaya çıkması –genellikle kullanılan bilimsel yaklaşımı vurgulamak için 'firmanın iktisat tarihi' olarak adlandırılmaktadır– bu alandaki bilimsel üretimin arttığı 1980'lerin başlarına kadar götürülebilir. Bu dönemde iktisat tarihi içinde üç yeni uzmanlık alanı ortaya çıkmaya başladı: tarım tarihi, sanayi tarihi ve demografik tarih. Özellikle bunların ilk ikisi,[2] belli sektörler ve bu sektörlerde faaliyet gösteren firmalara

1) Gabriel Tortella, *Los orígenes del capitalismo en España: Banca, industria y ferrocarriles en el siglo XIX* (Madrid, 1973) on dokuzuncu yüzyılın ortalarında İspanya'da kapitalizmin kökenlerine ilişkin bir yorumdur. Santiago Roldán ve José Luis García Delgado, Juan Muñoz'un işbirliğiyle *La formación de la sociedad capitalista en España, 1914-1920* (Madrid, 1973). Bu sonuncu çalışma Birinci Dünya Savaşı sırasındaki sermaye birikimi üzerinde odaklaşmıştır.

2) Bunların gelişmesinin kanıtı, bu konularda uzmanlaşmış iki derginin mevcudiyetinde görülebilir: *Historia Agraria* (daha önce *Noticiario de Historia Agraria*'ydı) ve *Revista de Historia Industrial*.

ilişkin bilgiyi arttırarak işletme tarihinin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Bu alandaki araştırmaların çoğalmasıyla birlikte, kıtanın sanayileşmesi döneminde İspanya'nın iktisadi gelişimine ilişkin yeni yorumlar ortaya çıkmıştır ve bunların çoğu Nadal'ın yirmi yıl önce ortaya attığı teze karşıdır. Leandro Prados de la Escosura, *De imperio a nación* adlı kitaplarında kıtanın sanayileşmesi döneminde İspanya ekonomisinin özelliğinin başarısızlık ya da durgunluk değil, geri kalmışlık olduğunu öne sürmüşlerdir.[3] Bunun nedeninin, İspanya ekonomisindeki talep azlığı değil, arz yönündeki zayıflık olduğunu savunmuşlardır. Sonuçta bu durum, korumacı bir düzenleme altında faaliyet gösteren rekabetçi olmayan şirketlerden, bunların yabancı piyasalara girme konusundaki başarısızlıklarından ve sanayideki düşük verimlilikten kaynaklanmaktadır. Pedro Fraile'nin yirminci yüzyılın ilk on yıllarına ilişkin analizi bu yorumu desteklemiştir.[4] Fraile, bu çalışmasında, İspanya ekonomisinin geri kalmışlığının tekelci piyasa yapılarına olan eğilimi ve kısıtlayıcı kurumsal çerçeve ile açıklanabileceğini öne sürerek işletme tarihininkine yakın bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu kısıtlamalar büyümeyi sınırlandırmış ve onu iç piyasaya yöneltmiş, ancak fiyatları ve işletme kârlarını sınırlandıramamıştır. Yüksek fiyat ve kârlar özel çıkarlara hizmet etmiş, fakat büyük bir ulusal pazarın gelişmesini engellemiştir.

Hem Prado'nun ve hem de Fraile'nin çalışmaları İspanya ekonomisinin geri kalmışlığının sadece bir talep değil, aynı zamanda bir arz sorunu olduğunu vurgulamıştır. Bu analiz işletme tarihinin gelişmesini teşvik etmiştir. Bununla birlikte, işletme tarihinin günümüzdeki canlılığı, sadece iktisat tarihindeki gelişmelerden kaynaklanmamaktadır. İspanyol toplumunda, demokrasinin yeniden inşasından beri firmalara ve girişimcilere yönelik düşmanlığın azalması da bu alandaki gelişmeye katkıda bulunmuştur. Daha önceleri, hem işletmeler hem de sahipleri, Franco rejiminin en kötü yönleriyle yakın ilişki içindeydiler. Bu değişimde, aralarında liberalizasyon, küreselleşme ve planlı ekonomileri savunan rejimlerin çöküşü gibi faktörlerin de yer aldığı dış faktörler rol oynamıştır.

3) Leandro Prados de la Escosura, *De imperio a nación: Crecimiento y atraso económico en España, 1780-1930* (Madrid, 1988).

4) Pedro Fraile, *Industrialización y grupos de presión: La economía política de la protección en España, 1900-1950* (Madrid, 1991). Eleştirel bir yaklaşım şu makalede yer almaktadır: Jordi Nadal ve Carles Sudrià, "La controversia en torno al atraso económico español en la segunda mitad del siglo XIX (1860-1913)", *Revista de Historia Industrial* 3 (1993): 199-227.

Şirketlerin işsizliğin azaltılmasındaki rollerinin giderek daha fazla farkına varılmasının yanı sıra, işletmelerin, İspanya'nın siyasi dönüşümü ve 1975 ile 1984 arasındaki iktisadi kriz sırasında gerçekleşen siyasi ve toplumsal uzlaşmaya uyum sağlamaları da İspanya'da işletme tarihine büyük yararlar sağlamıştır.

Son olarak, özellikle Chandler'ın çalışmaları yoluyla, yeni işletme tarihine ilişkin düşüncelerin ve sonuçların gecikmiş bir şekilde bu ülkeye ulaşması bu disiplinin ülke içindeki gelişmesine yardımcı olmuştur. Benzer şekilde, yeni firma iktisadı, işlem maliyetleri kuramı, neo-kurumcu ve evrimci iktisat önemli katkılar yapmıştır. Bu alanlardaki araştırmaların dinamizminden ve bu alanların İspanya üniversitelerinde kabul görmesinden etkilenen ve sayıları giderek artan bazı genç araştırmacılar, iktisat tarihini ve işletme tarihini meslek dalı olarak seçmeye karar vermişlerdir. On yıldan daha kısa bir süre içinde, İspanyol işletme tarihi bir kimlik oluşturmuş ve tek başına bir akademik disiplin haline gelmiştir.[5] Bugüne kadar yayınlanan yazın, iktisat tarihi kökenli araştırmacıların büyük ölçüde İspanyol işletme tarihine katkı yaptıklarını ortaya koymaktadır.[6] Bununla birlikte, bugüne kadar ortaya çıkan üretim, bu disiplinin İspanya'ya geç gelmesinin ortaya çıkardığı beklenti düzeyine göre çok daha fazladır. Özellikle İtalyan Fondazione ASSI (Tarih ve İşletme Araştırmaları Derneği) İspanyol işletme tarihinin mevcut durumuna ilişkin olarak çeşitli makaleler yayınlamış ve bunların çoğu da İspanyolca'ya çevrilmiştir.[7] Bunlar önemli bir tartışma yaratmış ve bu tartışma, tarihçiler arasında konulara ve metodolojiye ilişkin büyük görüş farklılıklarını ortaya koymuştur. Bazı tarihçiler işletme tarihinin uygulamalı iktisada yakın olduğunu kabul etmektedir. Diğerleri mevcut kuramların kullanılması söz konusu olduğunda daha tereddütlü davranmaktadır. Her iki grup da, özellikle İngilizce konuşulan ülkelerde bu disiplinin gelişimin-

5) İktisat tarihçilerinin 1980'lerin sonlarına ve 1990'ların başlarına kadar 'işletme tarihi' deyimini düzenli bir şekilde kullanmamaları ve bunu özel bir araştırma alanına uygulamamaları bunun bir göstergesidir. Aynı durum 'firmanın iktisat tarihi' için de söz konusu olmuştur.

6) Eugenio Torres, *Catálogo de publicaciones sobre la Historia Empresarial Española de los siglos XIX y XX* (Madrid, 1993); Juan Hernández Andreu ve José Luis García Ruiz (yay. haz.), *Lecturas de Historia empresarial* (Madrid, 1994).

7) Luciano Segreto (yay. haz.), "La storiografia d'impresa in Spagna: Materiali e temi pur una discussione", *Annali di Storia dell'Impresa* 8 (1992): 7-180. İspanyolca çevirisi için bkz. Gregorio Nuñez ve Luciano Segreto (yay. haz.), *Introducción a la Historia de la empresa en España* (Madrid, 1994).

den edinilen derslerin ışığında, kendi alanlarıyla ilgili iktisat kuramlarını düzenli bir hale getirmeye çalışmışlardır.[8]

Ne olursa olsun, giderek artan tarih yazımı üretimi, kendisine, bu disiplinin daha bütünleşik ve düzenli gelişimini sağlayacak kurumsal kanalları bulmuştur. İşletme tarihi konusundaki konferans ve toplantıların sayısı giderek artmaktadır ve üniversitelerdeki birçok bölüm ve kamu kurumu araştırma planları hazırlamıştır.[9] İspanya üniversitelerindeki ders programlarında yapılan değişiklikler, iktisat ve işletme yönetimi programlarında işletme tarihi derslerine yer verilmesini mümkün hale getirmiştir. Bununla birlikte, bu tür dersler neredeyse tamamen seçmeli ders halindedir ve içerikleri çok farklılık göstermektedir. İşletme tarihinin yeni konumu iktisat tarihçilerini akademik programların içeriğine hem metodoloji hem de içerik olarak çok değişik yaklaşımları yansıtmak zorunda bırakmıştır. Bu, söz konusu disiplinle ilgili olarak yardımcı malzemelerin seçimini, bunların içeriklerinin tanımlanmasını ve ilk eğitim rehberlerinin yazılmasını önemli bir konu haline getirmiştir.

Aşağıdaki üç bölümdeki amacımız, İspanyol işletme tarihinin ana hatlarını ayrıntılarıyla ortaya koymaktır. Bunu yaparken aşağıdaki temel sorulara cevaplar bulmaya çalışacağız: (1) İspanya'da işletme tarihi ve girişimciler konusunda ne gibi araştırmalar yapılmıştır? (2) Bu araştırmalar nasıl gerçekleştirilmiştir? (3) Bu çalışmaların sonuçları neler olmuştur? Bu makale ulaşılan bazı sonuçlara kısaca yer vererek sona ermektedir.

8) Pedro Tedde, "La Historia empresarial en España: Una perspectiva general", *Cuadernos de Información Económica* no. 96 (1995): 169-75. Ayrıca bkz. Sebastián Coll ve Gabriel Tortella, "Reflexiones sobre la Historia empresarial: Estado de la cuestión en España", *Información Comercial Española*, nos. 708-9 (1992): 13-24; Jesús M. Valdaliso, "Algunas reflexiones acerca de la Historia empresarial y su desarrollo en España", *Revista de Historia Económica* 11, no. 2 (1993): 417-33; Francisco Comín ve Pablo Martín-Aceña, "Rasgos históricos de las empresas en España. Un panorama", *Revista de Economía Aplicada* 4, no. 12 (1996): 75-123; ve Jesús M. Valdaliso, "Orígenes y desarrollo de la historia empresarial en España", *Príncipe de Viana. Suplemento de Ciencias Sociales* no. 17 (1996): 91-117.

9) Uygulamada üniversitelerdeki tüm iktisat tarihi bölümlerinde, kamudan parasal destek geldiğinde işletme tarihi konusunda araştırma yapmakla ilgilenen akademisyenler mevcuttur. Diğer kurumların yaptıkları girişimlere bir örnek, neredeyse tamamen işletme tarihini hedefleyen ve Fundación Empresa Pública'dan (Kamu Şirketleri Vakfı) Francisco Comín ve Pablo Martín-Aceña tarafından yönetilen İktisat Tarihi Programı'dır. Bu vakıf 1992'den beri yetmişten fazla çalışma makalesi yayınlamıştır.

Çok Çeşitli Fakat Az Üretim

Ralph W. Hidy'nin 1975'te yazdığı gibi, işletme tarihi bir yandan girişimcilik ve işletme odağının etkilediği çok çeşitli alanları, diğer yandan araştırmacıların ilgilerinin ve akraba disiplinlerden çapraz döllenmenin etkilediği çeşitli alanları kapsamaktadır. İspanya bu açıdan bir istisna oluşturmaz ve bu disiplinin kısa tarihine rağmen bu etkileri yansıtır. Mevcut malzemeleri, en yaygın araştırma alanları altında sınıflandırarak bu malzeme arasından seçim yapacağız.

Girişimcilere İlişkin Araştırmalar

Bu araştırmalar hâlâ göreli olarak azdır ve belli bir bölgedeki ya da sektördeki işadamlarının niteliklerine ilişkin monografilerden çok, bireysel girişimcilerin biyografileri şeklindedir. Her iki durumda da bu çalışmalar büyük ölçüde, genellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı ile 1936'da İspanya İç Savaşı'nın patlak vermesi arasındaki dönemi kapsayan özel arşivlere (hem girişimcilerin hem de şirketlerin) ve kamudaki kaynaklara (şirket kayıtları, noter kayıtları ve vergi kayıtları) dayanmaktadır.

Biyografilere konu olanlar arasında, Andalusia'nın ilk girişimcileri olan Manuel Agustin Heredia ve Larios ailesi; kâğıt kralı Nicolás María de Urgoti; Bask bölgesinden ve Cantabria'dan gemi sahipleri Ramón de la Sota ve Antonio López (ilk Comillas Markizi); finansör Horacio Echevarrieta; Asturiaslı işadamı José Fernández ve Franco'nun diktatörlüğü sırasında çok güçlü olan Ulusal Sanayi Enstitüsü'nü (INI) kuran eski asker Juan Antonio Suantez bulunmaktadır.[10] Sanayileşmesi ve iktisat tarihi alanındaki çalışmalarıyla İspanya'nın geri kalanının yolunu aydınlatan Katalanya'da bu akademik tarzın bu kadar az temsil edilmesi ilginçtir. Bununla birlikte, Katalan girişimcilerin ve işadamlarının

10) Bunların çoğu işletme tarihinde uzmanlaşmış bir yayıncı olan LID tarafından yayınlanmıştır: Alfonso Ballestero, *Juan Antonio Suantez, 1891-1977: La política industrial de la posguerra* (Madrid, 1993); Pablo Díaz Morlán, *Horacio Echevarrieta, 1870-1963: El capitalista republicano* (Madrid, 1999); Martín Rodrigo, *Los Marqueses de Comillas, 1817-1925: Antonio y Claudio López* (Madrid, 2001); Pilar toboso, *Pepín Fernández, 1891-1982; Galerías Preciados. El Pionero de los grandes almacenes* (Madrid, 2001); ve Eugenio Torres, *Ramón de la Sota, 1857-1936: Un empresario vasco* (Madrid, 1998).

girişimleri konusunda iyi bir örnek sağlayan ve Francese Cabana tarafından yapılmış benzersiz bir çalışma mevcuttur.[11] Ayrıca, on dokuzuncu yüzyılda Salamanca Markizi ve yirminci yüzyılda Juan March gibi sermayedarların, yaşadıkları dönemde yazarlardan ilgi görmelerine rağmen, iktisat tarihçileri tarafından biyografi konusu yapılmamaları dikkati çekmektedir. Bununla birlikte, yirminci yüzyılın 100 seçkin İspanyol girişimcisinin kısa biyografileri, yakınlarda Eugenio Torres tarafından derlenen bir kitapta yer almıştır.[12]

Toplumsal ve siyasi tarih de girişimcilere ilişkin araştırmalar gerçekleştirmiştir. Bu alanlar, sosyal, siyasi ve iktisadi seçkinler çerçevesinde, sermayedarların yatırım davranışını ve sosyal ve siyasi etkilerini incelemiştir. Bu analitik bakış açısı özellikle 1980'lerde geliştirilmiştir ve başlıca amaçlarından biri, liberalizmden demokrasiye geçişte seçkinlerin rolünün araştırılmasıdır. Araştırma konusu dikkate alındığında önemli bir çalışma, XIII. Alfonso'nun yatırımlarına ilişkin olarak Guillermo Gortázar'ın çalışmasıdır; fakat diğer birkaç çalışmadan da söz edilebilir.[13]

İşletme Örgütlerine İlişkin İncelemeler

Girişimcilerin kolektif davranışlarının örgütsel niteliği ve uygulamaları, işçiler ve işçi sendikalarıyla ilişkileri ve siyasi lobi grubu olarak yaptıkları faaliyetler üzerinde odaklaşan sosyal ve siyasi tarihçiler de mevcuttur. Daha önceleri, bu alanlardaki çalışmalar daha çok toplumsal çatışma ve işçi örgütlerine ilişkin olarak yapılıyordu. İşletme örgütleri konusundaki araştırmalar daha dengeli bir bakış açısının yaygınlaşmasına yardımcı olmuştur. İşletme örgütleri konusundaki çalışmaların en etkili olanları geniş kapsamlıdır, diğerleri ise daha özel konuları ele almaktadır. Her iki durumda da, büyük bir çoğunluğu 1936'ya kadar olan yüzyıllık dönemi kapsamaktadır. Bunu izleyen dönem çok daha az ele alınmıştır. Bununla birlikte, neo-kurumcu iktisatla ilgilenen iktisat tarihçileri de özel sektördeki işadamlarının ve işletme birliklerinin kamu kesimi ile

11) Francese Cabana, *Fbriques i empresaris: Els protagonistes de la revolució a Catalunya*, 4 cilt, (Barselona, 1992-4).

12) Eugenio Torres, *Los 100 empresarios españoles del siglo XX* (Madrid, 2000).

13) Guillermo Gortazar, *Alfonbo XIII, hombre de negocios: Persistencia del Antiguo Régimen, modernizacióneconómica y crisis política, 1902-1931* (Madrid, 1986).

ilişkilerinde rant sağlama davranışlarını açıklamaya çalışan katkılar yapmışlardır.[14]

Şirket Monografileri

Şirket monografileri İspanyol işletme tarihinin üzerine inşa edildiği temellerden biridir. Bunlar şirket tarihlerine benzemektedir ve önceki iki bölümde sözünü ettiklerimizden çok daha fazla sayıda monografi mevcuttur. Monografiler genellikle, bu konuda hem gerekli fonları sağlayan hem de arşiv malzemesini sunan firmalar tarafından desteklenmektedir. Bu çalışmalar, özellikle de şirketlerin kuruluş yıldönümlerini kutlamak için yazılmış olanlar betimleyici niteliktedir. Ne yazık ki, bu çalışmalardan bazıları, eğitim açısından değerli olmaktan çok, süsleyip püsleyici nitelikte çalışmalardır ve bu yüzden de akademik açıdan yararlı değildir.

Kamu bankalarının ve mevduat bankalarının kendi tarihlerini yazma girişimlerinin yanı sıra, finans sektörünün, Banco de España'nın merkez bankacılığı konusunda kendi araştırma bölümünün yaptığı çalışmalara kadar uzun bir geçmişi olan bir şirket monografileri geleneği bulunmaktadır.[15] Bununla birlikte, bu örneği çok az sayıda özel banka izlemiştir ve bu araştırmalar orta büyüklükte iki banka ve bir büyük banka, Central Hispanoamericano (Banco de Santander ile birleşmesinden sonra şu anda İspanya'nın en büyük bankasıdır) ile sınırlı kalmıştır.

Daha yakınlarda Fundación Empresa Pública'nın (Kamu Şirketleri Vakfı) sponsorluğundaki bir dizi işletme tarihi araştırması, kamu şirketlerinin tarihine ilişkin bir araştırmayı başlatmıştır. Bugüne kadar ulaştığı en önemli sonuç, son elli yılda İspanya'nın sanayileşmesinde en önemli rolü oynayan dev kamu holdingi INI'ye ilişkin bir çalışmanın

14) Genel bir değerlendirme şu makalede yer almaktadır: Mercedes Cabrera ve Fernando del Rey, "Los intereses económicos en España. Un siglo en la historia del asociacionismo empresarial", *La empresa en la historia de España*, Francisco Comín ve Pablo Martin-Aceña (yay. haz.) (Madrid, 1996), 441-56.

15) Pedro Tedde, *El Banco de San Carlos, 1782-1829* (Madrid, 1988); *El Banco de San Fernando, 1829-1856* (Madrid, 1999); Jordi Nadal ve Carles Sudrià, *Historia de la Caja de Pensiones: La "Caixa" dentro del sistema financiero catalán* (Barselona, 1983); Gabriel Tortella ve Juan Carlos Jiménez, *Historia del Banco de Crédito Industrial* (Madrid, 1986); ve Juan Antonio Lacomba ve Guersindo Ruiz, *Una historia del Banco Hipotecario de España, 1872-1986* (Madrid, 1990).

yayınlanması olmuştur.[16] Holding şirketinin bünyesinde bulunan bazı şirketlere ilişkin monografik araştırmalar halen sürmektedir. Son olarak bu listeye, son iki yüzyılda kamu şirketlerinin örgütsel gelişimine ilişkin ilk araştırmayı oluşturan, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllardaki kamu şirketleri (krallığa ait fabrikalar, devlet madenleri, vergi toplama tekelleri, belediye şirketleri, vb.) hakkındaki araştırmalar eklenmelidir.[17]

Çeşitli kamu hizmeti şirketleri de, özellikle elektrik, su ve ulaştırma sektörlerindeki şirketler sipariş üzerine araştırma yaptırmıştır. Elektrik sektöründeki en büyük iki şirket olan Iberdrola ve Endesa'ya ilişkin araştırmaların mevcut olmamasına rağmen, Hidroeléctrica del Canábrico, Eléctricos Reunidas de Zaragoza, Sevillana de Electricidad ve Fecsa hakkında hazırlanan monografiler, bu sektörü işletme tarihi açısından en iyi bilinen sektörlerden biri haline getirmiştir. İki kamu hizmeti sektörüne ilişkin olarak, Madrid'in su ve kentsel ulaşım hizmeti tarihi mevcuttur. Kent altyapısı ve hizmetlerine ilişkin birçok çalışma bulunmaktadır ve bunlar, araştırmacıların belediye arşivlerine göreli olarak kolaylıkla başvurabilme olanaklarına sahip olduklarını göstermektedir.

Demiryollarına ilişkin çok sayıda araştırma yapılmıştır. Banco de España bu konuda ilk araştırmayı yapmıştır ve İspanya'daki ilk demiryolu hattının açılışının 150. yıldönümünü kutlamak için İspanya Ulusal Demiryolları'nın (RENFE) tarihi yayınlanmıştır.[18] Ulaştırma alanında, şirketlerin kendileri (Trasmediterránea) bazı monografilerin yazımına parasal destek sağlamışken, bazı monografilerin yazımı için bağımsız kaynaklardan (Marítima del Nervión) parasal destek sağlanmıştır. Havayolları konusunda henüz araştırma yapılmamıştır. Madencilik sektörü on dokuzuncu yüzyılda İspanya ekonomisi için çok önemli olduğu halde, bu sektördeki İspanyol şirketlerine ilişkin az sayıda çalışma mevcuttur. Tharsis ve Rio Tinto da dahil, İspanya'da faaliyet gösteren yabancı şirketlere ilişkin olarak klasik çalışmalar bulunmaktadır.[19] Rio Tinto

16) Pablo Martín-Aceña ve Francisco Comín, *El INI: Cincuenta años de industrialización en España* (Madrid, 1991).

17) Francisco Comín ve Pablo Martín-Aceña, *Historia de la empresa pública en España* (yay. haz.) (Madrid, 1991).

18) Miguel Artola (yay. haz.), *Los ferrocarriles en España, 1844-1943*, 2 cilt. (Madrid, 1978); ve Francisco Comín vd., *150 años de ferrocarriles en España*, 2 cilt (Madrid, 1998).

19) Bkz. Sydney Checkland, *The Mines of Tharsis: Roman, French and British Enterprise in Spain* (Londra, 1967); Charles Harvey, *The Rio Tinto Company: An Economic History of a Leading Mining Concern, 1873-1954* (Penzance, 1981); ve Gérard Chastagnaret, *L'Espagne, puissance minière dans l'Europe du XIXe siècle* (Madrid, 2000).

hakkındaki monografi, Franco rejiminin, diktatörlüğün ilk döneminde yabancı sermayenin son kalıntılarını millileştirmek için kullandığı yöntemleri ortaya koyması bakımından özellikle ilginçtir.[20]

Çelik sanayi sanayileşmenin öncüsü durumunda olmasına rağmen, Altos Hornos de Vizcaya ve Ensidesa gibi bu sektördeki en önemli şirketlere ilişkin çalışmalar pek mevcut değildir.[21] Çelik sanayi konusunda yapılan çalışmalar çok bölük pörçüktür. Gemi inşasına ilişkin olarak, en büyük şirket olan Astilleros Españoles hakkında bir monografi mevcuttur.[22] Astilleros Españoles'in kuruluşuna katılan, Euskalduna ve la Sociedad Española de Construcción Naval gibi şirketler de incelenmiştir. Çalışmaların sayısının zaman içinde giderek arttığı diğer sektörler arasında kimya sanayi, şarap ve alkolsüz içeceklerin dahil olduğu gıda sanayi ve otomobil sanayi bulunmaktadır. Tekstil sanayi büyük ölçüde Katalanya'da bulunmaktadır. Bu sektörde daha çok küçük ve orta büyüklükte işletmeler (KOBİ) bulunmaktadır ve bu nedenle de çalışmalar bireysel firmalardan çok, tesislerin kurulduğu bölgelerin sanayi dokusunu ele almıştır.[23]

Sektör Araştırmaları

İşletme tarihinin dördüncü alanı, bölgesel sanayiler ve ulusal sanayilerle ilgilidir. Şu anda çok rağbette olan bu sektörel araştırmalar, disiplinin bir bütün olarak iktisat tarihi ile ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu araştırmalarda kullanılan metodolojik yaklaşım aynı olmamakla birlikte, yapılan çalışmaların neredeyse tamamı, ilgili piyasanın yapısını ve özellikle de üretimini etkileyen faktörleri incelemektedir. Sektörel araştırmalar, şu anda sanayi tarihi alanında en fazla ilgi duyulan alandır. Hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, birçok iktisat tarihçisi bu yolla işletme tarihi alanına adım atmıştır. Bu durum, sanayileşmede ikincil rol oynayan sektörlere ilişkin çalışmaların yer aldığı *Revista de Historia Industrial*

20) Bkz. Antonio Gómez Mendoza, *El "Gibraltar económico": Franco y Riotinto, 1936-1954* (Madrid, 1994).

21) Fakat Duro-Felguera hakkında yakın tarihli şu işletme tarihi mevcuttur: Germán Ojeda ve Ana Vinñuela, *Duro-Felguera: Historia de una gran empresa industrial* (Oviedo, 2000).

22) Stefan Houpt ve José M. Ortiz-Villajos, *Astilleros Españoles, 1872-1998: La construcción naval en España* (Madrid, 1998).

23) Jordi Nadal ve Xavier Tafunell, *Sant Martí de Provensals: Pulmó Industrial de Barcelona, 1847-1992* (Barselona, 1992).

adlı kitapta ve yakın zamanlarda Nadal'a saygı için yayınlanan kitapta görülebilir.[24]

Benzer bir gelişme, işletme tarihine çeşitli katkıların yapıldığı tarım tarihi alanında ortaya çıkmıştır. Gıda sanayine ilişkin olarak sahip olduğumuz bilgilerin neredeyse tamamı bu sektörel araştırmalardan sağlanmıştır ve aynı durum madencilik ve özellikle de kömür ve demire ilişkin yazının büyük bölümü için geçerlidir. Bu alandaki diğer önemli katkılar, Bask ve Asturian çelik sanayileri ve Katalanya ve diğer bölgelerdeki tekstil sanayi konusunda yapılmıştır. Aynı şekilde, kimya sanayi, inşaat sektörü, gaz sektörü, ayakkabı sanayi, sigorta sektörü, elektrik üretimi sektörü, demiryolu ve deniz taşımacılığı ve finansal sektör, kapsamlı sektörel araştırmaların yapıldığı sektörlerdir. Bu yüzden bu alandaki faaliyet çok fazladır. Önde gelen araştırmacılar tarafından yapılan sayısız çalışmaya ve kullanılan ve test edilen metodolojiye bakıldığında, işletme tarihinin bu yöndeki gelişmesini sürdüreceği ortaya çıkmaktadır.[25]

Diğer Araştırmalar

Bu bölüm bazıları artık iyice kendini kabul ettirmiş olan, oldukça çeşitli araştırma türlerini içermektedir. Diğerleri, mevcut bilgilerimizdeki boşlukları doldurma konusunda umut verse de, henüz iyi sayılacak bir durumda değildir.

1970'lerde başlayan ilk araştırma türlerinden biri, şirketlerin kuruluşunu ele alıyordu. Bu çalışmalar, şirket kayıtlarına ilişkin değerli ve bol bir kaynak olan ticaret sicili kayıtlarına dayanıyordu. Bu çalışmalar, sektörlere ve sanayilere göre şirket yatırımlarının hacmine ve dalgalanmalarına ilişkin önemli bilgiler sağladı. Girişimcilerin adları da bu kayıtlarda mevcuttu ve ortaklıkların ve işletmelerin oluşumu araştırıldı.

24) Jordi Nadal ve Jordi Catalán (yay. haz.), *La cara oculta de la industrialización española: La modernización de los sectores no líderes (siglos XIX y XX)* (Madrid, 1994); ve Albert Carreras vd. (yay. haz.), *Doctor Jordi Nadal: La industrialización y el desarrollo económico de España* (Barselona, 1999).

25) Bu türden çok sayıdaki çalışmadan yakınlarda İngilizce olarak yayınlanan ikisine bakınız: Núria Puig, "Business and Government in the Rise of the Spanish Synthetic-Dyes Industry: The Case of Fabricación de Colorantes y Explosivos, 1922-1965", *Business and Society*, A.-M. Kuijlaars, K. Prudon ve J. Visser (yay. haz.) (Rotterdam, 2000), 137-58; ve Jesús M. Valdaliso, "The Rise of Specialist Firms in Spanish Shipping and Their Strategies of Growth, 1860 to 1930", *Business History Review* 74, no. 2 (2000): 267-300.

Son on yılda bu çalışmalar, firmalara ilişkin noter kayıtlarının incelenmesi yoluyla zenginleşti ve böylece şirket kayıtları kullanılarak önceki çalışmaların tamamlanması yoluna gidildi. Burada bir diğer kaynak da yirminci yüzyılın ilk yıllarından itibaren mevcut olan, ancak denetimden geçirildikten sonra kullanıma sunulan şirket mali tablolarıdır. Bunlar, son birkaç yıldır, büyük şirketlerin tarihi, kârlılıklarındaki gelişmeler ve sanayideki değişik sektörlere girerek çeşitlenme gibi yeni konuların araştırılmasıyla ilgilenen iktisat tarihçilerinin sürekli olarak ilgisini çekmiştir.[26]

Bu ikinci araştırma kümesi içinde, son on yıl içinde büyük şirketlere ilişkin çalışmalar, büyük ölçüde Chandler'ın etkisiyle, en çekici araştırma alanlarından biri haline gelmiştir.[27] Bu konuya daha sonra tekrar döneceğiz. Ancak, bu arada, strateji ve işletme davranışı açısından büyük şirketlerden farklılık gösterebilen KOBİ'lere ilişkin benzer araştırmalara girişilmesinde işletme büyüklükleri belirleyici bir faktör olmamıştır. Son zamanlarda aile şirketlerine ilişkin araştırmalar başlamış olmakla birlikte, şirket mülkiyeti konusunda, örneğin ulusal ve yabancı şirketler ayırımında da aynı durum söz konusudur.[28]

1990'lar işletme tarihinde, şirketin bir bütün olarak incelenmesinin gerekli olduğunun farkına varılmasıyla başlamıştır. Aslında, çalışmalar şirketin her yönü üzerinde odaklaşmaya başlamıştır: mülkiyet yapısı, örgüt ve yönetim arasındaki ilişki, üretim ve satışlar, işçi ilişkileri ve muhasebe sistemleri.[29] Şirketin stratejisinin ve davranışının ancak bu yolla değerlendirilebileceğinin farkına varılmıştır. Üst düzey yöneticilerin eğitimi-

26) Alberta Carreras ve Xavier Tafunell, "La gran empresa en España (1917-1974): Una primera aproximación", *Revista de Historia Industrial* 3 (1993): 127-74; ve Xavier Tafunell, "Los beneficios empresariales en España , 1880-1981: Estimación de un índice anual del excedente de la gran empresa", *Revista de Historia Económica* 16, no. 3 (1998): 707-46.

27) Albert Carreras ve Xavier Tafunell, "Spain: Big Manufacturing Firms Between State and Market", *Big Business and the Wealth of Nations*, Alfred D. Chandler, Jr., Franco Amatori ve Takashi Hikino (yay. haz.) (Cambridge, 1997), 277-304.

28) Paloma Fernández-Pérez, "Challenging the Loss of an Empire: González & Byass of Jerez", *Business History* 41, no. 4 (1999): 72-87.

29) Javier Vidal, "La estructura de propiedad una gran empresa ferroviaria: Norte", *Revista de Historia Económica* 17, no. 3 (1999): 623-62; Eugenio Torres, "Intervención del Estado, propiedad y control en las empresas gestoras del monopolio de tabacos de España, 1887-1998", *Revista de Historia Económica* 18, no. 1 (2000): 139-73; Carlos Arenas, Antonio F: Puntas ve José I. Martínez (yay. haz.), *Mercado y organización del trabajo España (siglos XIX y XX)* (Sevilla, 1998); ve Carlos Arenas, Antonio F. Puntas ve Jerònia Pons (yay. haz.), *Trabajo y relaciones laborales en la España contemporánea* (Sevilla, 2001).

ne ilişkin araştırmaların yayınlanmasına da başlanmıştır. Büyük şirketler hakkındaki araştırmalar en fazla yararı sağlasa da, bu durum, KOBİ'lerin, özellikle birden çok birime sahip olduğu durumlarda, hariç tutulmaları gerektiği anlamına gelmemektedir.

Son olarak, firmalardaki teknolojik değişime ilişkin olarak yeni araştırma konuları ortaya çıkmıştır. Evrimci kuramın birçok araştırmacı üzerindeki etkisi dikkate alındığında, yakın gelecekte bu alanda büyük adımların atılması beklenmelidir. Bu kuramın temel taşlarından biri, teknolojik değişim konusunda bir açıklama getirmektedir.[30] Benzer şekilde, 1970'lerde birçok iktisatçının ve iktisat tarihçisinin üzerinde fikir birliğine vardıkları, bankaların iktisadi gücü ve işletmelerin tekelleşmeye doğru eğilimlerine ilişkin daha önceki tezler, artık sanayi iktisadı ve şirket birleşmeleri konusundaki analitik araçların ışığında bugün yeniden gözden geçirilmektedir. Öte yandan, iflas işlemlerinin incelenmesi yoluyla işletmelerin başarısızlık nedenlerinin anlaşılması konusunda fazla bir ilgi bulunmamaktadır. Böyle bir araştırma, muhtemelen İspanyol girişimcilere ve işletme girişimlerinin sağlamlığı (veya tersi) konusuna ışık tutacaktır. Ne yazık ki, böyle bir işe girişilmesi, İspanyol hukuk kayıtlarının az oluşu ve bunların araştırmacılara sunulması konusunda resmi çevrelerde mevcut direniş –bu, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında üzücü bir durumdur– dikkate alındığında kahramanca bir iş olacaktır.

Metodolojik Yaklaşımlar ve Kuramlar Konusundaki Tartışmalar

İspanya'da işletme tarihi araştırmaları nasıl yürütülmektedir? Bugüne kadar, işletme tarihi alanındaki çalışmaların çoğu, bu alanın kökenlerinin iktisat tarihinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum alanın ampirik oluşundan, arşiv malzemesini kullanmasından, niceliksel veri dizilerini tercih etmesinden, açık olmayan varsayımlara dayalı basit modeller kullanmasından ve iktisadi faaliyetin sosyal yönlerini ele almasından anlaşılabilir. Açık iktisadi analitik modelleri kullanan araştırmalar azınlıktadır. Bu türden çalışmalar, mevcut kuramların işletmeler ve girişimcilere ilişkin önermelerine karşı çıkmakta ve yeni yorumlar getirmek amacıyla uluslararası karşılaştırmalar yapmaktadır.

30) Bakınız Santiago López ve Jesús M. Valdaliso (yay. haz.), *Que inventen ellos? Tecnología, empresa y cambio económico en la España contemporánea* (Madrid, 1997).

Bu durum İspanya'da iktisat tarihinin 1980'den –bu tarih, yeni iktisat tarihinin etkilerinin görülmeye başlandığı tarihtir– bu yana olan gelişmesinin bir sonucudur. O tarihlerde, bu disiplini sosyal olgular konusunda açıklamalar yapabilen bir disiplin olarak ele alan, bunu yaparken iktisadın yöntemlerini ve kuramını kullanan bir uzmanlar okulu ortaya çıkmıştır.[31] Bu düşünce ile, geçmişin olaylarını, sosyal yönlerini göz ardı etmeden, iktisadi bir bakış açısından açıklamayı hedefleyen 'geleneksel görüş' olarak adlandırılabilecek düşünce arasındaki çelişki, o zamandan beri sürmektedir ve artık işletme tarihine nüfuz etmiştir. Bu yüzden 'tarihteki şirketler' deyimi Yeni İktisat Tarihi'ne daha yakın ve daha analitik bir yaklaşım anlamına gelirken, 'şirket tarihleri' deyimi, geleneksel okula daha yakın bir ampirik yaklaşımı ifade etmektedir.

Bununla birlikte, bu iki görüş arasında yukarıdaki yorumlardan çıkarılabilecek kadar derin bir ayırım bulunmamaktadır. Gerçekte, bu alanda çalışan hiçbir araştırmacı, olayların açıklanmasında açık iktisadi analitik modellerin yararını veya iktisadi faaliyetin incelenmesinde tarihsel ve sosyal perspektiflerin yararını yadsımaz. Aslında, son birkaç yıldaki tartışma, yerini, İspanya'nın iktisadi büyümesinde girişimcilerin ve firmaların rolüne ilişkin doğru açıklamalar yapması koşuluyla her metodolojinin geçerli olduğu şeklindeki genel bir kabule bırakmıştır. Araştırma ve eğitim için metodoloji ve kuram seçiminde belli bir seçmecilik tavsiye edilmekte ve uygulanmaktadır. Bu tavır geçmişe göre daha geçerli gibi görünmektedir. Bu geniş bakış açısı, açıklamaları zenginleştirmesine ve bilimsel tartışmayı teşvik etmesine ek olarak, bu alanda artık daha somut bir yaklaşımın benimsendiği, ülke dışarıdaki gelişmeleri de yansıtmaktadır.

Bunun sonucunda, İspanya'da işletme tarihi geçen on yılda bağımsız bir disiplin haline gelmiştir. Bu disiplinin erginliğini nasıl kanıtladığına kısaca bir göz atmakta yarar vardır. Birincisi ve her şeyden önce, *The Visible Hand* ve özellikle de *Scale and Scope* adlı çalışmalarıyla Chandler'ın etkisi olmuştur. İkincisi, işlem maliyetleri kuramının savunucularının –Ronald H. Coase ve Oliver E. Williamson gibi– aracı kuramının savunucularının –Michael C. Jensen ve Eugen F. Fama gibi– yanı sıra Yeni İktisat Tarihi okuluna yakın olan araştırmacıların etkisi vardır. Üçüncüsü, George J. Stigler'in iktisadi düzenleme kuramı ve kamu ter-

31) Joseph Schumpeter işletme tarihinde kuramın ve tarihin birleştirilmesi gereğini vurgulamıştır; bkz. "La teoría económica y la historia empresarial", *Ensayos* (Villassar de Mar, 1996), 255-72.

cihi kuramları –özellikle de Anne O. Krueger ve Gordon Tullock'un rant elde etme analizi– gibi, devletin rolünü ele alan politik iktisat konusundaki bazı çalışmalar mevcuttur. Daha sonra neo-kurumcu değişim kuramları (örneğin Douglass C. North) ve teknolojik değişim kuramları (Giovanni Dosi ve Nathan Rosenberg) ve Richard R. Nelson ve Sidney G. Winter'ın genel evrim kuramları gelmektedir. Tüm bu kuramlar, bu düşünceleri dışarıdan hemen alan genç araştırmacıları etkilemiştir. Bu kuramların yaygın bir şekilde kabul edilmesinin, gelecekteki tarih yazımında güçlü bir şekilde ifadesini bulması muhtemeldir. Buna karşılık, esnek üretim ve sanayi bölgeleri (örneğin Philip B. Scranton ve Giacomo Becattini) veya aile şirketleri (Mary Rose) gibi diğer kuramlar, KOBİ'lerin ve aile işletmelerinin davranışlarına ilişkin ilginç açıklamalar getirmelerine rağmen, çok daha az etki yapmış görünmektedir.

Chandler'ın çalışması ve işlem maliyetleri kuramı konusunda ise bu düşüncelerin spesifik araştırmalara uygulanmasından çok, dipnotlara, yorumlara ve eleştirilere daha fazla yer verildiği görülmektedir. Bu kuramlar araştırmaları yönlendirmiş ve şirketin yönetim, üretim, satın alma ve satış örgütlemesinin ve bu örgütlemenin şirketin büyüklüğüne göre ve yatay ve dikey bütünleşmeye göre gelişiminin (bu nokta çoğu zaman İspanyol iktisat tarihçileri tarafından göz ardı edilmektedir) ele alınmasına yol açmıştır. Ancak birkaç çalışmanın bu kuramların önermelerini kullandığı söylenebilir. Bunun bir istisnası Albert Carreras ve Xavier Tafunell'in büyük şirketler konusunda başlattıkları araştırma dizisidir. Bu araştırmalar, *Scale and Scope*'taki metodolojik yaklaşıma dayanmakta ve büyük şirketlerin sanayileşmiş ülkelerin iktisadi büyümesindeki rolüne ilişkin olarak uluslararası alanda yapılan çalışmaların bir parçasını oluşturmaktadır.[32]

Evrimci kurama ilişkin olarak, az sayıda çalışma bunun kurumsal ve teknolojik değişimin analizindeki etkilerini incelemiştir. Bununla birlikte, bu yaklaşımın yararlarını ortaya koyan iki araştırma mevcuttur. Bundan başka, bunun belli sektörlere, daha çok da KOBİ'lere uygulanmasının örnekleri bulunabilir. Evrimci kuramın sunduğu açıklamaların en inandırıcı olduğu işletmeler küçük ve orta büyüklükteki işletmelerdir. Geleneksel olarak, ülkenin iktisadi dokusunun önemli bir bölümünü küçük şirketler oluşturduğundan, bu gelişme İspanyol işletme tarihi açısından iyi bir gelecek vaat etmektedir. Bu yaklaşımın daha önce sözü edilen metodolojik çoğulculuk çerçevesinde birleştirilmesi, gelecekteki

32) Bkz. Carreras ve Tafunell, "Spain".

araştırmalar için de yarar sağlayacaktır. Pedro Tedde'nin ifade ettiği gibi, firmaya ilişkin bu kuramların ve perspektiflerin sürekli olarak kullanılması, İspanyol işletme tarihini 1980'lerde, ana disiplin olan iktisat tarihinin yaptığı hamleye özenerek, bugün ulaşılamaz gibi görünen noktalara yükseltmekte belirleyici rol oynayabilir.[33]

Sonuçlar: Egemen Hipotezler

İspanyol şirketlerinin hem yakın hem de uzak geçmişteki durumlarına ilişkin bilgilerimiz ileri düzeylere ulaşmış bulunmaktadır. Çalışmalar açıklamaların kapsamı açısından çeşitlilik göstermekte, fakat hepsi de iktisat tarihçilerinin en önemli sorunlarından biri olan İspanya'nın iktisadi geri kalmışlığının nedenlerine ışık tutmaktadır. Bu çalışmaları birbirine bağlayan düşünceleri akılda tutarak, bu çalışmaların en temsili olanlarını ele alacağız. Bu nedenle, bunları en genel yorumları getirenlerden başlayarak sunacağız. Daha sonra aynı konunun özel yönlerini ele alanlar bunları izleyecektir.

Girişimci Eksikliği

Bu, İspanya'nın geri kalmışlığını açıklamada kullanılan en genel hipotezdir. Bu hipotez, ülkedeki işletme girişimlerinin ortalama yetenekte olduğu görüşüne dayanmaktadır. Bu hipoteze göre, İspanya'da az sayıda girişimci bu sıfata layıktır ve girişimcilerin çoğu üretimde verimliliği sağlamaktan ve adil bir şekilde rekabet etmekten kaçınmıştır.[34] Ülke çeşitli nedenlerden dolayı başarılı olamamıştır. Bu nedenler arasında, özellikle on dokuzuncu yüzyılda yabancı girişimcilerin egemenliği; İspanyol işadamlarının yabancı işletmelerin girişimlerine karşı gevşek bir tepki göstermeleri; ve İspanyol girişimcilerin daha etkin olan rakiplerine karşı devletin korumasına başvurmaları bulunmaktadır. Gabriel Tortella ayrıca eski rejimin kültürel değerlerinin de bunda rolü olduğunu öne sürmüştür. Katolik Kilisesi'nin kapitalizmden hoşlanmaması, İspanyol Engizisyonunun özgür düşünceyi ve teknolojik yeniliği boğması, ulusal planda

33) Tedde, "La Historia empresarial", 175. Ayrıca 8 nolu dipnottaki kaynaklara bakınız.

34) Gabriel Tortella, *El desarrollo de la España contemporánea: Historia económica de los siglos XIX y XX* (Madrid, 1994), bölüm 8.

eğitime fazla değer verilmemesi ve son olarak, aristokrasinin elle yapılan üretime karşı önyargısı, bir bütün halinde, ülkedeki işletmelerin gelişememesine neden olmuştur.

Bu hipotez, iki eleştirel görüşün ortaya çıktığı ateşli bir tartışmaya yol açmıştır. Birinci eleştiri,[35] İspanya'nın geri kalmışlığının nedenlerinin girişimci eksikliğinden çok, gelir dağılımı, ulusal ortam ve devletin rolü gibi faktörlerde aranması gerektiğini öne sürmektedir. Yabancı işadamlarının mevcudiyetinin, tek başına, bu görüşü pek desteklemediği ileri sürülmektedir. Bunun nedeni, bu türden girişimcilerin güçlü bir yerli girişimci sınıfının oluşumunu bastırmadığı Fransa ve Büyük Britanya'da da görülmeleridir. Aynı şekilde, Alman ve İtalyan işadamları da yabancı rakiplerine karşı koruma talep etmişlerdir. Bu davranışın, iktisadi zayıflıktan çok, yerli işadamlarının siyasi nüfuzlarını ifade ettiği savunulmaktadır. Eğitim standartlarının düşük olmasının girişimci azlığını açıkladığı görüşü de, teknik ve ticari bilginin, iktisadi gelişmenin nedeni değil, bir sonucu olmasından dolayı reddedilmektedir.

İkinci görüş,[36] eski rejimin mirasının, işletme faaliyetlerinin önünde engel oluşturduğu görüşünü reddettiği ölçüde birinci görüşle benzeşmektedir. Bununla birlikte, on dokuzuncu yüzyıl İspanya'sında, özellikle de 1790-1840 dönemindeki siyasi istikrarsızlığın, bu dönem boyunca uygulanan müdahaleci ve sanayi karşıtı politikalarla birlikte, işletmelerin davranışları üzerinde olumsuz bir etki yaptığını vurgulamaktadır. Gelenek ve atölyedeki üretime ilişkin becerilerin öğrenilmesinin, iş alanındaki girişimleri gerçekleştirmeye yetecek düzeyde bilgiyi sağlaması nedeniyle, eğitimde geri kalmışlığın bir girişimci sınıfın ortaya çıkmasını engellediği görüşü de reddedilmektedir. Bu kuram, ülkenin sanayi üretimini ve karayolu taşımacılığını daha pahalı hale getiren, yerel enerji kıtlığının ve ülkenin dağlık yapısının etkilerini kabul etmekle birlikte, kaynak yetersizliğinin iktisadi geri kalmışlığın bir nedeni olduğuna pek ihtimal vermemektedir. Son olarak, aynı yazarlar, yabancı işadamlarının da İspanya devletinden düzenli olarak koruma talep ettiklerini ve bu anlamda yerli girişimcilerden o kadar farklı olmadıklarını öne sürmektedirler.

Her iki durumda da, İspanyol girişimcilerinin azlığı tezi, İspanya'nın iktisadi geri kalmışlığına ilişkin tartışmada, işletmelere yönelik genel bir ilginin doğmasına yol açmıştır. Diğer hipotezlerin de geliştirilmesini

35) Bu görüşlerin bir sentezi için bkz. Valdaliso, "Orígenes y desarrollo", 95-8.

36) Bakınız Comín ve Martín-Aceña, "Rasgos históricos".

teşvik etmiştir. Bunlardan en önemli olanlarını şimdi ele alacağız. Bu yeni hipotezlerden bazıları, bazı belirli güçlüklerin ön plana çıkmasını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda girişimci davranışının açıklanmasında bir analitik çerçeve de sağlamıştır. Bunun araştırılması, İspanyol işletme tarihinin önümüzdeki birkaç yıldaki görevi olacaktır.

Büyük Şirketlerin Olmaması

Carreras ve Tafunell (1997) tarafından geliştirilen bu hipotezin, biraz önce sözü edilen hipotezle birçok ortak noktası bulunmaktadır. Bu yazarların çalışmaları İspanya'daki büyük şirketleri kapsamaktadır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar gelen büyük İspanyol şirketleri mevcut olmakla birlikte, bu kesim, ülke dışında olup bitenlerle karşılaştırıldığında, İspanya İç Savaşı'ndan (1936-9) sonra önemli ölçüde daralmıştır. Savaştan önce İspanya'nın uluslararası büyük şirket sıralamasındaki yeri, İspanya'nın hafif sıklet ekonomisinden beklenebilecek yerin üzerindeydi.

Şirketlerin büyüklüğü sahip oldukları net varlıkları ile ölçüldüğünde, yirminci yüzyılın başlarında en büyük İspanyol işletmeleri, büyük ölçüde yabancıların mülkiyetinde olan demiryolu, elektrik ve maden işletmeleriydi. 1990'larda bu listenin en üst sıralarında yer alanlar, özel bir durumu olan Telefónica (ulusal telefon şirketi) ile birlikte elektrik şirketleri ve bankalardı. Ancak, bunlar artık yabancı ellerde değildir. Franco rejiminin, özellikle ilk yıllarındaki baskı yönetimi saplantısı ve yabancı düşmanı ulusalcı politikaları, yabancı mülkiyetindeki büyük şirketlerin ortadan kalkmasının temel nedenlerini oluşturmuştur. Yeni rejimin ilk sanayi politikaları kamu sanayi şirketlerinin hızla geliştirilmesine yol açmıştır. Bu yüzden, büyük sanayi işletmelerinin ulusal ekonomide giderek daha büyük bir pay sahibi olmaları bu dönemde gerçekleşmiştir. Fakat, yine de uluslararası düzeyde karşılaştırıldığında bunlar hâlâ cılızdır. Bu firmaların birçoğu, petrol şirketi olan Repsol hariç, 1970'lerin ve 1980'lerin sanayi krizlerinde küçülmüşlerdir. Son birkaç yıldır, İspanya'nın planlı ekonomisinin son kalıntıları ortadan kalktıkça, yabancı şirketlerin kaybettikleri konumlarını tekrar ele geçirme eğilimi ortaya çıkmıştır.

Carreras ve Tafunell İspanya'da büyük şirketlerin olmamasının başlıca üç nedeni olduğunu söylemiştir. Her şeyden önce, ülkenin yoksul olması, ilk sermaye-yoğun teknolojiler ortaya çıktığında piyasaların derinliğinin az olmasına yol açmıştır. Bu tür teknolojiler büyük şirketlerin

gelişmesi açısından önemliydi ve İspanya bu konuda geri kalmıştır. Bununla ilişkili olarak, İspanya'nın büyük şirketleri besleyen karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmamasına yol açan, üretim faktörleri kıtlığı söz konusudur. Yazarlar son olarak, devlet müdahaleciliğinin, özellikle de Franco rejimi sırasında kamu sanayi şirketleri oluşturma politikalarının piyasa mekanizmalarında çarpıklığa yol açtığını öne sürmüştür.

Bu hipotez yaygın bir destek görmüştür. Yazarların en önemli başarılarından biri, girişimciliğin azlığına ilişkin tartışmada ağırlığı daha çok büyük şirketlere vermeleri ve büyük işletmelerin az oluşuna ilişkin araştırmaların önünü açmalarıdır. Daha temel, ancak en azından bunun kadar yararlı bir sonuç da, yirminci yüzyıldaki en önemli 200 şirket sıralamasının oluşturulması ve böylece gelecekte araştırma konularının seçiminde daha fazla seçeneğe olanak sağlanmasıdır.

Carreras ve Tafunell'in çalışmalarına yönelik eleştiri, hem metodolojiyi hem de çalışmaların içeriğini kapsamaktadır.[37] Bir eleştirmen içeriğe ilişkin olarak,[38] İkinci Sanayi Devrimi (kimya, takım tezgâhları, elektrikli aletler) ile bağlantılı büyük İspanyol şirketlerinin mevcut olmamasının nedeninin, ulusal patentlerin az olması ve yabancı patentlerden yararlanma konusundaki kısıtlamalar olduğunu vurgulamıştır. Bir diğer eleştiri,[39] devletin büyük özel şirketlerin oluşumunu önleme sorumluluğunun, kamu şirketleri yaratma politikasından daha çok, kartellerin ve yasal oligopollerin oluşumuna imkân verdiğini savunmaktadır. Bunun şirket birleşmelerini ve şirketlerin başka şirketlerce ele geçirilmesini engellediği ve bu yüzden de büyük şirketlerin ortaya çıkmasını önlediği ileri sürülmektedir. Girişimciler çeşitli firmalarda pay sahibi olduklarında şirketlerin resmi olmayan bir şekilde bütünleşmesi bu görüşü desteklemektedir. Bu olgu da birçok işletme ve işadamı tarafından izlenen faaliyet alanını çeşitlendirme stratejileriyle bir ölçüde ilişkilidir. Bununla birlikte, Carreras ve Tafunell'in hipotezine yönelik esas eleştiriler, kamu şirketlerine verdikleri role ilişkin olarak yapılmıştır ve bu konuyu daha sonra ele alacağız.

Son olarak, Carreras ve Tafunell büyük şirketlerin mevcut olmamasının İspanya ekonomisine verdiği bazı zararların çeşitli nedenleri olduğu-

37) Bkz. Anna M. Aubanell, "La granempresa en España (1917-1974): Una nota crítica", *Revista de Historia Industrial* no. 5 (1994): 163-70; yazarların buna yanıtları şu makaledir: Carreras ve Tafunell, "La gran empresa en España (1917-1974): Réplica a una nota crítica", *Revista de Historia Industrial* no. 6 (1994): 165-72.

38) Bkz. Valdaliso, "Orígenes y desarrolo", 102.

39) Bkz. Comín ve Martín-Aceña, "Rasgos históricos".

nu savunmuşlardır. Ölçek ve çeşit ekonomilerinden yararlanılamaması üretimde verimsizliklere yol açmıştır. Küçük şirketler yönetimi iyileştirmede ve piyasalar ile rakiplere ilişkin bilgi toplamada zorluklarla karşılaşmışlardır. Büyük şirketlerin azlığı piyasaların, özellikle de uluslararası piyasaların genişlemesinin önünde ciddi engeller oluşturmuştur. Büyük şirketlerin iktisadi nüfuzu olmayınca, teknolojik yeniliklere ve pazarlama faaliyetlerine yeterince yatırım yapılamamıştır. Küçük işletmeler, müşteriler ve bankalarla pazarlık güçlerinin göreli olarak az olmasından zarar görmüşlerdir. Ve son olarak, büyük şirketlerin azlığı, ülke içindeki işgücü piyasalarından yararlanma yeteneğini sınırlamıştır.

Aile Mülkiyetindeki KOBİ'lerin Egemenliği

Önceki hipotez, on dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyıl boyunca İspanya'da hemen hemen tüm sektörlerde KOBİ'lerin egemen olduğu görüşünü dolaylı olarak desteklemektedir. Bu işletmelerin aile mülkiyetinde olması, işletmeleri her açıdan, özellikle de pay sahipliği ve yönetim açısından etkilemiştir. Bununla birlikte, aile grupları ayrıca çok sayıda büyük şirkette güçlü bir denetime sahiptir. Küçük şirketlere ilişkin monografiler az sayıda olmakla birlikte, yakın zamanlardaki araştırmalarda bu görüşü destekleyen sonuçlar[40] ortaya çıkmıştır. Bu araştırmalar arasında Katalan tekstil sanayi, deniz taşımacılığı, Kastilya un değirmenleri ve Valencia bölgesindeki ayakkabı imalatına ilişkin araştırmalar bulunmaktadır. Tarım dahil, diğer sektörlere, özellikle de Akdeniz bölgesinde bulunanlara ilişkin araştırmalar aynı eğilime işaret etmektedir. Ekonominin hemen hemen tüm sektörlerinde, büyük şirketler, farklı rekabet koşulları altında olsa bile, küçük ve orta büyüklükteki şirketlerle bir arada var olmuştur. KOBİ'ler çok çeşitli ürünlerin küçük partiler halinde üretimine, istikrarsız iş koşullarına ve ekonomideki iniş çıkışlara daha iyi uyum sağlayarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. KOBİ'ler, dışarıdan sermaye sağlamada ve büyüme stratejisi geliştirme konusunda karşılaştıkları zorluklara rağmen işlerini yoluna koymuşlardır. Genellikle de kurucularından daha uzun ömürlü olmuşlardır. Buna ek olarak bazı bölgelerde farklı büyüklüklerdeki işletmelerin bir arada yaşamaları sanayi bölgelerinin ortaya çıkmasına yol açmış ve kişisel ilişkiler, bilgi ve karşılıklı güvenin bileşiminden olu-

40) Bu hipotezin tarihsel bir yorumu için bkz. *a.g.e.* Ve Jordi Maluquer de Motes, "La estructura del sector algodonero en Cataluña durante le primera etapa de la industrialización (1832-1861), *Hacienda Pública Española* no. 38 (1976): 133-48.

şan resmi olmayan ağların oluşmasını teşvik etmiştir. Bu ortam, bir yandan piyasaya ilişkin bilgi sağlamanın, finansmanın, teknolojinin, nitelikli işgücünün ve diğer üretim faktörlerinin sağlanmasının maliyetini ve bu konulardaki diğer engelleri azaltırken, küçük şirketlerin varlıklarını sürdürmelerini ve rekabetçi olabilmelerini kolaylaştırmıştır.

Bu hipoteze göre, İspanyol iş dünyasının yapısı, genel olarak Avrupa'nın diğer ülkelerindekilere ve özellikle de küçük ve orta büyüklükteki aile işletmelerinin uzun bir geçmişi olan Akdeniz ülkelerindekilere benzemektedir. Bununla birlikte, İspanya'daki KOBİ'lerin ayırt edici tarihsel özelliklerinin belirlenmesi konusunda mevcut kanıtlar yetersiz kalmaktadır. Böyle bir sonuca ulaşılabilmesi için diğer Akdeniz ülkelerindeki iş dünyasının dokusu hakkında çok daha fazla karşılaştırmalı araştırmanın yapılması gerekmektedir.

Kamu Şirketlerinin Bağımlı Şirket Olma Özelliği

Bu hipotez son on yılda kamu şirketlerine ilişkin olarak yürütülen araştırmalardan ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar, bunları ele alan iki araştırmacıyı –Francisco Comín ve Pablo Martín-Aceña– kamu şirketlerinin özel sektördeki kuzenleriyle karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi içinde olduklarını ileri sürmeye yöneltmiştir. Bu yazarlar[41] on dokuzuncu yüzyılda kamu şirketlerinin İspanya ekonomisinin önemli bir bölümünü oluşturduğuna inanmaktadır. Bu yazarlar madencilik, silah üretimi ve daha sonraları vergi gelirlerini arttırmak için yönetimlerinin özelleştirilmesine rağmen, vergi tekelleri gibi sektörlerde büyük devlet işletmelerinin istihdam ettikleri işçi sayısına işaret etmektedir. Franco diktatörlüğünün ilk yıllarında devletin sanayideki bu egemenliği daha da güçlenmiştir. INI'nin kurulması ve demiryolları, telefon ve kamu bankalarının devletleştirilmesi türünden baskıcı politikalar uygulanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kamu şirketlerinin Batı Avrupa'da da gelişim gösterdiği bir gerçektir. Comín ve Martín-Aceña, İspanya'da Franco'nun uzun diktatörlüğü boyunca kamu şirketlerinin, özel işletmelerle, diğer Avrupa ülkelerindekine göre daha fazla bir bağımlılık ilişkisi içinde olduklarını ileri sürmektedir. Bunun kanıtı, özel işletmelerin terk ettiği sektörlerde kamu şirketlerinin kurulmasıdır. Kamu şirketleri ayrıca, iflas etmiş özel işletmeleri satın alarak şirket kurtarma faaliyetlerine de

41) Comín ve Martín-Aceña, "Rasgos históricos".

girişmiş ve kamulaştırılmış şirketler kendilerini önemli kamu hizmetlerinin sunumuyla kısıtlamıştır. Kamu şirketleri ayrıca, kârlarında azalma anlamına gelse bile, özel şirketlere ucuz girdi sağlamıştır. Aslında, kamu şirketleri bazen, özel işletmelerin 'ele geçirme'ye yönelik hileleri yüzünden, bu şirketlerle ortak stratejiler bile yürütmüştür. Bu hipotezi savunanlar, baskıcı kamu şirketlerinin büyüme çağındaki özel işletmeleri zor durumda bıraktıklarına, büyümelerini önlemek için müdahale ettiklerine ilişkin çok az örnek olduğunu öne sürmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi, bu hipotez, Carreras ve Tafunell'in, Franco diktatörlüğünün getirdiği politika çarpıklıklarının (örneğin 1940 ve 1974 arasında stratejik olarak konumlanmış kamu şirketlerinin oluşturulması) büyük özel firmaların boğulmasına ve yabancı sermayenin yurt dışına kaçışına yol açtığı şeklindeki görüşlerine ters düşmektedir. Bu yazarlar ve Torres, yakın tarihli bir çalışmada,[42] birçok kamu kesimi imalat şirketi, teknolojilerinin geri olması ve rekabet yeteneklerinin az olması nedeniyle 1973 sonrasında bakım için havuza alındıklarından, devlet politikasının iktisadi açıdan önemli bir aksaklığa yol açtığına işaret etmektedirler. Yine de, bazı kamu şirketleri, en şanslı olan az sayıdaki şirket faaliyetlerini sürdürmekte olan devlet tekelleri de olsa (örneğin petrol, haberleşme ve elektrik), bu zorlukların üstesinden gelmiş ve varlıklarını sürdürmüşlerdir. Yakınlarda tamamlanan diğer araştırma projelerinin sonuçları[43] da kamu firmalarının gelişmesinin özel işletmelerin kanatlarını kırptığını öne sürerek, baskıcı dönemde kamu şirketlerinin bağımlı olma özellikleri konusundaki kuşkuları ortaya koymuştur. Bu hipotezin sınanması hâlâ sürmektedir, fakat bu araştırma, önümüzdeki birkaç yıl içinde İspanyol işletme tarihinin en iyi sonuçlarını ortaya çıkarabilecektir.

İspanya'nın Sanayileşmesinde Yabancı Şirketlerin Rolü

1960'ların ve 1970'lerin iktisat tarihçileri, İspanya'da yabancı şirketlerin rolünü, tıpkı geç sanayileşen diğer ülkeler için yaptıkları gibi, kötü bir

42) Albert Carreras, Xavier Tafunell ve Eugenio Torres, "The Rise and Decline of Spanish State-Owned Firms", *The Rise and Fall of State-Owned Enterprise in the Western World*, Pier Angelo Toninelli (yay. haz.) (Cambridge, 2000), 208-36.

43) Antonio Gómez Mendoza (yay. haz.), *De mitos y milagros: El Instituto Nacional de Autarquía, 1941-1963* (Barselona, 2000); ve Elena San Román, *Efército e industria: El nacimiento del INI* (Barselona, 1999).

gözle gördüler. Neyse ki, yabancı tarihçilerin daha sonraki çalışmaları,[44] yabancı işletmenin yararlarını da kabul eden daha dengeli bir bakış açısına yol açtı. Bu araştırmacılar, yabancı şirketlerin yerli sermayeye göre daha iyi örgütlenme, daha iyi finansman, daha ileri teknoloji ve piyasaya ilişkin daha fazla bilgi sahibi olma dahil, belli avantajlara sahip olduklarını öne sürmekte haklıydılar. Bu yüzden, İspanya genellikle bunlardan yararlanmak konusunda pek iyi bir durumda olmasa bile, yabancı şirketler doğal kaynakların kullanıma sokulmasında ve teknoloji ile, örgütsel, ticari ve finansal becerilerin transfer edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bununla birlikte, yabancı firmaların büyük bölümü tekelci ya da oligopolcu eğilimlerin güçlü olduğu sektörlerde (örneğin demiryolları, patlayıcı imalatı, telefon, belediye hizmetleri ve madencilik) kurulduğu için, bunlar serbest rekabeti her zaman uygulamaya koymamışlardır. Bundan dolayı yabancı firmalar on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında İspanya'daki büyük şirketler arasında egemen konumdaydılar. İspanya'nın 1960'tan bugüne kadar olan deneyimi, yabancı firmaların İspanya'nın iktisadi gelişmesinde yararlı oldukları görüşünü destekler gibi görünmektedir. Bu durum, yabancı firmaların 1940'larda ve 1950'lerde İspanya'dan zorla atılması durumuyla tam bir çelişkiyi ortaya koymaktadır.

İspanyol Bankalarının Gücü

Son olarak, 1960'lardan beri İspanyol tarih yazımında güçlü bir şekilde yer etmiş olan bir hipotezi ele almamız gerekmektedir. Bu hipotez özel bankaların ticari ve sınai olmak üzere karma niteliklerine ve şirketlerle, özellikle de büyük firmalarla güçlü ilişkilerine işaret etmektedir. Buradaki en önemli sorun, bankaların sermaye piyasalarının fazla gelişmediği ülkelerde finansman sağlama rollerinin belirlenmesidir. Bankalar ve büyük işletmeler arasındaki güçlü bağlantıların (büyük ölçüde hem bankaların hem de büyük işletmelerin yönetim kurullarında bulunan üyelerle sağlanmaktadır) ötesine gidildiğinde,[45] bu hipotez, Gerschenkron'un, bankaların geç sanayileşen ülkelerin gelişmesinde önemli bir rol oynaya-

44) Bkz. Albert Broder, *Le rôle des interêts étrangers dans la croissance de l'Espagne (1767-1923)* (Paris, 1981); Chastagneret, *L'Espagne*; Checkland, *The Mines*; ve Harvey, *Rio Tinto.*

45) Bkz. Juan Muñoz, *El poder de la banca en España* (Madrid, 1970) ve yeni bir yaklaşım için Maria A. Pons, "Universal Banks and Industrialization: The Spanish Case, 1939-1975", *Business History, Theory and Practice*, A. Slaven (yay. haz.) (Glasgow, 2000), 102-13.

bilecekleri şeklindeki iddiasıyla uyumludur. Bununla birlikte, bankaların sağladığı finansman, kredi alanlardan daha çok, bankaların pay sahiplerine yarar sağlamış gibi görünmektedir. Bu durum özellikle, aldıkları krediler karşılığında sadece yüksek faiz ödemekle kalmayan, fakat aynı zamanda bunları çok kısa dönemlerde geri ödemek zorunda olan küçük şirketler için geçerlidir. Her iki faktör de tesis ve makineye yapılacak uzun vadeli yatırımdan vazgeçilmesine neden olmuştur.

İspanyol bankaları yirminci yüzyılın başlarında ticari ve sınai olmak üzere karma bir nitelik gösterseler de, sanayi alanındaki uğraşlarının, örneğin Alman bankalarıyla karşılaştırıldığında veya, bir başka örnek olarak, 1970'lerdeki İspanyol sanayi krizinde ellerindeki sanayi şirketi hisselerini tümden elden çıkarmaları düşünüldüğünde, pek de arzulanan şekilde olmadığı görülmektedir. Banka gruplarının oluşumunun, bankalar ve sanayi arasında gelişen yakın ilişkiyi ortaya koyduğu bazen ifade edilmiştir. Muhtemeldir ki, bu gerçek bir sınai uğraşın ifadesi olmaktan çok, eli kolu bağlanmış müşterileri kazanmak için kurulan bir tuzaktan başka bir şey değildir. Her ne olursa olsun, 'eski' hipotezin tümüyle gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu, İspanya'da giderek gelişen işletme tarihinin ele alması gereken bir başka önemli görevdir. Bankalar ve sanayi arasındaki ilişkiler konusunda daha fazla ampirik verilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu amaca ulaşmak için, sanayi iktisatçılarının ve iktisat kuramının diğer alanlarının kullandıkları ve işletme tarihçilerinin giderek aşina oldukları araçlardan bazıları kullanılmalıdır.

Sonuç

Son on yılda İspanyol işletme tarihi, iktisat tarihi içinde bir uzmanlık alanı olarak erginliğini kanıtlamıştır. Bilimsel araçlarının çoğunu aldığı ve araştırmaların gideceği yön açısından yararlandığı iktisat tarihine borçlu durumdadır. Yeni uzmanlık alanı, son birkaç on yıl içinde İspanyol ekonomisinin gelişiminde girişimcilerin ve şirketlerin rolünü açıklamaya giriştiği için bu şaşırtıcı bir durum değildir. İspanya'nın iktisadi gelişmesi konusunda genel açıklamalar yapmaktan henüz uzak olmasına rağmen, yine de çok kısa bir süre içinde önemli adımlar atmıştır.

İktisat tarihçileri, kuramları mikro iktisat bağlamında ele alma konusundaki ilgilerinin harekete geçirmesiyle, işletme tarihine çok zengin konu, metodoloji ve araştırma alanı sağlamışlardır. Bu süreçte işletme tarihi konularının karmaşıklığını ortaya koymuşlardır. Bu gelişmeler,

tek başına, işletme tarihinin olgun bir disiplin haline gelmesine yetmemektedir. Bununla birlikte, bu alandaki araştırmacılar diğer alanlardaki kuramlardan ve karşılaştırmalı analizlerden tam olarak yararlanırsa, bu amaca ulaşma olasılığı çok daha yüksek olacaktır. Son zamanlardaki deneyimler iyimser olmaya imkân vermektedir, fakat bu disiplinin İspanya'da daha yapması gereken çok iş olduğu hiç unutulmamalıdır.

Temel Yapıtlar

Carreras, Albert, Pere Pascual, David Reher ve Carles Sudrià (yay. haz.), *Doctor Jordi Nadal: La industrialización y el desarrollo económico de España* (Barselona, 1999).

Carreras, Albert ve Xavier Tafunell, "Spain: Big Manufacturing Firms Between State and Market", *Big Business and the Wealth of Nations*, Alfred D. Chandler, Jr., Franco Amatori ve Takashi Hikino (yay. haz.), 277-304, Cambridge, 1997.

Comín, Francisco ve Pablo Martin-Aceña (yay. haz.), *La empresa en la historia de España*, Madrid, 1996.

Comín, Francisco ve Pablo Martín-Aceña, "Rasgos históricos de las empresas en España. Un panorama", *Revista de Economía Aplicada* 4, no. 12 (1996): 75-123.

López, Santiago ve Jesús M. Valdaliso (yay. haz.), *Que inventen ellos? Tecnología, empresa y cambio económico en la España contemporánea*, Madrid, 1997.

Nadal, Jordi, *El fracaso de la Revolución Industrial el España, 1814-1913*, Barselona, 1975.

Nuñez Gregorio ve Luciano Segreto (yay. haz.), *Introducción a la Historia de la empresa en España*, Madrid, 1994.

Torres Eugenio, *Los 100 empresarios españoles del siglo XX*, Madrid, 2000.

Tortella, Gabriel. *Los orígenes del capitalismo en España: Banca, industria y ferrocarriles en el siglo XIX*, Madrid, 1973.

Valdaliso, Jesús M., "Orígenes y desarrollo de la historia empresarial en España", *Príncipe de Viana. Suplemento de Ciencias Sociales* no. 17 (1996): 91-117.

12
Yunanistan'da İşletme Tarihi

Bilim Dalının Durumu ve Gelecekteki Olanaklar

Margarita Dritsas

İşletme tarihi Yunanistan'da göreli olarak yeni bir ilgi alanını oluşturmaktadır. Gelişmesi konusundaki ilk adımlar ancak 1980'lerin sonlarında atılmıştır. Aradan on yıl geçtikten sonra, elde edilen sonuçlar çarpıcı olmamakla birlikte, işletme tarihinin bu ülkedeki akademik araştırmacıların gündeminde bir yere sahip olduğunu söylemek doğru olacaktır. Yeni perspektifler ve konular açısından yeni temeller atılmaya başlanmaktadır.

Ancak bu gelişmeler bilimsel kamuoyu içinde daha fazla bir bütünleşmeye yol açmış görünmemektedir. İşletme tarihi araştırmaları bireysel araştırmacıların ve akademisyenlerin, esas olarak da tarihçilerin ve sosyal bilimcilerin uğraşı olmayı sürdürmüştür. Bu alandaki düzenli eğitim ve grup projeleri hâlâ pek mevcut değildir. Üretilen monografi ve makale sayısı azdır ve büyük firmalara ilişkin uygun nitelikte örnek olaylar hemen hemen hiç yoktur. Uzmanlaşmış bir derginin yayınına da başlanmamıştır. Yunanistan'da yayınlanmakta olan üç ya da dört genel tarih dergisinde ara sıra makaleler yayınlanmaktadır.[1]

Bu alt disiplinin yavaş gelişmesi bazı faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bu sorun, kısmen, iktisat tarihi alanındaki kurumlaşmanın az olmasından dolayı ortaya çıkmıştır. Bundan başka, geleneksel olarak arkeoloji araştırmalarını da bünyesinde barındıran tarih bölümlerinin ders programlarında siyasi tarihin uzun süreden beri egemen olması, iktisat tarihinin ve bununla ilgili bilimsel alanların gelişmesini engellemiştir. Tarih öğrencileri genellikle iktisat kuramı ve sosyal bilimler konusundaki dersleri almaya hazır değildir. İktisat/işletme tarihi 1980'lerde yeni bir alan olarak ortaya çıktığında, meslekteki diğer gelişme alanlarıyla bir bağlantısı bulunmuyordu. Bu yüzden, işletme tarihi konusunda araştırma yapma hevesi kırılıyordu. Bu arada, iktisat bölümlerinde, iktisat tarihi alanında daha önce oluşturulmuş az sayıdaki kadro, süreçlerin ya da kurumların analizinden çok, iktisadi düşüncenin incelenmesine önem veriyordu. Bu durum değişmeye başlamakla birlikte, iktisat tarihindeki mevcut kadrolar bir atılım yapmaktan ve ciddi bir ağırlık kazanmaktan hâlâ uzak durumdadır.

Bununla birlikte, Yunanistan'da işletme tarihinin zayıf olmasının esas nedeni, iktisat tarihinin ülkeye geç gelmesidir. 1970'lerin ortalarına kadar, Yunanlı akademisyen tarihçiler arasındaki tartışmalarda, Yunanistan'ın gelişmesine ilişkin belli yorumlar egemen durumdaydı. Siyasi ve iktisadi güçteki çarpıklıklar, Yunan ekonomisi ve toplumundaki yapısal sorunlar açısından ele alınıyor ve bunların nedenleri geçmiş yüzyıllarda aranıyordu. Yunanistan'da 1970'lerin ortalarında iktisat tarihinin gelişmeye başlaması, tarihsel araştırmalardaki bir rönesansın bir sonucuydu ve bu gelişme olmasaydı, iktisat tarihinin gelişmesi muhtemelen çok daha uzun bir süre gerçekleşmeyecekti.[2] İlk defa, sadece tarih alanından değil, sosyal bilimlerden sağlanan yeni kaynaklar ve perspektifler

1) *Historica*, *Histor* ve *EMNE Mnemon*; bu üç dergiden, *Historica* daha çok bir iktisat tarihi dergisi olarak yayınlanmaya başlanmıştır. Diğer ikisi genel tarih ve sosyal tarihe ilişkin makaleler yayınlamaktadır. İşletme tarihine ilişkin makaleler ayrıca, sosyal bilimler ve tarih alanındaki yeni perspektifleri ele alan genel bir sosyal bilim dergisi olan *Synchrona Themata* (Modern Konular) dergisinde de yer almaktadır.

2) Karşılaştırınız, Nicos G. Svoronos, *Histoire de la Gréce Moderne* (Paris, 1953). Yazar Yunan tarih yazımında önemli bir kişidir. Uzun süre Fransa'da yaşamıştır ve yeni tarihin ilkelerini benimsemiştir. İşletme tarihi konusunda bir şey söylememiştir, fakat yazıları genç araştırmacılar için teşvik edici olmuştur. İşletme tarihi perspektiflerinin dahil edilmesi gereğinin ilk olarak ifade edilmesi konusunda bkz. Margarita Dritsas, "He Historia ton hellinikon epicheiriseon: Merika prota erethismata" (Yunan İş Dünyasının Tarihi: Bir İlk Girişim), *Afieroma ste Mneme tou N. Svoronou* (N. Svoronos'un Anısına Saygı), (yay. haz.) Stefanos Papaorgiou (Atina, 1992), 263-71.

geçmişin analizinde, daha doğrusu Yunan sosyal ve iktisadi yaşamının incelenmesinde kullanılmıştır. O zamana kadar gizli kalmış ve tarihsel 'sessizliğe' gömülmüş tüm alanlar, kısa sürede tarih araştırmalarının en önemli konuları haline gelmiştir. Yunan tarihinin yönündeki bu değişiklik, o zamana kadar bastırılmış olan ve şimdi ilk defa modern araçları kullanabilen Marksist kuramın yol göstericiliğinde gerçekleşmiştir.[3] İktisadi yapı, Yunan ekonomisinde tarımın ağırlığı ve Bizans ve Osmanlı dönemlerinden gelen sürekliliği gibi konular temel araştırma konuları haline gelmiştir. Vergi sistemi gibi kurumların, sosyal sınıfların kökenleri ve rolünün ve modern burjuvazinin gelişiminin ve iktisadi gücün incelenmesi, modern Yunan Devleti'nin rolüne ilişkin araştırmaların yapılmasına yol açmıştır. Aslında, kapitalizme geçiş ve kapitalist gelişme konusundaki araştırmalar, aynı yöndeki ileri araştırmaları oluşturmuştur.[4] Arşivler, tüccarların muhasebe defterleri ve ana hesap defterleri gibi belgeler ve hipotezlerin ölçümüne, kanıtlanmasına veya çürütülmesine yol açabilecek her türlü bilgi düzenli hale getirilmeye başlanmıştır. Bu kaynaklar araştırmaların temelini oluşturmuştur.

Bu gelişmelerle aynı zamanda olmak üzere, neo-Marksist iktisatçıların ve diğer sosyal bilimcilerin iktisadi geri kalmışlığın nedenlerini açıklamaya yönelik aynı doğrultudaki çabaları, devletin egemen kapitalist sınıfın bir aracı ve sınıflar arasında değişen ilişkilerin bir sonucu olduğu biçimindeki düşüncesi gibi, bazen devlete ilişkin birbirine karşıt planlı düşüncelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu arada, iş dünyasının, iş dünyasına yönelik devlet müdahalesinin sistematik bir şekilde incelenmesi, işletmelerin ele alınması ve girişimcilerin faaliyetlerinin ince-

3) Svoronos, 1975 yılında, diktatörlüğün (1967-74) ortadan kalkmasından ve demokratik yönetime geçilmesinden bir yıl sonra, Atina'daki Panteion Üniversitesi'nde verdiği, siyasal tarih ve tarih arasındaki ilişkiler konulu açılış dersinde, "gerçekliğin analizi ve tarihsel araştırmalar" için en iyi araç olarak gördüğü "Marksist düşünceden elde edilen yönteme" olan bağlılığını ifade etmiştir. N. Svoronos, *Analecta Neoohellnikes Historias kai historiographias*, 34, 37-8, 43-52.

4) Spyros I. Asdrachas, *Oikonomike dome ton Valkanikon choron, XV-XIX eones* (Balkan Ülkelerinin İktisadi Yapısı, XV-XIX. Yüzyıllar) (Atina, 1980); *Helliniki Koinonia kai oikonomia XVIII-XIX aiones Hypotheseis kai prosengiseis* (Yunan Toplumu ve Ekonomisi, XVII.I-XIX. Yüzyıllar, Hipotezler ve Yaklaşımlar) (Atina, 1982); *Zetemata historias* (Tarih Konuları) (Atina, 1983); Zetemata'nın beşinci bölümünde 1790'da ticaret, tefecilik ve finansmanla ilişkili şekilde, ticari çiftçiliği bir işletme türü olarak ele almış ve Osmanlı İmparatorluğu bağlamında iş dünyasının analizi için bir kuramsal çerçeve oluşturmuştur. Ayrıca bkz. Nicos G. Svoronos, *Le Commerce de Salonique au XVIIIe siècle* (Paris, 1956); *Histoire de la Grèce Moderne* (Paris, 1980).

lenmesi bu türden araştırmaların dışında kalmıştır. Buna karşılık, Yunan işçi hareketini, gelişmekte olan işgücü piyasasının düzenlenmesine yönelik devlet müdahalesini ve işçi sınıfının yapısını inceleyen çok sayıda çalışma ortaya çıkmıştır.[5]

Son olarak, Yunanistan'da hiçbir zaman işletme kayıtlarının korunmasına ilişkin tutarlı bir yasal politika olmadığı için, kaynak malzemeler konusunda devletin bir faaliyetinin olmaması da iktisat ve işletme tarihçilerinin karşılaştığı kurumsal sorunlara eklenmelidir. Benzer bir isteksizlik ve hareketsizlik, geçmişin deneyimlerinin günümüzün uygulamalarına katılması gereğini kavramada çok yavaş davranan Yunan Sanayiciler Federasyonu ve Ticaret ve Sanayi Odası gibi örgütlerin ve baskı gruplarının bir davranış özelliği olmuştur.

Bu yüzden Yunanistan'daki işletme faaliyetlerinin düzenli bir şekilde analizi, bazıları çok fazla ulusal ve kurumsal bir yardım görmeden bu işle ilgilenen ve uğraşan sınırlı sayıda araştırmacının girişimine bağlı kalmıştır. Bu kısıtlamalara rağmen, akademisyenlerin firmalardan bazı maddi destekler alarak giriştikleri sürekli çabalar, iki konferansın düzenlenmesini, buralara sunulan bildirilerin ve bazı bilimsel örnek olayların yayınlanmasını mümkün kılmıştır.[6] Bundan sonraki gelişmeler, gelecekte akademik dünyadaki gelişmelere ve iş dünyası ile işletme ta-

5) Şu kapsamlı çalışmalara bakınız: George Leontaritis, "To helliniko ergatiko kinema kai to astiko kratos, 1910-1920" (Yunan İşçi Hareketi ve Burjuva Devleti, 1910-1920), *Meletemata gyro apo ton Venizelo kai ten epoche tou* (Venizelos ve Dönemine İlişkin Araştırmalar), (yay. haz.) Thanos Veremis (Atina, 1980), 49-84, ve Kostis Moskof, *Historia tou Kinimatos tes ergatikis taxis sten Hellada* (Yunanistan'da İşçi Hareketinin Tarihi) (Selanik, 1979).

6) Bkz. Margarita Dritsas, Håkan Lindgren ve Alice Teichova (yay. haz.), *L'Enterprise en Grèce et en Europe XIXe-XXe siècles* (Atina, 1991); M. Dritsas, *To Chroma tes Epitychias: He Helliniki viomehania chromaton, 1830-1990* (Başarının Rengi: Yunan Boya Sanayi, 1830-1990) (Atina, 1995); ve Margarita Dritsas ve Terence R: Gourvish (yay. haz.), *European Enterprise: Strategies of Adaptation and Renewal in the Twentieth Century* (Atina, 1997). Diğer incelemeler hem devam etmekte olan hem de kapanmış firmaların arşivlerinden yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. Örneğin bkz. Christina Agriantoni ve Maria-Christina Hadjioannou (yay. haz.), *The Athens Silk-Industry Quarter* (Atina, 1995); Vasilis Kremmydas, *Emporikes praktikes sto telos tes Tourkokratias: Mykoniates emporoi kai plioktetes (me vase to archeio tes oikogenias Bate)* [Türk Yönetiminin Son Döneminde Ticari Faaliyetler: Mykonos'lu Tüccarlar ve Gemi Sahipleri (Bates Ailesi'nin Arşivlerinden Yararlanılmıştır)] (Atina, 1993); *Emporoi kai Emporika diktya sta chronia tou eikosiena, 1820-1835* (Tüccarlar ve Ticaret Ağları, 1820-1835) (Atina, 1996); Gelina Harlaftis, *A History of Greek-Owned Shipping: The Making of an International Tramp Fleet, 1830 to the Present Day* (Londra ve New York, 1996).

rihçileri arasındaki işbirliğinin ve karşılıklı güvenin gelişmesine bağlı olacaktır. Bu konuda iyimser olmak için haklı nedenler bulunmaktadır: Giderek daha fazla sayıda işletme kendi tarihlerinin ve tarihsel kayıtlarının önemini kavramaktadır.[7] Bundan sonraki gelişmeler eninde sonunda, üretilecek araştırmaların kalitesine bağlı olacaktır. İşletme tarihleri işletmelerin faaliyetlerinin birer kronoloji olmanın ötesinde şeyler olmalıdır; hipotezlerini oluşturmalı ve kuramdan yararlanmalıdır.[8]

İlk Girişimler ve İşletme Arşivlerinin Düzenlenmesi

Arşivlerin düzenlenmesi ve tarih araştırmalarının başlatılması yönündeki ilk önemli girişim, 1970'lerin ortalarında, on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar giden Yunanistan Ulusal Bankası (NBG) Tarih Arşivi'nin oluşturulması olmuştur. Bu olay, iktisat tarihi ve daha sonra da işletme tarihi alanında faaliyetlerin başlamasına yardımcı olmuştur. Bankanın arşivlerin açılmasına ek olarak, bankanın kendisi tarafından finanse edilen araştırma programıyla, NBG'nin modern Yunanistan'ın iktisadi gelişmesindeki rolünün değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu proje yaklaşık 19 milyon belgenin düzenli biçimde işlenmesini içermekteydi. Geri kalan 14,7 milyon belge ise depolarda değerlendirilmeyi beklemektedir.[9] Programın birkaç yıldır başarılı bir şekilde yürütülmesi, Yunan iktisat

7) Kasım 1999'da Atina'da *Oikonomike Viomechanike Epitheorise* adlı aylık dergi tarafından "yirminci yüzyılda girişimciliğin görünümleri" konulu bir sergi düzenlenmiştir. Bu sergi en eski ve en büyük sanayi ve bankacılık firmalarının birçoğunun kısa öykülerini sunmuştur. Sergi katalogunda, Yunanistan'da girişimciliğin tarihine giriş konulu bir yazı yer almıştır; bkz. Margarita Dritsas (yay. haz.), *Facets of Greek Enterpreneurship in the Twentieth Century* (Atina, 1999).

8) Örneğin, Nicos Melios ve Evangelia Bafouni, *Elais S.A. 1920-1997: Opseis tes oikonomikes tes historias* (*Elais S.A. 1920-1997: Ekonomi Tarihinin Görünümleri*) (Neo Falero, 1997); Vasiliki Theodorou, *To ergostasio emaye sten Kea, 1927-1957* (Kea'daki Emaille Fabrikası, 1927-1957) (Kea, 1994); Dimitra Pikramenou-Varfi, *O Spyridon Pavlides kai to glykismatopoieion tou* (Spyridon Pavlides ve "Pasta İmalathanesi": İlk Yunan Sanayinin Başlangıç Yılları) (Atina, 1991).

9) Araştırma programına ilişkin bir ilerleme raporu için bkz. Gerasimos Notaras, "Fonds d'Archives et Banques Grecques", Dritsas vd., *L'Enterprise*, 191-202. Arşivlerin elektronik ortamda kullanılmasının ayrıntılarına ilişkin olarak bkz. George N. Mitrophanis, "Analysis of Historical Information Systems: The Case of the Historical Archive of the National Bank of Greece", KNE (Neohellenik Araştırma Merkezi), *Tetradia Ergasias* (Atina) 21 (1998): 106-25.

tarihinin ilk modern monografileri olarak düşünülebilecek bir dizi incelemenin yayınlanmasını sağlamıştır.[10]

NBG projesi, birçoğu Fransa'da yaşayan ve Paris Üniversitesi'nde ve Centre National de Recherche Scientifique (CNRS) veya Ecole des Hautes en Sciences Sociales'de çalışan Yunanlı tarihçiler tarafından tasarlanmış ve yürütülmüştür. Bu kişiler Yunanistan'a dönünce, büyük ölçüde Fransız Ecole des Annals'dan (veya yeni tarih) kaynaklanan düşünceleri ve perspektifleri uygulamaya koymuş ve bunlar da kısa süre sonra Yunan tarihi üzerinde bir tür egemenlik oluşturmuştur. Bunun sonucunda, dünyanın diğer yerlerinde, özellikle de İngiliz ve Amerikan kurumlarında aynı sıralarda ve daha önceleri ortaya çıkmış bulunan alternatif perspektifler bu kadar ilgi çekmemiştir. NBG örneği hemen diğer bankalar tarafından da aynen uygulanmış ve böylece bankacılık tarihi giderek işletme tarihine yönelik olarak sonradan gelişen ilginin temelini oluşturmuştur.[11] Öte yandan, NBG'nin arşivlerinin, birçok banka müşterisinin ve bankanın denetimine girmiş firmanın iş faaliyetlerine ilişkin kayıtları içerdiği kısa süre sonra fark edilmiştir.[12] NBG'nin arşivleri, banka tarafın-

10) NBG projesi, ünlü tarihçi S. Asdrachas'ın yönetiminde sürdürülmektedir. Yunan iktisat tarihine ilişkin on beş monografinin yazılmasını sağlamıştır.

11) Buna bir örnek Commercial Bank of Grece'dir. Bu bankanın programının başında bir başka Yunanlı tarihçi, George Dertilis bulunuyordu. Bu program işletme veya iktisat tarihine değil, sosyal tarihe ve antropolojiye önem vermiştir. Ancak bazı araştırmalar, örneğin Haris Exertzoglou'nun on dokuzuncu yüzyılda İstanbul'daki Yunanlı bankerleri ele aldığı *Adaptability and Tactics of Greek Overseas Capital* (Atina, 1989) adlı çalışması bir girişimcilik tarihi sayılabilir. Program 1980'lerin sonlarında durdurulmuştur. The Agricultural Bank ve The Industrial Development Bank de (IDB) NBG'nin yolunu izlemiştir. IDB'nin Teknoloji ve Araştırma Enstitüsü hâlâ genel olarak Yunan sanayinde know-how ve teknoloji tarihi ile ilgili konferanslara parasal destek sağlamakta ve çalışmaları yayınlamaktadır.

12) Örneğin, belli büyüklükteki ilk modern boya ve vernik tesisi olan Iris S.A.'nın arşivleri, bankanın bir sanayi kuruluşu olan Aspiotis Elka S.A. adlı matbaacılık firmasının boya ve vernik bölümünün işletme tarihinin yazılmasında ve NBG'nin rakibi olan ve 1952'de NBG ile birleşen Bank of Athens'in tarihinin yazılmasında kullanılmıştır. Bu arşivlere ek olarak, 1857'de kurulan Hellenic Maritime Company'ye, demiryollarına, birkaç enerji üretim tesisine ve enerji firmaları gibi ilk kurulan bazı önemli firmalara ilişkin diğer arşiv malzemeleri de mevcuttur. Bu malzemeler NBG'nin iktisat tarihi dizisinde yayınlanan bazı monografilerin temelini oluşturmuştur. Özellikle bkz. Lefteris Papagiannakis, *Oi hellinikoi sidirodromoi, 1882-1910* (Yunan Demiryolları) (Atina, 1982); Constantinos Papathanassopoulos, *Etaireia Hellinikis Atmoploias (Hellenic Maritime Co.) 1855-1872* (Atina, 1988); Nicos S. Pantelakis, *O Exelectrismos sten Hellada: Apo tin idiotiki protovoulia sto kratiko monopolio, 1889-1956* (Yunanistan'ın Elektrifikasyonu. Özel Girişimden Devlet Tekeline, 1889-1956) (Atina, 1991).

dan derlenen bir dizi sektöre ilişkin inceleme ile birlikte, Yunanistan'da 1911 ve 1960 yılları arasında faaliyet gösteren en büyük sanayi firmalarına ilişkin 2.000'den fazla dosyayı içeren Sanayi Kredileri başlıklı bir kategoriyi oluşturmuştur. Bunlar, iki savaş arasındaki yıllarda sanayi ve bankalar arasında, özellikle de NBG ve sanayi arasındaki ilişkiler hakkında bir monografinin kaynak malzemesi olarak kullanılmıştır.[13]

Bir diğer kurum olan Neo-Helenik Araştırma Merkezi yıllar içinde bir dizi özel işletme arşivi biriktirmiştir.[14] Diğer bazı arşivler, kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olan Helenik Yazın ve Tarih Arşivi'ne (ELIA) aittir.[15] En eski ekonomi dergilerinden biri olan aylık *Industrial Review* dergisini yayınlayan Kerkyra Publications, yakın zamanlarda kurucularından ve sahiplerinden birinin arşivini düzenlemiş ve katalog haline getirmiştir.[16] Bu arşivin önemi, 1958 ve 1960 arasında yayınlanan, Yunanistan'da bu türde ilk ve tek olan, beş ciltlik *Hellenic Business Biographical Dictionary* için temel olmak üzere derlenmiş olmasıdır. Son olarak, daha önemsiz olmayan bir nokta, son beş yıl içinde bazı firmaların kendi kayıtlarını katalog haline getirmeleridir. Bunlardan biri olan, boya ve vernik sanayinde ikinci büyük firma Chrotech S.A. kendisinin boya ve vernik bölümünün işletme tarihinin yazılması işini sipariş etmiştir.[17] Petrol sektöründeki göreli olarak eski bir başka firma ve bugün Unilever'a bağlı

13) Margarita Dritsas, *Viomichania kai trapezes stin Hellada tou mesopolemou* (Yunanistan'da İki Savaş Arasındaki Dönemde Sanayi ve Bankacılık) (Atina, 1990). Bu çalışma, Yunanistan'da anonim şirketlerin kuruluşu, yönetim tarzları, finansal stratejileri vb. üzerinde odaklaştığından işletme tarihinin temel sorunlarını ele almıştır.

14) Örneğin, bir makine tamircisi ve imalatçısı olan A. S. Koupas S.A.'nın (1882-1987); bir pamuk ipliği şirketi olan Retsinas Brothers S.A.'nın (1872-1981) ve Gerousis ailesinin arşivi. Bu arşivler genellikle dışarıdan gelen araştırmacılara açık değildir. Retsinas arşivinin ayrıntıları ve firma tarihinin kısa bir kronolojisi için bkz. C. Agriantoni, "'Frères Retsinas S.A.': Ascension et déchéance d'une grande enterprise textile de la Grèce", Dritsas vd., *L'Enterprise*, 213-26; Koupas arşivi için bkz. Andreas Bayas ve Eugenia Kremmyda, "Arceiakes ergasies sto archeio A. Kouppa S.A." (A. Koupas Arşivi'nde Arşiv Çalışması), *Tetradia Ergasisas* 21 (1998): 59-61; Gerousis arşivi için bkz. Maria-Christina Hadzioannou, "Modes of Adaptation of Greek Diaspora Firms in the Greek Kingdom", Dritsas vd., *L'Enterprise*, 103-8.

15) Christina Varda, *The Hamburger-Alexopoulos Archive. Catalogue* (Atina, 1997). Yeni sağlanan arşivler hakkındaki bilgiler aylık bültenlerinde düzenli olarak yayınlanmaktadır.

16) Margarita Dritsas (yay. haz.), *The Archives of Konstantinos Vovolinis*, c. 1 (Atina, 1997); 2. cilt baskıdadır.

17) Dritsas, *To Chroma tes Epitychias.*

bir şirket olan Elais S.A., şirket belgelerinin ve notlarının yer aldığı bir sürekli sergi açmış ve faaliyetlerinin kısa bir kronolojisini yayınlamıştır.[18] Bu örnekler, ayrıca yayınlanmamış kaynaklara dayalı olarak yürütülen başarılı araştırmalarda önemli ve belirleyici olan bir faktörün, tarihçiler ve iş dünyası arasındaki ilişki olduğunu da göstermektedir.

Biri 1989 yılında Atina'da, diğeri 1995 yılında Rethymno'da (Girit) olmak üzere düzenlenen iki uluslararası konferans da Yunanistan'da işletme tarihinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Bunlardan birincisi, ülkede bu disipline olan ilginin başlamasının göstergesi, ikincisi ise geçen altı yıl içinde sağlanan gelişmenin göstergesi olarak düşünülebilir. Her iki konferansa da –bildirileri daha sonra yayınlanmıştır– Avrupa'nın diğer ülkelerinden araştırmacılar katılmış ve Chandler da ikinci cildin giriş bölümünü yazmıştır.[19]

Yaklaşımlar ve Paradigmalar

Faaliyetini sürdürmekte olan Yunan firmalarına ilişkin örnek olaylara çok ender olarak rastlanmaktadır. Yunan boya sanayinin tarihi[20] bu sanayinin liderlerinden biri tarafından sipariş edilmiştir ve 1830-1990 döneminde tüm sektörü kapsayan bir işletme tarihidir. Bu araştırma, bazı şirketlerin arşivlerine dayalı olarak ve belgelerde olmayan bilgileri tamamlamak için de programlı ve programsız olarak gerçekleştirilen kişisel görüşmelere dayalı olarak yapılmıştır. Bu çalışma bu sanayinin diğer coğrafi bölgelere yayılmasından sonra, diğer sektörlerle ilişkisi içindeki gelişimini ele almıştır. Hem on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde hem de yirminci yüzyılın büyük bölümünde başlıca firma türlerini belirlemiştir. Bu sanayide bugün bazı firmalar büyük işletme birimleri olarak kabul edilmekle birlikte, uluslararası açıdan ele alındığında hâlâ küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ'ler) egemen durumdadır. Bu sektörün, Yunanistan'ın gelişimini oldukça iyi temsil eden genel evrimi, modernleşme süreci ve mevcut durumu hem dış hem de iç faktörler açısından incelenmiştir. İşletmelerin durumlarındaki farklılıklar bir yana bırakıldığında, bazı girişimci ve şirket stratejilerinin ve davranışlarının özel bir öneme sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Önde gelen firmaların mülkiyet ve

18) Melios ve Bafouni, *Elais S.A.*
19) Dritsas vd., *L'Enterprise*; Dritsas ve Gourvish, *European Enterprise.*
20) Dritsas, *To chroma tes Epitychias.*

yapılarındaki ve sahiplerinin davranış tarzlarındaki değişimler sektörün tamamında belli bir sahipler kuşağında aynı eğilimi göstermektedir. Bu işletmeler başlangıçta ister mütevazı ister büyük işletme durumunda olsunlar, aile denetimindeki çok bölümlü birimler olma yönünde gelişmiş ve bazıları da çokuluslu şirketlere bağlı şirketler durumuna gelmişlerdir. Bu modern şirketlerde, aile denetiminin yanı sıra yönetim deneyimi, bunların başarılı ya da başarısız olmalarında belirleyici olmuştur. Bu sektördeki lider firmaların çoğu Chandlerci türde bir firma olarak kabul edilmeseler bile, başarılı olanların 'uzun vadeli üç yatırımı' gerçekleştiren firmalar oldukları görülmektedir. Bu yüzden modernleşme, kullanılan sermaye kaynaklarının miktarına ve türüne, kullanılan teknoloji türüne ve piyasa koşullarının denetimine ilişkin planlamayı kapsamaktadır.

Bu araştırmada kullanılan kavramlar, sadece firma kuramından değil, iktisadi ve sosyal tarihten de alınmıştır. Girişimcinin rolünün daha fazla ilişkili olduğu on dokuzuncu yüzyıldaki işletme faaliyetinin incelenmesi böyle bir seçime yol açmıştır. Biçimsel nitelikler ve arzular, gerçekliğe ilişkin deneyimler ve algılamalar, toplumsal konum ve bağlantılar, sadece karar alma, strateji ve taktiklerin özünün değil, tarzının da belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Bu nedenle, işadamlarının sosyoekonomik durumlarının, belli stratejileri nasıl tasarlandıklarının ve ne tür kararlar verildiğinin anlaşılmasında önemli oldukları kabul edilmektedir. En fazla kullanılan yaklaşımın mümkün olduğu kadar çok yönlü olmasına çalışılmış ve Yunanistan'da yirminci yüzyıl boyunca en egemen işletme faaliyeti biçimi KOBİ'lerin kurulması olduğundan, girişimci analizi ile firma analizi birleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak büyük firmalar da iktisadi gelişmede önemli bir paya sahip bulunmaktadır. Modern şirketler yapı ve ürün kapsamı olarak çok daha fazla çeşitlilik göstermekte, fakat Chandlerci türün özellikleri egemen olmamakla birlikte, mevcut olduğundan, genel olarak Schumpeterci girişimci türü nitelikler daha güçlü görünmektedir. Bugün esnek KOBİ'ler sadece küçük ulusal ve bölgesel pazarlarda değil, küresel bağlam dahil olmak üzere piyasanın bütününde faaliyet göstermektedir. Bunların varlıklarını sürdürmeleri ve gelişmeleri, çoklu piyasa yapılarında başarılı bir şekilde faaliyet sürdürme konusundaki esnekliklerinin bir fonksiyonudur.

İkinci sektörü temsil eden bir dal olarak boya sanayinin incelenmesi, KOBİ'lerin aynı dalda ve dallar arasında çeşitli mülkiyet biçimleri –aile, devlet ve çokuluslular tarafından denetlenen– altında büyük firmalarla yan yana faaliyetlerini sürdürdüklerini ve geliştiklerini göstermiştir. Gü-

nümüzde Yunan işletmelerinin gösterdiği çeşitlilik, hiç kuşkusuz, gelecekteki tartışmaların koşullarını büyük ölçüde belirleyecektir ve kuramsal yaklaşımların nasıl daha yararlı olabilecekleri konusundaki çelişkiler çözülmeden devam edecek gibi görünmektedir. Boya sanayinin incelenmesi, belli ölçüde bir seçmeciliğin kaçınılmaz olduğunu göstermiştir. Daha şimdiden iki soru, gelecekte daha fazla sistematik ilgi çekecek gibi görünmektedir. Bunlardan birincisi, Yunan işletmelerinin büyüklüğü ve bunun sonuçlarının ne olduğu sorusudur. Bugüne kadar büyük işletmelerin Yunanistan'da sınırlı kalmasına karşın, yakın zamanlardaki veriler geçtiğimiz on yılda şirket sahipliğinin bir kuşaktan diğerine aktarılma eğilimlerinden ve gelişen uluslararasılaşmadan kaynaklanan önemli değişikliklerin gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Genel olarak firmalar aile özelliklerinden kurtulamasalar da, şirket birleşmeleri ve satın almaları önemli ölçekte gerçekleşmeye başlamıştır. Tek bir ailenin denetimindeki ulusal veya uluslararası işletme gruplarındaki eğilimler, incelenmesi ve değerlendirilmesi gereken yeni bir özellik olarak ortaya çıkmıştır.

İkinci sorun, her zaman olmamakla birlikte, genellikle ulusal ve uluslararası sermayenin küçük veya büyük bölümlerini bir araya getiren ve bugüne kadar fazla ilgi gösterilmemiş olan büyük firmaların –kamunun ve özel kesimin mülkiyetindeki ve yönetimindeki– analiz edilmesine duyulan ihtiyaçtır. Böyle bir gündem, devletin rolünün geleneksel olarak yaygın olduğu Yunanistan'da daha da önem kazanmaktadır. Bu sorunun parametreleri de, son birkaç yıldır Yunan hükümetlerinin izledikleri özelleştirme politikaları sonucunda değişmeye başlamıştır. Araştırmaların üzerinde odaklaşması gereken bir diğer konu da, bir yandan aynı gelişmişlik derecesinde veya daha gelişmiş olan ülkelerdeki, diğer yandan da tarihleri ve yapıları benzer ülkelerdeki –örneğin diğer Akdeniz ülkelerindeki– firmaların izledikleri gelişme çizgisiyle yapılacak karşılaştırmalar ve bunlarla olan farklılıklardır.[21]

ABD'deki ve dünyanın diğer ülkelerindeki büyük işletmelerin incelenmesi için çok uygun olan Chandlercı paradigma,Yunanistan gibi bu konuda geç kalmış ülkelerdeki gelişme sürecinin özelliklerini ancak kısmen kapsayabilir. Buna karşılık, karşılaştırmalı analiz konusundaki düşüncemizi güçlendirir. Firmanın tarihsel bağlamı içine yerleştirilmesi Chandlercı yaklaşımın temelini oluşturduğundan, bu, alternatif işletme

21) Akdeniz ülkelerindeki büyük işletmelerin yapısını karşılaştıran bir araştırma programı sürmektedir.

davranışlarındaki çeşitliliğin ve bu davranışların farklı yapılarla ilişkilerinin ortaya konulmasına yardımcı olur ve böylece ulusal ve bölgesel bağlamda faaliyet gösteren işletme çeşitlerine ilişkin bilgimizi zenginleştirir. Örneğin, Yunan boya sanayine ilişkin incelemenin bulgularının gösterdiği gibi, Yunanistan'da belli bir piyasadaki aile mülkiyeti ve denetimi, daha büyük ölçek ve fazla etkinlik veya yüksek verimlik ve yenilik birbirine aykırı şeyler değildir. Aynı zamanda, aile yapısının finansman bulma ve iş sorunlarının çözümü açısından esnek olması, işletme kurucularının öncülük ruhuna yardımcı olan bir durumdur. Aile mülkiyeti, yönetimdeki hiyerarşiye engel oluşturmamaktadır. Bazı şirketler hâlâ işletme sahiplerinin kişisel yönetimini ve girişimini, giderek çok bölümlü bir biçime yaklaşan bir yönetim hiyerarşisiyle birleştirmeyi başarırken, diğer bazı şirketler, kurucularının ölümünden sonra, daha az 'kişisel' olan ya da kişisel olmaktan tümüyle uzak bir örgütlenme biçimine geçmeyi başarmışlardır.

Kabaca aynı dönemi (1830-1990) kapsayan bir diğer işletme tarihi dalı da Yunan gemi inşa sektörüyle ilgilidir.[22] Yunanca yazılmış boya sanayi tarihinin tersine, İngilizce olarak kaleme alınan gemicilik tarihi daha geniş bir okuyucu kitlesinin ilgisini çekmiştir. Gemicilik geleneksel olarak Yunan ekonomisindeki faaliyetlerin en önemlilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Gösterdiği devamlılığın derecesi yüksektir ve bazen olağanüstü başarılara ulaşmıştır. Bu sektörün iktisadi tarihine ilişkin daha önceki bazı çalışmalar mevcuttur, fakat denizcilik tarihine ilişkin en sonuncu çalışma (1996) çok çeşitli arşiv malzemesinin yoğun biçimde kullanıma dayalı en kapsamlı çalışmadır. Yunan gemiciliği kesin bir şekilde aile yapısına bağlıydı (ve hâlâ öyledir) ve bazı Yunan adalarıyla güçlü bir coğrafi ilişki içindeydi. Bu araştırma başarılı yolcu taşımacılığı ve dökme yük taşımacılığı için gerekli olan iş yapma yeteneğinin, geniş aile yapısına ve talebi karşılamak için hızlı bir şekilde güzergâh değişikliğine yönelerek ağ oluşturmaya bağlı olduğunu çok iyi bir şekilde ortaya koymaktadır. Gemicilik firmaları on dokuzuncu yüzyılda, akrabalık ilişkilerini ve yerel insan kaynaklarını kullanarak (örneğin kaynak adalardan evlilik yaparak ve tayfa kiralayarak) dünya üzerinde kurulmuş önemli iş ağlarını içeren gelişmiş bir örgüt biçimi oluşturmuşlardır. Gemicilik firmaları böylece, taşıyacakları yükleri ve gemi güzergâhlarını etkin bir şekilde düzenleyerek belli pazarlara ulaşma ve sonun-

22) Harlaftiz, *Greek-Owned Shipping*; bu araştırma Yunanca'ya çevrilerek yayınlanmıştır [*Historia tes Hellinoktites Naftilias* 19os-20os *aionas* (Atina, 2001)].

da buralarda egemen olma imkânını elde etmişlerdir. Bu araştırma ayrıca bu ağ oluşturmanın özel bir Yunan işletme stratejisi olduğunu ve yirminci yüzyılda bu iş alanının uluslararasılaşmasına ve yeni gemi sahiplerinin ortaya çıkmasına rağmen, Pire'nin bu sektörün karar merkezi olma üstünlüğünü sürdürmesini sağladığını ileri sürmektedir. Bu araştırma Yunan kimliğinin, deneyim, iletişim, finansman sağlama, gemi yapımı, sigortanın merkezi yeri olmaya devam etmesinin Yunanlıların başarısının temelini olduğunu ortaya koymaktadır.

İktisadi faaliyetin iki önemli dalına ilişkin bu kapsamlı işletme tarihleri dışında, kapsam olarak daha sınırlı, fakat yine de yararlı diğer araştırmalar mevcuttur. Bunlar arasında, Atina'da on dokuzuncu yüzyılın ortalarında kurulan, fakat başarılı olamayan ilk ipek fabrikalarından birine ilişkin bir örnek olay bulunmaktadır. Bu örnek olay, kozaların ihraç edilmesinin, onların ülke içinde ipek üretimi için işlenmesinden daha kârlı olduğu bir dönemde hem yabancı (İngiliz) hem de yerli (Yunanlı) mülkiyete dayalı işletmelerin sanayileşmenin olmadığı koşullara uyum sağlamada karşılaştıkları güçlükleri özetlemektedir. Bu firma, faaliyetine 1870 yılında son vermiş ve özel bir ticaret şirketi olarak devam etmiştir. Sonraları daha da küçülmüş ve tesislerini kentsel arazi olarak kiraya verilmiştir.[23] Sermaye üzerinden sağlanacak kârdan daha çok mülkiyeti korumaya önem veren bir girişimci davranışının yanı sıra, destekleyici bir devlet politikasının ve korunmuş bir iç piyasanın olmayışı, başarısızlığın başlıca nedenleri olarak gösterilmektedir. Diğer nedenler arasında teknik becerilerin ve know-how'ın mevcut olmaması, sürekli bir likidite krizi ve yönetim zayıflıkları bulunmaktadır. Bu araştırma, göreli olarak büyük firmaların oluşturulmasında zamanlamanın önemli olduğunu ve büyük firmaların egemen aile mülkiyeti tarzıyla uyumlaştırılmaması durumunda, büyük bir olasılıkla varlıklarını sürdüremeyeceklerini göstermesi açısından değerlidir.

1970'lerden ve 1980'lerden itibaren Yunanistan'daki gelişmeye ilişkin genel araştırmaların arasında, genellikle girişimcilerin rollerini veya işletmelerin belli uygulamalarını ele aldıkları için girişimci tarihinin parçaları olarak kabul edilebilecek olan araştırmalar bulunmaktadır. Bunların çoğu bağımlılık kuramının mantığına uygunken, diğerleri Yunan ekonomisinin belli sektörlerini –örneğin kırsal ekonomiyi– ve belli bölgeleri

23) Christina Agriantoni, "'Société Sericiole de la Grèce': Adaptation and Assimilation of a Large Industrial Firm", *Metaxourgeion: The Athens Silkmill*, (yay. haz.) Agriantoni ve Maria Christina Chatziioannou (Atina, 1997), 83-136.

ele almaktadır. Bunlar da daha çok bankacılık ile ilişkilidir ve işletmelerin belli dönemlerdeki davranışlarını ve stratejilerini ortaya koydukları için yararlıdır.[24]

Daha önce de belirtildiği gibi, 1970'lerde ve 1980'lerde neo-Marksist politik iktisat söylem içinde, iktisadi geri kalmışlığın esas olarak, benimsenen ideolojik farklılığa bağlı olarak bir sınıfın –Yunan 'kapitalist sınıfının', 'burjuvazinin', 'girişimci sınıfın' veya 'yeni orta sınıfın'– giriştiği işlerin yetersiz ya da yanlış olmasından kaynaklandığı kabul ediliyordu. Hangi terim kabul edilirse edilsin, bu araştırmaların tümü, üstü kapalı şekilde, belli bir dönemde bazı girişimcilerin rolleri üzerinde odaklaşıyordu. Daha sonra, dışa açılmaya çalışan bir çevre ya da yarı-çevre ekonominin özellikleri olan, kısa dönemli spekülatif davranışların, kâr peşinde koşma ve risk almaktan kaçınma gibi davranışların, türdeş bir sınıfın niteliği olarak tüm zamanlarda ve diğer sektörlerde mevcut olduğu sonucuna varılıyordu.[25] Bunlar işletme tarihi olmamalarına ve metodolojik açıdan eksikliklerine rağmen, iktisadi tarihi ve sosyal (girişimcilik) tarihi etkilemişlerdir. Yekpare, türdeş bir 'sınıf' kavramı, özellikle Yunan 'kapitalistlerini' kapitalist sistemin kurucusu ve bu sistem tarafından yaratılmış bir sınıf olarak gösteren bir çalışmada belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.[26]

24) George Dertilis (yay. haz.), *Banquiers, usuries et paysans* (Paris, 1988). Tarihsel coğrafya ile birleşmiş bölgesel tarih için bkz. Vangelis Prontzas, *Oikonomia kaiGeoktesia sti Thessalia, 1881-1912* (Tesalya'da Ekonomi ve Toprak Mülkiyeti, 1881-1912) (Atina, 1992). Privileged Bank of Epirus-Tesalya'nın arşivlerinden ve Xenia Manastırı'nın iktisadi kayıtlarından geniş ölçüde yararlanılmıştır. Bu çalışmanın bir bölümü Xenia Manastırı gibi büyük malikânelerin stratejileri ve yönetimleri gibi konular üzerinde odaklaşmıştır. Peleponnes bölgesi ve bölgedeki bankacılık faaliyetinin etkileri konusunda bkz. Thanasis Kalafatis, *Agrotike Piste kai Oikonomikos Metaschematismos ste Peloponneso* (Kuzey Pelopennes'de Kırsal Kredi ve İktisadi Dönüşüm), 3 cilt (Atina, 1990)

25) Örneğin bkz. Nicos Mouzelis, *Modern Greece: Facets of Underdevelopment* (Londra, 1977); Costas Vergopoulos, *Ethinismos kai Oikonomike Anaptyxe* (Milliyetçilik ve İktisadi Gelişme) (Atina, 1981); "The Constitution of the New Bourgeois Class, 1944-1952", *Greece in the 1940s and 1950s: A Nation in Crisis*, (yay. haz.) John O. Iatridis (Hanover ve Londra, 1981), 529-59; Constantinos Tsoukalas, *Koinoniki Anaptyxi kai Kratos* (Sosyal Gelişme ve Devlet) (Atina, 1981).

26) Alice Vaxevanoglou, *Oi Hellines Kefaleouchoi, 1900-1940* (Yunanlı Kapitalistler, 1900-1940) (Atina, 1994). Benzer şekildeki bir indirgemecilik, Yunan pamuklu ve çelik sanayilerine ilişkin bölümler içeren bir diğer çalışmanın da bir özelliğidir: Christos H. Hadjiossif, He Gerea Selene, *He viomechania sten Helliniki Oikonomia, 1830-1990* (Batan Ay, Yunan Sanayi ve Yunan Ekonomisi, 1830-1990) (Atina, 1993).

Son olarak, genellikle Yunanistan'daki ilk işletme faaliyetlerine ilişkin ayrıntılı bilgi içeren çeşitli arşiv malzemesine dayalı bir dizi monografi mevcuttur. Gemiciliğin yanı sıra ticaret de en fazla ilgi çeken alandır. Bu araştırmaların çoğu, on sekizinci yüzyılın sonları ve on dokuzuncu yüzyılın başlarının hâlâ Osmanlı yönetiminde olan Yunanistan'ında, belli bölgelerin (Peloponnesos, Girit ve Mykonos) tüccar ve gemi yapımcıları gibi girişimci gruplarının faaliyetlerini ve Avrupa'nın diğer ticaret ve sanayi merkezleri ile ilişkilerini anlatmaktadır.[27] Bu monografiler, Doğu Akdeniz ve Karadeniz bölgelerindeki ticarette egemenlik kurarak kapitalizm öncesi koşullarda faaliyet gösteren Yunanlı tüccarların, büyük ölçüde bölgedeki modern kapitalizmi biçimlendirdiklerine ilişkin, çok sayıda belgeye dayalı hipotezleri içermektedir. Bu çalışmalar esas olarak ulusal tarih yazımına ilişkindir ve hiçbiri o dönemde işletme tarihi olarak sunulmamıştır. Bunlar, ilk işletme türlerine ilişkin değerli bilgiler sağlamalarının yanı sıra, daha geniş çoklu etnik ve çokuluslu iktisadi yapılar içinde faaliyet gösteren etnik girişimciler ve işletme yapılarına ilişkin tartışmaları desteklemektedir.[28] Bu araştırmalar, Yunanlı tüccarların Doğu Akdeniz bölgesinde başarılı firmalar kurmuş etkin girişimciler olduklarını göstermiştir. Fakat firmalarının yok olmasına yol açan koşullar hâlâ bir ölçüde karanlıktadır ve daha ayrıntılı olarak araştırılmayı beklemektedir.[29]

27) Bkz. Vasilis Kremmydas, *Archeio Hatzipanayotti (Hatzipanayotti Arşivi)*, c. 1 (Atina, 1973); *Emporikes praktikes; a.g.e., Emporoi kai emportika diktya*; Stefanos Papageorgiou, *O exynchronismos tou Hellena pragmatefti symphone me ta europaika protypa* (Yunan Gezici Tüccarının Avrupa Tarzında Modernleşmesi) (Atina, 1990).

28) İkinci Dünya Savaşı öncesinde Yunanistan'daki Yahudi girişimcilere ilişkin olarak bkz. Margarita Dritsas, "Politismiki idiaiteroteta kai epicheiriseis: He periptosi ton evraikon diktion" (Kültürel Özgüllük ve Girişimci Davranışları: Yirminci Yüzyılın Başlarında Yunanistan'da Yahudi Ağları Örneği), *Hellinikos Hevraismos* (Yunanistan Yahudileri): *Conference Proceedings*, (yay. haz.) Vasilis Kremmydas (Atina, 1999), 303-44.

29) Yunanlı tüccarların ağlarının ve stratejilerinin kurumcu kuramı kullanarak inceleyen yeni çalışmalar için bkz. Ioanna Pepelassis-Minoglou, "The Greek Merchant House of the Russian Black Sea: A Nineteenth Century Example of a Traders Coalition", *International Journal of Maritime History* 10, no. 1 (1998): 61-104; ve Minoglou Louri ve Helen Louri, "Diaspora Enterpreneurial Networks in the Black Sea and Greece, 1870-1917", *Journal of European Economic History* 26, no. 1 (1997): 69-104. Bankacılık ağlarına ilişkin olarak bkz. Margarita Dritsas, "Networks of Bankers and Industrialists in Greece in the Interwar Period", *Universal Banking in Twentieth Century Europe*, (yay. haz.) Alice Teichova, Terence R: Gourvish ve Agnes Pogany (Londra, 1994), 229-45; Margarita Dritsas, Peter Eigner ve Jon Ottoson, "Big Business Networks in Three Interwar Economies: Austria, Greece, Sweden", *Financial History Review* 3 (1996): 175-95.

İşletmelere yeni teknolojilerin ve yeni örgütsel yöntemlerin girişi gibi konular bugüne kadar daha çok iktisatçılar ve sosyologlar tarafından incelenmiştir ve sadece yakın zamanlardaki gelişmeleri kapsamaktadır.[30] Yakın zamanlarda devletin rolü ve devlet politikasının sağladığı modernleşme teşvikleri üzerinde daha fazla durulmakta ve işletmelerin kendi faaliyetlerine çok daha az önem verilmektedir.[31] Bununla birlikte, bu analizler daha ayrıntılı ve sistematik tarih araştırmalarının gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.

1990'larda kamunun yönettiği şirketlere ilişkin bazı araştırmalar yayınlanmıştır. Bunların çoğu, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, haberleşme, elektrik üretimi, su, kent içi taşımacılık ve hava taşımacılığı vb. gibi hizmetlerde bir tekel olarak kurulmuş kamu hizmeti firmalarıdır.[32] Bunlar, birkaç çokuluslu şirketle birlikte, ülkenin şirketler kesimini oluşturan en büyük firmalarıdır. Bunların arşivleri araştırmacılara açık olmadığı için, bu incelemelerden hiçbirinin bir tarihçi tarafından yapılmamış olması bir rastlantı değildir. Bunların yazarları genellikle, bu firmaların iktidardaki hükümet tarafından atanan genel müdürleridir. Yapılan analizler bu şirketlerin tarihini on yıldan daha uzun bir dönem için pek ele almamakta, fakat şirket içi bilgilere dayalı olma ayrıcalığı gibi bir avantajları bulunmaktadır. Öte yandan, bunlar bir ölçüde taraflıdırlar ve genellikle siyasi bir söylemle yüklüdürler. Ancak bu tür çalışmalar, kamu kesiminin açıkları ve yönetim açısından çarpıklıkları konusunda giderek artan siyasi kaygıların sonucunda gerçekleştirilmiştir ve son on yılda değişikliğe uğrayan devlet politikası çerçevesinde değerlendirilmelidir. Kamu kesiminin ve özellikle de kamu hizmetlerinin tarihsel analizi, önümüzdeki on yılda kesinlikle Yunan işletme tarihinin en önemli öncelik-

30) Bkz. Antigone Lymberaki, "The Dynamics of Change Under the Surface of Stagnation: Greek Manufacturing in the post-1974 Period", Dritsas ve Gourvish, *European Enterprise*, 247-66; ve Maria Petmezidou, "Inter-Firm Collaboration and Innovation: How Do Greek Enterprises Respond?", *a.g.e.*, 267-84.

31) Bkz. Tassos Giannitsis (yay. haz.), *Viomichaniki kai Technologiki Politiki sten Hellada* (Yunanistan'da Sanayi ve Teknoloji Politikaları) (Atina, 1993).

32) Bkz. Dimitris Papoulias, *O demosios Tomeas se Krise* (Krizdeki Kamu Sektörü) (Atina, 1991); D. Papoulias ve C. Tsoukas, *Katefthynseis gia te metarrythmisi tou kratous* (Kamu Reformu İçin Rehber) (Atina, 1998); yazar önce sanayi bakanının danışmanıyken sonra Başbakan Constantinos Simitis'in danışmanı olmuştur. Önce Yunan Telekomünikasyon Kurumu'nun (OTE), daha sonra da Devlet Elektrik Şirketi'nin (DEH) yönetim kurulu başkanı ve genel müdürü olmuştur. Bu ikinci şirkete ilişkin olarak ayrıca bkz. Stathis Tsotsoros, *Energia kai Anaptyxi ste metapolemiki periodo: H DEH, 1950-1992* (Savaş Sonrası Dönemde Enerji ve Gelişme: Kamu Enerji Şirketi, 1950-1992) (Atina, 1995).

leri arasında yer alacaktır. Bundan dolayı Chandlercı ve Chandlercı olmayan paradigmalar arasındaki tartışma da büyük önem taşıyacaktır.

Sonuçlar ve Geleceğe Bakış

Bazı sonuçlara varmak gerekirse, genel bir sonuç, Yunanistan'da işletme tarihinin henüz çok gelişmemiş olmasına ve, İspanya ve İtalya gibi Akdeniz ülkeleri dahil, diğer ülkelerdekinden kesinlikle daha az gelişmiş olmasına rağmen, son birkaç yılda kesinlikle ilerleme kaydettiğidir. Aynı şekilde, gelecek de iyi görünmektedir. Birçok iktisat tarihçisi bugün çalışmalarını işletme tarihi olarak sunmaktadır, fakat burada iktisat tarihinin tümünün işletme tarihi haline gelmesi gibi bir potansiyel tehlike mevcuttur. Bu yüzden, analizin amacının daha kesin biçimde tanımlanması gerekmektedir. Bunun dışında, Yunanistan'da işletme tarihinde giderilmesi gereken eksikliklerin neler olacağı, yeni disiplinin kurumsallaşma derecesine, kaynaklara ulaşabilme olanaklarına ve finansman durumuna bağlı olacaktır. Hepsinden öte, araştırmacıların duyacakları ilgiye bağlı olacaktır.

Yaklaşımlar söz konusu olduğunda, seçmecilik, büyük ölçüde kavramaya çalıştığımız gerçekliğin dayattığı bir şey olması nedeniyle kaçınılmaz görünmektedir. Bununla birlikte, açık iletişim, daha yakın işbirliği yoluyla, araştırmada belli güzergâhların izlenmesini sağlayabilir. 'Akdeniz bağlantısı' bölge ülkeleri için büyük ölçüde doğal bir gelişme biçimi olarak görünmektedir. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Akdeniz ülkelerinin ve ekonomilerinin büyük bölümü gelişme sürecinde önemli benzerlikler göstermiştir. Bu ülkelerin işletme tarihlerinin, geniş bir kamu kesiminin ve çok sayıda KOBİ'nin egemenliğinin mevcudiyeti gibi öğeleri, ülkelerin birlikte gruplandırılmasına imkân sağlamaktadır. Bugüne kadar İspanyol, İtalyan, Fransız ve Yunanlı araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen çalışmalar, karmaşık bir gerçekliği açıklayabilecek tek ve özel bir modelin mevcut olmadığını göstermektedirler. ABD'de ve diğer ülkelerde gelişen çok bölümlü işletmelerin niteliklerini vurgulayan bazı modellerin yanı sıra, daha bölgesel olan diğer modeller de faydalı olmaktadır. Bu çalışmalar alternatif perspektiflerin geliştirilmesiyle ve araştırılmasıyla ortaya çıkacak bir senteze ihtiyaç olduğuna da işaret etmektedir. Bu yüzden geleceğe ilişkin bir gündem bölgesel ve ulusal çeşitliliğin analizini ve bunun Chandlercı paradigmayla ve diğer paradigmalarla karşılaştırılarak değerlendirilmesini içermelidir. Özellikle kamu kesimin-

deki büyük firmalar ve Yunanistan'da faaliyet gösteren yabancı çokuluslu şirketler gelecekte yapılacak analizlerin merkezinde yer almalı ve bunlar KOBİ'lerle karşılaştırılmalıdır. Yeni teknolojinin yayılması ve elde edilmesi, bilgi akışı, yatırımlardaki çeşitlenme gibi süreçlerle ilişkili farklı stratejiler ve yapılar –biçimsel ve biçimsel olmayan–, işgücü stratejileri ve siyasetle ve toplumla ilişkilere ilişkin algılamalar genellikle bu tür girişimlerin bir bölümünü oluşturmalıdır. Araştırmalara konu olmaya başlayan girişimci davranışı yeterli bir ivme kazanmış görünmektedir ve temel bir konu olmayı sürdürecektir. Bu, sosyal tarihin yararlı olabilecek diğer yönlerinin araştırılması gereğini ortaya koymaktadır. Öte yandan, bilgiye dayalı bir ulusal sınıflandırma, bölgesel perspektif ve dünya perspektifine dayalı olarak yapılmalıdır. Son olarak, bir yandan tarihçiler ve sosyal bilimciler arasında, bir yandan da tarihçiler ve iş dünyası arasında daha iyi iletişim kanallarının oluşturulmasına da aynı derecede önem verilmelidir.

Temel Yapıtlar

Agriantoni, Christina ve Maria-Christina Hadjioannou (yay. haz.), *The Athens Silk-Industry Quarter*, Atina, 1995.

Dritsas, Margarita, *To Chroma tes Epitychias: He Helliniki viomehania chromaton, 1830-1990* (Başarının Rengi: Yunan Boya Sanayi, 1830-1990) Atina, 1995.

(yay. haz.), *Facets of Greek Enterpreneurship in the Twentieth Century*, Atina, 1999.

Dritsas, Margarita ve Terence R. Gourvish (yay. haz.), *European Enterprise: Strategies of Adaptation and Renewal in the Twentieth Century*, Atina, 1997.

Harlaftis, Gelina, *A History of Greek-Owned Shipping: The Making of an International Tramp Fleet, 1830 to the Present Day*, Londra ve New York, 1996.

Leontaritis, George, "To helliniko ergatiko kinema kai to astiko kratos, 1910-1920" (Yunan İşçi Hareketi ve Burjuva Devleti, 1910-1920), *Meletemata gyro apo ton Venizelo kai ten epoche tou* (Venizelos ve Dönemine İlişkin Araştırmalar), (yay. haz.) Thanos Veremis Atina, 1980, 49-84.

Melios, Nicos ve Evangelia Bafouni, *Elais S.A. 1920-1997: Opseis tes oikonomikes tes historias* (Elais S.A. 1920-1997: Ekonomi Tarihinin Görünümleri), Neo Falero, 1997.

Moskof, Kostis, *Historia tou Kinimatos tes ergatikis taxis sten Hellada* (Yunanistan'da İşçi Hareketinin Tarihi), Selanik, 1979.

Pikramenou-Varfi, *O Spyridon Pavlides kai to glykismatopoieion tou* (Spyridon Pavlides ve "Pasta İmalathanesi": İlk Yunan Sanayinin Başlangıç Yılları), Atina, 1991.

Svoronos, Nicos G., *Histoire de la Gréce Moderne.* Paris, 1953.

Theodorou, Vasiliki, *To ergostasio emaye sten Kea, 1927-1957* (Kea'daki Emaille Fabrikası, 1927-1957), Kea, 1994.

13
Japonya'da İşletme Tarihinin Durumu

Ülkelerarası Karşılaştırmalar ve Uluslararası İlişkiler

Akira Kudô*

Japonya ekonomisi 1980'lerin ikinci yarısında, hisse senedi ve gayrimenkul spekülasyonu şeklinde özetlenebilecek bir köpük dönemini yaşamıştır. Daha sonra 1990-1'de bu iktisadi köpüğün çöküşünü görmüştür. Japon ekonomisi 1990'larda düşük büyüme oranları ve artan işsizlik oranları şeklinde (elbette iyi dönemlerin ve kötü dönemlerin birbirini izlemesine, diğer bir deyişle, bir iş faaliyetleri döngüsünün olmasına rağmen) ortaya çıkan uzun bir durgunluk dönemiyle karşı karşıya kalmıştır. 1990'lar Japon firmaları açısından da zor bir on yıl olmuştur. Bu on yıl birçok firmanın performansında bir kötüleşmeye yol açmış ve firmaların başarısızlıkları sadece küçük ve orta ölçekli işletmeleri değil, büyük firmaları da etkilemiştir. Perakende sektöründe süpermarketler ve çok bölümlü mağazalar iflas ederken, finansal sektörde Hokkaido Takushoku, Yamaichi Securities ve Long Term Credit Bank of Japan birbiri ardına iflasa

* Takeo Kikkawa, Minoru Sawai ve Takao Shiba bu makalenin taslağını okumuş ve değerli yorumlarda bulunmuştur. Yardımları için çok teşekkür ediyorum. Hataların ve eksikliklerin tümüyle bana ait olduğu açıktır.

sürüklenmiştir. Sanayi sektöründe ve daha özelde, Japon firmalarının dünya çapında başarılar elde ettikleri temel otomotiv sektöründe Nissan zor duruma düşmüş, kurtarılmak için Renault'ya yönelmiş ve sonuçta Fransız otomobil üreticisi ile birleşmiştir.

1980'lerdeki doğrudan yatırım saldırılarıyla dünyayı silip süpürmüş olan Japon firmaları 1990'larda ülke dışındaki projelerinde bir açmazla ve başarısızlıkla karşı karşıya kalmışlar ve birbiri ardına geri çekilmişlerdir. 1980'lerde yatırım yapan ve kredi açan bir süper güç haline hızla yükselen Japonya, 1990'larda sert bir duvara çarpmıştır. Büyük Britanya'da ortaya çıkması iki yüzyıl almış olan, yatırım yapan ve kredi veren güç konumuna yükselme ve bu konumdan düşme olayını Japonya'nın sadece bir kuşak boyunca yaşayabileceği şeklinde bir duygu mevcuttu. Göreli olarak kısa bir süre içindeki bu şiddetli değişim Japon işletme tarihçilerini şaşırtmış görünmektedir.

Tarih araştırmalarının, Minerva'nın baykuşu gibi her zaman geç kalan bir dalı olan işletme tarihi alanının ele alması gereken, Japon firmasıyla ilgili üç sorun bulunmaktadır. Bu üç sorun katman olarak birbiriyle iç içe geçmiştir. Birinci sorun Japon firmalarının İkinci Dünya Savaşından sonra ve özellikle de 1973'teki petrol krizini izleyen on yılda elde ettikleri olağanüstü başarıların nedenlerinin açıklanmasıdır. Japonya'da işletme tarihi alanındaki araştırmalara öncülük etmiş olan Hidemasa Morikawa, Alfred Chandler'ın *Scale and Scope*'una ilişkin bir değerlendirmesinde bu konuda şunları yazmıştır:

> Profesörün, Amerikan kapitalizminin durma noktasına gelme nedeninin, 1960'lardan sonra küresel oligopolistik rekabetteki yoğunluk olduğu görüşüne katılmıyorum. Oligopolistik rekabet, örgütsel yetenekleri geliştiren bir koşul değil miydi? Amerikan sanayi firmalarının durmasına yol açan şey, oligopolistik rekabetteki artış değil, tersine bu rekabette profesyonel yönetime sahip Japon firmaları karşısında yenilgiye uğramalarıdır. Fakat bu firmalar niçin yenilgiye uğradı? Japon firmaları niçin kazandı diye sormalıyız. (...) 1960'lardan sonra genel olarak Amerikan, Alman, İngiliz ve Japon firmalarının örgütsel yeteneklerinin yanı sıra, bu firmaların kendi iç ilişkilerinin nasıl değiştiğini ve dönüştüğünü ayrı ayrı incelemeliyiz. Bunu yaparken, Amerika'nın rekabet gücü yüksek yönetsel kapitalizminin en ileri refah düzeyi dönemiyle, bugünkü yenilgisinin ilişkisini oluşturan kusurların bu sistemde mevcut olduğunu görebilir miyiz? Profesyonelce yönetilen Japon işletmeleri, büyük zahmetlerle ve uzun yıllar boyunca insan becerilerine odaklanmış örgütsel yeteneklerini giderek geliştirdikleri ve birikimini sağladıkları için

bu kusurlardan yararlanmış ve başarı kazanmış mıdır? Bu tür soruların aydınlığa kavuşturulması gerekmektedir.[1]

Bu yazı 1991'de yayınlanmıştır. İlginç bir rastlantı sonucu, köpük bunun hemen sonrasında sönmüştür. Önceden bir uyarı olarak, Morikawa'nın bu soruları ortaya atmasının öneminin, ekonomideki bu durgunluk yüzünden hiç de azalmadığına dikkat edilmelidir. Bu gibi sorular o zaman da şimdi de önemli ve uygun sorulardır.

O zaman ikinci olarak köpük ekonomisinin niçin ortaya çıktığını sormalıyız. Bu, Japon ekonomisindeki kötüleşmeyi açık biçimde gösteren bir olguydu, fakat Japon firmalarının bunda bir sorumlulukları var mıdır? Köpük ekonomisi Japon yönetsel kapitalizminin zorunlu bir sonucu mudur? Yoksa arzu edilmeyen bir sapma mıdır? En önemlisi, bu durum Japon firmasının başarısızlığını mı göstermektedir?

Üçüncüsü, Japon firmalarının asıl başarısızlıklarının nedenlerini araştırmalıyız. Spekülasyon belli bir noktada ister istemez çökeceğinden, hisse senedi ve gayrimenkul spekülasyonunun çökmesi de, buna eşlik eden köpük ekonomisinin sona ermesi gibi kaçınılmazdır. Fakat yine de, bunu izleyen ve on yıl süren durgunluğun nedenlerini araştırmalıyız.

Tartışmamızı savaş sonrası dönemle sınırlandırsak bile, Japon ekonomisi ve işletmeleri, elbette daha önceleri de, sayısız defa kriz durumlarını yaşamıştı. Bu yüzden bu uzun durgunluk dönemi aslında şaşırtıcı bir durum değildir ve kapitalist bir ekonomi için sadece bir psikolojik sorun veya normal bir durumdur. Öyle olsa bile, uzun dönemli durgunluğun şiddetine ve niteliğine ilişkin olarak yapılacak küçük bir araştırma sonucunda bile, bu görüşlerin temelinde ya aşırı bir iyimserliğin ya da bir kriz durumuyla hiç uygun düşmeyen kalın kafalılığın bulunduğunu söylemek mümkündür.

Öyleyse uzun dönemli durgunluğun nedenlerini nerede aramak gerekir? Firma dışındaki faktörlerin mevcut olduğu söylenebilir mi? Bu durumda bile, uluslararası faktörlere mi –küreselleşme veya Amerikanlaşma– yoksa Japon hükümetlerinin maliye, ticaret, döviz kuru, sanayi ve rekabet politikalarındaki başarısızlıklarına mı işaret etmeliyiz? Yoksa sorunlar firmaların kendi içinde midir? Nedenlere ilişkin bu olası açıklamalarda bile farklılıkların olması olasıdır. Örneğin, başarısızlığın nedeni uluslararası değişimlere –küreselleşme ve Amerikanlaşma gibi– verilen tepkide geç kalınmasında mı aranmalıdır, yoksa birincil ve en önemli neden işletme sistemindeki veya Japon işletme yönetimindeki içsel sorunlar mıdır?

1) Hidemasa Morikawa, kitap değerlendirmesi, *Kelei shigaku (Japan Business History Review)* 26, no. 2 (1991): 65-8.

Bu şekilde ele alındıklarında bu görüşlerin hepsi –her şeyi hükümetin başarısızlıklarına bağlayanlar dışında– sorumluluğu şu veya bu ölçüde firmaya yükleyen görüşler olarak düşünülebilir. Aslında, Japon firması iktisat ve işletme yönetimi disiplinleri tarafından ele alınırken, en önemli araştırma hedefleri firma içi ilişkiler, temel banka sistemi ve devlet-iş dünyası ilişkileri (sanayi ve rekabet politikası dahil) olmaktadır. Yönetim sistemi ve endüstriyel ilişkiler de hedeflenmiş ve üretim ve araştırma-geliştirme sistemleri bile sorgulanmıştır.

İşletme Tarihinin Eşsiz Katkısı

İşletme tarihinde, biraz geriye çekilmeli ve kendimizi rastlantı sonucunda karışıklığın içinde bulmak yerine, nedenleri sakin bir şekilde araştırmalıyız. Yerine getirmemiz gereken görev, elbette köpük ekonomisinin ortaya çıkış nedenlerini bulmak ve Japon firmalarının başarılı olmalarına yol açan nedenleri açıklamaktır. Bu anlamda, yukarıda sözü edilen üç soru katmanlar halindedir. Diğer bir deyişle, Japon firmalarının başarıları ve başarısızlıkları, birbiriyle tutarlı açıklamaları gerektirmektedir. Endüstriyel ilişkiler bu başarıda bir faktör olarak vurgulanırsa, başarısızlıkta da bir faktör olarak vurgulanabilmelidir. Birbiriyle iç içe geçen bu üç soru kümesinin ele alınması, Japon işletme tarihi araştırmacılarının üzerine düşen bir görevdir.

Mevcut durumun hızlı ve çarpıcı bir şekilde dönüşmesiyle birlikte, farklı açıklamaların ortaya çıkması ve ortadan kalkması şaşırtıcı olmamalıdır. İşletme tarihinde, Japon türü yönetimin, elde ettiği başarının etkisiyle, eleştiri olmadan alkışlanması ender olmakla birlikte, epeyce çok sayıda araştırma da hızlı bir şekilde eskimiştir. Japonya'daki işletme tarihi araştırmaları Japon firmasındaki ve onun çevresindeki hızlı dönüşüme yeteri kadar hızlı bir tepki verememiştir.[2] Japonya'da işletme tarihine ön ayak olan Hidemasa Morikawa bu konuda da öncü olmuştur. Bu türden tüm sorulara, özellikle de Japon firmasının başarısızlığının nedenleri sorusuna cevaplar önermekte hızlı davranmıştır.[3] Japonya'da

2) Örneğin bkz. Kikkawa'nın makalesi, Takeshi Yuzawa vd., *Erementaru keiei shi* (Temel İşletme Tarihi) (Tokyo, 2000).

3) Hidemasa Morikawa, *Toppu manejimento no keiei shi: Keieisha kigyô to kazoku kigyô* (Tepe Yönetimin İşletme Tarihi: Profesyonelce Yönetilen İşletmeler ve Aile İşletmeleri) (Tokyo, 1996). İngilizce baskısı, *A History of Top Management in Japan: Managerial Enterprises and Family Enterprises* (New York, 2001).

yönetsel kapitalizmin kötüye gittiğine işaret etmiş ve bu kötüye gidişin başlıca nedeninin üst yönetimdeki bozulma olduğunu ortaya koymuştur. Bu açıklama yeteri kadar kapsamlı değildir, fakat bu tarzda bir açıklama girişimi çok takdire değerdir. Japon işletme tarihçileri, Morikawa'nın yolunu izlemeye davet edilmişlerdir.

Bu makale, Japonya'da işletme tarihinin mevcut durumunu, Japon firmasıyla bağlantısı içinde ele almaya çalışacaktır. Burada, mevcut durum, 1970'lerden 1990'ların sonuna kadar olan dönemi ifade etmektedir. Hiç kuşkusuz, gerekli olduğunda, bu dönemden önce yapılan araştırmalara, Japonya dışında yapılan araştırmalara ve yabancı firmalarla ilgili araştırmalara değineceğim. Buna karşılık ve bakış açımın dar olması nedeniyle, önemli olsa da değinemediğim bazı araştırmalar mutlaka olacaktır. Bunun için şimdiden özür diliyorum.

Bu, üç sorunun daha önce belirtilen, çok katmanlı şekilde ortaya konulmasını bir kenara bıraksak bile, çok zor bir iştir. Kendimi mazur göstermek için, Japonya'da çok sayıda işletme tarihi araştırmasının bulunduğunu ve bu araştırmaların nitelik olarak çok çeşitlilik gösterdiğini belirtmek isterim. 2000 yılı itibariyle, İşletme Tarihi Derneği (Business History Association, BHA)'nin 850'den fazla üyesi bulunmaktadır. *Keiei shigaku* dergisinin (İşletme Tarihi Derneği'nin dergisi) kitap değerlendirme bölümü bir yıl boyunca incelendiğinde görülebileceği gibi, işletme tarihi araştırmacıları (üyeler ve üye olmayanlar) tarafından yayınlanan makaleler ve kitaplar muazzam sayılara ulaşmıştır. Bundan başka, bu yayınlar, on yedinci yüzyıldan günümüze kadar hem Japonya'da hem de ülke dışında işletme tarihinin çeşitli yönlerini kapsamaktadır. Derginin kitap değerlendirme bölümü her yıl belli sayıda yazar arasında paylaştırılmaktadır. Mevcut araştırmaların bu hacmi, benim tek başıma ele alamayacağım kadar fazladır.

Bu nedenle, bu disiplinin mevcut durumuna ilişkin olarak mümkün olduğu kadar nesnel bir genel değerlendirme yapacağım. Bunu yaparken bile belli ölçüde bir öznellik kaçınılmazdır, fakat en azından kurumsallaşmış konulara ilişkin değerlendirmelerim nesnel olacaktır. Daha sonra nesnellikten ödün vererek tartışmayı kendi ilgi duyduğum yöne çekeceğim. Diğer bir deyişle, ilgi alanımı şu anda moda olan konulardan en önemlisi olduğunu düşündüğüm karşılaştırmalı tarih ve uluslararası ilişkiler tarihi olarak daraltmak yoluna gideceğim ve daha sonra bu alanları temsil ettiği kabul edilen bazı çalışmaları seçeceğim ve bunları tanıtacağım (burada da her şeyi kapsamayı bir kenara bırakmaktan başka çarem bulunmamaktadır). Söz konusu edilen makalede, Japonya'daki

işletme tarihinin mevcut durumuna ilişkin sadece kısa bir giriş yapmayı umut ediyorum.

Japon İşletme Tarihi İçin Araştırma Standartlarını Belirleyen Bir Araştırma Dizisi

Japonya'da işletme tarihi araştırmalarının mevcut durumuna ilişkin genel bir değerlendirme için ele alınması gereken ilk yayının beş ciltlik *Nihon keiei shi* (Japon İşletme Tarihi) (Tokyo, 1995) dizisi olduğuna muhtemelen hiç kimse itiraz etmeyecektir. Bu dizinin ciltleri ve editörleri şunlardan oluşmaktadır: Cilt 1 – *Kinseiteki keiei no hatten* (Erken-Modern İşletmenin Gelişmesi), (yay. haz.) Shigeaki Yasuoka ve Masatoshi Amano;[4] Cilt 2 – *Keiei kakushin to kôgôka* (İş Dünyasında Yenilik ve Sanayileşme), (yay. haz.) Matao Miyamoto ve Takeshi Abe;[5] Cilt 3 – *Dai kigyô jidai no tórai* (Büyük İşletme Döneminin Başlaması), (yay. haz.) Tsunehiko Yui ve Eisuke Daitó;[6] Cilt 4 – *"Nihonteki" keiei no renzoku to danzetsu* ("Japon

4) 1. cildin bölümleri ve yazarları şunlardır: Bölüm 1 - "Genel Bakış: Edo Döneminden 1880'lere" (Shigeaki Yasuoka); Bölüm 2 - "Tüccar Servetinin Birikimi ve İşletme Biçimi" (Kenjirô Ishikawa ve Shigeaki Yasuoka); Bölüm 3 - "İşletme Örgütü ve İşletme Yönetimi" (Masahiro Uemura ve Matao Miyamoto); Bölüm 4 - "İstihdam Sistemi ve İşgücü Yönetimi" (Shigeaki Yasuoka ve Akiko Chimoto); Bölüm 5 - "Muhasebe Örgütlenmesi ve Defter Tutma Teknikleri" (Noboru Nishikawa); Bölüm 6 - "İş İdeallerinin Erken-Modern Özellikleri" (Shiegaki Yasuoka, Makoto Seoka ve Teiichirô Fujita); Bölüm 7 - "İşletme ve Erken-Modern Paradigmadaki Değişiklik" (Masatoshi Amano).

5) 2. cildin bölümleri ve yazarları şunlardır: Bölüm 1 - "Genel Bakış: 1880'lerden 1915'e" (Matao Miyamoto ve Takeshi Abe); Bölüm 2 - "İşletmelerin Gelişimi İçin Temelin Oluşturulması" (Kaoru Sugihara); Bölüm 3 - "İşletmenin, Modern İşletmenin ve Geleneksel İşletmenin Ani Gelişmesi" (Masayuki Tanimoto ve Takeshi Abe); Bölüm 4 - "Sanayileşme, Ticaret Şirketleri, Gemicilik ve Finans" (Mariko Tatsuki); Bölüm 5 - "Ağır Sanayiler ve Kimya Sanayi ve Mühendisler" (Minoru Sawai); Bölüm 6 - "Meiji Dönemi Zenginleri ve Şirket Sistemi" (Matao Miyamoto ve Takeshi Abe); Bölüm 7 - "Fabrika Sisteminin Oluşması ve İşgücü Yönetimi" (Kônosuke Odaka).

6) 3. cildin bölümleri ve yazarları şunlardır: Bölüm 1 - "Genel Bakış: 1915'ten 1937'ye" (Tsunehiko Yui); Bölüm 2 - "Büyük İşletmenin Yapısı ve Zaibatsu" (Haruhito Takeda); Bölüm 3 - "Teknolojinin Girişinden Teknoloji Geliştirmeye" (Shin Hasegawa); Bölüm 4 - "Fabrika Yönetim Sisteminin Modernleşmesi ve Örgütsel Yetenek" (Satoshi Sasaki); Bölüm 5 - "İki Savaş Arası Dönemde Pazarlama ve Dağıtım Mekanizmaları" (Eisuke Daitô); Bölüm 6 - "Büyük İşletmede Tedarik İçin Finansman Sağlanması" (Shôichi Asajima); Bölüm 7 - "Yöneticilerin Firma ve İşgücüne Bakışı" (Tsunehiko Yui ve Masakazu Shimada).

Tarzı" Yönetimde Süreklilik ve Keşintiler), (yay. haz.) Hiroaki Yamazaki ve Takeo Kikkawa;[7] ve Cilt 5 – *Kódo seichô wo koete* (Hızlı Büyümenin Arka Planı), (yay. haz.) Hidemasa Morikawa ve Seichirô Yonekura.[8]

Japonya'da işletme tarihi araştırmalarını içeren bazı derlemeler yayınlanmıştır. Bunlara bir örnek Mataji Miyamoto ve Keiichirô Nakagawa'nın yönetiminde yayınlanan *Nihon keiei shi kôza* (Japon İşletme Tarihi Dersi) (Tokyo, 1976-7) adlı altı ciltlik dizidir. Yirmi yıl sonra yayınlanan *Nihon keiei shi* (Japon İşletme Tarihi) sadece en son çalışma olmakla kalmamakta, Japonya'da işletme tarihinin mevcut düzeyini de ortaya koymaktadır. Kapsamlı kitap değerlendirmeleri, doğal olarak bu dizideki bazı eksikliklere işaret etmiştir; bununla birlikte, bu dizi genel olarak yüksek takdir toplamıştır.[9] Bu dizi sadece bir genel değerlendirme sunmakla kalmamakta, fakat büyük emek harcanarak hazırlanmış, özgün içerikli çok sayıda çalışmayı da içermektedir.

İşletme Tarihi Derneğinin Faaliyetleri

Bu düzenli yayın faaliyetinin de gösterdiği gibi, Japonya'da işletme tarihi araştırmaları oldukça iyi biçimde kurumsallaşmıştır. İşletme tarihinin

7) 4. cildin bölümleri ve yazarları şunlardır: Bölüm 1- "Genel bakış: 1937'den 1951'e" (Hiroaki Yamazaki); Bölüm 2- "Ücretli Yöneticinin Hegemonyası: Profesyonelce Yönetilen Japon Tarzı İşletmenin Ortaya Çıkışı" (Hideaki Miyajima); Bölüm 3- "Japon Tarzı Üretim Sisteminin Ortaya Çıkışı" (Kazuo Wada ve Takao Shiba); Bölüm 4- "Amerikan Yönetim Tekniklerinin Japonya'ya Girişi ve Geçirdiği Dönüşüm" (Kinsaburô Sunaga ve Izumi Nonaka); Bölüm 5- "Japon Tarzı Çalışma İlişkilerinin Oluşması: İstihdamdaki Düzenlemeler, Ücretler ve 'Çalışanlar'" (Shinji Sugayama); Bölüm 6- "Ara Örgütlerin Dönüşümü ve Rekabetçi Oligopol Yapıların Oluşması" (Takeo Kikkawa); Bölüm 7- "Savaş Sonrası Sanayi Politikasının Ortaya Çıkışı" (Tsuneo Suzuki).

8) 5. cildin bölümleri ve yazarları şunlardır: Bölüm 1- "Genel Bakış: 1955'ten 1990'lara" (Hidemasa Morikawa); Bölüm 2- "Uzun Dönemli İlişkisel Bağlantılar ve Keiretsu Kurumu" (Jurô Hashimoto); Bölüm 3- " Savaş Sonrası Dönemde Üst Yönetim" (Hiroyuki Itami); Bölüm 4- "Savaş Sonrası Japonya'sında Finansal Sistem: Bankalar, İşletmeler, Devlet" (Tetsuji Okazaki); Bölüm 5- "Uluslararasılaşma ve Japon Tarzı Yönetim" (Hideki Yoshihara); Bölüm 6- "İşletme ve Devlet: Üçüncü El" (Masaru Udagawa ve Etsuo Abe); Bölüm 7- "Ortak Bir Yanılsama Olarak Japon Sisteminin Ortaya Çıkışı ve Çöküşü" (Seiichirô Yonekura).

9) Yôtarô Sakudô, Kanji Ishii, Takeshi Ôshio, Satoshi Saitô ve Kiyoshi Nakamura, *Keiei shigaku (Japan Business History Review)* 32, no. 1 (1997); ve Masaharu Uemura, Tetsuji Okazaki ve Satoshi Saitô, *Shakai keizai shigaku (Socioeconomic History Review)* 64, no. 5 (19989). Bu sonuncusunun İngilizce çevirisi şu İngilizce dergide bulunabilir: *Japanese Yearbook on Business History* 15 (1998).

gelişimi başlangıcına kadar izlendiğinde, II. Dünya Savaşı öncesinde Yoshitarô Wakimura, Mataji Miyamoto ve diğerlerinin öncü nitelikteki bulgularına kadar gidilebilir. Bununla birlikte, bir disiplin olarak işletme tarihinin kurumsal temelleri savaş sonrası dönemde atılmıştır. BHA 1964 yılında kurulmuştur. Bu, disiplinin kurumsallaşmasında bir dönüm noktası oluşturmuştur. Dernek, *Keiei shigaku* adlı dergiyi 1966'dan beri yayınlamaktadır. Daha önce de işaret edildiği gibi, BHA'nın üye sayısı 2000 yılı itibariyle 850'yi aşmıştır ve bu da derneği, işletme tarihi alanında dünyadaki en büyük akademik örgütlerden biri haline getirmiştir. Japon'daki üniversitelerde 300'den fazla işletme tarihi profesörü (doçentler dahil) bulunmaktadır. Tüm Japonya'daki üniversitelerin iktisat, ticaret ve işletme yönetimi bölümlerinde yaklaşık kırk işletme tarihi (Japon işletme tarihi, batı işletme tarihi, yabancı işletme tarihi ve genel işletme tarihi dahil) profesörlük kadrosu bulunmaktadır. Bundan başka, işletme yönetimi ve işletme bilgi bilimleri bölümlerinde işletme tarihi derslerinin sayısı, pazarlama derslerinin sayısı kadar çoktur.[10]

Başlangıçta, BHA üyelerinin uzmanlık alanları arasında, işletme tarihinin yanı sıra, iktisat tarihi, sosyal tarih, emek tarihi, teknoloji tarihi, işletme yönetimi ve sosyoloji gibi disiplinler bulunuyordu (hâlâ da bulunmaktadır). Dernek bu alanlarda işletme tarihine ortak bir ilgi duyulmasında ön ayak olmuştur. Bu gelişmeye katkıda bulunan ve özellikle belirtilmesi gereken bir faktör, ülke dışındaki araştırma eğilimlerinin ülkeye güçlü bir şekilde gelmesi olmuştur. Başlangıç döneminde, Keiichirô Nakagawa, Yasuo Mishima, Shin'ichi Yokenawa ve diğerleri tarafından karşılaştırmalı işletme tarihinde girişilen bu çabalar sonraki çalışmalar üzerinde önemli bir etki yapmıştır.[11] İşletme tarihi bu gibi çabalar sayesinde, bağımsız bir disiplin olarak önemini kabul ettirmiştir. Bu sürecin dezavantajı, işletme tarihinde yöntem konusunda geniş bir tartışmanın olmamasıydı ve bunun sonucunda bu disiplin, kesin bir uzlaşma olmaksızın gelişmeye devam etti. BHA'nın 1999'daki ulusal yıllık kongresinin genel konusu metodolojiydi ve bu, belki de ulusal toplantılardaki genel konferanslarda konuyu ilk ele alma girişimiydi.

10) BHA'nın yıllık konferanslarında "Devlet ve İşletme Tarihi Eğitimi Sorunları" konulu konferanslarla ilgili olarak sunulan bildirilere ve dağıtılan malzemelere bakınız.

11) Keiichirô Nakagawa, *Hikaku keiei shi kenkyû 1: Hikaku teiei shi josetsu* (Karşılaştırmalı İşletme Tarihi Araştırmaları 1: Karşılaştırmalı İşletme Tarihine Giriş) (Tokyo, 1981); Yasuo Mishima, *Keiei shigaku no tenkai* (İşletme Tarihinin Gelişmesi) (Kyoto, 1961; genişletilmiş basım, 1970); Shin'ichi Yotenawa, *Keiei shigaku: Tanjô, hattenten, tenbô* (İşletme Tarihi: Doğuşu, Gelişmesi ve Geleceği) (Tokyo, 1973).

BHA'nın faaliyetleri, dernek dergisi olan *Keiei shigaku*'nun yayınlanması üzerinde odaklaşmıştır, fakat ayrıca başka alanları da kapsamaktadır. Dernek, yıllık bir ulusal konferansı desteklemenin yanı sıra, Kantô, Kansai, Kyûshû, Chûbu ve Hokkaiô'da faal bölgesel örgütlere sahiptir. BHA'nın kuruluşundan 1984'e kadar olan faaliyetleri *Keiei shigaku no 20-nen: Kaiko to tenbô* (İşletme Tarihinin Yirmi Yılı: Geçmiş ve Gelecek) (Tokyo, 1985) adlı kitapta toplanmıştır ve bu, uluslararası karşılaştırmalı perspektifle ele alındığında bile öncü bir çabadır.

BHA kuruluşundan itibaren uluslararası faaliyetlerde bulunmuştur. 1974'ten beri, Fuji Konferansı olarak bilinen ve karşılaştırmalı işletme tarihi yaklaşımını zenginleştiren uluslararası yıllık konferansları desteklemiştir. Konferansa sunulan araştırma sonuçları, Tokyo Üniversitesi Yayınları (Cilt 1-20) ve beşinci diziden itibaren (1994-8) Oxford Üniversitesi Yayınları tarafından yayınlanmıştır. 1999'da başlayan altıncı dizi henüz sürmektedir. Fuji Konferansı'nın dalga dalga yayılan etkilerinden biri, iki taraflı konferansların başlaması olmuştur. Japon-Alman toplantılarıyla başlayan ve Japon-İngiliz ve Japon-Fransız toplantılarıyla süren bu iki taraflı konferansların her biri birkaç kez düzenlenmiştir. BHA, bu alanda da öncü bir rol oynamış ve iki taraflı konferansların her biri bir kitapta toplanmıştır.[12] BHA 1984'ten beri her yıl *Japanese Yearbook on Business History* adlı İngilizce kitabı da yayınlamıştır. Bu kitabın kitap değerlendirme bölümü İngilizce konuşan okuyucular için belki de en uygun rehber niteliğindedir. Bu yüzden, BHA, uluslararası faaliyetleri açısından Japonya'da insan bilimleri ve sosyal bilimlerdeki bilimsel derneklere ve dünyadaki işletme tarihi derneklerine göre faal bir dernek olarak kabul edilebilir. Bu alanda Taniguchi Vakfı'nın uzun dönemli ilgisini ve desteğini özellikle belirtmek istiyorum.

Ders Kitapları, Örnek Olay Kitapları ve Şirket Tarihleri

BHA'yı burada bırakıp, genel değerlendirmeme geri döneceğim ve kendimi kurumsallaşmış yapı ile sınırlandıracağım. İşletme tarihi konusunda bazı ders kitapları yayınlanmıştır. Belli bir ün kazanmış ya da standart ders kitabı olarak kabul edilmiş olanlar arasında, Tsuehiko Yui ve Johannes

12) Birkaç örnek şunlardır: Keiichirô Nakagawa ve Tsunehiko Yui (yay. haz.), *Organization and Management 1900-1930: Proceedings of the Japan-Germany Conference of Business History* (Tokyo, 1981); ve Etsuo Abe ve Robert Fitzgerald (yay. haz.), *The Origins of Japanese Industrial Power* (Londra, 1995).

Hirschmeier'in İngilizce yayınlanan kitabı bulunmaktadır. Akio Ôkouchi'nin yanı sıra, Yôtarô Sakudô ve diğerleri, ve Yoshitaka Suzuki ve diğerleri de oldukça iyi kitaplar yazmışlardır.[13] Göreli olarak yakın zamanlarda yapılan ve mevcut araştırma standartlarını belirleyen bir çalışma, Matao Miyamoto ve diğerleri tarafından gerçekleştirilmiştir.[14] Takeshi Yuzawa ve diğerleri mevcut akademik standartları belirleyen ve Japonya'nın yanı sıra, ABD, Britanya ve Almanya'yı da kapsayan bir çalışma yapmışlardır.[15] Son olarak, Masaru Udagawa ve Seishi Nakamura, yeni başlayanların ilgisini çekecek şekilde tasarlanmış bir ders kitabı hazırlamışlardır.[16]

Keiichirô Nakagawa, Hidemasa Morikawa ve Tsunehiko Yui tarafından derlenen, *Kindai Nihon teiei shi no kiso chishiki: Meiji ishin ki kara gendai made* (Modern Japon İşletme Tarihinin Temelleri: Meiji Restorasyonundan Günümüze) (Tokyo, 1974; genişletilmiş baskı, 1979) adlı kitap bir ders kitabı olmamakla birlikte, bugün bile kullanışlı, güvenilir bir ansiklopedidir. Shin'ichi Yokenawa, Kôichi Shimokawa ve Hiroaki Yamazaki tarafından derlenen *Sengo Nihon keiei shi* (Savaş Sonrası Japon İşletme Tarihi) (Tokyo, 1990-1) adlı üç ciltlik dizi, savaş sonrası işletme tarihini tam kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Savaş sonrası döneme ilişkin araştırmalar 1990'larda duraksamalar ve sıçramalarla ilerlese de, bu dizi özellikle genç araştırmacılar arasında bu hareketin ölçüsü olma özelliğini sürdürmektedir.

Son yıllarda, örnek olay kitaplarının yayınlanması ön plana çıkmıştır. Bu çalışmaların tipik örnekleri, Hiroyuki Itami, Tadao Kagono, Matao Miyamoto ve Seiichirô Yonekura tarafından derlenen *Keesubukku Nihon kigyô no keiei kôdô* (Japon Firmalarının Davranışlarına İlişkin Örnek Olaylar) (Tokyo, 1998) adlı dört ciltlik dizi ve Masaru Udagawa tarafından derlenen *Keesubukku Nihon no kigyôka katsudô* (Japonya'da Girişimcilerin Faaliyetine İlişkin Örnek Olaylar) (Tokyo, 1999) adlı kitaptır.

Şirket tarihlerinin yayınlanması işletme tarihi araştırmalarıyla yakından ilişkilidir ve Japonya'da şirket tarihlerinin yayını artmaktadır. Ja-

13) Tsunehiko Yui ve Johannes Hirschmeier, *The Development of Japanese Business, 1600-1973* (Londra, 1975) [Japonca olarak *Nihon no keiei Hatten* adıyla yayınlanmıştır (Tokyo, 1977)]; Yôtarô Sakudô vd., *Nihon keiei shi* (Japon İşletme Tarihi) (Kyoto, 1980); Yoshitaka Suzuki, Etsuo Abe ve Seiichirô Yonekura, *Keiei shi* (İşletme Tarihi) (Tokyo, 1987); ve Akio Ôkouchi, *Keiei shi kôgi* (İşletme Tarihi Dersleri) (Tokyo, 1991).

14) Matao Miyamoto vd., *Nihon keiei shi* (Japon İşletme Tarihi) (Tokyo, 2000).

15) Takeshi Yuzawa vd., *Erementaru keiei shi* (Temel İşletme Tarihi) (Tokyo, 2000).

16) Masaru Udagawa ve Kiyoshi Nakamura, (yay. haz.), *Materiaru Nihon keiei shi: Edo ki kara genzai made* (Japon İşletme Tarihine İlişkin Malzemeler: Edo Döneminden Günümüze) (Tokyo, 1999).

pon İşletme Tarihi Enstitüsü tarafından derlenen *Kaisha shi sógó mokuroku* (Şirket Tarihleri Genel Endeksi) (Tokyo, 1986, genişletilmiş ve gözden geçirilmiş baskı, 1996) 8.000'den fazla şirket tarihine yer vermektedir. Bazı durumlarda işletme tarihçileri şirket tarihlerinin yazımına katılmakta ve bu daha sonra işletme tarihi araştırmalarının ihtiyacını karşılamaktadır. Bu şirket tarihleri özellikle, şirket içi malzemelere ulaşmada sorunlar bulunan ve bu yüzden firmalara ilişkin örnek olayların çok az olduğu savaş sonrası dönem için değerli bir kaynaktır. Elbette, şirket tarihleri genellikle firmanın ya da üst yönetiminin yaptıklarını öven kitaplara dönüşme eğilimi taşımaktadır ve bu özelliklerinden dolayı bazı eleştirilere konu olmuşlardır. Böyle bile olsa, Japonya'da şirket tarihleri nicelik ve nitelik olarak yüksek bir uluslararası standarda ulaşmıştır ve Japonya dünyada şirket tarihleri açısından birkaç süper güç arasına girmesinden dolayı gurur duyabilir. Şirket tarihleriyle ilgili ve akademik açıdan önemli olan çalışmalar arasında, Japon BHA Onuncu Yıl Projesi Komitesi tarafından derlenen *Gaikolu kigyó oyobi kigyôsha keieisha sôgô morukoru* (Yabancı Şirketler, Girişimciler ve Yönetim Tarihi Genel Endeksi) (Tokyo, 1979); Nobuhisa Fujita (yay. haz.), *Shashi no kenkyû* (Şirket Tarihi Hakkında Araştırmalar) (Tokyo, 1990) ve BHA tarafından derlenen *Nihon kaisha shi kenkyû sôran* (Japon İşletme Tarihi Araştırmalarının Özetleri) (Tokyo, 1996) bulunmaktadır.

Yabancı İşletme Tarihlerinin Gelişimi

Japonya'da işletme tarihi araştırmalarının özelliklerinden biri, yabancı işletme tarihi araştırmalarının güçlü olmasıdır. ABD, Britanya, Almanya ve Fransa başlıca araştırma konularını oluşturmaktadır. Bu yönelişin arka planında, Japonya'nın geç gelişmesi perspektifi bulunmaktadır ve bu konuda Batılı firma geleneksel olarak bir model oluşturmuştur. Bu perspektiften hareketle, Japon firmaları ile sürekli karşılaştırmalar yapılmıştır. Japon ekonomisinin diğer ülkelere yetiştiği 1970 sonrası dönemde, yabancı işletme tarihi araştırmalarındaki ve Japon firmalarıyla karşılaştırmalardaki perspektif değişmiştir. Daha belirgin bir karşılaştırmaya önem verilmiş ve önceki standartlar, bakış açıları ve karşılaştırmaların titizlik derecesi sorgulanmaya başlanmıştır.

Burada, kendimi monografilerle sınırlandırarak, yabancı işletme tarihi araştırmalarının sadece çok küçük bir bölümünü tanıtacağım. ABD'ye ilişkin olarak bazı çalışmalar yayınlanmıştır, fakat kendimi Haruto Shio-

mi, Seigo Mizota, Akitake Taniguchi ve Shinji Miyazaki'nin Amerikan büyük işletmesinin oluşumuna ilişkin, *Amerika biggu bijinesu seiritsu shi* (Amerika'da Büyük İşletmenin Oluşumunun Tarihi) (Tokyo, 1986) ile sınırlandıracağım. Britanya'ya ilişkin bazı kitaplara (Keiichirô Nakagawa'nın kapsamlı araştırmaları, Takeshi Yuzawa'nın demiryollarına ilişkin kitabı, Yoshitaka Suzuki'nin Sanayi Devrimi döneminde girişimci faaliyetleri hakkındaki kitabı, Etsuo Abe'nin çelik şirketleri konulu kitabı, Chikage Hidaka'nın pamuklu sanayine ilişkin kitabı ve Takashi Iida'nın menkul kıymetler piyasası hakkındaki kitabı) işaret edilebilir.[17] Almanya hakkındaki çalışmalar arasında Hisashi Watabane'nin sanayileşmeye ilişkin kitabı, Sachio Kaku'nun kimya sanayine ilişkin kitabı, Sachio Imakubo'nun elektrik devi Siemens'e ilişkin kitabı ve Akira Kudô'nun kimya sanayine ilişkin kitabı bulunmaktadır.[18] Fransa konusundaki çalışmalar arasında, Isaro Hirota'nın iki savaş arası dönemde ekonomi ve topluma ilişkin çalışması, Jun Sakudô'nun kimya sanayine ilişkin kitabı ve Terushi Hara'nın iki savaş arası dönemde iktisat tarihine ilişkin kitabı bulunmaktadır.[19] Genelde Avrupa'ya ilişkin olarak, Hisashi Watabane ve Jun Sakudô'nun derlediği, bölgesel özellikler üzerinde odaklaşan *Gendai Yôroppa keiei shi* (Çağdaş Avrupa İşletme Tarihi) adlı çağdaş işletme tarihi derlemesi mevcuttur.

Gelişmekte olan ülkelerin, özellikle de Asya ülkelerinin işletme tarihine ilişkin olarak yapılan araştırmalar, sonunda o bölgedeki iktisadi gelişme-

17) Keiichirô Nakagawa, *Hikaku keiei shi 2: Igirisu keiei shi* (Karşılaştırmalı İşletme Tarihi 2: İngiliz İşletme Tarihi) (Tokyo, 1986); Takeshi Yuzawa, *Igirisu tetsudô keiei shi* (İngiliz Demiryollarının İşletme Tarihi) (Tokyo, 1988); Yoshitaka Suzuki, *Keiei shi: Igirisu sangyô kakumei to kigyôsha katsudô* (İşletme Tarihi: Britanya'da Sanayi Devrimi ve Girişimci Faaliyetleri) (Tokyo, 1982); Etsuo Abe, *Daiei teikoku no sangyô haken: Igirisu haken: Igirisu tekkô kigyô kôbô shi* (Britanya İmparatorluğu'nun Hegemonyası: İngiliz Çelik Firmalarının Yükselişi ve Gerilemesi) (Tokyo, 1993); Chikage Hidaka, *Eikoku mengyô suitai no kôzu* (İngiliz Pamuklu Sanayinin Gerilemesi) (Tokyo, 1995); ve Takashi Iida, *Igirisu no sangyô hatten to shôken shijô* (Britanya'da Sanayinin ve Menkul Kıymetler Piyasasının Gelişmesi) (Tokyo, 1997).

18) Hisashi Watabane, *Rain no sangyô kakumei: Genzeizaiken no keisei katei* (Ren Sanayi Devrimi: İktisadi Yakın Çevrenin Oluşum Süreci) (Tokyo, 1986); Sachio Kaku, *Doitsu kagaku kôgyô shi josetsu* (Alman Kimya Sanayi Tarihine Giriş) (Kyoto, 1986); Sachio Imakubo, *19-seikimatsu Doitsu no kôjô* (19. Yüzyıl Sonlarında Alman Fabrikası) (Tokyo, 1996); Akira Kudô, *Gendai Doitsi kagaku kigyô shi: IG Farbenno seiritsu, tenkai, kaitai* (Modern Alman Kimya Sanayinin Tarihi: IG Farben'in Kuruluşu, Gelişmesi ve Çözülmesi) (Kyoto, 1999).

19) Isao Hirota, *Gendai Furansu no shiteki keisei: Ryôtaisenkanki no keizai to shakai* (Modern Fransa'nın Kuruluşu: Savaşlar Arasındaki Dönemde Ekonomi ve Toplum) (Tokyo, 1994); Jun Sakudô, *Furansu Kagaku kôgyô shi kenkyû: Koka to shakai* (Fransız Kimya Sanayi Tarihi İncelemeleri: Devlet ve Toplum) (Tokyo, 1995); ve Terushi Hara, *Furansu senkanki keizai shi kenkyû* (İki Savaş Arası Dönemde Fransız İktisat Tarihi İncelemeleri) (Tokyo, 1999).

lerin ve işletmelerdeki gelişmelerin oluşturduğu arka planda ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu alandaki başarıların bir bölümünü ortaya koyan iki çalışma, Ataushi Mikami'nin Hindistan'da aile işletmelerine ilişkin çalışması ve Fumikatsu Kubo'nun sömürge Formoza'sında Japon şeker sanayine ilişkin çalışmasıdır.[20] Asya işletme tarihi, örneğin Japon *zaibatsu* firmalarının aile işletmesinin bir örneği olarak genelleştirilmesine karşılaştırmalı malzeme sağlaması nedeniyle, Batı dışındaki ülkelerde Japon işletmelerinin gelişiminin anlaşılması açısından vazgeçilmez niteliktedir.

Büyük Japon Firmalarının İşletme Tarihi

Japon firmalarına ilişkin işletme tarihi araştırmaları büyük firmalar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu yüzden *zaibatsu* firmaları savaş öncesi döneme ilişkin araştırmaların odağında yer almıştır ve işletme gruplarına dahil olan firmalar, savaş sonrası döneme ilişkin araştırmaların çekirdeğini oluşturmuştur.

Savaş öncesi dönemin *zaibatsu* firmaları konusunda kapsamlı bir tarama yapılmıştır: *Nihon zaibatsu keiei shi* (Japon Aile İşletmesi Gruplarının İşletme Tarihi) yedi ciltlik bir dizi olarak yayınlanmıştır. Buna ek olarak, Yasuo Mishima, Yasuaki Nagasawa, Takao Shiba ve Nobuhisa Fujita ve Hidetatsu Satô'nun İkinci Dünya Savaşı sırasında Mitsubishi *zaibatsu*'su konusundaki *Dai 2 ji taisen to Mitsubishi zaibatsu* (İkinci Dünya Savaşı ve Mitsubishi Zaibatsu'su) (Tokyo, 1987) adlı kitabı sayılabilir. Savaş öncesi *zaibatsu*'suna ilişkin çalışmalara ilişkin olarak, özellikle ülkeler arasında karşılaştırmalı bir perspektifi geniş ölçüde kullanan iki yazarın araştırması üzerinde durmak istiyorum.

Bu yazarlardan biri, elde ettiği sonuçları, Japonya'da *zaibatsu* mülkiyetindeki işletmelerin ve dünyadaki aile işletmelerinin ülkelerarası karşılaştırmalı tarihi konusunda birkaç kitapta toplayan Shigeaki Yasuoka'dır. Bu araştırmacının *zaibatsu*'ya bağlı büyük işletmelerin mülkiyeti ve yönetimi arasındaki ilişkiler üzerinde odaklaşması, *zaibatsu*'ya bağlı büyük işletmelerle Asya ülkelerinin yanı sıra Batı ülkelerindeki aile mülkiyetindeki işletmeler arasında karşılaştırmalar yapma çabası ve *Gesamteigentum* (tam mülkiyet) kavramını önermesi yeni bir standart oluşturmuş-

20) Atsushi Mikami, *Indo zaibatsu keiei shi kenkyû* (Hintli Aile İşletmesi Gruplarına İlişkin İşletme Tarihi Araştırmaları) (Tokyo, 1993); ve Fumikatsu Kubo, *Shokuminchi kigyô keiei shi ron: "Jun kokusaku kaisha" no jisshôteki kenkyû* (Sömürge İşletmelerinin İşletme Tarihi: "Yarı Kamu Kuruluşu Şirketler"e İlişkin Ampirik Araştırmalar) (Tokyo, 1997).

tur.[21] Diğer yazar ise, *zaibatsu*'nun işletme tarihi hakkındaki çalışmalarını Japonca bir kitapta[22] ve *Zaibatsu: The Rise and Fall of Family Enterprise Groups in Japan* (Tokyo, 1992) adlı İngilizce kitapta toplayan Hidemasa Morikawa'dır. Morikawa, Chandler'ın *The Visible Hand* ve *Strategy and Structure* adlı yapıtlarında ulaştığı sonuçları kabul etmekle birlikte, bu kitaplardaki temel görüşleri gözden geçirme çabasına girişmiştir. Morikawa, yöneticilerin hiyerarşik örgütlenmesi yerine, bireysel yöneticiler üzerinde duran bir perspektifi önermiştir. Morikawa bu perspektiften yola çıkarak, *zaibatsu* işletmelerini yönetim hakkı konusunda, mülkiyeti elinde bulunduran aile ile ücretli yöneticiler arasındaki rekabetin ve işbirliğinin dinamikliğini ampirik olarak ortaya koymuştur [*Business History Review* 64, no. 4 (1990): 716-25].

Sadece savaş öncesi döneme ilişkin araştırmalar bile, doğal olarak, *zaibatsu*'lar arasındaki farklılıklar –eski ve yeni *zaibatsu* 'lar veya sanayi sektöründe bulunanlar arasındaki farklılıklar gibi– ve *Konzern* (holding) kavramını *zaibatsu* kavramıyla yan yana getirme düşüncesi dahil, çeşitli konuları kapsamaktadır. Bu konuda son zamanlarda yapılan sadece tek bir çalışmayı, Shôichi Asajima ve Takeshi Ôshio'nun Shôwa Denkô hakkında yazdıkları *Shôwa Denkô seiritsu shi no kenkyû* (Shôwa Denkô'nun Resmi Tarihine İlişkin Araştırmalar) (Tokyo, 1997) adlı kitabı belirteceğim.

Savaş sonrasında işletme gruplarına ve bunlara bağlı büyük firmalara ilişkin çok sayıda araştırma mevcuttur. Bu çalışmalara ilişkin küçük bir örnek grubu içinde, İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında işletme grupları konusunda Jurô Hashimoto ve Haruhito Takeda'nın derlediği bir kitap; Masahiro Shimotani tarafından *keiretsu* ve işletme gruplarına ilişkin olarak yazılan bir kitap; bazı sanayilerin gelişmesine ilişkin olarak Haruhito Takeda'nın derlediği bir kitap; Takeo Kikkawa'nın süreklilik-kesintiler tartışmasına ilişkin bir çalışması; Jurô Hashimoto'nun derlediği, savaş sonrası işletme sistemi hakkındaki bir kitap; Takao Shiba ve Masahiro Shimotani'nin derlediği, işletme gruplarına ilişkin Fuji Konferansı'nın kitabı; ve Masaru Udagawa, Takeo Kikkawa ve Junijirô

21) Örnek olarak şu çalışmalar verilebilir: Shigeaki Yasuoka, *Zaibatsu keiei shi no kenkyû* (Zaibatsu'nun Oluşum Tarihine İlişkin İncelemeler) (Kyoto, 1970); *Zaibatsu keiei no rekishiteki kenkyû: Shoyû to keiei no kokusai hikaku* (Zaibatsu Yönetimine İlişkin Tarihsel Araştırmalar: Mülkiyet ve Yönetim Konusunda Ülkelerarası Karşılaştırma) (Tokyo, 1998).

22) Örnek olarak şu çalışmalar verilebilir: Hidemasa Morikawa, *Zaibatsu no keieishiteki kenkyû* (Zaibatsu'ya İşletme Tarihi Yaklaşımı) (Tokyo, 1980); *Zaibatsu: The Rise and Fall of Family Enterprise Groups in Japan* (Tokyo, 1992). (İngilizce yayınlanan çalışma Japonca yayınlanan çalışmanın sadece bir çevirisinden ibaret değildir.)

Shintaku'nun derlediği, firmalar arası rekabete ilişkin bir kitap yer almaktadır.[23] Bu kitapların her biri savaş öncesi ve savaş sonrası dönemler arasında süreklilik ve kesintiler sorunu olduğu şeklindeki bir öncülden yola çıkmaktadır. Bundan başka, sorunun bu şekilde ortaya konulması, özellikle Kikkawa'nın çalışmasında ve Hashimoto ve Takeda'nın derledikleri kitapta oldukça açık biçimde görülmektedir.

Ülkelerarası Karşılaştırmalara Bir Örnek

Daha önce de işaret edildiği gibi, Japonya'da işletme tarihi incelemeleri başlangıcından beri ülkelerarası karşılaştırma yönünde güçlü bir eğilim göstermiştir. Büyük işletmelere ilişkin araştırmalarda da bu türden bir eğilim kabul edilmiştir. Ülkelerarası karşılaştırmalı işletme tarihi yakınlarda yayınlanan iki makale derlemesinde güçlü bir şekilde yer almıştır. Bunlardan biri Keiichirô Natagawa tarafından, diğeri de Hidemasa Morikawa ve Tsunehiko Yui tarafından derlenen kitaplardır.[24] Hiromi Shioji

23) Jurô Hashimoto ve Haruhito Takeda (yay. haz.), *Nihon Keizai no hatten to kigyô shûdan* (İşletme Grupları ve Japon Ekonomisinin Gelişimi) (Tokyo, 1992); Masahiro Shimotani, *Nihon no keiretsu to kigyô gurûpu: Sono rekishi to riron* (Japon Keiretsu ve İşletme Grupları: Tarih ve Kuram) (Tokyo, 1993); Haruhito Takeda (yay. haz.), (Tokyo, 1995); Takeo Kikkawa, *Nihon no kigyô shûdan: Zaibatsu tono renzoku to danzetsu* (Japon İşletme Grupları: Aile İşletmesi Gruplarında Süreklilik ve Kesintiler); Jurô Hashimoto (yay. haz.), *Nihon kigyô shisutemu no sengo shi* (Japon İşletme Sisteminin Savaş Sonrasıı Tarihi) (Tokyo, 1996); Takao Shiba ve Masahiro Shimotani (yay. haz.), *Beyond The Firm: Business Groups in International and Historical Perspective* (Oxford, 1997); ve Masaru Udagawa,takeo Kikkawa ve Junijirô Shintaku (yay. haz.), *Nihon no kigyôkan kyôsô* (Japonya'da Firmalararası Rekabet) (Tokyo, 2000).

24) Keiichirô Natagawa (yay. haz.), *Kigyô keiei no rekishiteki kenkyû* (İşletme Yönetimi Konusunda Tarihsel Araştırmalar) (Tokyo, 1990); Hidemasa Morikawa ve Tsunehiko Yui (yay. haz.), *Kokusai hikaku kokusai kankei no keiei shi* (Ülkelerarası ve Uluslararası İlişkiler Perspektifinden İşletme Tarihi) (Nagoya, 1997); Morikawa ve Yui'nin derledikleri kitap bazı makaleleri içermektedir: Keiichirô Natagawa, "Piyasalar ve İşletme Örgütü: Ulusal Ekonomilerin Üçlü Tipolojisi", Yô Ten'itsu, "Çin Aile İşletmelerinin Ülkelerarası Özellikleri", Yukio Yamashita, "'Motivasyon' Üzerine Bazı Düşünceler: İnsanlığın Kendisini Keşfetmesi Açısından"; Katsumi Tomizawa, "Uzmanlaşmış Yönetim Teknisyenleri ve 'Sivil' Yöneticiler: I. Dünya Savaşı Sonrasında Amerika'da Endüstriyel Demokraside İki Özelliğin Çatışması"; Shin Gotô, "Planlı Gemi Yapımının Yararları ve Zararları: Savaş Sonrasında Japonya'da Gemi Sanayinin Gelişmesindeki Rolü, 1948-1960"; Hidemasa Morikawa, "Devlet ve İşletmeler: Ülkelerarası Karşılaştırmalar İçin Öneriler"; Masaaki Kobayashi, "İşletmelerin Modernizasyonunda Ülkelerarası Karşılaştırmalar: Japonya Konulu Amerikan Araştırmalarının Değerlendirilmesi."

ve T. D. Keeley Japonya ve ABD'deki dağıtım sistemlerinin doğrudan karşılaştırmasını *Jidôsha dïraa no nichibei hikaku* (Japonya ve ABD'deki Otomobil Bayilerinin Karşılaştırılması) (Fukuoka, 1994) adlı kitapta yapmışlardır.

Yasuoka ve diğer bazı araştırmacılar kısmen hariç olmak üzere, bu çalışmaların çoğu (Fuji Konferansı'nda ve iki taraflı konferanslarda yayınlananlar dahil) üstü kapalı bir karşılaştırma yapma aşamasından ileriye gitmemektedir. Şu aşamada en önemli konu, ülkelerarası kesin karşılaştırma yapma çabasıdır. Üstü örtülü bir ülkelerarası karşılaştırma, az ya da çok ölçüde mevcut yöntemleri ve çerçeveleri kullanmaktadır. Metodolojik atılımlar yapmak istiyorsak, bilgilerimizin eksik oluşu bizi engellese de, ülkelerarası kesin karşılaştırmalar yapmaya çalışmalıyız. Akio Ôkouchi ve Haruhito Takeda'nın derledikleri *Kigyôsha katsudô to kigyô shisutemu: Dai kigyô taisei no nichiei hikaku shi* (Girişimci Faaliyeti ve İşletme Sistemi: Japonya ve Britanya'nın Büyük İşletme Sistemlerinin Tarihsel Bir Karşılaştırması) (Tokyo, 1993) adlı kitap bu konuyu doğrudan ele almaktadır ve bu tür az sayıdaki çalışmadan biridir. Şimdi bu makaleler derlemesini ele alalım ve bunları değerlendirelim.

Bu kitap karşılaştırma yapılacak ülkeler olarak Japonya ve Britanya'yı almakta ve araştırmayı kabaca iki dünya savaşı arasındaki dönemle sınırlandırmaktadır.[25] Bu kitabın tüm bölümleri daha sonra derli toplu bir karşılaştırma yapacak şekilde düzenlenmiştir. Kitap titiz bir şekilde hazırlanmış bir karşılaştırmalı işletme tarihidir. Okumayı özellikle yararlı hale getiren iki bölüm, Ôkouchi'nin Nakajima Aircraft ile Rolls-Royce'u karşılaştırdığı bölüm ve Fujimoto ve Tidd'in Ford sistemine geçişe ilişkin olarak Japonya ve İngiltere'yi karşılaştırdığı bölümdür. Bu bölümlerin birincisinde, iki şirketin performanslarının farklı olmasında mükemmel yöneticilerin mevcudiyeti ve eksikliği hipotetik olarak vurgulanarak, Nakajima uçak motoru geliştirmede başarısız olurken Rolls-Royce'un nasıl başarılı olduğu ele alınmaktadır. İkinci bölüm Amerikan tarzı kitlesel üretimin ve büyük firma sisteminin prototipi olan otomobil sanayinde, Britanya'ya ve Japonya'ya Ford sisteminin transferini ve girişini araştırmakta ve karşılaştırmaktadır. Her iki bölüm de, uluslararası ilişkilerin

25) Kitabı oluşturan bölümler ve yazarları şunlardır: 1 - "İşletmenin Biçimi ve Holding Şirketinin Fonksiyonları" (Yoshitaka Suzuki ve Haruhito Takeda); 2 - "Firmalar Arası İlişkiler ve İşletme Sistemi" (Chikage Hidaka ve Haruhito Takeda); 3 - "Dağıtım Mekanizmaları ve Pazarlama" (Kazuo Wada ve Louisa Rubinfein); 4 - "Üretimde Verimlilik Artışı ve İşgücü Yönetimi" (Tomoji Onozuka ve Eisuke Daitô); 5 - "Araştırma ve Geliştirme ve Teknolojik Yenilik" (Akio Ôkouchi, Takahiro Fujimoto ve Joseph Tidd).

ışığında, karşılaştırmanın önemini vurgulayan, çok arzulanan karşılaştırma çabalarıdır.

Bu kitap Japon ve İngiliz firmalarının işletme tarihleri düzeyinde bireysel olaylardan hareketle genellemelere ulaşma girişimidir. Kitap, karşılaştırma çabası bir kenara bırakıldığında bile, o şekilde düzenlenmiştir ki, her bölümü okuyarak iki dünya savaşı arasındaki dönemde Japon ve İngiliz firmalarına ilişkin genel bir görünüm elde edilebilir. Bunun nedeni, kitabın ele aldığı beş konunun temelde işletme yönetiminin tamamını kapsamasıdır.

İki noktada ek bazı eleştirel değerlendirmeler yapmak istiyorum. Birincisi, ABD ile yapılan karşılaştırmaya ilişkindir. Ôkouchi yazdığı önsözde şuna işaret etmektedir: "Küresel açıdan bakıldığında, Amerikan iş dünyasının gelişimi tek, özel bir deneyim olarak gerçekleşti, oysa ABD'yi model olarak alan Chandlercı firma anlayışı ve tarih imgelemi bir prototiptir, tarihin muhteşem bir yolu değildir." Aynı kitapta Takeda da şunları söylemektedir: "Büyük işletme sisteminin kendisi tarihsel bir varlıktır. ABD'deki özel niteliklerin yanı sıra, sistemin ortaya koyduğu çeşitli özellikler bağlamlandırılmalı ve ele alınmalıdır." ABD ile, özellikle de Amerikan büyük işletme sistemi ile yapılan karşılaştırmaların, kitabın tamamında bunu açık biçimde gerçekleştirmesini arzu ederdim. Hepsinden öte, konu ister üretim teknolojisi ister pazarlama olsun, ABD'den yapılan teknoloji ve yönetim becerileri transferinin dikkate alınmaması durumunda, iki savaş arasındaki dönem dahil, yirminci yüzyılda herhangi bir ülkede işletme yönetiminden söz etmek mümkün değildir. ABD ile bir vis-à-vis (karşılıklı) karşılaştırma olmaksızın bu incelemenin sürdürülmesi olanaksızdır. Bu, Chandler'dan değil de, Amerika'nın Amerika olmasından kaynaklanmaktadır. Bu kitapta yer alan bölümlerde de bu noktanın tam olarak farkına varıldığı kesin olarak bellidir. Özellikle Suzuki ve Wada'nın dikkatlice yazdıkları bölümlerde bu noktanın farkında olunduğu görülmektedir ve bu türden üstü kapalı olarak ifade edilen fikirler diğer bölümlerde de güçlü bir şekilde ortaya konulmuştur. Ancak kitabın tamamında Amerika ile yapılan karşılaştırmalar bir ölçüde bastırılmış gibi görünmektedir.

Diğer değerlendirme, kitabın kapsadığı döneme ilişkindir. Kitap, Japon büyük işletme sisteminin, sonunda Britanya'nınki ile karşılaştırılabilecek düzeye geldiği iki savaş arası dönem ve sonrası ile sınırlandırılmıştır. Aslında zaman dilimi bölümden bölüme farklılık göstermektedir. Suzuki'nin ve Fujimoto ve Tidd'in yazdıkları, iki savaş arasındaki dönemle II. Dünya Savaşı sonrasındaki döneme eşit ağırlığın verildiği

bölümlerde göreli bir dinamizm hissedilmektedir. Kitabın güçlü olduğu bölümlerin, kapsamın kesin olarak iki savaş arasındaki dönemle sınırlandırılmadığı bölümler olması ilginçtir. Bu muhtemelen tesadüfi bir durum değildir. İki savaş arasındaki dönem, firmanın çevresinin bir dünya savaşından bir dünya bunalımına, oradan da dünya ekonomisinde blokların oluşumuna yöneldiği istisnai bir dönemdir. Bu yüzden dönemin kendine özgü çeşitli özelliklerinin, girişimcilerin faaliyetleri ve işletme sistemi üzerinde etkisi olmuştur ve kitap, bu önemli noktaya dikkat etmektedir. Bu özellikleri bağlamlaştırmak için, önceki ve sonraki dönemler de inceleme kapsamına alınmalıdır. Bu kitap zaman dilimi genişletilerek ve böylece ülkelerarası karşılaştırmalar daha etkin bir şekilde gerçekleştirilerek çok daha önemli bir çalışma haline getirilebilirdi.

Metodoloji Önerileri Getiren Araştırmalar

Özellikle işletme tarihi alanında metodolojik atılımlara çok ihtiyaç duyulması nedeniyle, ülkeler arasında kesin karşılaştırmaların yapılması gerekli olmaktadır. Ancak buna karşılık, metodolojisi tutarlı bir araştırma olmaksızın, ülkelerarası kesin karşılaştırmaların yapılması son derece güçtür. İki araştırmacının çalışmaları bu konuda öneriler getirmektedir.

Bunlardan birincisi olan Shin'ichi Yonekawa, ülkeler arasında kesin karşılaştırmaları etkin bir şekilde gerçekleştirdiği, 'çağdaş mutlak karşılaştırma' perspektifini önermiştir. Yonekawa, pamuklu sanayinde işletme yönetimine ilişkin ülkelerarası karşılaştırmalar yaparken, geleneksel olarak Japonya'da tercih edilen, aynı aşamadakilerin karşılaştırılması yönteminin değil, sadece aynı dönemdekilerin karşılaştırması yönteminin önemli olduğunu ileri sürmüştür. Bunun nedenlerini şöyle ifade etmiştir: "Her ülkedeki firmalar dünya pazarının oluşumuna katılırlar ve geleceği belirleyen şey, piyasadaki rekabetten başka bir şey değildir." Yonekawa şuna işaret etmiştir: "Dünya pazarında karşılıklı etkileşim içinde yer alırlar ve kuralları oluştururlar. Bu, ülkelerarası çağdaş bir karşılaştırma için gerçekçi bir temel sağlar."[26] Pamuklu sanayinde firmaların yönetimine ilişkin olarak, bu perspektifi temel alarak yaptığı uzun dö-

26) Shin'ichi Yonekawa, "The Road to Comparative Business History: Focusing on Industry History", *Hitotsubashi ronsô* 79, no. 4 (1978): 42-59; "Comparative Economic History", *Shakai keizai shigaku no kadai to tenbô* (Sosyoekonomik Tarihin Konuları ve Geleceği), (yay. haz.) Shakai keizai shi gakkai (Tokyo, 1984), 354-61.

nemli incelemeler son zamanlarda bir dizi kitapta derlenmiştir.[27] Bu ampirik araştırmalar, içi boş bir kuramı ima eden metodoloji tartışmalarını yerle bir edecek darbeye imkân sağlamakta ve işletme tarihinde gelecekte ülkelerarası karşılaştırmaya dayanan araştırmalar için önemli düşünceleri ortaya koymaktadır.

Diğer araştırmacı Yoshitaka Suzuki'dir. Suzuki, Chandler'ın modelinin kapsamını genişleterek, yirminci yüzyılda büyük işletmelerin hiyerarşik yapısına ilişkin ülkelerarası karşılaştırmalar yapmış ve Japon firmalarını bunlara dahil etmiştir. Firmanın önce, piyasada işlem maliyetleri en yüksek olan işletme kaynaklarını içselleştirdiğini öne sürmüştür. Firma bundan sonra, bu işletme kaynaklarını kontrol edecek, bunları düzenleyecek ve dağıtacak şekilde oluşturulmaktadır. Suzuki bu perspektifi kullanarak, işletme örgütlerinin bir sınıflandırmasını yapmaya girişmiştir. Bu sınıflandırma Japon işletme örgütünü, işgücü piyasalarının içselleştirilmesi sonucunda ortaya çıkan bir doğrudan denetim örgütü olarak nitelendirmektedir. Bu, mal piyasalarının içselleştirildiği Amerikan fonksiyonel örgütünün veya esas olarak sermaye piyasalarının içselleştirildiği İngiliz holding şirketinin tersi bir özelliktir.[28] Chandler'ın modelinin kapsamının bu şekilde genişletilmesi veya evrenselleştirilmesi, işgücü ve sermaye piyasalarındaki ulusal ve tarihsel farklılıkları da içine alan bir ülkelerarası karşılaştırmalı işletme tarihinin geliştirilmesini sağlayabilecektir.

Uluslararası İş İlişkileri Tarihi

1970'lerde ve sonrasında, Japon firmalarının denizaşırı doğrudan yatırımları düzenli hale geldikçe ve işletme yönetimi daha uluslararası ve küresel bir hale gelince, işletme tarihi alanında dikkatler Japon firmalarının uluslararası düzeyde gelişmesine yöneldi. 1990'larda ülkedeki doğrudan yatırımlar sonunda bir düzenlemeye kavuşunca, Japonya'daki yabancı firmaların faaliyetlerine ilişkin araştırmalar da ortaya çıkmaya başladı. Son olarak, bazı çokuluslu firmalar kendilerini daha küresel firmalar

27) Shin'ichi Yonekawa, *Bôse kigyô no hikaku keiei shi kenkyû: Igirisu, Indo, Amerika, Nihon* (İplik Sanayinin Karşılaştırmalı İşletme Tarihi: Britanya, Hindistan, Amerika, Japonya) (Tokyo, 1994); *Tôzai bôseki keiei shi* (İplik Eğirmenin İşletme Tarihi: Doğu ve Batı) (Tokyo, 1997); *Tôzai sen'i keiei* shi (Tekstilin İşletme Tarihi: Doğu ve Batı) (Tokyo, 1998); *Bôseki kigyô no basan to fusai* (İplik Firmalarında İflaslar ve Borçlar) (Tokyo, 2000).

28) Yoshitaka Suzuki, *Japanese Management Structure, 1920-80* (Londra, 1991).

haline dönüştürdükçe, Japon firmalarının faaliyetlerinin uluslararası ilişkiler bağlamında incelenmesi konusunda tam bir görüş birliğine varıldı.

İşletme yönetiminin uluslararası bağlamda ele alınmasının gerekli olduğu görüşü Japonya'da uzun geçmişi olan bir görüştür. Yoshitarô Makimura'nın savaş öncesi dönemdeki araştırmaları bu alandaki öncü çalışmalardır.[29] Savaş sonrası dönemde, 1960'ların başlarında bu yönde çağrılar yapılıyordu. 1980'lerin başlarında, en azından aşağıdaki üç önemli araştırma gündemi ve bunlara dayalı ampirik araştırmalar ortaya çıkmaya başlamıştı.

Birinci olarak, Keiichirô Nakagawa, bir metodolojinin yanı sıra, bir uluslararası iş ilişkileri tarihi önerisini ortaya koydu. Nakagawa, gelişmiş kapitalizmdeki uluslararası farklılıkları açıklamak için, sadece her ülkedeki iktisadi ve sosyal koşulların aydınlatılmasının yeterli olamayacağını öne sürdü. Daha doğrusu şunları yazdı: "Amerikan ve İngiliz kapitalizmlerini, sadece Amerikan kapitalizmini anlamayı sağlayacağı için karşılaştırmıyoruz; bunları, Amerikan kapitalizmi, İngiliz kapitalizmi ile uluslararası ilişkileri bağlamı içinde olmaksızın bir tarihsel gerçeklik olamayacağı için karşılaştırıyoruz."[30] Daha sonraları, bu tür araştırmaları "uluslararası ilişkiler kuramına dayalı işletme tarihi" olarak adlandıracak kadar ileri gitti. Nakagawa, bu noktada, uluslararası ilişkileri, özellikle örgütler arasındaki ilişkiler olarak ele almaktadır. Nakagawa, daha belirgin biçimde, Japonya'da genel ticaret şirketinin ortaya çıkışını ve gelişimini, adil olmayan anlaşmalarda somutlaşmış özel uluslararası ilişkiler bağlamında açıklamaya çalışmıştır. Nakagawa ayrıca, özellikle gemicilik sanayinde uluslararası iş ilişkileri tarihi konusunda bir dizi projeyi yürütmüştür.[31]

Shin'ichi Yonekawa bundan sonra, 'çağdaş mutlak karşılaştırma' yaklaşımını önermiştir. Bu, daha önce ülkelerarası karşılaştırmalı işletme tarihine yönelik bir çağrı olarak ortaya konulmuştu, fakat ayrıca açık biçimde bir uluslararası ilişkiler perspektifi önerisiydi. Yonekawa pamuklu sanayi için bir işletme tarihi yazarken, on dokuzuncu yüzyılın son

29) Yoshitarô Makimura, *Oil, Shipping, Shipbuilding*, c. 3, *Wakimura Yoshitarô chosaku shû* (Yoshitarô Wakimura'nın Toplu Çalışmaları) (Tokyo, 1980); ve *Cotton, International Trade, Oil Tankers, a.g.e.*, c. 5. (Tokyo, 1981).

30) Keiichirô Nakagawa, "Comparative Economic History and International Relations", *Hikaku keiei shi kenkyû 1* (Karşılaştırmalı İşletme Tarihi Araştırmaları 1) (Tokyo, 1981), 101-16.

31) Keiichirô Nakagawa, *Ryôtaisenkan no kaiungyô* (İki Savaş Arası Dönemde Gemicilik Sanayi) (Tokyo, 1980).

çeyreğinde ve sonrasında İngiliz, Amerikan, Hintli ve Japon firmalarının tek bir dünya pazarında rekabet ilişkisi içinde olduklarını kabul ederek işe başlamıştır. Nakagawa, Yonekawa'nın araştırmasına ilişkin olarak, daha başlarda derin bir sezgiyle şunları ifade etmiştir: "Uluslararası ilişkiler kuramına dayalı bir araştırmanın önünü açmaktadır ve ulaşacağı bulguları merakla bekliyorum."[32]

Bir başka metodoloji önerisi, Sakae Tsunoyama'nın dünya sistemi kuramına başvurma önerisi oldu. Tsunomaya şunları yazmıştır: "Uluslararası iktisat tarihinin, dünya kapitalist sistemi kuramı çerçevesi yoluyla yapısal olarak ele alınması etkili bir yaklaşım ise, uluslararası ilişkiler kuramına dayalı işletme tarihinin nasıl tepki vermesi gerektiği, gelecekte tartışılması gereken bir konudur."[33] Bu sorunu kendi çalışmasında ele aldığında, Japon konsolosluk raporlarını kaynak olarak kullanmış ve uluslararası ilişkiler bağlamında, firmalar ve devletin arasındaki bilgiye dayalı ilişkiler konusunu araştırmıştır.[34]

Uluslararası İş İlişkileri Tarihi Araştırmaların Canlanması

Daha önce sözü edilen üç yazarın öncü nitelikteki çalışmaları hariç tutulursa, 1980'lerin ortalarına kadar uluslararası iş ilişkileri tarihine ilişkin az çalışma yapılmıştır. Ancak bu tarihten sonra, araştırma faaliyeti hızla artmıştır. BHA'nın yıllık konferansında uluslararası iş ilişkileri tarihi konusunda bir proje hazırlanmış, *Keiei shigaku*'nun yıllık değerlendirme sayfasında bir uluslararası iş ilişkileri tarihi kategorisi oluşturulmuş ve *Japanese Yearbook on Business History* bu konuya ilişkin bir özel sayı hazırlamıştır. Uluslararası iş ilişkileri tarihi olarak adlandırılmasalar bile, doğrudan doğruya uluslararası ilişkileri ele alan ampirik araştırmalar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Araştırmalar önce, yirminci yüzyılın ilk yarısında Japonya'daki yabancı firmaların faaliyetleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Firma içi malzemeler-

32) Business History Association (yay. haz.), *Keiei shigaku no 20-nen: Kaiko to tenbô* (İşletme Tarihinin Yirmi Yılı: Geçmiş ve Gelecek) (Tokyo, 1985), 20.

33) Sakae Tsunoyama, "Economic History", *Keiei shigaku no 20-nen: Kaiko to tenbô* (İşletme Tarihinin Yirmi Yılı: Geçmiş ve Gelecek), (yay. haz.) Business History Association, (Tokyo, 1985), 47-8.

34) Sakae Tsunoyama (yay. haz.), *Nihon ryôji hôkoku no kenkyû* (Japon Konsolosluk Raporlarına İlişkin İncelemeler) (Tokyo, 1986). Ayrıca bkz. "Japanese Consular Reports", *Business History* 23, no. 3 (1981): 284-7.

den serbest bir şekilde yararlanan Hisashi Watanabe, Siemens Corporation'ın Japonya'daki doğrudan yatırımını inceleyen öncü nitelikte bir dizi çalışma gerçekleştirmiştir.[35] Masaru Udagawa, yabancı şirketlerin Japonya'daki doğrudan yatırımlarına ilişkin öncü nitelikte çalışmalar yapmıştır.[36] Japonya'daki yabancı firmalar konusunda önemli katkılar yapanlar arasında, Siemens'e ve Meji Japonya'sına ilişkin olarak Tôru Takenaka; iki savaş arası dönemde Japonya'daki Alman kimya devi IG Farben ve diğer büyük Alman işletmelerine ilişkin olarak Akira Kudô; yabancı petrol şirketlerinin savaş öncesindeki işletmelerine ilişkin olarak Takeo Kikkawa; ve silah ve çelik sanayinde Japon-İngiliz ilişkileri konusunda Bunji Nagura bulunmaktadır.[37] Bu konu hakkında iki değerli makale derlemesi, savaş öncesi dönemde Japonya'daki yabancı şirketler hakkında Takeshi Yuzawa'nın derlediği *Foreign Business in Japan Before World War II* (Tokyo, 1990) adlı kitap ve Japon-Alman teknoloji transferine ilişkin olarak Erich Pauer'in derlediği *Technologietransfer Deutschland – Japan von 1850 bis zur Gegenwart* (Münih, 1992) adlı kitaptır.

Yabancı firmaların Japonya'daki gelişimine ve Japonya'nın buna karşı tepkisine ilişkin olarak, Edo'nun başkomutanlık rejiminin sona ermesinden, Meiji restorasyonundan ve erken Meiji'den bu yana geçen dönemi kapsayan bazı monografilerden söz etmek mümkündür. Bu monografilerin başlıcaları, Kanji Ishii'nin Jardine Matheson ve modern Japonya'ya ilişkin çalışması; Kazuo Takewaki'nin Japonya'daki yabancı bankaların tarihi konusundaki çalışması; Shin'ya Sugiyama'nın İngiliz tüccar Thomas Glover ve Meiji Japonya'sına ilişkin monografisi; Toshio Suzuki'nin Japon Devleti'nin çıkardığı tahviller ve Londra sermaye piyasasına ilişkin İngilizce kitabı; ve Naoto Kagotani'nin Asya uluslararası tica-

35) Hisashi Watanabe, "A History of the Process Leading to the Formation of Fuji Electric", *Japanese Yearbook on Business History*, c. 1 (1984), 47-71; "The Process of Formation for Fuji Electric: Second and Third Phases", Nakagawa, *Kigyô keiei*, 263-83.

36) Masaru Udagawa, "Business Management and Foreign-Affiliated Companies in Prewar Japan (Parts 1 and 2)", *Keiei Shirin* 24, no. 1 (1987): 15-31; no. 2 (1987): 29-40.

37) Tôru Takenaka, *Siemens to Meiji Nihon* (Siemens ve Meiji Japonya'sı) (Tokyo, 1991); *Siemens in Japan: Von der Landesöffnung bis zum Ersten Weltkrieg* (Stuttgart, 1996); Akira Kudô, *Nichidoku kigyô kankei shi* (Japon-Alman İş İlişkileri Tarihi) (Tokyo, 1992); *I.G. Farben no tainichi senryaku (I.G.Farben'in Japonya Stratejisi)* (Tokyo, 1992); *Japanese-German Business Relations* (Londra, 1998); Takeo Kikkawa, "Business Activities of the Standard-Vacuum Oil Co. in Japan Prior to World War II", *Japanese Yearbook of Business History*, c. 7 (1990), 31-59; Bunji Nagura, *Heiki tekkô kaisha no nichiei kankei shi: Nihon seikôsho to eikoku gawa kabunishi 1907-52* (Bir Silah ve Çelik Şirketinde Japon-İngiliz İlişkileri Tarihi: Japon Çelik Tesisleri ve İngiliz Hissedarları, 1907-52) (Tokyo, 1998).

ret ağı hakkındaki kitabıdır.[38] Tetsuya Kuwahara savaş öncesinin Japonya'sında yabancı şirketlerin doğrudan yatırımlarına ilişkin olarak yararlı bir yazın derlemesi yapmıştır.[39] Savaş sonrası dönemde Japonya'da yabancı firmaların faaliyeti işletme tarihinin gelecekteki bir araştırma konusu olmayı sürdürmektedir.[40]

Japon firmalarının doğrudan yabancı yatırımları ve ülke dışındaki genişlemelerine ilişkin çalışmalar arasında Nobuo Kawabe'nin savaş öncesinin ABD'sinde Mitsubishi Trading'e ilişkin monografisi; Tadakatsu Ionue'nin ilk doğrudan yabancı yatırımlar hakkındaki makalesi; Tetsuya Kuwahara'nın Japon tekstil şirketlerinin Çin'deki faaliyetlerine ilişkin kitabı; Fumio Kaneko'nun Mançurya'daki Japon yatırımları hakkındaki incelemesi; ve Fumikatsu Kubo'nun Japonya'nın Formosa'daki faaliyetlerine ilişkin araştırması bulunmaktadır.[41] Tetsuya Kawahara'nın savaş öncesi dönemde Japon firmalarının ülke dışındaki iş faaliyetlerine ilişkin İngilizce yazın taraması da yararlı bir kaynaktır.[42] Japon firmalarının savaş sonrası dönemde ülke dışındaki genişlemesi gelecekteki bir araştırmanın konusu olabilir. İşletme tarihi çerçevesi içinde yer almamakla birlikte, işletme tarihi çalışmalarının gelecekteki yönüne ilişkin olarak öneriler getiren ve takdire değer bu türden bir çalışma da Hiroshi Itagaki'nin derlediği, Japonya'nın Doğu Asya'daki doğrudan yatırımlarına ilişkin makalelerden oluşan *Nihonteki eiei seisan shisutemu*

38) Kanji Ishii, *Kindai Nihon to Igirisu shinon: Jardine Matheson shôkai wo chûshin ni* (Modern Japonya ve İngiliz Sermayesi: Jardine Matheson Company Temel Alınarak) (Tokyo, 1984); Kazuo Tatewaki, *Zainichi gaikoku ginkô shi* (Japonya'daki Yabancı Bankaların Tarihi) (Tokyo, 1987); Shin'ya Sugiyama, *Meiji ishin to Igirisu shônin: Thomas Glover no shôgai* (Meiji Restorasyonu ve Bir İngiliz Tüccar: Thomas Glover'in Hayatı) (Tokyo, 1993); Toshio Suzuki, *Japanese Government Loan Issues on the London Capital Market, 1870-1913* (Londra, 1994); ve Naoto Kagotani, *Ajia kokusai tsûshô chitsujo to kindai Nihon* (Asya Uluslararası Ticaret Düzeni ve Modern Japonya) (Nagoya, 2000).

39) Tetsuya Kuwahara, "Foreign Firms' Investment in Japan Before World War II: Based on a Survey of Secondary Literature", *Keizai Keiei Ronsô* 26, no. 2 (1991): 17-51.

40) Japonya'daki yabancı firmalara ilişkin öncü nitelikte bir çalışma için bkz. Hideki Yoshihara (yay. haz.), *Gaishi kei kigyô* (Yabancı Şirketlerin Bağlı Şirketleri) (Tokyo, 1994).

41) Nobuo Kawabe, *Sôgôshôsha no kenkyû: Senzen Mitsubishi Shôji no zaibei katsudô* (Genel Ticaret Şirketine İlişkin Araştırmalar: Savaş Öncesinde Mitsubishi Trading'in ABD'deki Faaliyetleri) (Tokyo, 1982); Tetsuya Kuwahara, *Kigyô kokusaika no shiteki bunseki* (İşletmenin Uluslararasılaşmasının Tarihsel Analizi) (Tokyo, 1990); Fumio Kaneko, *Kindai ni okeru taiman tôshi no kenkyû* (Modern Japonya'nın Mançurya'da Yatırımı) (Tokyo, 1991); ve Kubo, *Shokuminchi kigyô keiei shi*.

42) Tetsuya Kuwahara, "Trends in Research on Overseas Expansion by Japanese Enterprises Prior to World War II", *Japanese Yearbook of Business History*, c. 7 (1990), 61-81.

to higashi Ajia: Taiwan, Kankoku, Chûgoku ni okeru haiburiddo kôjô (Japon Tarzı Yönetim ve Üretim Sistemi ve Doğu Asya: Tayvan, Kore ve Çin'de Melez Fabrikalar) (Kyoto, 1997). Bu kitap Japon firmalarının, özellikle otomotiv ve elektrikli makine sektörlerindeki iş faaliyetlerini, uluslararası teknoloji transferinde odaklaşarak açıklamaktadır. Bu kitap Japon tarzı yönetim ve üretim sisteminin hangi yönlerinin transfer edilip hangi yönlerinin edilmediği, transferin ne ölçüde olduğu ve transferin ölçüsünü hangi faktörlerin belirlediği gibi araştırma sorularını saptamaktadır. Diğer bir deyişle, bu derleme, Japon sisteminin doğrudan uygulanması ile yerel koşullara esnek bir şekilde uyarlanması arasındaki gerilimi ele almaktadır.

Makalelerin yer aldığı en yakın tarihli kapsamlı derleme, Hidemasa Morikawa ve Tsunehiko Yui'nin derlediği, *Kokusai hikaku kokusai kankei no keiei shi* (Ülkelerarası Karşılaştırma ve Uluslararası İlişkiler Perspektifiyle İşletme Tarihi) (Nagoya, 1997) adlı kitaptır.[43] Bu kitaptaki her makale, uluslararası ilişkiler kavramı açısından farklı bir nüansa sahiptir ve kendi yaklaşımını, ele aldığı konu, metodoloji ve kaynak malzeme açısından test etmektedir. Makaleler ayrıca her dönemeçte ülkelerarası karşılaştırmalar yapmaktadır. Kikkawa ve Takaoka'nın makaleleri (ABD ve Japonya arasında süpermarket sisteminin transferi konusunda) ve Yuzawa'nın makalesi (Japon-İngiliz pamuklu sanayi görüşmelerini ele alan) bu konuya ilişkin örneklerdir.

Disiplinin bugünkü aşamasında uluslararası iş ilişkileri tarihinin en büyük başarısı, Haruto Shiomi ve Ichirô Hori (yay. haz.), *Nichibei kankei keiei shi: Kôdo seichô kara genzai made* (Japonya-ABD İlişkilerinin İşletme Tarihi: Hızlı Büyümeden Günümüze) (Nagoya, 1998) adlı derlemedir. II. Dünya Savaşı sonrasındaki Japonya-ABD iktisadi ilişkileri Japon eko-

43) Uluslararası iş ilişkileri tarihi çalışmaları olarak ele alınabilecek makaleler şunlardır: Tsunehiko Yui, "İki Savaş Arası Dönemde Japonya ve Avrupa Arasında Teknoloji Transferi ve Birikimli Yenilik: Tôyô Rayon Örneği"; Kazuo Sugiyama, "Altın Standardının Oluşumu ve *Tôyô Keuizai Shinpô*"; Takeaki Teratani, "NBC Kure Tersanesinin Kuruluşu: Hisashi Shintô Odak Alınarak"; Eisuke Daitô, "Hong Kong'da İplik Eğirme Sanayinin Gelişmesi: Japon Pamuklu Sanayinin Savaş Sonrası Tarihiyle İlişkisi Bağlamında"; Masaru Udagawa, "Yoshisuke Aikawa'nın Sanayi Geliştirme Faaliyetleri: Otomobil İmalatının Yerlileştirilmesi Temel Alınarak"; Takeo Kikkawa ve Mika Takaoka, "Süpermarket Sisteminin Uluslararası Transferi ve Japonya'daki Dönüşümü", Hisashi Watanabe, "Duisburg-Ruhrort Liman Şirketi'nin Kuruluş Süreci"; Keizô Kawada, "İngiliz Bilgisayar Sanayi ve Uluslararası İlişkiler: 1950'lerin Sonlarından İtibaren"; ve Takeshi Yuzawa, "İki Savaş Arası Dönemde Japon-İngiliz İktisadi Rekabeti".

nomisi ve dünya ekonomisi açısından en önemli temel ilişki olmuştur ve bu kitap bunun işletme tarihi perspektifinden analizine değerli bir katkıyı oluşturmaktadır. Bu kitap, savaş öncesi dönemde gerileyen Japon-İngiliz ve Japon-Alman ilişkileri hakkındaki araştırmalarla karşılaştırıldığında oldukça da önem kazanmaktadır.

Shiomi, kitabın önsözünde, işletme tarihi dünyasını genel olarak etkileyen Chandler'ın modelinin, 1980'lerde bir 'aşama değişikliği' ile karşı karşıya kaldığını ve yararından kuşku duyulmaya başlandığını gözlemlemektedir. Shiomi, Chandler'ın modelini destekleyen 'piyasadan örgüte' yönelen bakış açısını korumakla birlikte, yeni bir yöne, işletme tarihi araştırmalarında gözle görülür hale gelen, açık ya da kapalı bir şekilde, Chandler modeli-sonrası yaklaşıma bir yönelim olduğunu öne sürmüştür. Yoshitaka Suzuki ve Akira Kudô üzerinde odaklaşarak Japonya'da bu alandaki araştırmaların tarihini sınıflandırmaktadır. Daha sonra uluslararası iş ilişkileri tarihinin yararlı olduğunu savunmaktadır. Bunun nedeni, tek ülkenin tarihi çerçevesinde inşa edilen Chandler modelinin kısıtlamalarını aşmasıdır.

Kitap, bunlara ek olarak, on iki temel sanayide küresel firmaları ele almakta ve Japon ve ABD firmalarının küresel rekabet stratejilerinin analiz edilmesinin önemini vurgulamaktadır. Yazarlar üç ortak öncülü paylaşmaktadırlar: 'çok tabakalı bir küresel ağı' içeren küresel, oligopolcu bir piyasanın oluşması; Japon kökenli küresel firmaların ortaya çıkması; ve Japon firmalarının Amerikanlaşması ve Amerikan firmalarının Japonlaşması. Kitap bundan sonra on iki temel sanayide küresel firmaları temsil eden Japon ve Amerikan firmaları arasındaki ilişkileri incelemektedir.[44] Kitap, sadece Japon ve Amerikan firmaları arasındaki ilişkileri değil, aynı zamanda Japon ve Amerikan büyük küresel işletmelerinin biçimini de ortaya koymaktadır. Böylece çağdaş işletme tarihinde büyük

44) Bu firmalar şunlardır: Çelikte U.S. Steel ve New Japan Steel (Ichirô Hori); otomobilde General Motors ve Toyota (Haruto Shiomi); elektrikte General Electric ve Toshiba (Yasuyuki Kazusa); petrolde Exxon/Mobil ve Tônen/Idemitsu Kôsan (Takeo Kikkawa); kimyada DuPont ve Mitsubishi Chemicals (Akira Morikawa); havacılıkta Boeing ve Mitsubishi Heavy Industries (Seigo Mizota); bilgisayarda IBM ve Fujitsu (Keiji Natsume); yarıiletkenlerde Intel ve NEC (Hiroshi Koizuka); telekomünikasyonda AT&T ve NTT (Shinji Miyazaki); otomobil franchise sistemlerinde Üç Büyükler, Toyota ve diğerleri (Hiromi Shioji); çeşitli perakendecilik alanlarında ABD ve Japon Seven-Eleven (Nobuo Kawabe); ve finansman ve kıymetli kâğıtlarda Merrill Lynch ve Nomura Securities (Kazuo Kobayashi). Bu bölümlere bir özet bölümü (Ichirô Hori) ve bir zaman dizini (Akira Tanaka) eklenmiştir.

bir ileri adımı oluşturmaktadır. Ancak eleştirilmesi gereken bazı noktalar da bulunmaktadır. Bunlardan biri, bölümler arasında, araştırma konusunu oluşturan firmalar arası ilişkilerin şekli ve tanımında büyük farklılıkların olmasıdır. Elbette, firmalar arası ilişkilerin şekli ve tanımı çok boyutludur ve ticaret, teknoloji bağlantıları, stratejik işbirliği ve doğrudan yabancı yatırımı içermektedir. Rakip firmaları, rekabet stratejilerinin uygulanmasını ve öğrenilecek şeye ilişkin kararı da buna dahil ettiğimizde, firmalar arası ilişkiler daha da çeşitlenmektedir. Ayrıca, Japon ve Amerikan firmaları arasındaki ilişkilerin niteliği sektörlere göre farklılık göstermektedir ve yazarların ilgi alanları, perspektifleri ve gündemleri de farklıdır. Malzeme ve belgelerin mevcudiyeti ve sağlanabilirliği de bir başka konudur. Bu yüzden, konunun ele alınan yönlerinin de bu koşullara göre farklılık göstermesi doğaldır. Fakat kitaba biraz daha bütünleşik bir perspektif kazandırılmış olsaydı, öne sürdüğü düşünceler, bir bütün olarak, muhtemelen daha etkili olacaktı.

Burada bir öneri yapmam gerekirse, 1990'larda Japon ve ABD firmaları arasındaki ilişkilerin niteliğinin de ortaya konulmasını öneririm. Kitap, odağını, 1970'ler ve 1980'ler arasındaki 'aşama değişikliği' olarak daraltmaya çalışmaktadır. Yazarların 1980'ler ve 1990'lar arasındaki değişikliği nasıl açıkladıkları merak konusudur. Bu kitabın, "işletme tarihinin niteliği olması gereken orta vadeli perspektif" biçimindeki konumu –sonsözde açıklanan– dikkate alınırsa, 1990'ları nasıl nitelendirebiliriz? "Japonya ve ABD arasındaki sıralamada değişiklik olduğu" ve "'Amerika'nın çok güçlü' olmaya devam ettiği" biçimindeki perspektiflere mi yöneleceğiz? Yoksa bilgi teknolojisi devrimi ve hizmetlerde yenilik perspektifini mi vurgulayacağız?

Uluslararası iş ilişkileri tarihine ilişkin araştırmalar sonunda düzenli hale gelmiştir. Ancak metodoloji yeteri kadar ele alınmamış ve birçok nokta belirsiz bir durumda bırakılmıştır. Morikawa ve Yui'nin derlediği kapsamlı derlemede bile, yöntemi ele alan makaleler yer almamaktadır. Bugün araştırmacılar kesin bir metodolojiyi bulmaya çalışmaktadırlar. Japonya'nın özel uluslararası bağlamı olduğunu açık biçimde varsayan görüşlerin, ülkelerarası karşılaştırmalarda nasıl evrensellik niteliği kazanabileceği üzerinde ciddi olarak düşünülmesi gereken bir konudur. Bu disiplin şu gerekli soruya cevap bulmaya çalışmalıdır: Uluslararası iş ilişkileri tarihi metodolojik açıdan bağımsız mıdır, yoksa sadece işletme tarihinin bir alt alanı mıdır? Gelecekte araştırmacıların, ampirik araştırmalarına paralel olarak metodolojik araştırmalarını da bugünkünün iki katına çıkarmaları gerekmektedir.

Daha Fazla Bir Uluslararası Katkıya Doğru

Başta da belirttiğim gibi, Japon işletme tarihi araştırmacıları üç katmanlı sorulara cevap bulma sorunuyla karşı karşıya kalmışlardır: 1980'lerin ortalarına kadar devam eden başarı, 1980'lerin sonlarındaki köpük ekonomisi ve 1990'ların başarısızlığı. Ne olup bittiğini ve aslında ne gibi değişikliklerin olduğunu serinkanlı bir şekilde gözlemeliyiz. Bunu yapabilmek için, bu tek kuşaklık dönemi daha uzun bir tarih dönemi çerçevesine yerleştirmek ve uzun vadeli bir perspektifle incelemek gerekmektedir. Tam da bu nedenden dolayı işletme tarihinin bilginin artmasına yapacağı eşsiz katkıyı beklemekteyiz.

Böyle bir değişikliğin gerektirdiği şey, mevcut kuramsal çerçeve içinde kaldığında bile olayları açıklamaya çalışan bir mantık değil, birikmiş gözlemler aracılığıyla, evrensel çerçeve önerileri içeren sürekli girişimlerdir. İç karartıcı bir durumda, Japon işletme yönetiminin benzersiz olduğunu öne sürmek, veya tersine, a priori olarak evrensel olduğunu savunmak, sonuçta, mevcut kuramsal çerçevelerden birinin veya diğerinin içerildiğini kabul eder. Terminoloji de rast gele kullanılan bölgesel bir özel dil olmamalı, tersine, gözlemlerin sonuçlarını evrensel bir dil kullanarak ifade etmelidir. Bu, Japon işletme tarihinin, daha fazla uluslararası katkı yapmasının önkoşullarından biridir.

Japon işletme tarihinin uluslararası katkı yapmasına eskiden olduğu kadar, hatta daha da fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin, *keiretsu* sözcüğü firmalar arasında –çoğu zaman bir dikey işletme topluluğu içinde– belli bir tür ilişki tarzını ifade etmek için kullanılmıştır. Bununla birlikte, bu terim okuyucuları *keiretsu*'yla ilişkili konularda yanlış yere yönlendirme tehlikesini de içermektedir. Ayrıca Japon örneklerinin gözlemlenmesi yoluyla evrensel bir çerçevenin oluşturulması sürecini engelleme tehlikesini de barındırmaktadır.

Temel Yapıtlar

Morikawa, Hidemasa, *Zaibatsu: The Rise and Fall of Family Enterprise Groups in Japan*, Tokyo, 1992.

Morikawa, Hidemasa ve Tsunehiko Yui (yay. haz.), *Kokusai hikaku kokusai kankei no keiei shi* (Ülkelerarası Karşılaştırma ve Uluslararası İlişkiler Perspektifiyle İşletme Tarihi), Nagoya, 1997.

Natagawa, Keiichirô (yay. haz.), *Kigyô keiei no rekishiteki kenkyû* (İşletme Yönetimi Konusunda Tarihsel Araştırmalar), Tokyo, 1990.

Nihon keiei shi (Japon İşletme Tarihi), 5 cilt. Cilt 1 - *Kinseiteki keiei no hatten* (Erken Modern İşletmenin Gelişmesi); Cilt 2 - *Keiei Kakushin to kôgyôka* (İşletmelerde Yenilik ve Sanayileşme); Cilt 3 - *Dai kigyô jidai no tôrai* (Büyük İşletme Döneminin Başlaması); Cilt 4 - *"Nihonteki" keiei no renzoku to danzetsu* ("Japon Tarzı" Yönetimde Süreklilik ve Kesintiler); Cilt 5 - *Kôdo seichô wo koete* (Hızlı Büyümenin Arka Planı), Tokyo, 1995.

Ôkouchi, Akio ve Haruhito Takeda (yay. haz.), *Kigyôsha katsudô to kigyô shisutemu: Dai kigyô taisei no nichiei hikaku shi* (Girişimci Faaliyeti ve İşletme Sistemi: Japonya ve Britanya'nın Büyük İşletme Sistemlerinin Tarihsel Bir Karşılaştırması), Tokyo, 1993.

Shiomi, Haruto ve Ichirô Hori (yay. haz.), *Nichibei kankei keiei shi: Kôdo seichô kara genzai made* (Japonya-ABD İlişkilerinin İşletme Tarihi: Hızlı Büyümeden Günümüze), Nagoya, 1998.

Suzuki, Yoshitaka, *Japanese Management Structure, 1920-80*, Londra, 1991.

Yasuoka, Shigeaki, *Zaibatsu keiei shi no kenkyû* (Zaibatsu'ya İlişkin Biçimsel Tarih Araştırmaları), Kyoto, 1970; genişletilmiş baskı, 1998.

Yonekawa, Shin'ichi, *Bôsekigyô no hikaku keiei shi kenkyû: Igirisu, Indo, Amerika, Nihon* (İplik Sanayinin Karşılaştırmalı İşletme Tarihi: Britanya, Hindistan, Amerika, Japonya), Tokyo, 1994.

14
Çin İşletme Tarihi

Gelişimi, Mevcut Durumu ve Gelecekteki Yönü

Chi-Kong Lai

Çin işletmelerine ilişkin araştırmalar genellikle, diğer şeylerin yanı sıra, Çin ekonomisinin büyümesine ve durgunluğuna, devlet-iş dünyası ilişkilerine ve *guanxi*'nin (ilişkiler veya bağlantılar) iş faaliyetlerine özel bir önem vererek Çin iş kültürünü ve örgütlenmesini açıklamaya çalışmıştır. Çince, Japonca, Almanca ve İngilizce yazılmış bazı yüksek lisans ve doktora tezlerinin yanı sıra, bazı konferanslar düzenlenmiş ve buralara sunulan bildiriler, dergi makaleleri ve kitaplar yayınlanmıştır.

Bu makalenin amacı, bu alanın ve Çin işletme tarihindeki son eğilimlerin gözden geçirilmesidir. Kaynakların ve Çin işletme tarihi yayınlarının amaçları ve etkileri ele alınacaktır. Daha sonra, Çin, Tayvan, Hong Kong ve Batı'daki yayınları inceleyerek, Çin işletmelerinin ve ekonomisinin davranışını açıklama ve kavramlaştırma çabalarındaki farklılıklara ışık tutacağım ve araştırmacıların bölgelerinin, disiplinlerinin, çıkarlarının bunları nasıl etkilediğini ortaya koyacağım. Ayrıca Çin işletme tarihi araştırmalarının gidebileceği muhtemel yönleri de göstereceğim.

Son Zamanlarda Araştırmalardaki Hızlı Artış

Son yirmi yıl içinde Çin işletme tarihine giderek artan bir uluslararası ilginin olduğu görülmüştür. Kurumsal açıdan ele alındığında, Çin işletme tarihi üzerinde odaklaşmış bir merkezi uluslararası örgüt henüz mevcut değildir. Bununla birlikte, Çin işletme tarihine ilişkin bilimsel araştırmaları teşvik etmek için, Cornell Üniversitesi'nin Doğu Asya Programı tarafından *Chinese Business History* adlı uluslararası bir Çin işletme tarihi haber bülteni yayınlanmaktadır. Buradaki makalelerin editörlüğünü Çin İşletme Tarihi Araştırmaları Grubu yapmaktadır: Editör, Louisville Üniversitesi'nden Profesör Andrea McElderry'dir ve Profesör Robert Gardella, Chi-Kong Lai, Elizabeth Koll ve Brett Sheedan da editör yardımcılarıdır. Bu haber bülteni işletme arşivlerine, araştırmaların izleyeceği yöne ve örgütsel faaliyetlere ilişkin çeşitli konulara da değinmektedir.

Çin'de Shanghai Sosyal Bilimler Akademisi (SASS), Çin Sosyal Bilimler Akademisi, belli başlı üniversiteler ve kamu araştırma kurumları, Çin işletme tarihi araştırmalarına katkıda bulunan temel Çin kurumlarıdır. Çin'de birçok konferans düzenlemiş olan ve haber bültenleri ile konferans bildirilerini yayınlayan Çin İşletme Tarihi Derneği bulunmaktadır. Çin'de Shanghai Sosyal Bilimler Akademisi, Çin Sosyal Bilimler Akademisi ve Xiamen Üniversitesi gibi, kitap ve dergi makaleleri yayınlayan bazı önemli araştırma enstitüleri de bulunmaktadır. Nanjing Üniversitesi ve Zhongzhan Üniversitesi de modern dönem öncesi Çin işletme tarihi konusunda güçlü kurumlardır. Huazhong Normal Üniversitesi ve Fudan Üniversitesi modern Çin işletme ve finans tarihi konusunda güçlüdür.

SASS, 1956'dan beri, Çin işletme tarihi konusunda kaynak malzeme toplamaktadır.[1] Enstitü'deki araştırmacılar Şanghay'da işletme ta-

1) En önemlileri şunlardır, *Liu Hongsheng qiye shiliao* (Liu Hongsheng İşletmeler Grubu'na İlişkin Kaynak Malzemeler), 3 cilt, (Şanghay, 1981); *Yongjia qiye shiliao* (Yong Ailesi İşletmeler Grubu'na İlişkin Kaynak Malzemeler), 2 cilt, (Şanghay, 1980); *Nanyang Xiongdi yancao gongsi shiliao* (Nanyang Biraderler Tütün Şirketi'ne İlişkin Kaynak Malzemeler) (Şanghay, 1958); *Yingmei yan kongsi zai Hua qiye ziliao huibian* (BAT Şirketi'ne İlişkin Kaynak Malzemeler), 4 cilt, (Pekin, 1983); *Shanghai minzu jiqi gongye* (Şanghay Yerli Makine Sanayine İlişkin Kaynak Malzemeler), 2 cilt, (Pekin, 1966); *Shanghai minzu xiangjiao gongye* (Şanghay Ulusal Lastik Sanayine İlişkin Kaynak Malzemeler) (Pekin, 1979); *Shanghai shi mianbu shangye* (Şanghay Yerli Pamuklu Dokuma Sanayine İlişkin Kaynak Malzemeler) (Pekin, 1979); Yan Pengfei, Li Mingyang ve Cau Bu (yay. haz.), *Zhongguo Baoxian shizhi* (Çin Sigorta Sektörü'ne İlişkin Kaynak Malzemeler) (Şanghay, 1989).

rihi konusunda, çoğunluğu ünlü büyük işletmelerle ilgili olmak üzere, çok sayıda monografi yayınlamışlardır. Bunlar arasında makine üreticisi firmalar, tekstil fabrikaları, tütün şirketleri, eczaneler, çok bölümlü mağazalar ve diğer sanayi ve ticaret firmaları bulunmaktadır.[2] Enstitü ayrıca, daha sonra 1991'de *Jindai Zhongguo* (Modern Çin) adını alacak olan *Source Materials on Modern Chinese History* adlı dergiyi de yayınlamaktadır. Bu dergi araştırmacılara, Çin iktisadi tarihi ve işletme tarihi alanlarına ilişkin önemli bir genel bakış olanağı sağlamaktadır. SASS araştırmacıları, şimdilerde Profesör Ding Richu'nun yönetiminde *Shanghai jindai jingjishi* (Modern Şanghay'ın İktisadi Tarihi) adlı üç ciltlik kapsamlı bir kitap hazırlamaktadır.[3] Üçüncü cilt henüz yayınlanmamıştır.

2) Zhang Zhongli, Chen Zengnian ve Yao Xinrong, *The Swire Group in Old China* (Şanghay, 1991); Zhang Zhongli ve Chen Zengnian, *Shasun jituan zai jiu Zhongguo* (Eski Çin'de Sassoon İşletme Grubu) (Pekin, 1985); Şanghay Sosyal Bilimler Akademisi İktisat Enstitüsü (yay. haz.), *Jiangnan zaochuanchang changshi, 1865-1949* (Jiangnan Silah Fabrikası'nın Tarihi) [JianguPeople's Press (Nanjing), 1983]; Şanghay Sosyal Bilimler Akademisi İktisat Enstitüsü (yay. haz.), *Shanghai jindai wujin shangye shi* (Modern Şanghay'ın Metal Sanayi) (Şanghay, 1990); Şanghay Sosyal Bilimler Akademisi İktisat Enstitüsü (yay. haz.), *Zhongguo jindai zaozhi kongye shi* (Modern Çin'in Kâğıt Sanayi) (Şanghay, 1989); Xu Weiyong ve Huang Hanmin, *Yongjia qiye fazhan shi* (Yong İşletmesinin Gelişmesi) (Pekin, 1985); Şanghay Sosyal Bilimler Akademisi İktisat Enstitüsü ve Şanghay Gıda Üretimi Bürosu (yay. haz.), *Zhongguo jindai mianfen gong-ye shi* (Çin Un Sanayinin Tarihi) (Pekin, 1987); Şanghay Sosyal Bilimler Akademisi İktisat Enstitüsü ve Zhongxi Eczanesi (yay. haz.), *Zhongxi yaochang bainianshi (Zhongxi Eczanesinin Yüz Yıllık Tarihi)* (Şanghay, 1990); Fang Xiantang, *Shanghai jindai minzu juanyan kongye (Modern Şanghay'da Ulusal Sigara Sanayi)* (Şanghay, 1989); Şanghay Sosyal Bilimler Akademisi İktisat Enstitüsü (yay. haz.), *Shanghai Yongan gongsi ti chansheng, fazlan he gaizao* (Yongan Şirketi'nin Kökenleri, Gelişmesi ve Yeniden Oluşumu) (Şanghay, 1981); Şanghay Sosyal Bilimler Akademisi İktisat Enstitüsü (yay. haz.), *Shanghai jindaui baihuo shangyeshi* (Şanghay'da Modern Çok Bölümlü Mağazaların Tarihi) (Şanghay, 1988); Şanghay Sosyal Bilimler Akademisi İktisat Enstitüsü (yay. haz.), *Longteng huyue bashinian Shanghai Zhonghua Zhiyue chang chang shi* (Şanghay'da Zhonghua Eczanesi'nin Tarihi) (Şanghay, 1991); Zheng Yukui, Cheng Linsun ve Zhang Chuanhong, *Jiu Zhongguo di ziyuan weiyuanhui: Shishi yu ping-jia* (Eski Çin'de Ulusal Kaynak Konseyi: Tarihsel Olgular ve Değerlendirme) (Şanghay, 1991); Xu Xinwu, *Jiangnan tubu shi* (Jiangnan Bölgesinde Yerli Kumaş Üretiminin Tarihi) (Şanghay, 1992); Xu Dingxin, *Zhongguo jindai qiye di keji liliang yu keji xiaoying* (Modern Çin İşletmesi, Teknolojik Gücü ve Verimliliği) (Şanghay, 1995); Pang Junxiang, *Zhongguo jindai guohuo yundong* (Modern Çin'de Ulusal Ürün Hareketi) (Pekin, 1996).

3) Ding Richu (yay. haz.), *Shanghai jindai jingjishi* (Modern Şanghay'ın İktisadi Tarihi), c. 1 ve 2 (Şanghay, 1994-7). Pofesör Huang Hanmin ve Sheng Zuwei 3. cildin editörüdürler.

Günümüz Çin'inde, araştırmacılar devletin teşvik ettiği çoğulculuk koşullarında bile engellerle karşılaşmaktadır. En önemli engel, maddi desteğin olmamasıdır. Halen birçok çalışma, Çin devleti, artık yayıncıları sübvanse etmediği için yayınlanamamaktadır. Bir diğer sorun, birçok akademisyenin ellerindeki malzemeleri ve arşivleri başkalarıyla paylaşmamasıdır. Birçok işletme tarihçisi diğerlerinin malzemelerine ulaşma imkânı bulamadığı için, başkalarının araştırmaları ile rekabet etme konusunda engeller mevcuttur.

Tayvan'da Academia Sinica'da Profesör Wang Yeh-chien ve Liu Ts'ui-jung'un yönetiminde Çin iktisat tarihi konusunda çalışan bir araştırma grubu bulunmaktadır. İşletme tarihçileri Academia Sinica'nın çeşitli enstitülerinde ve bazı önemli üniversitelerde çalışmaktadırlar. Academia Sinica'da bulunan Sun Yat-sen Sosyal Bilimler ve Felsefe Enstitüsü Çin denizcilik tarihi konusunda sekiz uluslararası konferans düzenlemiş ve bunları desteklemiştir. Enstitü, ayrıca Çin denizcilik tarihi konusundaki sekiz konferansın bildirilerini *Essays in Chinese Maritime History* adı altında yayınlamıştır.[4] Bildirilerin tamamı, deniz ticareti, haraç sistemi, gümüş ve dünya ekonomisi, deniz aşırı ülkelerdeki Çin toplulukları ve tarihsel perspektifi içinde Tayvan denizciliği gibi denizcilik tarihinin çeşitli konularına ilişkin yaklaşık 1000 makaleyi içermektedir. Katılımcıların çoğu Tayvan'dan gelmiştir, fakat ABD, Japonya, Çin, Kore, Hong Kong ve Avustralya'dan gelen bazı katılımcılar da olmuştur.

Tayvan'da fabrika tüccarlarına,[5] Tainan işletme grubuna,[6] Modern Çin'in ipek sanayine[7] ve Çin demiryolları sektörünün yönetim yapısına[8] ilişkin bazı örnek olaylar mevcuttur. Modern Tarih Enstitüsü bazı işletme

4) Bkz. Çin Denizcilik Tarihi Yayın Komitesi (yay. haz.), *Chung-kuo Hai-Yang fa-chan shih lun-wen chi* (Çin Denizcilik Tarihi Konusunda Makaleler); c. 1 ve 2 (Taype, 1984-6); c. 3, (yay. haz.) Chang Yen-hsien (Taype, 1989); c. 4, (yay. haz.) Wu Chien-hsiung (Taype, 1991); c. 5, (yay. haz.) Ping-Tsun Chang ve Shih-Chi Liu (Taype, 1993); c. 6, (yay. haz.) Chang Yen-hsien (Taype, 1997); c. 7, (yay. haz.) Tang Shi-yeoung (Taype, 1999); c. 8, (yay. haz.) Te-lan Chu (Taype, 2002).

5) Kuo-tung Ch'en, *The Insolvency of Chinese Hong Merchants, 1760-1843*, Monograph Series, no. 45 (Taype, 1990).

6) Bkz. Heieh Kuo-hsing, (Xie Guoxing), *Corporation Development and the Taiwan Experience* (Taype, 1994).

7) Bkz. Chen Tsu-yu (Chen Ciyu), *The Silk Industry of Modern China, 1860-1945* (Taype, 1989).

8) Bkz. Chang Jui-te (Zhang Ruide), *The Peking-Hankou Railroad and Economic Development in North China, 1905-1937* (Taype, 1987).

malzemesi koleksiyonlarını[9] ve birçok işletmenin sözlü tarihlerini de yayınlamıştır. Bu malzemeler işletmelerinin faaliyetine ilişkin olarak oyuncuların kendi perspektiflerine ışık tutacaktır. Hong-Kong'da Profesör Chuan Han-sheng (Quan Hansheng) ve David Faure Çin iktisat ve işletme tarihi konusunda bazı yüksek lisans ve doktora tezlerini yönetmişlerdir ve bunlardan bazıları monografiler ve makaleler şeklinde yayınlanmıştır.[10] Hong Kong University Press, modern Çin'deki ve diğer Doğu Asya ülkelerindeki işletmelerin ve sosyal değişimin anlaşılmasında kritik bir alanı geliştirme çabalarının bir parçası olarak, Modern Doğu Asya'da İşletme, Yenilik ve Toplum adlı yeni bir kitap dizisini desteklemektedir. Chi-Kong Lai, Tim Wright ve David Faure eş editörler, Han-wai Ho ise yardımcı editördür.

ABD, Hong Kong ve Avustralya'daki enstitüler de Çin işletme tarihi konusunda konferanslar düzenlemektedir. Şubat 1991'de Akron Üniversitesi'nin düzenlediği, Quing eyaletinin özel sektör ekonomisi ile ilişkisi konulu sempozyuma yaklaşık yirmi araştırmacı katılmıştır. Akron Üniversitesi Ekim 1995'te "Çin İşletme Tarihi konusunda Bilimsel Araştırmalar: Eğilimlerin Yorumlanması ve Gelecek İçin Öncelikler" konulu bir başka atölye çalışması düzenlemiştir. Bu konferansa yaklaşık olarak otuz akademisyen katılmıştır. Hong Kong Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Ağustos 1994 ve Eylül 1995'te "Tüccar ve Yerel Kültürler" konulu iki özel konferans düzenlemiştir. Güney Çin Araştırma Grubu her yıl Güney Çin'deki köylerde ve kentlerde atölye çalışmaları ve geziler düzenlemektedir. Hong Kong Üniversitesi Asya Araştırmaları Merkezi Temmuz 1996, Temmuz 1998 ve Temmuz 2000'de Çin işletme tarihi konulu üç atölye çalışması düzenlemiştir. En sonuncusu Çin Ticaret Odası'nın tarihi konusunda yapılmıştır. Avustralya'nın Queensland Üniversitesi'nin Asya İşletme Tarihi Merkezi tarafından yakınlarda Çin işletme ağlarının tarihi gibi konularda diğer işletme tarihi toplantıları ve Şanghay İş Dünyası Uluslararası Konferansı düzenlenmiştir. Çin'in denizaşırı ülkelerdeki işletme faaliyetleri, Çin işletme ağları, Çinli tüccar-

9) *Haifangdang* (Deniz Savunmasına İlişkin Arşivler) (Zongli Yamen bildirilerinin fotokopileri) (Taype, 1957); *Kuangwudang* (Madencilik Arşivleri) (Taype, 1960); Dai Zhili (Tai Chih-li), der., *Sichuan baolu yundong dialiao huizuan* (Sichuan Demiryollarını Koruma Hareketine İlişkin Tarih Malzemeleri Kolleksiyonu) (Taype, 1994); *Qingji Huagong chuguo shiliao* (Çin'in Qing Eyaleti'ndeki Çiftçilere İlişkin Kaynak Malzemeler) (Taype, 1995).

10) Örneğin, Ho Hon-wai (He Hanwei), *The Early History of the Beijing Hankou Railroad* (Hong Kong, 1979); Lee Muk-miu (Li Mumiao), *The Development of Yong's Enterprise, 1912-1921* (Hong-Kong, 1989).

ların anavatanla bağlantıları ve Çin bankacılık tarihi konulu birçok konferans Leiden (1997), Brisbane (1997), Oxford (1998) ve Singapur'da (1997 ve 1999) düzenlenmiştir. Konferans ve yayınların sayısındaki artış bu alanın geliştiğini göstermektedir.[11]

Geç Dönem Emperyal Çin İşletmeleri Konulu Yazın

Geç emperyal Çin'in son derece ticarileşmiş ve mallara yönelik bir ekonomiye sahip olduğu konusunda genel bir görüş birliği mevcuttur. Ayrıca bu ekonominin özel bir piyasası da bulunmaktaydı. İktisadi büyüme görülmekle birlikte, bunun bir sanayi kapitalizmine dönüştüğünün işaretleri mevcut değildi.

Çin sanayi devrimini niçin gerçekleştiremedi? Bunun cevabı toprak ve kaynaklar üzerinde nüfus baskısını hisseden Çin'de piyasanın dinamik rolü üzerinde odaklaşan klasik Smithci yaklaşımda bulunmaktadır. 1800'lere gelindiğinde nüfus 1700'lere göre iki katına çıkmıştı; bu artış olurken verimlilik düzeyinde ve teknolojide buna karşılık gelen bir artış olmamıştı.[12] Çin 1700'lerde iktisadi büyümeyi yaşamış olabilir; fakat bu büyümenin devamlı olmasını sağlayacak mekanizmalar mevcut değildi.[13], Mark Elvin, 'yüksek düzeyli denge tuzağı' olarak adlandırdığı, yeni ufuklar açan katkısıyla, Çin ekonomisinin iç mekanizmalarına ilişkin ayrıntılı açıklamalar getirmiştir.[14] Elvin'in çalışması diğer araştırmacılar üzerinde çok etkili olmuştur ve bu araştırmacılardan bazıları kuramlarını aynı çizgi üzerinde geliştirmişlerdir.

Çin-Batı ticaretine en önemli yaklaşımlardan birini, Ming ve Qing hanedanlıkları döneminde büyük miktarlarda deniz ticaretin gerçekleşti-

11) Asya işletme tarihi konusunda bazı uluslararası konferanslar düzenlenmiştir: Çin Ticaret Odası ve Modern Çin Uluslararası Sempozyumu; "Yaşanılan Yerin Oluşturulması: Çinli Göçmenler ve Göçmen Toplulukları", Hong Kong Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Temmuz 11-15, 2001; Asya Ticaret Ağları Uluslararası Konferansı, Zhongshan Üniversitesi, Çin, Aralık 2001. Çin işletme tarihi konusunda iki atölye çalışması düzenlenmiştir: Queensland Üniversitesi Asya İşletme Tarihi Merkezi'nin desteklediği Asya'da Endüstriyel İlişkiler Uluslararası Atölye Çalışması, Temmuz 21-2, 2000; ve Diyaspora Girişimci Ağları, 1000-2000 Yılları, Eylül 21-2, 2001, Korfu, Yunanistan.

12) Bin Wong, *China Transformed: Historical Change and the Limits of European Experience* (Ithaca, NY, 1997), 48-54.

13) Phillip Richardson, *Economic Change in China, c. 1800-1950* (Cambridge, 1999), 56.

14) Mark Elvin, *The Pattern of the Chinese Past* (Stanford, 1973).

rildiğini belirten Hang-sheng getirmiştir. Bu araştırmacı, Çin'in parasal iktisadi genişlemesinin, gümüş külçe akışından kaynaklandığını öne sürmektedir. İpek ve gümüş ticaretine ilişkin dört önemli makale, Chuan'ın *Zhongkuo jianjishi luncong* (Çin İktisat Tarihine İlişkin Toplu Çalışmalar) (Hong Kong, 1972) adlı kitabında toplanmıştır. Chuan, son yirmi yıl içinde ipek ve Deniz İpek Yolu konularında birçok makale yayınlamıştır.[15] Chuan, Ocak 1987'de Tayvan'daki Ulusal Ching-hua (Qinghua) Üniversitesi'nde Çin iktisat tarihi konusunda altı konuşma yapmıştır. Bu konuşmalar daha sonra *Ming Qing jianjishi yanjiu* (Ming-Qing İktisat Tarihi Konusunda Araştırmalar) (Taype, 1987) adı altında yayınlanmıştır. İlk üç konuşma Çin deniz ticareti konusundaydı. On altıncı yüzyılın sonlarından on sekizinci yüzyıla kadar Çin ekonomisine önemli miktarda gümüş girişi olmuştur ve bu, ticaretin gelişmesini sağlamıştır. Gelen bu gümüşler Çin'in gelişmesi üzerinde de önemli etki yapmış ve belki de ipek ve porselen sanayilerinin gelişmesinde en önemli faktör olmuştur. Ancak gümüş ithalatı, enflasyonist eğilimleri güçlendirmiş ve ekonomideki parasallaşmayı arttırmıştır. Bu yüzden Çin, ekonomik istikrarı ve büyümeyi sürdürmek için büyük miktarda ve düzenli bir gümüş girişine bağımlı olmuştur. Bu ticaret ağı Amoy, Kanton ve Güneydoğu Asya bölgeleriyle yoğun bir ticari alışveriş içindeydi. Yakın zamanlarda, Ng Chin-keong, Wang Gungwu, Anthony Reid ve Takeshi Hamashita bu dönemdeki Çin ticaret ağlarını tartışmışlardır.[16]

Çin'e gümüş akışı, on sekizinci yüzyıldaki çay ticaretinden sağlanmıştır. Yakın zamanlarda, bu konuda birçok araştırma yapılmıştır. Ro-

15) Bkz. *Journal of the Institute of Chinese Studies* 8, no. 1 (1976): 71-86; *Collected Essays in Memory of Former Director Mr. Qian Siliang*, c. 4 (Taype, 1984), 635-49; *Collected Essays from the Second International Sinological Conference of the Academia Sinica* (Taype, 1989), 93-4; ve *Journal of the New Asia Institute* 16, no. 1 (1991): 1-22.

16) Bkz. Ng Chin-keong, *Trade and Society: The Amoy Network on the China Coast, 1683-1735* (Singapur, 1983); Wang gungwu, "Merchants without Empire: The Hokkien Sojourning Communities", *The Rise of Merchant Empires: Long-Distance Trade in the Early Modern World, 1350-1750*, (yay. haz.) James D: Tracy, (New York, 1990), 400-21; Anthony Reid, "The Unthreatening Alternative: Chinese Shipping in Southeast Asia, 1567-1842", *Review of Indonesian and Malaysian Affairs* 27, no. 1 ve 2 (1993): 13-32; Takeshi Hamashita, "The Tribute Trade System and Modern Asia", *Japanese Industrialization and the Asian Economy*, (yay. haz.) A. J. H. Lathan ve Heita Kawakatsu (Londra, 1994), 91-107. Ayrıca bkz. Hsi-Yü Chen, *Chung-kuo fan-ch'uan yü hai-wai mou-i* (Çin Yelkenli Gemileri ve Dış Ticaret) (Amoy, 1991).

17) Robert Gardella, *Harvesting Mountains: Fujian and the China Tea Trade, 1757-1937* (Berkeley, 1984).

bert Gardella'nın Fukien çay ticareti ve dünya ekonomisi konulu incelemesi buna bir örnektir.[17] İngilizler çay ithalatı karşılığında büyük miktarda gümüş ödemişlerdir. Çay Britanya'nın ulusal içeceği haline gelmişti ve İngilizler on dokuzuncu yüzyılın başlarında yılda 30 milyon poundluk Çin çayı tüketiyorlardı. Ancak İngilizler Çinlilerin ilgi duydukları bir ürün olan afyonu bulmayı başarmışlardı. Çin devletinin ithalatı yasaklamasına rağmen afyon Çin'e kaçak olarak sokuluyordu. Bundan başka, Çin, afyon satın almakta kullanılan muazzam miktardaki gümüşün ülke dışına çıkması nedeniyle, bir ticaret açığı veriyordu. Bu gümüş çıkışı şiddetli bir iktisadi krize yol açtı. Fiyatlar düştü ve arazi vergileri iki katına çıktı. Gümüşün ülke dışına çıkışı ve bakır paranın değer kaybetmesi, iktisadi krizin nedenlerini oluşturdu. Devlet darphaneleri ve kalpazanlar, madeni paraların içeriğini ve ağırlığını azaltarak nakit paranın ayarını bozuyorlardı. Daha değerli gümüşün yaygın şekilde istiflenmesi de kıtlığı daha da şiddetlendiriyordu. Çin'den gümüş çıkışı, Avrupalılarla Afyon Savaşları'nın patlak vermesine yol açtı.

ABD de Çin ticaretinde önemli bir rol oynamıştır. Bu konuya ilişkin çok sayıda çalışma mevcuttur. Bunların büyük bölümü Amerikan firmalarının performansı[18] ve Amerikan afyon ticareti[19] üzerinde odaklaşmıştır.

Modern Çin İşletme Tarihine İlişkin Yazın

Batı'nın gelişiyle birlikte Çin, Doğu Asya üzerindeki hegemonyasını kaybetti. Birçok araştırmacı 1842 ve 1943 yılları arasında yürürlükte olan anlaşma limanı sisteminin Çin ve Batı uygulamalarının bir melezi olduğunu ifade etmektedir. Diğerleri ise Çin'in ticarette ve bu yüzden de iktisadi büyümede hızlı bir gelişme yaşadığını öne sürmektedir.[20] Çin, Batı'nın rekabeti karşısında Batı teknolojisini kullanmaya çalışmıştır. Son zamanlarda bu konuda, Shanghai S.N. Company (Russell and Company), Jardine Matheson and Company, Swires Company, China Merchants'

18) Bkz. Ernest R. May ve John K. Fairbank (yay. haz.), *America's China Trade in Historical Perspective: The Chinese and American Performance* (Cambridge, 1986).

19) Jonathan Goldstein, *Philadelphia and the China Trade, 1682-1846: Commercial, Cultural and Attitudinal Effects* (University Park ve Londra, 1978).

20) Bkz. Yen-p'ing Hao, *The Commercial Revolution in Nineteenth Century China* (Berkeley, 1986).

Company ve Minsheng Shipping Company gibi gemi yapım ve gemicilik şirketlerine ilişkin çok sayıda araştırma yapılmıştır.[21]

Dwight H. Perkins, Thomas G. Rawski ve L. Brandt dış ticaret ve yatırım konusunda Çin ekonomisine ilişkin olarak, üretim artışları ve kişi başına gelir artışları konusunda niceliksel bir yaklaşım uygulamışlardır. Bu yaklaşımı kullanarak, tarım kesiminde ve kırsal ekonomide önemli gelişmeler olduğunu ortaya koymuşlardır.[22] Aynı zamanda, Çin'in iktisadi dönüşümünde Batı'nın rolünün abartılması da destek gören bir görüş değildir. Tersine, Çin ekonomisinin elde ettiği sonuç, sadece Batı tarafından dayatılan değil, arz ve talebe göre hareket eden piyasaya-yönelimli doğal bir avantajın sonucu olarak görülmektedir. Bununla birlikte, bu hesaplamanın sakıncalı yönleri, hesaplama yönteminin sorunlu olması ve verilerin de tartışmalı olmasıdır.[23] Buna ek olarak, hesaplamalardan bazıları da belli koşullara bağlı hesaplamalardan oluşmaktadır.

Daha önceleri kabul edilmiş olan, yirminci yüzyılın başlarında Çin'deki iş dünyasına ilişkin bazı konular, 1980'lerden beri ciddi biçimde yeniden ele alınmaktadır. Ortaya çıkmakta olan yorumlar, Çinli ve Batılı tarihçilerin kabul ettikleri geleneksel görüşlerin tersini ortaya koymuştur. Çin işletme tarihine ilişkin araştırmalar daha önceleri 'başarısızlık' üzerinde dururken, şimdi 'başarı' üzerinde durmaya başlamıştır. Bu konuya ilişkin olarak 1950'lerden 1970'lere kadar olan Batı tarihlerinde, modernleşme kuramı egemendi. Bu arada, Çinli araştırmacıların araştırmalarında Marksist ve Maoist ortodoksluklar egemendi. Her ikisi de Çinli kapitalist işletmenin başarısızlığını ve geri kalmışlığını vurguluyordu.[24] Batılı iktisat tarihçileri Çin'in modernizasyonunun niçin başarısız olduğunu vurgulayan kuramlar geliştirirken, Çinli işletme tarihçileri emperyalist politikaları lanetleyen ve Çin'de komünizme olan ihtiyacı meşrulaştıran tarihler yazıyorlardı. Bu makalede, Çin'de sadece on dokuzun-

21) W. E. Cheong, *Mandarins and Merchants: Jardine Matheson & Co., a China Agency of the Early Nineteenth Century* (Londra, 1979); Colin N. Crisswell, *The Taipans: Hong Kong's Merchant Princes* (Hong Kong, 1981); Maggie Keswick (yay. haz.), *The Thistle and the Jade: A Celebration of 150 Years of Jardine, Matheson & Co.*, (Londra, 1982).

22) Richardson, *Economic Change*, 32, 76-8; L. Brandt, *Commercialization and Agricultural Development: Central and Eastern China: 1870-1937* (Cambridge, 1987); T. Rawski, *Economic Growth in Prewar China* (Berkeley, 1989).

23) Mark Elvin, "Skills and Resources in the Late Traditional China", *China's Modern Economy in Historical Perspective*, (yay. haz.) Dwight H. Perkins (Stanford, 1975), 96

24) Tim Wright (yay. haz.) *The Chinese Economy in the Early Twentieth Century: Recent Chinese Studies* (New York, 1992), 1-2.

cu yüzyılın sonlarındaki ve yirminci yüzyılın başlarındaki tarih yazımını etkileyen kuramlar ve ortaya çıkmakta olan ve Çin'deki iş uygulamalarına ve Çin ekonomisinin gelişimine farklı bir bakış açısı getiren tarih araştırmaları ele alınmaktadır.

Çinli tarihçiler 1949 sonrası dönemde birçok kısıtlamalarla karşılaşmışlardır. Tim Wright, kendi derlediği *The Chinese in the Early Twentieth Century* adlı kitapta, Maocu politikaların Çinli işletme ve iktisat tarihçilerine kısıtlamalar getirdiğini doğrulamaktadır. Mao Çin'de hâkimiyet kurunca, işletme tarihçilerinin yazdıkları devlet tarafından denetlenmeye başlamıştır. Bazı görüşler kabul edilemez olmuştur. Eleştiriler ve Mao öncesi döneme ilişkin övgüler hükümete yönelik bir saldırı olarak görülüyordu. Bu koşullar işletme tarihçileri topluluğunu kısıtlamış ve onları doğru ve gerçek işletme tarihi yerine parti tarihi yazmaya yöneltmiştir. Komünist rejimi meşrulaştırmak için, yirminci yüzyılın başlarında kapitalizmin gelişimine ilişkin tarihler, bu dönemin olumsuz yönleri ve sınıf mücadeleleri üzerinde odaklaşmıştır. Çinlilerin yorumları Marksist kavramlara bağlı kalmış ve üretim araçları ile sınıf mücadelesi arasındaki ilişkiler üzerinde odaklaşmıştır.

Çağdaş Çinli tarihçiler artık Mao döneminde karşılaştıkları kısıtlamalarla karşı karşıya değildirler. Wright son zamanlardaki yeniden yorumlamaların, devletin desteklediği çoğulculuğun bir sonucu olarak ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Yeni araştırmalar, gelişmenin olmamasının nedeni konusunda Çin kültürünü suçlamamaktadır. Bunun yerine, Çin'in gelişmesinin önünde engel oluşturmalarından dolayı sömürgeci emperyalist ilişkileri suçlamaktadır. Çin kapitalizmi daha önceleri iddia edildiği kadar az gelişmiş değildi. Eşanlı olarak, Batılı tarihçiler de yirminci yüzyılın başlarındaki Çin ekonomisine ilişkin önceki yargılarını yeniden değerlendirmektedirler. Batılı tarihçiler, modernleşme kuramına yönelik eleştirilerle birlikte, Çin ekonomisinin başarısızlığını ve daha önemlisi, başarısını yeniden yorumlamaktadırlar.[25] Batılı tarihçiler ayrıca modernleşme kuramlarında çok fazla mevcut olan kültürel yanlılıkları da tekrar değerlendirmektedirler.[26]

25) Bkz. Jane Kate Leonard ve John R. Watt (yay. haz.), *To Achieve Security and Wealth: The Qing Imperial State and the Economy, 1644-1911* (Ithaca, NY, 1992); Tim Wright, "Overcoming Risk: A Chinese Mining Company During the Nanjing Decade", Occasional Paper Series of Asian Business History, no. 1 (Brisbane, 1998), 4.

26) Bkz. Paul A. Cohen, *Discovering History in China: American Historical Writing on the Recent Chinese Past* (New York, 1984); ve David Shambaugh (yay. haz.), *American Studies of Contemporary China* (Washington, DC, 1993).

Geleneksel olarak, yazılan tarihler, Çin'de yabancı yatırımların olumsuz yönlerini tartışmıştır. Bu olumsuzluklar arasında, "el zanaatlarını yıkarak ve tarımda yıkıma yol açarak ekonominin" perişan edilmesi bulunmaktadır.[27] Yabancı sermayenin bir 'meta ekonomisini' geliştirdiğini ve bunu meydana getirerek Çin'in kendine yeterli doğal ekonomisine son verdiğini ve el zanaatlarını yıktığını öne süren Mao bu görüşlerle mücadeleye girişmiştir. Mao, yabancı etkilerin Çin sanayi üzerinde baskı yaptığını, gelişmeyi engellediğini ve esas olarak Çin'i bir yarı sömürge haline getirdiğini öne sürmüştür.[28] Yabancı güçlerin deniz yolları ve su yolları, kendi paralarını basma ve bunun gibi diğer konularda sahip oldukları özerklik, ulusal ekonomiyi zayıflatmış ve insanların anormal koşullarda yaşamalarına neden olmuştur. Yabancı güçlerin rolünü açıklamaya çalışan tezlerin belli başlılarından biri, 'emme tezi'dir. Bu tez zengin ve yoksul ülkeler arasındaki ticaretin aslında yoksul ülkelere zarar verdiğini savunarak uluslararası ticaret kuramına karşı çıkmaktadır. Bugün birçok Çinli işletme tarihçisi de sömürücü emperyalist ilişkilerin Çin'in gelişmesini engellediğini kabul etmekte, fakat bunların büyük bölümü böyle bir tezi destekleyecek kadar ileri gitmemektedir. Diğer taraftan, birçok çağdaş tarihçi, yabancıların Çin üzerindeki olumlu etkilerini ele almaktadır.

Chi-ming Hou 1965 yılında, *Foreign Investment and Economic Development in China* adlı kitabında yabancı yatırımın Çin'e zorla girmediğini, hem yabancılara hem de Çin'e yarar sağladığını öne sürmüştür. Hou'ya göre, yabancıların mevcudiyeti, önemli boyutta ticaret, yatırım ve teknoloji getirerek ekonomiye katkıda bulunmuştur.[29] Hou ayrıca yabancı yatırımın muazzam ölçekte altyapıyı meydana getirdiğini kabul etmektedir. Yabancı ülkeler Çin'in ulaştırma, demir ve kömür sanayilerinin büyük bölümüne sahiptiler. Hou'nun yorumunun bu türden bir mülkiyetin emperyalist niteliğini göz ardı ettiği öne sürülebilir. Hou, yabancı işletmelerin sağladığı yararları kabul etmiş, fakat aynı zamanda Çinli işadamlarının kendi piyasalarını daha yakından tanımanın sağladığı avantajdan yararlandıklarını da savunmuştur. Çin'in Mançurya gibi bölge-

27) Chi-Ming Hou, *Foreign Investment and Economic Development in China, 1840-1937* (Cambridge, Mass., 1965), 1.

28) Mao Zedong (Mao Tse-tung), *Selected Works of Mao Tse-tung* (Pekin, 1965), 314. Ayrıca bkz. Wu Chengming, "Inroduction: on Embryonic Capitalism", *Chinese Capitalism, 1522-1840*, (yay. haz.) Xu Dixin ve Wu Chengming (Londra, 2000).

29) Hou, Foreign Investment, 127.

lerdeki pazarları yabancı etkisinden olumsuz yönde etkilenmiştir. Mançurya'daki yabancı sanayiler iç piyasanın mallarını teşvik etmemiş ve kullanmamış, bu yüzden de gelişmeyi teşvik etmemiştir. Genelde emperyalizmin öğeleri mevcut olmakla birlikte, Tom Rawski gibi iktisat tarihçileri yine de "Çin'in savaş öncesi dönemdeki sanayi tarihinin, dış ticaretin sanayinin gelişmesi üzerindeki olumlu etkisini ortaya koyduğunu" ısrarla öne sürmektedirler.[30]

Hou, Rawski ve Richardson gibi iktisat tarihçileri emme tezini reddetmektedir. Bu araştırmacılar olumsuzluklara bakmak yerine, yabancı etkilerin Çin'e nasıl katkıda bulunduğu konusunu ele almışlardır. Birçok araştırmacı dışarıdan gelen ithalatın Çin'i egemenliği altına aldığını ve bu yüzden Çin'in yerli üretim fırsatlarından birçoğunu yok ettiğini öne sürmektedir. Rawski, talep yeterli olduğunda, dışarıdan yapılan ithalatın, ithal edilen ürünlerin üretimine başlayan yerli üreticiler açısından yararlı bir gösterge olduğunu savunmaktadır. Rawski bunun yanı sıra, güçlü bir Çin devletinin mevcut olmamasının, piyasanın gelişmesine imkân vererek aslında Çin ekonomisine yarar sağladığını öne sürmektedir. Güçlü engeller, Çin sanayini ya ithal ürünlerin pahalı taklitleriyle ya da ürünsüzlük durumuyla karşı karşıya bırakabilirdi. Richardson, Çin'in ticaret hadlerinin, yirminci yüzyılın başlarından itibaren, savaş dönemleri hariç, sürekli olarak iyileştiğini ileri sürmektedir. Ayrıca mevcut olan orta düzeydeki ticaret açığının, Çin'in zenginliğini emdiğinin pek söylenemeyeceğini savunmaktadır.[31]

Birçok işletme tarihçisi Çin'deki yabancı yatırımın olumlu yönlerini ele alırken, Çin kapitalizmini yabancı yatırımın meydana getirdiğini söyleyecek kadar ileri gitmemektedir. Richardson Çin'deki gelişmenin, yabancıların gelişinin meydana getirdiği bir 'etki-tepki olayı' olmadığını savunmaktadır. Onun ifadesine göre, "dış ticaret ve yabancı yatırım, mevcut ve gelişmekte olan bir ticaret sistemine girmiş ve onun bir parçası olmuştur." Çinli bazı işletme tarihçileri "yeni işletmeler için teçhizat, piyasalar ve tekniklerin temelde Batı'ya veya Batı'nın yol açtığı değişikliklere bağlı olduğunu" ifade etmektedir.[32] Bazı Çinli işletme tarihçileri de Çin'in Batı etkisinden bağımsız olarak gelişmekte olduğunu savunmaktadır. Örneğin, Bin Wong, Gary Hamilton ve Chi-Kong Lai, Avru-

30) G. Thomas Rawski, *China's Transition to Industrialism* (Ann Arbor, 1980), 27.

31) Richardson, *Economic Change*, 47.

32) Wright (yay. haz.), *The Chinese Economy in the Early Twentieth Century: Recent Chinese Studies*, 12.

pa tarafından kesintiye uğratılmadan önce, Çin'in ticarileşmeyi, kapitalizm olmadan geliştirdiği hipotezini ortaya koymuşlardır.[33]

Ramski, *China's Transition to Industrialism* (Ann Arbor, 1980) adlı kitabında Çin'in 1911'den 1937'ye kadar gerçekleştirdiği birçok sınai gelişmeyi ele almaktadır. Çin'deki sanayiler üretimde önemli gelişme sağlamışlardır. Çin, 'üretimi arttırma ve ithalat ikamesi' yoluyla bazı sanayilerin geliştirilmesi üzerinde odaklaşmıştır. Rawski, 1937'ye gelindiğinde bu gelişmelerin modern bir 'üretim sektörünün' temelini attığı sonucuna varmaktadır. Yabancı şirketler, bazılarının söylediklerinin tersine, gelişmekte olan sanayilerde egemen durumda değildi. Richardson 1930'larda Çinli işçilerin yüzde 70'inin Çinli üreticiler tarafından istihdam edildiği ve ülkenin mallarının üçte ikisini ürettikleri sonucuna varmaktadır.

İşletme tarihçilerinin, yirminci yüzyıl başlarındaki ekonomiyi yorumlarken karşılaştıkları sorunlardan biri, 1950 öncesindeki döneme ilişkin güvenilir resmi ve özel istatistiklerin olmamasıdır. Bunun bir sonucu olarak, ekonominin gerçekleri tartışılıp durmuştur. Hou gibi eski tarihçiler modernleşmenin gerçekleşememe nedenlerini araştırmıştır. Yeni araştırmacılar daha olumlu bir yaklaşım içindedir.

Çin'de modernleşmenin başarıları geçmişte göz ardı edilmiştir. Hou, kitabında, Çin'in modernleşmeye doğru önemli bir eğilim gösteren azgelişmiş bir ülke olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan, Rawski, *Economic Growth in Prewar China* (Berkeley, 1989) adlı kitabında, ekonominin bütününde güçlü bir büyüme olduğunu ve büyümenin sürekliliğinin, modern iktisadi gelişmenin başladığına işaret ettiğini öne sürmektedir. Çin sanayinin gerçekleştirdiği büyümenin, o sıralarda Japonya'da görülen büyüme ile karşılaştırılabilir düzeyde olduğunu ifade etmektedir. Rawski'nin bulguları tüm araştırmacılar tarafından kabul görmemektedir, fakat bu araştırmacıların çoğu bu daha iyimser yorumların en azından o döneme ilişkin olarak daha önceki tarihlerin anlattıklarına göre bir iyileşmeyi temsil ettiği konusunda görüş birliği içindedir.

Çin'deki araştırma kuruluşları da günümüzde, 1920'lere ve 1930'lara ilişkin görüşlerinde değişikliğe gitmektedirler. SASS ve Nankai İktisat Enstitüsü tarafından gerçekleştirilen yakın tarihli araştırmalar, modern-

33) Gary Hamilton ve Chi-Kong Lai, "Consumerism without Capitalism", *The Social Economy of Consumption*, (yay. haz.) Benjamin Orlove ve Henry Rutz (Lanham, 1989), 253-79, yeniden yayını Rajeswary Brown (yay. haz.), *Chinese Enterprise History* (Londra, 1996), 315-38.

leşme girişimlerinin başarısız olduğu yönündeki eski görüşü reddetmektedir. Çin Sosyal Bilimler Akademisi'nden Wu Chengming de, bu dönemde kırsal kesimde sınırlı sayıda kriz olmakla birlikte, Çin'in ciddi bir iktisadi kriz yaşadığı şeklindeki kuramdan vazgeçmiştir. Bin Wong, Rawski'nin tahminleri konusunda çok emin değildir. Liman kentlerindeki kapitalist fabrikaların Batı'nın ürünü olduklarına inanmaktadır. Yirminci yüzyılın başlarındaki sanayileşmenin, Çin kentlerinde, genellikle yabancı sermaye ve yabancı yönetimle gerçekleşen bir piyasa olgusu olduğunu öne sürmektedir.[34]

Bin Wong, Rawski'nin açıkladığı düzenli büyüme verilerinin Çinli nüfusun sadece küçük bir bölümü için geçerli olduğuna işaret etmektedir. Rawski'ye göre Çin, Japonya'nın istilasına uğramasaydı sürekli büyümeyi gerçekleştirebilirdi. Wong, bu görüşün Çin'in büyük kesimini buna dahil etmenin ortaya çıkaracağı sorunları dikkate almadığını öne sürerek Rawski'nin tezini sorgulamaktadır.[35] Wong, bu nitelikte bir büyümenin güçlü bir devletin mevcudiyetini gerektireceğini öne sürmektedir. Çin'in Japon istilasından önceki durumunu Avrupa'nın yaşadığı deneyimle karşılaştırmaktadır. Avrupa, kırsal kesimini sanayileştirmeye çalışırken, bir yüzyıldan daha uzun bir süre engellerle karşı karşıya kalmıştır. Avrupa devletleri bu süreçte, bu bölgelerin gelişmesini sağlayabilmek için sermayeyi koruyarak ve sermaye oluşuma yardımcı olarak önemli bir rol oynamak durumunda kalmıştır. Wong'a göre, Çin'de yirminci yüzyılın birinci yarısında bu türden bir devlet müdahalesi olmamıştır.

Yirminci yüzyılın başlarında Çin'in tarım kesiminin durumu da tartışma konusu olmuştur. Mao yabancı paranın Çin'in kendine yeterli tarım ekonomisini yok ettiği şeklindeki kuramını geliştirmiştir. Daha popüler tarihler de tarımsal üretimde durgunluk olduğunu öne sürmektedir. David Faure, Çin'in çok büyük olmasının, modernleşen kentlerin kırsal bölgeler üzerindeki etkisinin sınırlı olmasına yol açtığını öne sürmektedir. Yeni kuramlar yabancı yatırımın, aslında belli kırsal bölgelerde üretim artışına neden olduğunu ortaya koymaktadır. Rawski ve Brandt, yaptıkları çalışmalarda, Çin tarımında belirgin bir büyümenin mevcut olduğunu ileri sürmektedir. İstatistikler, Mançurya'da soya gibi pazarlanabilir ürünlere bir talep olduğunu ve 1920'ler boyunca ipeğe güçlü bir

34) Bin Wong, *China Transformed*, 53-67.

35) David Faure, "The Chinese Bourgeoisie Reconsidered: Business Structure, Political Status and the Emergence of Social Class", Occasional Paper Series in Asian Business History, no. 3 (Brisbane, 1998), 1.

talep olduğunu göstermektedir. Modern sanayiler tarafından kullanılan hammaddelere ve özellikle de pamuğa artan bir talep de mevcuttur. Bu sayıların, üretimde sadece mütevazı bir artışı ifade ettiği unutulmamalıdır. Ticari ürünler hâlâ toprağın yüzde 10'u kadar bir kısmında ekilmektedir ve Faure'nin de işaret ettiği gibi, bu üretimin kırsal bölgelerin kendine yeterliliğini tehdit etmesi çok ender bir durumdur. Rawski yaptığı çalışmalarda, Çin'de 1930'larda sanayinin yayılması sürseydi, tarımsal üretime modern teknolojinin girişini sağlayabileceği tahmininde bulunmuştur.

Dışarıdan yapılan ithalatın kırsal bölgelerin önemli el zanaatlarına zarar verip vermediği konusunda da bir tartışma mevcuttur. Hou, el zanaatları sektörünün talepteki değişikliklere uyum sağladığını ve diğer malların üretimine geçtiğini ve kırsal bölgelerdeki önemli rolünü sürdürdüğünü ileri sürmektedir. Hou'nun da işaret ettiği gibi, ne yazık ki kırsal kesimdeki işsizliğe ilişkin hiçbir veri bulunmamaktadır ve bu yüzden de bu hipotez hiçbir şekilde kanıtlanamamaktadır.

Devlet-İş Dünyası İlişkileri

Çin'in iktisadi büyümesinde devlet müdahalesinin rolü Çin işletme tarihinde en önemli tartışma konularından biridir. Kenneth Pomeranz, David Pong, Kwang-Ching Liu, Chi-Kong Lai ve William Kirby gibi araştırmacılar sanayileşmenin başlatıcısı ve destekleyicisi olarak devletin rolüne büyük önem vermektedir. Rawski, Parks Coble ve Marie-Claire Bergere gibi diğer bazı tarihçiler Çin'in sanayileşmesinde devletin rolünün önemini sorgulamakta ve devletin bu türden girişimlerinin genellikle başarısız olduğunu öne sürmektedir. Bu konuya ilişkin yazında, araştırmacılar bir bütün olarak Çin'in sanayileşmesinde devletin rolünü ele almışlardır.

Marion Levy ve Shih Kuo-heng, *The Rise of the Modern Chinese Business Class* (New York, 1949) adlı kitapta Çinli işadamlarının geleneksel ve modası geçmiş uygulamalarının kaçınılmaz olarak başarısızlıkla sonuçlandığını ileri sürmüştür. Akraba kayırmanın yaygınlığının, modası geçmiş iş uygulamalarının başlıca örneği olduğuna işaret etmektedirler. Aynı şekilde, Konfüçyüsçü değerlerin mevcudiyeti ve aşırı rekabetin olmaması da Batılı yorumlarda başarısızlığın nedenleri olarak kabul edilmektedir. Albert Feuerwerker'in Çinli Tüccarlar Buharlı Taşımacılık Şirketi'nin başarısızlığı konusunda yazdığı *China's Early Industrialization: Sheng Hsuan-*

huai (1844-1916) and Mandarin Enterprise (Cambridge, 1958) adlı kitapta da bu türden yargılara yer verilmektedir. Feuerwerker, on dokuzuncu yüzyıl sonlarındaki bu başarısızlıkta, akraba kayırmanın ve ezici bürokrasinin mevcudiyetinin işaretlerini görmektedir. Ancak, Chi-Kong Lai, Çinli Tüccarlar Şirketi'ne ilişkin kendi çalışmasında bu görüşe karşı çıkmıştır.

Daha yakın zamanlarda, Bin Wong ve Marie-Claire Bergere de bu türden varsayımlara karşı çıkmıştır. Wong, Konfüçyüsçü inançların modernleşmeye engel oluşturmadığına kanıt olarak Japonya'nın 'iktisadi mucizesi'ni göstermektedir. Bergere, Çinlilerin denizaşırı ülkelerdeki başarılarını ve erken Avrupa burjuvazisinin tarihlerini inceleyerek bu kuramlara karşı çıkmaktadır.[36]

Yeni çalışmalar, Çinli işadamlarından ne kadarının geleneksel uygulamalardan yararlandıklarını incelemektedir. Margaret M. Pearson, *China's New Business Elite* (Berkeley, 1997) adlı kitabında, altın çağda hamiliğin öneminin sürmesinin, Çin işletmelerinin hâlâ bir anlamda modası geçmişliğinin ve eskiliğinin kanıtı olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan Bergere Çinlilerin yöntemlerini Fransız burjuvazisininkilerle karşılaştırarak, bunların geri kalmış olmadıklarını ve Çin'de iktisadi gelişmenin olmamasının nedeni olarak suçlanamayacaklarını öne sürmektedir. Bergere ayrıca aile işletmelerinin birçok yararını da ortaya koymaktadır. Ailenin yaptığı düzenlemenin, Çin işletmelerine, "krizle karşılaştıklarında esneklik, dinamizm ve direnme gücü" sağladığını savunmaktadır.[37] Aile işletmelerinin çok çeşitli sektörlere girmesi, ailelerin, zayıf düşen sektörlere fon transfer etmelerini sağlayarak, bunların fırtınalı ortamlarda varlıklarını sürdürebilmelerini sağlamaktadır.

Araştırmalar ayrıca Çinli işadamlarının, geleneksel uygulamalarla Batı'dan alınan uygulamaları nasıl birleştirdiklerini de ele almaktadır. Altın çağda işadamları bireyin aile yapılarına göre daha önemli olduğunu vurgulamaya başlamışlardır. Wright'a göre Çin işletmeleri yeni yönetim yöntemlerini özümseme konusunda çok istekliydi; Rawski başarılı sanayilerin, Batı piyasalarına ve yöntemlerine aşina olan Çinliler tarafından yönetildiklerini söylemektedir. Birçok başarılı Çin işletmesi, Batı tarzı iş yöntemlerini almış ve bunları Çin uygulamalarıyla birleştirerek yeniden şekillendirmiştir. Wellington K. K. Chan, "Personal Styles,

36) Marie-Claire Bergere, *The Golden Age of the Chinese Bourgeoisie, 1911-1937* (Cambridge, 1989), 140.

37) *A.g.e.*, 141.

Cultural Values, and Management: The Sincere and Wing On Companies in Shangai and Hong Kong, 1900-1941" adlı makalesinde, Wing On şirketinin, başarılı olabilmek için her iki kültürdeki iş uygulamalarını bir potada nasıl erittiğini göstermektedir.[38]

Bergere yirminci yüzyılın başlarında bir Çin burjuva sınıfının mevcut olduğunu, fakat iktidara gelemeyecek kadar güçsüz olduğunu öne sürmektedir. Bu araştırmacının bulguları, 1920'lerde burjuvazinin, giderek tüccarlara konulmuş kısıtlamaların çoğundan kurtulmuş birleşik bir sosyal sınıf olarak görülmeye başlandığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, tüccar sınıfı bu yeni özgürlükle daha da zenginleşmiş, fakat sivil toplumun oluşmasını sağlayacak bir temel haline gelememiştir.

Çinli tarihçiler, Mao öncesinin Çin'indeki sınıf ayırımlarını ortaya koymak için, burjuvaziyi Çang Kay-şek iktidarının güçlü bir öğesi olarak tanımlamışlardır. Buna karşılık Bergere, burjuvazinin siyasi gücünün elinden alındığını ve elindeki kaynaklara zor durumdaki milliyetçi hükümet tarafından büyük ölçüde el konulduğunu ileri sürmektedir. Margaret M. Pearson da, benzer şekilde, Çang Kay-şek hükümetinin baskıcı bir devlet - iş dünyası ikili ilişkisi oluşturduğunu ileri sürmektedir. Hükümet bir yandan tüccar örgütlerinden büyük miktarda para talep ederken, aynı zamanda bu örgütlerin özerkliğine de son vermiştir. Faure yirminci yüzyılın başındaki değişikliklerin "Çin toplumunun geniş kesimlerindeki ritüellerde ve davranış tarzlarında büyük ve hızlı değişimler" meydana getirdiğini ifade etmekte ve şunları eklemektedir: "Bu gibi değişiklikler kentlerden yayılmıştır ve bir sınıf ayırımından çok, bir kent-kırsal kesim ayırımına neden olmuştur."[39]

Karşılaştırmalı Bir Perspektifle Çin İş Dünyası

Bin Wong da Çin ve Avrupa arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ifade etmek için Smithci çizgiyi izlemiştir. Araştırmacı, Çin ve Avrupa arasında iktisadi değişim dinamikleri açısından mevcut olan benzerlikleri karşılaştırmakta ve daha sonra, Avrupa'nın Çin ile farklılaşmasına yol açan önemli niteliksel sıçramasını ortaya koymaktadır. Ayrıca Avrupa'nın bunu, kendi normal çevresinin dışından kaynak sağlayarak yapabildiğini de savunmaktadır. Araştırmacı, Batı'yla karşılaştırmayı bir ölçü

38) Kerrie L. MacPherson (yay. haz.), *Asian Department Stores* (Honolulu, 1998), 66-89.
39) Faure, "Chinese Bourgeoisie Reconsidered", 18.

olarak kullanmaktan dikkatlice kaçınarak, Çin'in izlediği yolu, Batı'nınkinden bağımsız olarak belirlemeye çalışmaktadır. Bu karşılaştırmada, devletin Konfüçyüsçü siyasal sisteminin, Batı devletlerinkinden farklı yollar izlediğini ortaya koymaktadır. Kenneth Pomeranz da *The Great Divergence* (Princeton, 2000) adlı çalışmasında, modern ekonominin oluşumunda Çin ve Avrupa'yı karşılaştırmaktadır. İdeal Çin sisteminin merkezinde kırsal bir sanayi temeline sahip bir tarım ekonomisi bulunuyordu ve arz ve talebi dengelemek için, pazara yönelik ürün üretimi bunu tamamlıyordu. Bu, soylu ve Konfüçyüsçü ahlaka uygun olduğu düşünülen, genel ve yaygın olarak benimsenen bir yaşam tarzıydı. Devlet geleneksel olarak, ticareti uygun bir şey olarak görmüyor ve önemsiz bir gelir kaynağı olduğunu düşünüyordu. Geleneksel görüş, gerçek efendinin, ticaret yoluyla zengin ve ünlü olmaya çalışan biri değil, ahlaki açıdan temiz ve tutumlu bir kişi olduğu şeklindeydi. Bu yüzden, araştırmacılar, Çin on dokuzuncu yüzyılda uluslararası alanda ilişkiye geçtiğinde ekonomisinin zayıflıkları daha da artmış olsa da, bu ekonominin güçlü ve zayıf yönlerinin mevcut olduğunu kabul etmektedir. Ayrıca Qing hükümetinin halkın genel sorumluluğunu yüklendiği, tarımsal gelişmeyi teşvik ettiği, ticari el zanaatlarının gelişmesini desteklediği, arazi vergilerini bir düzene koyduğu, tahıl depolama sistemini yeniden düzenlediği ve para arzını denetlediği, üzerinde fikir birliğine varılan konulardır.[40]

G. Willian Skinner, farklı bir çizgi izleyerek, Çin'i dokuz farklı makro bölgeye ayıran, ufuk açıcı nitelikte bir katkıda bulunmuştur.[41] Bu mikro ve bölgesel yaklaşım, Çin'in homojen olmadığını ve her eyaletin farklı özelliklere sahip olduğunu dikkate almaktadır. Ayrıca daha önceki, Batı merkezli yaklaşımın Çin'deki değişim ve tepkiye ilişkin çok sığ bir algılamayı içerdiğini ortaya koymaktadır. Çok zengin çeşitlilikte bir kültüre sahip, çok farklı kişilerden ve kökenlerden oluşan bir ülke olan Çin'in değişik bölgeleri, değişime karşı doğal olarak çok farklı şekillerde tepki vereceklerdir. Çin'de her bölge farklı bir iktisadi gelişmişlik düzeyindedir ve bunların iktisadi yapıları çok farklılık göstermektedir. Anlaşma limanlarının yaşadığı deneyimler, iç bölgelerdeki eyaletlerinkiyle doğrudan doğruya karşılaştırılamaz. Dışarıdan gelen etkilere açıklık dereceleri ve bu etkilere verilen tepkiler çok farklıdır. Bin Wong'un yakınlardaki çalışması bunu göz ardı etmekte ve Avrupa'nın ve Çin'in tamamını tek parça halinde ele alarak Avrupa'nın heterojenliğine ışık tutmamaktadır.

40) Richardson, *Economic Change in China, c. 1800-1950*, 27.
41) G. William Skinner, *The City in Late Imperial China* (Stanford, 1977), 212-15.

Gelecek İçin Yönler

Yakın zamanlarda yazılan tarihler, önyargıların Çin'i ele alan eski tarihleri nasıl biçimlendirdiğini ve oluşturduğunu göstermiştir. Batılı ve Çinli tarihçilerin çalışmaları zaman içinde değişim geçirdikçe, Çin'in iş faaliyetleri daha bütünsel bir şekilde anlaşılabilecektir. Tarihçilerin Çin'in denizcilik tarihine ilişkin olarak derledikleri kaynak malzemesi, Çin işletme tarihi konusundaki araştırmalar için daha fazla imkân sağlayacaktır. Yeni arkeolojik bulgular Çin'in iş dünyasının yeniden incelenmesi için daha fazla malzeme sağlamaktadır. Giderek kullanım imkânı artan temel kaynaklar, arkeoloji raporları ve diğer araştırma malzemeleri iş dünyasına ilişkin daha kapsamlı ve doğru görüşlerin ortaya çıkmasına imkân verecektir.

Genelde, kullanılabilir duruma gelen yeni kaynaklar –Çinli Tüccarlar Buharlı Taşımacılık Şirketi ve Minsheng Şirketi'nin kaybolmamış arşivleri gibi– araştırmacıların daha ciddi soruları ifade etmelerini sağlayacaktır. Sherman Cochran bu alanın izleyeceği yöne ilişkin değerli önerilerde bulunmuştur.[42]

Gelecekte araştırma konuları, işletmelerin merkez büroları ile şubeleri arasındaki ilişkileri ele almalıdır. Tarihçiler geçmişte, işletmenin faaliyetlerini tek bir birim olarak ele almak durumundaydılar. Fakat sağlanan yeni kaynaklar, araştırmacıları, şubelerin merkez bürolarıyla ilişkileri yürütme tarzlarını ve merkez büroların şubeleri denetlemek için kullandığı işlem ve yöntemleri incelemelerine olanak sağlayacaktır. Hisse senedi borsaları konusundaki yakın tarihli çalışmalar ve kullanıma yeni açılan şirket arşivlerindeki malzemeler, araştırmacıların şirketin kurallarını ve örgüt yapılarını incelemelerine olanak sağlayacaktır. Şirketlerin kendi dergileri, katalogları ve posterleri gibi belgeler, araştırmacıların pazarlama stratejilerini ve yönetim tarzlarını daha iyi anlamalarında yardımcı olabilir. *Shenbao* ve *North China* gibi bazı gazetelerin de piyasa haberleri bölümleri bulunmaktadır. İşletme tarihçileri, modern Çin'de değişen tüketim tarzlarının anlatılmayan öyküsünü ortaya koymak için otobiyografilerden, şirketlerin promosyon malzemelerinden, broşürlerden, duvar takvimlerinden ve tablolardan yararlanabilirler. Şirket arşivlerinde incelenebilecek çok sayıda sözleşme ve yasal anlaşmazlıklara ilişkin birçok belge mevcuttur. İşletme tarihçileri, Çin iş dünyasının yasa-

42) Sherman Cochran, "An Assessment of Chinese Business History Five Years After Our Inaugural Issue", *Chinese Business History* 6, no. 1 (1996): 1-2.

lara ilişkin yönlerini, örneğin işletmeler arasındaki ilişkilerde yasaların mı yoksa geleneklerin mi daha önemli olduğu gibi konuları araştırabilirler. Çin işletme ağları konusunda bazı araştırmalar mevcuttur, fakat bir ağın ne olduğu ve özellikle işletme ağlarının Çin'e özgü yönleri konusunda henüz kesin bir görüş mevcut değildir. Yeni malzemeler göç tarzları arasındaki ilişkileri ve ticaret tarzlarının ağların yapısını nasıl etkilediğini daha iyi anlamamızı sağlayabilir. Geçmişte, araştırmacılar ağların sadece olumlu yönleri üzerinde odaklaşmıştır, fakat sözlü görüşme malzemeleri, bunun yanı sıra, olumsuz ve aksayan yönlerine ilişkin olarak bilgi sağlayabilir. Bazı şirket arşivleri endüstriyel tasarım, mühendislik ve sanayi teknolojisi konusunda da bilgi içermektedir. California Üniversitesi Kütüphanesi'nde Batı biliminin Çince'ye çevirileri mevcuttur. Bu tür malzemeler bu alanda en fazla ihmal edilmiş bir konuyu anlamamızı sağlayabilir.

Kısacası, daha yüksek düzeydeki analizlerin çerçevesini oluşturabilmek için bireysel işletmelere ilişkin daha fazla örnek olaya ihtiyacımız bulunmaktadır; bu yüzden arşivleri ve yeni malzemeleri kullanma olanağına sahip olmak çok önemlidir. Yeterli sayıda örneği inceledikten sonra, Çin işletmelerinin uzak ve yakın bir geçmişte nasıl faaliyet sürdürdüklerine ve geçmişin, hızlı bir evrim geçiren günümüzü nasıl biçimlendirdiğine ilişkin daha kesin bir bilgiye ulaşmak için bunları biraraya getirebiliriz.

Temel Yapıtlar

Brown, Raj (yay. haz.), *Chinese Enterprise History*, 4 cilt, Londra, 1996. Bu kitap, Çin işletme tarihi konusunda bildirilerin yer aldığı en iyi derlemedir.

Cochrah, Sherman, *Encountering Chinese Networks*, Berkeley, 2000. Chan, Wellington K. K., *Merchants, Mandarins, and Modern Enterprise in Late Ch'ing China*, Cambridge, 1997. Bu kitaplar Çin işletmeleri konusunda en iyi araştırmalardır.

Faure, David, *China and Capitalism: Business Enterprise in Modern China*, Hong Kong, 1994; Eastman, Lloyd E., *Family, Fields and Ancestors: Constancy and Change in China's Social and Economic History, 1550-1949*, New York, 1998. Bu iki kitap uzun dönemde iş dünyası ve ekonomideki değişimleri anlatan en iyi kısa tarihlerdir.

Goodman, Bryna, *Native Place, City, and Nation: Regional Networks and Identities in Shanghai, 1853-1937*, Berkeley, 1995. Bu Çin'deki yerli birliklere ilişkin klasik bir çalışmadır.

Hamilton, Gary (yay. haz.), *Business Networks and Economic Development in East and Southeast Asia*, Hong Kong, 1991. Bu, Çin işletme ağları konusunda en iyi kitaptır.

Hao, Yen-p'ing, *The Commercial Revolution in Nineteenth Century China*, Berkeley, 1986. Bu kitap Çin-Batı iş ilişkileri, yabancı yatırım ve uluslararası ticaret konularını anlamak açısından çok yararlıdır.

MacPherson, Kerrie L. (yay. haz.), *Asian Department Stores*, Honolulu, 1998; Watson, James L. (yay. haz.), *Golden Arches East: McDonald's in East Asia*, Stanford, 1997. Bu iki kitap Çin tüketim kültürü konusunda en iyi çalışmalardır.

McElderry, Andrea ve Bob Gardella (yay. haz.), *Scholarly Research on Chinese Business History: Interpretive Trends and Priorities for the Future*, Armonk, NY, 1998. Bu, Çin işletme tarihine giriş konusunda en iyi kitaptır.

Rowe, Willam T., *Hankow: Commerce and Society in a Chinese City, 1796-1889*, Stanford, 1984; Kwan, Man Bun, *The Salt Merchants of Tianjin*, Honolulu, 2001. Bunlar iş faaliyetlerindeki bölgesel gelişmeler konusunda en iyi örnek olaylardır.

Wright, Tim, *Coal Mining in China's Economy and Society, 1895-1937*, Cambridge, 1984. Bu kitap Çin işletme yönetimi konusunda çok iyi bilgiler içermektedir.

(yay. haz.) *The Chinese Economy in the Early Twentieth Century*, New York, 1992. Bu kitap Çin işletme tarihine ilişkin Çin perspektiflerinin iyi bir değerlendirilmesidir.

15
Latin Amerika'da İşletme Tarihi

Sorunlar ve Tartışmalar

María Inés Barbero

Latin Amerika'da işletme tarihinin genel durumunu anlatmak hiç de kolay bir iş değildir. Burası, ortak birçok yönü olan, fakat aralarında önemli farklılıklar da bulunan yirmi ülkeden oluşan bir bölgedir. Bu farklılıklar sadece iktisadi, sosyal ve politik düzeyde değil, ülkelerin kültürel geleneklerinde ve bunun yanı sıra, sosyal bilimlerin ve işletme tarihinin gelişiminde de ortaya çıkmaktadır. James Baughman'ın işaret ettiği gibi, Latin Amerika tarih yazımının 'kronik hastalığı' yirmi farklı ülkenin incelenmesi ve bundan sonra da aşırı genellemelere gidilmesi olmuştur.[1]

Bu koşullara rağmen, bu makale bu disiplinin altmışlardan günümüze kadar Latin Amerika ülkelerindeki evriminin önemli çizgilerini ve bu alanda mevcut eğilimleri ve tartışılan önemli konuları kısaca sunmayı amaçlamaktadır. Latin Amerika işletme tarihini kapsamlı bir şekilde vermeyi değil, diğer ülkelerin ve bölgelerin deneyimleriyle karşılaştırma

1) Baughman, "Recent Trends in the Business History of Latin America", *Business History Review* 39 (Kış 1965): 425-39.

yapmaya imkân verecek bir sentezi ve bu tarihin güçlü ve zayıf yönleri ile geleceğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

İşletme tarihinin gelişimi, bugüne kadar sadece en gelişmiş ülkelerde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Latin Amerika senaryosuna ilişkin genel bir inceleme, sonradan gelişen ülkelerin işletme tarihlerinin incelenmesine ve diğer kıtalardaki ülkeleri de içerecek bir genel sınıflandırmaya yönelik ilk adımı oluşturmaktadır. Bu konuları ele almaya başlamadan önce, bazı yazarların da işaret ettiği gibi, Latin Amerika'da işletme tarihini tanımlamanın bazı kavramsal güçlüklerinin bulunduğuna dikkat edilmelidir.[2] Bunu ifade etmek için kullanılan *historia de empresas* ve *historia empresarial* terimleri, bazen zaman açısından birbiriyle çakışan şu üç alanı kapsamaktadır: karşılaştırmalı olarak işletme tarihi, ampirik örnek olaylar olarak şirket tarihleri ve bireysel girişimcilerin incelenmesi olarak girişimcilik tarihi. Latin Amerikalı tarihçiler *historia de empresas* ve *historia empresarial* arasındaki ayırıma önem vermektedir. Bunlardan birincisi, şirketlerin evrimi ve şirketlerin çevrelerindeki iktisadi ve sosyal değişimlerle ilişkileri üzerinde odaklanmaktadır. İkincisi ise, daha Schumpeterci bir yaklaşım kullanarak, girişimcilerin eylemlerinin, girişimci gruplarının gelişiminin ve bunların yenilik ve gelişmeye katkılarının (ve bu konudaki başarısızlıklarının) tarihsel analizine ayrıcalık tanımaktadır.

1990'a Kadar Latin Amerika İşletme Tarihi

Latin Amerika'daki işletme tarihinin tarih yazımı açısından incelenmesi, esas olarak Kuzey Amerikalı ve Avrupalı tarihçilerden oluşan yabancı Latin Amerikancılarla, Latin Amerikalı tarihçilerin yazdıkları tarihler arasında bir ayırım yapılmasını gerektirir. Böyle bir ayırım, her şeyden önce, analitik amaçlarla yapılmaktadır. Örneğin, seksenlerin sonlarına kadar, daha fazla gelişmiş olan ülkelerde yapılan araştırmalarla, Latin Amerika ülkelerinde yapılan yerli araştırmalar arasında dillere destan olmuş bir orantısızlık mevcuttu. Bu türden bir uçurum, sadece işletme tarihiyle sınırlı değildi. Birkaç istisna dışında, Latin Amerika tarih yazımının, esas olarak da sosyal ve iktisadi tarihin dar görüşlü olma özelliğini yansıtıyordu.

2) Rory Miller, "Business History in Latin America: An Introduction", *Business History in Latin America: The Experience of Seven Countries*, (yay. haz.) Carlos Dávilla ve Rory Miller (Liverpool, 1999), 1-16.

Latin Amerika'daki işletme tarihine ilişkin mevcut değerlendirmeler, genellikle giriş bölümlerinde, bu konuda *Business History Review* dergisinin 1965 ve 1985 yıllarında yayınlanan iki özel sayısına atıfta bulunurlar.[3] Yirmi yıl arayla yayınlanan bu iki sayının karşılaştırılması, bu konunun ilk ortaya çıkışından, Latin Amerika iktisat tarihi içinde özel bir alan konumuna yükselmesine kadar gerçekleşen değişimlere ilişkin bir ilk değerlendirme için başlangıç noktasını oluşturur.

Derginin 1965 sayısını derleyen James Baughman, genelde hem işletme tarihinin hem de iktisat tarihinin o güne kadar, araştırmalarında siyasi, askeri, dini tarih ve diplomasi tarihi üzerinde yoğunlaşmış olan Latin Amerikancılardan gördüğü ilginin daha az olduğunu vurgulamaktadır. İşletme tarihi iyi tanımlanmış bir alanı oluşturmamıştır ve gelişme ve büyümeye ilişkin araştırmalar gibi birçok genel makale bu alandaki yegâne çalışmaları oluşturmuştur.

Bir diğer özellik, Latin Amerika'daki şirketler hakkındaki tarih araştırmalarının büyük bölümünün yabancı yatırımları ele almasına karşılık, yerel işletmelere ilişkin yayınların, özellikle de sanayi firmalarına ilişkin olanların çok daha az olmasıdır.[4] İşaret edilmesi gereken üçüncü nokta, Latin Amerikalıların bu araştırmacıların küçük bir bölümü oluşturmasıdır.

1985 yılındaki özel sayı, işletme tarihinin hem ABD'de hem de bazı Avrupa ülkelerinde kendisini özerk bir alan olarak kabul ettirdiği yirmi yıl içinde gerçekleşen dönüşümlere ışık tutmuştur. Bu sayının editörü olan H. V. Nelles, tarih yazımı tarzlarındaki değişikliklerin, işletmelerin sömürge döneminden bu yana iktisadi ve sosyal çevrelerine ilişkin araştırmaları teşvik ederek, Latin Amerika araştırmalarını etkilediğine dikkati çekmiştir.[5] Dikkate değer değişimler farklı alanlarda görülebilir. Her şeyden önce, Latin Amerika araştırmalarına sağlanan bursların çığ gibi artışına, yeni konulara ve yeni yöntemlere duyulan ilgideki artış eşlik etmiştir. İkincisi, araştırmaların hızla artması, Latin Amerika tarihine ilişkin bazı önyargıları giderek değiştirmiş ve tüccar topluluklarına ve

3) *Business History Review* 39 (Kış 1965); 59 (Kış 1985).

4) Thomas Cochran ve Ruben Reina'nın yazdığı, bir Arjantin firması olan Siam Di Tella hakkındaki kitap bunun bir istisnasıydı, fakat bu, kuruluş yıldönümü için yazılmış bir kitaptır; bkz. Cochran ve Reina, *Enterpreneurship in Argentine Culture* (Philadelphia, 1962).

5) H. V. Nelles, "Latin American Business History since 1965: A View from North of the Border", *Business History Review* 59 (Kış 1985): 543-62.

girişimciliğin toplumsal bağlamına ilişkin araştırmaları teşvik ederek, sömürge toplumlarının temelde ticari olan özelliklerinin yeniden keşfedilmesine imkân sağlamıştır

İktisat ve işletme tarihine ilişkin araştırmalar ayrıca emperyalizm, azgelişmişliğin tarihsel nedenleri ve bağımlılık konusundaki tartışmalar yoluyla da zenginleşmiştir. Serbest ticaret emperyalizmine ilişkin tartışmalar ve özellikle de Büyük Britanya'dan D. C. M. Platt'ın yaptığı araştırmalar, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıldaki ticari ilişkiler ve yabancı yatırımlar konusundaki araştırmaların artmasına neden olmuştur. Bundan sonra kalkınmacılık ve bağımlılık kuramı, araştırmalar için yeni kavramsal çerçeve sunarak ve kalkınmayı din ve kültüre dayalı olarak açıklamak yerine, faktör olanakları, kamu politikaları ve uluslararası iktisadi ilişkilerle açıklamaya yönelerek iktisat tarihi alanının canlanmasına yardımcı olmuştur.

Ortaya çıkan gelişme, 1985 özel sayısında yer alan makalelerin içeriklerine de yansımıştır. Bu makalelerde on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl tarihine ilginin arttığı ve arşiv malzemelerinin giderek daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, makalelerin yüzde ellisi hâlâ büyük ölçüde emperyalizm ve bağımlılık konusundaki tartışmaların etkisiyle, Latin Amerika'daki yabancı işletmeleri ele almaktaydı.

Her iki sayıdaki derlemeler, işletme tarihi konularına iktisadi ve sosyal tarih bakış açısıyla yaklaşan Kuzey Amerikalı ve Avrupa kökenli Latin Amerikancıların çalışmalarıydı. Latin Amerika'daki 'yerli' üretime yapılan göndermeler çok azdı ve bu, esas olarak firmalara ve işadamlarına ilişkin olarak Latin Amerikalı tarihçilerin yaptığı çalışmaların az olmasından kaynaklanıyordu. Bu iki sayının yayını arasında geçen yirmi yıldaki ilerlemelere rağmen, seksenlerin ortalarının işletme tarihinin, Latin Amerika tarihi konusunda araştırma yapan yabancı araştırmacılar arasında bile iyi tanımlanmış bir alan olmadığı görülmektedir. Bu alan, işletme ve girişimcilik konularını ele almaya başladığı için, daha çok iktisadi ve sosyal tarihin bir yan dalı olmuştur. Bu nedenle, çok sayıda çalışmanın yaptığı önemli katkılara rağmen, bazı istisnalar dışında, Latin Amerika işletme tarihini gelişmiş ülkelerdeki işletme tarihi disiplininden soyutlamış ve altmışlardan beri bu disiplinin gelişimini zenginleştiren kuramsal çerçevelerden ve tartışmalardan uzak tutmuştur.

Latin Amerikan tarih yazımında, işletme tarihinin özel bir alt-disiplin olarak gelişmesi seksenlere kadar gerçekleşmemiştir. Ancak hem altmışlarda hem de yetmişlerde, girişimci tarihinin kapsadığı konular, tarihçilerin, iktisatçıların ve sosyologların Latin Amerika'nın gelişmişlik ve

azgelişmişliğini ele alan daha geniş tartışmaları bağlamında tartışılmaya başlanmıştır.

Altmışlar ve yetmişler, işletme tarihinin henüz yeni başlayan gelişmesinden daha çok, iktisadi ve sosyal tarihin gelişmesi açısından önemli olmuştur. Latin Amerika'da tarih araştırmaları alanını ekonomi ve toplumu kapsayacak şekilde genişleten tarih yazımındaki yenilenme ellilerin sonlarında henüz yeni başlamaktaydı.

Bu yıllarda işletme tarihine ilişkin olarak, modernleşme kuramı, Latin Amerika yapısalcılığı, bağımlılık kuramı ve Marksizm'e dayalı, tümdengelimci görüşlerin güçlü bir egemenliği söz konusuydu. İktisadi ve sosyal tarihle uğraşan birçok araştırmacı Latin Amerika'nın geri kalmışlığının temel nedenlerini araştırıyordu. Girişimcilik ve firmalara ilişkin tartışmalar yapılsa bile, bunlar odaklaşılan konuların sınırlarında yer alıyordu. Şirketlere ve girişimcilere yönelik ilgi, gelişme, azgelişmişlik ve sanayileşmeye ilişkin incelemelere göre ikinci plandaymış gibi görünüyordu. O yıllarda yapılan araştırmalarda kapsamlı şekilde ele alınan konular, Latin Amerika ülkelerinde bir sanayi burjuvazisinin varlığı –ya da mevcut olmayışı–, bu sınıfın daha fazla sanayileşmiş olan ülkelerdeki sanayi burjuvazileriyle karşılaştırıldığına ortaya çıkan özel nitelikleri ve iktisadi, sosyal ve siyasi dönüşüm süreçlerini başlatma yeteneğiyle ilgiliydi.

Modernleşme kuramında ve yapısalcılıkta, analizin esasını sanayi girişimcisinin yenilik kapasitesinin ve iktisadi gelişmeyi başlatma yeteneğinin incelenmesi oluşturur. Bu yaklaşıma örnek, Latin Amerika Ekonomi Komisyonu (ECLA) tarafından değişik Latin Amerika ülkelerinde yapılan ve işadamlarının özelliklerini ve yenilikçi yeteneklerini ele alan, ancak sorunun tarihsel boyutlarını içermeyen araştırmalardır.[6] Bağımlılık görüşünü savunanlar ve Marksistler arasında, bir ölçüde kapalı bir biçimde, girişimciliğe ilişkin araştırmalar, feodalizmden kapitalizme geçiş konusundaki tartışmalar ve kapitalizmin yaşama yeteneği ve toplumsal sınıflar arasındaki ittifaklara ilişkin tartışmalarla ilişkilendirilmekteydi. André Gunder Frank gibi radikal perspektife sahip olan araştırmacıların çoğunluğu, yerel iş dünyasının seçkinlerinin özerk bir gelişme sürecini başlatamadığını öne sürüyordu.[7]

6) Fernando H. Cardobo, *Ideologías de la burguesía industrial en sociedades dependientes (Argentina y Brasil)* (Mexico, 1971); Zalduendo, *El empresario industrial en América Latina: Argentina*, mimeo, 1963.

7) Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America: Historical Studies of Chile and Brasil* (New York, 1967).

Bununla birlikte, başlangıçtaki amacı o günün sorunlarını tartışmak olan çalışmaların büyük bölümü, geçmişi incelemeye başladı. Girişimciliğe ilişkin tartışmalar girişimci kesimin kökeninin ve oluşumunun araştırılmasına yol açtı ve işletme tarihi alanını ortaya çıkardı. Bu eğilim Arjantin örneğinde, geçmişin incelenmesini içeriyordu ve 'sanayici işadamlarının yapısal zayıflığının'[8] nedenlerini belirlemeye çalıştı. Brezilya örneğinde, Warren Dean'in öncü nitelikteki çalışması, tarımcı ve sanayici işadamları arasındaki ilişki ve girişimci kesimin oluşumunda göçün rolü konusuna odaklanmış bir tartışmayı başlattı.[9] Şili'de bir ECLA araştırmacısı, Şilili girişimcilerin on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren yatırımdan daha çok tüketime yöneldiklerini ve 'hayal kırıklığı yaratan gelişmeden' bu kesimin sorumlu olduğunu vurgulamıştır.[10]

Altmışların kuramsal çerçeveleri yetmişlerin başlarından itibaren giderek daha fazla sorgulanmaya başlandı. Aynı zamanda, şirketler ve girişimcilerle ilişkili konularda tarih araştırmaları başladı. Önceki on yılda gelişme (ve azgelişmişlik) süreçleri konusunda genel görüşler egemenken, yetmişlerde sektörel ve bölgesel araştırmalar çoğaldı. Elde edilen ampirik kanıtlara dayanarak, altmışların genellemeci yorumları gözden geçirilmeye ve değiştirilmeye başlandı. Tarihçiler açısından en çekici konulardan biri işadamları sınıfının ortaya çıkışı ve bileşimiydi ve bu konuda değişik türde araştırmalar yapıldı. Önce, hem Avrupalı göçmenlere hem de yerel girişimcilere ilişkin araştırmaları kapsayan çalışmalar girişimcilerin ulusal kökeni üzerinde yoğunlaştı. Tüm Latin Amerika ülkelerinin ortak özelliği, Avrupalı göçmenlerin girişimciliğin ortaya çıkmasında oynadıkları önemli roldür. Göçmenler, Arjantin, Şili, Uruguay ve Brezilya'nın yanı sıra, Meksika, Kolombiya, Venezüela ve Peru'da girişimcilik faaliyetlerinde önemli rol oynadı.

Ayrıca yetmişlerden itibaren Latin Amerika burjuvazisinin kökenleri ve oluşumu konusunda önemli bir araştırma alanı ortaya çıktı. Girişimci gruplarının oluşumuna, birikim mekanizmalarına ve başlangıçta merkantil olan bir faaliyetten ortaya çıkan, farklı alanlardaki yatırımlara özel bir ilgi gösteriliyordu. Bu araştırmalar esas olarak, Latin Amerika ülkelerinin kapitalizme geçişte burjuvaziyi oluşturma süreciyle ilgilenmekle birlikte, girişimci gruplarının ortaya çıkışı ve bunların farklı top-

8) O. Cornblit, "Inmigrantes y empresarios en la politica argentina", *Los fragmentos del poder*, (yay. haz.) T. Halperín Donghi ve T. Di Tella (Buenos Aires, 1969), 389-437; D. Cuneo, *Comportamiento y crisis clase empresaria* (Buenos Aires, 1967).

9) Dean, *The Industrialization of São Paulo, 1880-1945* (Austin, 1969).

10) A. Pinto, *Chile, un caso de desarrollo frustrado* (Santiago de Chile, 1965).

lumsal kökenlerinin incelenmesi için ilginç ampirik malzeme sunan örnek olaylara dayanıyordu. Bu türden çalışmalara örnek olarak, Enrique Florescano tarafından derlenen, burjuvazinin kökenleri ve gelişimi konusunda 1978'de Lima toplanan uluslararası konferansta tartışılan bildiriler gösterilebilir.[11]

Yetmişlerde bu konuya ilişkin bölgesel ve sektörel araştırmalar da çoğaldı ve birçok konuyu kapsayarak işletme tarihine önemli bir katkı sağladı. Tüm ülkelerde tarım, demiryolları, imalat, ticaret ve bankacılık konusundaki araştırmalarda büyük bir artış görüldü. Meksika ve Kolombiya'daki tarih yazımı bu alanda öncü rol oynadı. Bölgesel farklılıkların derin olduğu her iki ülkede de, işletme tarihinin gözde konusu, bölgesel girişimci gruplarının kökeni ve faaliyetleri oldu.

Son On Yılda Latin Amerika'da İşletme Tarihi

Seksenlerle birlikte Latin Amerika'da işletme tarihindeki en önemli gelişme ortaya çıktı. İleride işaret edilecek kısıtlamalara rağmen, bu dönemde bu alana olan ilgi önemli ölçüde arttı ve araştırmalar çoğaldı. Araştırmalar önceki on yıllarda ortaya çıkan çizgilerde sürse bile –sektörel ve bölgesel araştırmaların yanı sıra, girişimci kesimin oluşumu ve özellikleri– örnek olaylar ve firma arşivlerine dayalı araştırmalar arttı ve geniş bir ampirik temel sağladı. Ekonomilerin dışa açılması ve yeniden yapılanması, iktisadi ajanlar olarak firmaların ve girişimcilerin yeniden değerlendirilmesine katkıda bulundu ve böylece işletme tarihini canlandırdı.

İşletme tarihi seksenlerin ortalarından başlayarak, iktisat tarihi içinde özel bir araştırma alanı olarak ortaya çıktı ve bu eğilim doksanlarda güç kazandı. Bunun çeşitli nedenleri bulunmaktadır, fakat hiç kuşku yok ki, yeni makroekonomik koşullar ticaret firmalarına ve girişimcilere ve bunların tarih içindeki performanslarına olan ilginin artmasına yol açmıştır. Borç krizi, ekonomilerin liberalizasyonu, girişimci devletin bu faaliyetini giderek bırakması ve genelde hükümetlerin neo-liberal politikaları benimsemeleri, özel girişime iktisadi faaliyette daha fazla bir rol sağladı. Bu bağlamda, şirketler ve işadamları hakkındaki tarih araştırmaları günün ve geçmişin okunmasına ve yorumlanmasına ilişkin yeni anah-

11) Florescano (yay. haz.), *Orígenes y desarrollo de la burguesía en América Latina* (Mexico, 1985).

tarlar sunmaya başladı. Genel tarih yazımının koşullarındaki değişiklikler de, yeni konulara, yeni bireylere ve disiplinler arası ittifaklara olan ilgiyi canlandırdığı ölçüde firma tarihlerinin incelenmesini teşvik etti. Aynı zamanda, siyasi demokratikleşme süreci, Latin Amerikalı araştırmacılar ve Kuzey Atlantik bölgesindeki meslektaşları arasında yeni kurumsal toplantı olanakları sağladı ve bu, araştırmaların teşvik edilmesine ve mevcut kavramsal çerçevelerin genişletilmesine katkıda bulundu.

Sonuçta, işletme tarihi, firma ve girişimcilere ilişkin araştırmaların iktisatçılar ve sosyologlar tarafından yöneltildiği önceki dönemin tersine, giderek tarihçiler tarafından doldurulan bir alan haline gelmektedir. Firmanın, tarih araştırmasının konusu haline geldiği kesinlikle söylenebilir. İşletme tarihindeki gelişmenin düzgün olmadığına işaret edilmelidir. Bu alandaki en önemli gelişme Meksika ve Brezilya'da gerçekleşmiştir. Bu iki ülkeyi Arjantin, Kolombiya ve Şili izlerken, Latin Amerika'nın diğer ülkelerinde henüz yeni yeni ortaya çıkmaktadır.[12] Bu gelişme çeşitli göstergelerle ölçülebilir. Birincisi, Latin Amerika'da işletme tarihi konusunda 1960'tan sonra yayınlanan bibliyografya, seksenlerden beri yapılan araştırmalardaki önemli artışı ortaya koymaktadır. Doksanların başlarında bu disiplindeki gelişmenin tarih yazımı alanındaki ilk sonuçları görülmeye başlandı[13] ve 1996 yılında Carlos Dávila'nın derlediği, yedi ülkede (Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Meksika, Peru ve Venezüela) işletme tarihinin evrimini inceleyen bir kitap yayınlandı. Bu çalışma 1999 yılında İngilizce'ye çevrildi.[14] Önsözleri, sırasıyla, Carlos Dávila ve Rory Miller tarafından yazılan bu kitaplar gelişmelere, elde edilen başarılara ve araştırılması sürmekte olan konulara ilişkin görüşleri içermektedir.

Araştırma sonuçlarını içeren yayınların sayısı büyük ölçüde artmıştır ve bugün, yerli ve yabancı firmalara ilişkin örnek olaylar, girişimcilere ve girişimci ailelere ilişkin biyografik araştırmalar, girişimciler arasındaki ittifaklar konusundaki çalışmalar, sektör ve bölge araştırmaları da dahil

12) Rory Miller'ın işaret ettiği gibi, araştırmalar bazı ülkelerde, siyasal özgürlük derecesi, fonların mevcudiyeti ve devletin oynadığı rol gibi "kurumsal, iktisadi ve akademik nedenlerden" dolayı diğer ülkelere göre çok daha hızlı ilerlemiştir. Miller, "Business History", 2.

13) Mario Cerutti, "Estudios regionales e historia empresarial en México (1840-1920)", *Revista Interamericana de Bibliografía* 43, no. 3 (1993): 413-28; María Inés Barbero, "Treinta años de estudios sobre la historia de empresas en la Argentina", *Ciclos* 8 (1995): 179-200; bu makalenin yeni biçimi İtalyanca olarak yayınlanmıştır: *Imprese e Storia* 19 (1999): 107-30.

14) Carlos Dávila L. De Guevara (yay. haz.), *Empresa e historia en América Latina* (Bogotá, 1996). İngilizce çevirisi 1999'da yayınlandı; 2 nolu dipnota bakınız.

geniş bir alanı kapsamaktadır. Aynı zamanda, Latin Amerika işletme tarihi, Amerika uzmanlarının uluslararası konferanslarında[15] ve daha yakın tarihlerde uluslararası iktisat tarihi konferanslarında[16] giderek daha fazla yer almaya başlamıştır. Doksanların başlarından itibaren bazı Latin Amerika ülkelerindeki iktisat tarihi konferanslarında, işletme tarihi konusunda bir sempozyum yer almıştır. Bu açıdan, Associaçao Brasileira de Pesquisadores em História Econômica üzerinde durulmalıdır. Bu dernek 1991'den beri Brezilya iktisat tarihi kongrelerinde gerçekleşen girişimci tarihi konulu uluslararası konferansları desteklemiştir. Bu gibi konferansların yayınlanan bildirileri, ele alınan ülkede bu disiplinin durumuna ilişkin küresel bir değerlendirme sunmakta ve bunun yanı sıra, kuramsal konuları ve diğer Latin Amerika ülkeleriyle karşılaştırma yapan bildirileri de içermektedir.[17]

Araştırmalardaki gelişmelere ve konferanslarda girişimci tarihinin yer almasına karşılık, bu alanın üniversitelerdeki kurumsallaşması çok yavaş olmuştur. Kolombiya hariç,[18] diğer ülkelerde işletme tarihi konusunda çok az sayıda ders bulunmaktadır ve bu durum hiç kuşkusuz alanın gelişmesini yavaşlatmaktadır. Birkaç istisna dışında, uzmanlaşmış araştırma merkezleri de bulunmamaktadır. Son birkaç yıl içinde, kongrelere katılımlar, düzenlenen sempozyumlar ve ortaklaşa çalışmaların yayınlanması ve 1999'da Meksika'daki Universidad Autónoma de Nuevo León'da tarihçiler tarafından İberya-Amerika Girişimcilik Araştırmaları Ağı'nın kurulması sayesinde araştırmacılar arasındaki işbirliği artmıştır. Bu ağın bir sonucu olarak ve bazı meslektaşların girişimi sayesinde araştırmalar çok artmıştır ve karşılaştırmalı tarih konusunda gözle görülür bir gelişme ortaya çıkmıştır.[19]

15) Amsterdam (1988), New Orleans (1991) ve Stockholm (1994).

16) Madrid'deki (1998) On İkinci Uluslararası İktisat Tarihi Kongresi'nde María Inéz Barbero ve Mario Cerutti "Geç Sanayileşmiş Ülkelerde İşletme Tarihi" konusunda bir C oturumu düzenlemişlerdir.

17) T. Szmrecsányi ve R.Maranhao (yay. haz.), *História de Empresas e Desenvolvimento Economico* (São Paulo, 1996); II Congreso de História Economica - 3ª Conferência Internacional de História de Empresas, *Anais* (Niteroi, 1997). 1999'da Cuitiba, Brezilya'daki İktisat Tarihi Kongresi, 1999'da Montevideo'daki Tarih Konferansı ve 1988 ve 2000'de Arjantin'deki (Quilmes ve Tucumán) İktisat Tarihi Konferansları gibi yakın zamanlardaki konferansların sonuçları CD-ROM olarak yayınlanmıştır.

18) Kolombiya'da işletme tarihi işletmecilik okullarında okutulmaktadır.

19) Son yıllarda Meksika, Kolombiya, Brezilya, Arjantin ve Uruguay'dan Latin Amerikalı tarihçiler, karşılaştırmalı incelemelerin de yer aldığı konferanslar, seminerler düzenlemiş ve yayınlar yapmışlardır.

Son yirmi yılda üretilen araştırmalara dayalı olarak, son zamanlardaki araştırmaların önemli öğeleri olarak ortaya çıkan konuların kısa bir listesini oluşturabiliriz. Genelde, Latin Amerika işletme tarihi, diğer tarih yazımlarıyla karşılaştırıldığında göreli olarak geri kalmış durumdadır. Aradaki fark, sadece ABD ve Birleşik Krallık gibi işletme tarihinde önemli bir geleneğe sahip ülkelerle yapılan karşılaştırmalarda değil, İtalya ve İspanya gibi son birkaç on yılda önemli ilerlemeler kaydetmiş ülkelerle yapılan karşılaştırmalarda da görülmektedir. Bununla birlikte, bu geri kalmışlık, işletme tarihine ilginin göreli olarak sınırlı kaldığı birçok azgelişmiş ülke ile paylaşılan bir durumdur.[20] Seksenlerde ve doksanlarda gerçekleştirilen araştırmaların incelenmesi, bu farkın son yirmi yılda nasıl giderek azaldığını ortaya koymakta ve Latin Amerika'da işletme tarihinin zayıf ve güçlü yönlerini belirlemeye olanak vermektedir.

İşaret edilmesi gereken ilk nokta, araştırma sayısındaki ve bununla birlikte, mevcut ampirik kanıtlardaki hızlı artıştır. Latin Amerika ülkelerinin özel koşullarını yansıtan yeni bir sentezin ve kavramların geliştirilmesinde bir aşama olarak, tümdengelim özelliğine sahip küresel yorumların egemen olduğu bir durumdan, giderek örnek olaylara tedrici bir yöneliş ortaya çıkmıştır. Bu türden araştırmalar, çok geniş bir tayfı kapsamakta ve sadece sanayi firmalarını değil, tarım, madencilik ve ulaştırma şirketlerini, bankaları, ticaret şirketlerini vb. içermektedir. Aynı şekilde on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllara olan ilgide de bir artış olmuştur.[21]

Rory Miller'ın da işaret ettiği gibi, araştırmalardaki gelişmeler "bu alandaki araştırmalar ilk başladığında beklenebilecek olandan çok daha fazla kaynak malzemenin keşfedilmesine ve kullanılmasına" bağlıdır.[22] İşletme tarihçileri tarafından kullanılan temel bilgi kaynağı noter kayıtları, ulusal ve bölgesel arşivlerde mevcut olan vergi ve şirket kayıtları, işletme arşivleri, günlük ve haftalık gazeteler, uzmanlaşmış iş yayınları ve modern dönem için de sözlü tarihtir.[23]

20) D. Thripati, "Interpreting Indian Business History", mimeo, On İkinci İktisat Tarihi Kongresi, Madrid, 1998.

21) Dávilla, *Empresa e historai*, ele alınan yedi ülkedeki yayınların tam listesini içermektedir. Ayrıca bkz. María Inés Barbero'nun Arjantin'e ilişkin yazın taramaları (1995, 1999; bkz. 13 nolu dipnot).

22) Miller, "Business History", 11.

23) Brezilya'da işadamlarıyla yapılan mülâkatları içeren beş ciltlik bir kitap 1990'ların başlarında yayınlanmıştır. C. Aquino (yay. haz.), *História Empresarial Vivida: Depoimentos de Empresarios Brasileiros Bem sucedidos* (Rio de Janerio ve São Paulo, 1991).

Bu eğilim, kesin bir katkıyı oluşturmaktadır, çünkü tarihçilerin, kuramsal modellere veya yerel araştırmalardan elde edilen kanıtları genelleştirmelerine dayalı yorumların geçerliliğini gözden geçirmelerine olanak sağlamaktadır. Carlos Dávilla'nın, Kolombiya burjuvazisinin kökenlerine ilişkin olarak psikolojik-kültürel kuramların kısıtlamaları konusunda işaret ettiği gibi, tarih araştırmaları gerçekliği basit hale getiren büyük genellemelerin tartışılmasına olanak sağlamaktadır.[24]

Tarih araştırmalarındaki gelişmeler nedeniyle gözden geçirilen konular arasında girişimci gruplarının ortaya çıkışı ve gelişimi, sanayileşmenin başlamasında göçmenlerin ve yerli seçkinlerin rolü, 1929 dünya bunalımından önce sanayideki gelişmeler ve girişimciler ve devletler arasındaki ilişkiler bulunmaktadır. Örneğin, Meksika ve Kolombiya'da yayınlanan ve bölgesel burjuvaziye ilişkin çalışmaları ele alalım. Bu çalışmalarda birikim ve çeşitli sektörlere girme konusunda bir başlangıç noktası olmak üzere, girişimci grupların gelişimi ve ticaretin öneminin analiz çerçevesi olarak bölgenin rolü vurgulanmaktadır.[25] Göçmenlerin rolü konusunda, sanayici işadamlarının kökenlerindeki bölgesel çeşitliliğe ilişkin olarak Brezilya tarih yazımında çok önemli tartışmalar olmuştur. Warren Dean'in, São Paulo örneğine dayalı olarak ortaya attığı, yabancıların egemenliği tezine, yerel ailelerin rolünün daha fazla olduğu Minas Gerais bölgesini ve diğer bölgeleri inceleyen araştırmacılar karşı çıkmışlardır.[26]

Hem şirketlere hem de işadamlarına ilişkin örnek olaylar, 1930 öncesinde girişimcilerin yeteneklerini ve sınai gelişmenin düzeyini yeniden değerlendirmiş ve seksenlere kadar egemen olan, temel ihraç sanayilerinde girişimci kesimin zayıflığını vurgulayan görüntüyü yeniden ele almıştır. Bu araştırmalarda firmaların iç yapısı da incelenmeye ve strateji, yapı, performans, teknoloji, yenilik, finansman biçimleri ve mülkiyet biçimleri gibi yönleri de analiz edilmeye başlanmıştır. Şirketlerin kayıtları konusunda araştırmalar başlamış ve değişik Latin Amerika ülke-

24) David Dávila L. De Guevara, "El Empresariado Antioqueño (1760-1920): De lasinterpretaciones psicológicas a los estudios históricos", *Siglo XIX* 5, no. 9 (1990): 12-74.

25) Mario Cerutti, *Propietarios, empresarios y empresa en el Notre de México* (Mexico, 2000); Carlos Dávila L. De Guevara, "Estado de los estudios sobre la historia empresarial de Colombia", Dávila (yay. haz.), *Empresa e historia*, 137-70.

26) Dean'in tezine ilişkin olarak C. Lewis'teki tartışmaya bakınız, "Historia empresarial brasileña, c. 1850-1945: Tendencias recientes en la literatura", Dávila, *Empresa e historia*, 35-58. Ayrıca bkz. S. De O. Birchal, "Empresarios Brasileiros: Um estudo comparativo", *VII Seminario sobre Economia Mineira* (Belo Horizonte, 1995), 393-427.

lerinde bireysel firmaların gelişimine ilişkin makaleler ve kitaplar yayınlanmıştır.[27] 1986'da, Latin Amerika sanayinin teknolojik yeteneği konusunda, ECLA ve diğer örgütler tarafından finanse edilen bir derleme kitap yayınlanmıştır. Firma büyümesi kuramı kavramsal çerçevesi içinde yürütüldükleri için birçok örnek olayda şirket tarihlerinin analizi de yer almaktadır.[28]

Son yirmi yılın araştırmalarındaki zenginliği kısa bir şekilde özetlemek mümkün olmamakla birlikte, Latin Amerika firmalarının tarihlerine özgü olarak ortaya çıkan ve ona ayırt edici özellikler kazandıran bazı konular mevcuttur. Genel bir incelemeden elde edilen ilk gözlem girişimcilik tarihinin işletme tarihinden çok daha fazla gelişmiş olduğudur. Diğer bir deyişle, temel araştırma konusu firmalardan çok, girişimciler (insanlar, aileler, gruplar) olmuştur. Bu durum çeşitli nedenlere bağlanabilir. Bu, Latin Amerika'da işletme tarihinin başlangıcından beri izlediği yöndür. Aile firmalarının, bugüne kadar süren egemenliği –büyük işletmelerde bile– firmalardan daha çok girişimcilerin incelenmesini teşvik eden bir başka faktördür. Buna bir örnek, Mario Cerutti'nin, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kuzey Meksika'da en büyük şirketlerden bazılarının denetimini elinde bulunduran aile gruplarının tarihini analiz ettiği, Monterrey'deki girişimcilik konusundaki yakın tarihli araştırmasıdır.[29] Bundan başka, toplumsal ağların sözleşmeye dayalı ilişkiler kadar açıklayıcı olduğu Latin Amerika piyasalarının özellikleri, işletme tarihinin doğal olarak, güçlü bir şekilde sosyal tarihe yönelmesine yol açmıştır.

Böyle bir eğilim bir kısıtlamadan daha çok, şirketlerin sosyal ve kültürel boyutlarının, oyuncuların stratejilerinin ve sosyal ağlarının analiz edilmesi imkânını ifade etmektedir. Latin Amerika işletme tarihi yazımı, bu açıdan, genellikle iktisadi ve örgütsel yaklaşımlar tarafından marjinal

27) Bu tür yayınlara örnek olarak, Arjantin için: J. Forteza, B. Kosacoff, M.I. Barbero, F. Porta ve A. Stengel, *Going Global from Latin America. The Arcor Case* (Buenos Aires, 2002); L. Gutiérrez ve J. C. Korol, "Historia de Empresas y crecimiento industrial en la Argentina. El caso de la Fábrica Argentina de Alpargatas", *Desarrollo Económico* 111 (1988): 401-24; Brezilya için: E. Von der Weid ve A. Rodrigues Bastos, *O fio da meada: Estrategía de expansâo de uma indstria textil - Companhia América Fabril* (Rio de Janerio, 1986); Meksika için: Mario Cerutti, *Burguesía y capitalismo en Monterrey (1850-1910)* (Mexico, 1983).

28) J. Katz vd., *Desarrollo y crisis de la capacidad technológica latinoamericana: El caso de la industria metalmecánica* (Buenos Aires, 1986).

29) Cerutti, *Propietarios*.

bir konumla sınırlandırılan bu perspektifin güç kazanmasını sağlayabilir. Latin Amerika işletme tarihi, kısmen sosyal tarihe eğiliminden, kısmen de işletme kuramına ilginin olmamasından dolayı, seksenlerden beri egemen olan paradigmadan çok, Chandlercı olmayan veya Chandler sonrası perspektiflere yakındır. Bu tarihin, bir bakıma modernizm döneminden geçmeden postmodern olduğu bir ölçüde öne sürülebilir. Doksanlara kadar, Alfred Chandler'ın etkisi neredeyse hiç yoktu ve bu, Latin Amerika'daki işletme tarihinin soyutlanmışlığının bir kanıtıdır. Bu durum, disipline ilişkin kuramsal tartışmalara katılma konusunda duyulan ilgisizliğin yanı sıra, yerel tarihçilerin eğitimlerinin az olmasının da bir sonucuydu. Ayrıca, Latin Amerika'nın gerçekleri ile Chandlercı paradigmanın oluşturulduğu bağlam arasındaki karşıtlığı göstermektedir. Latin Amerika işletme tarihinin temel eksikliklerinden biri, Colin Lewis'in Brezilya örneğine dayalı olarak işaret ettiği gibi, 'işletme tarihinin az olması' ve Mario Cerutti'nin belirttiği gibi, çoğu araştırmacının, daha çok da tarihçi ve sosyologların gerekli teknik ve kuramsal temellere sahip olmamalarıdır.[30]

Bu durum son on yılda giderek düzelmiştir ve yapılan araştırmaların çoğunun hâlâ çok betimsel olmasına rağmen, kurama yönelik artan bir ilginin –özellikle Arjantin, Brezilya ve Meksika'da– olduğu görülmektedir. Bu, Latin Amerikalı, Kuzey Amerikalı ve Avrupalı araştırmacılar arasında artan etkileşimden kaynaklanmaktadır. İspanya'da seksenlerden beri işletme tarihindeki gelişmeler ve İspanyolca yayın sayısının artması da önemli bir destek sağlamıştır.

Latin Amerika işletme tarihinde Chandlercı paradigmaya ilişkin olarak dikkat edilmesi gereken en azından üç tavır söz konusudur. Bunlardan en eleştirel olanı, 'örgütsel sentezin' (Louis Galambos'un tanımladığı şekliyle) hangi ölçüde en uygun kavramsal çerçeveyi oluşturduğunu sorgulayan tavırdır. Bu bakış açısına göre, Chandler'ın eleştiricileri Kuzey Amerika ve Avrupa tarih yazımının ortaya attığı alternatif önerilere yakındır.[31] Bu eleştirel görüşlerde, Chandlercı modelin, büyük firmaların ABD'dekilerden belirgin şekilde farklı olduğu, devletin ekonomide belirleyici bir rol oynadığı ve küçük ve orta büyüklükteki şirketlerin,

30) Lewis, "Historia empresarial brasileña"; Cerutti, "Estudios regionales."

31) Brezilya'daki "2ª Conferência Internacional de História de Empresas"ın bildiri kitabı, Steven Tolliday ve Pier Angelo Toninelli'nin Chandlercı paradigmaya ilişkin eleştirel bir bakış sunan ve alternatif yaklaşımları savunan makalelerini içeren kavramsal bir bölümle başlamaktadır. Bkz. Szmrecsányi ve Maranhao, *História de Empresas.*

yerli ekonomilerin tarihsel gelişiminin analizinde temel konulardan birini oluşturduğu Latin Amerika'ya ilişkin araştırmalar için en uygun model olmadığı öne sürülmektedir.[32]

İkinci araştırma çizgisi, bir yandan 'strateji', 'yapı', 'uzun vadeli üç yatırım' vb. gibi kavramların değerini ve işlevselliğini kurtarırken, diğer yandan yerel gerçekliklerin özgüllüğünü kabul etmekte ve Chandlerci kavramları seçici bir paradigma içinde kullanmaktadır. Bu eğilim ayrıca, karşılaştırmalı yöntemin yanı sıra, kavramların oluşturulmasında Chandler'ın önerdiği tümevarımcı yolu da benimsemektedir.[33] İkincisi ile kısmen çakışan üçüncü çizgi, Latin Amerika'daki büyük firmaların gelişimini profesyonelce yönetilen Amerikan şirket modeli ile karşılaştırırken Chandlerci paradigmayı kullanmaktadır. Mario Cerutti ve Carlos Marichal'ın derledikleri, Meksika'daki büyük firmaların tarihi konusundaki kolektif bir çalışmada, Chandlerci kavramları kullanan ve Meksika ve Amerika deneyimlerini karşılaştıran bazı incelemeler yer almaktadır.[34]

Büyük firmalara ilişkin incelemelerde özellikle önemli olan bir konu, Latin Amerika'da faaliyet gösteren çeşitli türdeki firmaların evrimi ve özellikleridir. Bunlar arasında, yerel yatırımcıların mülkiyetindeki büyük özel şirketler, çokuluslu şirketlerin bağlı şirketleri ve seksenlerin sonuna kadar önemli bir rol oynamış olan kamu mülkiyetindeki şirketler bulunmaktadır. Büyük yerli şirketlere ilişkin olarak son birkaç yılda gelişme gösteren bir araştırma konusu, on dokuzuncu yüzyılın son on yıllarından beri en sık görülen örgüt türü olan, çeşitli alanlara yatırım yapmış ekonomi gruplarının gelişmesidir. Birçok yazarın işaret ettiği gibi, ekonomi grupları, büyük işletmenin örgütlenme biçimlerini ortaya koydukları için temel bir araştırma konusunu oluşturmaktadır. Bu örgütsel biçim-

32) Flavio De Saes, "Historia de Empresas e Historia Economica do Brasil" adlı makalesinde "a modelo de Chandler tem pouca relaçao com a realidade da empresa nos paises desemvolvidos e que sua tentativa de aplicaçao estrita certamente irá a ignorar os aspectos mais relevantes da história da empresa" ("Chandlerci model azgelişmiş ülkelerdeki firma gerçeği ile çok az ilişkilidir ve dar anlamda kullanımı, işletme tarihinin daha ilgili olan yönlerini dikkate almamaktadır") *Anais da 4ª Conferencia Internacional de Hist*ò*ria de Empresas* (Curitiba, 1999), CD-ROM.

33) Bu yaklaşımın örnekleri, María Inés Barbero ve Armando Dalla Costa'nın Arjantin ve Brezilya'ya ilişkin araştırmalarıdır. Örneğin bkz. Barbero, *El Grupo del Banco de Italia y Rio de la Plata* ve Dalla Costa, *Perdigáo e a estrategia de uma empresa familiar*, her ikisi de Segundas Jornadas de Historia Económica içinde (Montevideo, 1999), CD-ROM.

34) Marichal ve Cerutti (yay. haz.), *Historia de la Gran Empresa en México* (Mexico, 1999); Carlos Marichal, Sandra Kuntz ve Arturo Grunstein'in makalelerine bakınız.

ler, daha fazla sanayileşmiş olan ülkelerdekilerden farklıdır ve sanayileşmeye geç başlayanlara özgüdür.[35] Latin Amerika gruplarının tarihsel bağlamda incelenmesi, bu sanayi örgütlenmesi tarzının, ne ölçüde aile firmalarının stratejilerine ve piyasalardaki koşullara karşı bir tepki olduğunu ortaya koymaktadır. Bunlardan birincisi ile ilgili olarak, grupların riski azaltmak ve modernleşme sürecinin sunduğu yeni fırsatlardan yararlanmak için çeşitli sektörlere yönelmeye çalıştıkları belirlenmiştir.[36] Firmalar işlem maliyetlerinin yüksek, girdilerin kıt ve pahalı ve pazarın göreli olarak küçük olduğu piyasalarda bütünleşmiş ve sektör ve ürün çeşitlendirmesi yoluna gitmişlerdir.[37] Bu konudaki araştırmalar, bölge ekonomilerinin ve aile gruplarının ortaya çıkışının ve gelişiminin incelendiği Meksika'da çok önemli olmuştur, fakat Arjantin, Uruguay, Şili ve Kolombiya gibi diğer ülkelerde ancak seksenlerin sonlarında başlamıştır.

Bilinen nedenlerden dolayı, yabancı yatırım konusu, Latin Amerika tarih yazımında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. İşletmelerin ve girişimcilerin tarihine ilişkin araştırmalar son on beş yıl içinde olgunlaşmıştır. Bu araştırmalar 1930 öncesi dönem üzerinde yoğunlaşarak, nakliyat şirketlerinin, kamu hizmeti şirketlerinin, bankaların, madencilik şirketlerinin ve temel mallar üreten birincil sektöre yatırım yapan şirketlerin incelenmesi üzerinde odaklaşmıştır.[38] Birkaç istisna dışında, imalat sektörü ve çağdaş döneme ilişkin araştırmalar henüz yapılmayı beklemektedir.[39] Bu

35) N. H. Leff, "Industrial Organization and Enterpreneurship in the Developing Countries: The Economic Groups", *Economic Development and Cultural Change* (Chicago, 1978), 661-75; A. Amsden ve T. Hikino, "La industrialización tardia en perspectiva histórica", *Desarrollo Económico* 137 (1995): 3-34.

36) Cerutti, *Propietarios*.

37) M. I. Barbero, *De la Compañía General de Fósforos al Grupo Fabril: Origen y desarrollo de un grupo económico en la Argentina (1889-1965)*, AAVV, *Problemas de investigación, ciencia y desarrollo* (San Miguel, 2001).

38) Bu konulara ilişkin yayınların tam listesi şu kitapta mevcuttur: Dávilea, *Empresa e historia*. Ayrıca bkz. *Carlos Marichal, Las inversiones extranjeras en América Latina, 1850-1930* (Mexico, 1995).

39) Bu konudaki son katkılar Arjantin'deki Pirelli'ye ilişkin olarak María Inés Barbero, Brezilya'daki IBM'e ilişkin olarak Delia Espina ve İngiliz şirketlerine ilişkin olarak Rory Miller tarafından yapılmıştır. Bkz. Barbero, "Grupos empresarios, intercambio comercial e inversiones italianas en la Argentina. El caso de Pirelli", *Estudios Migratorios Latinoamericanos* 15-16 (1990): 311-41; Espina, "The History of IBM in Brazil", mimeo, Twelfth International Economic History Congress, Madrid, 1998; "O papel das Empresas Multinacionais na Industrializaçao Periferica: Um Estudo da Trajetória da IBM no Brazil", Szmrecsányi ve Maranhao, *História de Empresas*, 335-45.

konuda yayınlanan çalışmalar, karşılaştırmalı tarih araştırmaları için uygun, önemli ampirik ve kuramsal kanıtlar sağlamaktadır. Bu çalışmalar, diğer konuların yanı sıra, on dokuzuncu yüzyılın son on yıllarında doğrudan yatırımın önemi, yabancı firmalar ve devletler arasındaki ilişkilerin karmaşıklığı, sermayenin kökenindeki çeşitlilik ve dış yatırımın çeşitli biçimleriyle ilgilidir. Bu konuların sonuncusu, özellikle amaca uygundur. Bunun nedeni, örnek olayların, on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren gelişen çeşitli firma türlerinin karmaşıklığının anlaşılmasında yeterli olmayan 'çokuluslu işletme' ve 'ulus-ötesi işletme' gibi kavramların sınırlılıklarının kanıtlanmasına yardımcı olmasıdır. Bu tür bir kanıtlama, 'bağımsız şirketler', 'holding şirketleri', 'karma şirketler', 'yatırım grupları', 'girişimci ağları', vb. gibi alternatif kavramların kullanımını ve geliştirilmesini desteklemiştir. Carlos Marichal'ın ifadesiyle, "Latin Amerika ülkelerinde 1930'dan çok önceleri faaliyet göstermekte olan tüm şirketlerin, finansal grupların ve girişimci gruplarının analizinde sadece Chandlercı büyük şirketin evrimi modelinin kullanılması tarihçilere yetersiz görünecektir."[40]

Yabancı şirketlere ilişkin bir diğer konu, alternatif kuruluş biçimleri ve yabancı sermaye çekmede kamu düzenlemelerinin rolü gibi sorunlar da dahil, bu şirketlerin yerel ülke ile ilişkileri ve çeşitli ülkelere yerleşmelerindeki dinamiklerdir. Bu konular, çokuluslu işletmelerin stratejilerinin ve çeşitli ülkelerdeki bağlı şirketlerinin geliştirdiği belli özelliklerin analiz edilmesinde önemlidir. Araştırmalar, büyük firmaların, faaliyet gösterdikleri ve kurumsal istikrarsızlığın ve katı düzenlemelerin yakın zamanlara kadar hüküm sürdüğü ülkelerdeki yerel koşullara uyum sağlamak ve stratejilerini değiştirmek zorunda kaldıklarını ortaya koymaktadır.[41] Gelişme gösteren çok zengin bir konu da Latin Amerikalı çokuluslu firmaların incelenmesidir ve bu konudaki bir derleme yakınlarda yayınlanmıştır.[42]

Yetmişlerden itibaren önemli bir gelişme gösteren bir diğer alan da bankacılık tarihi olmuştur ve buna, arşivlere ulaşma imkânının daha

40) Marichal, "Introducción", *Las inversionesextranjeras en América Latina, 1850-1930*, 11-25.

41) Örneğin, Delia Espina'nın Brezilya'daki IBM'e ilişkin araştırması, bu şirket şubesinin, devletin düzenlediği bir piyasada faaliyet göstermek için, diğer ülkelerde kullanımdan kalkmış olan bir ürün karmasını piyasaya sunarak ana şirketten oldukça farklı bir strateji geliştirme durumunda kaldığını göstermektedir. Espina, "The History of IBM in Brasil."

42) D. Chudnosky ve B. Kosacoff (yay. haz.), *Las multinacionales latinamericanas: Sus estrategias en un mundo globalizado* (Buenos Aires, 1999).

fazla olması ve tarihçilerin finansal konulara ve bankacılık konularına giderek daha fazla ilgi göstermesi neden olmuştur. Bugüne kadar yayınlanan çalışmalar, finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi, sınai gelişmede bankacılığın rolünü ve on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren Latin Amerika'da faaliyet gösteren çeşitli türde bankaları inceleyen tarihçilere yardımcı olmuştur.[43]

Son birkaç yıla özgü bir gelişme, artan araştırma faaliyeti yoluyla elde edilen kanıtları bir araya getirecek özenli sentezlere yönelik çabalar olmuştur. Bunun örnekleri, girişimciliğin tarihsel özelliklerine ilişkin makalelerin yanı sıra, çeşitli ülkelerde bu disiplinin durumunu ele alan incelemeleri içeren kolektif çalışmalardır.[44] Hem ülkeler hem de kıtasal düzeyde karşılaştırmalı tarih alanında kaydedilen gelişmeler de dikkate değerdir.[45] Latin Amerika işletme tarihinin önemli bir yönü de, iktisadi modernleşme süreçleri ile, şirketlerin özellikleri ve performansları arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu alandaki başlıca katkılar, örnek olaylardan sağlanan bilgileri genel iktisadi gelişmenin analizi ile birleştiren ve makro, sektörel ve mikro düzeyler arasındaki ilişki sayesinde yeni bir perspektif sunan çalışmalardır.[46] İktisat tarihi içinde kurumcu yaklaşımların güçlenmesi, kurumsal bağlamlarla ekonomilerin performansı arasındaki ilişkinin yanı sıra, şirketlere olan ilginin de artmasına yardımcı olmuştur.

Sağlanan Başarılar ve Araştırma Gündemi

Son yirmi yılda Latin Amerika'da işletme tarihinin gelişimi büyük ölçüde olumlu yönde olmuştur. Kendini belli bir alan olarak tanımlamıştır ve bu alanda araştırma ve yayınlar artmıştır. Daha alacağı çok yol olmasına

43) Carlos Marichal, "Historiografía de la Banca Latinoamericana. Su respegue", Szmrecsányi ve Maranhao, *História de Empresas*, 47-67.

44) E. Lahmeyer Lobo, "Características dos Empresários do Setor Privado no Brasil"; Sergio de Oliveira Birchal, "O Empresario Brasileiro: Um Estudo Comparativo", her ikisi de sırasıyla şu kaynakta yer almaktadır: II Congreso Brasileiro, *Anais*, 275-86 ve 114-28.

45) Cerutti ve Marichal, *Historia de la gran empresa*; Mario Cerutti (yay. haz.), *Empresarios, capitales e industria en el siglo XIX*, özel sayı *Siglo XIX* 5, no. 9 (1990).

46) S. Haber, *Industry and Underdevelopment* (Stanford, 1989); F. Rocchi, "Building a Nation, Building a Market: Industrial Growth and the Domestic Market in Turn-of-the-Century Argentina" (Doktora tezi, California Üniversitesi, Santa Barbara, 1998); W. Suzigan, *Industria Brasileira: Orgigem desenvolvimento* (São Paulo, 1986).

rağmen, ABD ve Avrupa'daki işletme tarihine yetişme konusunda da ilerleme kaydetmiştir. Bu süreç hem sorunları hem de fırsatları içermektedir. Sorunlar arasında en önemlisi, hiç kuşkusuz, başka bağlamlar için geliştirilmiş kavramsal çerçevelerin Latin Amerika'nın özel gerçekliklerine uyumlu hale getirilmesidir. Fırsatlara ilişkin olarak ise, Latin Amerika işletme tarihi karşılaştırmalı tarih için yeni kanıtlar sağlayabilir ve kuramsal ve metodolojik tartışmaları zenginleştirebilir.

Elde edilen en önemli başarılardan biri, seksenlerin sonuna kadar egemen durumda olan tümdengelimci eğilimlerin üstesinden gelinmesi olmuştur. Elde edilen ampirik kanıtlar sayesinde, Latin Amerika ülkelerinde girişimciliğin olmadığı ve yabancı şirketlerin sınırsız güce sahip oldukları gibi, seksenlerin sonuna kadar egemen olan bazı mitler ortadan kalkmıştır. En önemli aşamalar, Kuzey Atlantik dünyasındaki firmalardan ve iş kuruluşlarından büyük ölçüde farklılık gösteren firma ve iş kuruluşlarının karakteristiklerinin belirlenmesi konusunda sağlanmıştır. Belirtilmeye değer farklılıklar arasında, sermaye piyasalarının ve yönetsel kapitalizmin gelişmesindeki yavaşlık, farklı sektörlerde faaliyet gösteren iktisadi grupların rolünün önemli olması, bir girişimcilik kaynağı olarak göçün önemi ve ticaret ve bankacılığın diğer faaliyetlerin finanse edilmesindeki rolü bulunmaktadır.

Girişimci davranışlarına ilişkin olarak elde edilen sonuçlar daha az tatmin edicidir ve hâlâ güçlü bir ideolojik yanlılık taşımaktadır. Bu konuda tartışılmakta olan iki önemli sorun mevcuttur. Bunlardan birincisi, güçlü bir belirsizlik ortamının, uzun dönemli yatırımdan daha çok, kısa dönemli stratejiler, riskten kaçınma davranışı ve likidite tercihinin ortaya çıkmasında hangi ölçüde etkili olduğudur.[47] İkincisi, otuzların başlarından seksenlerin sonlarına kadar ekonomilerdeki koruma ve düzenlemeler ile, girişimcilerin rekabet ve yenilik gücünün az olması arasındaki ilişkinin gücüdür.[48]

Latin Amerika işletme tarihi, kaydettiği tüm gelişmelere rağmen, hâlâ çeşitli şekillerde kısıtlamalarla karşı karşıyadır. Araştırmacıların girişimciliği incelemesini engelleyen birçok tabu ortadan kalkmış olmakla birlikte, karşılıklı olarak bir güvensizlik devam etmektedir. Şirketlerin arşivlerine girip bunları kullanmak hâlâ zordur ve genelde, girişim-

47) Örneğin, bkz. J. Sabato, *La clase dominante en la Argentina moderna* (Buenos Aires, 1988); ve J. Schvarzer, *La industria que supimos conseguir* (Buenos Aires, 1996).

48) R. Cortés Conde, *Progreso y declinación de la economía argentina* (Buenos Aires, 1999); P. Lewis, *La crisis del capitalismo argentino* (Buenos Aires, 1993).

ciler akademik tarihçilere kuruluş yıldönümlerinde tarih yazmaları için sipariş vermekten kaçınmaktadır. Bazı araştırmacılar da girişimciliğe karşı önyargılıdır veya aşırı eleştirel bir tavır takınmakta ya da ona daha işin başında bir kahraman rolü vermektedirler.

İkinci bir sorun, işletme tarihinde kurumsal katkının göreli olarak sınırlı olması ve disiplinler arası çalışmaların henüz yeni başlamasıdır. Diğer ülkelerin deneyimleri farklı koşullar altında bu disiplinin gelişiminin hiç kuşkusuz daha fazla olabileceğini ortaya koymaktadır. Önemli eksikliklerden biri, firmalara ilişkin araştırmalarla ilgilidir. Daha önce de işaret edildiği gibi, girişimcilik tarihi şirket tarihlerinden daha fazla gelişme kaydetmiştir. Bireysel şirketlerin tarihleri ve örgütlenme ve mülkiyet yapıları, yönetim, teknoloji, rekabet gücü ve finansman tarzlarının analizine ilişkin çalışmaların sayısı çok azdır. Yasal koşullar ve fabrika düzeyinde endüstri ilişkileri konusundaki araştırmalar hemen hemen hiç mevcut değildir.

Önemli olmasına rağmen, kısmen belgelerine ulaşmadaki zorluklardan dolayı çok az incelenen bir konu da kamu şirketleridir. Yabancı şirketlerin yerli şubeleri konusunda da yeterli araştırma yapılmamıştır. Küçük ve orta büyüklükteki firmalara ilişkin araştırmalar hâlâ yapılmayı beklemektedir. Bu konudaki araştırmalar tarihçilerden çok, iktisatçılar ve sosyologlar tarafından gerçekleştirilmiştir ve bunun nedeni parasal kaynakların az oluşudur. Latin Amerika şirketlerinin diğer ülkelerdeki şirketlerle karşılaştırıldığında söz konusu olan ayırt edici özellikleri konusunda yeterli ampirik kanıtlara dayanan karşılaştırmalı incelemelerin ve bileştirici çalışmaların bugüne kadar çok az yapılmış olması, büyük ölçüde, şirket tarihleri konusundaki eksikliklerden kaynaklanmaktadır.

Latin Amerika'da işletme tarihinin gelecekteki gelişmesi, esas olarak, araştırmacıların mevcut kısıtlamaların üstesinden gelmelerine bağlıdır. Karşı karşıya kalınan en büyük sorun, kuramsal çerçevelerin araştırmalara dahil edilmesi ve diğer tarih yazımlarıyla bağlantıların güçlendirilmesi ve bundan sonra, yerel koşulları hem ampirik hem de kavramsal düzeyde inceleme becerisinin geliştirilmesidir. Geçtiğimiz on beş yıl içinde bu yönde ilerleme kaydedilmiştir ve bu sürdürülmelidir.

Temel Yapıtlar

Cerutti, Mario, *Propietarios, empresarios y empresa en el Norte de México*, Mexico, 2000.

Cerutti, Mario (yay. haz.), *Empresarios, capitales e industria en el siglo XIX. (Colombia, Argentina, Brasil, México, Uruguay y España)*; özel sayı *Siglo XIX* 5, no. 9 (Ocak-Haziran 1990).

Chudnosky, Daniel ve Bernardo Kosacoff (yay. haz.), *Las multinacionales latinamericanas: Sus estrategias en un mundo globalizado*, Buenos Aires, 1999.

II Congresso Brasileiro de História Econômica/3ª Conferência Internacional de História de Empresas. *Anais*, c. 4, Niteroi, 1996.

Dávilla, Carlos ve Rory Miller (yay. haz.), *Business History in Latin America: The Experience of Seven Countries*, Liverpool, 1999,

Dean, Warren, *The Industrialization of São Paulo, 1880-1945*, Austin, 1969.

Fortezza, Jorge, Bernardo Kosacoff, María Inés Barbero, Fernardo Porta ve Alejandro Stengel, *Going Global from Latin America. The Arcor Case*, Buenos Aires, 2002.

Heras, Raúl García, *Transportes, negocios y política. La Compañía Anglo Argentina de Tranvías, 1876-1981*, Buenos Aires, 1994.

Marichal, Carlos ve Mario Cerutti (yay. haz.), *Historia de la Gran Empresa en México, 1850-1930*, Mexico, 1997.

Palacios, Marco, *Coffee in Colombia (1850-1970)*, Cambridge, 1980.

Peres, Wilson (yay. haz.), *Grandes empresas y grupos industriales latinamericanos*, Mexico, 1998.

Szmrecsányi, Tamás ve Ricardo Maranhao, *História de empresas e desenvolvimento Economico*, So Paulo, 1996.

III. Bölüm

Karşılaştırmalı İşletme Tarihi

16
Karşılaştırmalı Perspektifle Aile Firmaları

Andrea Colli ve Mary B. Rose

Yirminci yüzyılın sonlarında aile firmaları hemen hemen tüm ülkelerde sayısal olarak önemlerini korumakta ve hem istihdam hem de zenginlik yaratma açısından değerli katkılar yapmaya devam etmektedir. Avrupa'da 1990'ların ortalarında kayıtlı firmaların çok büyük bir bölümü aile mülkiyetindeydi ve bu oran Portekiz'de yüzde 70 iken İtalya'da yüzde 95'i aşmaktaydı. ABD'de 12,2 milyon aile firması gayri safi milli gelirin neredeyse üçte birini yaratmakta ve işgücünün yüzde 37'sini istihdam etmektedir.[1] Çoğu aile firması küçük ve orta büyüklükte ve birçoğunun da geleceği kısa ömürlü olmakla birlikte, 1990'ların ortalarında önemli sayıda firma büyük, uzun süre önce kurulmuş uluslararası işletmeler durumundaydı. ABD'nin en büyük firmalarını içeren Fortune 500 listesindeki şirketlerin üçte biri aile denetimindedir ve aralarında Ford, Bechtel, Mars, Estée Lauder ve Levi Strauss bulunmaktadır. Avrupa'da da Michelin,

1) Bkz. F. Neubauer ve A. G. Lank, *The Family Business: Its Governance for Sustainability* (Basingstoke, 1998), 10.

Bic ve L'Oréal (Fransa); Tetrapak, Wallenberg grubu ve IKEA (İsveç); Lego (Danimarka); Fiat, Benetton, Armani, Ferrero ve Barilla (İtalya); ve C&A ve Heineken (Hollanda) gibi önemli isimlerden oluşan benzer bir liste mevcuttur. Güney ve Doğu Asya'da aile ve işletme kültürel olarak birbirinden ayrılamaz bir durumdadır ve genellikle küçük aile firmalarından oluşan ağların, Batı'nın hiyerarşik örgütlerine alternatif oldukları kabul edilmektedir. Büyük aile firmalarının örnekleri arasında Tata (Hindistan) ve Kikkoman (Japonya) bulunmaktadır ve Koreli dev *chaebol* da bir aile işletmesidir. Bu yüzden, Japonya'daki *zaibatsu* gibi aile egemenliğindeki gruplar Amerikan işgali sırasında ortadan kalksalar da, diğer yerlerdeki aile işletme grupları birçok ekonominin önemli özelliği olmayı sürdürmektedir.[2]

Bireysel kapitalizm konusunda çalışan araştırmacıların, aile firmasının ne olduğuna ilişkin algılamaları çok farklıdır ve düşünceleri genellikle ülkelere göre değişiklik gösteren iktisadi, kültürel ve kurumsal koşullara bağlı olarak oluşmuştur ve bunlar da zaman içinde değişime uğrayabilmektedir. Tanımlar birbirinden farklılık göstermektedir. Bazı modellerde aile firması, firma sahibi tarafından denetlenen bir işletmedir. Diğer modeller ailenin, şirket hisselerinin çoğunluğunu elinde bulundurması ve yönetimi denetlemesi koşulunu aramaktadır. Bir diğer model en azından iki kuşak boyunca aile denetiminin olması koşulunu aramakta ve bu denetim için ailenin, oy kullanma hakkına sahip hisselerin en az yüzde 5'ini elde bulundurulmasını gerekli görmektedir.[3]

Ancak, aile firmalarının sanayileşmenin erken dönemlerinde piyasadaki başarısızlıklara ve yüksek işlem maliyetlerine karşı uygun bir tepkiyi oluşturdukları konusunda genel bir görüş birliği bulunmaktadır. Aynı şekilde, olgun ekonomilerde, dinamik ve esnek ağlar içinde faaliyet gösteren küçük ve orta büyüklükte aile firmalarının oldukça verimli oldukları ve hızla değişen niş piyasalarda uluslararası bir rekabet avantajına sahip olabilecekleri düşünülmektedir. Tartışmalar daha çok, olgun ekonomilerde aile denetimdeki büyük firmaların yıkıcı etkileri üzerinde yo-

2) Neubauer ve Lank, *Family Business*, 10; M. Kets de Vries, *Family Business: Human Dilemmas in the Family Firm: Text and Cases* (Londra, 1996), 4; A. Amsden, *Asia's Next Giant* (Oxford, 1986); G. G. Hamilton ve R. C. Feenstra, "Varieties of Hierarchies and Market: An Introduction", *Industrial and Corporate Change* 4, no. 1 (1995): 51-92; H. Morikawa, *Zaibatsu: The Rise and Fall of Family Enterprise Groups in Japan* (Tokyo, 1992).

3) Örneğin, bu tanımlar için bkz. P. Poutziouris ve F. Chittenden, *Family Businesses of Business Families?* (Leeds, 1996), 6-7; Deek F. Channon, *The Strategy and Structure of British Enterprise* (Londra, 1973), 161.

ğunlaşmıştır. Bu firmalar, dinamik stratejiler izlemek için gerekli olan örgütsel yeteneklerden yoksun olmakla birlikte, iktisadi gücün yanı sıra, siyasi güçteki yoğunlaşmayı yansıtmaktadır.[4]

Bu makalenin amacı, 'aile işletmesini', hem kültürel hem de siyasal anlamla yüklü ve bu yüzden de uluslararası düzeyde farklılık gösteren bir terim olarak değil de, genel bir terim olarak ele almanın tehlikelerine ışık tutarak bu tartışmayı ele almaktır. Bu bağlamda, yeni kurumcular adı verilenlerin modelleri gibi, işletme davranışı modelleri de daha çok iktisadi değişkenlere önem vermekle birlikte, bu modeller, firmaların uygun toplumsal bağlamlarına yerleştirilmemesi durumunda işlemez hale gelmektedir. Granovetter ve Swedberg'in öne sürdükleri gibi, "İktisadi eylemin toplumsal bir konumu vardır. Sadece bireysel güdülere atıfta bulunularak açıklanamaz. Atomize olmuş oyuncular tarafından gerçekleştirilmez. Tersine, mevcut kişisel ilişkiler ağlarının içine yerleşiktir."[5]

Aile firmalarının yetenekleri ve davranışları arasındaki ulusal farklılıklar ancak bu şekilde anlaşılabilir. Ağlar, zorunlu olarak, çoğu kez aile bağlantılarından ve aile benzeri bağlantılardan oluşmuştur ve bireysel kapitalizmin ayırdedici özellikleri ile ilişkilidir. Bu ağların yapısında yer alan biçimsel olmayan 'oyun kuralları', güvenin temelini oluşturan ortak değerlerin ve davranışların bir yansımasıdır. Casson bu metodolojinin kapsamını, hanedanlık güdüsünün aile üyeleri arasındaki güveni hangi ölçüde güçlendirdiğini ve aile dışından yapılacak istihdamı hangi ölçüde engellediğini araştıracak şekilde genişletmiştir. Ancak bu analiz, özellikle Batı toplumlarında yönetimin bir kuşaktan diğerine devri sırasında aile firmalarını mahvedebilen güvensizlik ve çatışmayı ele almamaktadır.[6]

Bu yüzden, bu makale aile firmasının davranışının uluslararası karşılaştırmalı analizini, ABD ve Avrupa'daki yönetim uzmanlarının aile işlet-

4) Bu tür bir perspektif, Alfred D. Chandler tarafından ünlü *Scale and Scope* (Cambridge, Mass., 1990), 296 ve yine örneğin bir ülkeye özgü perspektif olarak F. Amatori, "Growth via Politics: Business Groups Italian Style", *Beyond the Firm*, (yay. haz.) Masahito Shimotani ve Takao Shiba (Oxford, 1997) 109-34 ve Andrea Colli ve Mary B. Rose, "Families and Firms: The Culture and Evolution of Family Firms in Britain and Italy in the Nineteenth and Twentieth Centuries", *Scandinavian Economic History Review* 47 (1999): 24-47'de vurgulanmaktadır.

5) Mark Granovetter ve Richard Swedberg, *The Sociology of Economic Life* (Boulder, 1992), 9.

6) M. Casson, "The Economics of the Family Firm", *Scandinavian Economic History Review* 47, no. 1 (1999): 10-23.

mesinin en önemli sorunu olarak tanımladıkları, liderliğin devri ve bununla ilişkili yönetişim sorunları ile ilişkilendirecektir.

Aile İşletmesi: Tartışmada Son Durum

Alfred Chandler'ın *Strategy and Structure* adlı yapıtının 1962'de, *Visible Hand* adlı yapıtının 1977'de ve Chandler ve Daems'in derledikleri *Managerial Hierarchies* adlı yapıtın 1980'de yayınlanması, işletme tarihçilerinin, uluslararası rekabet avantajının değişen niteliğini ve modern şirketin doğuşunu ele alış tarzlarında bir devrime yol açmıştır. Chandler'ın çalışması, ayrıca, özellikle İkinci Sanayi Devrimi sırasında aile işletmelerinin yeteneklerinin değerlendirilme biçimi üzerinde önemli bir etki de yapmıştır. Esas olarak, Amerikan tarzı profesyonel yönetime sahip şirket, mülkiyetin denetimden ayrıldığı sermaye yoğun sektörlerde diğer tüm modellerin karşılaştırıldığı şablon haline gelmiştir. Yirminci yüzyılda buna doğru bir gidiş olduğu düşünülmüştür. Chandler'ın, aile işletmeleri ile profesyonel yönetime sahip şirket arasında kesin bir ayırım yapmasa da, aile kapitalizmi ve yönetsel kapitalizm arasındaki ayırımı aşırı bir şekilde vurguladığı açıktır ve bu da modern şirketin doğuşu konusunda determinist bir yorumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çerçeve içinde, sınai gelişmenin verimli olmayan biçimi olarak tanımlanan aile işletmesine pek fazla yer bulunmamaktadır.[7]

İşletmelerdeki değişimin incelenmesinde bu 'aşamalar' yaklaşımının, etkili olduğu kadar da tartışmalı bir kavram olduğu görülmüştür. Özellikle aile işletmesine ilişkin olarak, yirmi birinci yüzyıla kadar süren bir tartışmayı başlatmıştır. Chandler, birçok öğrenciyi kendisine çekmekle birlikte, kuşkucuların, bu modelin ABD içinde ve dışında işletmede ortaya çıkan değişimi hangi ölçüde kavrayabildiğini sorgulamalarına neden olmuştur. Bu bağlamda, çok sayıda çalışma, aile firmasının özellikleri ve yetenekleri üzerinde odaklaşmıştır.

Bu tartışmada geçici olduğu kabul edilen ilk bulgular, 1982'de Budapeşte'deki Uluslararası İktisat Tarihi Kongresi'nin, Leslie Hannah'ın koordinatörlüğündeki "Aile Firmasından Profesyonel Yönetime: İşletmenin Yapısı ve Performansı" başlıklı oturumunda sunulmuştur. Bu atölye çalışmasının amacı İkinci Sanayi Devrimi'nin sermaye yoğun sektörlerin-

7) Bu, örneğin şu çalışmada benimsenen perspektiftir: William Lazonick, *Business Organization and the Myth of the Market Economy* (Cambridge, 1991).

de ailelerin katkılarının konu ile ilişkisini yeniden değerlendirmekti. Bildiriler, bunların etkisinin geleneksel ve emek-yoğun sektörlerle sınırlı olduğunu varsaymak yerine, genel Anglo-Amerikan karşılaştırmalarından uzaklaşarak, genel olarak Avrupa'da yönetsel kapitalizme geçişin yavaş olduğunu ve henüz tamamlanmamış bulunduğunu –ve bir ölçüde bugün hâlâ devam ettiğini– ortaya koymuştur. Mülkiyet ve denetim arasında yapılacak kesin bir ayırım, tarihsel açıdan yanıltıcıdır.[8] Buna ek olarak, bildiriler, aile firmalarının yönetimindeki eksikliklerin tüm durumlarda önemli düzeyde olduğu görüşünü de sorgulamıştır. Özellikle, üçüncü kuşağın gerilemesindeki Buddenbrook etkisi sorgulanmış ve eksik olduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır.

Bunu izleyen tartışma, aile denetiminin hem Britanya'ya, hem de aile firmalarının hem geleneksel hem de gelişmiş sektörlerde egemen durumda olduğu Fransa, İtalya ve diğer Akdeniz ülkeleri gibi Avrupa'nın sonradan sanayileşen ülkelerinde işletme performansını hangi ölçüde desteklediği veya engellediği konusu üzerinde odaklaşmıştır.[9] Aile firmalarının kemikleşme eğilimlerini vurgulayan yorumlar, hiç kuşkusuz Chandler'ın tezini aşırı ölçüde basitleştirmekle birlikte, diğer bazı yorumlar Avrupa'nın ve ABD'nin sanayi bölgelerinde faaliyet gösteren küçük aile firmalarının esnekliğini vurgulamıştır. Örneğin, P. Scranton tarafından *Proprietary Capitalism: The Textile Manufacture at Philadelphia, 1800-1885* (Cambridge, 1983) adlı yapıtta ele alınan bir perspektif, ABD'de on dokuzuncu yüzyılda yüksek gelir piyasalarındaki tekstil üretiminde Philadelphia'nın mülkiyetçi kapitalistlerinin rekabet yeteneklerini ortaya koymuştur. Daha yakınlarda, Kuzey İtalya'daki sanayi bölgeleri, aile firmalarından oluşan kümelenmeleriyle, yeni bir rekabet avantajının temeli haline gelmişlerdir.[10] Beceri-yoğun niş sektörlerde aile firmalarının dinamizmine ilişkin tartışmaların yanı sıra, sermaye-yoğun sanayilerde uzun ömürlü aile firmalarının varlıklarını sürdürmesine ilişkin olarak giderek

8) Leslie Hannah, *From Family Firm to Professional Management: Structure and Performance of Business Enterprise* (Budapeşte, 1982), 2.

9) Yakın zamanlardaki bir genel değerlendirme için bkz. Youssef Cassis, *Big Business: TheEuropean Experience in the Twentieth Century* (Oxford, 1997).

10) Bu konu üzerinde odaklaşmış çok fazla sayıda araştırma mevcuttur; örneğin bkz. V.Capecchi, "In Search of Flexibility: The Bologna Metalworking Industry, 1900-1992", *World of Possibilities: Flexibility and Mass Production in Western Industrialization*, (yay. haz.) Charles F. Sabel ve Jonathan Zeitlin (Cambridge, 1997), 381-418; ve Andrea Colli, "Networking the Market: Evidence and Conjectures from the History of the Italian Industrial Districts", *European Business History Yearbook* 1 (1998): 75-92.

gelişen bir tartışma da mevcuttur. Bununla birlikte, yapılan analizler, ailenin hem mülkiyetteki hem de denetimdeki payının çeşitli örneklere ve ülkelere göre büyük farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur.[11]

Bu nedenle, Batı ülkelerindeki modern sınai gelişmede aile firmalarının rolünün daha iyi anlaşılmasına yönelik çalışmalar önemli düzeylere ulaşmıştır. Tartışmalar bir işletme tarafından benimsenen örgütsel yapılanma tarzının, sadece teknolojik konularla ilişkili olmaktan daha çok, karmaşık bir güçler bileşiminin sonucu olduğunu vurgulamıştır. Bu yüzden, üretim teknolojilerinin evrimi, sermaye yoğunluğu ve örgütsel yapı arasındaki ilişkiler mekanistik bir şekilde ele alınmamakta, kurumsal açıdan ortaya çıkan çeşitliliğe de çok önem verilmektedir. Verimlilik, bu bağlamda, kültür ve tarihin önemli bir rol oynadığı bir uzlaşmanın sonucu haline gelmektedir. Bu yaklaşımlar tarihsel güçlere, hukuki çevreye ve aile işletmesinin sosyal doku içine yerleşmesinin sonuçlarına yaptıkları vurguyla, Amerikan yönetsel kapitalizminin yaygın biçimde uygulanabilirliği konusunda kuşkulara neden olmaktadır. Thomas McCraw'un *Creating Modern Capitalism* adlı yapıtında gözlemlediği gibi, "Amerikan kapitalizminin tarihi çok önemlidir, fakat başarılı bir gelişme konusundaki birçok modelden sadece birini sunmaktadır."[12]

Son yirmi yılda Avrupalı aile firmaları, bunların tarihleri ve özellikle de örgüt, performans, ulusal kültür ve gelenekler arasındaki ilişkiler konusunda yoğun çalışmalar yapılmıştır. Aile işletmesi Budapeşte Konferansı'ndan hemen sonra, 1985'te Fuji Konferansı'nın konusu olarak önerilmiştir. Öte yandan, doksanların başlarında *Scale and Scope* çevresindeki tartışma bireysel kapitalizm üzerinde odaklaşmıştır.[13] Aynı şekilde, 1993'te *Business History* dergisinin özel sayısı yayınlanmış[14] ve bazı toplantılar ve konferanslar sonucunda makaleler ve kitaplar ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında en dikkate değer olanlardan biri, Margarita Dritsas ve

11) Örneğin bkz. Andrea Colli ve Mary B. Rose, "Families and Firms: The Culture and Evolution of Family Firms in Britain and Italy in the Nineteenth and Twentieth Centuries", *Scandinavian Economic History Review* 47 (1999): 41-6; genel bir değerlendirme için bkz. Roy Church, "The Family Firm in Industrial Capitalism: International Perspectives on Hypothesis and History", *Business History* 35, no. 4 (1993): 26 ve devamı.

12) Thomas McCraw (yay. haz.), *Creating Modern Capitalism* (Cambridge, Mass., 1998), 302.

13) "Scale and Scope: A Review Colloquium", *Business History Review* 64, no. 4 (1990): 690-735.

14) Geoffrey Jones ve Mary B. Rose, *Family Capitalism*, özel sayı, *Business History* 35, no. 4 (1993)

Terry Gourvish'in makalelerinden oluşan *European Enterprise: Strategies of Adaptation and Renewal in the Twentieth Century* (Atina, 1997) adlı kitaptır. Buna ek olarak, 1996'da aile işletmesi konusu, Mary B. Rose'un derlediği, Elgar dizisindeki *Critical Writings in Business History* adlı kitapta yer almıştır. Bu kitaplardaki editörün önsözü bölümleri tartışmanın karmaşıklığındaki artışa ve aile firmalarının rollerinin ve yeteneklerinin yeniden değerlendirilmesi gereğine ışık tutmaktadır.

Avrupa dışında, aile firmaları yirminci yüzyılda önemli bir rol oynamış ve özellikle işletmenin davranışının tümüyle iktisadi açıdan yorumu yerine, sosyolojik yorumunu tercih edenler tarafından da yoğun şekilde incelenmiştir. *Zaibatsu* modelinin büyük, çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren ve aile mülkiyetindeki işletmeleri, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen Amerikan işgali sırasında ortadan kaldırılana kadar varlığını sürdüren, farklı bir aile şirketi grubu olarak incelenmiştir. Bu bağlamda, mülkiyet ve denetimin ayrılmaya başlaması, doğal güçlerden çok, siyasi ve stratejik faktörlerle daha yakından ilişkilidir. Genel olarak Asya'da, küçük ve orta büyüklükte aile firmalarından oluşan ağlar mevcut olmakla birlikte, Koreli *chaebol* ve Endonezyalı dev Çin şirket kümelenmeleri gibi, aile gruplarının ünlü ve her yere yayılmış iktisadi ve siyasi gücü özellikle dikkati çekmektedir.[15] Büyük, çeşitli sektörlere yayılmış, aile denetimindeki sanayi şirketi kümelenmelerinin (*grupos*) ulusal piyasada egemen olduğu Latin Amerika'da da aynı eğilimler görülmektedir.[16]

Asya örneği, yeni sanayileşmiş ülkelerde büyük işletmenin biçimlenmesinde kültürel ve kurumsal çerçevelerin oynadığı temel role ilişkin önemli bir örnektir. Avrupa ülkeleri için de geçerli olan varsayımların ampirik bir sınamasını sunmaktadır[17] ve Church'ün "uluslararası karşılaştırmaların, davranışçı faktörlere değil de, yapısal faktörlere dayalı tarihsel açıklamaların zayıf yönlerini ortaya çıkardığı" şeklinde bir sonuca ulaşmasına yol açmıştır.[18] Bu sonuca ulaşırken, kurumsal ve sosyal koşulların, ailelerin büyük ve çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren işletmeleri

15) Endonezya örneği için bkz. R. Robinson, *Indonesia: The Rise of Capital* (Sydney, 1986); S. G. Redding, *The Sprit of Chinese Capitalism* (New York, 1993); Y. Sato, "The Salim Group in Indonesia: The Development and Behavior of the Largest Conglomerate in Southeast Asia", *The Developing Economies* 10, no. 2 (1993): 100-15. Genel bir değerlendirme ve temel bir bibliyografya için bkz. Jones ve Rose, *Family Capitalism*, 14 ve devamı.

16) L. Lansberg ve E. Perrow, "Understanding and Working with Leading Family Businesses in Latin America", *Family Business Review* 4, no. 2 (1991): 2.

17) Jones ve Rose, *Family Capitalism*, 4, 10.

18) Church, "The Family Firm", 35.

yönetme tarzları üzerinde yaptığı olumlu etkinin vurgulanması mümkün hale gelmektedir. Aynı şekilde, bu araştırma, uygun izleme araçları mevcut olmadığında ya da yetersiz kaldığında yönetsel yapılarla bağlantılı aracılık sorunlarının çözümündeki zorluklara ışık tutar.

Son yıllarda, aile firmaları ve profesyonel yönetime sahip firmalar arasındaki klasik ikili ayırımın ötesine gitme ve bunu yaparken de bu ikisinin zorunlu olarak yakınlaşması düşüncesini bir kenara bırakma gereği giderek daha fazla hissedilmeye başlanmıştır. Aile firmalarına ilişkin bugünkü araştırmalar, iktisat ve tarih kadar sosyoloji, siyaset ve yönetim disiplinlerinden yararlanılarak çoklu disiplinli bir duruma gelmiştir. Belli bir ulusal ekonomi sisteminin çeşitli gelişme aşamalarında aile firmalarının rolünü analiz etme eğilimi giderek güçlenmektedir. Günümüzde çeşitli Batı ülkelerinden örnek olaylar, aile firmalarının diğer sektörlerdeki kamu mülkiyetinde ve profesyonel yönetime sahip işletmelerle karşılaştırıldığında, bazı sektörlerde, özellikle de hizmetler sektöründe olumlu bir etki yaptığını göstermektedir. Performans konusu, hem aile işletmelerinin hem de profesyonel yönetime sahip işletmelerin yönetişim tarzlarıyla ilişkili önemli bir öğedir. Diğer bir deyişle, mülkiyet yapısı ve performans (hangi şekilde ölçülürse ölçülsün) arasındaki ilişkinin coğrafi yer ve zaman boyutunda açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Elbette Chandler'ın, ulusal farklılıkları açıklamak için *Scale and Scope*'ta bu boyutları ortaya atmasından dolayı, bununla ilişkili olarak söyleyeceği çok şey bulunmaktadır. İkinci ve Üçüncü Sanayi Devrimlerinin sermaye-yoğun sanayilerinde aile firmalarının varlıklarını sürdürmesinin, Avrupalı ve Asyalı girişimcilerin, Amerikan şirketinin yönetsel modellerini anlama ve uygulamadaki beceriksizliklerinin bir yansıması olduğu düşünülmemelidir. Tersine, işletme örgütünün belli bir biçiminin varlığını sürdürmesi, onun bir başarısızlığından çok, belli bir kurumsal çerçeveye rağmen verimli olmasının bir kanıtı olarak görülebilir.

Liderliğin Sonraki Kuşağa Devri ve Yönetişim

Aile firmalarının, güvene dayalı toplumsal ağların içinde yer aldığı düşüncesi, ortak değerlerin ve davranışların hem ailenin hem de işletmenin davranışını etkilediğini ifade eder. Biçimsel olmayan kuralların, diğer firmalarla ve diğer tür örgütlerle ve özellikle devletle kurulan dış ağları

desteklediği aile işletmelerine ilişkin son zamanlardaki çalışmaların temelinde bu yaklaşım yer almaktadır. Bundan başka, uluslararası karşılaştırmalar, farklı kültürlere ve farklı aile ilişkilerine sahip ülkelerdeki firmaların davranışları arasında önemli farklılıklar olduğunu göstermektedir. Bu güçlerin etkisi, toplumsal davranış kurallarının –aile davranışı ve bireysel işletme liderlerinin arzularının– liderliğin sonraki kuşağa devri stratejisi gibi stratejileri biçimlendirdiği firmaların iç düzenlemelerinde de görülmektedir. Aile firmasının bu yönü üzerinde giderek daha fazla durulması, ilginin aile firmasının dış etkisinden iç yönetimine kaydığını göstermektedir.

Aile, belirsizlik ortamlarında, yönetim alanında ve geleceğin liderlerinin belirlenmesinde ortaya çıkan olumsuz olayların iktisadi etkilerine karşı bir koruma sağlamıştır ve sağlamaya devam etmektedir. Ailenin ve firmanın amaçları bütünleşik olduğunda, güvene dayalı sıkı ağlar, uygun olmayan yönetim tehlikesine karşı çeşitli destekler, etkin bir izleme ve sadakatin bir bileşimini sağlamaktadır.[19]

Ailelerin, dini grupların ve yerel iş çevrelerinin, bu yolla yönetici emeği için bir iç pazar haline geldikleri şeklindeki görüşü destekleyecek çok sayıda tarihsel kanıt bulunmaktadır. Britanya'da on dokuzuncu yüzyılda bireysel kapitalizme ilişkin bu türden çok sayıda örnek mevcuttur. İki savaş arasındaki dönemde yöneticilerin istihdam edilmesine ve yönetimin profesyonelleşmesine yönelik bir hareket –örneğin bira sanayinde– olmakla birlikte, 1950'lere kadar İngiliz yönetiminin tüm kademelerinde kişilerin aile içinden terfi ettirilmesi bir kuraldı.[20] On dokuzuncu yüzyıl başlarında ABD'de Boston Associates tarafından hem ilk fabrika kasabalarında hem de ticari işletmelerin yönetiminde istihdam edilen yöneticiler, güvenilir ilişkiler çevresinden seçilmişti. ABD'deki İkinci Sanayi Devrimi'nin ayırt edici özelliklerinden biri, bireysel kapitalizmden yönetsel kapitalizme geçiş olmakla birlikte, Ford gibi firmalar yirminci yüzyıla kadar aile denetiminde işletmeler olmaya devam ettiler. Aynı

19) R. A. Pollak, "A Transaction Cost Approach to Families and Households", *Journal of Economic Literature* 23, no. 2 (1985): 581-608.

20) Peter L. Payne, "Family Business in Britain: A Historical and Analytical Study", *Family Business in the Era of Industrial Growth: Its Ownership and Management*, (yay. haz.) A. Okochi ve S. Yasuoka (Tokyo, 1984), 60-85; M. B. Rose, "The Family Firm in British Business, 1780-1914", *Business Enterprise in Modern Britain*, (yay. haz.) Maurice W. Kirby ve Mary B. Rose (Londra, 1994), 61-87; Terry R. Gourvish ve Richard G. Wilson (yay. haz.), *The British Brewing Industry, 1830-1980* (Cambridge, 1994), 381-92.

şekilde, Philadelphia'nın mülkiyetçi kapitalizminin bir özelliği, gelecek kuşakların yirminci yüzyılda da yönetici konumunda olmalarını sağlamak için mevcut firmalara bağlı firmalar oluşturma yoluyla işletmelerdeki aile denetiminin sürmesinin güvence altına alınmasıydı.[21]

Benzer şekilde, kıta Avrupa'sında, yönetimin aile içinde kuşaktan kuşağa devredilmesi on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında genel kural durumundaydı. Bugün Güney Avrupa'da aile işletmesi, yönetimin aileden olanlara devri ile aynı anlama gelmektedir. Bu yüzden, İtalya'da, "bir şirketin bireysel mülkiyette ya da aile mülkiyetinde olması düşüncesi sürekli bir kültür halinde somutlaşmış gibidir."[22] Uzak Doğu'da *zaibatsu*, kolektif aile mülkiyetinin finansal bağlantıları sayesinde bir arada tutulur, fakat bunlar iki savaş arasındaki dönemde profesyonel yöneticiler tarafından yönetilmişlerdir. Bununla birlikte, bu dev gruplar yöneticilerini aile dışından seçtiklerinde bu kişilerin 'edinilmiş evlatlar'a benzetilmeleri, işletme ve aile amaçlarına bağlılıklarını ima eder.[23] İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Japonya'daki Amerikan işgali, Japonya'daki aile mülkiyetindeki grupların sonunu işaret etti; fakat Hindistan ve Latin Amerika gibi diğer yerlerde yönetimin aile içinde devri, yerleşik işletme gruplarında genel kural olarak varlığını sürdürdü.[24]

Aile firmalarının dışsal davranışı, içinde bulundukları toplumun kültürel kurallarından etkileniyorsa, bireysel aile firmalarının kültürü

21) Peter D. Hall, "Family Structure and Economic Organisation: Massachusetts Merchant, 1700-1850", *Family and Kin in Urban Communities, 1700-1930*, (yay. haz.) Tamara Hareven (New York, 1977), 87-100; H. V. Wortzel, "Changing Patterns of Management in Lowell Mills", Okochi ve Yasuoka, *Family Business in the Era of Industrial Growth*, 83-99; Philip Scranton, "Build a Firm, Start Another: The Bromleys and Family Firm Enterpreneurship in the Philadelphia Region", *Business History* 35, no. 4 (1993): 115-41.

22) Keetie E. Sluyterman ve Hélène J. M. Winkelman, "The Dutch Family Firm Confronted with Chandler's Dynamics of Industrial Capitalism, 1890-1940", *Business History* 35, no. 4 (1993): 152-83; Jurgen Kocka, "The Enterpreneur, the Family and Capitalism", *German Business History Yearbook* (1981): 53-82; bu alıntı şu kaynaktandır: Franco Amatori, "Italy: The Tormented Rise of Organisational Capabilities between Governments and Families", *Big Business and the Wealth of Nations*, (yay. haz.) Alfred D. Chandler, Franco Amatori ve Takashi Hikino (Cambridge, 1997), 270.

23) H. W. Strachan, *Family and Other Business Groups in Economic Development: The Case of Nicaragua* (New York, 1976), 41-2; Mark Fruin, "The Family as a Firm and the Firm as a Family in Japan: The Case of Kikkoman Shoya Company Ltd.", *Journal of Family History* 5, no. 4 (1980): 432-49; M. Chen, *Asian Management Systems: Chinese, Japanese and Korean Styles of Business* (Londra, 1995), 166-7.

24) Strachan, *Family*, 38-42.

de kurucularının ya da bunların haleflerinin umut ve arzularına ayrılmaz bir şekilde bağlıdır. Bir işletmenin geleceği liderlerine sıkı sıkıya bağlı olduğundan, işletmenin tepesindeki değişiklikler işletme kültürünü, firmanın iç ve dış ilişkilerini ve bunların zaman içindeki değişimini etkiler. Bu nedenle: "Girişimci açısından, işletme aslında girişimcinin bir uzantısıdır. (...) Kendisinden sonra işletmesine ne olacağı konusuyla ilgileniyorsa, bu kaygı genellikle geride bırakacağı anıtın nasıl bir şey olacağını düşünme şeklini alır."[25]

İç istikrarı sağlama arzusu tümüyle anlaşılabilir bir şeydir; ancak, hızla değişen bir ortamda, firmalar aile dışından yönetici istihdam ettiklerinde dinamizm ve yeniliğin ortaya çıkması daha muhtemeldir. Buna karşılık, olgunlaşmış aile firmalarında aile içinden yöneticinin tercih edilmesi, firmalarda dışa dönük değil, içe dönük işletme kültürünü yaratabilecek ve bu kültür de değişime karşı adeta duyarsız bir kültür haline gelebilecektir.

Yönetimin aile içinden birine devredilmesi, işletme liderliğindeki değişimlerin getireceği risklerin ve potansiyel işlem maliyetlerinin azalmasını sağlarsa, bu süreç sorunlu ve çatışma içeren bir süreç olabilir. Bir kurum ve özellikle de aile firması "tek bir adamın gölgesinin giderek egemen olmasına" benzetilebilir. Bununla birlikte, "gölgenin gelip geçici bir şey olmasından dolayı ve firma, kendi kurucusunun ömrünün ötesinde varlığını sürdürmek isterse, [firmanın] liderliği bir kuşaktan diğerine geçmelidir."[26] Batıdaki aile işletmelerinde liderliğin devri bir örgütün karşı karşıya kalacağı iç şokların en zarar vericilerinden biridir.[27] Aile işletmelerinin varlıklarının sürmesinde ve başarısında liderliğin devri tek belirleyici faktör olmamakla birlikte, yönetimin kuşaklar arasında devrinin çatışmalı olması, aile firmalarının, özellikle Anglosakson toplumlarında, genellikle kısa ömürlü olmalarının en önemli nedenlerinden biridir.[28] Aile firmalarının yönetimi konusunda, çoğu Amerikan ve İngiliz firmalarına ilişkin yazının şöyle bir gözden geçirilmesi bile, işletmenin yönetiminin işletmenin kurucusundan, ha-

25) Bu alıntı şu kaynaktandır: Neubauer ve Lank, *Family Business*, 145.

26) Steven M. Davis, "Enterpreneurial Succession", *Administrative Science Quarterly* 13, no. 2 (1968): 402-3.

27) Mary B. Rose, "Beyond Buddenbrooks: The Family Firm and the Management of Succession in Nineteenth-Century Britain", *Enterpreneurship, Networks and Modern Business*, (yay. haz.) Jonathan Brown ve Mary B. Rose (Manchester, 1993), 127-43.

28) S. Dutta, *Family Business in India* (New Delhi, 1997), 32.

lefine geçmesinin muhtemelen güçlüklerle dolu olacağı görüşünü doğrulamaktadır.[29]

Tarihi kanıtlar bu düşünceyi desteklemektedir. On dokuzuncu yüzyıl Britanya'sında, miras yasaları ve güçlü ataerkil otorite dahil, çeşitli güçler işletmeye yönelik hanedanlık şeklinde bir yaklaşıma yol açmış olmakla birlikte, genellikle aile firmalarında sürekliliğin sağlanmasıyla ilişkili ciddi sorunlar mevcuttu. Aile firmalarında yönetimin kuşaklar arasında sorunsuz devrinin geçmişte ve bugün de ender rastlanılan bir durum olmasının en önemli nedeni, kişilikleri ve kişiler arasındaki en hassas nitelikteki ilişkileri içermesidir. Bundan başka, aile işletmelerinin kamusal ve özel boyutları o kadar iç içe geçmiştir ki, anlaşmazlıklar hem aileyi hem de işletmeyi etkiler. Yaşlılara geniş ailenin bir parçası olarak büyük saygı gösterilen Asya'daki durumun tersine, Batı'da aile firmalarındaki birçok çatışma, yaşlanan işletme liderleri emekliye ayrılma konusunda isteksiz olduklarında ortaya çıkan gerilimden ve firmaların zarara uğrayacağı düşüncesinden kaynaklanmıştır.[30]

Aile işletmelerinin sahiplerinin kendilerinden sonrasını tam olarak planlama tarzları tarih boyunca farklılık göstermiştir, fakat eninde sonunda, "olgunlaşan firma ve yaşlanan yöneticileri, yönetimin devri sorunuyla karşı karşıya kalacaktır."[31] Aile firmasında yönetimin devrine ilişkin olarak yapılan biçimsel planlama, özellikle aile dışından yöneticilerin söz konusu olması, on dokuzuncu yüzyılda hem Britanya'da hem de ABD'de göreli olarak ender rastlanılan bir durumdu. Örneğin, her iki ülkede de, birçok firmada, aileden gelen liyakatin ve ilk elden deneyimin mevcut olduğunu ortaya koyan önemli kanıtlar, akraba kayırmanın düşüncesizce yapıldığı görüşünün yanlışlığını gösterse de, biçimsel bir yönetim devri

29) Bu konularla ilgili olarak, örneğin bkz. R. G. Donnelly, "The Family Business", *Harvard Business Review* 42, no. 2 (1964): 96; H. Levinson, "Conflicts That Plague the Family Business", *Harvard Business Review* 49, no. 3 (1971): 90-5; L. B. Barnes ve A. Hershon, "Transferring Power in the Family Business", *Harvard Business Review* 54, no. 5 (1976): 105; P. B. Alcorn, *Success and Survival in the Family Owned Business* (New York, 1982), 2; W. Beckhard ve W. G. Dyer, "Managing Change in the Family Firm: Issues and Strategies", *Sloan Management Review* 24 (1982-3): 59-61; W. G. Dyer, *Cultural Change in Family Firms: Anticipating and Managing Business and Family Transitions* (San Francisco, 1986), 3-13; ve G. R. Ayres, "Rough Justice: Equity in Family Business Succession Planning", *Family Business Review* 3, no. 2 (1990): 3-22.

30) Rose, "Beyond Buddenbrooks", 136; Dutta, *Family Business in India*, 77.

31) P. Scranton, "Learning Manufacture: Shop Floor Schooling and the Family Firm", *Technology* 27, no. 3 (1986): 44.

stratejisine göreli olarak ender rastlanmaktadır.[32] Öte yandan, yirminci yüzyılda yönetimin devri konusunda bir planlamanın olmayışı, hazırladıkları çok tartışmalı raporlar, genellikle aile işletmesinin mevcut kültürüne karşı çıktığı için reddedilen yönetim danışmalarının işin içine girmesine ve sonunda 'halka açılmaktan' başka alternatif kalmamasına yol açmıştır.[33]

İtalya'da yönetimin devri konusunda yaşananlar ve bulunan çözümler büyük ve küçük aile firmalarına göre farklılık göstermiştir. Sanayi bölgelerinde, firmaların kurulma ve kapanma hızlarının yüksek olması, genellikle yönetimin devrinin bir sorun olarak ortaya çıkmadığı anlamına gelmektedir. Bu sorunla karşılaşıldığında, mirasçıların çocukları genellikle ebeveynlerinin firmasına girmemektedir. Buna karşılık, bazen yakın alanlarda bağlı firmaların kurulması, bir yandan sanayi bölgesinin dinamiğine, dünyanın benzer sınai özelliklere sahip diğer bölgelerinde görülen sınai nitelikler açısından katkıda bulunurken, bir yandan da ailenin iç sorununu çözmektedir. İtalya'nın 'cep çokuluslusları' gibi orta büyüklükteki firmalarında (diğer bir deyişle, dünyanın niş pazarlarında faaliyet gösteren aile mülkiyetindeki küçük ve orta büyüklükte firmalarda),[34] yönetimin devri sorunu, bu firmaların çoğu 1950'lerin başlarında kurulmuş oldukları için çok daha önemli ve şu anda da temel bir sorundur. Bu firmalarda yönetimin devri çok ender durumlarda planlı şekilde gerçekleşir ve yönetim çoğu zaman aileden birine devredilir. Geçişin finansal sorunlarını yönetmenin dışında, danışmanlardan ender olarak yararlanılır. İtalya'da yönetimin ikinci ve üçüncü kuşağa devri, genellikle mirasçı sayısının çok olmasından dolayı sorunludur. Danışman burada, aile üyelerinin girişini kısıtlayan sözleşmeleri hazırlayarak en önemli rolü oynar.[35]

32) Rose, "Beyond Buddenbrooks", 136-40; Scranton, "Learning Manufacture", 44.

33) M. B. Rose, "Enterpreneurial Legacies and Leadership Succession in British Business in the 1950s", *The Enterpreneur and Organization: Comparative Perspectives*, (yay. haz.) Michael J. Lynskey ve Seiichiro Yonekura (Oxford, 2002), 252-70.

34) Bkz. Carlo Mario Guerci, *Alle origini del successo: I campioni della media impresa industriale italiana*, Il Sole 24 ore (Milano, 1998); Franco Amatori ve Andrea Colli, *Impresa e industria in Italia: Dall'Unità ad oggi* (Venedik, 1999), 325 ve devamı; Guido Corbetta, *Le medie imprese* (Milano, 2001).

35) Bu, aile firmalarında liderliğin devrine ilişkin çağdaş yazında, özellikle danışmanlar tarafından yazılmış olan yazında vurgulanan bir durumdur. En son araştırmalardan bazılarına bkz. C. E. Schillaci, *I processi di transizione del potere imprenditoriale nelle imprese familiari* (Torino, 1990); G. Piantoni, *La successione familiare in azienda: Continuità dell'impresa e ricambio generazionale* (Milano, 1990); C. Dermattè ve G. Corbetta, *I processi di transizione delle imprese familiari* (Milano, 1993); V. Bertella, *La pianificazione del ricambio generazionale nell' impresa familiare* (Padova, 1995).

Aile mülkiyetinin toplu anlaşmalar nedeniyle göreli olarak az sayıda hisse ile sınırlı olduğu büyük, eski aile işletmelerindeki durum yine farklılık gösterir. Bu firmalarda ailenin müdahalesi olmaksızın çok ender durumda işlemekle birlikte, yönetsel hiyerarşiler mevcuttur.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, Batılı aile firmalarındaki şiddetli aile çatışmaları tehlikesi, firmalardaki geçiş sürecini kolaylaştırmak için, biçimsel olmayan kuralların yerine biçimsel kuralların ve yapıların uygulanmasını teşvik etmiştir. Biçimsel bir şirket yönetişim yasası, Cadbury Raporu'nda da belirtildiği gibi, "şirketlerin yöneltildiği ve denetlendiği bir sistemi"[36] yaratır. Bu, "işletmenin organlarını, bunların görevlerini, güçlerinin kapsamını ve sınırlarını, iç yapılarını, üyelerinin bileşimini ve işleyiş tarzlarını" tanımlayan bir siyasal anayasaya benzetilmektedir ve aile firmasındaki en önemli çatışma alanlarını azaltır. Bu türden anayasalar ve resmi aile toplantıları uygulaması Avrupa'da, Latin Amerika'da ve Avustralya'da yaygınlık kazanmış olmakla birlikte, son zamanlarda Batı'daki aile firmalarının sadece yüzde 15'i etkin aile toplantıları düzenlemişlerdir.[37]

Batılı aile firmalarının tek bir kuşak sonra yok olmasına neden olan kuşaklar arasındaki çatışma sorunu tüm kültürlerde ortaya çıkmamaktadır. Hindistan'da aile işletmelerinin birkaç kuşak boyunca sürmesi, çatışmanın derecesini en aza indiren, aileye ve aile üyelerine karşı farklı tavırların bir bileşimiyle açıklanmaktadır. Bağımsızlıktan beri işletme sahibi ailelerle ve belli başlı siyasi partiler arasındaki ilişkiler de bu dayanıklılığa katkıda bulunmuştur. Aile firmalarının yirminci yüzyılda geliştiği birçok ülkede olduğu gibi, aile Hint kültürünün önemli bir boyutudur. "Aile işletmeleri sadece iktisadi bir yapı değil, çoğu birey için (...) bir toplumsal kimlik kaynağıdır. Babanın işini sürdürmek konusunda güçlü bir toplumsal yükümlülük söz konusudur."[38]

Bir Hint işletmesinin sahibi olan aile içinde elbette rekabet mevcuttur, fakat bazı güçler açık düşmanlığı azaltmaktadır. Her şeyden önce, işletme sahibi Hintli ailelerin çoğu çekirdek aile değil, geniş ailedir; beş kuşağa kadar aynı çatı altında yaşayabilmektedir. Bu durum, diğer kuşakların kurallarına daha fazla uymayı, Batı'da olduğundan daha fazla teşvik edebilmektedir. İkincisi, bir kişinin yerinin, biçimsel olarak, hiyerarşik konumuna göre belirlenmesi, kuşaklar arası çatışmayı bastırmak-

36) Neubauer ve Lank, *Family Business*, 60.
37) *A.g.e.*, ix, 72-4.
38) Dutta, *Family Business in India*, 91.

tadır. Son olarak, Batı'da baba-oğul arasındaki gerginlik, çatışmanın temel nedenini oluştururken, Hindistan'da babaların yerine oğulların geçmesi uzlaşmayı teşvik etmiştir. Emekliliğin geciktirilmesi göreli olarak ender rastlanılan bir durumdur.[39]

Sonuçlar

Aile firmalarının modern ve olgun ekonomilerdeki etkisini içeren tartışmadaki değişimleri inceledik. Bu değişimler, işletmeyi iktisadi bağlamının yanı sıra, sosyal, tarihsel ve kurumsal bağlamı içinde ele almanın gerekliliğini bir kez daha teyit etmektedir. Ailenin ve firmanın amaçları iç içe geçmiş durumdayken, aile firmasının davranışında kişisel ağların rolünün önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Bu, işletmenin hem dış ilişkilerinin hem de iç stratejilerinin incelenmesinde önemli bir yere sahiptir.

Yirminci yüzyılın son yirmi yılında aile işletmesi çoğu kez işletmedeki örgütsel değişime ilişkin tartışmaların merkezinde yer almıştır. Bu konudaki analizler, bireysel kapitalizmin savunulmasından, genelde işletmelerin yeteneklerindeki uluslararası farklılıkların ve özelde aile firmalarının tartışılmasına yönelerek olgunlaşmıştır. Aile firmalarına ilişkin çoklu disiplinli yaklaşımların bu analizi ne kadar geliştirebileceği ileride görülecektir. Bununla birlikte, sadece aile işletmesinin önemi ve bu alanın bir yönetim araştırması konusu olarak önemi bile, işletme tarihçilerinin aile firmalarını ciddiye almaya devam edecekleri anlamına gelmektedir.

Temel Yapıtlar

Church, Roy, "The Family Firm in Industrial Capitalism: International Perspectives on Hypothesis and History", *Business History* 35, no. 4 (1993): 17-43.

Dritsas, Margarita ve Terry Gourvish, *European Enterprise: Strategies of Adaptation and Renewal in the Twentieth Century*, Atina, 1997.

Dutta, S., *Family Business in India*, New Delhi, 1997.

39) Ibid.

Hannah, Leslie, *From Family Firm to Professional Management: Structure and Performance of Business Enterprise*, Budapeşte, 1982.

Jones, Geoffrey ve Mary B. Rose, *Family Capitalism*, özel sayı *Business History* 35, no. 4 (1993).

Neubauer, F. ve A. G. Lank, *Family Business: Its Governance for Sustainability*. Basingstoke, 1998.

Okochi, A. ve S. Yasuoka (yay. haz.), *Family Business in the Era of Industrial Growth: Its Ownership and Management*, Tokyo, 1984.

Rose, Mary B., "Beyond Buddenbrooks: The Family Firm and the Management of Succession in Nineteenth-Century Britain", *Enterpreneurship, Networks and Modern Business*, (yay. haz.) Jonathan Brown ve Mary B. Rose, 127-43. Manchester, 1993.

"The Family Firm in British Business, 1780-1914", *Business Enterprise in Modern Britain*, (yay. haz.) Maurice W. Kirby ve Mary B. Rose, 61-87. Londra, 1994.

Family Business, Cheltenham, 1996.

17
Çokuluslular

Geoffrey Jones

Çokulusluların işletme tarihine ilişkin incelemeler, Chandlercı kavramlara dayalı olmasına ve bunlardan ilham almasına rağmen, güçlü bir kimliğe sahip kapsamlı bir yazını meydana getirmiştir. Bu yazının üç ayırt edici özelliği bulunmaktadır. Birincisi, karşılaştırmalı çerçeveleri geliştirme ve ülkelerarası karşılaştırmalardan yararlanarak konuları araştırma girişimi ortaya çıkmıştır. İkincisi, çokuluslu şirketin işletme tarihçileri ve iktisat kuramcıları arasında önemli ölçüde bir etkileşim gerçekleşmiştir. Üçüncüsü, işletme tarihi araştırmaları, iktisatçılar ve uluslararası işletme tarihçileri tarafından çağdaş çokuluslular konusunda yazılmış daha geniş kapsamlı bir yazını etkilemiş ve bu yazında bunlara atıfta bulunulmuştur.[1]

1) John H. Dunning, *Multinational Enterprise and the Global Economy* (Wokingham, 1992); R. E. Caves, *Multinational Enterprise and Economic Analysis*, 2. baskı (Cambridge, 1996).

Öncüler

Bir anlamda, çokuluslukların tarihi konusundaki yazının geçmişe uzanan bir temeli bulunmaktadır. Doğrudan yabancı yatırım (DYY) –portföy yatırımıyla birlikte– bir bütün olarak yabancı yatırımın bir öğesini oluşturmakta ve on dokuzuncu yüzyıl sermaye akımlarına ilişkin kapsamlı tarihsel yazın uluslararası işletmeye ilişkin değerli bilgileri içermektedir. Ancak bu araştırmalar ve daha sonraları iktisat tarihçilerinin yaptıkları araştırmalar sermaye akımları ve DYY üzerinde odaklaşmış ve sermaye akımları ile, denetimin yanı sıra mülkiyeti de içeren DYY arasında bir ayırım yapmamıştır. DYY ve çokuluslulara ilişkin ilk araştırmalar ABD'de başlamıştır. Bu araştırmalar yaklaşık olarak 1960'ta 'çokuluslu' teriminin ortaya atılmasının öncesine rastlamaktadır. İki savaş arasındaki dönemde, ABD'li bazı akademisyenler DYY'ye ilişkin tahminler ve çokuluslu işletmelerin gelişmesi ve etkileri konusunda analizler yayınlamışlardır. Bunlar bu firmaların finansal özelliklerinin yanı sıra, yönetsel ve teknolojik özelliklerine ilişkin tartışmaları da içermekteydi. Ancak, çokuluslular ve doğrudan yatırım konusundaki araştırmalar, yerleşik iktisatta firmaların ve girişimcilerin genel olarak ihmal edilmesinden dolayı sınırlı kalmıştır. Edith Penrose'un, firmaların uluslararası faaliyetlerine ilişkin belirgin tartışmaları içeren firma kuramı konusundaki çalışmaları bu konuda dikkate değer bir istisnayı oluşturmuştur.[2]

ABD İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yirmi yılda ülke dışına giden yeni DYY akımlarının yüzde 85'ini sağlamıştır ve 1960'larda ABD çokuluslularının ülke dışında hızla yayılması ABD uluslararası işletmelerinin tarihsel kökenlerine yönelik yeni bir ilginin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Harvard İşletmecilik Okulu'nda Raymond Vernon'un yönetimindeki Uluslararası İşletme Projesi, dönemin en büyük ABD çokuluslularının tarihsel gelişmesine ilişkin muazzam bir veritabanı oluşturmuştur. Bu, çokuluslukların gelişmesi konusunda hâlâ en büyük veri tabanıdır. Örneğin, Chandler bunu *Scale and Scope*'da kullanmıştır. Ancak Vernon'un çağdaş büyük firmanın gelişimini tarihsel olarak ele alma metodolojisi, çokuluslukların gelişme tarzlarını önemli ölçüde çarpıtmıştır.[3]

2) E. A. Southard, *American Industry in Europe* (Boston, 1983); C. F. Remer, *Foreign Investment in China* (New York, 1933); Cleona Lewis, *America's Stake in International Investments* (Washington, D.C., 1938); Edith Penrose, *The Theory of the Firm* (Londra, 1959).

3) James W. Vaupel ve Jean P. Curhan, *The Making of Multinational Enterprise* (Cambridge, Mass., 1969); James W. Vaupel ve Jean P. Curhan, *The World's Multinational Enterprises* (Cambridge, Mass., 1974).

ABD'de işletme tarihinin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmesi sırasında uluslararası alanda faaliyet gösteren büyük ABD firmalarına ilişkin bir dizi örnek olay yayınlanmıştır. Bunların dikkate değer bir örneği, sipariş üzerine yazdırılan Standard Oil of New Jersey (daha sonra EXXON olmuştur) tarihidir.[4] Ancak çokulusluların tarihi konusunda bilimsel araştırmalar açısından en derin etkiyi, Mira Wilkins ve F. E. Hill'in, Ford'un uluslararası gelişmesine ilişkin 1964 tarihli incelemeleri, *American Business Abroad: Ford on Six Continents* (Detroit, 1964) yapmıştır. Wilkins bundan sonra tüm ABD çokuluslularına ilişkin tarihsel incelemelere girişmiştir. *The Emergence of the Multinational Enterprise* (Cambridge, Mass., 1970) ve bunu izleyen *The Making of Multinational Enterprise* (Cambridge, Mass., 1974) adlı bunu tamamlayıcı kitabın yayınlanması dönüm noktasını oluşturan olaylardı. Wilkins'in kitapları on dokuzuncu yüzyıldan 1970'lere kadar DYY yapan tüm ABD firmalarının ilk ve bugün de hâlâ tek olan işletme tarihini oluşturmuştur Wilkins'in şirket ve devlet arşivlerine, yayınlanmış kaynaklara ve mülakatlara dayanan kitapları yirminci yüzyıl işletme tarihinin hem kapsam hem de metodoloji açısından en önemli başarıları arasında yer almaktadır. Wilkins, birçok çağdaş araştırmacının tersine, ilgisini sadece önde gelen imalat işletmeleri ile sınırlandırmamış, hizmet ve hammadde üreten ulusal sektörleri, küçük firmaları ve zaman içinde tarihe karışan çok sayıda firmayı da araştırmasına dahil etmiştir. Wilkins, uluslararası işletme konusunda, izleyen otuz yıl süresince bir standart oluşturmuştur.

Bir diğer önemli öncü olan İngiliz araştırmacı John H. Dunning de ABD çokulusluları ile ilgilenmiştir. Dunning'in ABD imalat yatırımlarına ve çokuluslıların yatırımına ilişkin araştırması, *American Investment in British Manufacturing Industry* (Londra, 1958) bunların tarihsel kökenlerini on dokuzuncu yüzyıla kadar izlemektedir ve yatırım kararlarını etkileyen önemli yönetsel, teknolojik değişkenleri ve diğer değişkenleri belirlemiştir. Dunning'in bundan sonraki 'parçalı paradigması'nın başlangıcı bu çalışmada görülmeye başlanmıştır.

Dunning'in bundan sonraki çalışmaları çokuluslu işletme kuramının geliştirilmesine odaklanmakla birlikte, DYY'nin büyüklüğüne ilişkin tarihsel tahminleri sayesinde çokulusluların işletme tarihi üzerinde ikinci önemli etkiyi yapmıştır. Araştırmacılar 1960'larda DYY'nin ve çok-

4) Ralph W. Hidy ve Muriel E. Hidy, *Pioneering in Big Business* (New York, 1955); George Sweet ve Evelyn H. Knowlton, *The Resurgent Years, 1911-1927* (New York, 1956); Henrietta M. Larson, *New Horizons* (New York, 1971).

ulusluların tarihsel kökenlerinin ABD'de bulunabileceğini varsayıyorlardı. Avrupa'nın on dokuzuncu yüzyılın sonlarında büyük miktarda sermaye ihracının, bileşim olarak büyük ölçüde portföy yatırımı olduğu kabul ediliyordu. Örneğin, İngiliz çokuluslularının tarihsel gelişimi konusunda ilk araştırma olan John M. Stopford'un araştırması (*Business History Review*, 1974) Vernon'un çokuluslu işletme projesinin bir sonucuydu. Stopford 1914 öncesinde İngiliz yabancı yatırımının sadece yüzde 10'unun DYY olduğundan hareket ederek, İngiliz imalatçıların ülke dışında bağlı şirketler oluşturma konusunda ABD'li imalatçılarla rekabette bu kadar geri kalmalarının nedenlerini açıklamaya çalışmıştır.

1970'lerin ortalarında Dunning ve çalışma arkadaşı Tom Houston, *UK Industry Abroad* (Londra, 1976) adlı çalışmalarında, İngiliz yabancı yatırımının, kurumsal biçimi ABD modelinden oldukça farklı olmakla birlikte, 1914 öncesinde yaklaşık üçte birinin bir şekilde yönetsel 'denetimi' içerdiğini öne sürerek bu yorumda radikal bir değişiklik önermişlerdir. Bu, Dunning'in dünya DYY'sinin büyüklüğüne ilişkin olarak, 1914 ve 1938 yıllarını karşılaştırmak için yaptığı tahminin temelini oluşturmuştur. İlk olarak *The Growth of International Business* (Londra, 1983) adlı çalışmada yayınlanan bu tahminler 1914 öncesinde dünya ekonomisindeki DYY düzeyini büyük ölçüde artırmış ve Batı Avrupa'nın, özellikle de Birleşik Krallık'ın DYY için en önemli kaynak ülke olduğunu ortaya koymuştur. Bu yeniden yorumlama çabası, Mira Wilkins'in yanı sıra diğer iktisatçıların çalışmalarında da yankı bulmuştur.[5] Bu türden tahminlerin bazı zayıflıkları olmakla birlikte, Dunning ve diğerlerinin yaptıkları bu yeni yorumlar, çokuluslu ların tarihine ilişkin önemli bir araştırma çabası için ortam hazırlamıştır.

Ulusal Eğilimler

Son yirmi yılda ABD çokuluslularının tarihi konusunda yeni araştırmaların göreli olarak az olması, Wilkins'in başarısının bir göstergesidir. Aynı dönemde, Avrupa ve Japon firmalarına ilişkin olarak yapılan araştırmalar, Amerikan firmalarının çokuluslu gelişme tarzlarının diğer ülke-

5) Irwing Stone, "British Direct and Portfolio Investment in Latin America before 1914", *Journal of Economic History* 37, no. 3 (1977); 690-722; Peter Svedberg, "The Portfolio - Direct Composition of Private Foreign Investments in 1914 Revisited", *Economic Journal* 88 (1978): 763-77.

lerde hiç de tekrarlanmadığını ortaya koymuştur. Birleşik Krallık 1950 öncesinde dünya DYY'sinin en büyük bölümünü sağlayan ülke olarak çok fazla ilgi çekiyordu. İşletme tarihçileri 1980'lerde özellikle, imalat sanayindeki İngiliz çokuluslu yatırımının ölçeğinin ve belirleyicilerinin ortaya konulması üzerinde duruyorlardı. Bu konuda bazı metodolojilerden yararlanılmıştır. S. J. Nicholas, DYY'ye ilişkin güvenilir istatistiklerinin mevcut olmadığı 1960'lar öncesinde yaptığı araştırmada, İngiliz şirketleri tarafından kurulan bağlı imalat şirketlerinin sayısını hesaplamıştır. Bunların nasıl geliştiklerini açıklarken işlem maliyeti kuramlarını kullanmış ve bu gelişmenin nedeninin işlem yaptıkları piyasalardaki başarısızlığa karşı gösterilen bir tepki olduğunu göstermiştir. İngiliz firmaları ülke dışında, teknoloji ve marka gibi ellerinde bulundurdukları varlıkların piyasalarını içselleştirme yoluyla büyümüşlerdir. Bunun nedeni, bu gibi piyasalarda işlem maliyetlerinin yüksek olmasıdır.[6]

Geoffrey Jones İngiliz çokuluslu imalat şirketlerine ilişkin, bazı ayrıntılı arşiv çalışmalarına dayalı örnek olaylarını inceleyerek daha Chandlerci olan bir yaklaşımı kullanmıştır. Bu araştırmalarda bu türden yatırımları teşvik etmede korumacılığın rolü açık biçimde ortaya çıkmıştır. Jones ayrıca, 'bireysel kapitalizm' konusunda Chandlerci eleştiriden ortaya çıkabileceği tahmin edilebilecek türden yönetsel zayıflıklardan zarar gören, ülke dışındaki İngiliz firmalarının performanslarını da tartışmıştır. Performansın ölçümündeki zorluklar ve bu konuda genelleştirmeye gitmedeki güçlükler, bu konudaki tartışmanın sonuçsuz kalmasına yol açmıştır. Performans ve yetenek konusunda daha yakın tarihli araştırmalar, ilginin kaynak üreten sektörlerden hizmetler sektörüne kaymasına neden olmuştur.

1986'da Mira Wilkins, 1945 öncesinde İngiliz DYY'sini gerçekleştiren değişik firma türlerini tekrar ele almış ve bir başka alanı tartışmaya açmıştır. İngiliz DYY'sinde egemen olan şirket biçiminin, Amerikan biçiminden kesinlikle farklı olduğuna işaret etmiştir. Bu, sadece yurt dışında faaliyet göstermek üzere Britanya'da kurulan ve ülke içindeki mevcut işletmelerden ortaya çıkmayan binlerce firmadan oluşmaktaydı. Bunlar genellikle, bir plantasyona veya bir kamu hizmeti şirketine sahip oldük-

6) Stephen J. Nicholas, "British Multinational Investment before 1939", *Journal of European Economic History* 11, no. 3 (1982): 605-30; Stephen J. Nicholas, "Agency Contracts, Institutional Modes, and the Transition to Foreign Direct Investment by British Manufacturing Multinationals before 1939", *Journal of Economic History* 43, no. 3 (1983): 675-86.

ları tek bir ülke üzerinde uzmanlaşmışlardı. Dunning, bu gibi firmaları, yeniden hesapladığı DYY miktarına dahil etmiş ve Wilkins de bunlara bir ad bulmuştur: "bağımsız firmalar."[7]

Bu bağımsız firmaların varlığı, sadece bunları açıklamaya çabalayan işlem maliyetleri kuramcılarıyla sınırlı kalmayan geniş bir tartışmayı teşvik etmiştir. İşletme tarihçileri bazı konuları araştırmışlardır. Wilkins İngiliz bağımsız firmalarının yalın yönetim yapıları üzerinde durmuştur. Bunların küçük ölçekteki genel merkezleri genellikle sadece kısmi zamanlı çalışan bir yönetim kurulundan oluşmaktaydı ve finansal, yasal ve teknik fonksiyonların büyük bölümü sözleşmelerle dışarıdan sağlanıyordu. ABD tarzı yönetim hiyerarşileri hiç mevcut değildi. Wilkins bunun sonucunda, bunların ABD gibi ülkelerde sürdürülebilir hiçbir avantaja sahip olmadıklarını ve güçlü yerli yönetime sahip olmayan ülkelerde daha uzun süre varlıklarını sürdürseler de, yirminci yüzyılın başlarında ortadan kalktıklarını öne sürmüştür. İngiliz işletme tarihçileri, ABD tarzı yönetim hiyerarşilerinin mevcut olmamasının bağımsız şirket türünü yüksek teknolojili imalat sanayileri için uygun olmaktan çıkarmasına karşılık, bu yönetişim yapılarının Britanya'nın ülke dışındaki büyük hizmet ve kaynak üretimi yatırımları için çok daha etkili olduğunu öne sürerek buna cevap vermişlerdir.

Örneğin, Jones, *British Multinational Banking 1830-1990* adlı çalışmasında on dokuzuncu yüzyılda İngiliz bankalarının ülke dışındaki büyük şube ağlarını, denetimde toplumsallaştırma stratejileri kullanarak yönettiklerini ileri sürmüştür. Bunlar, ortaya çıkabilecek yönetici-aracı çatışmalarını en aza indirmek ve çalışanları izlemek için büyük bir genel merkeze duyulan ihtiyacı azaltmada etkili olmuştur. Ülke dışındaki bu bankalar, kilise yönetiminden sağladıkları önemli destekler ve değişen koşullar karşısında stratejilerini yeniden oluşturabilmeleri sayesinde varlıklarını 1914'ten sonra da sürdürmüşlerdir. Bu konuda yapılan diğer araştırmalar, bağımsız firmaların hiç de tümüyle İngiltere'ye özgü bir olgu olmadığını ortaya koymuştur. Wilkins ve Harm G. Schröter'in derledikleri önemli bir kitap olan *The Free-Standing Firm in the World Economy* (Oxford, 1999) bunların karşılaştırmalı ve kuramsal özelliklerini incelemektedir.

7) Mira Wilkins, "Defining a Firm: History and Theory", *Multinationals: Theory and History*, (yay. haz.) Peter Hertner ve Geoffrey Jones (Aldershot, 1988), 80-95; "The Free-Standing Company, 1870-1914: An Important Type of Foreign Direct Investment", *Economic History Review* 61, no. 2 (1988): 259-8.

Devam etmekte olan bir diğer tartışma, bağımsız firmaların, daha geniş işletme ağları içindeki yerlerine ilişkindir. Avrupalı bağımsız şirketler görünüşte birbirlerinden bağımsız olmakla birlikte, genellikle çeşitli yönlerden birbiriyle bağlantı içindedir. Wilkins, İngiliz bağımsız şirketlerinin, çeşitli çıkar grupları ve hizmet üreticileri etrafında oluşmuş on değişik 'kümelenme' türünün olduğunu belirlemiştir. Stanley Chapman, *Merchant Enterprise in Britain* (Cambridge, 1992) adlı çalışmasında, birbirlerinin şirketlerinde karşılıklı hisse sahibi olma ve ortak yönetim kurulu üyeleri yoluyla bir araya gelmiş İngiliz şirket ağlarından oluşan otuz İngiliz 'yatırım grubunu' belirleyerek aynı konuyu incelemiştir. Bu ağların temelinde, genellikle, tüccarlar ve ticari şirketler yer almaktadır. Chapman bu yatırım gruplarının bazen önemli boyutlara ulaştığını belgelemiştir. Bu, on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren İngiliz işletmelerinin sorununun daha büyük birimleri yaratamamak olduğu şeklindeki Chandlercı görüşe ters düşmektedir. Bununla birlikte, Chapman, diğer yönlerden bireysel kapitalizme ilişkin Chandlercı eleştiriyi desteklemiştir. Chapman yatırım gruplarını "esas olarak, belli bir işletmeyi meydana getiren aile (veya ailelerin) zenginliğinin ve gücünün sürdürülmesinin bir aracı" olarak ele almıştır. Bunların yönetimleri yetersizdi ve 1914'e gelindiğinde ortadan kalkacak gibi görünüyorlardı.

Bu yatırım gruplarının yönetim zayıflığından zarar gördükleri şeklindeki görüş –Amerikan tarzı bir yönetime sahip olmadıkları görüşünden tümüyle farklı olarak– çeşitli işletme tarihçileri tarafından eleştirilmiştir. Geoffrey Jones, *Merchants to Multinationals* (Oxford, 2000) adlı çalışmasında daha dinamik bir tablo önermiştir. Bu araştırma, İngiliz ticaret şirketlerinin, yerine getirdikleri fonksiyon açısından esas olarak finansal olmaktan çok, ülkelere ve ürünlere ilişkin bilgilerini, ticaret için yeni fırsatlar aramada kullanan girişimci işletmeler olarak görülmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Bu işletmeler fırsatları değerlendirmek için örgütsel sistemler ve esnek örgütler oluşturmuşlardır. Bu özellikler en açık biçimiyle, 1914 öncesinde büyüyen dünya ekonomisinde görülmekteydi, fakat iki savaş arasındaki yıllarda da hâlâ mevcuttu. İngiliz firmalarının yönetim yetenekleri, ABD ile karşılaştırıldığında zayıf görünmektedir. Ancak, bunlar bilgiye ve enformasyona dayalı gerçek yeteneklerdi ve gelişmekte olan ülkelerdeki ticareti ve kaynakları kullanmayı temel alan karmaşık işletme grupları için çok uygundu.

Bu arada İngiliz çokuluslularının 1945 sonrasındaki tarihi hâlâ araştırılmaktadır. İngilizler bu dönemde, firmalarının iddia edilen yönetim zayıflıklarına rağmen, dünyanın ABD'den sonraki en büyük çokulus-

lu yatırımcısı olma konumlarını korumuşlardır. 1960'lardan sonra İngiliz DYY'sinin büyük bölümü İngiliz Uluslar Topluluğu'ndan Avrupa'nın diğer ülkelerine ve özellikle de ABD'ye kaymıştır. Jones, özellikle İngiliz hizmet sektörü şirketlerinin 1945 sonrasındaki stratejilerini ve performanslarını incelemiştir, fakat bu dönemde İngiliz çokuluslu işletmesine ilişkin araştırmaların yapılması gerekmektedir.[8] Bu türden bir çalışma, en azından ülke dışına yatırım yapma konusundaki güçlü eğilimle, İngiltere'nin iç ekonomisinin zayıflığı arasında bir ilişki kurabilirse çok fazla yarar sağlayabilecektir.

Diğer Avrupa ülkelerinde çokuluslu işletmelerin tarihine ilişkin araştırmalar başlangıçta Britanya'dakinden daha zayıftı, fakat son zamanlarda bir dizi yayın yapılmıştır. Lawrence G. Franko, çokuluslu işletmeye ilişkin bir 'kıtasal model' önerisinde bulunduğu *The European Multinationals* (Londra, 1976) adlı bir çalışma yayınlamıştır. Bu çalışma Vernon'un Harvard veritabanını kullanmıştır, fakat vardığı sonuçlar, benzer metodolojik sorunlar nedeniyle sınırlı kalmıştır.

Peter Hertner, Almanya'da yerleşik çokuluslulara ilişkin olarak, arşivlere dayalı örnek olay araştırmasının öncülüğünü yapmıştır. Alman firmaları 1914 öncesinde çokuluslu gelişmenin ilk aşamalarında çok faaldi. Ancak iki savaş arasındaki dönemde uluslararası kartelleri tercih etmiş ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da DYY'den daha çok ihracata yönelmişlerdir. Herther, markalı tüketim mallarının yanı sıra, kimya ve elektrikli araçlar sektöründe Alman çokuluslu yatırımının gelişimini incelemiş ve özellikle İtalya'da, bankacılık ve elektro-teknik sanayindeki Alman DYY'sine ilişkin önemli araştırmalar yapmıştır. Bu araştırmalar Harm Schröter tarafından geliştirilmiştir. Schröter'in çalışmaları arasında, bir bütün olarak Alman çokuluslu yatırımının tarihine ilişkin incelemelerin yanı sıra, kimya sanayinde Alman çokuluslu yatırımının gelişmesine ilişkin ayrıntılı incelemeler bulunmaktadır. ABD'deki Alman DDY'sine ilişkin olarak T. R. Kabisch tarafından yapılan ve daha yakın tarihlerde, 1914 öncesinde Birleşik Krallık'taki Alman çokuluslula-

8) Geoofrey Jones, "British Multinationals and British Business since 1850", *Business Enterprise in Modern Britain from the Eighteenth to the Twentieth Centuries*, (yay. haz.) Maurice W. Kirby ve Mary B. Rose (Londra, 1994), 172-206. İngiliz firmaları özellikle, alkol dahil markalı gıdalarda ve içeceklerde güçlü durumdaydılar. Karşılaştırmalı bir bakış açısıyla bunların rollerinin ele alınması konusunda bkz. Teresa da Silva Lopes, "Brands and the Evolution of Multinationals in Alcoholic Beverages", *Business History* 44, no. 3 (2002): 1-30.

rına ilişkin olarak Antje Hagen tarafından yapılan ve büyük ölçekli bir firmalar veritabanının oluşturulmasını içeren önemli çalışmalar da mevcuttur.[9]

Alman uluslararası işletmelerinin bazı özellikleri özel bir ilgi alanını oluşturmuştur. Alman firmaları, Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda Alman DYY'sinin çoğunun kaybedilmesinin sonrasında, ülke dışındaki işlerde risk azaltıcı stratejileri, özellikle de kartelleri tercih etmişlerdir. Schröter bu olgunun nedenleri ve sonuçları konusunda çok sayıda yayın yapmıştır. Almanya'nın çokuluslu metal ticareti şirketlerinin tarihine ilişkin yeni araştırmalar da önemlidir. Susan Becker, Metallgesellschaft ile Belçika firması Vieille Montagne'nin uluslararası stratejilerini karşılaştırmıştır. Becker 1914 öncesinde Alman metal tüccarlarına ilişkin çalışmasında, DYY'ye alternatif olarak kartellerden ve uzun vadeli ilişkilerden yararlanılması konusunu ayrıntılı olarak incelemektedir.[10]

Diğer Avrupa ülkelerinde, değişik ülkelerdeki firmaların DYY'ye girişme konusundaki eğilimlerinde çarpıcı farklılıkların olduğu ortaya konulmuştur. Yirminci yüzyılda, Hollanda, İsveç ve İsviçre firmaları önemli miktarda DYY gerçekleştirmişlerdir. Bu firmalar ülkelerinin tarafsız kalmasından yararlanmışlar –her ne kadar Hollanda, İkinci Dünya Savaşı'nda işgal edilse de– ve bu tarafsızlık, dış yatırımlarını, Alman yatırımları gibi yok edilmekten kurtarmıştır. Amerikan deneyiminin tersine, küçük ve aile mülkiyetindeki işletmeler genellikle etkin yabancı yatırımcı konumundaydılar ve bu firmalar, yaşamlarının erken aşamalarında dışarıya yönelmişlerdir. Hollanda DYY'si sömürgelere yönelme ve bağımsız şirketlerden yararlanma açısından İngiliz DYY'si ile bazı ben-

9) Peter Hertner, "German Multinational Enterprise before 1914: Some Case Studies", Hertner ve Jones, *Multinationals*, 113-34; Harm Schröter, "Die Auslandinvestitionen der deutschen chemischen industrie 1870 bis 1930", *Zeitschrift für Unternehmensgeschichte* 35, no. 1 (1990): 1-22; Harm Schröter, "Continuity and Change: German Multinationals since 1850", *The Rise of Multinationals in Continental Europe*, (yay. haz.) Geoffrey Jones ve Harm G. Schröter (Aldershot, 1993), 28-48; T. R. Kabisch, *Deutsches kapital in den USA von der Reichsgründung bis zur Sequestrierung (1917) in Freigabe* (Stuttgart, 1982); Antje Hagen, *Deutsche Direkinvestitionen in Grossbritannien, 1871-1981* (Stuttgart, 1997).

10) Harm G. Schröter, "Risk and Control in Multinational Enterprise: German Businesses in Scandinavia, 1918-1939", *Business History Review* 62, no. 3 (1988): 420-43; Susan Becker, *Multinationalität hat verschiedene Gesichter: Formen internationaler Unternehmenstätigkeit der Société Anonyme des Mines et Fonderies de Zinc de la Vieille Montagne und der Metallgesellschaft vor* 1914 (Bonn, 1999).

zerlikler taşımaktadır. Bununla birlikte, Hollandalı imalatçı firmalar komşu Avrupa ülkelerinde de büyük yatırımlar gerçekleştirmiştir. Genel olarak, Hollanda firmaları 'küçük ekonomi' etkisi nedeniyle ülke dışında yatırım yapma eğilimindeydiler. Diğer bir deyişle, iç pazarın çok küçük olmasından dolayı, büyüme fırsatları için başka yerlere bakmak zorunda kalmışlardır.[11] Ancak büyümelerinde bazı özel faktörlerin etkisi de mevcuttur. Örneğin, W. Ruigrok ve R. Van Tulder'in *The Logic of International Restructuring* (Londra, 1995) adlı çalışmalarında gösterdikleri gibi, 1910 öncesinde Hollanda'nın uluslararası patent yasasına uymayı reddetmesi, Hollandalı margarin ve elektrik firmalarını, bu gibi teknolojileri sadece Hollanda içinde kullanabilseler de, yenilikleri başka ülkelerden kopya etme olanağı sağlayarak bunların büyümelerini kolaylaştırmıştır.

İsviçre çokuluslularının tarihine ilişkin yazın daha azdır. Bunun nedeni, büyük ölçüde, verilere ulaşma sorunlarıdır, fakat Harm Schröter'in önemli bir incelemesinin yanı sıra, ticaret şirketleri gibi belli sektörlerde yapılmış incelemeler de mevcuttur. İsviçre firmaları küçük bir ekonominin bir parçası olsalar da, çok çeşitli imalat sektörlerinde ve diğer sektörlerde ülke dışında faal durumdaydılar. Ancak, örneğin İsviçre bankaları ülke dışında yatırım yapma konusunda dikkat çekecek şekilde yavaş davranmışlardır. İsviçre çokulusluları, açık biçimde, tarafsızlıktan yarar sağlamışlardır. Örneğin Nestlé'nin Japonya'daki en başarılı yabancı çokuluslulardan biri olması, çok başarılı olan hazır kahve ürününün yanı sıra, bu ülkede 1933'ten beri kesintisiz şekilde bulunmasından kaynaklanmaktadır.[12]

İsveç'in sermaye ithalatçısı bir ülke olmasına rağmen, İsveç çokuluslularının 1914 öncesindeki hızlı tarihsel gelişmesine ilişkin daha kapsamlı bir yazın mevcuttur. İsveç'te işletme tarihine yönelik yoğun ilgi, Ericsson ve Swedish Match gibi önemli İsveç çokuluslularına ilişkin bir dizi örnek olayın yayınlanmasına yol açmıştır. Kurt Lundgren, İsveç firmalarının çokuluslu yatırım yapma eğilimleri için genel bir açıklama

11) Ben Gales ve Keetie E. Sluyterman, "Outward Bound: The Rise of Dutch Multinationals", Jones ve Schröter, *The Rise of Multinationals*, 65-98; Keetie E. Sluyterman, "Dutch Multinational Trading Companies in the Twentieth Century", *The Multinational Traders*, (yay. haz.) Geoffrey Jones (Londra ve New York, 1998), 86-101.

12) Harm G. Schröter, "Swiss Multinational Enterprise in Historical Perspective", Jones ve Schröter, *Rise of Multinationals*, 49-64; Youssef Cassis, "Swiss International Banking, 1890-1950", *Banks as Multinationals*, (yay. haz.) Geoffrey Jones (Londra, 1990), 160-72.

yapmaya girişmiş ve mülkiyet avantajı sağlamada temel faktör olarak, İsveç'in yabancı teknolojilerden öğrenme ve bunları geliştirme yeteneğini belirlemiştir. Per Boje'nin yakınlardaki çalışmasında, 1950 öncesinde Danimarka'daki yabancı çokuluslların yanı sıra, Danimarka çokuluslularının tarihi de yer almıştır.[13]

Diğer Avrupa ülkelerindeki çokuluslulara ilişkin yazın daha dağınık durumdadır. Fransız çokuluslularının tarihi büyük ölçüde firma ve bölge düzeyinde kalmıştır. Ludovic Cailluet yakınlarda, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Fransız çokuluslu stratejilerinde Fransız hükümetinin rolünü incelemiş; Mira Wilkins de ABD'deki Fransız çokuluslularının tarihine ilişkin bir inceleme yapmıştır.[14] Christian Bellak uzun dönemde göreli olarak DYY'si az olan küçük bir Avrupa ülkesini, Avusturya'yı incelemiştir.[15]

Bazı işletme tarihçileri bir bütün olarak Avrupalı çokuluslların tarihindeki genel eğilimleri araştırmışlardır. Wilkins, bir inceleme dizisinde, bireysel Avrupa ülkelerinin deneyimlerini, hem bireysel hem de toplu olarak, ABD'nin deneyimleriyle karşılaştırmıştır. Jones ve Schröter, çokuluslulara ilişkin farklı bir kıtasal modelin kanıtlarını bulmuştur. Bu, ABD'deki şirketlerde görülenden daha işbirlikçi olan bir uluslararası işletme biçimidir ve şirketleri ele geçirme stratejisi yerine, büyüme stratejisine daha fazla önem vermektedir. Schröter 1993 yılında yayınladığı,

13) Ragnhild Lundström, "Swedish Multinational Growth before 1930", Hertner ve Jones, *Multinationals*, 135-56; Ulf Olsson, "Securing the Markets: Swedish Multinationals in a Historical Perspective", Jones ve Schröter, *Rise of Multinationals*, 99-127; Kurt Lundgren, "Why in Sweden?" *Scandinavian Economic History Review* 43, no. 2 (1995): 204-25; Per Boje, *Danmark Ogmultinationale Virsomheder før 1950* (Odense, 2000).

14) St. Gobain gibi, Fransız imalat firmalarının uluslararasılaşması konusundaki önemli çalışmalardan bazıları şunlardır: Jean-Pierre Daviet, *Un destin international: La Compagnie de Saint-Gobain de 1830 à 1939* (Paris, 1988) klasik bir çalışmadır. Fransız firmalarının çokuluslu gelişmesine ilişkin mevcut en iyi genel inceleme şu çalışmada bulunabilir: Patrick Fridenson, "France: The Relatively Slow Development of Big Business in the Twentieth Century", *Big Business and the Wealth of Nations*, (yay. haz.) Alfred D. Chandler, Jr., Franco Amatori ve Takashi Hikino (Cambridge, 1997), 207-45; Ludovic Cailluet, "Nation States as Providers of Organisational Capability: French Industry Overseas, 1950-1965", *European Yearbook of Business History*, c. 2 (1999), 71-90; Mira Wilkins, "French Multinationals in the United States: An Historical Perspective", *Enterprises et Histoire* 3 (1993): 14-29. İlginç bir bölgesel araştırma mevcuttur: Samir Saul, *La France et l'Egypte de 1882 à 1914* (Paris, 1997).

15) Christian Bellak, "Austrian Manufacturing MNEs: Long-Term Perspectives", *Business History* 39, no. 1 (1997): 47-71.

1914 öncesinde küçük Avrupa ülkelerindeki çokuluslulara ilişkin çalışmasıyla karşılaştırmalı işletme tarihine önemli bir katkı yapmıştır.[16]

Japon çokuluslularının tarihi konusunda da dikkate değer bir yazın ortaya çıkmıştır. T. Kuwahara, Japon çokuluslu yatırımının, iki savaş arasındaki dönemde miktar olarak küçük olmasa da, Japon ekonomisinin bütünü ile karşılaştırıldığında göreli olarak yüksek bir orana ulaştığını ortaya koymuştur. Japonya'nın imalat sektöründeki DYY'si pamuklu dokuma sektöründe, özellikle de Çin'in bu sektöründe yoğunlaşmıştır ve bu sanayinin uluslararası gelişimi bazı incelemelere konu olmuştur. Japon çokuluslularının genel başarısının tarihi ve bunların ayırt edici özellikleri Mira Wilkins'in yazdığı bir dizi makalenin konusunu oluşturmuştur.[17]

Çokuluslu işletme büyük ölçüde Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Japonya'daki küçük bir ülke grubundan ortaya çıkmıştır. 2000 yılında bile dünya DYY'sinin yüzde 10'undan daha azı başka ülkelerden kaynaklanıyordu. Ancak 1960'lardan beri Asya ve Latin Amerika'dan gelen DYY bölgesel bağlamda önemli olmuştur ve iktisatçılar ve diğerleri Üçüncü Dünya çokuluslularının gelişmiş ülkelerdekilerden hangi yönlerden farklı olduğunu tartışmışlardır. Gelişmekte olan ülkelerden gelen çokuluslu şirketler, genellikle yüksek teknoloji sektörlerinde yer almamaktadır ve birçok firmada genellikle aile mülkiyeti önemlidir. İlk yatırımlarını coğrafi ve kültürel olarak kendilerine yakın ülkelerde yapmayı tercih etmeleri açısından Batı'daki ve Japonya'daki benzer şirketlere benzemektedirler ve gerçekten farklı ve özel bir Üçüncü Dünya çokuluslu türünü ayırt etmek zordur.[18]

16) Mira Wilkins, "The History of European Multinationals: A New Look", *Journal of European Economic History* 15, no. 3 (1986): 483-510; Mira Wilkins, "European and North American Multinationals, 1870-1914: Comparisons and Contrasts", *Business History* 30, no. 1 (1988): 8-45; Geoffrey Jones ve Harm G. Schröter, *Rise of Multinationals*, 3-27; Harm G. Schröter, *Aufstieg der Kleinen: Multinationale Unternehmen aus fünf Kleinen Staaten vor 1914* (Berlin, 1993). Avrupa'da yapılan en son araştırmaların örnekleri şu kitapta bulunabilir: Hubert Bonin (yay. haz.), *Transnational Companies (19th-20th Centuries)* (Paris, 2002).

17) Tetsuya Kuwahara, "Trends in Research on Overseas Expansion by Japanese Enterprises Prior to World War 2", *Japanese Yearbook on Business History*, c. 7 (1990), 61-81; Mira Wilkins, "Japanese Multinational Enterprise before 1914", *Business History Review* 60, no. 2 (1986): 199-231; Mira Wilkins, "Japanese Multinationals in the United States: Continuity and Change, 1879-1990", *Business History Review* 64, no. 4 (1990): 585-629.

18) Louis T. Wells, *Third World Multinationals* (Cambridge, Mass., 1983); Roger van Hoesel, *Beyond Export-Led Growth: The Emergence of New Multinational Enterprises from Korea and Taiwan* (Rotterdam, 1997).

Ev Sahibi Ülkeler

Çokulusluların gelişmesinin nedenleri ve belirleyicileriyle karşılaştırıldığında, çokulusluların tarihsel etkileri konusunda daha az yazılmıştır. Bu konu üzerinde çalışan araştırmacıların karşılaştığı ciddi sorunlar mevcuttur. Bu sorunlar arasında, 1960 öncesinde DYY'nin dağılımına ilişkin olarak varolan büyük belirsizlikler, ev sahibi ülke sayısının çok olması ve etkinin değerlendirilmesindeki metodolojik sorunlar gibi sorunlar bulunmaktadır. Yabancı firmaların ev sahibi bir ülkedeki etkisinin tam olarak ele alınması, işletme tarihçilerinin bu firmaların arşivlerinin ötesine giderek o ülkenin iktisadi özelliklerini ve diğer özelliklerini daha fazla incelemesini gerektirmektedir. Bu, az sayıda araştırmacının attığı bir adımdır. Ortaya çıkan sonuç, oldukça parçalı ve farklı ev sahibi ülkelerdeki etkilere ilişkin karşılaştırmalı incelemelerin az olduğu bir yazındır.

Dunning, DYY'nin tarihsel büyüklüğüne ilişkin olarak yaptığı hesaplamalarda, 1914 ve 1938'de dünya DYY'sinin yaklaşık üçte ikisinin gelişmekte olan ülkelere, daha çok da Latin Amerika ve Asya'ya gittiğini belirlemiştir. Bunun büyük bölümü doğal kaynakların elde edilmesine ve bununla ilgili hizmetlere yönelmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, çokuluslulara ev sahibi olmada gelişmiş ülkelerin göreli öneminde hızlı bir artış ortaya çıktı ve bunun sonucunda da 1970'e gelindiğinde dünya DYY'sinin sadece üçte biri gelişmekte olan ülkelerde bulunuyordu ve bunun çoğunluğu da Latin Amerika'daydı. Bu coğrafi kayma, hem İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa'daki ABD imalat yatırımındaki hızlı artışı, hem de 1950'lerin başlarında gelişmekte olan ülkelerdeki birçok çokuluslu kaynak ve hizmet üretimi yatırımlarının devletleştirilmesini yansıtıyordu. Wilkins bu alana girmeyi göze alan tek işletme tarihçisi olmuştur. Wilkins, 1914 için gerçek sayıları verememekle birlikte, 1914 ve 1929'da ev sahibi ülkeleri çektikleri DYY açısından sıralamıştır. Wilkins, karşılaştırma yaptığı her iki tarihte de ABD ve Kanada'ya dünyanın en büyük ev sahibi ülkeleri arasında yer verdiğinden, bu çalışma Dunning'in önerdiğinden farklı, ustaca bir bakış açısı sağlamıştır. Wilkins ayrıca, başta Birleşik Krallık olmak üzere bazı Batı Avrupa ülkelerini başlıca ev sahibi ülkeler olarak ele almıştır.[19]

ABD'nin bir kaynak ülke olmanın yanı sıra, bir ev sahibi ülke olarak da uzun dönemdeki rolü, Wilkins'in *The History of Foreign Investment in*

19) Mira Wilkins, "Comparative Hosts", *Business History* 36, no. 1 (1994): 18-50.

the United States to 1914 (Cambridge, Mass., 1989) adlı önemli kitabının konusunu oluşturmuştur. Wilkins'in, sömürge döneminden 1914'e kadar ABD'deki yabancı yatırıma ilişkin çığır açıcı incelemesi, bu ülkede DYY'nin uzun dönemdeki önemini ortaya koymaktadır. 1914'e gelindiğinde ABD dünyanın en borçlu ülkesi durumundaydı ve Wilkins kimyadan biraya, petrol ve madencilikten büyük baş hayvan yetiştiriciliğine kadar birçok sektörde yabancı firmaların etkisini ortaya koymuştur. Wilkins yabancı yatırımcıların ABD kaynaklarını işletmeye açtıklarını, yeni teknoloji getirdiklerini ve ABD'nin sanayileşmesine büyük ölçüde yardımcı olduklarını öne sürmüştür. Wilkins, tartışmalı bir şekilde, DYY ile portföy akışları arasında kesin bir ayırım yapmaktan kaçınmış ve bunun sonucunda ABD'deki yabancı yatırımın tamamını incelemek gibi cesurca bir işe girişmiştir. Wilkins şimdi ABD'deki yabancı yatırımın 1914 sonrasındaki tarihini araştırmaktadır. Geoffrey Jones ve Lina Gálvez-Muñoz yakınlarda, 1945'ten beri ABD'deki yabancı çokuluslulların yönetimini ve performansını inceleyen *Foreign Multinationals in the United States* (Londra, 2001) adlı bir kitabı derlemişlerdir. Bu konular daha sonra, Jones tarafından, İngiliz-Hollanda tüketim malları üreticisi, çokuluslu şirket Unilever'in ABD'de 1945 ve 1980 arasındaki performansına ilişkin bir örnek olay çalışmasında incelenmiştir [*Business History Review* 76, no. 3 (2002): 435-78].

Birleşik Krallık, tarihsel olarak, Avrupa'nın en büyük ev sahibi ülkesi olmuştur ve buna uygun olarak da araştırmacıların en fazla ilgisini çekmiştir. Dunning'in ABD çokuluslularının Britanya üzerindeki etkisine ilişkin ilk araştırmasını, otuz yıllık bir ara ile, işletme tarihçilerinin konuya yönelik yeni bir ilgi dalgası izlemiştir. Jones 1998'de, yabancı çokulusların 1945 öncesinde İngiliz sanayine etkileri konusunda bir inceleme yayınlamıştır. Ekonominin tümü açısından ele alındığında, bu dönemde ülkeye giren DYY niceliksel olarak az olsa da, yabancı firmalar İngiliz sanayine yeni teknolojilerin, ürünlerin ve pazarlama yöntemlerinin getirilmesinde, istihdam yaratılmasında ve işgücü yönetiminin iyileştirilmesinde önemli bir konuma sahiptiler. Yabancı firmalar ayrıca bazen İngilizlerin elindeki firmaların güçlü bir rekabet tepkisinde bulunmalarına neden olmuşlar ve bu da onları yeniliğe teşvik etmiştir. Frances Bostock ve Jones, sonradan, 1850'ler ve 1960'lar arasında Britanya'ya gelen DDY'ye ilişkin büyük bir veritabanı oluşturmuş ve bunu, Birleşik Krallık'ta yatırım yapan yabancı firmaların sektörlere göre ve coğrafi olarak dağılımının analizinde kullanmışlardır. Bu araştırma, ülkeye giriş tarzının tercih nedenlerini, büyümedeki evrimci eğilimi ve ülkeden çıkış

tarzlarını incelemektedir. Bu araştırma Birleşik Krallık'taki yabancı yatırımın önemli bir bölümünün kısa ömürlü olduğunu ortaya koymuştur. Hagen ve Jones, daha sonraları, Britanya'daki Alman ve İsviçre çokuluslularının tarihini incelemişler, Godley ise on dokuzuncu yüzyılda ülkeye gelen önemli bir yatırımcı olan Singer Sewing Machines'i ayrıntılı olarak anlatmıştır.[20]

Yabancı çokuluslular diğer ev sahibi Avrupa ülkeleri üzerindeki etkisi bu kadar ilgi çekmemiştir. Fritz Blaich, Almanya'daki ABD firmalarının ayrıntılı bir incelemesini yapmış ve Hans Pohl'un derlediği bir kitapta Almanya'da yabancı firmaların etkisine ilişkin makaleler bir araya getirilmiştir. Charles Cheape ise Nazi Almanya'sında ABD çokuluslularının stratejilerini incelemiştir.[21] Diğer Batı Avrupa ülkelerine ilişkin genel incelemeler azdır, fakat 1914 öncesinde İtalya'da Alman yatırımı, İspanya'da çokuluslu yatırım ve İsviçre'deki İngiliz yatırımı gibi belli konularda ayrıntılı incelemeler mevcuttur.[22] 1914 öncesinde önemli bir ev sahibi ülke olan Çarlık Rusya'sı özel bir örnektir. Rusya'nın 1917 öncesindeki büyümesinde yabancı şirketlerin rolü bir araştırma konusudur ve bu konuda geniş bir yazın mevcuttur. Devrim öncesinin Rusya'sında yabancı firmaların etkisi Sovyet döneminde Rus araştırmacılar tarafından yoğun biçimde tartışılmıştır. Son zamanlarda Rusya'daki yabancı işletmelere ilişkin araştırmalarda, kul-

20) Geoffrey Jones, "Foreign Multinationals and British Industry before 1945", *Economic History Review* 41, no. 3 (1988): 429-53; Geoffrey Jones ve Frances Bostock, "U.S. Multinationals in British Manufacturing before 1962", *Business History Review* 70, no. 2 (1996): 207-56; Andrew C. Godley, "Pioneering Foreign Direct Investment in British Manufacturing", *Business History Review* 73, no. 3 (1999): 394-429.

21) Fritz Blaich, *Amerikanische Firmen in Deutscland, 1890-1918* (Wiesbaden, 1984); Hans Pohl (yay. haz.), *Der Einfluss ausländischer Unternehmen auf die deutsche Wirtschaft vom Spätmittel alter bis zur Gegenwart* (Stuttgart, 1992); Charles Cheape, "Not Politicians But Sound Businessmen: Norton and Company and the Third Reich", *Business History Review* 62, no. 3 (1988): 444-66.

22) Peter Hertner, *Il capitale tedesco in Italia dall Unità alla Prima Guerra Mondiale* (Bologna, 1984); Peter Hertner, "The German Electrotechnical Industry in the Italian Market before the Second World War", Jones ve Schröter, *Rise of Multinationals*, 155-72; Charles Harvey ve P. Taylor, "Mineral Wealth and Economic Development: Foreign Direct Investment in Spain, 1851-1913", *Economic History Review* 60, no. 2 (1987): 185-208; Antonio Gómez Mendoza, *El "Gilbraltar Economic": Franco y Rio Tinto, 1936-1954* (Madrid, 1994); Geoffrey Jones, "Multinational Cross-Investment between Switzerland and Britain, 1914-1945", *Switzerland and the Great Powers, 1914-1945*, (yay. haz.) Sébastien Guex (Cenevre, 1999), 427-59.

lanılan kurumsal biçimleri incelemek için bağımsız şirket kavramından yararlanılmıştır.[23]

Japonya'daki yabancı çokuluslu ların tarihi, ülkeye gelen DYY miktarının niçin bu kadar düşük olduğu konusundaki tartışmadan büyük ölçüde etkilenmiştir ve yirmi birinci yüzyılın başında bu durumunu sürdürmektedir. Japon hükümeti tarafından getirilen kısıtlamaların geleneksel olarak bu duruma yol açan nedeni oluşturduğu kabul edilmektedir. Mark Mason'un Japonya'daki ABD çokuluslu ları hakkındaki *American Multinationals and Japan* (Cambridge, Mass., 1992) adlı önemli çalışması, yerli Japon işletmelerinin, istenmeyen yabancı yatırımcıları durduracak veya engelleyecek yabancı yatırım politikalarının oluşturulmasında oldukça etkili olduklarını öne sürmektedir.

İşletme tarihçileri, Japonya'da yabancı çokuluslu yatırım miktarı hiçbir zaman çok yüksek olmamakla birlikte, bunun yine de önemli olduğunu ortaya koymuşlardır. Özellikle 1930'lardan önce, Japon yatırım rejimi oldukça liberaldi. Aralarında Ford, General Motors, ITT, General Electric ve Otis Elevator'un da bulunduğu en büyük ABD çokuluslularından bazıları Japonya'da yatırım yapmıştı ve bazen gönülsüz bir şekilde yapsalar da, örgüt ve teknoloji transferi açısından çok önemli konumdaydılar. Akira Kudô dev Alman kimya şirketi olan I. G. Farben'in Japonya'daki etkisini incelemiştir. I. G. Farben'in Japonya'daki mevcudiyeti çeşitli şekillerde –ihracat, lisanslama ve DYY– olmuştur ve bir bütün olarak ele alındığında, teknoloji ve yönetim transferi, Japon kimya sanayi üzerinde, kendi dağıtım sistemi de dahil, önemli bir etkide bulunmuştur.[24] Japonya'da yabancı firmaların tarihsel etkilerine ilişkin en kapsamlı derleme, Yuzawa ve Udagawa'nın derlediği *Foreign Business in Japan before World War II* (Tokyo,1990) adlı çalışmadır.

Çokuluslu ların gelişmekte olan ülkeler üzerindeki tarihsel etkisi konusunda kapsamlı, fakat çok dağınık olan ve genellikle uluslararası işletmeye ilişkin tartışmalardan çok, emperyalizme ilişkin tartışmalardan esinlenen bir yazın mevcuttur. Bazı genel çalışmalarda bir bütün olarak Asya ve Latin Amerika'daki yabancı firmalar incelenmiştir ve bu araştırmalar

23) Fred V. Carstensen, *American Enterprise in Foreign Markets: Singer and International Harvester in Imperial Russia* (Chapel Hill, 1984); Natalia Gurushina, "Free-Standing Companies in Tsarist Russia", *The Free-Standing Company in the World Economy, 1830-1996*, (yay. haz.) Mira Wilkins ve Harm G. Schröter (Oxford, 1998), 160-201.

24) Akira Kudô, "IG Farben in Japan: The Transfer of Technology and Managerial Skills", *Business History* 36, no. 1 (1994): 159-83.

ve derlemeler temel başlangıç noktaları olma durumlarını sürdürmektedir.[25] Hindistan ve Çin, yirminci yüzyılın ortalarından önce önemli ev sahibi ülkelerdi ve yabancı firmaların bu ülkelerdeki rollerine ve etkilerine ilişkin incelemeler mevcuttur.[26] Çin'e ilişkin olarak, BAT, Hongkong Bank, Swires, Jardine Matheson ve bir grup büyük Hollanda firması gibi, ülkede faaliyet gösteren bazı büyük yabancı çokuluslular çok sayıda örnek olayın konusunu oluşturmuşlardır. Bu arada Cochran, yakın tarihlerde, Japon, Batılı ve Çinli firmaların 1880 ve 1937 arasında Çin'de iş yapmanın zorluklarına çeşitli örgütsel biçimlerde tepki gösterme tarzlarını ortaya koymuştur.[27]

Latin Amerika örneğinde, yakınlardaki önemli işletme tarihi araştırmalarında Meksika ve Brezilya'daki Kanadalı kamu hizmeti üreticilerinin rolü de ele alınmıştır.[28] Bunların yanı sıra, M. C. Eakin'in, 1830 ile

25) Asya konusunda, şu çalışmalar klasik olma özelliklerini sürdürmektedir: George C. Allen ve Audrey G. Donnithorne, *Western Enterprise in Far Eastern Economic Development* (Londra, 1954) ve *Western Enterprise in Indonesia and Malaya* (Londra, 1957). Asya'daki İngiliz çokuluslularına ilişkin makaleler şu çalışmadadır: Richard P.T. Davenport-Hines ve Geoffrey Jones (yay. haz.), *British Business in Asia since 1860* (Cambridge, 1989). Latin Amerika'ya ilişkin olarak Desmond C. M. Platt, *Latin America and British Trade, 1806-1914* (Londra, 1972); Desmond C. M. Platt (yay. haz.), *Business Imperialism, 1840-1930* (Oxford, 1977); ve Rory Miller, *Britain and Latin America in the 19th and 20th Centuries* (Londra, 1993).

26) Hindistan için bkz. B. R. Tomlinson, "Colonial Firms and the Decline of Colonialism in Eastern India, 1914-1947", *Modern Asian Studies* 15, no. 3 (1981): 455-86; B. R. Tomlinson, "British Business in India, 1860-1970", Davenport-Hines ve Jones, *British Business in Asia*, 92-116; Maria Misra, "Enterpreneurial Decline and the End of Empire" (Doktora tezi, Oxford Üniversitesi, 1994). Çin'e ilişkin olarak şu yazın taraması mevcuttur: Jürgen Osterhammel, "British Business in China, 1860s-1950s", Davenport-Hines ve Jones, *British Business in Asia*, 189-216.

27) BAT'a ilişkin olarak bkz. Sherman G. Cochran, *Big Business in China: Sino-Foreign Rivalry in the Cigarette Industry, 1890-1930* (Cambridge, Mass., 1980) ve Howard Cox, *The Global Cigarette* (Oxford, 2000). Hongkong Bank'e ilişkin olarak bkz. Frank H. H. King, *The History of the Hongkong and Shanghai Banking Corporation*, 4 cilt (Cambridge, 1984-91). İki İngiliz ticaret şirketine ilişkin olarak bkz. Robert Blake, *Jardine Matheson: Traders of the Far East* (Londra, 2000); E. LeFevour, *Western Enterprise in Late Ch'ing China* (Cambridge, Mass., 1971); Shelia Marriner ve Francis E. Hyde, *The Senior: John Samuel Swire, 1825-1898* (Liverpool, 1967); Z. Zhongli, C. Zengrian ve Y. Xinrong, *The Swire Group in Old China* (Şanghay, 1995); Frans-Paul van der Putten, *Corporate Behaviour and Political Risk. Dutch Companies in China 1903-1941* (Leiden, 2001); ve Sherman Cochran, *Encountering Chinese Networks* (Berkeley, 2000).

28) Christopher Armstrong ve H. V. Nelles, *Southern Exposure: Canadian Promoters in Latin America and the Caribbean, 1896-1930* (Toronto, 1988); D. McDowell, *The Light: Brazilian Traction, Light and Power Company Limited, 1899-1945* (Toronto, 1988).

1960 arasında Brezilya'da faaliyet göstermiş olan bir İngiliz madencilik şirketinin sosyal, iktisadi ve kültürel etkisini ayrıntılı olarak ele aldığı *British Enterprise in Brasil* adlı bir çalışması da mevcuttur. Daha yakın tarihlerde, Helen Shapiro *Engines of Growth: The State and Transnational Auto Companies in Brasil* (Cambridge, 1994) adlı çalışmasında 1950'lerden beri Brezilya otomotiv sanayinin çokuluslular tarafından kurulmasını incelemiştir. Araştırmacı, hem çokulusların gelişmekte olan bir ülkenin imalat sektörüne yapabileceği olumlu etkiyi, hem de ev sahibi ülkedeki hükümetin politikasının bu etkiyi nasıl biçimlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Yeni Yönler

Son on yıl içinde çokuluslulara ilişkin işletme tarihi yazınının odağında değişiklik olmuştur. Hizmetler sektöründe çokuluslu yatırımın artması –bugün dünya DYY stokunun yüzde 50'sinden fazlasını oluşturmaktadır– hizmetlerde uluslararasılaşmanın tarihine yönelik yeni bir ilgiye yol açmıştır. Daha önceleri ve Wilkins'in çokuluslulara ilişkin incelemelerine hizmetleri de dahil etmesine rağmen, işletme tarihçileri uluslararası işletme araştırmalarındaki eğilime uymaya ve imalat üzerinde yoğunlaşmaya yönelmişlerdir. Bu dengesizlik 1990'larda düzeltilmiştir.

Hizmetler arasında, belki de araştırmaların en fazla yoğunlaştığı alan çokuluslu bankacılık tarihi olmuştur. Bu, Avrupalı bankaların on dokuzuncu yüzyılda öncülüğünü yaptıkları ve 1960'lara kadar devam eden, erken çokuluslu işletmenin özel ve önemli bir biçimiydi. Çokuluslu bankacılığın bu ilk aşaması genellikle 'denizaşırı bankalar' biçimini almıştır ve son on yılda bu tür bankalara ilişkin önemli araştırmalar yayınlanmıştır. Çokuluslu ticaret ve gemicilik de bu yeni ilginin odağında yer almıştır. Japon işletme tarihçileri tarafından uzun süredir ince-

29) On dokuzuncu yüzyılda İngiliz uluslararası tüccarlara ilişkin ilk önemli incelemeler şunlardır: Stanley Chapman, *Merchant Enterprise in Britain* (Cambridge, 1992) ve Charles Jones, *International Business in the Nineteenth Century* (Brighton, 1987). Avrupalı diğer ticaret şirketleri için bkz. Jones, *Multinational Traders*; Hans de Geer, *A. Johnson & Co. Inc., 1920-1995* (Stockholm, 1995); Joost Jonker ve Keetie Sluyterman, *At Home on the World Markets. Dutch International Trading Companies from the 16th Century until the Present* (The Hague, 2000); Hubert Bonin, *CFAO Cent Ans de Compétition (Paris, 1987)*; Hubert Bonin veMichael Cahen (yay. haz.), *Négoce blanc en Afrique noire. Histoire du commerce à longue distance en Afrique noire du 18e au 20e siècles* (Paris, 2001).

lenmekte olan ticaret şirketleri Avrupalı işletme tarihçilerinin ilgisini çekmeye başlamıştır. Jones yakınlarda, İngiliz ticaret şirketlerini on dokuzuncu yüzyıldan günümüze kadar incelediği *Merchants to Multinationals* (Oxford, 2000) adlı çalışmayı yayınlamıştır.[29] Bu araştırmanın en ilginç yönlerinden biri, genellikle imalatçı firmalarınkinden oldukça farklı olan rekabet avantajlarının ve yönetim sistemlerinin belirlenmesidir. Ticaret ve gemicilik arasında güçlü paralellikler mevcuttur ve uzun süredir işletme tarihçilerinin ilgisini çekmiş olan gemicilik de yeni bir ilgiyle karşılaşmıştır. Özellikle, Gelina Harfaltis'in Yunan gemicilik sektörüne ilişkin uzun dönemli, *A History of Greek-Owned Shipping* (Londra, 1996) adlı çalışması çokuluslu gemiciliğin dinamiklerinin anlaşılmasına çığır açıcı bir katkı yapmıştır.

Profesyonel hizmetler arasında, çokuluslu reklam ajanslarının, muhasebe firmalarının[30] ve çokuluslu yönetim danışmanlık firmalarının tarihi incelenmiştir. Sermaye-yoğun bir faaliyet olmaktan çok bilgi-yoğun bir faaliyet olan yönetim danışmanlığı İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya DYY'sinin çok küçük bir bölümünü oluşturmuştur. Ancak, yönetim danışmanlığı, ABD (ve daha sonra Japon) yönetim tekniklerinin sınırların ötesine transferinde çok önemliydi ve firmalar, bazı ülkelerde yöneticilerin eğitiminde işletmecilik okulu benzeri bir işlev görüyordu.[31] Bununla birlikte, hukuk gibi diğer profesyonel hizmetlerdeki çokuluslukların stratejilerine ilişkin bir işletme tarihi yazını mevcut değildir ve diğer hizmet türleri de ihmal edilmiştir. Çokuluslu perakendeciliğin tarihine ilişkin tek genel inceleme Stanley Hollander'in *Multinational Retailing* (East Lansing, 1970) adlı kitabıdır. Wilkins ve Jones'in önemli olduğunu belirttikleri uluslararası inşaat yönetiminin tarihine ilişkin hiçbir inceleme mevcut değildir.

30) Douglas C. West, "From T-Square to T-Plan: The London Office of the J. Walter Thompson Advertising Agency, 1919-70", *Business History* 29, no. 2 (1987): 199-217; Douglas C. West, "Multinational Competition in the British Advertising Agency Business, 1936-1987", *Business History Review* 62, no. 3 (1988): 467-501; Keetie E. Sluyterman, "The Internationalisation of Dutch Accounting Firms", *Business History* 40, no. 2 (1988): 1-21.

31) Christopher McKenna, "The Origins of Modern Management Consulting", *Business and Economic History* 24, no. 1 (1995): 51-58; Matthias Kipping, "The U.S. Influence on the Evolution of Management Consultancies in Britain, France and Germany since 1945", *Business and Economic History* 25, no. 1 (1996): 112-23; Matthias Kipping, "American Management Consultancies Company in Western Europe, 1920s to 1990s: Products, Reputation and Relationships", *Business History Review* 72, no. 2 (1999): 190-220; Celeste Amorim, "Catching-Up? The Evolution of Management Consultancies in Portugal and Spain", *European Yearbook of Business History*, c. 2 (1999): 179-209.

Hizmet firmaları ülke dışında faaliyet gösterdiklerinde genellikle 'ağ' tipi örgüt biçimini kullanmışlardır. İşletme tarihinin diğer alanlarına paralel olarak ve çağdaş işletmecilikteki gelişmelere uygun olarak, bu türden ağlar ve genel olarak işbirliğine yönelik düzenlemeler konusunda yeni bir ilgi doğmuştur. 'İşletme gruplarına' ve bağımsız şirketlerin oluşturduğu 'kümelenmeler'e ilişkin yazın bu eğilimin bir parçasıdır. Yunanlı tüccarların uluslararası faaliyetlerinde ağların rolü Ioanna Minoglou tarafından incelenmiştir ve iki savaş arasındaki dönemde uluslararası karteller de tekrar incelenmiş ve bunların daha önceleri düşünüldüğünden daha dinamik oldukları ortaya konulmuş ve olumlu bir şekilde gösterilmişlerdir.[32] Uluslararası karteller iki savaş arasındaki dönemle sınırlı değildir ve Debora Spar, *The Co-operative Edge* (Ithaca, 1994) adlı çalışmasında altın ve elmas alanında uzun süredir mevcut olan uluslararası kartellere ilişkin ayrıntılı bir incelemeyi sunmaktadır.

Çokuluslulara ilişkin işletme tarihi araştırmalarının son otuz yıldır dinamik ve teşvik edici bir alan olduğu görülmüştür. Bu alan çeşitli disiplinlerden araştırmacıların ilgisini çekmeyi sürdürmekte ve yakınlarda yayınlanan ve çokuluslulların kökenlerini İÖ 2000 yılına kadar götüren bir araştırmanın da gösterdiği gibi, ele alınan konuların sayısı artmaya devam etmektedir.[33] Çokuluslulların tarihi, genellikle kuramla olan etkileşimi ve uluslararası karşılaştırmalı odağı ile, kendisini disiplinin farklı bir alt alanı olarak kabul ettirmiştir.

Temel Yapıtlar

Hertner, Peter ve Geoffrey Jones (yay. haz.), *Multinationals: Theory and History*. Aldershot, 1986. Çokuluslulara ilişkin olarak işletme tarihçi-

32) Ioanna Pepelassis-Minoglou, "The Greek Merchant House of the Russian Black Sea: A Nineteenth Century Example of a Traders' Coalition, " *International Journal of Maritime History* 10 (1998): 61-104. Uluslararası kartellere ilişkin en yararlı derlemeler şunlardır: Akira Kudo ve Terushi Hara, (yay. haz.), *International Cartels in Business History* (Tokyo, 1992) ve Dominique Barjot, (yay. haz.), *International Cartels Revisited* (Caen, 1994). Clemens Wurm, *Business, Politics and International Relations* (Cambridge, 1993) Avrupa hükümetlerinin kartellere yönelik politikalarını tartışmaktadır. Geoffrey Jones, (yay. haz.), *Coalitions and Collaboration in International Business* (Aldershot, 1993) bu konuya ilişkin olarak derlenen makaleleri içermektedir.

33) Karl Moore ve David Lewis, *Birth of the Multinational. 2000 Years of Ancient Business History-From Ashur to Augustus* (Kopenhag, 1999).

leri ve iktisatçılar tarafından yapılan araştırmaları ilk defa bir araya getirme çabasıdır.

Jones, Geoffrey, *The Evolution of International Business*, Londra, 1996. Çokulusluların on dokuzuncu yüzyıldan beri dünya üzerindeki tarihine ilişkin ilk yazın taramasıdır.

Jones, Geoffrey ve Harm G. Schröter (yay. haz.), *The Rise of Multinationals in Continental Europe*, Aldershot, 1993. Bu kitap belli başlı Avrupa ülkelerine ilişkin makaleleri içermekte ve bunları İngilizce konuşan okuyuculara sunmaktadır.

Wilkins, Mira, *The Emergence of Multinational Enterprise*, Cambridge, Mass., 1970. ABD çokuluslularının 1914 öncesindeki tarihine ilişkin öncü bir çalışmadır.

The Maturing of Multinational Enterprise, Cambridge, Mass., 1974. Wilkins'in klasik çalışmasının, ABD çokuluslularının 1914 ve 1974 arasındaki tarihini ele alan ikinci cildidir.

The History of Foreign Investment in the United States to 1914, Cambridge, Mass., 1989. Wilkins'in 1914 öncesinde ABD'deki yabancı çokuluslularını incelediği en yakın tarihli çalışmasıdır.

Wilkins, Mira ve Harm G. Schröter (yay. haz.), *The Free-Standing Company in the World Economy, 1830-1996*, Oxford, 1998. Doğrudan yabancı yatırım tarafından kullanılan kurumsal biçimlere ilişkin birçok yeni perspektifi içermektedir.

18
İşletme-Devlet İlişkileri

Performans Sorunlarının Ötesinde

Matthias Kipping*

Hükümetler Sanayi Devrimi'nden beri iş konularında önemli bir rol oynamışlardır. Çok sayıda araştırmanın da gösterdiği gibi, modern ulus devletin oluşumu ile sanayileşme arasında çok yakın bir ilişki mevcuttur.[1] Örneğin Almanya ve İtalya'da İkinci Sanayi Devrimi, diğer bir deyişle on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru büyük ölçekli petrol, kimyasal maddeler, ilaç, çelik ve otomobil üretimi, siyasi birliğin sağlanmasıyla yaklaşık aynı zamanda gerçekleşmiştir. Birçok sanayileşmiş ülkede devletin iş konularındaki etkisi –savaş ve ulusal krizler gibi istisnai dö-

* Yazar, bu makalenin ilk taslağının hazırlandığı Tokyo yakınlarındaki Hitotsubashi Üniversitesi Yenilik Araştırma Enstitüsü personeline, kütüphaneden çok sayıda kitabı ve fotokopiyi sağladıkları için; adları belli olmayan üç hakemin yanı sıra, Patrick Fridenson, Neil Rollings, Franco Amatori ve Geoffrey Jones'a yaptıkları çok sayıda yorum ve öneri için; ve editörlere, düzeltme sürecindeki sabırları için teşekkürlerini sunar. Hatalar, her zaman olduğu gibi bana aittir.

1) Genel bir inceleme için bkz. Sidney Pollard, *Typology of Industrialization Processes in the Nineteenth Century* (Londra, 1990), ve David S. Landes, *The Wealth and Poverty of Nations* (New York, 1999).

nemler dışında bile– yirminci yüzyılda önemli ölçüde artmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra az gelişmiş ülkelerin yanı sıra gelişmiş ülkelerdeki birçok hükümet, sektör ve firma düzeyinde etkin biçimde müdahalede bulunmuştur.

Bu eğilimin tersine dönmesi, ancak, birçok hükümetin daha önce devletin elinde bulunan şirketleri ve kamu hizmetlerini özelleştirmeye ve çok sayıda işletme faaliyetini serbestleştirmeye başladığı yirminci yüzyılın son iki on yılında gerçekleşmiştir.[2] Bu çabalar, çok ihtiyaç duyulan kaynakları kamu bütçesine sağlamasının yanı sıra, bazı iktisadi görüşlere dayanıyordu. Bu yüzden, aracılık kuramı adı verilen kurama göre, kamu mülkiyetindeki işletmelerin, finansal piyasaların disiplinine tabi olmadıkları için daha kötü bir performans göstermeleri mümkündü.[3] Bundan başka, devlet mülk sahibi olarak, genellikle kâr maksimizasyonuna ek olarak veya bunun yerine başka amaçları gerçekleştirmeye çalışır.[4] İktisatçılar, serbestleştirmeye ilişkin olarak, kamu kurumlarının, düzenleme getirmeleri gereken şirketler tarafından 'tutsak alındıklarını' ve bunun da verimli olmayan sonuçlar doğurduğunu öne sürmüşlerdir.[5] Aynı dönemde ulusal hükümetler kendi güçlerini giderek ulus ötesi ve bölgesel kuruluşlara devretmişlerdir.[6]

2) Diğer birçok çalışmanın yanı sıra bkz. Herbert Giersch (yay. haz.), *Privatisation at the End of the Century* (Berlin, 1997); Daniel Yergin ve Joseph Stanislaw, *The Commanding Heights: The Battle between Government and the Marketplace That Is Remaking the Modern World* (New York, 1998); Christopher McCrudden (yay. haz.), *Regulation and Deregulation: Policy and Practice in the Utilities and Financial Services Industries* (Oxford, 1999); ve Nicola Bellini, "The Decline of State-Owned Enterprise and the New Foundations of the State-Industry Relationship", *The Rise and Fall of State-Owned Enterprise in the Western World*, (yay. haz.) Pier Angelo Toninelli (New York, 2000), 25-48.

3) Bu piyasalar, en azından kuramda, şirketin bir başka şirket tarafından ele geçirilmesi ve üst yönetimin değiştirilmesi yoluyla kötü performansı cezalandırır; bu görüşlerin ortaya çıkmasına ve eleştirisine ilişkin ayrıntılı bir inceleme için bkz. Colin Meyer ve Tim Jenkinson, "The Assessment: Corporate Governance and Corporate Control", *Oxford Review of Economic Policy* 8, no. 3 (1992): 1-10.

4) Örneğin, Raymond Vernon kitabının "Giriş" bölümünde "amaçlardaki karışıklıktan" söz etmektedir, *State-Owned Enterprise in the Western Economies*, (yay. haz.) Vernon ve Yair Aharoni (Londra, 1981), 7-22.

5) Bu sadece hükümetlerin başarısızlığından değil, aynı zamanda bu şirketlerin kâr peşinde koşma davranışlarından, diğer bir deyişle, rekabet güçlerini arttırmak yerine, düzenleme yapanlardan kendi lehlerine uygulamalar beklemelerinden kaynaklanmaktadır; karşılaştırınız, genel olarak Jean-Jacques Laffont ve Jean Tirole, *A Theory of Incentives in Procurement and Regulation* (Cambridge, mass., 1993).

6) Örneğin, Kenichi Ohmae, *The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies* (Londra, 1995); ve Susan Strange, *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy* (Cambridge, 1996).

İşletme tarihçileri kamu ve özel kesim arasındaki değişen ilişkilerin ve devlet kurumları ile işletme örgütleri arasındaki karmaşık etkileşimin anlaşılmasına önemli katkıda bulunmuşlardır. Bu konu hakkında derlenmiş bazı kitaplar ve kapsamlı özetler mevcuttur.[7] Bu kitapta yer alan ve ülkeleri inceleyen makalelerin çoğunda, o ülke konusundaki yazına ilişkin bir inceleme mevcuttur. Bu makalede bir başka özet vermek yerine, işletme-devlet ilişkileri konusundaki tarihsel araştırmaların mevcut durumunu ve gelecekteki yönünü analiz edeceğiz. İktisat tarihçilerinin çoğunluğunun yanı sıra birçok işletme tarihçisinin de, devletin işletme konularına müdahalesinin başarısı ve etkinliği ile aşırı derecede meşgul oldukları görüşündeyim. Bu durum, piyasalar (ve firmalar) üzerinde odaklaşan ve devletin müdahalesini, eğer meşru görülecekse bile, ancak çok özel durumlarda meşru kabul edilebilecek bir istisna olarak gören yerleşik iktisat kuramlarından kaynaklanmaktadır. Bu makale, bu sınırlı bakış açısının alternatiflerini belirlemek için, işletme-devlet ilişkileri konusundaki tarihsel yazında ele alınmış diğer (başarıyla ilgili olmayan) konuları ortaya koyacaktır.

Bu makale üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde iş konularında devletin rolüne ilişkin tarihsel araştırmalarda egemen olan ve büyük ölçüde 'iktisadi etkinlik' sorunları üzerinde odaklaşan genel söylem gözden geçirilecektir. Bu, söz konusu yaklaşımın yerleşik iktisattaki temeline ışık tutmaktadır. Diğer bölümler işletme tarihçilerinin, işletme-devlet ilişkilerinin iktisadi etkilerinin ötesine baktıkları iki konu üzerinde odaklaşmaktadır. Bunlardan biri, tarihsel araştırmaların, farklı rejimlerin kökenlerini ve gelişmelerini açıkladığı sanayileşmiş ülkelerdeki devlet müdahalelerinin biçimlerine ilişkindir. Diğeri, kamu ve özel kesim arasındaki etkileşimle ilgilidir ve tarihçiler bu süreçte yer alan, aralarında ticaret ve sanayi odaları gibi çeşitli aracıların yanı sıra, devlet, kamu yönetimi ve iş dünyası temsilcilerinin de bulunduğu birçok oyuncuyu ayrıntılı olarak ele almıştır. Her iki konu da diğer akademik alanlardaki araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Bu nedenle bu makalenin sonuç

7) Bu derlemeler arasında şunlar bulunmaktadır: Martin Chick (yay. haz.), *Governments, Industries and Markets* (Aldershot, 1990); Steven W: Tolliday (yay. haz.), *Government and Business* (Aldershot, 1991); Hideaki Miyajima, Takeo Kikkawa ve Takashi Hikino (yay. haz.), *Policies for Competitiveness: Comparing Business-Government Relationships in the "Golden Age of Capitalism"* (Oxford, 1999). En yakın tarihli özetlerden biri şu kitaptadır: Thomas K. McCraw, "Government, Big Business, and the Wealth of Nations", *Big Business and the Wealth of Nations*, (yay. haz.) Alfred Chandler, Jr., Franco Amatori ve Takashi Hikino (New York, 1997), 522-45.

bölümü, işletme tarihçileri ve diğer sosyal bilimciler arasında daha yakın işbirliği yapılmasını önermektedir.

Sınırlandırıcı Bir Perspektif: İktisadi Etkinlik 'Saplantısı'

Tarih sosyologu William Roy, *Socializing Capital* (Princeton, 1997) adlı kitabında yirminci yüzyılın başlarında "Amerika'da büyük sanayi şirketinin ortaya çıkmasına" (bu, kitabın alt başlığıdır) ilişkin olarak bir açıklama getirmiştir ve bu açıklama egemen durumdaki, 'etkinlik kuramı' olarak adlandırılan kuramdan oldukça farklıdır. Etkinlik kuramı Alfred D. Chandler'ın çalışmalarında özetlenmiştir ve Roy'a göre bu çalışmalar "daha etkin iktisadi biçimlerin, etkinliği daha az olanlara egemen olduğu bir ayıklama sürecinin var olduğu varsayımını" klasik, neoklasik ve kurumcu iktisatçılarla paylaşmaktadır (s. 7). Chandler profesyonel yöneticiler tarafından yönetilen büyük-ölçekli işletmenin (değişen teknolojik koşullar ve piyasa koşulları altında) iktisadi üstünlüğe sahip olduğunu ve bu yüzden de büyümesinin kaçınılmaz olduğunu öne sürerken, Roy "siyasi ve iktisadi olan arasındaki modern sınırların oluşma biçimini" belirleyen sürecin açık bir süreç olduğunu belirtmektedir. (s. xiv). Onun görüşüne göre ortaya çıkan sonuç, ancak bu süreç ve bu süreçte söz konusu olan bireyler ve gruplar –merkezi bir faktör olarak nitelendirdiği devlet de dahil– analiz edilerek açıklanabilir.

Etkinlik kuramı bir işletme tarihçileri kuşağının sadece dünya üzerindeki büyük işletmelerin gelişimini ortaya koyma tarzlarını biçimlendirmekle kalmamış, devletin etkisini nasıl yorumladıklarını da belirlemiş ve bunu da yine klasik ve neo-klasik iktisatçıların görüşlerine çok yakın bir şekilde gerçekleştirmiştir. Bunlar piyasa mekanizmalarına açık biçimde öncelik vermekte ve kamu müdahalesini, ancak piyasa güçlerinin işleyişinin, kaynakların optimal dağılımını tek başına sağlamadığı durumlarda meşru görmektedir. Bu türden 'piyasa başarısızlıkları' açık biçimde tanımlanmıştır ve daha çok istisnai durumlardır. Bunlar ölçek ekonomilerinin sadece tek bir etkin üreticinin belli bir piyasada olmasına olanak verdiği doğal tekel durumuyla ilgilidir.[8] Daha yakınlarda, kurumcu ikti-

8) Bu görüşlerin daha kapsamlı ve ayrıntılı şekilde ele alınması için bkz. William J. Baumol, *Welfare Economics and the Role of the State* (Londra, 1965) ve Joseph E. Stiglitz vd., *The Economic Role of the State* (Oxford, 1989). Friedrich Hayek gibi bazı iktisatçılar, müdahalenin sadece genelde etkisiz olduğunu kabul etmekle kalmamakta, ahlaki açıdan bir ölçüde kötü olduğunu düşünmektedirler; özellikle Hayek'in şu kitabına bkz. *The Road to Serfdom*, ilk defa 1944'te Londra'da yayınlanmış ve daha sonra sık sık yeniden yayınlanmıştır.

sat adı verilen iktisat okulu, piyasayı koordine etmede alternatif bir mekanizma olarak firmaya daha fazla önem vermiş ve böylece profesyonel yöneticilerce yönetilen işletmenin ortaya çıkmasının ve gelişmesinin anlaşılmasına önemli bir katkıda bulunmuştur (Lazonick'in bu kitaptaki makalesine bakınız). Ancak, kurumcu iktisat devletin rolünü de birkaç, hatta mümkün olduğu kadar az anti-tröst ihlali ile sınırlandırmaktır.

Benzer şekilde, Chandler ve bu geleneğe dahil olan işletme tarihçileri genellikle devletin rolüne, piyasaya ve profesyonel yöneticilerce yönetilen işletmeye göre daha az ilgi göstermektedirler. Devlet, çoğunlukla şirketlerin içinde faaliyet gösterdikleri yasal ve düzenleyici çerçeveyi sağlayan bir kurum olarak görülmektedir. Kamu politikalarının işletmeye yönelik değerlendirmesi ele alındığında, ortaya oldukça olumsuz bir genel değerlendirme çıkmaktadır. Örneğin, Pier Angelo Toninelli'nin derlediği *The Rise and Fall of State-Owned Enterprise in the Western World* (New York, 2000) adlı kitaptaki belli başlı katkıların genel havası bu şekildedir. Bu nedenle, Franco Amatori İtalya örneği için, "bürokratik bir devletin mevcut olmadığı (ve hâlâ bulunmadığı) ve kamu kurumlarının siyasi güçlerin egemenliğinde olduğu İtalya gibi bir ortamda devletin piyasa ile evliliğinin, altmış yıllık deneyim sonunda sadece olumsuz bir yargıya yol açtığı"[9] sonucuna varmıştır. Bununla birlikte, Amatori ve diğer yazarlar 1950'lerde ve 1960'larda ülkenin modernleşmesinde kamu mülkiyetindeki şirketlerin oynadığı olumlu role işaret etmektedirler.[10]

Alfred Chandler, Jr., Franco Amatori ve Takashi Hikino tarafından derlenen *Big Business and the Wealth of Nations* (New York, 1997) adlı kitaba yaptığı katkıda Thomas McCraw, "Alfred Chandler, Michael Porter ve Bruce Scott gibi işletme yönetimi araştırmacılarının ve birçok birinci sınıf iktisatçının" iktisadi gelişmede devletin rolüne ilişkin ola-

9) Amatori, "Beyond State and Market: Italy's Futile Search for a Third Way", Toninelli, *Rise and Fall*, 128-56, alıntı s. 154.

10) *A.g.e.*, Gianlupo Osti, L'industria di Stato dall'ascesa al degrado, Ruggero Ranieri ile yapılan görüşme (Bologna, 1993) ve Ruggero Ranieri, "Learning from America: The Remodeling of Italy's Public Sector Steel Industry in the 1950s and 1960s", *The Americanisation of European Business*, (yay. haz.) Matthias Kipping ve Ove Bjarnar (Londra, 1998), 208-28; İtalyan ve Hollanda çelik sanayilerinin gelişmesinde devletin rolüne ilişkin bir karşılaştırma için ayrıca bkz. Matthias Kipping, Ruggero Ranieri ve Joost Dankers, "The Emergence of New Competitor Nations in the European Steel Industry: Italy and the Netherlands, 1945-1965", *Business History* 43, no. 1 (2001): 69-96.

rak "sadece kısmi cevaplar verdiklerine ve birçok şeyi açıklamadan bıraktıklarına" işaret etmiş ve bu durumdan yakınmıştır.[11] Ayrıca, özellikle Japon ve Güney Kore gibi devlet müdahalesinin önemli boyutta olduğu bazı ülkelerin II. Dünya Savaşı sonrasında en yüksek büyüme hızlarına ulaştıklarına ve bu arada aynı şeyin 'ortodoks iktisatçılar' tarafından pek iyi anlaşılmayan bir öyküsü olan İtalya için de geçerli olduğuna da işaret etmiştir.[12] McCraw görünürdeki bu paradoksa ilişkin 'daha tatmin edici açıklamalar' bulmak için 'akademik disiplinler arasında', diğer bir deyişle, iktisatçılar, işletme tarihçileri ve siyaset bilimcileri arasında 'daha fazla iletişim kurulmasını' önermiştir.

McCraw'un önerisine pek kulak verilmiş gibi görünmemektedir. İşletmeye yönelik kamu politikaları konusundaki tarihsel araştırmaların büyük bölümüne, neo-klasik iktisat kuramları ve devletin müdahalesinin etkisini ölçmeye yönelik çabalar yön vermeye devam etmektedir.[13] Bu yüzden, James Foreman-Peck ve Giovanni Federico, derlemiş oldukları *European Industrial Policy: The Twentieth-Century Experience* (Oxford, 1999) adlı kitabın özet bölümünde, birçok Avrupa ülkesinde müdahaleci ulusal sanayi politikaları sayesinde değil, bu politikalara rağmen "sanayi performansının İkinci Dünya Savaşı'ndan beri, daha önce görülmemiş ölçüde başarılı olduğu" sonucuna varmaktadır.[14] Fakat ne bu yazarlar ne de katkıda bulunan diğerleri, birbirine aykırı olduğu açık olan bu sonuçları haklı gösterecek fazla bir kanıt sunmamaktadır. Aslında diğer yazarlar, yirminci yüzyılda Avrupa ülkelerinin çoğunda devlet müdahalesinin –yerleşik iktisatçıların öne sürdüğü gibi– bir istisna değil, bir kural olduğunu göstermektedir. Foreman-Peck ve Feredico olumsuz değerlendirmelerini, kısmen ABD ve Batı Avrupa'daki sanayi faaliyetindeki yoğunlaşmaların bir karşılaştırmasına –kendileri bu ölçüyü 'eksik' bir ölçü olarak tanımlamaktadır– ve esas olarak da iktisat kuramının iddialarına

11) McCraw, "Government, Big Business", 544.

12) *A.g.e.*, 543; ayrıca daha önce derlediği ve daha eleştirel bir bakışla, Japon hükümetini iş dünyası ile kol kola bir ilişki içinde olmaya zorlamak için ABD'nin daha sert bir politika izlemesini savunduğu şu kitaba da bkz. *America versus Japan* (Boston, 1986)

13) Sanayi politikasına ve kamu mülkiyetindeki işletmelere ilişkin daha önceki derlemeler de aynı şekilde performans üzerinde odaklanmıştır ve genelde aynı şekilde oldukça olumsuz sonuçlara ulaşmaktadırlar: örneğin, *Big Business and the State. Changing Relations in Western Europe*, (yay. haz.) Raymond Vernon (Londra, 1974); Vernon ve Aharoni (yay. haz.), *State-Owned Enterprise*. Bu makale mevcut tartışmaları ele almaya çalıştığından, bu yaklaşımın en son örnekleri üzerinde odaklaşmaktadır.

14) James Foreman-Peck ve Giovanni Federico, "European Industrial Policy: An Overview", *European Industrial Policy*, 426-60, alıntı s. 428.

dayandırmaktadır: "Bu türden politika müdahalelerini gerektirecek piyasa başarısızlıkları olmadığı sürece, normalde bunlara yönelik siyasi amaçların iktisadi maliyetleri ortaya çıkar."[15]

Tarafsız olmak gerekirse, Foreman-Peck ve Federico kendilerini muhtemelen, işletme tarihçisinden çok, iktisat tarihçisi veya tarihçi iktisatçı olarak nitelendireceklerdir. İktisatçıların hepsi ve hatta işletme tarihçilerinin çoğu bu türden görüşleri paylaşmazlar. Etkin devlet müdahalesini olumlu bir şekilde değerlendiren iktisat tarihçileri ve iktisatçılar arasında, Alexander Gershenkron ve John Kenneth Galbraith sayılabilir. Yair Aharoni, *The Rise and Fall of State-Owned Enterprise* adlı kitapta yer alan makalesinde, kamu işletmesinin, performans açısından her zaman özel işletmenin gerisinde kalmadığını göstermeye çalışmıştır. Örneğin, Kanada'da devlet mülkiyetindeki demiryolları hem Kanada'daki hem de ABD'deki özel sektör örnekleriyle karşılaştırıldığında, en azından onlar kadar verimli ve belki de daha verimli görünmektedir. Aharoni aynı zamanda, genelde verilerin ve özelde karşılaştırmalı verilerin sınırlı olması nedeniyle bu bulguların çok ihtiyatla karşılanması gerektiğini ifade etmektedir.[16] David C. Mowery ve Richard R. Nelson'un derledikleri, yedi değişik sektörde sanayi liderliğinin kaynaklarını belirlemeye çalışan karşılaştırmalı bir inceleme olan *Sources of Industrial Leadership* (New York, 1999) adlı kitapta da sınırlı, belli sektörlere yönelik bir sanayi politikasının etkilerine (ve aslında buna duyulan ihtiyaca) ilişkin olarak daha olumlu sonuçlara ulaşılmıştır. Bu inceleme, "rekabet avantajı ve sanayi liderliği sağlayan koşulların verili olmadığı, etkin bir şekilde oluşturulduğu" sonucuna varmaktadır. Bununla birlikte, hükümetler kimin kazançlı çıkacağını belirlemekten kaçınmalıdır, çünkü böyle bir davranışın büyük ölçüde etkisiz olduğu görülmüştür.[17]

Geoffrey Jones ve Maurice Kirby *Competitiveness and The State: Government and Business in Twentieth-Century Britain* (Manchester, 1991) adlı

15) *A.g.e.*, 427-8. Sanayideki yoğunlaşmaya ilişkin görüşler şu kitaptan alınmıştır: Paul Krugman, *Geography and Trade* (Cambridge, Mass., 1991). Bu kitap, önceden eyleme geçmeye dayanan kamu politikalarının en güçlü eleştiricilerinden biridir; karşılaştırınız, Paul Krugman, "Competitiveness: A Dangerous Obsession", *Foreign Affairs*, no. 2 (1994): 28-44.

16) Yair Aharoni, "The Performance of State-Owned Enterprises", Toninelli (yay. haz.), *The Rise and Fall*, 49-72.

17) Bkz. Richard R. Nelson, "The Sources of Industrial Leadership", *Finance, Governance, and Competitiveness in Japan*, (yay. haz.) Masahiko Aoki ve Gary R. Saxonhouse (New York, 2000), 239-56, alıntı s. 253.

kitabın giriş bölümünde, "hükümetlerin, tam rekabet piyasalarının işleyişini önleyen engellerin ortadan kaldırılmasından daha fazlasını içeren politikalarla, piyasa ekonomilerinin rekabet gücünü arttırabileceklerini" önererek birçok işletme tarihçisinin görüşünü özetlemişlerdir.[18] Bundan başka, Birleşik Krallık'taki işletme tarihi yazınında, büyük ölçüde, devletin daha fazla müdahale etmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.[19] Bundan önce sözü edilen tüm araştırmacılar, devletin rolüne ilişkin olarak olumsuzdan daha çok olumlu değerlendirmelerde bulunmalarına rağmen, yine de etkinlik, performans, rekabet gücü vb. gibi sorunlar üzerinde odaklaşmayı sürdürmüşlerdir. Ancak bu tür bir odaklanma, belli iktisatçıların ilgisini çekebilse de, işletmeye ilişkin tarihsel araştırmalar üzerinde gereksiz kısıtlamalar getirecek gibi görünmektedir. Buna ilişkin iyi bir örnek kartellerdir. Karteller on dokuzuncu yüzyılın sonlarından yirminci yüzyılın büyük bölümüne kadar birçok sanayileşmiş ülkede mevcuttu. Bu durum, bunları rekabetçi piyasa mekanizmasından bir sapma ve bundan dolayı da verimsiz olarak gören neo-klasik iktisat kuramının bakış açısına göre belirgin bir paradokstur.[20] Bu iktisat kuramlarının etkisi altında, iktisat ve işletme tarihçileri arasında kartellerin ekonomi üzerindeki etkilerine ilişkin bitip tükenmek bilmeyen tartışmalar olmuştur. Örneğin, iki neo-klasik iktisat tarihçisi 1945 sonrasında Birleşik Krallık'ta büyüme oranlarının diğer sanayileşmiş ülkelere göre

18) Geoffrey Jones ve Maurice Kirby, "Competitiveness and the State in International Perspective", *Competitiveness and the State*, 1-19, alıntı s. 4.

19) Bu nokta, iki savaş arasındaki dönem için Steven Tolliday, *Business, Banking, and Politics: The Case of British Steel, 1918-1939* (Cambridge, Mass., 1987) adlı kitapta ve savaş dönemi ve savaş sonrası dönem için Nick Tiratsoo ve Jim Tomlinson, *Industrial Efficiency and State Intervention: Labour 1939-51* (Londra, 1993); *The Conservatives and Industrial Efficiency, 1951-64. Thirteen wasted years?* (Londra, 1998) adlı kitaplarda ve bunların yanı sıra kamu mülkiyetindeki firmaların rollerine ilişkin olarak yazan birçok araştırmacının çalışmalarında güçlü bir şekilde belirtilmiştir; karşılaştırınız, Terence R. Gourvish, "British Business and the Transition to a Corporate Economy: Enterpreneurship and Management Structures", *Business History* 29, no. 4 (1987): 18-45, özellikle 39. Ayrıca çok etkili olmuş şu kitaba da bkz., *The Decline of the British Economy*, (yay. haz.) Bernard Elbaum ve William Lazonick (Oxford, 1986).

20) Bir mülakat için bkz., Harm G. Schröter, "Cartelization and Decartelization in Europe, 1870-1995: Rise and Decline of an Economic Institution", *Journal of European Economic History* 25, no. 1 (1996): 129-53; ayrıntılı örnek olaylar için şu kitaptaki makalelere bkz., *Coalitions and Collaboration in International Business*, (yay. haz.) Geoffrey Jones (Aldershot, 1993) ve *Competition and Collaboration of Enterprises on National and International Markets (19th-20th Century)*, (yay. haz.) Hans Pohl (Stuttgart, 1997).

daha düşük olmasının nedenleri olarak, işletmeleri kısıtlayan politikaları, işgücüne ilişkin uygulamaları ve İngiliz hükümetinin daha etkin bir rekabet politikası uygulama konusundaki başarısızlığını göstermişlerdir.[21] Diğer iki tarihçi bu görüşe karşı çıkmıştır. Bunlar rekabet düzeyinin aslında yeterli olduğunu öne sürmüş ve şirketlerin bazı basit verimlilik arttırma tekniklerini uygulamadıklarını belirmişlerdir.[22] Bununla birlikte, diğer araştırmacılar, kartelleşmenin sürmesinin, II. Dünya Savaşı sonrasında şirketler için daha istikrarlı ve daha kolay tahmin edilebilir bir faaliyet ortamı sağlayarak, Batı Avrupa'daki olumlu iktisadi gelişlere katkıda bulunmuş olabileceğini öne sürmüş ve kartellerin etkilerine ilişkin olarak olumlu bir görüşü benimsemişlerdir.[23]

Bu tartışmaların bir sonuca varmayacağı çok muhtemel görünmektedir. Ekonominin kartelleşme derecesine ve kartellerin iktisadi maliyetleri ve yararlarına ilişkin olarak yeterli kanıt mevcut değildir ve iktisat kuramları bu noktada işin işine girmektedir. Bu noktada, kartellerin iktisadi etkilerinden çok, kartel anlaşmalarına ilişkin diğer sorunları ele almak bu konu kadar hatta ondan daha ilginç (ve uygun) olabilir. Örneğin, belli ülkelerdeki hükümetlerin bunları niçin diğer ülkelerden daha önce yasadışı olarak ilan ettiği ve bu türden bir davranışın niçin II. Dünya Savaşı sonrasında genel bir uygulama haline geldiği soruları sorulabilir. Bu makalenin geri kalan bölümünde göreceğimiz gibi, işletme tarihçileri bu türden soruları yanıtlayacak donanıma sahiptir.

İlerideki kesimlerde, işletme tarihi araştırmalarının, devlet müdahalesinin iktisadi sonuçlarının neler olduğuna ilişkin soruların ötesinde katkılar yaptığı bazı örnekleri vereceğiz. Bunlardan birincisi, işletme-devlet ilişkilerindeki ulusal farklılıklar ve bunların zaman içindeki gelişimi, ikincisi ise politika belirleme sürecinde yer alan çeşitli kamu oyuncuları ve özel oyuncular arasındaki etkileşimle ilgilidir.

21) Steve N. Broadberry ve N. F. R. Crafts, "British Economic Policy and Industrial Performance in the Early Post-War Period", *Business History* 38, no. 4 (1996): 65-91.

22) Jim Tomlinson ve Nick Tiratsoo, "'An Old Story, Freshly Told?' A Comment on Broadberry and Crafts' Approach to Britain's Early Post-War Economic Performance", *Business History* 40, no. 2 (1998): 62-72; Jim Tomlinson ve Nick Tiratsoo, "Americanisation Beyond the Mass Production Paradigm: The Case of British Industry", içinde Kipping ve Bjarnar, *Americanisation*, 115-32.

23) Wendy Asbeek Brusse ve Richard Griffiths, "The Incidence of Manufacturing Cartels in Post-War Europe", *Cartels and Market Management in the Post-War World*, (yay. haz.) Carlo Morelli, Business History Unit Occasional Papers (Londra, 1997), no. 1, 78-117.

Ulusal Sistemler: Devlet Müdahalesinin Kapsamı ve Biçimleri

Daha önce de işaret edildiği gibi, tarihsel araştırmaların büyük bölümü, tümüyle ve hatta esas olarak firmalar ve piyasa mekanizmaları tarafından yönetilen bir ekonominin bile bir kurmaca olduğunu göstermiştir. Aslında, en azından İkinci Dünya Savaşı'ndan beri sanayileşmiş dünyanın büyük bölümünde karma ekonomi egemen olmuştur. İşletme tarihçileri işletme konularında kamu yönetiminin müdahalesinin farklı biçimlerini ve bunların zaman içindeki gelişimini inceleyebilecek durumda görünmektedir. Onların araştırmaları, diğer disiplinlerdeki araştırmacıların daha sistematik yaklaşımlarına ince ayrıntılar katarak aşırı basitleştirmelerin önlenmesine yardımcı olabilir.

Bu yüzden kamunun etkisinin sınırlı olduğu ve finansal amaçların ve piyasaların egemenliğindeki Anglo-Amerikan tarzı kapitalizmin, Almanya ve Japonya'nın ortaya koyduğu daha farklı bir kapitalizm tarzından ayırt edilmesi genel bir uygulama olmuştur. Bunlardan ikincisinde hükümetler iktisadi gelişmeyle çok daha fazla ilgili olmuşlar ve şirketler, kârı ve pay sahiplerinin ellerindeki değeri maksimize etmenin yanı sıra veya bunların yerine diğer amaçları gerçekleştirmeye çalışmışlardır.[24] İşletme tarihi araştırmaları bu türden bir çelişkinin bir ölçüde abartılmış olabileceğini göstermektedir. Bu yüzden, ABD'ye ilişkin olarak Bill Becker ve Lou Galambos, hükümetlerin ilgisinin çok sınırlı olduğu şeklindeki egemen görüşe karşı çıkmıştır.[25] Bu araştırmacılardan ikincisi, kamu mülkiyeti üzerinde odaklaşarak, en azından yirminci yüzyılın ortalarına kadar ABD deneyiminin diğer sanayileşmiş ülkelerdeki gelişmelere oldukça benzediğini öne sürmektedir. ABD'de kamu mülkiyetinin başlıca örnekleri arasında, posta idaresinin yanı sıra, eyaletler ve belediyeler tarafından tesis edilen ve işletilen kamu hizmetleri ve federal hükümetin kamu arazisi ve kullanımı üzerindeki denetimi bulunmaktadır. Bu yüzden ABD ve diğer sanayileşmiş ülkeler, ancak doğrudan kamu etkisinin bu ikinci kategoridekilerde önemli ölçüde arttığı II. Dünya Savaşı'ndan sonra birbirinden farklılaşmaya başlamıştır.

24) Michel Albert'in *Capitalism vs. Capitalism* (New York, Fransızca orijinali: Paris, 1991) adlı kitabı bu konuda özellikle etkili olmuştur. Diğerleri için ilgili kütüphane kataloglarında "şirket yönetişimi" konusundaki yayınlara bakınız.

25) William H. Becker, "Managerial Capitalism and Public Policy", *Business and Economic History* 21 (1992): 247-56; Louis Galambos, "State-Owned Enterprises in a Hostile Environment: The U.S. Experience", Toninelli, *Rise and Fall*, 273-302.

Buna karşılık Japon örneğinde işletme tarihçileri, daha önceki yazında sınai gelişmenin ve uluslararası alandaki gelişmenin önemli bir motoru olarak görülen Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'nın (Ministry of International Trade and Industry) rolünün açıklığa kavuşturulmasına katkıda bulunmuşlardır.[26] Ayrıntılı sektör ve şirket incelemelerinin de gösterdiği gibi, Japon firmaları ve yöneticileri çoğu zaman bakanlığın öneri ve baskılarına karşı çıkmamışlardır. Örneğin, 1950'lerde halk otomobili projesi, 1960'larda otomobil ve kimya sanayilerindeki yoğunlaşma ve 1970'lerde bilgisayar donanımının ortaklaşa geliştirilmesi konularında böyle olmuştur.[27] İşletme tarihçileri, kamu politikalarının rolünü tümüyle reddetmemekle birlikte, Japon sanayinin 1950'lerdeki ve 1960'lardaki gelişmesinin temel sürükleyicisi ve bunu izleyen, ihraç pazarlarındaki başarısının temeli olarak, girişimci inisiyatifine ve değişik şirketler ve işletme grupları arasındaki yoğun rekabete dikkati çekmişlerdir.[28]

Birçok yazar devletin iş alanına yoğun biçimde müdahalesinin bir başka örneği olarak Japonya'yı almıştır. Fransa Devleti, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra yol gösterici bir planlama sistemi, fiyat denetimleri ve kilit sanayi ve şirketlerde kamu mülkiyeti aracılığıyla önemli bir etkide bulunmuştur.[29] Bununla birlikte, ayrıntılı tarihsel araştırmalar devle-

26) Chalmers Johnson, *MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925-1975* (Stanford, 1982); James E. Vestal, *Planning for Change: Industrial Policy and Japanese Economic Development, 1945-1990* (Oxford, 1993).

27) İlk iki örneğe ilişkin olarak bkz. Hidemasa Morikawa, "Japan: Increasing Organizational Capabilities of Large Industrial Enterprises, 1880-1980s", Chandler vd. (yay. haz.), *Big Business*, 307-36; sonuncuya ilişkin olarak bkz. Marie Anchordoguy, "Mastering the Market: Japanese Government Targeting of the Computer Industry", *International Organization* 42 (1988): 509-43, ve Marie Anchordoguy, *Computers Inc.: Japan's Challenge to IBM* (Cambridge, Mass., 1989).

28) Özet için bkz. Takeo Kikkawa ve Takashi Hikino, "Industrial Policy and Japan's International Competitiveness: Historical Overview and Assessment", Miyajima, Kikkawa ve Hikino, *Policies for Competitiveness*, 19-39; ayrıca bkz. Hiroyuki Odagiri ve Akira Goto, *Technology and Industrial Development in Japan: Building Capabilities by Learning, Innovation, and Public Policy* (Oxford, 1996); çelik sanayinin çok öğretici örneği için bkz. Seiichiro Yonekura, *The Japanese Iron and Steel Industry, 1850-1990: Continuity and Discontinuity* (Basinstoke, 1994).

29) Bu modelin görünürde başarılı olması, "Japon mucizesi"nin moda olmasından önce birçok Anglo-Amerikan araştırmacının ilgisini çekmiştir; örneğin bkz., Andrew Shonfield, *Modern Capitalism. The Changing Balance of Public and Private Power* (Oxford, 1965); Stephen S. Cohen, *Modern Capitalist Planning: The French Model*, 2. baskı (Berkeley, 1977); John Zysman, *Political Strategies for Industrial Order: State, Market and Industry in France* (Berkeley, 1977). Son zamanlardaki bir inceleme için bkz. Elie Cohen, *Le Colbertisme "High Tech": Economie des Telecom et du Grand Projet* (Paris, 1992).

tin rolünün ve gerçek etkisinin abartılmaması gerektiğini göstermektedir. Birçok durumda, devletleştirilmiş sanayilerde bile, yöneticilerin geniş manevra alanları mevcuttu. İşletmeleri etkileyen birçok kamu politikası, doğrudan doğruya ilgili şirket ve sanayi temsilcileri ile müzakere edilmiştir. Sorumlu bakanlıklardaki devlet memurlarının politikacılardan daha çok, sanayicilerin tarafını tutmaları ender rastlanılan bir durum değildir.[30] Kamu ve özel kesim arasındaki bu daha karmaşık etkileşim ne II. Dünya Savaşı sonrası dönemle, ne de ülkenin ulusal sanayi politikasıyla sınırlıdır. Bu yüzden, Gregory P. Nowell, *Mercantile States and the World Oil Cartel, 1900-1939* (Ithaca, 1994) adlı incelemesinde, "Fransa Devleti'nin özel sektörün direnişini aşmaya ve petrolde bağımsızlık şeklinde bir ulusal program uygulamaya gücü olduğu" şeklindeki tezin, içinde "karmaşık gizli oyunların etkisinin, kurnazlıkların ve entrikaların" mevcut olduğu bir gerçeklikten çok uzak olduğunu ortaya koymaktadır.[31]

İşletme tarihçileri işte bu karmaşık etkileşimleri incelemek için uygun bir konumda bulunmaktadır. Bunun çok başarılı bir şekilde gerçekleştirildiği alanlardan biri düzenlemeler alanıdır ve bu, ulusal rejimler ve kökenlerine ilişkin farklılıklara ışık tutmuştur.[32] Bu konuyla ilgili öncü nitelikli çalışmaların büyük bölümünün, yirminci yüzyılda düzenlemelerin kamu müdahalesinin egemen biçimi olduğu ABD'de gerçekleştirilmiş olması

30) Genel bir inceleme için bkz. Matthias Kipping, "Les relations gouvernement-monde des affaires dans la France de l'après-guerre: Adaptations et adaptabilité d'un système original", *Histoire, économie et société* 20, no. 4 (2001): 577-96; kamulaştırılmış şirketler ve özellikle çok öğretici olan otomobil üreticisi Renault için bkz. Patrick Fridenson, "Les enterprises pulbiques en France de 1944 à 1986", *Annali di storia dell'impresa* 3 (1987): 144-55; Patrick Fridenson, "Atouts et limites de la modernisation par en haut: Les enterprises publiques face à leurs critiques (1944-1986), *Le capitalisme français XIXe- siècle: Blocages et dynamismes d'une croissance*, (yay. haz.) Patrick Fridenson ve André Straus (Paris, 1987), 175-94.

31) Sayfa 288 ve 290'daki alıntılar. Laura Stanciu, benzer şekilde, "Multinational Investment in East Central Europe between 1918 and 1948: Enterpreneurship, Institutional Forms and Government-Business Interplay" (University of Reading, 2000) adlı doktora tezinde Fransız bankalarının iki savaş arasındaki dönemde Doğu Orta Avrupa'daki faaliyetlerinde imtiyazlar elde etmek ve önemli ölçüde serbestçe faaliyette bulunmak için Maliye Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı arasındaki çekişmeden nasıl yararlandıklarını göstermektedir.

32) Örneğin, John Braithwaite ve Peter Drahos'un genel bir değerlendirme yaptıkları, yakın tarihli *Global Business Regulation* (Cambridge, 2000) adlı kitapta, değişik kamu ve özel oyuncular arasındaki etkileşime ilişkin kanıtların önemli bir bölümü (işletme) tarih(i) araştırmalarına dayanmaktadır.

hiç de şaşırtıcı değildir.[33] Thomas McCraw ve Richard Vietor bu düzenleme çabalarının kökenini ve evrimini inceleme konusunda özellikle önemli isimlerdir.[34] Bu konuda uluslararası karşılaştırmalara iyi bir örnek finansal düzenlemelerin gelişmesi –hatta birçok yazarın iktisadi etkinlik ve performans yönleriyle meşgul olmayı sürdürmelerine rağmen– olmuştur.

Bu yüzden sanayileşmiş ülkelerin birçoğunda finans ve bankacılık tarihçileri sanayi faaliyetlerinin gelişiminde bankaların rollerini ve hükümetlerin finansal sistemi düzenleme çabalarını incelemiştir.[35] Bu tarihçilerin çalışmaları düzenleme çerçevesinin zaman içinde planlı bir şekilde olmaktan çok, özel bir amaca yönelik olarak ve genellikle finansal krizlere tepki şeklinde nasıl geliştiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca hükümetlerin genellikle finansal düzenlemelerin içinde doğrudan yer almadığına, fakat düzenleme görevini bağımsız merkez bankalarına devrettiklerine ışık tutmaktadır. Bu bankaların çoğu on dokuzuncu yüzyılda kurulmuştur ve kamu mülkiyetindedir. Bunun başlıca istisnası 1694'te kurulan ve ancak 1946'da kamulaştırılan İngiltere (Merkez) Bankası'dır.[36] Ayrıntılı tarihsel araştırmaların da ortaya koyduğu gibi, bunların hemen hemen tamamı on dokuzuncu yüzyılın büyük bölümünde ve yirminci yüzyılın başlarında sanayiye finansman sağlamada ticari bankalarla rekabet etmeyi sürdürmüşlerdir. Elbette bu bir bütün olarak bankacılık sisteminin istikrarını sağlama sorumlulukları ile –ve iktisat kuramının etkin bir şekilde kabul ettiği görüşle– çatışıyordu. Bunların çoğu ticari faaliyetlerini ancak zaman içinde tedricen azaltarak 'kredi için en son başvurulan yer olma' rolünü üstlendiler. İngiltere (Merkez) Bankası belki de bunu 1870'lerde yapan ilk bankaydı.[37]

33) Özellikle şu kitabın çeşitli baskılarına bkz., Clair Wilcox, *Public Policies Toward Business* (Homewood, 1955). Ayrıca karşılaştırınız Tony Freyer, *Regulating Big Business: Antitrust in Great Britain and America*, 1880-1990 (Cambridge, 1992).

34) Thomas K. McCraw, "Regulation in America: A Review", *Business History Review* 49, no. 2 (1975): 159-83; Thomas K. McCraw, *Prophets of Regulation* (Cambridge, Mass., 1984); Richard H. K. Vietor, *Contrived Competition: Regulation and Deregulation in America* (Cambridge, Mass., 1993).

35) Bkz. Rondo Cameron (yay. haz.), *Financing Industrialisation* (Aldershot, 1992); Richard Sylla, Richard Tilly ve Gabriel Tortella (yay. haz.), *The State, the Financial System and Economic Modernization* (Cambridge, 1999).

36) Diğerlerinin yanı sıra bkz., Carl-Ludwig Holtfrerich, Jaime Reis ve Gianni Toniolo (yay. haz.), *The Emergence of Modern Central Banking from 1918 to the Present* (Aldershot, 1999).

37) Forrest Capie, "Banking in Europe in the Nineteenth Century: The Role of the Central Bank", Sylla vd. (yay. haz.), *The State*, 118-33.

İngiliz hükümetinin yanı sıra İngiltere Merkez Bankası da yirminci yüzyılın büyük bölümünde düzenleme konusunda müdahaleden uzak durma yaklaşımını benimsedi ve kendi kendini düzenleme işini büyük ölçüde bankacılık sektörüne bıraktı. İngiltere Merkez Bankası, biçimsel kuralların ve mevzuatın mevcut olduğu durumlarda bile sektör üyelerinin bunlara uymasını sağlamak için yasal güç yerine, ikna yöntemini kullanmayı tercih etti. Bununla birlikte, bankanın bir dizi yaptırımı uygulama gücü dikkate alındığında, yaptığı önerileri çok az banka reddetmeye cesaret etti.[38] Buna karşılık, ABD ise, ancak J. P. Morgan gibi önde gelen özel bankerlerin müdahalesinin finansal sistemin çöküşünü önlediği 1907'deki önemli bir krize yol açan laizzez-faire döneminden sonra, yirminci yüzyılda çok daha sıkı bir düzenleme çerçevesi geliştirdi.[39] Bundan sonra, ABD hükümeti 1913'te on iki Federal Merkez Bankası'ndan oluşan ve bir Federal Merkez Bankası Yönetim Kurulu'nun yönetimindeki bir federasyon olan kendi merkez bankasını oluşturdu.[40] 1930'larda çok sayıda bankanın iflası sorununu çözebilmek için düzenleme sistemi önemli ölçüde sıkılaştırıldı. 1933 yılındaki Glass-Stegall Yasası ticari bankacılıkla yatırım bankacılığını birbirinden ayırmakla kalmadı, ayrıca bazı güçlü düzenleyici kuruluşlar tarafından denetlenen sermaye yeterliliği ve mevduat sigortası için kurallar oluşturdu.

Bu iki sistem karşılaştırıldığında, toplumun bakış açısına göre, daha sıkı ve daha biçimsel düzenlemelerin daha iyi sonuçlar doğurduğuna ilişkin kesin kanıtların mevcut olmadığı görülmektedir. Yirminci yüzyıl boyunca, Britanya'da bankacılık sektörü dikkati çekecek ölçüde istikrarlıydı. ABD'de ise, bunun tersine, eyalet düzeyinde ve yerel düzeyde banka iflasları 1930'lardaki düzenleme reformları sonrasında bile oldukça yüksek düzeylerde seyretmeyi sürdürdü. Bunların en son ve belki de en aşırı örneği 1980'lerin sonlarındaki tasarruf ve kredi kuruluşları kriziydi. ABD federal hükümeti büyük bir felaketi önlemek için müdahale etmek ve iflas eden finansal kuruluşları kurtarmak zorunda kaldı. Fakat bir kez daha, bu araştırmadan ortaya çıkan en ilginç sonuçlar muhtemel performans farklılıkları değildir. Finans ve işletme tarihçileri, sektörün yapısı,

38) Forrest Capie, "The Evolving Regulatory Framework in British Banking", Chick, *Governments*, 127-41.

39) Karşılaştırınız Baithwaite ve Drahos, *Global Business Regulation*, 92-93.

40) Bkz. Richard Sylla, "Shaping the U.S. Financial System, 1690-1913", Sylla vd., *The State*, 249-70. Yazar Fed'in bir 'yenilik' olmadığını, fakat on sekizinci yüzyılın sonlarındaki kamu maliyesi sistemine bir geri dönüş olduğunu öne sürmüştür.

banka iflasları ve düzenleme çabaları arasındaki ilişkiyi göstermişlerdir. Böylece, on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren İngiliz bankacılığında geniş bir şube ağına sahip az sayıda büyük banka egemen olmuştur. Bu durum denetim işini, çok sayıda kuruluşun yerel düzeyde ve eyalet düzeyinde faaliyet göstermeye devam ettiği ABD'yle karşılaştırıldığında çok daha kolaylaştırmıştır.

Finansal hizmetler sektöründe yer alan değişik kamu oyuncularını ve özel oyuncuları inceleme gereği, Norveç'te yirminci yüzyıldaki finansal düzenleme ve krizlere ilişkin tarihsel araştırmalardan da ortaya çıkmaktadır.[41] Bu, ticaret bankalarının, hayat sigortası dışındaki sigorta şirketlerinin ve aracı kurumların kamu tarafından denetlenmemesinin, 1920'lerin krizlerine yol açan, I. Dünya Savaşı sırasındaki yoğun gelişmenin ve spekülasyonun en önemli nedenini oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Mevduat bankaları ve hayat sigortası şirketleri ne savaşla ilişkili benzer bir gelişme ne de önemli krizler yaşamışlardır. Bunun nedeni, kamu denetçilerinin savaş sırasında bunların hisse senedi piyasası, gemicilik vb. alanlarda spekülasyon yapmalarını önlemek için etkin ve başarılı şekilde çalışmış olmalarıdır. Bu inceleme, 1980'lerin bankacılık ve sigortacılık krizlerine ilişkin olarak, 1960'larda ve 1970'lerde kaynak arzındaki uzun dönemli azalışın –1980'lerin ortalarında kamu denetimine ilişkin önemli bir örgütsel reformun uygulanmasıyla birlikte– krizleri önleyecek ve tersine çevirecek denetim kuruluşlarını mümkün hale getirdiğini öne sürmektedir.

Finansal düzenlemelere ilişkin bu genel inceleme, tarihsel araştırmaların en önemli katkısının farklı düzenleme rejimlerinin performansına ilişkin bir değerlendirme olmadığını bir kez daha ortaya koymaktadır. Buna karşılık, finans ve işletme tarihçileri, bağımsız merkez bankalarının işin işine girmesiyle daha da karmaşık hale gelen hükümetler ve işletmeler arasındaki karmaşık etkileşimin yanı sıra, finansal düzenlemelerin kökeninin ve evriminin açıklanmasına yardımcı olmuşlardır. Aşağıdaki bölümde işletme tarihçilerinin modern sanayileşmiş ülkelerde politika geliştirme ve uygulama sürecinin incelenmesine yaptıkları katkıları daha ayrıntılı olarak ele alacağız.

41) Gunhild J. Ecklund ve Sverre Knutsen, *Vern mot kriser? Norsk finanstilsyn gjennom 100 ar* (Bergen, 2000). Yazar bu kitaptaki belli başlı görüşlerin İngilizce özetini sağladığı için Gunhild Ecklund'a teşekkür eder.

Sınır Çizgisindeki İşleyiş: İşletme-Devlet Etkileşimi

Tarihçilerin işletme-devlet ilişkilerinin incelenmesine önemli bir katkı yapmalarının özel biçimlerinden birini, hem kamu kesiminden hem de özel kesimden oyuncuları içeren karar alma sürecini derinlemesine analiz etmeleri oluşturmuştur. Örneğin bu, petrol sanayine ilişkin tarihsel araştırmalarda çok açık biçimde görülmektedir. İşletme tarihçileri işletme ve devlet arşivlerini kullanarak petrol şirketleri ile ev sahibi ve konuk eden ülke arasındaki etkileşimi incelemiş ve her istediğini yapabilecek güce sahip devletlerin ve her şeye gücü yeten şirketlerin bulunduğu şeklindeki görüşü reddederek bu ikisi arasındaki karmaşık etkileşimi ortaya koymuşlardır.[42]

Aynı şey, daha önce de işaret edildiği gibi, işletme-devlet ilişkileri konusundaki tarihsel araştırmaların en gelişmiş alanlarından birini oluşturan kartel politikalarının gelişimi için de geçerlidir. Bu konuyla ilgilenen araştırmacıların çoğu, 1945 sonrasında hem Avrupa'da hem de Japonya'da kamu politikalarında yatay işbirliğine yönelik tedrici, fakat algılanabilir bir değişikliğin olduğu konusunda muhtemelen görüş birliği içindedirler. Tarihsel araştırmalar kartellere yönelik kamu ve işletme politikalarındaki değişikliklerin derecesini ve bu değişiklikleri doğuran faktörleri ortaya koymuştur. İki savaş arasındaki dönemde, birçok hükümet, özellikle Avrupa'daki hükümetler, üreticiler arasındaki uluslararası anlaşmaları iktisadi işbirliği ve bütünleşmenin bir biçimi olarak kabul etmiştir.[43] Buna karşılık, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası ticaret rejimi ve iktisadi bütünleşme, piyasalara kısıtlanmamış erişim ve piyasa rekabeti ilkeleri üzerine kurulmuştur.[44]

Bazı yazarlar bu gelişmeleri ABD'nin uluslararası ekonomideki askeri, siyasal, iktisadi ve ideolojik konumunun bir sonucu olarak görmekte-

42) Nowell'in çalışması daha önce belirtilmişti. Bu, Geoffrey Jones'un *The State and the Emergence of the British Oil Industry* (Londra, 1981) adlı kitabının başlıca konusudur ve James Baumberg'in iki ciltlik *The History ofthe British Petroleum Company* (Cambridge 1994 ve 2001) adlı kitabında da ele alınmıştır.

43) Örneğin bkz. Clemens Wurm (yay. haz.), *Internationale Kartelle und Aussenpolitik: Beiträge zur Zwischenkriegszeit* (Stuttgart, 1989).

44) Batı Avrupa'da yeni rejimlerin ortaya çıkışı konusunda diğer kaynakların yanı sıra bkz. Christoph Buchheim, *Die Wiedereingliederung Westdeutschlands in die Weltwirtschaft 1945-1958* (Münih, 1990); Alan S. Milward, *The Reconstruction of Western Europe 1945-51*, 2. baskı (yay. haz.) (Berkeley, 1987); Alan S. Milward, *The European Rescue of the Nation-State* (Londra, 1992).

dir. Bu yüzden, yakın tarihli bir yayında, anti-tröst mevzuatının, ABD tarafından Almanya ve Fransa'ya 'ihraç edildiği' ve ulusal hükümetler içinde yer alan küçük bir modernleştirme taraftarı grubun da yardımıyla bu ülkelerdeki gönülsüz sanayicilere dayatıldığı öne sürülmektedir.[45] Bunun devlet arşivlerinden ve Almanya'daki işgal yetkililerinin söylediklerinden yapılan çok seçmeci kanıtlara dayandırılmış olması hiç de şaşırtıcı değildir. Devlet ve işletme kaynaklarına dayanan ayrıntılı tarihsel araştırmalar ortaya daha karmaşık bir tabloyu koymaktadır. Her iki ülkede de, daha geniş Avrupa piyasalarının yaratılmasının yanı sıra, şirket birleşmeleri ve kartellerin denetimine ilişkin görüşler, devlete ve işletmelere göre farklılık göstermektedir. Açık ve rekabetçi Avrupa piyasaları için en etkin şekilde çaba gösterenler arasında, bu gelişmenin içinde yer alan sanayilerin temsilcileri bulunmaktadır. Bunların kaygısı, hammadde üretimi konusundaki kısıtlayıcı uygulamaların hammadde fiyatları ve girdilerin kalitesi üzerindeki etkisidir.[46]

Bu araştırma da kartellerin hem lehinde hem de aleyhinde olanların kanıt olarak ABD örneğini kullandıklarını göstermektedir. Kartellerin lehinde olanlar Yeni Düzen'de gerçekleşen zorunlu kartelleşmeye işaret ederken, aleyhinde olanlar Amerika'nın oligopolcü rekabet modelinin görünürdeki üstünlüğüne işaret etmektedir.[47] Bu yüzden Avrupa'nın rekabet politikalarındaki değişiklikler ve piyasa entegrasyonu verimlilik, çıktı ve yaşam standartlarında bir iyileşmeye ancak daha rekabetçi piyasaların yol açacağına inanan siyasetçilerin, devlet memurlarının, sanayinin ve bazı işçi temsilcilerinin ortak çabaları sonucunda gerçekleşmiştir. Aslında bunun etkinlik ve refah açısından geçerli olup olmadığının ampirik olarak belirlenmesi neredeyse olanaksızdır.[48] Ne olursa olsun, işletme

45) Marie-Laure Djelic, *Exporting the American Model: The Postwar Transformation of European Business* (Oxford, 1998). Almanya örneği için benzer görüşler daha önceleri şu kitapta öne sürülmüştür, Thomas A. Schwarts, *America's Germany: John J. McCloy and the Federal Republic of Germany* (Cambridge, Mass., 1991).

46) Almanya örneği için bkz. Volker R. Berghahn, *The Americanization of West German Industry, 1945-1973* (Cambridge, 1986); Fransa'daki tartışmalara ve değişikliklere ilişkin olarak bkz. Matthias Kipping, "Concurrence et compétitivité: Les origines de la législation anti-trust française après 1945", *Etudes et Documents* 6 (1994): 429-55.

47) Karşılaştırınız, Matthias Kipping, *Zwischen Kartellen und Konkurrenz. Der Schuman-Plan und die Ursprünge der europäischen Einigung 1944-1952* (Berlin, 1996), özellikle 224-57 ve 350-2.

48) Ortaya çıkan değişiklikler, karşılaştırma için kullanılabilecek herhangi bir temeli yok ettiği için böyle bir değerlendirme bir dizi varsayıma dayanmak durumundadır ve bu da değerlendirmelerin bilimsel değerini kendiliğinden azaltmaktadır.

tarihçilerinin en önemli katkılarını kartellerin iktisadi etkilerinin yapmacık bir şekilde değerlendirilmesine ilişkin olarak değil, fakat daha sıkı mevzuatın kabul edilme –ve daha sonra bunun, ilk savunucularının arzu ettiklerinden daha gevşek biçimde olduğu görülen uygulanması– süreci konusunda yaptıkları ortadadır.[49]

Tarihsel araştırmalar rekabet politikasındaki değişikliklerin ayrıntılı olarak incelenmesinin yanı sıra, işletmelerin ve onların temsilcilerinin genelde politika belirlenmesinde ve özelde Avrupa'nın bütünleşme çabalarına katılımda oynadıkları etkin role de ışık tutmuştur. Almanya ve Fransa'daki meslek birliklerinin siyasi faaliyetlerine ve etkilerine ilişkin çok sayıda tarihsel araştırma mevcuttur.[50] Bu çalışmaların büyük bölümü bu birliklerin Avrupa bütünleşmesi sürecindeki rolleri üzerinde odaklaşmıştır.[51] İngiliz Sanayiler Federasyonu'nun iktisadi politikanın belirlenmesindeki rolü ve Avrupa bütünleşmesi karşısındaki tavrı yakın tarihli bir araştırma projesinin konusunu oluşturmuştur. Ulusal İktisadi Gelişme Konseyi gibi üç taraflı kuruluşların kökeni ve rollerine ilişkin araştırmalar devam etmektedir.[52] Bu araştırmaların hepsi de iş dünyasının, sadece rekabet ve ticaret konularında değil, aynı zamanda vergi, finansal konular ve araştırma politikaları dahil, çok çeşitli alanlardaki devlet politikalarını biçimlendirme çabalarına ilişkin önemli bilgiler sağlamaktadır. Ayrıca bu iş dünyası birliklerinin kendi üyelerine karşı meşruiyetlerini elde etmek ve bunu güçlendirmek için genellikle devletle aralarındaki aracı rolünden yararlandıklarını da göstermektedir.

49) Bu noktaya ilişkin olarak bkz. Dirk Spierenburg ve Raymond Poidevin, *Histoire de la Haute Autorité de la Communauté Européenne du Charbon et de l'Acier. Une expérience supranationale* (Brüksel, 1993).

50) Örneğin, Philippe Mioche, *La sidérurgie et l'Etat en France des années quarante aux années soixante* (Thèse d'Etat, Paris Üniversitesi IV, 1992); Werner Bührer, Der Bundesverband der Deutschen Industrie, 1949-1999 (Paderborn, 2002). Her iki yazar da bu konularda çok sayıda makale yayınlamışlardır.

51) Örneğin, Werner Bührer, *Ruhrstahl und Europa: Die Wirtschaftsvereinigung Eisen und Stahlindustrie und die Anfänge der europäischen Integration, 1945-1952* (Münih, 1986); Thomas Rhenisch, "Die deutsche Industrie und die Gründung der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft" (Doktora tezi, European University Institute, 1994); Marine Moguen, "Les organisations patronales françaises et allemandes face à l'intégration européenne (1949-1961)" (Doktora tezi, Paris Üniversitesi X-Nanterre, 1999).

52) Bkz. Alan McKinlay, Helen Mercer ve Neil Rollings, "Reluctant Europeans? The Federation of British Industries and European Integration, 1945-63", *Business History* 42, no. 4 (2000): 91-116; Astrid Ringe ve Neil Rollings, "Responding to Relative Decline: The Creation of the National Economic Development Council", *Economic History Review* 53, no. 2 (2000): 331-53.

Tarihsel araştırmaların henüz yeni başladığı bununla ilişkili olan bazı alanlar da mevcuttur. Bunlar savaş sonrası dönemde Avrupa düzeyinde ortaya çıkan çok çeşitli iş dünyası çıkar gruplarıyla ilgilidir. Bunlardan bazıları bütünleşme sürecinde önemli bir etki yapmış gibi görünmektedir. Bu nedenle, Avrupa Sanayi Federasyonları Konseyi (Council of European Industrial Federations, CEIF) ulusal politikaları ve Avrupa politikalarını etkilemek için önemli –fakat her zaman başarılı olmayan– çabalara girişmiştir.[53] Daha yakınlardaki bir örnek, Avrupa'daki en büyük şirketlerin genel müdürlerini bir araya getiren Avrupa Yuvarlak Masası'dır (European Round Table, ERT). Bu birlik, Avrupa Birliği'nin tek pazar programının başlatılmasında ve biçimlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır.[54] Bu bağlamda, özel lobicilerin ve düzenleme uzmanlarından oluşan büyük firmaların giderek artan rolleri daha fazla incelenmelidir. Bunlar daha önce iş dünyası birlikleri tarafından yürütülen aracı rollerinden bazılarını üstlenmiş görünmektedirler.

İş dünyası tarafından, bazen de devletin desteğiyle kurulan bu aracı kurumlar sadece politika belirlenmesiyle ilgili değillerdir. Tarihsel araştırmaların da gösterdiği gibi, bilginin yayılmasında da önemli bir rol oynamışlardır. Örneğin Almanya'da bilimsel yönetim yöntemlerinin yaygınlaşmasında –bu, Britanya'da özel danışmanlık firmalarına bırakılmış bir işti– önemli olmuşlardır.[55] Japonya ve Norveç gibi ülkelerde yarı kamusal birlikler de hem II. Dünya Savaşı öncesinde hem de sonrasında yeni yönetim düşüncelerinin yayılmasını sağlamış görünmektedirler.[56] Buna karşılık, Britanya'da işletmeler, özellikle bu kurumların güçlü bir şekilde devletin yönlendirdiği kuruluşlar olarak görüldüğü durumlarda,

53) Karşılaştırınız, Matthias Kipping, "'Operation Impact': Converting European Business Leaders to the American Creed", Kipping ve Bjarnar, *The Americanisation*, 55-73; bununla ilgili çok sayıda bildiri şu uluslararası konferansta sunulmuştur: "Les réseaux économiques dans le processus de construction européenne", Brüksel, Ekim 16-18, 2002.

54) Maria Green Cowles, "Setting the Agenda for a New Europe: The ERT and EC 1992", *Journal of Common Market Studies* 33, no. 4 (1995): 501-26. Bir başka örnek için bkz. Wyn Grant ve D. Coen, "Corporate Political Strategy and Global Policy: A Case Study of the Transatlantic Business Dialogue", *European Business Journal* 13, no. 1 (2001): 37-44.

55) Matthias Kipping, "Consultancies, Institutions and the Diffusion of Taylorism in Britain, Germany and France, 1920s to 1950s", *Business History* 39, no. 4 (1997): 67-83.

56) Bkz. Rolv Petter Amdam ve Ove Bjarnar, "The Regional Dissemination of American Productivity Models in Norway in the 1950s and 1960s", Kipping ve Bjarnar, *Americanisation*, 91-111; Seiichiro Yonekura, "The Functions of Industrial Associations", *The Japanese Economic System and Its Historical Origins*, (yay. haz.) Tetsuji Okazaki ve Masahiro Okuno-Fujiwara (Oxford, 1999), 180-207.

bu çabalara kuşku ile bakmayı sürdürmüştür.[57] Kamu ve özel kesim arasındaki sınırda faaliyet gösteren bu tür kuruluşların ortaya çıkma koşullarını ve bu ikisi arasında bilgi akışını nasıl sağladıklarını –ya da sağlayamadıklarını– daha fazla aydınlığa kavuşturmak için daha doğrudan karşılaştırmalı araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Tarihsel araştırmalar ayrıca devlet ve özel kesim arasındaki sınırda faaliyet gösteren bir diğer kurumun ortaya çıkışı ve gelişmesi konusunda da önemli ilerlemeler kaydetmiştir: işletmecilik eğitimi. Robert Locke'ın öncü çalışmalarından[58] sonra, işletmecilik eğitiminin gelişimi konusunda derlenen ve özellikle ABD, Batı Avrupa ve Japonya'daki gelişmeler üzerinde odaklaşan bazı kitaplar yayınlanmıştır.[59] Bunların katkıların büyük bölümü, işletmelerin ve işletme temsilcilerinin devletin verdiği işletmecilik eğitiminin biçim ve içeriği üzerindeki etkilerine ışık tutmaktadır.[60] Birçok durumda, iş insanları, mevcut kamu eğitim kurumlarından memnun olmadıkları durumlarda, özel eğitim kurumları kurmaktan kaçınmamışlardır. Bu konuda ticaret odaları, örneğin on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında Fransız *Ecoles de commerce* ve Alman *Handelshochschulen*'in kuruluşunda olduğu gibi, özellikle etkin bir rol oynamıştır. Bu arada, bu okullar daha sonraları, esas olarak profesörlerinin akademik emelleri nedeniyle mevcut kamu üniversiteleriyle bütünleşmiştir.

Tüm bu araştırmalar bir kez daha, karşılıklı etkileşim sürecinin karmaşıklığına ve bu örnekte sadece kamunun ve işletmelerin değil, akademik dünyanın da işin içinde yer aldığı bir duruma ışık tutmaktadır. Ortaya çıkan gelişmeler uluslararası düzeyde insan ve düşünce değişimini içerdi-

57) Karşılaştırınız, Nick Tiratsoo, "High Hopes Frustrated: The British Institute of Management as an Agent of Change, 1947-1963", *Deindustrialization and Reindustrialization in 20th-Century Europe*, (yay. haz.) Franco Amatori, Andrea Colli ve Nicola Crepas (Milano, 1999), 143-54.

58) *The End of the Practical Man: Enterpreneurship and Higher Education in Germany, France and Great Britain, 1880-1940* (Greenwich, Conn., 1984) ve *Management and Higher Education since 1940: The Influence of America and Japan on West Germany, Great Britain and France* (Cambridge, 1989).

59) *Management Studies in an Academic Context*, (yay. haz.) Lars Engwall ve Elving Gunnersson (Uppsala, 1994); *Management, Education, and Competitiveness: Europe, Japan and the United States*, (yay. haz.) Rolv Petter Amdam (Londra, 1996); *Management Education in Historical Perspective*, (yay. haz.) Lars Engwall ve Vera Zamagni (Manchester, 1998).

60) Özellikle bu son konuya ilişkin olarak bkz. *Inside the Business School: The Content of European Business Education*, (yay. haz.) Rolv Petter Amdam, Ragnhild Kvålshaugen ve Eirinn Larsen (Oslo, yayınlanacak).

ğinde durum daha da karmaşık hale gelmektedir. Bu yüzden, örneğin II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa işletmecilik eğitiminin Amerikanlaşmasında sadece devletler, işletmeler ve aralarında Harvard İşletmecilik Okulu'nun da bulunduğu eğitim kurumları değil, Ford Vakfı gibi özel vakıflar ve Opus Dei ve İspanya örneğinde Cizvit papazları gibi dini kesimler de önemli bir rol oynamıştır.[61]

İş dünyası ve devlet arasındaki ilişkinin bunlarla ilişkili bir diğer yönü, burada ayrıntılı olarak ele alınmayacak ve buna sadece değinilecektir. Bu, bireylerin, çalışma yaşamları boyunca kamu kesimi ve özel kesim arasındaki hareketidir. Bu olgu Fransa'da *pantouflage* ve Japonya'da *amakudari* olarak bilinmekte, ABD gibi diğer ülkelerde de yaygın bir şekilde görülmektedir. Bu türden kişiler konusundaki tarihsel araştırmalar, özellikle iki kesim arasındaki düşünce aktarımına ilişkin olarak umut vermektedir, fakat bunlar bir işletme tarihi bakış açısından henüz yeni başlamış durumdadır.[62]

Genelde, işletme tarihçilerinin çalışmalarından alınan bu iki örnek kamu kesimi ve özel kesim arasındaki sınırın büyük ölçüde sanal ve yapay olduğunu göstermektedir. Bu sınır, belli politika kararlarının verildiği durumlarda bireyler ve kurumlar tarafından ve aynı zamanda aracı nitelikteki kurumlar ve eğitim kurumları tarafından sürekli olarak aşılmıştır. Tarihsel araştırmalar bu durumların tamamında, kamu temsilcileri, kamu yönetimi, işletmeler ve bunların temsilcilerinin yanı sıra, çok sayıdaki yarı kamu, yarı özel kurum arasında yüksek derecede bir karşılıklı etkileşimin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu araştırmalar ayrıca birçok durumda belli politikaları savunan ve karşı çıkan ittifakların ve koalisyonların sadece bu sınırlar içinde değil, sınır çizgisi boyunca da oluşturulduğunu göstermektedir.

61) Karşılaştırınız, *Missonaries and Managers: American Influences on European Management Education, 1945-60*, (yay. haz.) Terry Gourvish ve Nick Tiratsoo (Manchester, 1998); *The Ford Foundation and Europe (1950s-1970s)*, (yay. haz.) Giuliana Gemelli (Brüksel, 1998); Núria Puig, "Educating Spanish Managers: The United States, Enterpreneurial Networks, and Business Schools in Spain, 1953-1975", Amdam vd. (yay. haz.), *Inside the Business School*.

62) Örneğin bkz. Volker R. Berghahn, *America and the Intellectual Cold Wars in Europe: Shepard Stone between Philanthropy, Academy, and Diplomacy* (Princeton, N.J., 2001), ve şu kitabın işletmecilik eğitimi bölümleri, *Managerial Enterprise and Organisational Adaptability in France and Japan*, (yay. haz.) Patrick Fridenson ve Tsunehiko Yui (Londra, 2003). Fransa örneği için karşılaştırınız, Christophe Charle, "Le pantouflage en France (vers 1880-vers 1980)", *Annales ESC*, 42, no. 5 (1987): 1115-37.

Sonuç ve Görünüm

Bu makale işletme tarihçilerinin işletme ve devlet arasındaki ilişki konusundaki bilgimize önemli bir katkı yaptıklarını ortaya koymuştur. Bu araştırmacılar örneğin sanayileşmiş ülkelerde kamunun etkisinin abartılmaması ve olduğundan daha az gösterilmemesi gerektiğini göstermiş ve böylece ABD ve Japonya'da kamu müdahalesinin derecesine ilişkin olarak kolaycı genellemelerin yapılmasını önlemişlerdir. İşletme tarihçileri aynı zamanda devlet müdahalesinin değişik biçimlerinin –düzenlemeden kamu mülkiyetine kadar uzanan– kökenlerini ve daha sonraki gelişmesini de incelemişlerdir. Devlet-işletme ilişkilerinin işletme tarihçileri tarafından incelenen bir başka yönü de etkileşim sürecinin karmaşıklığıyla ilgilidir. Bu araştırma ne hükümetlerin ne de işletmelerin bütünsel ve/veya çok güçlü oyuncular olarak ele alınamayacağını ortaya koymuştur. Politika oluşturma genellikle kamu kesimi ve özel kesim arasındaki sınırda gerçekleşmekte ve genellikle aracı kurumlar işin içinde yer almaktadır.

Bu makale ayrıca, devletin iş konularına karışmasının sonuçları ve iktisadi etkileri konusunda birçok işletme tarihçisinin kafasının meşgul ve belli bir düşünceye saplanmış olmasının bu önemli katkıları anlaşılmaz hale getirdiğini, bir ölçüde kışkırtıcı bir şekilde öne sürmüştür. Bu durum ya işletme tarihçilerinin, devletin rolünün sınırlı olduğu şeklindeki neo-klasik iktisadın varsayımlarından bazılarını paylaşmalarından ya da bu tarihçilerin, çalışmalarını bu türden kuramlara dayandıran iktisat tarihçileri/tarihçi iktisatçılarla tartışmaya girmelerinden kaynaklanmış gibi görünmektedir. Bu makalenin nihai amacı, bu sorunları –örneğin kartellerin etkilerine ilişkin sorunu– çözüme kavuşturmak için yeterli kanıt olmaması nedeniyle, bu tartışmaların çoğunun boş tartışmalar olduğunu göstermektir. Bunun yerine, işletme tarihçilerinin dikkatlerini, diğer konulara, daha önce belirtildiği gibi, önemli bir katkı verebilmek için daha iyi konumda göründükleri konulara yöneltmelerini önermektedir. Bu konular neo-klasik iktisatçıların ilgisini çekmeyebilir, fakat bunlar aynı ölçüde ilgili konulardır ve diğer akademik disiplinlerdeki tartışmaların konusunu oluşturmaktadır.

McCraw'un daha önce sözü edilen yazın taramasında sözünü ettiği gibi, işletme-devlet ilişkilerinin incelenmesinde ilerleme kaydetmenin temel yollarından biri, farklı akademik disiplinler arasında daha yakın işbirliğinin kurulmasıdır. McCraw'un biraz önceki görüşleri izleyerek verdiği listenin (iktisatçılar, işletme tarihçileri, siyaset bilimcileri) değiş-

tirilmesi gerekmektedir. İktisatçılar arasında, tümüyle neo-klasik bir çerçevenin dışında çalışanlarla, yani bir karma ekonomi gerçeğini kabul etmeye hazır olanlarla daha yakın ilişkiler kurulması en fazla yararı sağlayacaktır. Daha da önemlisi, örgüt sosyologları bu listeye kesinlikle eklenmelidir. İşletme-devlet ilişkilerindeki ulusal farklılıklar konusunda bir örnek verilecek olursa, iktisadi faaliyetin gerçekleştiği kurumsal koşulları ve 'işletme sistemini' inceleyen araştırmacılarla birlikte çalışmak özellikle yarar sağlayacaktır.[63] Bu yazın, ulusal farklılıkları kuramsal olandan elde edilmiş bir tek iktisadi etkinlik 'modelinden' bir sapma olarak görmek yerine, çeşitliliği normal olarak kabul etmekte ve örgütler ve çevreleri arasındaki –devlet bu çevrenin önemli ve etkin bir parçasını oluşturur– karşılıklı ilişkiyle ilgilenmektedir. Zaman boyutu bu yaklaşımda önemli bir rol oynamaktadır. Bunun nedeni, kurumsal koşulların zaman içinde değişmesi ve bunun içinde yer alan örgütler üzerine yeni kısıtlamalar getirmesidir. Aynı zamanda, bu örgütlerin değişim sürecinde de önemli bir rol oynadıkları da kabul edilmektedir. Zengin bir yazına ilişkin, basitleştirilmiş olduğu itiraf edilen bu görüş, birçok işletme tarihçisine tanıdık gelmelidir. Bunun, işletme tarihçilerine, devlet müdahalesinin istisnai durumlarla sınırlı olması gerektiğini söyleyen ve etkin olmadığına hükmeden neo-klasik iddialardan çok daha tanıdık geleceği kesindir.

Temel Yapıtlar

Bourdieu, Pierre, *The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power*: Cambridge, 1998.

Braithwaite, John ve Peter, *Global Business Regulation*, Cambridge, 2000.

Chandler, Alfred, Jr., Franco Amatori ve Takashi Hikino (yay. haz.), *Big Business and the Wealth of Nations*, New York, 1997.

Foreman-Peck, James ve Giovanni Federico (yay. haz.), *European Industrial Policy: The Twentieth-Century Experience*, Oxford, 1999.

63) Bugüne kadar işletme tarihçilerinin ilgisini çok az çekmiş olan bu konudaki yazına ilişkin kısa bir genel inceleme sunmak bile olanaksızdır. Manchester İşletmecilik Okulu'nda Richard Whitley tarafından yazılmış ve ortaklaşa derlenmiş sayısız kitaba bakınız. Bu geleneğin büyük bölümünün kökeni Mark Granovetter'in etkili olmuş şu makalesine dayanmaktadır, "Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness", *American Journal of Sociology* 91, no. 3 (1985): 481-510.

Holtfrerich, Carl-Ludwig, Jaime Reis ve Gianni Toniolo (yay. haz.), *The Emergence of Modern Central Banking from 1918 to the Present*, Aldershot, 1999.

Jones, Geoffrey (yay. haz.), *Coalitions and Collaboration in International Business*, Aldershot, 1993.

Porter, Michael, *The Competitive Advantage of Nations*, Londra, 1990.

Schumpeter, Joseph A., *Capitalism, Socialism and Democracy*, New York, 1942.

Toninelli, Pier Angelo (yay. haz.), *The Rise and Fall of State-Owned Enterprise in the Western World*, New York, 2000.

Vietor, Richard H. K., *Contrived Competition: Regulation and Deregulation in America*, Cambridge, Mass., 1993.

19
Yirmi Birinci Yüzyılın Başlangıcında İşletme Tarihi İçin Fırsatlar

Alfred D. Chandler, Jr.

Yirmi birinci yüzyılın başlangıcında işletme tarihi için en büyük fırsatlardan bazıları elektroniğe dayalı sanayilerin ortaya çıkması ve gelişimi tarafından sunulmaktadır. Bu sanayiler esas olarak II. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmiştir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında yaşamın ve işin dönüşmesinde hiçbir sanayi kümesi bundan daha fazla bir etki yapmamıştır. Hiçbir önemli sanayinin gelişmesi bu kadar az sayıda işletme tarafından biçimlendirilmemiştir. Bunların gelişiminin kaydının tutulması işine çok az sayıda tarihçi girişmiştir. Bunlardan hemen hemen hiçbiri kendisini işletme tarihçisi olarak adlandırmamaktadır. Bunu söylememin nedeni, tüketici elektroniğinin, bununla yakından ilişkili bilgisayar sektörünün ve daha geniş olan teknoloji sektörünün evrimi ile ilgili bir ilk taslağın yazımını yakınlarda tamamlamış olmamdır.

Elektroniğe dayalı sanayilerin tarihinin az olmasına karşılık, yirminci yüzyılın sanayi ekonomisinin temellerini atan İkinci Sanayi Devrimi'nin bireysel işletmelerine ve sanayilerine ilişkin çok sayıda inceleme mevcuttur. Bu farklılığın açıklanması, II. Dünya Savaşı'nın hemen sonra-

sında İktisat Tarihi Derneği'nin kurulması ve *Journal of Economic History* adlı dergiyi yayınlamasıyla ortaya çıkan, iktisat tarihi alt disiplinin kurumsallaşması sürecinin anlaşılmasını gerektirmektedir. Bunu izleyen yirmi yıl boyunca iktisat tarihi esas olarak tarih şeklinde okutulmuş ve yazılmıştır. Ancak 1970'lerde iktisat tarihi çarpıcı şekilde değişikliğe uğramış ve giderek iktisat olarak okutulmaya ve yazılmaya başlanmıştır.

Tarih Olarak İktisat Tarihi

Bu disiplinin başlangıç yıllarında temel analiz birimi işletme ve bunun içinde faaliyet gösterdiği sanayilerdi. İktisat Tarihi Derneği'nin başkanları tarihçiydi ve derneğin dergisinde yayınlanan çok sayıda makale, işletmelere ve bunların bağlı oldukları sanayilere odaklanmıştı. Önde gelen iktisat tarihçileri de Amerikan ekonomisine ilişkin daha genel makaleler yazıyorlardı. Bu liderler arasında, diğer birçok kişinin yanı sıra, Thomas Cochran, Harold Willamson, Edward Kirkland ve Frederick Lane bulunuyordu. Ekonominin geneline ilişkin olarak aralarında Cochran ve William Miller'ın *Age of Enterprise*; Kirkland'ın *A History of American Economic Life*; Williamson'ın *Growth of the American Economy* adlı kitapları; ve Lane'in yaptığı, altın yıllarında Venedik'in iktisadi tarihinin de bulunduğu genel incelemeler bunları izledi. Bu araştırmacılar tarihçiydi. O dönemlerde iktisatçılar da işletmeler ve sanayiler üzerinde odaklaşıyorlardı. Dünyanın önde gelen iktisatçılarından biri olan Joseph Schumpeter iktisat disiplini için tarihsel perspektifin önemli olduğunu vurgulamıştı. Aslında Schumpeter'in *Business Cycles*'ı işletme ve sanayileri üzerinde odaklaşarak, tarih olarak iktisat tarihinin potansiyeli konusunda göze çarpan bir örnek sunmaktadır.

Bunlar benim iktisat tarihçileri kuşağımın güvenilir öğretmenleriydi. Zira 1948'de Schumpeter ve Harvardlı bir diğer iktisatçı olan Arthur C. Cole Harvard'da Girişimcilik Tarihi Merkezi'ni kurdular. Cochran ve bir Alman araştırmacı olan Fritz Redlich Merkez'in entelektüel liderleri konumundaydı (Schumpeter Ocak 1950'de öldü). Max Weber'i tercüme eden ve kısa bir süre önce Harvard'ın Sosyoloji Bölümü Başkanlığı'na yeni atanmış olan Talcott Parsons da önemli bir entelektüel etkide bulundu. Bu ortamda, işletmeler, sanayiler ve bunların tarihlerinin daha genel sonuçları üzerindeki odaklaşma sürdü.

Cole ve Cochran Merkez'e doktora öğrencileri getirerek burayı, aralarında diğerlerinin yanı sıra David Landes, Bernard Baylyn, benim, Bri-

tanya'dan Peter Mathias ve Fransa'dan Maurice Lévy-Leboyer gibi genç araştırmacılar da bulunan genç iktisat tarihçileri için bir eğitim yeri haline getirdiler. İktisatçılar arasında Douglass North, Hugh Aitken ve Henry Rosovsky bulunuyordu. Merkez'de her iki öğrenci grubu da bireysel işletmeler ve bunların içinde yer aldıkları sektörler üzerinde odaklaşmıştı. Akşam yemeklerindeki tartışmalarında, yaptıkları araştırmaları daha genel sınai ve iktisadi gelişmelerle ilişkilendiriyorlardı.

Bu araştırmacılar ilk yazılarında Merkez'in yaklaşımını izlemişlerdi. Bu grubun bir üyesi olarak özellikle şanslı durumdaydım, çünkü doktora tezim, 1849'dan 1860'lara kadar öncü bir iş dünyası gazetecisi, *American Railroad Journal*'ın editörü ve daha sonra da *Poor's Manual of Railroads*'un yayıncısı olan Henry Varnum Poor konusundaydı. Poor'un haftalık dergisini okuyarak ülkenin ilk büyük işletmelerinin ortaya çıkışını ve bunlarla birlikte, modern finansın, yönetimin ve rekabetin başlangıcını görebiliyordum. Aynı zamanda, altmış bir genel müdürün mektuplarına dayalı olarak *Railroad Leaders, 1845-1890* adlı kitabını hazırlamakta olan Thomas Cochran'dan da bazı şeyler öğrendim. Bu kişilerin tüm yönlerini kapsayan bu kitap işletme tarihi olarak iktisat tarihinin bir klasiği olma özelliğini sürdürmektedir. *Men, Cities, and Transportation* adlı yapıtı, demiryolu şirketlerinin ve demiryolu sanayinin New England ekonomisini nasıl dönüştürdüğünü gösteren bir model incelemesi olan Edward C. Kirkland ile düzenli tartışma fırsatını da Merkez'de buldum.

Henry Poor ve demiryolları hakkındaki kitabımı yayınladıktan sonra, başlangıçta, demiryolları ve buharlı gemilerin açtığı ulusal ve uluslararası pazarlara tepki gibi görünen büyük sanayi işletmesinin evrimi üzerinde odaklaşmaya başladım. Bunun sonucunda ortaya çıkan ve 1962'de yayınlanan *Strategy and Structure* adlı kitap Parsons, Weber ve Cochran'ın öğretilerini yansıtıyordu. Başarılı bir stratejinin, yani uzun dönemli amaç ve hedeflerin belirlenmesinin, firmanın fonksiyonel yeteneklerini ürün geliştirme, üretim ve pazarlama gibi fonksiyonel faaliyetleriyle bütünleştiren bir yapıyı gerektirdiğini vurguladım. Bu kitap stratejideki değişikliklere, yapıdaki değişikliklerin eşlik etmemesi durumunda verimsizliklerin ortaya çıktığını da dile getiriyordu. DuPont, General Motors, Standard Oil of New Jersey ve Sears Roebuck'un şirket kayıtlarına dayalı olan bu çalışma geniş bir okuyucu kitlesine ulaştı, şirket stratejisine yönelik yeni bir ilgi doğurdu ve hâlâ da yeni baskıları yapılmaktadır. Burada işaret etmek istediğim nokta, bugün yeni elektronik teknolojilerinin ve üçüncü sanayi devriminin ürünlerinin evriminin yazılmasında ve analiz edilmesinde tarih olarak iktisat tarihi için benzer fırsatların mevcut olduğudur.

1950'lerde ve 1960'larda bireysel işletmeler, sanayiler ve ekonomiler hakkında çok sayıda kitap yayınlandı. Örneğin, Thomas Cochran ve William Miller'ın *Age of Enterprise*'ı sınai değişimin genel sosyal ve siyasi sonuçlarını ele alıyordu. Bu yıllarda önemli konular tartışılıyordu. Örneğin, bu işletmeleri kuranlar genellikle soyguncu baronlar veya sanayinin devlet adamları olarak resmediliyordu ve bu tartışma bugün de medyada hâlâ sürmektedir. Amerikan İktisat Tarihi Derneği'nin ilk yıllarında araştırmacılar büyük ölçüde, kim, nerede, ne zaman ve nasıl soruları üzerinde odaklaşmışlardı; kurumsal ve iktisadi değişimin niçin ortaya çıktığı sorusunu soruyor ve cevaplarını tarihsel kaynaklarda –şirketlerin kendi kayıtlarında, mülâkatlarda, meslek dergilerinde, makalelerde ve monografilerde– arıyorlardı.

İktisat Olarak İktisat Tarihi

Tarih olarak iktisat tarihinden iktisat olarak iktisat tarihine geçiş büyük ölçüde 1970'lerde Robert Fogel'le birlikte ve kliometrinin* ortaya çıkmasıyla gerçekleşti. Yeni yaklaşımın en önemli salvosu ortadaydı. Fogel 1971'de Stanley Engerman ile birlikte *The Redefinition of American Economic History* adlı bir kitapta makaleleri derledi. Bunların ifade ettikleri amaç "öğrencileri tarih yazımındaki niceliksel devrimle ve yeni metodolojinin ortaya çıkardığı geniş kapsamlı ve önemli boyuttaki değişikliklerle tanıştırmak"tı. Bu kitapta yer alan makalelerin "sade iktisat kuramının ve matematiğin Amerikan yaşamının sorunlarına ışık tutma gücünü göstermeye çalıştığına" işaret ediyorlardı. Niceliksel devrim ortaya çıktıktan sonra artık Amerikan iktisat tarihinin odağı, belki de bir niceliksel iktisat verisi kaynağı olması hariç, işletme ve bunun faaliyet gösterdiği sanayi olmayacaktı.

Fogel ve Engerman'ın işaret ettikleri gibi, niceliksel devrim iktisat disiplinini değiştirmeye başlamıştı. 1970'lerin sonlarında Harvard'daki doktora öğrencilerinin Alexander Gershenkron tarafından verilen iktisat tarihi dersini almaları zorunluydu. 1980'lerin başlarında bu zorunlu dersin yerini matematik aldı. Bir süre sonra bu türden iki dersin alınması zorunlu oldu. Yakınlarda Harvard'da iktisatçıların, kendi disiplinlerinin durumunu ele aldıkları bir konferanslarına katıldım. Burada ele alı-

* Kliometri: İktisat tarihi araştırmalarında ekonometriyi ve gelişmiş matematiksel modelleri kullanan bilim dalı (ç.n.)

nan önemli sorunlardan biri, iktisadın ikinci sınıf matematikçilerin sığınma yeri haline gelmesiydi.

Bu noktaları belirtmemin nedeninin, hiç de iktisat olarak iktisat tarihinin değerini düşük göstermek olmadığını vurgulamak istiyorum. Bunu, bireysel elektroniğe dayalı şirketler ve bunların içinde faaliyet gösterdikleri sanayilere ilişkin olarak niçin bu kadar az tarih yazıldığını belirtmek için yapıyorum. Örneğin, Peter Temin, Naomi Lamoreaux ve Daniel Raff, eski örgütsel sentezin yerine, koordinasyona dayanan, İkinci Sanayi Devrimi'ni açıklamak amacıyla geliştirilen ve piyasaları ve hiyerarşileri vurgulayan yeni bir sentez önermişlerdir. Bu araştırmacıların sentezleri, elektroniğe dayalı yeni sanayilerin anlaşılması için son derece uygundur. Bu yüzden, bu elektronik teknolojilerine ilişkin bir atfın, IBM'le tam uyumlu olanların bir örneği olan Dell Computer olması beni şaşırttı.

Onuncu yılını doldurmuş olan *Institutional and Corporate Change* dergisini kuran iktisatçıların çalışmaları daha yararlı olmuştur; bunlar arasında hepsi de elektroniğe dayalı sanayilere ilişkin değerli veriler ve analizler sunan David Teece, David Mowery, Giovanni Dosi ve evrimci iktisatçı Richard Nelson bulunmaktadır. David Mowery ve Richard Nelson'ın yazdıkları *Sources of Industrial Leadership: Studies of Seven Industries* ve Richard Nelson'ın yazdığı *National Innovation Systems: A Comparative Analysis* gibi kitaplar bilgisayar sektörünün evrimine ilişkin önemli veriler sağlamaktadır. Bu kitaplar iktisat olarak iktisat tarihi uygulamacılarının neler yapabileceklerine ilişkin çarpıcı örneklerdir. Bunlar işletmeler ile bunların içinde faaliyet gösterdikleri sanayiler üzerinde odaklaşmaktadır. Aslında, Mowery ve Nelson'ın kitaplarındaki bölümler tüm işletme tarihçileri için zorunlu okuma metinleri olmalıdır. Fakat bunlar tarihçinin sorduğu, ne zaman, nerede, nasıl ve kimin tarafından ve dolayısıyla niçin biçimindeki soruları sormadıkları ve yeni teknolojinin ürünlerinin ticari hale gelmesi sırasındaki rekabetçi etkileşimi anlatıp değerlendirmedikleri için, analizleri aslında işletme tarihçileri için şimdi açıklayacağım fırsatları çoğaltmaktadır.

Tüketici Elektroniği Tarihindeki Fırsatlar

İki sanayinin evrimine ilişkin şu ilk taslağın yazımını yakınlarda tamamlamış bulunuyorum – *Inventing the Electronic Century: The Epic Story of the*

Consumer Electronics and Computer Industries. Bu yüzden tüketici elektroniği ile başlayayım. Bu sanayi, radyo ile başlamıştır. İki işletme bu teknolojiyi ticari hale getirdi, yani kamunun kullanımına sundu: önde gelen üç ABD elektrikli makine ve telekomünikasyon imalatçısının (General Electric, Westinghouse ve AT&T) ortak girişimi olan Radio Corporation of America (RCA) ve Telefunken (iki Avrupa lideri olan Siemens ve AEG'nin ortak girişimi). II. Dünya Savaşı Telefunken'i oyun dışında bırakınca RCA dünyadaki televizyonun ticarileşmesinde öncülüğü ele geçirdi. Ancak 1960'larda, önce büyük bilgisayarların üretimi konusunda IBM ile rekabete girişerek ve daha sonra aralarında diğerlerinin yanı sıra, Hertz Rent A Car, donmuş gıda şirketleri, tasarruf ve kredi kuruluşları ve diğerlerinin de bulunduğu şirketleri satın alarak bir holding haline gelmeye çalıştı ve bu şekilde faaliyet alanı çeşitlendirmesi yoluyla kendi kendini yok etmeye başladı. RCA beraberinde bazı küçük ABD şirketlerini de götürerek 1970'lerin sonlarında ortadan kalktı. Bu küçük şirketler Japon şirketlerinin ve Avrupa'nın Philips'inin eline geçti.

1960'ların sonundan 1970'lerin sonuna kadar olan aynı kısa tarih döneminde Sony ve Matsushita'nın öncülüğündeki Japon sanayi dünya pazarlarını ele geçirdi. Sony, aralarında Walkman, Triton Color TV, VCR, CD (ve CD-ROM) ve DVD de bulunan tüketici elektroniğindeki yeni teknoloji ürünlerinin dünyadaki en önde gelen üreticisi ve satıcısı haline geldi. Matsushita ürün geliştirme, üretim ve dünya ölçeğinde pazarlama konusunda sanayinin en başarılı firması oldu. Bu iki şirket 1980'lerin sonlarında, Sanyo ve Sharp'la birlikte ABD ve Avrupa tüketici elektroniği şirketlerini kendi iç pazarlarından çıkarmışlardı. Japonya'nın başarıları sanayi tarihinde eşine rastlanmayan başarılardır ve bu, kitlesel üretim, kitlesel pazarlama ve yüksek teknolojili sanayide özellikle şaşırtıcı bir performanstır.

Bu başarıya götüren sürece ilişkin olarak hemen hemen hiçbir şey yazılmamıştır. İngilizce'de yazılan kitaplar Robert Sobel'in RCA'nın tarihini kısaca incelediği kitabı, Margaret Graham'ın *RCA and the Radio Disc* adlı kitabı, bir RCA yöneticinin yazdığı David Sarnoff biyografisi ve Sony'nin gelişimine ilişkin gazete haberi tarzındaki bir tarih.

Tam da söz konusu oyuncu sayısının çok az olması nedeniyle bu şirketlerin öyküsü, yüksek teknoloji sektörlerinde dünyada rekabetçi başarı ve başarısızlığa giden yolların gerçek belgelerini sunmaktadır. Yeni tüketici elektroniği sanayinin teknolojik ve kurumsal altyapısı 1970'lerde ve 1980'lerde dört şirket arasındaki –RCA, Sony, Matsushita ve Philips– uluslararası rekabetin potasında belirlenmiştir.

Sony daha önceki başarılı yenilikler kümesinden sağladığı bilgiyi ve geliri kullanarak yeni teknolojilerin başarılı bir şekilde ticarileştirilmesi konusunda başarılı bir strateji modeli sunmaktadır. Matsushita'nın öyküsü farklı ve benzersizdir. Matsushita 1952'de kendisinin yüzde 35'lik hissesi karşılığında Hollanda şirketi Philips'in teknik yeteneklerine sahip olmak konusunda anlaşma yapmıştır. Daha sonra ürün geliştirme, üretim ve pazarlama alanlarındaki fonksiyonel yeteneklerini geliştirme üzerinde yoğunlaşmıştır. Geliştirdiği bu yetenekler, ilgili ticari ve sınai pazarlara ve hatta bilgi teknolojisi pazarlarına girmesine olanak sağlamıştır. Bunun sonucunda, 1962'de satış gelirlerini sadece yüzde 28'i tüketici elektroniğinden elde etmiştir.

Avrupa'nın Philips'inin öyküsü ise işletme, sanayi ve teknoloji tarihçileri için tarihin bir başka büyüleyici bölümünü oluşturmaktadır. Philips yeni ürünlerini ticarileştirmede kullandıkları teknik yetenekleri Matsushita ve Sony'ye sağlamada kritik bir rol oynamıştır. Daha sonra bu iki Japon firması ve Sharp tarafından bu sektörden çıkarılmıştır. Philips, daha önce bilgisayarlar için geliştirilen CD-ROM benzeri bir CD'yi televizyon için üretmek için çaba harcamış ve bu girişiminde 500 milyon dolar kayba uğramıştır. Bunun sonucunda bir DVD fabrikası kurmak için gerekli fonları bulamamış ve 1990'ların sonlarında tüketici elektroniği sanayinden neredeyse tamamen çekilmiştir. Göreli olarak az bilinen bu öykü, işletme tarihçilerine açıklamaları ve analiz etmeleri için merak uyandıran bir fırsat sunmaktadır.

Bilgisayar Sanayinin Evrimindeki Fırsatlar

Bilgisayar sanayinin evrimi de heyecan verici ve büyük ölçüde anlatılmamış bir öyküdür. Hiçbir önemli sektörde tek bir firma, sektörün gelişimini IBM'in bilgisayarlarda yaptığı ölçüde biçimlendirmemiştir. Elektronik bilgisayar sanayinin ortaya çıkışından sonraki yarım yüzyıllık sürede, IBM satış gelirleri ve geliştirilen ürünler açısından sektörde egemen durumdaydı. Bundan başka, hiçbir sektörde liderin en başarılı rakipleri, liderin ticarileştirdiği ürünleri üretenler olmamıştır. Japon sanayi 1970'lerin sonlarında IBM ile tam uyumlu büyük bilgisayarların üretimi ve pazarlamasında rekabet gücüne sahip olmuştur. 1980'lerin sonlarında en başarılı bilgisayar üreticileri IBM kişisel bilgisayarları ile tam uyumluları üretip pazarlayanlar olmuştur.

1963'te IBM'in satış gelirleri ABD'deki belli başlı rakiplerinin satış gelirlerinin toplamının üç katıydı. 1984'te en yakın rakipleri olan Digital Equipment ve Japon Fujitsu'nun altı katıydı; 1996'da en büyük rakipleri olan Japon Fujitsu ve Hewlett-Packard'ın iki buçuk katıydı.

IBM doğal olarak, elektronik bilgisayarın ortaya çıkmasından çok önce de bilgiişlem sanayinde egemen işletme konumundaydı. Bu şirketin evrimi, ilk harekete geçenin avantajına ilişkin klasik bir örnektir. 1914'teki kuruluşundan itibaren bilgiişlemde yeni bir delikli kart teknolojisini ticarileştirmek için bütünleşik bir öğrenme temeli oluşturmuştur. 1920'lere gelindiğinde New York'taki ilk fabrikası ve Avrupa'daki yeni bir fabrikası, dünyaya yayılmış olan pazarlama örgütüne elektrikle işleyen bilgiişlem donanımı sağlıyordu. Daktilolarda ilk harekete geçen firma olan Remington Rand, 1927'de delikli kart makinesi üreten küçük bir firmayı satın alarak bu sanayiye girdi. Remington Rand 1930'larda hiçbir zaman piyasanın yüzde 15'inden daha fazlasını ele geçiremedi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Remington Rand askeri amaçlar için yüksek hızlı analitik araçlar geliştirmeyi içeren dört projenin ikisini kazandı. 1951'de ilk devasa ticari bilgisayar olan UNIVAC'ı piyasaya çıkardı, fakat hemen sonra IBM kendi 700 bilgisayarını çıkararak bunu izledi.

Fakat IBM'nin devam eden egemenliği 700 tipi bilgisayarından kaynaklanmıyordu. Delikli kart tablolama makinelerinde elektrik gücü yerine elektronik teknolojisinin kullanılmasına dayanıyordu. 1954 yılında radyo lambaları ile (I. Dünya Savaşı'nın sonlarındaki bir teknolojidir) çalışan 650 tipi bilgisayarını, ilk defa 1952'de AT&T tarafından patenti alınan bir transistor ile çalışan 1400 tipi bilgisayarı izledi. 1400 tipi bilgisayar ayda 2500 dolara kiralanıyordu ve bu, orta boy bir delikli kart tablolama makinesinin maliyetine eşitti. IBM'nin 2 milyar dolarlık geliri, dünyanın en başarılı bilgiişlemcisini, tam uyumlu bir bilgisayar ailesini oluşturan 360 sistemini ticarileştirmesinde yardımcı oldu.

1963'te System 360'ın duyurulmasından önce, IBM'nin bilgisayar gelirleri 1,24 milyar dolar, Rand'inki ise 145,5 milyon dolardı. Elektrik aracılığıyla bilgiişlemden elektronik aracılığıyla bilgiişleme geçişin en yüksek düzeydeki sorumlu yöneticisi olan Thomas Watson, Jr. şuna işaret ediyordu: "Milyonlarca dolarlık gelir sağlayan 700 modeli bilgisayarımız kamuoyunda tanınmakla birlikte, 650 modeli, bilgisayarın Model T'si haline geldi" (*Inventing the Electronic Century*, 87-8).

1970'lerde System 360 dünyaya egemen oldu. Önde gelen iki ABD şirketi olan RCA ve GE'nin benzer bir büyük bilgisayar ailesi üretme çabaları başarısızlığa uğradı ve bu şirketler finansal kaynak ve araştırma zamanı

açısından büyük zararlara uğradılar. Japon ve Avrupalı bilgisayar üreticilerinin çabaları daha da başarısız oldu. En başarılı rakipler, fiyat ve performans standartları açısından IBM'nin 360'ının altında ve üstünde yer alan ürünleri ticarileştiren şirketler oldu; bunlar arasında sadece daha temel özelliklere sahip mini bilgisayarını üreten, çok daha küçük bir şirket olan Digital Equipment ve süper bilgisayar üreten Control Data Şirketi bulunuyordu

Daha sonraları, 1970'lerde System 360'ın ve onu izleyen System 370'in tasarımcısı Gene Amdahl, System 370 benzeri bir bilgisayarı üretmek amacıyla kendi şirketini kurmak için IBM'den ayrıldı. Kendi sistemini üretmek için gerekli 40 milyon doları sağlayamayınca, kendisini coşku ile karşılayan Japon Fujitsu'ya başvurdu ve benzer donanımı diğer Japon bilgisayar üreticilerine sağladı. Japon sanayi Amdahl'ın teknolojisini elde edince, hızla gelişmekte olan ülke içi bilgisayar pazarını ele geçirdi. Daha sonra 1980'lerin başlarında Avrupalı dört bilgisayar üreticisi, orijinal donanım üreticisi (original equipment manufacturer, OEM) olarak, yani Avrupa şirketlerinin ürünleri olarak satılacak benzer bilgisayarları sağlamak için Fujitsu, Hitachi ve NEC'e başvurdu.

Bu üç şirket (Toshiba ve Mitsubishi Electric ile birlikte) pazarlarındaki bu ani genişleme ile birlikte Intel tarafından icat edilmiş bir bellek yongasının kitlesel olarak üretimi üzerinde yoğunlaştılar. 1980'lerin ortalarındaki kısa bir zaman diliminde Japonlar, ABD bellek sanayini saf dışı ettiler ve Intel ile dört önemli ABD'li üreticiyi bellek yongası tesislerini kapatmak zorunda bıraktılar.

Bununla birlikte, ABD bilgisayar sanayi o sıralarda mikroişlemcinin ve bununla birlikte kişisel bilgisayarın piyasaya sunulmasıyla tekrar canlandı. Burada da IBM kritik bir rol oynadı. Kişisel bilgisayar, başlangıçta, 1970'lerin sonlarında genç hobiciler tarafından ticarileştirilmişti. IBM'nin yöneticileri 1980 yılında Boca Raton, Florida'da kişisel bir bilgisayarı kitlesel olarak üretmek ve bunu bir yıl içinde gerçekleştirmek için bir birim kurdular. Birimin gelirleri birinci yılın sonunda 500 milyon dolardı ve bu, Apple'ın 600 milyon dolarlık gelirine yakındı. 1983 ve 1984'te 5,5 milyar dolara tırmandı. Bundan başka, IBM'nin kişisel bilgisayarı bir açık sistemdi ve başvuran herhangi birine lisans veriliyordu. Kısa bir süre içinde piyasaya 200 çeşit tam uyumlu bilgisayar çıktı. Tam uyumlu olan bu bilgisayarlardan çok azı varlığını sürdürmüş olsa da, ABD'de üretilen ve ABD tarafından kitlesel olarak pazarlanan kişisel bilgisayar, bilgisayar sanayini dönüştürdü.

IBM'nin kendisi kitlesel olarak ürettiği kişisel bilgisayarından fazla bir kazanç sağlayamadı. Aslında, büyük bilgisayar işinden büyük zararla-

ra uğradı. Fakat IBM kişisel bilgisayarları ile tam uyumlu bilgisayarlar dünya pazarlarını istila etti. Ve tam uyumluların her biri bir Intel yongasını ve bir Microsoft işletim sistemini kullanmak zorundaydı. Ortaya çıkan ölçek ve çeşit avantajı ve buna ek olarak Microsoft'un uygulama programları üzerindeki denetimi, bu ikisini dünyanın en güçlü bilgisayar şirketleri haline getirdi. 1990'ların başlarında Apple kendine ait işletim sistemi olan ve IBM öncesi üreticiler arasında ayakta kalan tek büyük şirket oldu.

Japonlar kişisel bilgisayar devrimini kaçırmakla birlikte, yerel alan ve geniş alan şirket bilgisayar ağlarının (LAN, Local Area Network, WAN, Wide Area Network) hızlı gelişiminin ve özelleşen Internet'in ortaya çıkardığı, bilgiişlem gücüne yönelik hızla artan talep, 1990'ların başlarında Japonların ikinci atağını ortaya çıkardı. Burada önemli olan, bir başka mikroişlemciyi, basitleştirilmiş komutlu işlem yongası (RISC, reduced instruction set computing) kullanan iş istasyonlarının geliştirilmesiydi ve bu yonga bir UNIX işletim sistemiyle birlikte, IBM kişisel bilgisayarı ile tam uyumluların başlıca rakibi durumuna geldi. Sun Microsystems ve ABD'li minibilgisayar üreticileri tarafından geliştirilen bu teknoloji hızlı bir şekilde Japon bilgisayar şirketleri tarafından ele geçirildi.

1996'da önde gelen meslek dergisi *Datamation* tarafından belirtildiği gibi, dört Japon şirketi büyük sistemler piyasasını IBM ile paylaşıyordu. Sunuculardа, iş istasyonlarının vârisi olanlar –IBM, Hewlett-Packard ve Compaq– elde edilen gelirler açısından başı çekiyor ve NEC, Toshiba, Fujitsu ve Hitachi bu şirketleri izliyordu. Daha da şaşırtıcı olanı, IBM ve Compaq'ın yaklaşık aynı miktardaki gelirle başı çektiği masaüstü bilgisayarlarda, bu dört Japon şirketinden üçünün bunları izlemesiydi. Yazılımda, IBM dünyanın en yüksek gelir elde eden şirketi olma durumunu sürdürdü ve ikinci sıradaki Microsoft'u Hitachi, Fujitsu ve NEC izliyordu. 1996'da Avrupa bilgisayar sanayi neredeyse yok olmuş durumdaydı. Avrupa, Japon üreticiler için önemli bir satış merkezi haline geldi.

Bilgisayara ve daha genel bilgi teknolojisi sanayine ilişkin en özet bilgiler tüketici elektroniğine ilişkin bilgilerden çok fazla olmamakla birlikte, bilgisayar üreticileri hakkında, görsel-işitsel araç ve video üreticilerine göre daha fazla araştırma yapılmıştır. Brookings Institution'dan Kenneth Flamm bu sanayinin 1970'lere kadarki öyküsüne ilişkin kısa incelemeler sunan, *Targeting the Computer* ve *Creating the Computer* adlı iki mükemmel kitap yayınlamıştır. Bunu, bilgisayar üreten işletmeler ve bunların ulusal sanayileri üzerinde odaklaşarak gerçekleştirmiştir. Mar-

tin Campbell-Kelly ve William Aspray *Computer* adlı yapıtlarında sanayinin ilk yılları üzerinde odaklaşmaktadır ve mikroişlemci çağına sadece üç kısa bölüm ayırmışlardır. Ne bu araştırmacılar ve ne de Microsoft hakkındaki iki ayrıntılı kitap ve Paul Cerruzi'nin bilgiişlem teknolojisinin evrimine ilişkin mükemmel incelemesi, Japon rekabetine değinmektedir. Martin Fransman'ın NEC üzerinde odaklaşan *Japan's Computer and Communication Industry* adlı kitabı ve Marie Anchordoguy'un *Computers, Inc.* adlı kitabı Japon rekabetini ilk ele alan kitaplardır, fakat büyük bilgisayarlarda Avrupa piyasalarının ele geçirilmesi ve sanayinin bellek yongalarında hızla egemenlik kurması konusunda fazla bir şey söylememektedirler. Çekirdek şirketlerin, şirket WAN'larının ve Internet'in evliliğinin elektroniğe dayalı yeni yüzyılın temel altyapısını tamamladığı 1990'ların başlarında ABD'ye karşı önemli bir rekabet gücü haline gelmelerine olanak veren sunucu (RISC yongaları ve UNIX işletim sistemleri) teknolojisine geçmeleri konusunda çok az şey yazılmıştır.

Elektroniğe dayalı işletmelerin ve sanayilerin –bunlar, yeni elektronik yüzyılının altyapısını oluşturan sanayilerdir– tarihinin yazılmasına ilişkin fırsatlar tarihçi olarak eğitilmiş iktisat tarihçilerini, işletmelerin ve bunların içinde yer aldıkları sanayilerin tarihine geri dönmeye teşvik edecektir. Bunu yaparlarsa, yeni bir tarihsel inceleme alanını açabileceklerdir. Bundan başka, yeni elektronik aygıt ürünlerinin ticarileştirilmesinde çok az sayıda işletme yer aldığından, tarihçiler sadece şirketlerin değil, önemli sanayilerin de başarı ve başarısızlıklarını –bunlar, önemli ulusal sanayilerin dünya üzerinde egemenlik kurmalarına veya neredeyse yok olmalarına yol açmıştır– analiz edebileceklerdir. Tıpkı İkinci Sanayi Devrimi'nin sanayilerinin sahnede olduğu bundan elli yıl öncesinde tarih olarak iktisat tarihinin yazılmasında olduğu gibi, araştırmacılar bundan sonra yeni gelişme kavramlarını geliştirebilir ve yeni bilime dayalı teknolojilerin ticarileştirilmesine dayalı olarak mevcut kurumsal değişim kuramlarını yeniden düzenleyebilirler. Örneğin, Japon tüketici elektroniğinin benzeri görülmemiş başarısı, William Lazonick'in küresel rekabete ilişkin kuramsal yaklaşımını doğrulamaktadır. Lazonick yenilikçi bir işletmenin (optimize eden işletmeden farklı olarak) sadece kendi üretim yeteneklerini kullanarak değil, sürekli öğrenme yoluyla örgütsel yeteneklerini yaratarak ve geliştirerek başarılı olduğunu vurgulamaktadır. Açıktık ki, tüketici elektroniği sanayinin tarihi onun kuramını doğrulamaktadır. Sony ve Matsushita'nın performanslarını RCA'ninkiyle karşılaştırınız. Sony'nin yeni ürünleri ticarileştirmedeki eşi görülmemiş başarısı daha önceki yeni bir teknolojiyi ticarileştirmesinden sağladığı

deneyime dayanıyordu. Yeni ürün geliştirmesi modern sanayi tarihinde benzeri görülmemiş bir olaydı. Matsushita'nın başarısı ürün geliştirme, üretim ve pazarlamada sürekli öğrenmeyi temel alarak yeni ürünlere geçebilmesine dayanıyordu; buna karşılık, RCA geliştirilmiş yeteneklere sahip olmadığı piyasalara girerek kendi kendini yok etti. IBM'nin tarihi büyük ölçüde buna benzemektedir. Japon sanayi gerekli yeni teknolojiye sahip olduktan sonra, bundan elde ettiği yeni ürünleri ticarileştirerek öğrenmeyi sürdürmüş, buna karşılık Avrupalılar bunu beceremişlerdir.

Elektroniğin öyküsü, büyük ve küçük şirketler arasındaki (bu konu, Philip Scranton ve Jonathan Zeitlin gibi işletme tarihçilerini ilgilendirmektedir) bir arada yaşama ilişkisinin anlatılması ve daha iyi anlaşılması için bir fırsat sunmaktadır. Bu ilişki elektronikte çarpıcı bir şekilde belirgindir. Yüksek teknoloji sanayilerinde büyük ve küçük işletmeler bir diğeri olmaksızın yaşayamaz. Avrupa'da Siemens ve Nixdorf'un bilgisayar üretimi ve Philips'in tüketici elektroniği üretimi, küçük tedarikçileri ve niş firmaları kendisine çekebilmiştir. IBM'nin donanım ve yazılım ürünlerinde egemen konumda olduğu ABD'de, Digital Equipment'ın temel minibilgisayarında kullanılabileceği bir dizi ürünün sağlanması için, Boston'un Route 128 karayolu boyunca destekleyici bir ağın mevcut olduğu görülmektedir. 1960'ların sonlarında, büyük bilgisayarların ve minibilgisayarların parçalarına olan talepte patlama yaşandığında Silikon Vadisi kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Bunu, dört Japon tüketici elektroniği firmasını desteklemek için oluşturulan Tokyo/Osaka sanayi bölgesinin hızlı gelişimi ile karşılaştırınız. Bunlar 1970'lerin başlarında önce ABD ve daha sonra da Avrupa piyasalarını başarılı bir şekilde ele geçirme işine girişmişlerdir. 1970'lerin sonlarında IBM ile tam uyumlu büyük bilgisayarların yüksek miktarda üretimi başladığında, tedarikçilerin ve niş firmaların sayısı çarpıcı bir artış kaydetti. Görsel-işitsel, video ve bilgi teknolojileri elektroniğe dayalı yeni altyapı ile bütünleştiğinde, bu bileşim özellikle önemli bir hale geldi. Tüketici elektroniği bölümünü kaybeden ABD'nin Silikon Vadisi ağı, yirmi birinci yüzyılın elektronik teknolojisi geliştikçe elverişsiz bir durumla karşılaşacaktır. Avrupa'da destekleyici bir küçük işletmeler ağı artık mevcut değildir.

Profesyonelce eğitilmiş işletme tarihçilerine burada ifade edilen fırsatlara tepki vermeyi tavsiye ederek sözlerimi bitirmek istiyorum. Bunu onlar yapmazsa kim yapacaktır? İktisat tarihi yazan iktisatçılar hâlâ esas olarak niceliksel verilere ve matematiğe dayalı modeller üzerinde odaklaşmakta ve iktisatçıların sorularını sormaktadırlar. Bunların çalışmaları bilgi çağının sürmekte olan genel öyküsünün anlaşılması açısından önem-

lidir. İşletme tarihçileri onların çalışmalarından yararlanacaktır. Kültür tarihi olarak işletme tarihi yazanlar, muhtemelen analizlerinin odağına işletmeleri ve bunların içinde faaliyet gösterdikleri sanayileri almayacaklardır. Fakat bunu gerçekleştirenler şimdi tarihçinin sorduğu, ticarileştirilen yeni teknolojilerin ne zaman, nerede, nasıl, kim tarafından ve bu yüzden de niçin ortaya çıktığına ilişkin soruları sorarak yeni tarihsel araştırma alanları açabilecekler ve kurumsal değişime ilişkin kavramları ve kuramları geliştirebileceklerdir. Bu yeni işletme tarihçileri kuşağı bunu, geleneksel tarihsel kaynakları –çok çeşitli makaleleri, monografileri, meslek dergilerini, şirket ve kamu kayıtlarını– bu kitapta ana hatları verilen sağlam yöntemlerle analiz ederek gerçekleştirebilirler.

Dizin

ABD 11-12, 15-18, 23-27, 29-30, 32, 34, 36-39, 41, 54-55, 58, 60-61, 66-68, 81, 85, 88, 101, 103-104, 108, 117, 122, 125-128, 131-132, 135-138, 144-145, 148-149, 151-152, 154, 158, 160, 163, 166-167, 169, 184, 198, 209, 218-220, 222, 229, 231, 295, 301, 313-314, 319-320, 326-329, 331, 335-336, 339, 355, 362, 365, 370, 375, 377-379, 383, 386, 392-394, 396-398, 401, 403-406, 409, 411, 417-418, 421, 423, 425-428, 431-433, 441, 443-447.

Academia Sinica 335, 338.

Achterberg, Erich 198.

Aharoni, Yair 413, 417-418.

Ahvenainen, Jorma 174, 182, 192.

Albert, Michel 421.

Almanya 19, 24, 29, 54-55, 66, 89, 131, 137, 141-142, 145, 149, 159, 163, 194-195, 197-200, 202-206, 208, 211, 213, 218-220, 226, 228, 240, 256, 313-315, 398-399, 405, 412, 421, 428-430.

Amatori, Franco 10-11, 13, 36, 47, 49, 77, 88-89, 111, 137, 168, 218, 241-242, 244, 250, 253-257, 260, 272, 285, 377, 384, 387, 401, 412, 414, 416, 431, 434.

Amaury, Francine 236.

Amdam, Rolv Petter 169, 180-181, 430-432.

American Historical Review 112.

Anchordoguy, Marie 422, 446.

Arbeitsgruppe für Unternehmensgescichte 200.

Arbeitskreis für Bayerische Sparkassengeschichte 204.

Arbeitskreis für Unternehmens-und Industriegeschicte (AKKU) 203.

Arnoldus, Doreen 143.

Asajima, Shôichi 309, 317.

Aspray, William 446.

Associaçao Brasileira de Pesquisadores em História Econômica 361.

Association française pour l'histoire des enterprises 237.

Association of Business Historians 134.
Association pour l'histoire de l'électricité en France (AHDEF) 232, 238.
Åström, Sven-Erik 174-175.
Attman, Artur 172-173.
Avusturya 170-171, 195-196, 198-200, 202, 204-205, 212-213, 401.

Badel, Laurence 235.
Bairati, Piero 245, 254.
Balconi, Margherita 252.
Bamberg, James H. 140, 157.
Bankhistorisches Archiv 198.
Barbero, María Inés 11, 19, 353, 360-362, 364, 366-367, 372.
Barjot, Dominique 206, 222, 233, 410.
Barker, T. C. 146.
Baughman, James 353, 355.
Becker, Susan 399.
Becker, William 116, 124, 421.
Bellak, Christian 401.
Beneduce, Alberto 251-252.
Bergere, Marie-Claire 346-348.
Berghahn, Volker 208, 428, 432.
Berghoff, Hartmut 194-195, 210, 212-216.
Berta, Giuseppe 9, 244-245, 254, 260.
Bezza, Bruno 253.
Bigazzi, Duccio 9, 248-249, 254-256, 260.
Bjurling, Oscar 172.
Blackford, A. G. 184.
Blackford, Mansel 101, 115, 117, 119, 123-134.
Blaich, Fritz 405.
Blanken, Ivo 141.
Bloemen, Erik 141, 151.
Bocconi Üniversitesi 11, 243.
Boje, Per 173, 182, 192, 401.
Bonelli, Franco 243-244, 247, 250-252, 260.
Bonin, Hubert 222, 230, 402, 408.
Boorstin, Daniel 25.
Bordo, Michael 179.
Bossenbroek, Martin 155.
Bostock, Frances 167, 404-405.
Boudet, Jacques 229.
Bouvier, Jean 217, 227, 229-230.
Boyce, G. H. 153.
Braithwaite, John 423, 434.
Brandt, L. 340, 345.
Broder, Albert 234-235, 238, 283.
Broehl, Wayne 119-120.
Brown, Kenneth 149, 344, 351.
Brusatti, Alois 198-199.
Business History 36, 55, 92, 111, 113-114, 125-126, 134, 137, 140, 142, 145, 149-150, 152-153, 157, 159, 163, 167, 221, 236, 260, 272, 283, 324, 380, 384, 389-390, 398, 401-403, 406, 409, 416, 419-420, 429-430.
Business History Review 23, 25, 28-29, 36, 43, 56, 58, 66, 77, 89, 102, 104, 108-114, 116, 125-126, 128-130, 137, 163, 219, 260, 271, 306, 310, 317, 353, 355, 380, 394, 399, 402, 404-405, 409, 424.
Bussière, Eric 230.

Cabana, Francesc 267.
Cabrera, Mercedes 268.
Cafagna, Luciano 250.
Cailluet, Ludovic 234, 401.
Calomiris, Charles W. 33.
Campbell-Kelly, Martin 140, 146, 446.
Campo, Joep à 164.
Carlson, W. Bernard 32-34, 116.
Carnevali, Francesca 252.
Caron, François 207, 210, 226, 232-233, 240-241.
Carreras, Albert 11, 261, 271-272, 275, 278-279, 282, 285.
Casson, M. 220, 377.
Castronovo, Valerio 243, 247, 254, 260.
Cayez, Pierre 234, 238.
Cerruzi, Paul 446.
Cerutti, Mario 360-361, 363-369, 371-372.
Chadeau, Emmanuel 221, 227, 232, 235.
Chandler, Alfred D., Jr. 11, 14-17, 19, 26-38, 40-43, 47-49, 56-57, 65-69, 76-78, 80, 88-90, 102-106, 109-125, 128-130, 132, 135-138, 140-143, 145, 152, 167-168, 206, 208, 218-222, 229, 241, 258, 264, 272, 274-275, 285, 293-295, 301, 305, 317, 320, 322, 328, 365-366, 368, 377-379, 382, 384, 391-392, 395, 397, 401, 414-416, 422, 434.
Chapman, Stanley 164, 397, 408.
Chassagne, Serge 235.
Chauveau, Sophie 234, 238.
Cheape, Charles 405.
Chengming, Wu 342, 345.
Chessel, Marie-Emmanuelle 236.
Chin-keong, Ng 338.
Church, Roy 111, 137, 140, 221, 380-381, 389.

Clarke, Sally 42, 101.
Coase, Ronald H. 31, 35, 188, 220, 274.
Cochran, Thomas 26-27, 38, 44, 108-109, 113, 130, 350, 355, 407, 437-439.
Cole, Arthur C. 106, 109, 437.
Coleman, D. C. 65, 135, 137, 139, 148, 152.
Colli, Andrea 9, 11, 244, 250, 257, 260, 375, 377, 379-380, 387, 431.
Comín, Francisco 265, 268, 269, 277, 279, 281, 285.
Confalonieri, Antonio 248.
Cookson, G. 153.
Council of European Industrial Federations (CEIF) 430.
Crick, Wilfred E. 156.
Crouzet, François 223, 226, 241.

Çin 16, 19, 164, 318, 326-327, 332-352, 381, 402, 407.

Dahmén, Erik 177-179, 188, 190, 192.
Dalla Costa, Armando 366.
Danimarka 173, 174, 182-183, 191, 218, 376, 401.
Davenport-Hines, R. P. T. 140, 407.
David, Paul 31.
Davids, Karel 143-144.
Daviet, Jean-Pierre 219, 226, 234, 239-240, 401.
Dávila, Carlos 360, 363.
De Rosa, Luigi 244, 245, 247.
De Saes, Flavio 366.
Dean, Warren 358, 363, 372.
del Rey, Fernando 268.
Dertilis, George 291, 298.
Doria, I. Marco 252.
Dosi, Giovanni 88, 275, 440.
Drahos, Peter 423, 425.
Dritsas, Margarita 185, 193, 286-287, 289-290, 292-293, 299-300, 302, 380, 389.
Dumas, Jean-Claude 235.
Dunning, John H. 166-167, 220, 391, 393-394, 396, 403-404.
Dybdahl, Vagn 174.

Eakin, M.C. 407.
Ecole Nationale d'Administration 225.
Economic and Business Historical Society 102.
Edgerton, D. E. H. 145-146.
Elbaum, Bernard 160, 419.
Elteren, Mel van 151.
Elvin, Mark 337, 340.
Engerman, Stanley 26, 38, 43, 101, 439.
Enterprise & Society 36, 58, 101.
Espina, Delia 367-368.
Etudes & documents (yıllık yayın) 239.
European Round Table 430.
Eveno, Patrick 236.
Exertzoglou, Haris 291.

Falchero, Anna Maria 252.
Faraut, François 235.
Faure, David 336, 345-346, 348, 351.
Federico, Giovanni 9, 250, 258, 417-418, 434.
Feuerwerker, Albert 346347.
Filippi, Enrico 258.
Finlandiya 174, 182-183, 191, 218.
Fischer, Fritz 194, 196-197.
Fitzgerald, R. 139, 312.
Flamm, Kenneth 445.
Fligstein, Neil 35.
Florescano, Enrique 359.
Fogel, Robert 26, 439.
Fontana, Giovanni Luigi 257.
Foreman-Peck, James 161, 417-418, 434.
Foss, Nicolai 71-72.
Fraile, Pedro 263.
Frank, André Gunder 357.
Franko, Lawrence G. 398.
Fransa 11-12, 18-19, 29, 54, 159, 163, 217-234, 236-240, 277, 287, 291, 314-315, 376, 379, 422-423, 428-429, 432, 438.
Fransman, Martin 446.
Freyer, Tony 33, 424.
Fridenson, Patrick 9, 36, 217, 219, 221-222, 227, 231-232, 236, 240-241, 401, 412, 423, 432.
Fuji Konferansı 312, 317, 319, 380.
Fujita, Nobuhisa 314, 316.
Fundación Empresa Pública 265, 268.
Furet, F. 227.

Galambos, Louis 10, 12, 15, 17, 23, 36, 37, 42-43, 45, 57, 109-112, 115-119, 121-122, 124-125, 130, 365, 421.
Galbraith, John Kenneth 121, 220, 418.
Gales, Ben 162, 165, 400.
Gall, Lothar 194, 216.
Gallo, G. 255.
Gálvez-Muñoz, Lina 404.

García Delgado, José Luis 262.
Gardella, Robert 333, 338-339.
Gay, Edwin F. 103-105.
Gershenkron, Alexander 418, 439.
Gesellschaft für Unternehmensgeschichte (GUG) 202.
Giannetti, Renato 9, 246, 253, 258-260.
Gillet, M. 227.
Glaman, Kristof 173.
Glasgow Üniversitesi 134.
Godelier, Eric 233.
Godley, Andrew C. 405.
Goey, Ferry de 23, 154.
Gortázar, Guillermo 267.
Gourvish, T. R. 125, 139, 150, 219, 226, 241, 289, 293, 299-300, 302, 381, 383, 389, 419, 432.
Graham, Margaret 441.
Granovetter, Mark 35, 188, 377, 434.
Gras, N. S. B. 24-26, 28, 31, 103-106, 109-110, 120, 130.
Gugerli, David 212, 214, 215, 216.
Gungwu, Wang 338.

Hadjiossif, Christos H. 298.
Hagen, Antje 208, 399, 405.
Hagley Müzesi ve Kütüphanesi 103, 108.
Håkanson, Håkan 186.
Hamashita, Takeshi 338.
Hamilton, Gary 343, 344, 352, 376.
Hannah, Leslie 36, 115, 128, 132, 158-159, 168, 220, 378-379, 390.
Hannah-Ahrendt Institüt für Totalitarismusforschung 209.
Hansen, Per H. 183, 193.
Hansen, Svend Aage 173.
Han-sheng, Chuan 336.
Hara, Terushi 206, 315, 410.
Harfaltis, Gelina 409.
Hashimoto, Jurô 310, 317-318.
Hau, Michel 223.
Hausman, William 12, 18, 101.
Hayek, Friedrich 415.
Heckscher, Eli F. 172, 176, 178.
Helenik Yazın ve Tarih Arşivi 292.
Hellema, Peter 151.
Hellenic Business Biographical Dictionary 292.
Helsinki Üniversitesi 174.
Hertner, Peter 228, 248, 396, 398-399, 401, 405, 410.
Heuss, Theodor 197.
Hidaka, Chikage 315, 319.
Hidy, M. E. 15.
Hidy, Ralph W. 15, 107-108, 266, 393, 452.
Hikino, Takashi 9, 36, 47, 49, 77, 88-89, 111, 137, 168, 218, 241, 272, 285, 367, 384, 401, 414, 416, 422, 434.
Hildebrand, Karl-Gustaf 172-173.
Hill, F. E. 393.
Hirota, Isao 315.
Hirschmeier, Johannes 313.
Historisk Tidskrift 173, 175-178, 180, 183, 186, 189.
Ho, Han-wai 336.
Hoesel, Roger van 165, 168, 402.
Hofstadter, Richard 25.
Hofstede, Geert 155-156, 214.
Hollanda 12, 19, 32, 131-135, 140-144, 146-148, 150-156, 159-168, 218, 376, 399-400, 404, 407, 416, 442.
Hollander, Stanley 409.
Hong Kong 327, 332, 335-338, 340, 348, 351-352.
Hori, Ichirô 327-328, 331.
Horowitz, Roger 40, 116, 118-119.
Horrocks, S. M. 145.
Hou, Chi-ming 342-344, 346.
Houssiaux, Jacques 220.
Houston, Tom 394.
Huazhong Normal Üniversitesi 333.

Iida, Takashi 315.
Imakubo, Sachio 315.
Imprese e Storia 360.
Industrial and Corporate Change 31, 35-37, 39, 49, 81, 94, 96, 150, 258, 376.
Inklaar, Frank 151.
Institut dHistoire de lIndustrie (IDHI) 239.
Institut européen d'administration des affaires (INSEAD) 225.
Institut für bankhistorische Forschung 198.
Ishii, Kanji 310, 325-326.
Itagaki, Hiroshi 326.

İktisat Tarihi Derneği (EHA) 103.
İskandinavya 18, 172, 180-184, 187, 190, 192.
İspanya 11, 12, 14, 18, 218, 261-266, 268-269, 273-274, 276-285, 301, 362, 365, 405, 432.

İsveç 12, 34, 85, 90, 169, 172-178, 180, 182-183, 186-187, 190-191, 218, 376, 399-401.
İsviçre 195, 199-200, 205, 209, 212-214, 218, 399-400, 405.
İşletme Tarihi Araştırma Grubu 133.
İşletme Tarihi ve İncelemeleri Derneği 243.
İtalya 9, 11, 14, 18-19, 24-25, 29, 36, 38, 163, 218, 240, 242-244, 246-260, 264, 277, 301, 360, 362, 375-376, 379, 384, 387, 398, 405, 412, 416-417.
İtalyan Kamu İşletmeleri Ekonomisi Araştırma ve Bilgi Merkezi 242.

Japonya 12, 14, 18-19, 29, 36, 55, 85, 148, 218-219, 304-305, 307-314, 316, 318-319, 321-329, 331, 335, 344-345, 347, 376, 384, 400, 402, 406, 421-422, 427, 430-433, 441.
Jenkins, Reese 33.
Jindai Zhongguo 334.
Johansen, Hans Christian 173, 182.
Johanson, Jan 186.
John, Richard R. 28, 43, 101-102, 111, 116, 124, 129-130.
Johnson, Arthur 108.
Joly, Hervé 195, 207, 210.
Jones, Edgar 140.
Jones, Geoffrey 10, 12-14, 19, 36, 131, 137, 140, 157, 165, 167, 221, 228, 380, 391, 395-397, 399-400, 402, 404-405, 407, 410, 412, 418-419, 427.
Jonker, Joost 154, 159-160, 168, 408.
Journal of American History 112.
Journal of Economic History 23, 113, 222, 394, 395, 437.
Journal of Economic Perspectives 68, 69, 76, 114.
Jutikkala, Eino 174.

Kabisch, T.R. 398-399.
Kagotani, Naoto 325-326.
Kaku, Sachio 315.
Kanada 14, 403, 407, 418.
Kaneko, Fumio 326.
Kapitalizm 14, 19, 24-25, 27-28, 35, 38-39, 41-42, 128, 135-138, 142-143, 201, 206, 221, 226, 246, 249, 253, 255, 259, 262, 276, 288, 299, 305-306, 308, 323, 337, 341, 343-344, 357-358, 370, 376-380, 383-384, 389, 395, 397, 421.
Keeley, T. D. 319.
Keiei shigaku 308, 310-312, 324.
Kemmerer, Donald 107-108.
Kennedy, William P. 158.
Kerr, K. Austin 115, 122-123, 184.
Kikkawa, Takeo 304, 307, 310, 317-318, 325, 327-328, 414, 422.
Kipping, Matthias 12, 233, 234, 236, 409, 412, 416, 420, 423, 428, 430.
Kirby, Maurice 132, 418-419.
Kirby, William 149, 157, 165, 346, 383, 390, 398.
Kirkland, Edward C. 437-438.
Kleinschmidt, Christian 194, 210, 212, 213-214, 216.
Kok, Jan 141.
Koll, Elisabeth 333.
Kore 14, 327, 335, 376, 381.
Krooss, Herman 26.
Krugman, Paul 418.
Kubo, Fumikatsu 316, 326.
Kuczynski, Jürgen 201.
Kudô, Akira 12, 304, 315, 325, 328, 406.
Kuo-heng, Shih 346.
Kuusterä, Antti 182, 183.
Kuwahara, Tetsuya 326, 402.

Lai, Chi-Kong 12, 19, 332-333, 336, 343-344, 346-347.
Lamoreaux, Naomi R. 32, 41, 43, 70, 73-74, 77, 88, 103, 130, 440.
Lange, Even 180.
Lange, Ole 180-183, 193.
Langlois, Richard 70-72, 77.
Lanthier, Pierre 234.
Larson, Henrietta 25, 26, 106, 109, 120, 130, 393.
Larsson, Mats 179, 193.
Laux, James 231.
Lazonick, William 12, 16-17, 30-31, 36-37, 43, 45-50, 53-56, 58-61, 64, 66-67, 73-75, 77, 115, 117, 120-122, 136-137, 152, 160, 220, 378, 416, 419, 446.
Lefebvre, Pascal 236.
Leroux, Muriel 234.
Lescure, Michel 220, 230, 240.
Levy, Marion 346.
Lévy-Leboyer, Maurice 70, 77, 202, 217, 220-223, 226, 228-229, 232, 241, 438.
Lewis, Colin 363, 365.
Lindgren, Håkan 12, 18, 169, 193, 289.

Lintsen, Harry 147.
Lipartito, Kenneth 42.
Locke, Robert 224, 431.
London School of Economics 234.
Lorenz, E. 150.
Loubet, Jean-Louis 231.
Lundgren, Kurt 400-401.

Mao Zedong 342.
Marchi, Alves 254.
Marchionatti, Roberto 254.
Marichal, Carlos 366-369, 372.
Marksizm 357.
Marseille, J. 227-228, 241.
Marshall, Alfred 53-55, 77.
Marsman, Joop 151.
Martin, Marc 236.
Martín-Aceña, Pablo 265, 269, 277, 279, 281, 285.
Mason, Mark 406.
Mass, W. 55, 152.
Matschoss, Conrad 197.
Mattsson, Lars-Gunnar 186.
Mayer, Michael 138, 167-168.
McCraw, Thomas 28, 30, 43, 57, 112, 115-116, 119-120, 380, 414, 416-417, 424, 433.
McElderry, Andrea 333, 352.
McKelvey, Maureen 34, 39, 43.
Mercer, Helen 161, 429.
Merkantilizm 162, 167, 358.
Mikami, Atsushi 316.
Miller, Michael 235.
Miller, Rory 354, 360, 362, 367, 372, 407.
Miller, William 437, 439.
Millward, Robert 161.
Minoglou, Ioanna 299, 410.
Mioche, Philippe 233, 429.
Mishima, Yasuo 311, 316.
Miyamoto, Matao 309-311, 313.
Miyazaki, Shinji 315, 328.
Mizota, Seigo 315, 328.
Moine, Jean-Marie 233.
Mori, Giorgio 245-246, 256.
Morikawa, Hidemasa 305-308, 310, 313, 317-318, 327-330, 376, 422.
Mortara, Giorgio 253.
Mowery, David C. 32-34, 418, 440.
Muntjewerff, Henk 143.

Nadal, Jordi 262, 263, 268, 270-271, 285.
Nagasawa, Yasuaki 316.
Nagura, Bunji 325.
Nakagawa, Keiichirô 310-313, 315, 323-325.
Nakamura, Seishi 313.
Nanjing Üniversitesi 333.
Nankai İktisat Enstitüsü 344.
Narula, Rajneesh 165, 168.
National Bureau of Economic Research (NBER) 32, 179.
Nazi dönemi 194, 203, 207-209, 215.
Neha-Jaarboek voor economische, bedriffs-en techniekgeschiedenis (Neha yıllığı) 133.
Nelles, H. V. 355, 407.
Nelson, Daniel 32-33.
Nelson, Richard R. 33-34, 275, 418, 440, 454.
Neu, Charles 24.
Nicholas, S. J. 163, 395.
Nilsson, Göran B. 179, 193.
North, Douglas 27, 187, 275, 438.
Northwestern Üniversitesi 107.
Norveç 12, 172-174, 180-183, 191, 218, 426, 430.
Nowell, Gregory P. 423, 427.
Nussbaum, Helga 70, 77, 202, 228.
Nylander, Gert 178.

O Sullivan, Mary 36-37, 45, 48-49, 59-61, 73, 77.
Ojeda, Germán 270.
Ôkouchi, Akio 313, 319-320, 331.
Olie, René 156.
Olsson, Ulf 176-177, 179, 189, 210-211, 401.
Ôshio, Takeshi 310, 317.
Osti, Gian Lupo 243-244, 252.

Österreichischen Gesellschaft für Unternehmensgeschichte 199.

Papoulias, Dimitris 300.
Parsons, Talcott 27-28, 437-438.
Pavan, Robert J. 255, 258.
Pearson, Margaret M. 347-348.
Pearson, Robin 113.
Penrose, Edith 16, 48, 56-61, 67-68, 70, 77, 392.
Pepelassis-Minoglou, Ioanna 299, 410.
Perkins, Dwight 340.
Perkins, Edwin 115-116, 123.

Perrow, Charles 35, 381.
Piluso, Giandomenico 248-249.
Piore, Michael 38, 97, 117.
Pipping, Hugo 174.
Pix, Manfred 204.
Platt, D. C. M. 356, 407.
Plessis, Alain 230.
Pohl, Hans 194-195, 197-198, 202-203, 206, 208-209, 211, 405, 419.
Pohl, Manfred 194, 202, 208.
Pomeranz, Kenneth 346, 349.
Portekiz 375.
Pozzani, Silvio 245.
Prados de la Escosura, Leandro 263.
Prontzas, Vangelis 298.
Putten, Frans-Paul van der 164-165, 407.

Raff, Daniel M.G. 32, 41, 43, 70, 73, 77, 103, 130, 440.
Rawski, Thomas, G. 340, 343-347.
Redlich, Fritz 198, 437.
Reid, Anthony 338.
Reina, Ruben 355.
Richardson, Philip 337, 340, 343-344, 349.
Richu, Ding 334.
Roberts, Richard 159.
Robertson, Paul 70-71, 77.
Robson, Michael 234.
Roldán, Santiago 262.
Romano, Roberto 250.
Romeo , Rosario 246.
Roosevelt, Franklin D. 25.
Rose, Mary Business 12, 132, 137-138, 149, 161, 165, 168, 221, 275, 375, 377, 380-381, 383, 385-387, 390, 398.
Ross, Duncan 157.
Roverato, Giorgio 250-251, 256.
Roy, William G. 35, 88, 93, 111, 137.
Ruffat, Michèle 219, 234-235.
Ruigrok, W. 400.
Rusya 405.

Sabel, Charles 38, 44, 56, 78, 79, 81, 84, 86-88, 91-94, 96-97, 117, 221, 379.
Sakudô, Jun 315.
Sakudô, Yôtarô 310, 313.
Sapelli, Giulio 252, 255-256.
Satô, Hidetatsu 316.
Scalfari, Eugenio 253.
Schijf, Huibert 155.
Schmoller, Gustav 196-197.
Schröter, Harm G. 19, 165, 194, 210, 396, 398-402, 405-406, 411, 419.
Schumpeter, Joseph A. 26-28, 31, 41, 47, 53, 81-82, 106, 121, 154, 170, 177-178, 188, 190, 196, 205-206, 227, 274, 294, 354, 435, 437.
Schweitzer, Sylvie 231.
Schweizerische Gesellschaft für Wirtschafts- und Sozialgeschichte 200.
Schybergson, Per 175, 182, 193.
Scranton, Philip 38, 40, 90, 116-119, 275, 379, 384, 386-387, 447.
Segreto, Luciano 253, 256, 260, 264, 285.
Sejersted, Francis 173, 176, 180.
Shapiro, Helen 408.
Shiba, Takao 304, 310, 316-318, 377.
Shimotani, Masahiro 317-318, 377.
Shioji, Hiromi 318, 328.
Shiomi, Haruto 314, 327-328, 331.
Sicilia, David 101, 113.
Singleton, John 161.
Sinigaglia, Oscar 252.
Skinner, G. William 349.
Sklar, Martin J. 35, 117.
Slinn, Judy 140.
Sluyterman, Keetie 12, 14, 131, 134, 142, 154, 165, 168, 384, 400, 408-409.
Snowden, Kenneth A. 33.
Sobel, Robert 441.
Söderlund, Ernst 173.
Spar, Debora 410.
Stanciu, Laura 423.
Steigerwalt, Albert K. 107-108.
Stopford, John M. 394.
Sugiyama, Shin'ya 325-327.
Suzuki, Toshio 325-326.
Suzuki, Yoshitaka 313, 315, 319, 322, 328.
Svoronos, Nicos G. 287-288, 303.
Swedberg, Richard 84, 97, 178, 377.
Sylla, Richard 424-425.

Tafunell, Xavier 12, 261, 270, 272, 275, 278-279, 282, 285.
Takeda, Haruhito 309, 317-320, 331.
Takenaka, Tôru 325.
Taniguchi, Akitake 312, 315.
Taselaar, Arjen 155.
Tatewaki, Kazuo 326.
Tedde, Pedro 265, 268, 276.
Tedlow, Richard 30, 44, 116.
Teece, David 440.

Teichova, Alice 70, 77, 202, 228, 289, 299.
Temin, Peter 32, 41, 70, 73, 77, 103, 130, 440.
Thépot, A. 224.
Tiratsoo, Nick 138, 150, 419-420, 431-432.
Tolliday, Steven 95, 125, 157, 219, 365, 414, 419.
Tomlinson, James 138, 419-420.
Toninelli, Pier Angelo 9, 253, 258-259, 282, 365, 413, 416, 418, 421, 435.
Torres Felix 234-235, 237.
Torres, Eugenio 261, 264, 266-267, 272, 282.
Torstendahl, Rolf 171.
Tortella, Gabriel 262, 265, 268, 276, 285, 424.
Tradition 198, 202.
Trautscholdt, Johann 196.
Treue, Wilhelm 198, 202.
Tsui-jung, Liu 335.
Tsunoyama, Sakae 324.
Tulder, R. van 400.
Turani, Giuseppe 254.
Tweedale, G. 139, 140, 153.

Udagawa, Masaru 310, 313, 317-318, 325, 327, 406.
Ullenhag, Kersti 169, 177.
Ulusal Araştırma Konseyi (CNR) 257.
Ulusal Sanayi Enstitüsü 266.
Unabhängige Expertenkommission Schweiz Zweiter Weltkrieg 200.

Van Iterson, Ad 155.
Van Schelven, Arnout L. 143.
Vancoppenolle, Chantal 153-154.
Veenendaal, August 160.
Verein der Wirtschaftsarchivare 202.
Vernon, Raymond 392, 394, 398, 413, 417.
Vernus, Pierre 235.
Vicens, Jaume 261, 262.
Vietor, Richard H. K. 115, 116, 424, 435.
Volpato, Giuseppe 254.
Vries, Johan de 133.

Waarden, Frans van 162-163.
Wadsworth, John E. 156.
Wakimura, Yoshitarô 311, 323.
Wardley, Peter 138.
Watanabe, Hisashi 325, 327.
Watson, Katherine 157, 352.
Weiner, M. 152.
Wengenroth, Ulrich 203.
Whisler, Timothy R. 140.
Whitley, Richard 188, 434.
Whittington, Richard 138, 167-168.
Wilcox, Clair 424.
Wilkins, Mira 15, 101, 115, 119-120, 165, 207, 393-397, 401-404, 406, 408-411.
Williamson, Oliver E. 30-31, 33-34, 44, 58, 61, 74, 107, 188, 220, 274, 437.
Wilson, Charles H. 15, 135, 140.
Wilson, John F. 184.
Wilson, R. G. 139.
Winkelman, Hélène 142, 384.
Winter, Sidney G. 33, 124, 275.
Witt-Hansen, J. 187.
Wong, Bin 337, 343, 345, 347-349.
Woodbridge, George 105.
Woronoff, Denis 229, 233, 241.
Wright, Tim 340-341, 343, 347, 352.
Wysocki, Josef 204.

Yasuoka, Shigeaki 309, 316-317, 319, 331, 383-384, 390.
Yeh-chien, Wang 335.
Yonekawa, Shin'ichi 321-324, 331.
Yui, Tsunehiko 309, 312-313, 318, 327, 329-330, 432.
Yunanistan 11, 14, 18, 286-287, 289-297, 299-303, 337.
Yuzawa, Takeshi 307, 313, 315, 325, 327, 406.

Zanden, Jan Luiten van 132, 141-142, 168.
Zeitlin, Jonathan 12, 17, 37-38, 44, 56, 78, 79, 81, 83, 85-88, 90-91, 93-97, 139, 221, 379, 447.
Zeitschrift für Bayerische Sparkassen-Geschichte 204.
Zeitschrift für Unternehmensgeschichte (ZUG) 210, 399.
Zhongzhan Üniversitesi 333.

DÜNYA İŞLETME TARİHİ

Editörler: *Franco Amatori & Geoffrey Jones*

Türkçesi: Abdullah Ersoy

İşletme tarihine temel teşkil eden tüm tartışma ve yönelimleri bir bütün halinde ele alan bu kitap, bu alanda ortaya konan öncü nitelikteki çalışmalardan biri olarak kabul görüyor. Geçen yüzyılın son çeyreğinde meydana gelen büyük değişiklikler, işletme tarihine dönük tarihsel ve dizgesel bakışın da büyük ölçüde gözden geçirilmesini gerekli kıldı. Üretim ve verimlilikten teknoloji ve kurumsal çerçeveye dek birçok kavram yönetim araştırmacıları ve tarihçiler tarafından birçok farklı değişkene göre yeniden tanımlandı. Bu çalışmanın temel amacı da, tüm bu değişimleri süreklilik içinde çözümlerken dünyanın tümünü kapsayan bu geniş erimli dönüşümün farklı coğrafi ve kültürel yapılar içinde nasıl özümsendiğini okura göstermek.

KİTAP
2006
SKB 0807978 VET

9 789752 983465

iktisat
iktisat tarihi